

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

132. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2019. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Máté, főelőadó (Hadtörténeti Múzeum); *Bona Gábor*, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (Miskolci Egyetem); *Cservenka Ferdinánd*, PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem); *Csorba György*, történész, kutató munkatárs (Országgyűlés Hivatala, Közgűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Kedves Gyula*, kandidátus, szakmai főtanácsadó (Országgyűlési Múzeum); *Kemény Krisztián*, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kovács István*, kandidátus, történész; *Németh György*, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára); *Molnár András*, PhD, igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára); *Pászti László*, PhD, térképtárvezető (Országos Széchényi Könyvtár); *Rosonczy Ildikó*, PhD, történész, szerkesztő (Magyar Napló); *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár, Bécsi Kirendeltség); *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Zakar Péter*, PhD, rektor-helyettes (Szegedi Tudományegyetem)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Urbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

KÖSZÖNTŐ

KÖSZÖNTŐ URBÁN ALADÁR 90. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Kevés olyan történész van, aki már életében klasszikussá válik, s akinek munkássága egy adott történelmi korszak kutatásában megkerülhetetlen lenne. A most 90. évét betöltő Urbán Aladár közéjük tartozik.

Urbán Aladár történészi pályáját az 1848-as honvédség megszervezésének feldolgozásával kezdte: első tanulmányai és forrásközleményei az 1848. május–júniusi toborzás témakörében születtek. E tanulmányok kiríttak a korszak hasonló témakörben született, utóbb mulékonyak bizonyult klasszikusokra okkal – ok nélkül hivatkozó munkái közül. Ezek az írások ébreszthették rá a szakmát, hogy éppen a kezdetekről, a honvédség megszervezéséről milyen keveset is tudunk. Tanulmányaiban, majd ezekből kinövő kandidátusi értekezésében (A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán) bebizonyította: a honvédség megszervezése nem a Batthyány-kormány radikális ellenzékének nyomására, hanem a kormány áprilisi határozatainak logikus következményeként, a kormány döntése alapján kezdődött meg. A munkának tehát általános, köztörténelmi jelentősége volt.

Kiderült ugyanis, hogy a Batthyány-kormány – az 1948 utáni történetírás által sugallta állásponttal szemben – nem megalkuvó politikusok gyülekezete volt (kivéve a mindent tisztán látó Kossuthot), hanem olyan kormány, amely már 1848 tavaszán felismerte a polgári átalakulás vívmányait fenyegető veszélyeket, s a törvény adta lehetőségeket felhasználva, megteremtette az önvédelmi harc feltételeit. Ez a megállapítás pedig a Batthyány-kormány, illetve maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos tevékenységének gyökeres újraértékeléséhez vezetett a politikátörténelmi irodalomban is.

A munka szűkebb hadtörténelmi szempontból azért volt fontos, mert olyan rendet teremtett a magyar hadseregszervezés addigi történelmi irodalmában, amely biztos kiindulópontot jelenthetett a szervezéstörténet további – mind helyi szintű, mind országos – feldolgozásához. Máig is olyan kézikönyv, amelynek egyetlen alapvető megállapítását sem kellett az eddigi kutatások során módosítani. Ezen kívül az a sajátos helyzet állt elő, hogy mivel a nemzetőrség és honvédség szervezéstörténetének megírásakor csak csekély és meglehetősen ellentmondásos helytörténelmi irodalomra támaszkodhatott, ez az összegző igényű munka szolgált a továbbiakban kiindulópontul a hiányzó helytörténelmi kutatások elvégzéséhez.

Urbán Aladár további tanulmányai, amelyek főleg a Batthyány-kormány két nagy válságperiódusával, az 1848. májusi és szeptemberi napok történetével foglalkoztak, alapvetően értékelték újra a korszak belpolitikai történetét is. Urbán nem a kormány ellenzékének jól hangzó, de kevés reálpolitikai érzékről tanúskodó szövegeihez viszonyította a kormány tevékenységének megítélését, hanem a Osztrák Császárság politikai erőterében helyezte el azt, s a korábbiaknál differenciáltabb képet festett az udvari körök és a kormány viszonyáról is.

Így például bemutatta, hogy a magyar kormánynak 1848 májusában – ellentétben a korábbi állításokkal – sikerült a magyar értelmezést érvényre juttatni a magyarországi cs. kir. csapatok feletti rendelkezés kérdésében; illetve, hogy az erdélyi unió szentesíté-

sére is Batthyány személyes fellépésének hatására került sor. Ő tisztázta, hogy Batthyány Lajosnak milyen egyedülállóan fontos szerep jutott az 1848. szeptemberi horvát invázió megállításában, s hogy a pákozdi siker Batthyány szervezőmunkájának eredménye volt. Batthyány pályafutásának, illetve a Batthyány-kormány tevékenységének feldolgozásában historiográfiai jelentőségű munkát végzett. Batthyány történeti szerepének újjáértékelése, pontosabban, méltó helyének kijelölése nagyjából az ő érdeme.

A kormány tevékenységének egészét 1985-ben megvédett, 1986-ban megjelent nagydoktori értekezésében (Batthyány Lajos miniszterelnöksége) dolgozta fel. Ebben bemutatta a kormány mindennapi működését, külpolitikai tájékozódását és tevékenységét, a kormányfő innsbrucki és bécsi tárgyalásait. Megnyugtatóan tisztázta, hogy ellentétben Horváth Mihály – s az ő nyomában járó marxista történészek – állításával, sem Batthyány, sem kormány nem tervezte az önálló magyar had-, pénz- és kereskedelemügyi minisztériumok feláldozását 1848. augusztus–szeptember fordulóján.

Azóta megjelent tanulmányaiban főleg az 1848-as hadseregszervezés speciális kérdéseivel, s ezek politikai hátterével foglalkozott. Ő rendezte sajtó alá Hunfalvy Pál képviselő 1848–1849-es naplóját, amely a magyar szabadságharc történetének egyik legfontosabb elbeszélő forrása, illetve ő jelentette meg magyar fordításban Batthyány Lajos periratait, kiegészítve azt Batthyány általa felfedezett haditörvényszéki védőiratának közlésével. A forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján pedig két vaskos kötetben tette közzé Batthyány Lajos miniszterelnöki tevékenységének iratanyagát. Ez a munka az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb 1848-as forráskiadványa.

Mindezt betetőzte 2007-ben, Batthyány születésének 200. évfordulóján a *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála* című újabb monográfiája, illetve a *Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén* című, 2009-ben megjelent tanulmánygyűjteménye, amelyek első közlései nagyjából a *Hadtörténelmi Közleményekben* láttak napvilágot.

Ugyanakkor Urbán olyan történész, akinek két – egy magyar és egy egyetemes – történeti szakterülete van. Az egyetemen angol és amerikai történetet oktatott, s ennek révén olyan kitekintéssel rendelkezik, amely lehetővé tette, hogy a szívének kedvesebb magyar történelmi témát a korabeli világpolitika összefüggéseiben tárgyalja. Magyar történeti témájának egyetemes összefüggéseit bemutatva ő írta meg a mindmáig egyetlen magyar nyelvű kisonográfiát az 1848–49-es európai forradalmak történetéről, s az ő tollából született meg az Amerikai Egyesült Államok létrejöttét bemutató első, korszerű szemléletű magyar történeti munka. Egyetemes történeti térképábrázolás-gyűjteménye, az amerikai történelemtől készített szöveggyűjteménye az egyetemi oktatás nélkülözhetetlen segédkönyvei közé tartoznak. Ahogyan tréfásan mondani szokta, az egyetemes történelem volt a főállása, 1848-cal „háztájiban” foglalkozott.

A *Századok* és a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottságának tagjaként publikációk százainak tökéletesebbé tételében játszott komoly szerepet. Szakmai igényessége miatt soha nem volt tekintettel egyéni érzékenységekre, de kritikai meglátásait mindig a vitapartner iránti teljes tisztelettel fogalmazza meg. Egyetemi oktatóként történésznemzedékek sorát nevelte a tények tiszteletére, az aprómunka megbecsülésére, az egyetemes történeti látószög fontosságára.

Jelen számunkban az őt követő történésznemzedékek tagjai tisztelegnek a Tanár Úr előtt 1848–1849-es tárgyú tanulmányaikkal. Urbán Aladár első tanulmányai ennek a

folyóiratnak a hasábjain jelentek meg, illő tehát, hogy a folyóirat köszöntse őt születésnapja alkalmából. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy az ő historiográfiai alapvetései és forráskiadványai nélkül a forradalom és szabadságharc kutatása sokkal hátrább tartana, pontatlanabb, szegényesebb, megbízhatatlanabb lenne. Tisztelet a Mesternek, az 1848–1849-es kutatók doyenjének!

Budapest, 2019. április 17.

Hermann Róbert
a *Hadtörténelmi Közlemények* Szerkesztőbizottságának elnöke

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT

A HONVÉD UTÁSZKAR MEGSZERVEZÉSE 1848-BAN

A cs. kir. hadsereg, mint valamennyi modern haderő, 1848-ban rendelkezett műszaki szakcsapatokkal: 8 árkász- és 6 aknászszázaddal, valamint 3 utászszázalóaljjal. Az árkász- és aknászszázadok létszáma 150 fő volt. Az utászszázalóaljak közül 2 hat, 1 pedig négy századból állott. A műszaki csapatok összlétszáma körülbelül 4400 fő volt. A cs. kir. hadsereg utásza az 1844 mintájú gyutacsos, szuronyos külön csapat puskáival voltak felszerelve, amely rövidebb volt, mint a hasonló típusú gyalogsági lőfegyver.¹

A műszaki alakulatok egyike sem volt magyarországi kiegészítésű; ugyanakkor a honvédsereg felső vezetéséből több tucat személy – Görgei Artúr, Kosztolányi Móric, Ivánka Imre, Szodtfridt Ferdinánd (néhol: Nándor), Alfons Calzada, Pongrácz István, Szabó Imre, Meszéna István – végzett a korneuburgi, majd a tullni utászkar iskolán.²

A magyarországi főhadparancsnokság területén 1848 elején csak egy árkász (sappeur) különítmény állomásozott, az is a komáromi erődben.³ Ez békeidőben elegendő volt a szükséges műszaki munkálatok ellátására, de az 1848 júniusától kibontakozó délvidéki kisháború, illetve a horvát fenyegetés miatt nyilvánvalóvá vált, hogy az alakulófélben lévő magyar hadseregek saját műszaki szolgálatra is szüksége lesz. 1847-ig a szlavóniai-szerémségi főhadparancsnoksághoz tartozó pétervárad erődben volt egy 72 főből álló hidász (pontonnier) különítmény, de ekkor ezt feloszlatták.⁴ A horvátországi, a bánzági és az erdélyi főhadparancsnokság területén 1848 elején nem voltak cs. kir. műszaki alakulatok.

Az első kísérlet – az önkéntes mozgó nemzetőrség műszaki szolgálata

Az önálló magyar műszaki szakcsapatok alakításának gondolata először 1848. augusztus végén, az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésének kapcsán vetődött fel. Az augusztus 13-án kibocsátott utasítás értelmében azon törvényhatóságokat, amelyek a háború végéig önkénteseket állítanak ki, felmentik rendes nemzetőrségük mozgósításá-

¹A tanulmányban említett tisztek életrajzi adatainál Bona Gábornak a rövidítésjegyzékben felsorolt köteteket használtam. Miután 2018-ban az általa írott életrajzok bővített és javított változatai az interneten hozzáférhetőek, azon tisztek esetében, ahol ez a bővülés az illetők előélete tekintetében jelentős volt, megadtam az életrajzok internetes elérhetőségét is: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek>.

A témára korábban lásd *Brinner* 1881. II/1.; *Vidos* 1938. 25–27. o.; *Vidos* 1939. IV. 212–229. o.; *Vidos* 1941. 135–172. o.

²Lásd erre *Kemenović* 1911. 70–120. o.

³*Urbán* 1963. 168. o.

⁴*Brinner* 1881. II/1. 23–24. o.

nak kötelezettsége alól.⁵ Az augusztus 27-én kibocsátott miniszterelnöki rendelet értelmében pedig az így kiálló alakulatokat az ország négy közigazgatási és igazságszolgálati kerületének (dunáninneni, dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli) egy-egy meghatározott városában kell összevonni és kiképezni, hogy onnan a harctérre lehessen őket indítani.⁶

A kerületi táborok székhelyeinek kiválasztása is műszaki-technikai jártasságra mutatott, hiszen a dunáninneni és a tiszáninneni önkénteseket Vácra, illetve Szolnokra kellett irányítani – ez a két város volt az akkori leghosszabb magyarországi vasútvonal két végpontja, így az alakulatokat gyorsan be lehetett juttatni Pestre. Emellett Vác a Duna, Szolnok a Tisza mellett fekszik, azaz, szükség esetén a váci tábort akár nyugat, akár dél felé gőzhajón is le lehetett szállítani, a szolnoki tábor önkénteseit pedig ugyanígy a Délvidékre lehetett juttatni. A tiszántúli tábor székhelye Aradon, a Maros mentén volt, azaz, ennek legénységét szintén gyorsan el lehetett juttatni Szegedre, s onnan a déli hadszíntérre.⁷

A négy kinevezett kerületi parancsnok mindegyike korábban a cs. kir. hadseregben szolgált. Ivánka és Görgei a tulli utászkolán végeztek, s mindketten a 12. huszárezredben szolgáltak, amelynek ezredtulajdonosa a mindenkori nádor volt. Görgei és Máriássy egy ideig a magyar nemesi testőrségben teljesítettek szolgálatot. Görgeit rokoni szálak fűzték mind Máriássyhoz, mind pedig Kosztolányihoz.⁸ Feltételezhető, hogy magát a tervezetet is Ivánka és Görgei készítették, hiszen 1848. augusztus második felében mindketten a miniszterelnök katonai irodáján szolgáltak.

A négy őrnagynak kiadott részletes utasítás alapszövege már augusztus 27-én készen volt, azonban azt végül Batthyány Lajos miniszterelnök távollétében szeptember 7-ei dátummal Szemere Bertalan belügyminiszter adta ki, aki Batthyányt helyettesítette a hadügyi és nemzetőrségi ügyekben. Eszerint minden őrnagy „egy ügyes egyént keresen maga mellé, mely néhány ács segítségével vagy nyolc szekeret úgy készítsen el, hogy azokon kisebb folyók átmenetelére szükséges hídrészleteket lehessen vinni.” Az őrnagynak kellett a mozgó hídkészlethez tartozó személyzetet is kiképeztetnie. Az alakítandó tüzérség mellett egy nyolc szekérből álló mozgó hídkészletet kell készíttetnie, és a hozzá tartozó személyzetet is kiképeztetnie. A négy őrnagy közül hárman (Ivánka, Görgei és Kosztolányi) rendelkeztek utászkarri képzettséggel (Kosztolányi Korneuburgban végzett). A tüzérség a mozgó hídkészlet és a sebesültszállító szekerek vontatására szükséges lovakat az egyes törvényhatóságoktól vagy hazafiaktól kellett beszerezze, lehetőleg adományok útján. Az őrnagyok feladata volt a lószerszámok elkészíttetése is.⁹

Ezzel egy időben jelent meg a hivatalos *Közlöny*ben Szemere szeptember 5-i felhívása, amelyben önkéntesek jelentkezését kérte a táborokhoz, a hadmérnökarhoz, a tüzérség-

⁵ A rendeletet közli: *Urbán* 1998. II. 1055–1056. o.

⁶ A rendeleteket közli: *Urbán* 1998. II. 1137–1139. o. Az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésére lásd *Urbán* 1973. 174–187. o.; *Urbán* 1982. 1241–1242. o.; *Urbán* 1986. 571–574. o.; *Kedves* 2000. 155–172. o.

⁷ Az egyes táborokra és alakulatokra lásd *Urbán* 1992. 69–74. o.; *Hermann* 1996. 103–146. o.; *Csapó – Hermann – Jánosi* 1998. 216–281. o.; *Hermann* 2010. 93–180.; *Csikány* 1998. 100–102. o.; *Máriássy* 1999. 45–51. o.

⁸ Életrajzaikat lásd *Bona* 2015. I. 121–123., 328., 372. o., II. 411. o. Ivánka és Görgei kapcsolatára pedig *Ivánka* 1881. 8., 53. o.; *Görgey* 1916. 199–318. o. passim. Görgei nagybátyjának felesége Kosztolányi-, Máriássy édesanyja Görgey-lány volt. Kosztolányi egyébként – Kossuth választói között – cs. kir. tisztként részt vett az 1847. őszi Pest megyei választáson. Lásd *Görgey* 1885. I. 2. o.

⁹ Az utasítást közli: *Urbán* 1998. II. 1236–1238. o.

hez, valamint az aknászokhoz, árkászokhoz és utászokhoz.¹⁰ Noha az intézkedés függetlennek tűnik az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésétől, az időbeli egybeesés alapján mégis valószínűsíthető, hogy talán éppen ez adta az ötletet az önálló utászalakulatok megszervezéséhez.

Szeptember 18-án Melczer Andor, a hadügyminisztérium államtitkára szólította fel mindazokat, „kik a tábori, hadmérnöki, tűzéri, aknási, árkási vagy utászi karnál alkalmaztatni kívánnak, e végett már folyamodtak”, hogy 20-án reggel 10 órakor jelenjenek meg Hrabovszky János báró altábornagynál, a magyarországi főhadparancsnoknál a főhadiparancsnokság épületében.¹¹

Hozzáteendő, hogy augusztus végén a Kossuth Lajos pénzügyminiszter által Erdélyben egy lovas szabadcsapat szervezésével megbízott Berzenczey László kormánybiztos is felvetette, hogy „célszerű volna egy oly lovassereg mellé, minő a Kormánybiztos által felállítandó leszen, egy – legfőllebb 2 tiszt; 2 őrmester, 8 tizedes és 48 kövítézből álló hidászi vagy utászi osztagot (Pioner-Abtheilung) rendszeresíteni, mely a technikailag kiképzett gyalog székekből igen rövid idő alatt kiállítható lenne.” Az osztag parancsnokául Berzenczey augusztus 24-ei jelentésében Boros Ignácot, a 14. (1. székely) határőrezred főhadnagyát és Móricz Sándort, a 15. (2. székely) határőrezred hadnagyát javasolta kinevezni. Kossuth a javaslatot azzal továbbította a hadügyminisztériumhoz, hogy a hidászosztály „rendesen az elővédnél (avant garde) lenne, és oly árkokon és folyamokon, hol az ellenség nem is képzelné, hirtelen lehetne hidat építeni.” Kossuth Berzenczey felvetését megírta a hadügyminisztériumnak is.¹² A minisztérium az átiratot leküldte a Verbászon lévő Mészáros Lázár hadügyminiszternek, aki szeptember 4-én az utászkarral kapcsolatos felvetésre azzal engedélyezte, hogy „nem létező a testület, tettség szerént a szabadcsapatnál felállíthatandók, a tiszt kinevezése Batthyány miniszterelnök úrhoz tartozandó, az újoncozási törvény nyilvánításáig.”¹³

Berzenczey augusztus 28-ai és szeptember 1-jei jelentéseiben is utalt az utászosztály felállításának szükségességére.¹⁴ Miután azonban nincs nyoma annak, hogy az ügyben akár Borost, akár Móriczot megkereste volna, erősen valószínű, hogy az utászosztály szervezése – Berzenczey annyi más tervéhez hasonlóan – csak terv maradt. Pedig a jelöltek kétségkívül alkalmasak lettek volna, hiszen mind Boros, mind Móricz a tullni utászkar iskolában végezte tanulmányait.¹⁵

Visszatérve az utászkar szervezésére, az önkéntes mozgó nemzetőrség táborai közül a szolnoki tábor iratanyaga maradt fenn a legteljesebb módon, s ennek alapján nyomon

¹⁰ *Közlöny*, 1848. szeptember 6. No. 89. 457. o.

¹¹ *Közlöny*, 1848. szeptember 19. No. 102. 515. o.

¹² Berzenczey 1848. augusztus 24-ei jelentése nem ismert, tartalmáról Kossuth 1848. augusztus 30-án Mészáros Lázár hadügyminiszterhez küldött átirata tájékoztat. Közli: KLÖM XII. 843–845. o. Kossuth az esetleges ellenvetéseket megelőzendő – nyilván Berzenczey levele alapján – még a következőket tette hozzá: „Sokan azon véleményben vannak ugyan, hogy egy ily hidászi vagy utászi testület huzamosb készüléteket kíván, azonban a ki a székelyek ügyességét és gyakorlati képességét ösmeri, könnyen meggyőződhetik az ellenkezőről, arról t. i. hogy azoknak néhány hét elegendő arra, miszerint ezen testület organizáltassék, s hidak, várzatok, torlaszok építésében begyakoroltassék.”

¹³ Közli: *Hermann* 2007. 80. o.

¹⁴ MNL OL H 21. Kossuth Lajos miniszteri iratai. No. 25. (Kolozsvár, 1848. augusztus 28.); uo. H 20. Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok. 1848:1463. (uo., 1848. szeptember 1.) Vö. KLÖM XII. 841., 877. o.

¹⁵ Életrajzokat lásd *Bona* 2015. I. 205. o. és II. 433. o., a csapat szervezésére lásd *Süli* 2011. 168–195. o.

követhető, ahogy Görgei őrnagy megkísérelt eljárni az utasítások alapján az utász- és hidáskülönítmény megszervezésében is.

Görgei hivatali ténykedésének első nyoma az a saját kezűleg fogalmazott körlevél, amelyet augusztus 29-én a tiszáninneri kerület törvényhatóságaihoz intézett. A 18 példányban szétküldött körlevélben Görgei a törvényhatóságok segítségét kérte annak érdekében, hogy feladatának eleget tehesen, tehát „a máris felállított vagy legalább felállítófélben levő” különböző „seregosztályokat... zászlóaljakra s azokat nagyobb hadtestekbe” alakítsa, a sereghez tartozó tüzér- és utász- vagy hidáskart megteremtse, s az egészet úgy összehangolja, hogy az szeptember végéig „az ellenség előtt sikeresen használhatóvá váljék.” Emellett kérte a törvényhatóságokat, hogy „a már ajánlott önkéntesek közül a tüzérkarhoz vagy 10-15, némi műveltséggel bíró ügyes egyént, az utász-hidáskarhoz pedig szinte 10-15 egyént, kik vagy kovács, lakatos, asztalos, bognár, kádár, molnár, ács, kőműves, halász, kötélverő s több efféle mesteremberek, vagy ügyes földmunkások, mint kertészek, téglavetők, kút- és árokásók vagy bányászok” válasszanak ki, és azokat azonnal Szolnokra küldjék úgy, „hogy szeptember 4-én már ott lehessenek, a gyakorlatokat azonnal elkezdendők.” Hozzátette, hogy „a mérnökséghez értő egyének ezen utász-hidáskarnál főleg, mégpedig kitüntetésre és előmozdításra való kilátással alkalmazhatók.” Az elkészült körlevelet azonban csak augusztus 31-én küldte szét a hatóságoknak.¹⁶

Montskó István, a szepesi tartományi gróf és Halla Károly aljegyző Szepes megye kerületi igazgató bizottmánya nevében szeptember 4-én Iglórol közölték, hogy a hidász, utász és „tüzérsz” [sic!] osztályokhoz küldendő önkéntesekkel kapcsolatban felhívták a hatóságokat, hogy a helyi nemzetőr parancsnokságokkal együtt buzdítsák az ifjúságot „a hadviselés ez ágának követésére is serkentve.” Amint jelentkező lesz, ezeket küldik.¹⁷

Másnap, szeptember 5-én Abaúj vármegye közönsége közölte Kassáról, hogy felhívták a megyei polgárokat a lovak felajánlására, illetve a nemzetőr őrnagyokat, hogy az ajánlkozó tüzér, hidász, utász önkénteseket szállítsák Szolnokra.¹⁸

Szeptember 9-én Berecz Ferenc, Heves és Külső-Szolnok vármegyei helyettes alispán tudatta, hogy a tüzér-, hidász-, utász- stb. szolgálatra alkalmasak nevét nem lehet összeállítani, mert még nem tudni, kik fognak beállni az önkéntesek közé. A névsor összeállítása legcélszerűbben Szolnokon történhetik.¹⁹

Végül szeptember 14-én Kassa szabad királyi város tudatta, hogy küldenek 18 önkéntes nemzetőrt tüzérnek, hidásznak, utásznak stb. Gleviczky Albert őrmester vezetésével, felszerelve és -ruházva, s ezek 19-ére Szolnokon lehetnek.²⁰

Görgei szeptember 18. és 20. közötti pesti útja során megpróbálta a tüzérek és hidászok számára szükséges rövid kardokat beszerezni. A hadügyminisztériumban arról értesült, hogy a korábban a Délvidéken szolgált hevesi nemzetőrségnek vannak ilyen kardjai.

¹⁶ Közli: Hermann 1997. 117–118. o. A szolnoki tábor iktatókönyvében nincs nyoma annak, hogy mely törvényhatóságoknak küldte meg Görgei a körlevelet. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a kerületben található megyéknek (Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén), a szepesi XVI városnak, a Jászkun-kerületnek és a tiszáninneri kerületben található szabad királyi városoknak (Bártfa, Eperjes, Kassa, Késmárk, Lőcse, Kisszeben). Ez összesen 18 törvényhatóság. Lásd Fényes 1847. II. 233–325. o.

¹⁷ MNL OL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 42.

¹⁸ MNL OL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 55.

¹⁹ MNL OL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 34.

²⁰ MNL OL Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. Kassa város. (Rimanóczy Ferenc főbíró, Horváth jegyző.)

Görgei szeptember 21-én 250 ilyen kard kiszolgáltatását kérte a megyétől, mivel „tüzérnek, hidásznak és utásznak a rövid kard egyetlen fegyvere, a haza, a magyar korona jogai és nemzeti önállóságunk legterhebb szolgálatában, ágyú körül, híd- és útkészítésnél.” Kérte továbbá, hogy a fennmaradó készletet is küldjék el neki, hogy azt „az ily rövid kardokban nagy hiányt szenvedő rendes honvéd tüzérség felszerelésére haladéki nélkül a minisztérium kezéhez juttassam.”²¹ A Heves és Külső-Szolnok megyétől kapott rövid kardokat Timon október 10-én szállította Pestre, az ottani tüzérparancsnoksághoz.²²

Szeptember 13-án Görgei nemzetőr hadnaggyá és hidásztiszté nevezte ki Karl Ludwig Mück (Myck Lajos) építész.²³ Aznap vele együtt utazott Pestre, s másnap együtt tértek vissza onnan. Mück szeptember 16-án Pataky János századossal²⁴, egy őrmesterrel és két közvitézzel ismét Pestre utazott, s ott maradt szeptember 24-ig.²⁵ Szeptember 25-én Görgei egy Pesten keltezett feljegyzésében arról ír, hogy „Mücker jöjjön el azonnal és vegyen itt ezer darab kapát és ásót”.²⁶ Ezután azonban Mück hetekre eltűnik előlünk, s csak novemberben kerül elő ismét.

Szeptember 14-én Gleviczky Béla őrmester vezetésével elindult Kassáról, s 17-én Szolnokra érkezett 17 tüzér és utász önkéntes. Görgei az általuk hozott levélből értesült arról, hogy Kassa város milyen feltételekkel állítja ki önkénteseit. Az utász önkéntesek közül 13 fő szeptember 23-án Pestre ment, s nincs adat arra, hogy visszatértek volna Szolnokra.²⁷

Zemplén megye önkénteseinek első csoportja, a Kandó Tamás alhadnagy vezette 41 hidász önkéntes október 3-án érkezett Szolnokra, s másnap indultak tovább Pestre. Timon – miután lecseréltette rossz lábbelijeiket – Görgeihez küldte őket.²⁸ Mivel Kandó az adatok tanúsága szerint visszakerült a Zemplén megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljhoz, nagyon valószínű, hogy ez történt az általa vezetett önkéntesekkel is.²⁹ Azaz, a tiszánineni önkéntes mozgó nemzetőrségi tábor önálló hidász-utászkülönítménye végül is nem alakult meg.

A dunánineni önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnokává kinevezett Ivánka Imre őrnagy Vácra érkezése után azonnal létrehozta a tábor „törzsét.” Az Országos Nemzetőrségi Haditanács az őrnagy segéd tisztjévé Kazinczy Lajos főhadnagyot nevezte ki, aki szintén Tullnban végzett.³⁰ Batthyány augusztus 27-én Ivánka tábora mellé rendelte Kleinheinz Oszkár 5. honvédzászlóalji főhadnagyot is, hidász tisztként.³¹ Kleinheinz

²¹ Közli: *Hermann* 1997. 158–159. o.

²² Lásd a tiszánineni önkéntes mozgó nemzetőrség *Napi események* című jegyzőkönyvét. Közli: *Hermann* 1997. 130. o.

²³ Közli: *Hermann* 1997. 140. o.; Mück/Myck életrajzi adatait lásd *Bona* 2009. II. 127. o.

²⁴ Életrajzát lásd *Bona* 2009. II. 185–186. o.

²⁵ Lásd a tiszánineni önkéntes mozgó nemzetőrség *Napi események* című jegyzőkönyvét. Közli: *Hermann* 1997. 124–126. o.

²⁶ Közli: *Hermann* 1997. 170. o.

²⁷ MNL OL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 53., és uo. b/6. fasc. név szerint (Kassa); MNL OL ONóHt 4093., 4133., 4167. Lásd még a tiszánineni önkéntes mozgó nemzetőrség *Napi események* című jegyzőkönyvét. Közli: *Hermann* 1997. 125. o.

²⁸ *Hermann* 1997. 129. o. és Timon október 4-ei jelentése (uo. 174–175. o.), ill. nyílt rendelete: MNL OL Görgey-lt. b/9. fasc. No. 131. A létszámról lásd MNL OL Görgey-lt. b/46. fasc. (Bellosicz, október 6.) Timon Zsigmond életrajzát lásd *Bona* 2015. II. 563. o.

²⁹ Lásd erre Kandó életrajzát. *Bona* 1998. II. 168. o.

³⁰ *Urbán* 1998. II. 1139. o. 1. jegyz.

³¹ *Urbán* 1998. II. 1138. o.

1834 és 1837 között járt a tullni utászkar iskolába, egy évvel Görgei, Ivánka és a szabadságharcban alezredesi rendfokozatig jutó Meszéna Ferenc alatt, évfolyamtársa volt a szabadságharcban utásztisztként szolgáló Pusztelnik Alfrédnak.³² Azaz, a dunáninneni tábornál immáron három utászkolát végzett tiszt is szolgált. Ennek ellenére Ivánka emlékiratában nincs nyoma annak, hogy már Vácott megkezdte volna az utászkar szervezését, s hogy Kleinheinz ilyen megbízást kapott volna. (Görgei tiszáninneni önkéntes mozgó tábora esetében legalább a szervezés megkezdésével kapcsolatban rendelkezünk adatokkal.) Ivánka emlékiratában csak a gyalogság és a tüzérség szervezéséről számol be, a hidász-utászkülönítményéről nem, s Kleinheinzet meg sem említi a szövegben.³³

Batthyány a dunántúli kerület önkéntes mozgó nemzetőrségének őrnagyává és parancsnokává Kosztolányi Móricot, 1848 áprilisától a 33. (Gyulay) gyalogezred alszázadosát, június 13-tól az 1. honvédszászlóalj századosát nevezte ki.³⁴ Kosztolányi a korneuburgi utászkolán végzett, így alapos műszaki képzettséggel is rendelkezett. Már 1848. június 5-én őrnagyi kinevezést kért Baldacci Manó ezredestől, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökétől valamelyik honvédszászlóaljhoz, arra hivatkozva, hogy már régen törzstiszt lehetne, ha más ezredben szolgálna; hogy „a hadi szolgálatot nemcsak betanultam, de több ágaiban jó sikerrel el is jártam”; illetve, hogy több évig volt toborzóparancsnok, „s az 1841-ki országos újoncállításba közvetlen befolyva, magamnak egy hadsereg ügy vezérlésére, mint alakítására megkívántató fogalmakat szereztem.” Önbizalomproblémái tehát kétségkívül nem voltak. Ugyanakkor hivatkozott őrnagya és zászlóaljparancsnoka, Láhner György, valamint az 1. honvédszászlóalj őrnagyává kinevezett Lázár György gróf tanúbizonyosságára is.³⁵

Kosztolányi augusztus 29-én Nagykanizsán értesült a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnokává és honvéd őrnaggyá történt kinevezéséről. Első tiszt ki nevezési javaslatát innen küldte meg Batthyány Lajos miniszterelnöknek azzal, hogy ő maga addig is rendeltetési helyére utazik.³⁶ Szeptember 2-án már Pesten volt, s még aznap kérte a miniszterelnöktől (aki egyébként ekkor Bécsben volt) egy hadügyész kinevezését, majd 500 font lőpor kiszolgáltatását, aztán az alaputasításban meghatározott 4 ágyú, 500 lőfegyver, 1000 [hadi]kaszka és 1000 pár fehérnemű kiszolgáltatását.³⁷

Ivánka Imre visszaemlékezése szerint „a kinevezést *megelőző* [kiemelés tőlem] és elindulásig rendelkezésre álló néhány napot a miniszterelnökkel, Görgeyvel, később Kosztolányival tanácskozásokra használtam fel.” Kosztolányival járt volna Batthyánynál és István nádornál?³⁸ Batthyánynál azonban bizonyosan nem járhattak, hiszen Kosztolányi csak szeptember 2-án érkezett Pestre, Batthyány pedig már augusztus 27-én Bécsbe utazott, s csak szeptember 10-én tért onnan vissza.

³² *Kemenović* 1911. 97–101. o.

³³ *Ivánka* 1881. 12–16. o.

³⁴ A rendeleteket közli: *Urbán* 1998. II. 1137–1140. o.

³⁵ Kosztolányi Móric Baldacci Manónak. Pest, 1848. jún. 5. MNL OL H 94. Országos Nemzetőrségi Tanács. Folyamodványok. 2. doboz.

³⁶ Kosztolányi-lev. kv. No. 1.

³⁷ Kosztolányi-lev. kv. No. 2., 3., 4.

³⁸ *Ivánka* 1881. 11–12. o.

Kosztolányi szeptember 3-án már Veszprémből írt Batthyáynak arról, hogy noha a költségek tekintetében a veszprémi sóhivatalhoz utasították, ott csak 2800 forintot tudott felvenni, ezért kérte a miniszterelnök intézkedését e tárgyban.³⁹

Első körlevelét szeptember 5-én Pápáról küldte szét az érintett törvényhatóságokhoz: Zala, Győr, Moson, Sopron, Vas, Somogy, Baranya, Tolna és Komárom megyének. (Érdekes módon, Veszprémnek és Fejérnek nem írt.) Eszerint a miniszterelnök augusztus 27-ei rendelete értelmében szeptember 3-áig kellett volna a dunántúli megyéktől értesülnie arról, hogy „nemzetőreik mennyi számmal és hogy fegyverezve leendnek, valamint mikor érnek rendeltetésök helyére, Pápára.” Miután azonban mindeddig ilyen értesítést nem kapott, „a szükséges intézkedések megtétele, és a már útnak indított őrsereg elfogadhatása végett” kéri az erről szóló jelentés mielőbbi megküldését.⁴⁰ Szeptember 6-án Kosztolányi jelentette Batthyáynak, hogy amikor Pápára érkezett, a városban sem nemzetőröket, sem az érintett törvényhatóságoktól bármiféle értesítést nem talált.⁴¹

Megjegyzendő, hogy Pápán ekkor még volt katonaság: a Zala és Vas megyei önkéntesekből alakult 7. honvédszászlóalj, amely csak szeptember 6-án indult el a drávai táborba.⁴²

Szeptember 11-én levelet kapott Ivánkától, s erre válaszul megkérdezte tőle, hogy „a szállítható hidaknak készítését a minisztérium fogja-e eszközölni, mivel utasításunkban csak vitelükre szükséges kocsiknak készítése hagyatott meg nekünk”, illetve, hogy utász- és hidásztisztekről a kormány fog gondoskodni, vagy a táborparancsnokok feladata lesz ezek kiszemelése és felterjesztése?⁴³ Ugyanezen a napon ugyanebben az ügyben írt Batthyáynak is.⁴⁴ Sem Ivánka, sem a miniszterelnök választ nem ismerjük, s ezt követően hetekig semmi nyoma nincs annak, hogy Kosztolányi foglalkozott volna az utász- és hidászkar szervezésével. November 1-jén érkezett meg a hadügyminisztériumtól Szeles József Veszprém megyei mérnök élelmezési, és Micskey Imre hidász hadnagyi kinevezése. Szeles és Micskey sógorok voltak, de egyikük sem volt a táborban. Miután Szeles időközben visszalépett az élelmezési tisztségtől, Kosztolányi írt neki, s arra kérte, közölje Micskeyvel, hogy a feldunai hadtest utászkarának főnökéül Kazinczy Lajos százados nevezték ki, aki „minden e karnak rendezésére szükséges eszközök és szolgálatra alkalmas egyének beszerzésével megbízatot”, így Micskey azonnal induljon a táborba és jelentkezzen Kazinczynál.⁴⁵

Kazinczy Lajos az őszi hadjáratban

Az említett utászkarai képzettségű személyek közül végül Ivánka segédtisztje, Kazinczy Lajos főhadnagy, majd százados volt az, akinek nevéhez a honvéd utászkar létrehozása fűződik. Kazinczy 1820. október 20-án született a Zemplén megyei Széphalmon, a nyelv-

³⁹ Kosztolányi-lev. kv. No. 6.

⁴⁰ Kosztolányi-lev. kv. No. 7–15., közli: Hermann 1998b. 119–120. o.

⁴¹ MNL OL ONöHt 3593. Fogalmazványát lásd Kosztolányi-lev. kv. No. 20.

⁴² Molnár 1992. 66–70. o.

⁴³ Kosztolányi-lev. kv. No. 40.

⁴⁴ Kosztolányi-lev. kv. No. 43.

⁴⁵ Kosztolányi-lev. kv. No. 185. Micskey végül nem fogadta el a kinevezést, ezért Kosztolányi november 5-én Devecsery István Veszprém megyei mérnök kinevezését terjesztette fel a hadügyminisztériumhoz. Kosztolányi-lev. kv. No. 188.; Devecsery azonban nem ide, hanem a honvéd hadmérnökkarhoz kapott kinevezést, s csak decemberben került át a 3. utászszászlóalj állományába. Lásd Bona 2008. I. 281. o.

újító Kazinczy Ferenc és Török Sophie grófnő házasságából. Tanulmányait a tullni utász-kari iskolában végezte, 1839 és 1846 között a 9. (Miklós) huszárezredben szolgált, majd főhadnagyi rangban kilépett a hadseregből. 1848 nyarán kiképzőtiszt volt a Szabolcs megyei nemzetőrségnél, majd júliustól kezdve önkéntesként részt vett a délvidéki harcokban, Bechtold altábornagy segédtisztjeként. 1848. augusztus 27-én honvéd főhadnaggyá és a dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőri tábor parancsnokának, Ivánka Imre őrnagy segédtisztjévé nevezték ki. Szeptember 13-án léptették elő honvéd századossá.⁴⁶

A honvéd utászkar szervezésével kapcsolatos első intézkedés Móga János altábornagy 1848. szeptember 25-én Székesfehérvárott kelt hadseregearancsa. Eszerint „minden zászlóaljnál egy utászi testület alakíttassék 20 főbül, kiknek 16-a ásóval, 4-e csákánnyal ellátandó.”⁴⁷

Kazinczy Lajos részt vett a pákozdi csatában, Ivánka Imre emlékirata szerint a horvát balszárny támadása alkalmával őt küldte hátra lőszerért.⁴⁸ Ezt követően Móga törzséhez került, mert október 6-án Újszönyből „a vezér nevében” ő tudósította Piller János őrnagy csapatát a képviselőház által október 2-án a dunántúli hadseregnél kihirdetendő statáriumról hozott határozatról.⁴⁹

1848. október 7-én Győrben Móga János altábornagy a másnapra kiadott diszpozícióban közölte a csapatokkal, hogy Csány László kormánybiztos ígéretet tett arra, hogy gondoskodik a hídveréshez szükséges faanyagról azon esetben, ha az ellenség a Lajtán vagy más folyóvizeken lerombolta volna maga mögött a hidakat. „Kazinczy százados egyben megbíztatik, hogy ez ügyben a továbbiakat megtegye – a csapatok rendeljék ki hozzá a hídveréshez szükséges és ahhoz értő embereket.”⁵⁰ Gyakorlatilag ez az első olyan intézkedés, aminek alapján egyértelműnek tekinthető, hogy a fősereg utászszolgálatának megszervezése Kazinczy feladata lett.

Kollmann József ezredes, a lajtai hadsereg tábornoki főnöke október 17-én éjjel fél 12-kor utasította Görgei Artúr ezredest, a lajtai hadsereg elővédi dandárjának vezetőjét, hogy újabb utasításig tartsa magát jelenlegi állásában, s a nagyobb biztonság érdekében eltorlaszolás és a híddeszák egy részének felszedése által tegye járhatatlanná a Lajtán átvezető hidakat. Határozottan megtiltotta viszont, hogy Görgei előőrseket küldjön oszt-rák területre, mondván, hogy egy túl korai összecsapás elkerülendő; ez azonban nem zárja ki a megfelelő rendszabályok megtételét.⁵¹

Móga János fővezér október 18-án értesítette Görgeit arról, hogy a vett hírek szerint a Rohraunál és Pachfurthnál lévő hidak sem lerombolva, sem megszállva nincsenek. Ezért ő, mint fővezér egy-egy különítményt küldött mindkettőhöz, hogy azok, miután lerombolták a hidakat, visszatérjenek a hadsereg zöméhez.

Görgei már aznap jelentette a főparancsnokságnak, hogy a fahidakat ugyan le tudja romboltatni, de a kőhidak ellenállnak a gyakorlatban. Az ilyen erőfeszítésekkel a gyenge

⁴⁶ Életrajzát lásd *Pásztor* 1979.; *Pribelszki* 1992. 124–148. o.; *Nagy* 1999. 40–49. o.

⁴⁷ Kosztolányi-lev. kv. No. 144.

⁴⁸ *Ivánka* 1881. 22. o.

⁴⁹ MNL OL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes iratok. 15–16. f.

⁵⁰ Eredeti tisztázat, az aláírás kivágva. Valószínűleg a Csány Lászlónak küldött példány. HL 1848-49. 2/235. Hátoldalán Repetzky Ferenc sk. feljegyzése: „[Diszpo]zícia a hadseregről [október 7.] 1848 Győrben”.

⁵¹ Kollmann József Görgei Artúrnak. Parndorf, 1848. október 17. éjjel fél 12 óra. MNL OL Görgey-lt. b/6. fasc.

és meglehetősen hiányos eszközökkel rendelkező emberek hiába próbálkoznak. E hidakat csak felrobbantani lehet, s ezért legalább két mázsa puskaport kért a feladat végrehajtására. A pachfurthi hidat még Móga utasításának vétele előtt sikerült leromboltatnia, de a rohraui még állt. Görgői jelentéseiből kiderül, hogy mind Móga, mind Kollmann ezredes arra utasították őt, hogy a kőhidakat csupán eltorlaszolás által tegye járhatatlanná; a brucki vasúti hidat pedig lövegekkel rakja meg, tetszése szerint.⁵²

Görgői emlékiratai szerint Kazinczy Lajos százados október 21-e előtt „egy rögtönzött utázkülönítménnyel” jelentkezett nála, hogy a Lajtán lévő, néhány napja éppen a hadsereg-parancsnokság rendeletére lerombolt hidakat helyreállítsa, s a munkát rövid idő alatt be is fejezte.⁵³

Kossuth október 26-án arról írt az Országos Honvédelmi Bizottmánynak (OHB), hogy „pioníraink nincsenek, pedig ha előnyomulunk, két folyón kell átmennünk.”⁵⁴ Október 27-én a hadsereg előnyomulása ellen érvelő memorandumukban Móga és Kollmann is azt írták, hogy hiányoznak a hajóhidak, s minden, a hadvezetéshez megkívántató anyag; emellett a hadseregnél nincsenek utászok, hidászok és vadászok.⁵⁵ Kazinczyt dicséri Kossuth október 28-ai jelentése az OHB-hoz: „...el voltunk készülve hidverési szerekkel a Fischáni átkelésre, de az ellenség ezt is elhagyta, barikádokkal zárván el a hidakat, előnyomulásunk hátráltatására.” A készülétekre azonban nem volt szükség, mert a nép maga tisztította meg a hidakat a magyar sereg előtt.⁵⁶

Kazinczy részt vett az 1848. október 30-ai schwechati csatában is. Amikor a visszavonulás során Móga és a vezérkar, valamint Csány László kormánybiztos Enzersdorfra érkezett, a fővezér Kazinczyval innen íratott Kossuthnak, hogy őt Csány „s a többi katonai egyének tanácskozás végett ide helybe még az éjjel várják”, de ha Kossuth azt szeretné, hogy az Enzersdorfon lévők jelenjenek meg nála, „szíveskedjék a kitűzött helyet tudtokra adatni.”⁵⁷

Kazinczy schwechati szerepéről ez az egyetlen adatunk. Nem tudjuk, hol volt a csata alatt. Valószínűnek tűnik, hogy Móga és a vezérkar mellett tartózkodhatott, hiszen a rögtönzött utázkülönítmény parancsnokaként a fővezér és a táborok rendelkezésére kellett állnia. Elképzelhető az is, hogy Ivánka volt dandárjánál – amelyet ekkor Bárczay János ezredes vezényelt – tartózkodott, azonban a csekély számú kortársi levél- és visszaemlékezés-anyagban sehol nem fordul elő a neve. Ugyanígy nem ír róla volt iskolatársa, a magyar balszárnyon álló dandárt vezénylő Görgői Artúr sem. Földijei, a Schweidel-dandárban szolgáló zempléni önkéntes mozgó nemzetőrök egyike sem írja, hogy találkozott volna vele, holott ebből az alakulatból öten is megírták a maguk beszámolóját az alsó-ausztriai hadjáratról. Nem volt ott a Kosztolányi-dandár soraiban sem, mert a dandárparancsnok hadijelentésében nem találkozunk a nevével.

⁵² A hidak felrobbantására, illetve eltorlaszolására vonatkozó levelezést lásd MNL OL Görgey-lt. b/12/3. fasc. és b/4. és b/6. fasc. Vö. *Görgey* 1988. I. 195–196. o.

⁵³ *Görgey* 1988. I. 198. o.

⁵⁴ KLÖM XIII. 289. o.

⁵⁵ MNL OL Vegyes. 9. doboz. Gépelt másolatát lásd HL 1848-49. 2/471. Közli: KLÖM XIII. 296–298. o., a vonatkozó rész: 297. o.

⁵⁶ KLÖM XIII. 306. o.

⁵⁷ Kazinczy Lajos Kossuth Lajosnak. Enzersdorf, 1848. október 30. MNL OL OHB 66. doboz. Iktatlan iratok, dátum szerint. Közli: *Hermann* 2003. 148. o.

*Az 1–2. (2–3.) utászzászlóalj megszervezése*⁵⁸

Mint láttuk, Kosztolányi Móric már november 1-jén arról értesített egy kinevezett hidásztisztet, hogy a feldunai hadtest utászkarának szervezésével Kazinczyt bízták meg.⁵⁹ Miután Görgei ugyanezen a napon lett a feldunai hadtest/hadsereg⁶⁰ fővezére, valószínűsíthető, hogy maga a kinevezés tőle származott, azaz, ez volt az egyik első fővezéri intézkedése. Feltevésünket alátámasztja az a tény, hogy bár Kazinczy már októberben utászkarai szolgálatot (is) ellátott, kinevezésére vonatkozó korábbi adatunk nincs; s Kossuth fentebb idézett október 26-ai megjegyzése az utászok hiányáról szintén arra utal, hogy az utászkar formális megszervezése valóban csak Görgei kinevezését követően vette kezdetét.

Az előzményekhez tartozik még, hogy november 4-én Görgei utasította Fuchs hadnagyot, miszerint másnap reggel 9-kor az alatta álló 50 bányással jelentkezzen a vízi kaszárnyánál (Wasser Caserne) Calzada századosnál.⁶¹ Ugyanezen a napon Csány Lászlónak szóló levelében az „építészeti kari zászlóalj alakítására” Kazinczy parancsnoksága alá mesterembereket kért besoroztatni.⁶²

A schwechati csatát követően Kazinczy november 2-án javasolta az időközben a feldunai hadsereg főparancsnokává kinevezett Görgeinek, hogy állítsanak fel egy utásziskolát.⁶³ Valószínűleg ő kezdeményezte Görgeinél az eddig csak alkalmilag összeállított utáskülönlítmény szabályos zászlóaljja szervezését is. Görgei ugyanis november 5-én kérte Kossuthot, hogy a nagy hiányt, melyet egy építési zászlóalj nem léte a seregénél eddig is okozott, azáltal pótolják, hogy Kossuth engedélyezze „ezen elkerülhetetlenül szükséges zászlóalj mielőbbi alakítását annál inkább...”, mivel ez már most is a Győr városa határában elkezdendő sáncolásoknál működhetnék, s sok ki nem jelezhető nehézségeket eloszlatathatna.⁶⁴

Kossuth még aznap írott válaszában helyeselte az utászkar felállítását, s egy őrnagy zászlóaljparancsnokként való előterjesztését Görgeire bízta. Ezzel a levélváltással vette kezdetét a feldunai hadsereg utászkarának megszervezése.⁶⁵

Ugyanezen a napon, november 5-én Görgei kiáltványt adott ki a feldunai hadsereg műszaki szakcsapatainak létrehozása tárgyában:

A felállítandó magyar honvéd építészkar (Pionier-Corps) érdekében felszólíttatnak Pozsony város és az egész szomszéd vidék mindennemű kézművesei, ú[gy] m[int]: építészek és kőművesek, asztalosok és ácsok, lakatosok és kovácsok, általában minden,

⁵⁸ A témát korábban rövidebben, Römer Flóris személyére koncentrálni feldolgoztam. Lásd *Hermann* 2015. 224–232. o.

⁵⁹ Kosztolányi Móric Szeles Józsefnek. Pozsony, 1848. november 1. Kosztolányi-lev. kv. No. 185.

⁶⁰ A korabeli iratokban mindkét formula előfordul. Tekintettel arra, hogy 1848. november közepétől december végéig a létszám 25-28 000 fő között ingadozott, ebben az időszakban indokoltabb a feldunai hadsereg elnevezés használata; december végétől pedig, amikor a komáromi erőd helyőrségének átadott csapatok kiválása miatt a létszám 18 000 főre csökkent, majd pedig a Perczel-hadtestnek történő újabb alakulat-átadások miatt tovább csökkent, feldunai hadtestnek indokolt nevezni.

⁶¹ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 31.

⁶² MNL OL Csány-ir. BIK No. 389. Közli: *Hermann* 1998a. 115. o.

⁶³ MNL OL Görgey-lt. b/31. fasc. Iktatókönyv. No. 45.

⁶⁴ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 38., közli: *Hermann* 2001. 80–81. o.

⁶⁵ MNL OL Görgey-lt. b/11. fasc. közli: *Hermann* 2001. 83. o. Lásd még MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv No. 47. Kazinczy utóbb az aradi haditörvényszék előtt azt mondta, hogy az utászzászlóalj felállításával a hadügyminisztérium bízta meg. *Katona* [é. n.] 449. o.

az építés körül jártas honpolgárok, nemkülönbben mindennemű, itt különösen ki nem tett kézművesek, – hogy hazájukat az annyira szükséges magyar katonai építészkar roppant fontosságú ügyében szolgálni siessenek.

Hasonlóan felszólítatnak minden, a régi hadseregben szolgált pionierok, sappeurök, mineurök [utászok, árkászok, aknászok] és minden egyéb nemű technikai testületeknél szolgált katonai egyének.

Az ajánlkozó hazafiak jelentkezzenek a tábornoki irodába: Primási palota, 1-ső emelet, Calzada kapitány úrnál naponként reggeli 8 órától 11-ig.

Nemkülönbben felszólítatnak minden szülék, kik ép fiaikat a haza szolgálatára szánni készek, hogy azokat (18-dik korévüktől fölfele) ugyanezen honvéd építészkar közé hadfiakul a megnevezett helyre Calzada kapitány úrhoz beküldjék. A jelentkezendő ifjak azonnal hadfi zsoldot kapnak.⁶⁶

Ugyanígy felhívást adott ki a hadsereghez „hogy minden egyén, mely az Ausztria Pionier iskolába valami hadi intézetbe nevelkedett”, jelentse magát a hadsereg vezérkari irodáján Kazinczy Lajos századosnál.⁶⁷

Kosztolányi Móric őrnagy ezek alapján már november 7-én felszólította a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 2., 3. és 4. zászlóalját, hogy „az építészeti kar alakítására... a kőműves, ács, molnár, kovács, lakatos, asztalos mesterséget tudó vitézek” közül ajánlkozók jelentkezzenek aznap délután 2 órakor nála, a Grassalkovich-palota udvarán, s onnan a szemlét követően a vízi kaszárnyába fogják átvezetni őket.⁶⁸

November 7-én Csány László a „hidászkar alakítása tárgyában” intézett levelet Imrédy Lipót Moson, Halasy Ede Komárom megyei, és Szabó Kálmán Győr városi kormánybiztoshoz. Halasy november 9-én válaszolt: „Komáromból nem küldhet ács- és más mestereket.”⁶⁹

November 11-én Lázár György vezérőrnagy, a feldunai hadsereg egyik hadosztályának parancsnoka utasította Kosztolányit, hogy terjessze fel a dandárjából a honvédzászlóaljokhoz, a lovassághoz, az utászkarhoz, a tüzérséghez, illetve a szekeresekhez átlépni szándékozók számát. A négy zászlóaljból összesen 1322 fő jelentkezett, közte testületileg a 4. (somogyi) zászlóalj közel 700 főnyi állománya. Az 1. zászlóaljból 68 fő jelentkezett a honvédekhez és 24 a lovassághoz; a tüzérséghez és a szakcsapatokhoz jelentkezettek zászlóalj szerinti megoszlása nem ismert.⁷⁰

November 14-én Görgei azért adott ki napiparancsot, mert arról értesült, hogy az utász képzettségű személyeket parancsnokaik nem engedték jelentkezni a honvéd utászkarba. „Miután ez egyenesen a kiadott parancs ellen van, köteles mindenki szoros felelősség terhe alatt a jelentéseiket az érintett zászlóaljhoz átküldeni de újólág a vitézek közt ki

⁶⁶ Nyomtatvány. MNL OL 1848–49. és emigrációs nyomt. d. sz. és H 147. 1848–49. nyomt. d. sz. Magyar és német nyelven.

⁶⁷ *Csapó – Jánosi – Hermann* 1998. 28. o. Külön, részletesebb nyomtatványként lásd MNL OL 1848–49. és emigrációs nyomt. 14. csomó. 144. pallium. d. n. Javított fogalmazvány. MNL OL Görgey-lt. b/1. fasc. „100 Exemplar”.

⁶⁸ Kosztolányi-lev. kv. No. 200.

⁶⁹ MNL OL Csány-ir. FIK No. 49–51., BIK No. 468.

⁷⁰ Kosztolányi Móric a Hadosztályparancsnokságnak. [Pozsony,] 1848. november 11. Kosztolányi-lev. kv. No. 211.

is hirdetni. Ki-ki hazáját szereti és mint mester, ahol tetemes szolgálatot tenni képes, mielőtt [mielőbb] jelen[t]kezzék.”⁷¹

Kazinczy nem volt elégedett a létszám növekedésével, ezért november 17-én felhívást intézett a pozsonyi mesteremberekhez:

Polgárok!

Néhány napja már, hogy a közönség elé bocsájtattott, miszerint az első magyar utász zászlóalj alakuland. – A hon felkérde [!] fiait az öszvesereglésre, s ezek jöttek is, – de nem oly számmal, mint azt a szenvedő anya emlőin nevelt gyermekeitől reménylette.

Mit haboztok? mire vártok, ti pozsonyi ügyes hajósok! ácsok! molnárok! kőművesek! kovácsok! lakatosok!

Itt az alkalom! mutassátok meg, hogy magyarok vagytok! jöjjetek, győzzük le a nehézségeket, teremtsünk szeretett hazánknak utász zászlóaljat, mely minden várakozásnak megfeleljen! és magát vitéz seregünk működésénél hasznossá tegye. Jertek tehát, jertek! ti mesterlegények! a hon megjutalmazza gyermekét, ki kötelességét teljesíti! ellenben Isten átka és mennyköve sújta [!] az árulót, és azt, ki honától megtagadja segédkezését!

Felpézn 20 p. ft. a vízi kaszárnyában, az első utász zászlóalj irodájában fogad benneket.

Pozsonyban, november 17-én 1848.

Kazinczy Lajos százados⁷²

November 21-én Kazinczy már Győrben adta ki újabb felhívását, amely szerint

Hogy ezen utászkar rendeltetésének a legrövidebb idő alatt kellőleg megfeleljen, szükséges, miszerint ezen kar az utász, árkászi, hidászi és aknási szolgálatra egyiránt alkalmaztathassék. – Világos tehát, hogy annak alakulása szakértő katonai és polgári, nem különben vízi és bányász mérnökök, (Hydrotekten und Markscheider); más részről mindenféle kézművesek és mesterségeket űző egyének hazafiúi lelkesedés szülte hozzájárulások által létesíthető. – Így az ács, molnár, hajós, halász, rőzse- és kosárfonó: a hidászi szakhoz; – a kőfaragó, tóásó és utcakövező: az árkászi szakhoz; – a bányász és kútásó: az aknási szakhoz; és végre a kőműves, kovács, lakatos, asztalos, esztergályos, keréjkártó [sic!], bognár, kádár, kötélverő, kéményseprő, cserépfödő és mindenféle nehezebb gyári munkával foglalkozók: az utász szakhoz alkalmasok és szükségesek.⁷³

Görgei november 7-én jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy az utászosztag rendkívül sürgős felállításával Kazinczyt bízta meg, „aki az osztrák utásziskolában képezte-tett, s minden arra szükséges ismerettel tökéletesen rendelkezik.” Kazinczy képességeinek hosszas dicsérete után kérte annak mielőbbi őrnagyi kinevezését.⁷⁴ Mivel ez nem történt meg, Görgei november 24-én megismételte kérését. „Kazinczy – őrnagy” – válaszolta Kossuth november 27-én.

November 9-én Görgei megküldte az OHB-nak Kazinczy jelentését, „melyben az utászati kart illető terv részleteit megrostálás végett hozzám beküldötte”, s kérte, hogy

⁷¹ Csapó – Jánosi – Hermann 1998. 28. o.

⁷² Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Nyomtatványgyűjtemény.

⁷³ Kazinczy felhívását fényképmásolatban közli: Rózsa – Spira 1973. 241. o.; Pásztor 1979. 69. o.; Zsupos 2014. 388. o.

⁷⁴ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 63/b. November 11-én Görgei kérte Kossuthot, hogy a fölösle-ges bábolnai lovakból egyet Kazinczynak adasson át. Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 11. MNL OL OHB 1849:2823. Közli: KLÖM XIII. 450. o.; Hermann 2001. 95–96. o.

az OHB mielőbb közölje vele erre vonatkozó határozatát. Ő maga teljes pártolásra méltónak” minősítette azt. (A terv eredetijét nem ismerjük.⁷⁵) November 14-én Kazinczy Csányhoz is beadta tervét „egy utászkar alakítása iránt.” Csány november 18-án azt írta róla Görgeinek, hogy ha ő is pártolja, elküldi az OHB-nak.⁷⁶

Kazinczynak komoly pártfogója akadt még a győri erődítési munkálatokat irányító Kollmann József ezredes személyében is. November 24-én Kossuthhoz intézett jelentésében a következőket írta: „E munkálatok nagy kiterjedése, s ezeknek szükségelt mielőbbi bevégzése, nemkülönben az egész karnak kiegészítése, s így praktikus kiképzése kívánatossá teszi, hogy ezen zászlóalj mindenben, mi kiegészítése előhaladását eszközölheti, támogattassék. – Azért ezen már alakult zászlóalj mielőbbi kiegészítése és a szükségelt célra vezető eszközöknek megszerzésében a költségeknek nem kímélése az, mit Elnök úrnak figyelmébe ajánlani bátor vagyok.” Közölte, hogy tudomása szerint Kazinczy az utászzászlóalj díjazását illető tervét már benyújtotta, s erről minél előbb határozni kellene, „mert csak jobb díjazás mellett lehet az elkerülhetlen szükségelt mestereket és messterlegényeket, továbbá az őrmesteri állomásokra technikusokat, mérnököket megnyerni, – mint azt már felemelt díjazás mellett Kazinczy százados úrnak többeknél elérni sikerült.” A zászlóalj kiegészítését illetően azt javasolta, hogy „a Pesten alakulandó századok utászai ide áttéssenek a fenn előadott okok miatt, ezáltal azt nyeri a hon, hogy seregénél egy praktice működő utászzászlóalj leszen, addig, míg a fővárosban teoretikus kiképzéssel foglalatostkodhatandának az egész kar érdekében az ott munkáló urak.”⁷⁷

Kossuth november 7-én, pozsonyi tartózkodásának utolsó napján kinevezte az első négy utászs század tisztikarát, századonként egy-egy századost és főhadnagyot, és két hadnagyot, számfeletti főhadnaggyá pedig Alois Mück hadnagyot, aki korábban Görgei tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőri táborának hidásztisztje volt.⁷⁸

<i>1. utászs század</i>	<i>2. utászs század</i>	<i>3. utászs század</i>	<i>4. utászs század</i>
Alfons Calzada százados	Kiss Ferenc százados	Soupper Sándor százados	Pusztelnik Alfréd százados
Karl Wehle főhadnagy	Butz Károly főhadnagy	Fuchs Károly főhadnagy	Krucsay Sándor főhadnagy
Rochlitz Béla hadnagy	Malmal Eduárd hadnagy	Langer Izidor hadnagy	Usnul Károly hadnagy
Ferdinand Ulbrich hadnagy	Zsigmondy Gusztáv hadnagy	Waiss Vimos hadnagy	Fromberg Róbert hadnagy

A négy kinevezett százados mindegyike (Alfons Calzada, Soupper Sándor, Kiss Ferenc, Alfred Pusztelnik) a szabadságharc végéig kitartott a honvédsereg kötelékében.

⁷⁵ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 78., közli: *Hermann* 2001. 89. o.

⁷⁶ MNL OL Csány-ir. BIK No. 626., FIK No. 231. Utóbbi közli: *Hermann* 1998a. 147. o.

⁷⁷ Kollmann József Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. november 24. MNL OL OHB 1848:3881. Közli: *Hermann* 1998b. 197–198. o.

⁷⁸ Kimutatás a Kossuth által megerősített kinevezésekről, Görgei aláírásával. MNL OL HM Ált. 1848:9538. [8017/nő.] Vö. uo. 1849:10 623.; Az 1848. november 14. és 1849. április 5. közötti kinevezések listája. A kinevezéseket november 22-én tette közzé a hadügyminisztérium, együtt a Pesten szerveződő utászzászlóalj első tisztí kinevezéseivel. *Közöny*, 167. sz. (1848. november 24.) 793. o.

Calzada 1836 és 1839 között a tullni utászkarai iskolában tanult, ezt követően gyalogostiszti szolgálatot teljesített.⁷⁹ Kiss Ferenc az olmützi katonaiskolán végzett, 1844-től a 34. gyalogezredben szolgált, ahol 1848 őszén századossá léptették elő.⁸⁰ Pusztelnik szintén Tullnban tanult, 1846-ig a sorjalogoságnál szolgált.⁸¹ Soupper Sándor szintén Tullnban végzett (1839 és 1842 között járt oda), majd a sorjalogoságnál szolgált 1847-ig, amikor kilépett a hadseregből. Az utászokhoz honvéd táborkari századosként került. Itteni karrierje viszonylag rövid lehetett, mert a továbbiakban dandár-vezérkari tiszt volt.⁸²

A főhadnagykok közül Butz Károly Olmützben végzett, majd hadnagyként szolgált a 39. gyalogezredben, az utászokhoz az ezred gránátos osztályának hadnagyaként került.⁸³ Fuchs Károly bányahivatalnok volt korábban, s ő volt az egyik elsőként kinevezett utásztiszt még 1848 októberében.⁸⁴ Krucsay Sándor szintén Tullnban végzett, az utászkarhoz a 60. gyalogezred hadnagyaként került.⁸⁵ Wehle Károly a bécsi Műegyetemen végzett technikai tanulmányokat.⁸⁶

A hadnagykok közül Fromberg Róbert polgári mérnökként került a testülethez.⁸⁷ Malmay Ede/Eduárd a Gömör megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj tisztje volt.⁸⁸ Langer Izidor a bécsi műszaki főiskolán,⁸⁹ Rochlitz Béla a bécsi Műegyetemen végzett.⁹⁰ Ferdinand Ulbrich 1833 és 1840 között az 5. tüzérezrednél volt hadapród.⁹¹ Usnul (később Uznay) Károly szintén a bécsi műszaki főiskolán végzett, 1845-től mérnök volt az Első Magyar Középponti Vasútnál.⁹² Waiss Vilmos a müncheni műszaki főiskolán végzett, s Usnulhoz hasonlóan mérnök volt az Első Magyar Középponti Vasútnál.⁹³ Zsigmondy (Sigmondy) Gusztáv a bécsi műszaki egyetemen tanult, s mérnökgyakornokként került a testülethez.⁹⁴

Mint a fentiekből is látszik, a kinevezettek egynegyede Tullnban tanult, ketten Olmützben végezték a katonaiskolát, a polgáriak nagyobb része pedig műszaki tanulmányokat folytatott, s mérnökként volt alkalmazásban. Azaz, a szakmai alapokra nem lehetett panasz.

December 22-én Görgei 13 tisztet nevezett ki az újonnan alakuló 2. utászzászlóaljhoz, december 16-ától számítva ranggal és illetményel.⁹⁵

⁷⁹ *Bona* 2015. I. 216. o.

⁸⁰ *Bona* 2015. I. 359. o.

⁸¹ *Bona* 2015. II. 482. o.

⁸² *Bona* 2015. II. 519. o.

⁸³ *Bona* 2008. I. 223. o.

⁸⁴ *Bona* 1998. I. 431. o.

⁸⁵ *Bona* 2008. I. 615. o.

⁸⁶ *Bona* 2009. II. 552. o.

⁸⁷ *Bona* 2008. I. 367–368. o.

⁸⁸ *Bona* 1999. II. 437. o., kibővítve: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagykok-es-fohadnagykok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/malmay-majmay-ede>.

⁸⁹ *Bona* 2009. I. 12. o.

⁹⁰ *Bona* 2009. II. 274. o.

⁹¹ *Bona* 2009. 491. o.

⁹² *Bona* 1999. III. 397. o.

⁹³ *Bona* 2009. 549. o.

⁹⁴ *Bona* 1999. III. 529. o., kibővítve: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagykok-es-fohadnagykok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/zs-2335/zsigmondy-sigmondy-gusztav>.

⁹⁵ MNL OL HM Ált. 1849:3553. A kinevezések csak a *Közlöny*, 38. sz. (1849. február 25.) számában jelentek meg, a 131. oldalon.

<i>Név</i>	<i>Előző rang</i>	<i>Új rang</i>	<i>Korábban</i>
Krucsay Sándor ⁹⁶	főhadnagy	százados	
Beke Gyula	főhadnagy	százados	
Ernst Girten	főhadnagy	százados	
Kornis Pál ⁹⁷	hadnagy	főhadnagy	
Böhm Károly	hadnagy	főhadnagy	
Waiss Vilmos	hadnagy	főhadnagy	1. utászzászlóalj
Fromberg Róbert	hadnagy	főhadnagy	1. utászzászlóalj
Ulbrich Ferdinánd	hadnagy	főhadnagy	1. utászzászlóalj
Fornet Kornél	őrmester	hadnagy	
Robert Kauszler ⁹⁸	őrmester	hadnagy	
Langhoffer Sándor	őrmester	hadnagy	
Karl Eichsberger	őrmester	hadnagy	
Markusovszky Gusztáv	őrmester	hadnagy	

Az újonnan századossá kinevezett Beke Gyula a bécsújhelyi katonai akadémián, majd a kézdívársárhelyi katonaiskolában tanult, s határőr hadnagyként került az utászokhoz.⁹⁹ Ernst Girten szintén Bécsújhelyen tanult, majd gyalogostiszti szolgálatot teljesített a 2. gyalogezredben.¹⁰⁰ Böhm Károly 1848 előtt hadnagy a Budai Főhadparancsnokságon.¹⁰¹ Kornis Pál 1848 előtt ügyvéd volt,¹⁰² Fornet Kornél a pesti egyetemen végzett mérnök-ként.¹⁰³ Karl Eichsberger és Langhoffer Sándor előélete nem ismert. Kauszler mérnök volt.¹⁰⁴ Markusovszky Gusztáv nevelő volt.¹⁰⁵ Eredetileg a honvédekhez akart beállni, és Kazinczy szólította fel, hogy Győrött vegyen részt a télen át tartandó utászi előadásokban, mert ha netalán áttennék a honvédekhez, ott is hasznát veheti.¹⁰⁶

Mint látszik, a második körös kinevezéseknél már kevésbé vették szigorúan a műszaki képzettséget.

Nem szerepel sem az első, sem a második körben kinevezett századosok között Lázár Vilmos, a későbbi aradi vértanú neve. Lázár 1833 és 1844 között a cs. kir. sorgyalogság-

⁹⁶ A szövegben tévesen Karcsey.

⁹⁷ Kornis utásztiszti kinevezését már november 18-án közzétette a hadügyminisztérium. Lásd *Közöny*, 163. (1848. november 20.) 778. o.

⁹⁸ A szövegben tévesen Gauszler.

⁹⁹ *Bona* 2015. I. 181. o. Nem azonos a Budapesten szerveződő 1. utászzászlóaljhoz kinevezett azonos nevű, korábban a cs. kir. 2. (Sándor) gyalogezredben szolgáló Beke Gyulával. *Bona* 2008. I. 154–155. o.

¹⁰⁰ *Bona* 2008. I. 392. o.

¹⁰¹ *Bona* 2015. I. 208. o.

¹⁰² *Bona* 2008. I. 578. o.

¹⁰³ *Bona* 2015. I. 266. o.

¹⁰⁴ *Bona* 1999. II. 186. o.

¹⁰⁵ *Bona* 2009. II. 66. o.

¹⁰⁶ MNL OL HM Ált. 1849:8870. A zászlóalj visszavonulása után az alakulat többnyire honvédi szolgálatokat végzett. Markusovszky (3. utászzászlóalj) ez okból 1849. április 2-án kérte a hadügyminisztériumot, hogy helyezték át a honvédekhez. A minisztérium ezt április 3-án – a honvédtiszti állomások betöltöttségére hivatkozva – visszautasította.

nál szolgált, hadnagyként lépett ki, majd az Első Magyar Középponti Vasútnál volt pénztáros. Eredetileg a győri 39. honvédszászlóalj főhadnagyává nevezték ki, majd november 13-án onnan tették át századosi rangban a tartaléknak szánt 13. honvédszászlóaljhoz. Haditörvénytörvény szerinti vallomása szerint öt-hat nappal a főhadnagyi kinevezését követően Ordódy Kálmán őrnagy ajánlatára került az utászkarhoz,¹⁰⁷ ami kevésbé valószínű, mert Ordódy október 24-étől a Balthasar Simunich altábornagy dandárja elleni harcokban vett részt.¹⁰⁸ Egyébiránt tudjuk, hogy Lázár november 4-én utazott Győrbe a 39. honvédszászlóaljhoz, azaz csak ezt követően kerülhetett át az utászkarhoz.¹⁰⁹ Hogy a dolog még bonyolultabb legyen, Ordódyt szeptember 24-én valóban a 13. honvédszászlóalj őrnagyává nevezték ki, de Lázár akkor még nem volt honvédtiszt. Annyi bizonyos, hogy Lázár december elején már az utászkárnál volt, ugyanis Szabó Zsigmond alezredesnek, az 5. hadmegye parancsnokának a 39. honvédszászlóalj tisztikaráról felterjesztett kimutatásában már így szerepel: „Utászkarhoz kapitánynak neveztetett ki.”¹¹⁰

November 8-án Görgei átküldte Csánynak az utásztisztek kérelmét azzal a megjegyzéssel, hogy havi 10 forintnyi törlesztés mellett, legalább 50 forint előleget utalványozzon számukra.¹¹¹ November 9-én Calzada, Butz és Rochlitz ruházatot kértek a katonák számára, s tiszteket terjesztettek fel kinevezésre.¹¹²

Az első tiszti kinevezések még négyszázadnyi alakulathoz történtek. Miután a cs. kir. hadseregben mind a hat-, mind a négyszázados utászsászlóaljra volt példa, nem világos, hogy Kazinczy eleve csak négyszázadnyi zászlóaljat akart alakítani, vagy felvetődött benne, hogy a későbbiekben hat századosra bővíti az alakulatot. Úgy tűnhetne, hogy a helyzet inkább az előbbi lehetett, hiszen a másodikként felállított zászlóaljat is csak négy század alkotta. Ugyanakkor a november 19-én a zászlóalj szükségleteivel kapcsolatban felterjesztett, alább ismertetendő kimutatás alapján az utóbbi, azaz a hat százados modell tűnik valószínűbbnek, ebben ugyanis az alakulat kétharmadának vadászkarabélyokkal történő felfegyverzéséről volt szó, ami csak hárommal osztható századszám esetén volt megvalósítható; s maga az 1287 főnyi tervezett létszám is hatszázados alakulatra enged következtetni.

Görgei november 3-án szólította fel Pozsony város hatóságát, hogy „minden a városban található vásári vagy más fabódék úgy elkészíttessenek, hogy azokat az általam kiküldött Kazinczy kapitány rendelkezése alá bocsátva”, minél előbb fel lehessen állítani a szolgálatban lévő csapatoknak „a szakadó eső ellen” való megóvására.¹¹³ November 5-én azonban kénytelen volt jelenteni Kossuthnak, hogy „ámbar ezt teljesíteni a megnevezett hatóság ígéré, s Kazinczy százados részéről a munkások ki is állítottak, mégsem lehetett a szenvedő seregen segíteni, mert a hatóság elfeledé rendelkezéseit gyökeresen teljesíteni.” Hiába folyamodott Újházi László pozsonyi kormánybiztoshoz, „célét érni minden rendeletek dacára sem lehetett, mert a tulajdonos legényét, ki ezen bódék összeraká-

¹⁰⁷ *Katona* [é. n.] 390. o.

¹⁰⁸ *Bona* 2015. II. 389. o.

¹⁰⁹ Lásd erre feleségének, Reviczky Máriának Pozsonyban, 1848. november 4-én írott levelét sógornőjéhez, Lázár Mathildhoz. Magyar fordításban közli: *Dinyés* 2004. 33–36. o.

¹¹⁰ Közli: *Hermann* 1998b. 215. o. Vö. *Matolai* 1883. 39–40. o.

¹¹¹ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 74.; MNL OL Csány-ir. BIK No. 429. Közli: Hermann 1998a. 124. o.

¹¹² MNL OL Csány-ir. BIK No. 427.

¹¹³ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 25.

sát egyedül érti, elbújtatta.” Ezért „a szenvedő sereg nevében” kérte Kossuthot, intézkedjen, „hogy a kérdésben forgó bódék az ahhoz érték által Kazinczy százados úrnak holnap reggeli 7 órákor kiadassanak.”¹¹⁴ Ezen a napon Csány is hasonló értelmű rendeletet küldött a városi hatóságnak.¹¹⁵

November 6-án Görgei utasította az utászzászlóalj parancsnokságát, hogy Krucsay Sándor hadnagy vezetésével minden ácsot, egy jó dobost, továbbá egy, a kiképzésben járatos magyar, német és szlovák nyelven tudó altisztet, 10 alkalmas közlegényt kocsi-kon küldjön Pozsonyba, emellett a hadnagyra bizza rá valamennyi, az utászkarai tudományra vonatkozó könyvet. A legénység jelentkezzen Alfons Calzada főhadnagynál a Vizi kaszárnyában. Ezeket az utászkarhoz vezénylik, mert ott csak azokat alkalmazzák, akik ehhez megkapták a megfelelő oktatást.¹¹⁶ December 12-én Kazinczy Győrből írott levelében kérte a Magyar Tudós Társaságot, hogy a zászlóalj iskolája számára küldje meg a Társaság által kiadott Magyarország-térképet.¹¹⁷

November 9-én jelentkezett az utászkarba Rómer Flóris bencés szerzetes-tanár, a későbbi neves régész-történész, s november 13-án fogalmazta meg azt a felhívást, amely aztán a *Pressburger Zeitung* november 15-i számában látott napvilágot. Ebben volt diákjait arra szólította fel, hogy kövessék az ő példáját, s jelentkezzenek az alakuló utászkarba. Arra is hivatkozott, hogy a máris komoly elismerést aratott magyar honvédtüzérség „eddigelé legnagyobbbrészt fiatal diákokból állott.” Ha a kollégiumok megvolnának, nem lenne szükség felszólításra, hiszen a diákok bizonyára seregesen követnék. „Most azonban a szabadság bajnokai számára állnak készen a tantermek, akadémiánk kaszárnyává alakult át, és Isten tudja, mikor kezdődnek megint az előadások.” Majd egy praktikus érvet fogalmazott meg: „Hogyha azonban lekötelezetésünk három esztendeje alatt mégis hasznosat tanulni, magatokat a matematikai és gépészeti tudományokban kiképezni akarjátok, kövessétek az én példámat!” Azaz, Rómer azzal érvelt, hogy az utászkarai szolgálat az általa oktatott tudományok gyakorlati megtanulását teszi lehetővé. Ha ő egy altiszti állás kedvéért „otthagya a biztos tanszéket, hogy teljesen a haza szolgálatának szentelje magát, miért nem ragadnátok meg ti, határozott életpálya nélküli ifjak a legszebb alkalmat arra, hogy jobbat tegyetek, mint nyomorult filiszterek módjára az unalomtól és tétlenségtől megpenészesedjete.” Rómer tehát egyszerre érvel azzal, hogy az utászkarai szolgálat hazafitói kötelesség, mint azzal, hogy ez egyben a diákok számára az idő hasznos eltöltését is jelenti. Tanulságos az aláírás: „Dr. Római, azelőtt a természettan tanára, őrmester a 2. században.”¹¹⁸

November 19-én Kazinczy Pozsonyból terjesztette fel zászlóalja szükségleteinek jegyzékét. Ebből kiderül, hogy 1287 főre tervezte a létszámot. A fegyverzetet az altiszteknél fűrész nélküli, a legénységnél fűrészszel ellátott utászkard, valamint az állomány körülbelül kétharmadánál (808 fő) rövid vadászkarabély alkotta volna. A jelentés szerint

¹¹⁴ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 53., közli: *Hermann* 2001. 81. o.

¹¹⁵ Csány-ír. FIK No. 25.

¹¹⁶ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 56.

¹¹⁷ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár 19/1848. Másolatban: HL 1848–49. 58/11. Solymosi József szíves közlése.

¹¹⁸ Német eredetien lásd *Kumlik Emil*: Pozsonyi und der Freiheitskampf 1848/49. Die dreizehn Pressburger Märtyrer. Aulich – Batthyány – Jeszenák – Andere Pressburger Urteile. Pozsony–Budapest, 1905. 133–133. o. Nem egészen pontos magyar fordításban közli: *Kumlik* 1907. 49–50. o.

Kazinczy a brucki raktárban (nyilván még októberben) lefoglalt posztóból megkezdte az atillák varratását, de miután a lefoglalt mennyiség csak 181 atillára volt elegendő, további 4150 rőf posztót igényelt a szükséges atillák és nadrágok varratására, darabját 3,5 rőffel számolva. (Valójában az említett mennyiséggel számolva, a kért mennyiség kétszeresére lett volna szükség.) Szintén ebből a kimutatásból tudjuk, hogy a sapkák és a csákók zöld színűek lettek volna. Kazinczy szerint „mindazt, ami ezen zászlóalj tökéletes felszerelésére szükséges, legjobb lenne Győrbe megrendeltetni, hova alól írt sáncolások végett sietend, s ott magát a cél s mihamarább szerű [sic!] elkészítés végett az illetőkkel érintkezésbe hozhatná.”¹¹⁹

Kazinczy kimutatása a szükséges felszerelésről

Honvéd Utászkar, 1. zászlóalj.

Kimutatás a zászlóaljnak felszereléséről.

<i>A daraboknak száma</i>	<i>Megnevezve</i>
402	roda ¹²⁰ fejszék bőrtokkal
402	félkész ¹²¹ balták (Handhacken) ¹²²
402	ács bőrkötény
402	ásók
396	csákány
12	hosszú kard tiszti kardszíjjal, őrmesterek számára
72	hosszabbféle altiszti kard fűrész nélkül, kardszíjjal
1200	utászkard szíjjal együtt
798	töltényládák szíjakkal, 30 töltés számára
1284	borjúbőr tarisznyák egészen elkészítve
1200	kenyeres tarisznyák vászonból
1287	atilla
1287	foslány (Pantalons) ¹²³ szíjjal és magyar zsinórozással
1287	sapka
1248	nyakravaló
1248	köpenyeg
1200	pár fejes kesztyű (Fäustlinge) ¹²⁴

¹¹⁹ MNL OL Csány-ir. IBA No. 743. November 24-én Kollmann József ezredes is indokoltan vélte a Kazinczy által benyújtott igénylést. Kollmann József Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. november 24. MNL OL OHB 1848:3881. Közli: *Hermann* 1998b. 197–198. o.

¹²⁰ Aprító.

¹²¹ Ti. félkezes.

¹²² Kézibalták.

¹²³ A foslány hagyományosan vászonból készült felső ruhát jelent, de a korabeli nyelvállapotban pantalló értelemben is szerepelt.

¹²⁴ Ujjatlan kesztyűk.

<i>A daraboknak száma</i>	<i>Megnevezve</i>	
84	pár altiszti kesztyű	
84	darab altiszti kardbojt	
808	vadászkurtály (Jäger Karabiner) ¹²⁵ szurony, tok és szijakkal	
1248	pár fejelt csizmák	
2568	pár változó (Wäsche) ¹²⁶	
1284	mellények (Leibel)	
1284	foszlányok	erős vászonból
1248	dolgozó nadrágok	

A felszerelés üteméről csak kevés adattal rendelkezünk. Lukács Sándor győri kormánybiztos november 26-án jelentette Csánynak, hogy „az utászokat most szerelem minden szükségesekkel.”¹²⁷ December 3-án azt jelentette Kossuthnak, hogy az utászkar felszerelését megkezdte, „s 10 nap múlva hatalmasan fel lesznek ruházva, – s minden számmal ellátva, a szerszámok legnagyobb részét már kezűkhöz adtam.”¹²⁸ December 5-én hasonló értelmű jelentést küldött Kossuthnak.¹²⁹ Lukács közlései alapján hasonló tájékoztatást adott a hadügyminisztériumnak Szabó Zsigmond alezredes, az 5. győri hadmegye parancsnoka is.¹³⁰ Ennek ellentmond, hogy december végén Lázár György vezérőrnagy 1000 köpenyt küldött a Kazinczy Lajos vezette utászok felszerelésére, azaz, addig bizonyosan nem volt a legénységi állománynak köpenye.¹³¹ Lukács egyébként december 17-én felszólította a győri lakosságot, hogy nélkülözhető fejszéit és baltáit adja át az utászoknak; azaz, ekkor még a szükséges munkaeszközökből is hiány volt az alakulatnál.¹³²

Kazinczy november 11-én kérte Csányt, hogy a Pozsony városi hajdúk kardjait adják át utászainak. Pozsony város hatósága hidászkarri kardokat ajánlott; Csány november 11-én Kazinczyhoz utasította a hatóságot.¹³³ Kazinczy idézett november 21-i jelentéséből tudjuk, hogy a 72 altiszti kardot Pozsony városától ekkor már megkapta, de kardszija nélkül.¹³⁴ November 27-én Lukács Sándor jelentette Kossuthnak, hogy a polgári lakos-

¹²⁵ Vadász karabély. A vadászkarabély és a kurtály két különböző lőfegyver forma (még ha Kazinczy a közölt kimutatásában ugyanannak veszi is), itt a karabély a helyes értelmezés. A kurtály huzagolt csövű precíziós lövész fegyver volt ebben az időben, semmiképpen nem műszaki feladatokat ellátó katonák kezébe való. (Kedves Gyula szíves közlése).

¹²⁶ Fehérnemű.

¹²⁷ Lukács Sándor Csány Lászlónak. Győr, 1848. november 26. MNL OL Csány-ir. NIBA d. sz. Közli: *Hermann* 1998b. 200–201. o.

¹²⁸ Lukács Sándor Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. december 3. MNL OL OHB 1848:4511. Közli: *Hermann* 1998b. 209–210. o.

¹²⁹ Lukács Sándor Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. december 5. MNL OL OB 1848:4728. Közli: *Hermann* 1998b. 211–212. o. Kossuth december 7-én Láhner Györgyhöz intézett levelét közli: KLÖM XIII. 677. o. Kossuth december 8-án a Görgeinek írott levelében bevethető erőként hivatkozott a Győrben lévő utászokra. Lásd KLÖM XIII. 679. o.

¹³⁰ Szabó Zsigmond a Hadügyminisztériumnak. Győr, 1848. december 8. MNL OL HM Ált. 1848:11262. Közli: *Hermann* 1998b. 217–218. o.

¹³¹ Kossuth Lajos Csány Lászlónak. Pest, 1848. december 30. Közli: KLÖM XIII. 926. o.

¹³² Közli: *Szávay* 1896. 405. o.; *Zsupos* 2014. 398. o. No. 148.

¹³³ MNL OL Csány-ir. BIK No. 464.; FIK No. 111.

¹³⁴ MNL OL Csány-ir. IBA No. 743.

ságtól begyűjtött kardokat az utászok számára tartja fenn.¹³⁵ Kazinczy még december végén is a fővárosból kért fegyvereket utászaik számára. Kossuth közölte, hogy nincs fölösleges fegyver. „Hát hova lettek a győri fegyverek?” – kérdezte Csányt.¹³⁶ A fegyverzet hiányát bizonyítja, hogy az alakulat nem szerepelt a győri táborban lévő magyar csapatok összesített december 25-i kimutatásában, sem pedig az egyes dandárok állomány-kimutatásaiban.¹³⁷ A feldunai hadsereg Győrbe történt visszavonulását követően a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljából átlépett Matolai Etele is azt írja emlékirataiban, hogy az alakulat „ásókkal és egyéb utászi eszközökkel” ugyan fel volt szerelve, de még nem volt fegyvere.¹³⁸

A létszám növekedéséről szintén csak töredékes adataink vannak. Amikor az alakulat november 19-én Győrbe indult, 794 fő volt a létszáma.¹³⁹ Kollmann József ezredes november 24-én Győrben kelt jelentése szerint a zászlóalj 800 alutászból áll, „ide nem számítva a jeles eredményeket ígérő tisztikart.” A legénységi állományról azt írta, hogy „az egész zászlóaljat megszemlélvén, azt olyan egyénekből láttam összeszerkesztve lenni, kiktől – merem állítani – azon célt, melyre egyesültek, remélem elérhetőnek.”¹⁴⁰ November 29-én a feldunai hadsereg hadrendje szerint a négy századból álló utászkar állománya 920 fő volt.¹⁴¹ Kazinczy aradi haditörvényszéki vallomása szerint a második, négy századból álló zászlóalj felállítására már Győrben került sor.¹⁴²

Lukács Sándor győri kormánybiztos december 3-án azt jelentette Kossuthnak, hogy az utászkarhoz eddig 180 mesterembert adott át a kiállított újoncokból.¹⁴³ Lukács december 5-i jelentése szerint a létszám ekkor már meghaladta volna az 1400 főt, azaz tíz nap alatt mintegy 600 fővel nőtt volna meg az alakulat állománya.¹⁴⁴ Ugyanakkor a feldunai hadsereg december 15-én kelt létszámkimutatása szerint viszont a létszám csak 1200 fő volt,¹⁴⁵ s a december 29-én készült hadrend szerint is csak 1190 fő, amiből hat század (960 fő) volt utász és két század (230 fő) árkász.¹⁴⁶

Az eltérésre magyarázatot adhat Szabó Zsigmond alezredesnek, az 5. győri hadmege parancsnokának december 8-ai jelentése. Eszerint az utászkar „nagyobb része az ide szállított újoncokból van összeszedve, hogy az már mintegy 1500 főből áll, kiket többnyire maga Kazinczy őrnagy úr választott ki engedelmem mellett, s noha nagy része mesteremberekből áll, mindamellett a kevésbé alkalmasok naponkint visszatorlat-

¹³⁵ Lukács Sándor Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. november 27. MNL OL OHB 1848:4032. Közli: *Hermann* 1998b. 201. o.

¹³⁶ Kossuth Lajos Csányi Lászlónak. Pest, 1848. december 29. délután 1 óra. Közli: KLÖM XIII. 918. o.

¹³⁷ MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc. (1848. dec. 25.) A kimutatásokat közli: *Hermann* 2000. 232–236. o.

¹³⁸ *Matolai* 1883. 40. o.

¹³⁹ MNL OL Vegyes. 10. doboz. A tiszáninneni önkéntes nemzetőri kerület iratai. 5. tétel. Úti levelek. No. 22. d. n.

¹⁴⁰ Kollmann József Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. november 24. MNL OL OHB 1848:3881. Közli: *Hermann* 1998b. 197–198. o.

¹⁴¹ MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc.

¹⁴² *Katona* [é. n.] 449. o.

¹⁴³ Lukács Sándor Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. december 3. MNL OL OHB 1848:4511. Közli: *Hermann* 1998b. 209–210. o.

¹⁴⁴ Lukács Sándor Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. december 5. MNL OL OHB 1848:4728. Közli: *Hermann* 1998b. 211–212. o.

¹⁴⁵ MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc.

¹⁴⁶ MNL OL KPA 536.

nak.” Azaz, elképzelhető, hogy valóban 1400-1500 fő került az utászkarhoz, de a nem megfelelő képzettségük visszakérültek a honvédszászlóaljokhoz vagy huszárokhoz besorozandók közé.¹⁴⁷

A pozsonyi időszak és a győri sáncolás

Az alakuló utászkar pozsonyi tevékenységéről viszonylag kevés információval rendelkezünk. November 10-én Kazinczy azt jelentette Görgeinek, hogy a hídépítéshez szükséges anyagot sehol sem lehet felhajtani.¹⁴⁸ Ugyanezen a napon tudatta Csányval, hogy az „Oberufer [Förév] és Mukendorf [Szunyogdi] közti közlekedés helyreállítására a munkások meg nem jelentek.”¹⁴⁹ November 12-én Kazinczy megküldte a szándékolt pozsonyi hajóhíd tervét azzal a kéressel, hogy azt Görgei áttanulmányozás után küldje a zászlóaljhoz.¹⁵⁰

November 10-én Csány László nyílt rendeletet adott ki Wehle Károly hidászkarri főhadnagynak „a hatóságokhoz és tulajdonosokhoz, hogy egy hídhoz szükséges szereket neki kiszolgáltassanak.”¹⁵¹ November 19-én pedig utasította Pozsony város hatóságát, hogy a pozsonyi híd tevéit szolgáltassa ki a városi levéltárból.¹⁵²

Az utászok konkrét alkalmazásáról a pozsonyi szervezés időszakában egyetlen adatunk van. November 16-án Görgei Csány Lászlótól kérte 300 munkás kirendelését „a Bécs felé vivő vasútnak bemetszésére”, Kazinczy Lajos százados parancsnoksága alá. „A vasútnak ezen bemetszése Pozsony város biztosságára legfőbb fontosságú” – írta.¹⁵³

Győr sáncolásáról a schwechati esatát követően döntött Kossuth és Görgei. Kossuth november 5-én arról értesítette az OHB-t, hogy a sereg két „támasz pozíciója” Pozsony és Győr lesz. Győr megerősítését maga Görgei javasolta. A munkálatok vezetésével a feldunai hadtest volt vezérkari főnökét, Kollmann József ezredet javasolta megbízni, s Kossuth elfogadta ezt a javaslatot is.¹⁵⁴

Ecker János győri polgár november 6-án jegyezte fel naplójába, hogy Győr 10 000 gyalogosból és 2500 lovasból álló helyőrséget kap, s ezért körül fogják sáncolni a várost. A sáncolásokkal megbízott tábornok (itt nyilván Josef Kollmann/Kohlmann ezredesre gondolt) már meg is érkezett. Az egyik városi tanácsos azt javasolta Kollmannnak, hogy a Rába és a Rábca felduzzasztásával árássa el a város környékét, mint 1809-ben a franciák akarták.¹⁵⁵ Lukács Sándor kormánybiztos november 8-án jelentette az OHB-nak, hogy Kollmann ezredessel megkezdték Győr megerősítését, 9-én 3000, 10-étől naponta 6-8000 ember vesz részt a sáncolási munkálatokban, s „Győr körülsáncolva hatalmasan

¹⁴⁷ Szabó Zsigmond a Hadügyminisztériumnak. Győr, 1848. december 8. MNL OL HM Ált. 1848:11262. Közli: *Hermann* 1998b. 217–218. o.; A december 7-ei, 15-ei és 23-ai kimutatásokat az újoncok elosztásáról lásd MNL OL HM Ált. 1848:11328., 11890., 12 424., 12 596., 12 755. Eszerint Moson, Sopron, Veszprém és Győr megyei, valamint Győr városi újoncok kerültek a 2. és 3. utászzászlóaljhoz.

¹⁴⁸ MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 151.

¹⁴⁹ MNL OL Csány-ir. BIK No. 461.

¹⁵⁰ MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 87.

¹⁵¹ MNL OL Csány-ir. FIK No. 92.

¹⁵² MNL OL Csány-ir. FIK No. 246.

¹⁵³ MNL OL Görgey-lt. Elnöki lev. No. 43., BIK No. 603. Közli: *Hermann* 1998a. 141. o.

¹⁵⁴ KLÖM XIII. 355. o. és MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 48., eredeti tisztázata: MNL OL OHB 1848:2510., közli: KLÖM XIII. 356. o. és *Hermann* 2001. 82–83. o.

¹⁵⁵ *Ecker* 1973. 129. o.

fog hárommannyi erőnek imponálni”. A beérkező csapatok elszállásolásáról is célszerűen intézkedett, a legnagyobb 50-60 házat két napon belül laktanyává alakíttatja, hogy a katonaság folyton egy tömegben lakjon.¹⁵⁶

Ecker János feljegyzései szerint a sáncolási munkálatok kezdetben meglehetősen fejtelenséggel folytak: nem voltak irányítók, s a vidékről becsődített több száz munkás napokig tétlenkedett.¹⁵⁷ Lukács november 9-én adta ki első rendeletét a polgári lakosságnak a sáncolási munkálatokban való részvételével kapcsolatban,¹⁵⁸ amit aztán november 12-én és 14-én megismételt.¹⁵⁹ Ám a továbbiakból úgy tűnik, a lakosság nem túlzott lelkesedéssel viseltetett a földmunkák iránt. A kormánybiztos a városi tanács tagjait és a hivatalnokokat is felszólította, hogy példaadás végett személyesen vegyenek részt a sáncolási munkákban.¹⁶⁰ Lukács november 28-án már azzal fenyegette meg a sáncolásnál meg nem jelenő lakosokat, hogy nyilvánosságra hozza nevüket.¹⁶¹ A lakosság azonban továbbra sem lelkesedett a munkálatokban való részvételért.¹⁶²

Kollmann november 11-én küldött jelentést Kossuthnak a sáncolásokról. Eszerint összesen 5 ponton van szükség erődítési munkálatokra. A Duna-ág túloldalán két, a Rábca és a Kis-Duna között két, az Újvárosnál a Rába és a Rábca között két, a Rába jobb partján három váracst (négy- vagy ötszögű erődítményt) építenek, végül pedig a Győrből Gönyűre vezető úton található magaslatokat erősítik meg. Az öt pontból négyen már megkezdték a munkákat.¹⁶³ Lukács rendeleteiből tudjuk, hogy november 12. és 14. között a pinyédi erdőnél, 28-án az újvárosi temetőnél kellett volna a lakosoknak sáncolási munkára megjelenniük.¹⁶⁴

A tökéletesebb védelem érdekében a Marcal és a Rába Sopron megyei töltéseit is több ponton átszakították, ami miatt aztán Sopron megye tiltakozott az OHB-nál.¹⁶⁵ November 17-én Csány hallomás alapján arról írt, hogy „Győr erősítése célszerűen folytatatik”. Ugyanakkor figyelmeztette Kossuthot, hogy a Délvidékről felrendelendő erősítések nélkül az sem tartható hosszabb ideig.¹⁶⁶

November 18-án Görgői a sáncolások befejezésére Győrbe akarta küldeni az 1. utász-zászlóaljat, s aznap elrendelte, hogy legyen menetkészültségben, de aztán – nem tudni miért – elállt ettől a szándékától.¹⁶⁷ November 19-én Görgői intézkedett, hogy az immáron 794 főből álló zászlóalj november 20-án gőzhajón Győrbe induljon.¹⁶⁸ Ziehrer Géza emlékezése szerint az alakulat Gönyűig ment hajóval, majd onnan gyalog vonultak be Győrbe.¹⁶⁹

¹⁵⁶ Hermann 1998b. 181. o.

¹⁵⁷ Ecker 1973. 129–131. o.

¹⁵⁸ Közli: *Zsupos* 2014. 379. o. No. 128.

¹⁵⁹ Közli: *Szávay* 1896. 397., 399. o. és *Zsupos* 2014. 382–383. o. No. 130. és 132.

¹⁶⁰ *Szávay* 1896. 430. o.

¹⁶¹ Közli: *Szávay* 1896. 403. o. és *Zsupos* 2014. 362. o. No. 144.

¹⁶² Ecker 1973. 133–134. o.

¹⁶³ Kollmann József Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. november 11. Közli: Hermann 1998b. 184–185. o.

¹⁶⁴ Közli: *Zsupos* 2014. 379., 382–383. o. No. 128., 130. és 132.

¹⁶⁵ Hermann 1998b. 194., 196., 217., 221., 223–224. o.

¹⁶⁶ Csány László Kossuth Lajosnak. Pozsony, 1848. november 17. Közli: KLÖM XIII. 481. o., Csány 1998.

II. 36. o.

¹⁶⁷ MNL OL Görgey-lt. Elnöki lev. No. 50. (kihúзва, helyette másik átirat ment el). Hadparancs jkv. No. 117. Közli: Hermann 1998a. 145. o.

¹⁶⁸ MNL OL Vegyes. 10. doboz. A tiszáninnenni önkéntes nemzetőri kerület iratai. 5. tétel. Úti levelek. No. 22. d. n.

¹⁶⁹ *Kumlik* 1907. 51. o.

November 29-én Görgei utasította Fuchs hadnagyot, hogy 47 árkászával Győrbe induljon, s ott jelentkezzen a győri sáncolásokat végző „Kazinczy utászkarai főparancsnoknál.”¹⁷⁰ December 1-jén Csány a Duna-gőzhajózási Társaság ügyvivőségét 27 utász Győrbe szállítására utasította.¹⁷¹

Kollmann november 24-én jelentette Kossuthnak és Görgeinek, hogy az utászzászlóalj megérkezett, s előző nap átvette a győri sáncmunkák végzését.¹⁷² November 26-án Görgeinek jelentette véleményét és tervét a hadseregek jelenlegi állásából Győrbe történő visszavonulásáról,¹⁷³ december 4-én pedig megküldte Győr és környéke térképét Görgeinek, amelyen az elkészült sáncolások láthatók.¹⁷⁴

November 30-án Lukács jelentette, hogy eddig 11 sánc készült el, a többi készen lesz december 4-ig.¹⁷⁵ Egy decemberi jelentéséből tudjuk, hogy végül összesen 13 sáncot építettek, a Dunán két hajóhidat vertek, amelyek közül december 3-án egy már készen volt.¹⁷⁶ December 17-én azonban még mindig a sáncokhoz szükséges fahordásra szólította fel a lakosságot.¹⁷⁷ December 20-ai jelentése szerint a Rábán és a Rábcán további három hajóhidat vertek, hogy egyik sáncból a másikba megkönnyítsék az átmenetet.¹⁷⁸

A sáncrendszerre aztán rövidesen szükség is lett, hiszen december 16-án megindult a Windisch-Grätz vezette cs. kir. főszereg támadása, s a támadó oszlopok éle december 19–20. körül már Győr környékére ért.

Görgei még december 17-én utasította Kazinczyt, hogy a Győrbe érkező gyalogságot a mosoni úthoz legközelebb eső, s a szigeten lévő objektumokba ossza el.¹⁷⁹ December 19-én, immár Győrben az „A” sáncban barakkok felállítását sürgette.¹⁸⁰ December 23-án utasította a 2. utászzászlóalj parancsnokságát, hogy egy megbízható altisztet küldjön a tűztoronyhoz, hogy az ott Jany őrmesterrel örködjön.¹⁸¹ Maga az utászzászlóalj a városban volt elhelyezve, az 1–3. (6–9) század az úgynevezett nagy, a 4. (10.) század a kis kaszárnyában. Ennek magyarázata az volt, hogy a parancsnokság szökésektől tartott, mivel az alakulat még nem volt felesketve.¹⁸² Az alakulat 1. századából Rochlitz Béla hadnagyot, Perczel Antal és Dobrowszky Sándor őrmestert december 21-én átvezényelték a Mednyánszky Sándor százados vezérletével alakuló győri száguldó (szabad-) csapatba.¹⁸³

Rómer Flóris életrajzírói szerint, amikor a feldunai hadsereg december 26–27-én kiűrtette Győrt, a parancsok (azaz Görgei) ottfelejtette a két utászzászlóaljat, s noha a cs.

¹⁷⁰ MNL OL Görgey-lt. Elnöki lev. No. 94., Vegyes. 10. doboz. A tiszáninneri önkéntes nemzetőri kerület iratai. 5. tétel. Úti levelek. No. 31.

¹⁷¹ MNL OL Csány-ir. FIK No. 375.

¹⁷² Kollmann József Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. november 24. MNL OL OHB 3881. Közli: *Hermann* 1998b. 197–198. o. (Kossuthnak). A Görgeihez intézett jelentés kivonatát lásd MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 268.

¹⁷³ MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 126.

¹⁷⁴ MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 276.

¹⁷⁵ MNL OL Csány-ir. BIK. No. 892.

¹⁷⁶ *Hermann* 1998b. 210. o.

¹⁷⁷ *Szávay* 1896. 405. o.; *Zsupos* 2014. 398. o. No. 148.

¹⁷⁸ *Hermann* 1998b. 223. o.

¹⁷⁹ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 203.

¹⁸⁰ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 217.

¹⁸¹ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 237.

¹⁸² *Matolai* 1883. 40–41. o.

¹⁸³ *Perczel* 1870. 105–106. o.

kir. hadsereg már nagyon közel volt, Rómer Flóris „lélekjelenlétének és helyismeretének sikerült a két zászlóaljat a veszedelemből kimenteni.”¹⁸⁴

Mindez azonban alighanem a Rómerhez kapcsolódó negyvennyolcas mitológia része, bár némi valóságtartalma mégis lehet. Az alakulatban szolgáló Matolai Etele emlékezései szerint egy napon éppen visszatértek a sáncolási munkálatokból a laktanyába, amikor éjjel felverték őket, s gyertyavilágnál sorakozva indultak el a városból, amelynek határát szürkületkor érték el.¹⁸⁵ Annyi igazság tehát lehet a dologban, hogy miután Győrben az alakulat még nem volt beosztva egyik dandárhoz sem, valóban az utolsó pillanatban kaphatták meg az elvonulási parancsot. Ezt erősíti meg Kazinczy Lajos egy 1849. március 7-ei jelentése is, amely szerint „Győrből történt sebes kivonulásunkkor az iroda mindenestől elveszett, két nagy ládával együtt elveszett...”¹⁸⁶

A feldunai hadsereg ugyan nem tudta megvédeni Győrt, de a sáncok így is okoztak némi gondot az ellenségnek. Apponyi Károly cs. kir. ezredes, Győr városparancsnoka (korábban a 4. huszárezred parancsnoka) 1849. január 11-én Győrből jelentette Windisch-Grätznek, hogy megkezdtek a magyarok által épített sáncok és védművek lerombolását, de az erős fagy és a kirendelt munkások megfelelő szerszámainak hiánya miatt szinte egyáltalán nem haladnak a munkával. Utasítást kért, hogy a védművek nagy kiterjedése miatt ne várják-e meg az enyhébb idő beköszöntését a munkákkal.¹⁸⁷

Noha az 1848. december 29-ei hadrend tanúsága szerint Kazinczy utászait egy-két századonként osztották el a feldunai hadsereg Duna jobb parti dandárjai és hadoszlopai között, Matolai szerint az egész zászlóalj egy tömegben vonult vissza a Bábolna–Nagyigmánd–Felsőgalla–Németegyháza–Budaörs útvonalon Budára, ahol az alakulatot felfegyverezték.¹⁸⁸ December 31-én Kossuth Kazinczyt bizta meg, hogy utászaival a Duna jegén négy átjárót csináljon a sereg részére.¹⁸⁹ Ugyanezen a napon Pétery Mátyás, a hadügyminisztérium polgári-gazdasági osztályának hivatalnoka 6000 forintot utalványozott a budai főhadparancsnokság útján Kazinczy nyugtájára a budai hadipénztárból a 2. utászzászlóalj élelmezésére.¹⁹⁰

Matolai Etele emlékiratából tudjuk, hogy Kazinczy Budára érkező zászlóalját ott osztották ketté, s ezentúl az I. honvéd utászezred 2. és 3. utászzászlóaljának nevezték őket. A hadrendek alapján úgy tűnik, hogy a két alakulat további feltöltést is kaphatott, talán a fővárosban található, időközben beérkezett utász-legénységéből. A két zászlóalj létszáma 800, illetve 730 fő volt, a 2. zászlóalj parancsnoka Alfons Calzada, a 3. zászlóaljé Kiss Ferenc százados lett. A Magyar Király fogadó előtt felállított két zászlóalj számára a fővárosban osztották ki a szuronyos fegyvereket is. Répásy Kazinczyt a főváros január

¹⁸⁴ Hampel 1891. 6. o.; Kumlik 1907. 53. o.

¹⁸⁵ Matolai 1883. 42. o.

¹⁸⁶ Kazinczy Lajos az OHB-nek. Tiszafüred, 1849. március 7. MNL OL HM Ált. 1849:6049.

¹⁸⁷ Apponyi Károly Windisch-Grätznek. Győr, 1849. január 11. No. 152. KA AFA Karton 1847. Hauptarmee. Detailakten. 1849-I-61. [2749/AO.]

¹⁸⁸ Matolai 1883. 42–44. o.

¹⁸⁹ Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Pest, 1848. december 31. Közli: KLÖM XIII. 933. o.; Kossuth Lajos a pénzügyminisztériumnak uo., ua. Közli: KLÖM XIII. 936. o. Vö.: Urbán 2015. 204. o.; Czaga – Jancsó 1998. 153–154. o. Az átjárók készítését Kazinczy utóbb az aradi cs. kir. haditörvényészék előtt tett 1849. október 1-jei vallomásában is megemlítette. Katona [é. n.] 450. o.

¹⁹⁰ Pétery Mátyás a budai főhadparancsnokságnak. Budapest, 1848. december 31. 11205/Fg. HL GK R. szekció (Gazdasági osztály) 1848-77/3. „erfolgt”.

eleji kiürítése után a tartalék hadtest egyik dandárjának parancsnokává nevezte ki, s a két zászlóaljat az ő dandárjába osztotta be.¹⁹¹

A két zászlóalj a 3400 főnyi tartalék hadtest (ezzel a létszámmal inkább hadosztály) soraiban vonult vissza a Tiszántúlra. Matolai Etele emlékirata szerint január 4-én hagyta el a fővárost, s aznap Üllőre, onnan 5-én Monorra, majd Albertire és Irsára vonult. Valószínűleg január 6-án vonult tovább Ceglédre, 7-én pedig Abonyba. Január 8-án Szolnokra vonult, és másnap itt is maradt.¹⁹² Csak 10-én vonult tovább Törökszentmiklósról, s még aznap jelentette, hogy ott másnap pihenőnapot tart, s csapatai ezt követően foglalják el téli szállásaikat. Répásy a tartalék hadtesttel január 11-én és 12-én is Törökszentmiklóson maradt. Január 13-án Karcagra tette át főhadiszállását. Aznap jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy január 14-én az 1. (Kazinczy) dandárral és a főhadiszállással Nádudvarra, 15-én pedig Szoboszlóra vonul, s itt várja be a további rendeleteket.¹⁹³

Rövidesen a két zászlóalj útja elvált egymástól: a 2. zászlóalj a Perczel-hadtest sorában részt vett a Szolnok visszafoglalására indított támadásban, a 3. zászlóalj viszont a Tisza-vonalra került, ahol sáncolási munkálatokat végzett, illetve helyőrségi szolgálatot látott el.

A pesti szervezés

Mint láttuk, Szemere már szeptember 5-én felhívást adott ki a táborkarhoz, a tüzérséghez és az utászkarhoz történő jelentkezésre, azonban ezt követően vagy másfél hónapon át nem leljük nyomát a fővárosi szervezésnek. Pontosabban, október 19-én a *Közlöny* közölte Sebes Emil utász főhadnagyi, valamint Fuchs Károly bányahivatalnok, október 21-én pedig Daray József utász alhadnagyi kinevezését.¹⁹⁴ Fuchs esetében viszont biztosan tudjuk, hogy november elején a feldunai hadsereg táborában volt. Daray Miskolcon, a Károlyi Ede gróf, őrnagy alatt alakuló tartalék sereghez, onnan pedig novemberben az erdélyi hadszíntérre került.¹⁹⁵

Október 25-én Nádasy Sándor ezredes, az Országos Nemzetőrségi haditanács elnöke utasította a már meglévő, illetve a szervezés alatt álló honvéd zászlóaljakat, hogy az állományukban lévő „ács, kőmives, asztalos, kovács, lakatos, molnár, halász, hajós, bányász, utcakövező, faragó, kéményseprő, téglavető, vas- és rézöntő, esztergályos” foglalkozású honvédeket küldjék fel Pestre a honvéd főparancsnoksághoz, mert ezek mind „alkalmasok leendenek a most alakulásban álló utászkar kiegészítésére.”¹⁹⁶

November 4-én Nádasy újabb felhívást tett közzé, amely szerint néhány nap múlva megkezdődik az utásztanfolyam, ezért „felszólítatnak azon egyének, kik e szakbani jártasságuk által ezen testülethez alkalmazhatók, s magokat ezen iskolába kiképezni óhajt-

¹⁹¹ *Matolai* 1883. 47. o. A létszámra lásd a feldunai hadtest december 29-ei és a tartalék hadtest január 13-ai hadrendjét. MNL OL KPA 536. (december 29.); MNL OL OHB 1849: 379. (január 13.) Utóbbi közli: *Hermann* 2015. 254. o.

¹⁹² Répásy Mihály a Hadügyminisztériumnak. Szolnok, 1849. január 9. No. 57. MNL OL HM Ált. 1849:358.

¹⁹³ Répásy Mihály az OHB-nak. Karcag, 1849. január 13. este 9 óra. MNL OL OHB 1849:474.

¹⁹⁴ *Közlöny*, 131. sz. (1848. október 19.) 650. o. és 133. sz. (október 21.) 657. o.

¹⁹⁵ Életrajzaikat lásd *Bona* 1998. I. 293., 491. o.

¹⁹⁶ *Közlöny*, 140. sz. (1848. október 28.) 685. o.

ják, hogy abba leendő felvételések végett folyamodásaikat” Szodtfridt őrnagynak mielőbb személyesen adják át. Azok a honvédek pedig, akik áttételi kérelmüket a szolgálat útján feljelentették, „ezen rendelet közhírré tétele után, az illető zászlóalj parancsnokai által rögtön ide Pestre elküldendők. Egyébiránt az utászkarhoz csak technikai képzettséggel bíró honvédek tételnek át.”¹⁹⁷

November 10-én Kossuth immáron Pesten szólította fel a hadügyminisztériumot, hogy „újólaj, s pedig azonnal” jelentessen meg egy felhívást a hivatalos *Közlönyben*, hogy akik „az ország több részeiben megkezdett s még teendő erősítési munkák” elvégzéséhez, s az egyes táborokhoz szükséges „mérnöki, árkászi és utászi személyzet”-ben való alkalmazásra „magokat alkalmasnak érzik”, jelentkezzenek a hadügyminisztériumnál, ahol pedig bízának meg egy erre alkalmas személyt „ki az ajánlkozókat megvizsgálván, azokat képességek szerint osztályozza, a hadügyminisztérium pedig meghatározva állásukat s illetményeiket, küldje tüstént oda, hol használhatók s szükségeseik.”¹⁹⁸ November 12-én Mészáros Lázár hadügyminiszter ennek alapján szólította fel mindazokat, akik mérnöki, árkászi, és utászi szolgálatot tenni készek, hogy bizonyítványaikkal jelentkezzenek a hadügyminisztériumnál.¹⁹⁹

Időközben ugyanis a fővárosban is megindul egy utászzászlóalj szervezése, Szodtfridt Ferdinánd őrnagy vezetésével. Szodtfridt a tulli utászkar iskolában végezte tanulmányait 1835 és 1838 között (innen ismerhette Görgeit is), majd hadapród, 1841-től hadnagy, 1843-tól főhadnagy volt a cs. kir. utászkarban, egyben 1846-tól a tulli utászkola tanára is. 1848. május 21-én alkalmazását kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól. 1848. június 13-án kinevezték a Pesten szerveződő 2. honvédzászlóalj századosává, s alakulatával részt vett a délvidéki harcokban. 1848. október 30-án nevezték ki a honvéd árkászkar parancsnokává, s egyben előléptették honvéd őrnaggyá.²⁰⁰ Egyben szóba került a neve a pesti egyetemen beindítandó hadi tanfolyam utászkar tanáráként is. Szodtfridt azonban az utászkar szervezésével kapcsolatos feladatai miatt ez utóbbi feladatát nem tudta ellátni, összesen egy órát tartott meg.²⁰¹ December 5-én a hadügyminisztérium megbízta őt a budai fő- és altiszti utásztanoda felállításával és beindításával is, azonban ennek az iskolának a felállításáról nincsenek további adataink.²⁰²

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács november elején utasította Szodtfridtot, hogy vizsgálja meg a fővárosi laktanyákat, melyiket találná alkalmasnak az utászkar számára. Szodtfridt november 6-án jelentette, hogy a budai várban lévő gránátos kaszárnyát találta a legalkalmasabbnak. Kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy a szükséges szállások, illetve számára egy lakás kijelöléséről intézkedjék. A haditanács még aznap ártírt az ügyben Mészáros Lázár hadügyminiszternek.²⁰³

Szodtfridt csak november 14-én fogalmazta meg felhívását, hogy azok, akik „az utászkarhozi alkalmaztatásért folyamodtak”, további utasítás végett nála, a József-hadházban

¹⁹⁷ *Közlöny*, 148. sz. (1848. november 5.) 717. o.

¹⁹⁸ KLÖM XIII. 393. o.

¹⁹⁹ *Közlöny*, 156. sz. (1848. november 13.) 749. o.

²⁰⁰ Életrajzát lásd *Bona* 2015. II. 549–550. o. A kinevezési rendeletet lásd *Közlöny*, 146. sz. (1848. november 3.) 709. o.

²⁰¹ *Ács* 2001. 25., 39., 41., 43–44., 47. o.

²⁰² *Ács* 2001. 41. o.

²⁰³ MNL OL ONöHt 7559.

(laktanyában) jelentkezzenek.²⁰⁴ Szodtfridt november 17-én a minél gyorsabb szervezés érdekében kérte Nádosyt, utasítsa a hadfogadó parancsnokságokat, hogy a besorozott újoncokat mielőbb szállítsák Budára, vagy hatalmazza fel őt, hogy közvetlenül érintkezésbe léphessen a hadfogadók parancsnokaival.²⁰⁵ Ennek alapján november 19-én Nádosy felszólította a hadfogadó kormányok parancsnokait, hogy az utászkarri szolgálatra alkalmas személyeket mielőbb küldjék Pestre.²⁰⁶

Szodtfridt november 28-án kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy „az e karhozi szükséges magasabb kiképezés végett némely igen nagy árú könyvek megszerzésére nagyobb költség kívántatván”, szíveskedjen az utászkarri tiszteteknek „ugyanazon előleges ruhapótlékot, melyet minden honvédtiszti fokozatra előléptetett egyének 100 pengő forinttal elnyervén, nem mint előleget, hanem mint valódi pótlékot kegyesen utalványozni.” Ezenkívül saját magának lóvásárlásra 300 pft előleget kért, havi részletekben történő visszafizetéssel, arra hivatkozva, „hogy a hazának első veszélyes idejétől fogva ennek ügyéért magamat föláldozván, midőn szerencsém vala érte harcolni, még semmiféle pénzi pótlékot, se előleget föl nem vettem.” A hadügyminisztérium december 6-án közölte, hogy ilyen pótlékot – figyelembe véve a kincstár igénybevételét, még kivételképpen sem engedélyezett, s nem is fog engedélyezni, mert az a hadseregben káros hatást szülne. Ugyanakkor Szodtfridtnak 300, a többi tiszteteknek fejenként 100 pengő forint előleget engedélyezett, 12 havi, 1849. januártól fizetendő részletben.²⁰⁷

Szodtfridt a kiképezés érdekében Maader Károly hadnagy útján kérte Karl Schwarzer 62. gyalogezredí századosát,²⁰⁸ hogy a pesti katonai gyárépületben lévő különféle „az utászathoz tartozó mintákat” adja ki számára, „melyeknek csak mutatása kéretett”, de Schwarzer ezt megtagadta, mondván, hogy a modellek nagy része az ő, illetve Fischer 12. gyalogezredí százados tulajdona, „és ha a magyar kormány őt azok kiadására kényszerítené, inkább felgújtja valamennyit.” Sőt, amikor Maader figyelmeztette őt az ország iránti kötelességeire, Schwarzer állítólag kijelentette, hogy a minták személyesen Ferenc József főherceg tulajdonát képezik. Szodtfridt ezt november 25-én jelentette Nádosy Sándor ezredesnek, s kérte, intézkedjen az említett minták biztonságba helyezése érdekében. Minderről tájékoztatta Kossuthot is.²⁰⁹

Kossuth november 30-án az iratot átküldte a hadügyminisztériumnak azzal „hogy mind az említett mintakészületek kiadatása, mind a vonakodó százados érdemlett megfenyíttetése iránt rögtön s szigorúan intézkedjék; mert az állodalom makacs ellenszegülő emberekre sem tisztí tekintélyt, sem fizetést nem vesztegethet.”²¹⁰

²⁰⁴ *Közlöny*, 158. sz. (1848. november 15.) 758. o. Fogalmazványát lásd MNL OL Közlöny ir. 1. doboz, 1. tét. d. sz.

²⁰⁵ MNL OL ONöHt 8120. No. 12. „Közlönybe”.

²⁰⁶ *Közlöny*, 163. sz. (1848. november 20.) 778. o.

²⁰⁷ Szodtfridt az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Buda, 1848. november 28. No. 22. MNL OL HM Polg.-gazd. 30/70. [9103/nő] A hadügyminisztérium válaszat lásd az irat mellett.

²⁰⁸ Életrajzát lásd *Bona* 2009. II. 332. o.

²⁰⁹ Szodtfridt Ferdinánd Kossuth Lajosnak. Buda, 1848. november 29. No. 25. MNL OL HM Ált. 1848:10 107. Eredetileg iktatva OHB 1848:5001. sz. alatt.

²¹⁰ Kossuth Lajos Mészáros Lázárnak. Pest, 1848. november 30. MNL OL HM Ált. 1848:10107.

Erre Mészáros Lázár hadügyminiszter december 1-jén alaposan leteremtette Szodtfridtot, mondván, hogy jelenlegi előléptetése előtt már több évig szolgált a hadseregben, „következőleg elégséges ideje volt a szolgálati rendszerrel és annak szabályaival megismerkedni”; mégis sajnálattal értesült arról, hogy Szodtfridtot nem képes mérsékelni magát, s a parancsnoksága alá nem tartozó személyekkel illetlenül bánik, „s ily bánásmód által azokat kedvetlenségre ingerli, mit ezennel szorosan megtiltván, Önt a szolgálati szabályzat szigorú megtartására utasítom.” Szodtfridtnak ugyanis az említett mintákat a hadügyminisztérium útján kellett volna kikérnie, „nem pedig oly módot felhasználni, mely a szolgálat rendszerével nemcsak meg nem egyező, hanem azon hatóságéhoz bizalmatlanságot is kibebe [sic!], melynek közvetlen parancsa alá helyeztetett.” Felszólította tehát Szodtfridtot, hogy a jövőben óvakodjon a hasonló eljárástól.²¹¹

Mészáros emellett írt Kossuthnak is, s kijelentette, miután Szodtfridtot magánúton szólította fel Schwarzerre, a minták átadására, s ezzel szolgálati vétséget követett el, nem fenyítheti meg Schwarzert, annál is kevésbé, mert amint szolgálati, hivatalos felszólítást kapott, azonnal kiadta az említett mintákat.²¹²

Mészáros ingerültsége csak látszólag érthetetlen. Az OHB már november elején intézkedett a hadügyminisztérium és a Haditanács integrációjáról – pontosabban, az utóbbi beolvasásáról az előbbibe. Noha a Haditanács rövidesen átköltözött a minisztérium épületébe, a tényleges beolvasás vagy összeolvadás elhúzódott. Kossuth november 27-én rendeletben tudatta az ország törvényhatóságaival, hogy miután minden alakulat letette az esküt az alkotmányra, megszűnt a különbség a hajdani seregre és a honvédszázaljak között. Ez pedig megelőlegezte az összeolvadást, azaz, az eddig adminisztratív tekintetben a Haditanács alá tartozó alakulatok a továbbiakban a hadügyminisztérium rendeleteit voltak kötelesek követni. Ugyanakkor a konkrét ügyben Szodtfridtot tényleg vétett a szolgálati szabályzat ellen, hiszen honvédtisztként csak a hadügyminisztérium útján léphetett fel bárminemű követeléssel egy seregrei tiszttel szemben.

Az ügynek azonban volt más következménye is. Kossuth Szodtfridtot és Maader újonnan kiállított nyilatkozatai alapján Madarász Lászlónak, az újonnan felállított Országos Rendőri Hivatal vezetőjének tette át az ügyet, majd többek között ennek alapján adta ki december 13-i intézkedését az alkotmányos esküt le nem tett tisztek eltávolításáról.²¹³

Noha a pozsonyi–győri szervezés igazolhatóan korábban kezdődött meg, mint a pesti, s jelentősebb eredményekkel is járt, ennek ellenére Nádosy Sándor ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke november 27-én közölte, hogy a honvéd utászkar 1. zászlóalja Pesten Szodtfridtot őrnagy, a 2. Pozsonyban Kazinczy Lajos őrnagy parancsnoksága alatt alakul, s „ezentúl ezen zászlóaljak a fent jegyzett számokkal jelölendők.”²¹⁴

A tiszti jelentkezésekkel kapcsolatos hadügyminisztériumi és haditanácsi felhívások komoly visszhangra találhattak, olyannyira, hogy a jelentkező mérnökök egy részé-

²¹¹ Mészáros Lázár Szodtfridtot Ferdinándnak. Buda, 1848. december 1. Fogalmazvány, Mészáros sk. betoldásaival. MNL OL HM Ált. 1848:10107.

²¹² Mészáros Lázár Kossuth Lajosnak Buda, 1848. december 1. Korponay János fogalmazványa. MNL OL HM Ált. 1848:10107.

²¹³ MNL OL OHB 1848:5328., benne Szodtfridtot december 3-ai és Maader Károly hadnagy december 5-ei nyilatkozata. Kossuth rendeletét közli: KLÖM XIII. 724. o.

²¹⁴ *Közlöny*, 148. sz. (1848. november 28.) 809. o. Fogalmazványát lásd MNL OL Közlöny ir. 1. doboz, 1. tét. No. 148. Az idézett sor sk.

nek nem jutott hely. Szodtfridt vizsgálához kötötte a jelentkezők elfogadását, de néhányan erre nem voltak hajlandók, s mérnöki oklevelükön kívül „egyéb műveltségi és szaktudományi képzettséggel” nem bírtak. Miután Szodtfridt elutasította őket, a *Nemzeti* című lap hasábjain megtámadták őt.²¹⁵ Szodtfridt ezek után november 27-én jelentést intézett Kossuthhoz, amelyben közölte: „...meg vagyok győződve, miszerint az általam főtisztekkül ajánlottak közt egy sincs, kinek akár jeles bizonyítványait, akár előttem kiállott vizsgálat tételét tekintve, a többi folyamodók közt bárkit is igazságosan elébe tehettem volna.” Ezt a szerényebb jelentkezők olyannyira belátták, hogy – bár korábban már harcoltak – „csupa hazafiúságból az utászkarhoz magukat mint közvitézek besoroztatták, és jövőendő alkalmazásukat, mely becsületes magaviselet és bővebb kiképzés mellett remélhető – szorgalmuk által akarják megérdemleni.” Mindezek alapján kérte Kossuthtól, hogy a hivatalos *Közlöny* útján tétesse közzé, hogy az utázkarnál „a szükségelt tisztségekre a kijelölés megtörténnén, az ezen karnál nyerendő tiszti alkalmazások végetti folyamodványok ezentúl annál kevesbé fogadtathatnak el; minthogy több, alapos tudományokkal bíró egyének magokat a közvitézek közé soroztatván, ezektől idegenek miatt az előléptethetési út el nem zárathatik.”²¹⁶ November 27-én Nádosy szó szerint átvéve Szodtfridt szövegét, ilyen értelmű rendeletet tett közzé.²¹⁷ Noha Nádosy rendelete az általános megfogalmazás miatt az egész utázkart érintette volna, valójában csak a pesti zászlóaljra vonatkozott.

November 28-án Mészáros utasította a budai főhadparancsnokságot, hogy „az alakult utászkar 1-ő zászlóalj tiszti fizetések és legénység zsoldja fejében” december havára Várady Imre utászkar főhadnagy nyugtájára a budai főhadipénztárnál utalványoztasson 4000 forintot.²¹⁸ December 21-én Török Bálint, a hadügyminisztérium polgári-gazdasági osztályának vezetője az utászkar 1. zászlóalj élelmezésére december havára Fekete százados nyugtájára a budai főhadipénztárnál utalványoztatott 6000 forintot.²¹⁹

Érdekes módon a zászlóalj tisztikarának kinevezését megelőzte a törzshöz tartozó orvosoké. November 17-én Kossuth Kardossy Edét fő-, Büchler Vilmost és Adler Hermannt alorvossá nevezte ki az utászkarhoz.²²⁰

²¹⁵ A cikket lásd *Nemzeti*, 166. sz. (1848. november 22.) 656. o.

²¹⁶ Szodtfridt Ferdinánd az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Buda, 1848. november 25. No. 19. MNL OL Közlöny ir. 1. doboz, 1. tét. No. 150. Az iratot a Haditanácsnál 8777. sz. alatt iktatták.

²¹⁷ *Közlöny*, 148. sz. (1848. november 28.) 809. o. Fogalmazványát lásd MNL OL Közlöny ir. 1. doboz, 1. tét. No. 150.

²¹⁸ Mészáros Lázár a budai főhadparancsnokságnak. Budapest, 1848. november 28. 8809/h.ü.b. HL GK R. szekció (Gazdasági osztály) 1848-77/88. „erfölg”.²¹⁹

²¹⁹ Török Bálint a budai főhadparancsnokságnak. Budapest, 1848. december 21. 10547/h.ü.b. HL GK R. szekció (Gazdasági osztály) 1848-77/88. „erfölg”.²²⁰

²²⁰ *Közlöny*, 164. sz. (1848. november 21.) 781. o. Az egyes orvosokra lásd *Zétiény* 1948. 89., 105., 146. o.; Kardossy január 1-jén rossz egészségi állapota miatt kórházi állásért folyamodott, január 3-án pedig egyhavi szabadságot kért Szodtfridttól. Adler 1848. december végén a lengyel légió Aradon lévő egységénél tevékenykedett, s később is a légió állományában maradt. *Kovács* 2015. 69. o.

A tisztikar kinevezése a *Közlöny* alapján jól nyomon követhető:

<i>Név</i>	<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Előző rang vagy foglalkozás</i>	<i>Új rang</i>	<i>Kinevezés kelte</i>	<i>Közlöny száma</i>
Gömöry Gusztáv ²²¹	tullni utászkar iskola	cs. kir. sorgyalogsági főhadnagy	százados	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Svoboda János ²²²	bécsújhelyi katonai akadémia	cs. kir. sorgyalogsági főhadnagy	százados	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Mály Mihály ²²³	?	cs. kir. árkász alszázados	százados	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Várady Imre ²²⁴	tullni utászkar iskola, Magyar Nemesi Testőrség	honvéd főhadnagy	főhadnagy	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Mück Lajos ²²⁵	bécsújhelyi katonai akadémia	honvéd hadnagy	hadnagy	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Vucskics Ágoston ²²⁶	zágrábi katonai nevelőintézet	építész, honvéd őrmester	hadnagy, 2. század	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Beivinkler Károly ²²⁷	5. cs. kir. tüzérezred iskolája, selmecbányai bányászati akadémia	erdészeti gyakornok a bánsági bánya- igazgatóságnál	hadnagy	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Glucsák Gábor ²²⁸	mérnöki tanfolyam	építész	hadnagy	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Müller János ²²⁹	?	építész	hadnagy	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Thanhoffer Pál ²³⁰	?	?	számvevő	nov. 22.	nov. 24. No. 167. 793.
Molnár Károly ²³¹	kézdivásárhelyi katonai nevelőintézet	15. (2. székely) határőrezredi hadnagy	főhadnagy, 2. század	dec. 2.	dec. 3. No. 176. 829.

²²¹ *Bona* 2008. I. 399. o.

²²² *Bona* 2009. II. 377. o.

²²³ *Bona* 2009. II. 82. o.

²²⁴ *Bona* 1999. III. 416–417. o.

²²⁵ *Bona* 2009. II. 127. o.

²²⁶ *Bona* 1999. III. 494. o.

²²⁷ *Bona* 2008. I. 154. o.

²²⁸ *Bona* 2008. I. 393. o.

²²⁹ *Bona* 1999. II. 531. o.; <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzs-tisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/muller-janos->

²³⁰ *Bona* 1999. III. 336. o.

²³¹ *Bona* 2015. II. 430. o.

<i>Név</i>	<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Előző rang vagy foglalkozás</i>	<i>Új rang</i>	<i>Kinevezés kelte</i>	<i>Közlöny száma</i>
Nehéz Károly ²³²	pesti egyetem jogi kar	jogász, cs. kir. hadapród, 38. honvéd-zászlóalj hadnagy	főhadnagy	dec. 2.	dec. 3. No. 176. 829.
Maader Károly ²³³	bécsi politechnicumi növendék	?	hadnagy	dec. 2.	dec. 3. No. 176. 829.
Zay Róbert ²³⁴	bécsi műszaki főiskola	mérnök	hadnagy	dec. 2.	dec. 3. No. 176. 829.
Gyulányi Miklós ²³⁵	selmecbányai akadémia, erdőszet	pénzügy-minisztériumi gyakornok	hadnagy	dec. 2.	dec. 3. No. 176. 829.
Zelenkay Ferenc ²³⁶	?	mérnök	hadnagy	dec. 2.	dec. 3. No. 176. 829.
Sebes Emil ²³⁷	tullni utászkari iskola	cs. kir. alhadnagy, 1. utászzászlóalj főhadnagy	százados, 2. század	dec. 3.	dec. 5. No. 178. 839.
Beiwinkler Károly	?	1. utászzászlóalj hadnagy	főhadnagy	dec. 3.	dec. 5. No. 178. 839.
Mück Lajos	?	1. utászzászlóalj hadnagy	főhadnagy	dec. 3.	dec. 5. No. 178. 839.
Devecsery István ²³⁸	?	mérnök, 2. utászzászlóalj hadnagy	hadnagy	dec. 3.	dec. 5. No. 178. 839.
Pinczkéry Ferenc ²³⁹	mezőgazdasági akadémia	uradalmi gazdatiszt, 1. utászzászlóalj őrmester	hadnagy, 2. század	dec. 3.	dec. 5. No. 178. 839.
Tóth Károly ²⁴⁰	tullni utászkari iskola	27. (Piret) gyalogezred hadnagy	főhadnagy	dec. 7. és 11.	dec. 9. No. 182. 859.; dec. 12. No. 185. 873.

²³² *Bona* 2009. II. 145. o.

²³³ *Bona* 2009. II. 50. o.

²³⁴ *Bona* 2009. II. 571. o.

²³⁵ *Bona* 1998. I. 519. o.; <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/gy-A34/gyulanyi-1848-juniusaig-brenner-miklos->

²³⁶ *Bona* 1999. III. 509. o.

²³⁷ *Bona* 2015. II. 509. o.

²³⁸ *Bona* 2008. I. 281. o.

²³⁹ *Bona* 2009. II. 217. o.

²⁴⁰ *Bona* 2009. II. 469–470. o.

<i>Név</i>	<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Előző rang vagy foglalkozás</i>	<i>Új rang</i>	<i>Kinevezés kelte</i>	<i>Közlöny száma</i>
Breszlern-Sternau, Ernst, lovag ²⁴¹	?	kilépett cs. kir. hadnagy, 13., majd 36. honvédszászlóalj százados	százados	dec. 17.	dec. 22. No. 195. 915.
Tóth Károly	?	1. utászzászlóalj főhadnagy	százados	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Beke Gyula ²⁴²	tullni utászkariskola	cs. kir. határőr hadnagy, 1. utászzászlóalj főhadnagy, 2. század	százados	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Devecsery István	?	1. utászzászlóalj főhadnagy	főhadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Maader Károly	?	1. utászzászlóalj főhadnagy	főhadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Czrenner József	?	1. utászzászlóalj főhadnagy	főhadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Zay Róbert	?	1. utászzászlóalj főhadnagy	főhadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Tipula Gyula ²⁴³	pesti egyetem jogi kara, bécsi Theresianum	19. honvédszászlóalj őrmester	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Mokry Endre ²⁴⁴	bécsi politechnikum	mérnök, 1. utászzászlóalj altiszt	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Scharlapan János ²⁴⁵	?	asztalos, cs. kir. tizedes, 1. utászzászlóalj altiszt	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Mesterffy Márton ²⁴⁶	?	mérnök, 1. utászzászlóalj őrmester, 2. század	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Nendtvich Sándor ²⁴⁷	?	hidászkarik hadapród, cs. kir. hadnagy, 1. utászzászlóalj altiszt	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.

²⁴¹ Bona 2008. 213. o.²⁴² Bona 2008. I. 134–135. o.²⁴³ Bona 2009. II. 459–460. o.²⁴⁴ Bona 1999. II. 502. o.²⁴⁵ Bona 1999. III. 99. o.²⁴⁶ Bona 1999. II. 475. o.²⁴⁷ Bona 1999. II. 576. o.

<i>Név</i>	<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Előző rang vagy foglalkozás</i>	<i>Új rang</i>	<i>Kinevezés kelte</i>	<i>Közlöny száma</i>
Babinszky József ²⁴⁸	?	1. utászzászlóalj őrmester	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Liszkay Mihály ²⁴⁹	?	mérnök, 1. utászzászlóalj altiszt	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Vassel Alajos ²⁵⁰	?	építész, 1. utászzászlóalj altiszt	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.
Gerster Antal ²⁵¹	bécsi műegyetem	mérnök, 1. utászzászlóalj altiszt	hadnagy	dec. ?	1849. jan. 14. No. 1. 2.

A kinevezettek közül Gömörly Gusztáv, Mály Mihály nem foglalta el új beosztását, hanem a cs. kir. hadseregben maradt. Várady Imre 1848–49 fordulóján kilépett a honvédseregből, s 1849 őszétől a cs. kir. hadseregben reaktiválták. Gyulányi Miklós betegsége miatt nem foglalta el beosztását, de később a hadügyminisztériumban szolgált. A többiek végigszolgálták a szabadságharcot.

A tisztikar tagjai közül Swoboda János korábban századosi rangban a 37. gyalogezred katonai nevelőintézetének parancsnoka volt Nagyváradon, s november folyamán ő irányította az ottani erődítési munkálatokat. Swoboda csak december 26-án vonult be az alakulathoz, s a legénységi állományról, illetve annak eltérő fegyverzetéről kapott benyomásai nem voltak éppen a legjobbak, aminek hangot is adott magánkörben.²⁵²

A legénységi állomány alakulásáról még kevesebb adatunk van. 1848. december 31-én a négy századból álló alakulat létszáma 311 fő volt.²⁵³ Miután a pesti szervezés nagyjából egy időben kezdődött a pozsonyival, majd győrrivel, joggal vetődik fel a kérdés, mi magyarázhatja azt, hogy Kazinczyknak ugyanannyi idő alatt négyszer annyi utászt sikerült zászló alá állítani, mint Szodtfridtnak, holott a fővárosi szervezés, a központ közelsége elvileg komoly előnyökkel járhatott volna az utóbbi számára? Az első valószínűsíthető ok az lehet, hogy ugyan Kazinczy is csak november elején kapta meg a szervezési megbízást, ugyanakkor októberi harcéri működése során már kétségkívül kiszemelhetette azokat a személyeket, akik alkalmasak voltak az új alakulat tisztibeaosztásainak betöltésére. A második ok az lehetett, hogy míg Szodtfrid alapvetően az országos hatóságok és a vidéki hadfogadó és toborzó parancsnokságok jóindulatára volt utalva, azaz arra, hogy azok veszik-e a fáradságot az utászkar szolgálatra alkalmas személyek kiválogatására és a fővárosba küldésére; addig Kazinczy Görgeinek köszönhetően komoly támoga-

²⁴⁸ Bona 1998. I. 54. o.

²⁴⁹ Bona 1999. II. 398. o.

²⁵⁰ Bona 1999. III. 432. o.

²⁵¹ Bona 1998. I. 461. o.

²⁵² Swoboda János Kossuth Lajosnak. Budapest, 1848. december 31. MNL OL OHB 1848:7137.

²⁵³ Szodtfrid Ferdinánd Kossuth Lajosnak. 1848. december 31. MNL OL OHB 1849:31. Kossuth választását lásd a KLÖM XIV. 39. o. Kossuth értesítette Szodtfridot, hogy a kért csapatokból csak a szabadcsapatokra számíthat, kivéve Esztergom megye szabadcsapatát és nemzetőreit.

tást kapott a feldunai hadsereg parancsnokságától a megfelelő képzettséggel rendelkező legénységi állomány kiválogatásához. A dunántúli és a dunán innen önkéntes mozgó nemzetőrségnél eleve voltak már utászszolgálatra kiválogatott közvétezek és altisztek, azaz, a legénység egy részét Kazinczy többé-kevésbé készen kapta. Tegyük hozzá, hogy a központi hadügyi vezetés számára az újabb és újabb honvédszászlóalj és huszáralakulatok kiállítása, a serezedri zászlóalj és a régi huszárezredek feltöltése, s az utászkar szervezése volt az elsődleges, vagyis Szodtfridt utászzászlóaljának, egy nem harcoló alakulatnak a szervezése csak másodlagos fontosságú volt. Kazinczy viszont már meglévő, kész alakulatok mellett kezdhette meg a maga szervezői ténykedését.

Jellemző, hogy egy nappal a hadügyminisztériumhoz intézett, az utászkarhoz történő jelentkezéssel kapcsolatos rendelet kiadását követően, november 11-én Kossuth arról értesítette Görgeit, hogy a másnap küldendő újoncszállítmányban 35 utász is lesz; azaz, a fővárosban összegyűlt utászlegénység egy részét is a feldunai hadsereghez küldték, s nem Szodtfridt alakulatába osztották be.²⁵⁴

Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos december 29-én jelentette Kossuthnak, hogy az OHB által Pestre rendelt 200 bányász 30-án érkezik a fővárosba. Kossuth aznap utasította Ficsúr őrnagyot, hogy amint megérkeznek, jelentse be őket Vetter Antal vezérőrnagnál „árkászkar alakítás vagy az utászkarhoz csatolás végett.”²⁵⁵

Mihályi Gábor Máramaros megyei kormánybiztos pedig csak 1849. január 1-jén jelentette az OHB-nak, hogy „a máramarosi bányáktól az árkászi karhoz 120 egyén küldetik Pestre, kik is családos emberek és egyszersmind rendes sóvágók is.”²⁵⁶ A november közepi felhívásokhoz képest jó másfél hónappal később indultak el Máramarosból a műszaki tettelethez szánt munkások. Ha csak ezt a két jelentést nézzük, kiderül, hogy Szodtfridt alakulatának létszáma már január elején a kétszeresére növekedhetett volna, a hadiesemények azonban ezt megakadályozták.

A Szodtfridt vezette, november végétől immáron 1. utászzászlóalj ténykedéséről keveset tudunk. Nádosy november 28-án utasította Szodtfridtot, hogy a Haditanácshoz írni, illetve ordonáncul alkalmazandó hét honvéd altiszt számára másnapra készíttessen elő a József-kaszárnyában egy szobát.²⁵⁷ A hadügyminisztérium december 7-én futárként Pozsonyba küldte Beiwinkler Károly főhadnagyot,²⁵⁸ december 8-án pedig hasonló minőségben Orosházára küldte Vucskich Ágoston hadnagyot.²⁵⁹ Utóbbiról Sebes Emil, a 2. század parancsnoka december 26-án jelentette Szodtfridtnak, hogy Vucskich négy tisztársának összesen 125 forinttal tartozik, azzal, hogy az mind november, mind december havi díjait felvette, és adósságairól elutazásakor nem tett jelentést.²⁶⁰

²⁵⁴ KLÖM XIII. 403. o.

²⁵⁵ Beniczky Lajos Kossuth Lajosnak. Besztercebánya, 1848. december 29. MNL OL OHB 1848:7077.; Kossuth Lajos Ficsúr Miklós őrnagy. Budapest, 1848. december 30. KLÖM XIII. 931. o.

²⁵⁶ MNL OL HM Ált. 1849:7143. [112/E]. Az OHB január 8-án kapta a jelentést, s 12-én tette át intézkedés végett a hadügyminisztériumnak.

²⁵⁷ MNL OL ONöHt 8873.

²⁵⁸ MNL OL HM polg-gazd. 33/163.

²⁵⁹ MNL OL HM polg-gazd. 33/163.

²⁶⁰ Sebes Emil az 1. utászzászlóalj parancsnokságának. Buda, 1848. december 26. MNL OL HM Ált. 1849:5170. A hadügyminisztérium útján Gaál Miklós vezérőrnagy, az aradi ostromsereg parancsnoka 1849 februárjában kezdeményezte Vucskich előléptetését. Szodtfridt erre válaszul márc. 5-én Tiszafüredről beküldte Sebes jelentését, s kifejtette, hogy Vucskich főhadnagyi előléptetésére csak Maader Károly, Czrenner József és Zay Róbert előléptetését követően kerülhet sor.

Az iratokban jobbra csak a tiszti kinevezésekkel kapcsolatos ügyekre bukkanunk. A hadügyminisztérium december 20-án tudatta Szodtfridttal, hogy Pap Lajost, a 10. honvédszászlóalj századosát számfelettként az 1. utászszászlóaljhoz helyezték át, s egyben megbízták a Szegeden épülő hadihajó parancsnokságával.²⁶¹

December 21-én a minisztérium megküldte Szodtfridtnak a főhadnaggyá kinevezett és a zászlóaljhoz áttett Beke Gyula 2. sorszerezdi hadnagy áttételi jegyzékét.²⁶² December 27-én Szodtfridttel jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Ernst Miksa 39. sorszerezdi kilépett alhadnagy kérte felvételét az utászkarba, s miután „igen használható egyénnek” tartja, de a zászlóaljnál a főtiszti helyek már be vannak töltve, Mollináry Károly ezredes karához kellene beosztani. A minisztérium december 29-én felszólította Mollináryt, hogy ha tiszti kinevezésre alkalmasnak tartja, terjessze fel Ernstet.²⁶³

Ugyanezen a napon Szodtfridttel jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Thanhoffer Pált, az alakulat számvevőjét Madarász László, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja (egyben az Országos Rendőri Hivatal vezetője) mellé miniszteriális titkárnak neveztek ki, így az alakulatnál megürült a számvevői tiszti helye.²⁶⁴

December 28-án Asztalos Pál és Szaplonczai József máramarosi képviselők ajánlották az utászkarhoz történő kinevezésre Metzner Antal mérnököt, s a minisztérium utasította is Szodtfridttel az érintett levizsgáztatására, s ha erre alkalmasnak tartja, hadnaggyá történő felterjesztésére.²⁶⁵

December 8-án Kossuth a Budán szükséges árkázmunkálatok elvégzésére hatalmazta fel Szodtfridttel.²⁶⁶ December 24-én Török Bálint, a hadügyminisztérium polgárgazdasági osztályának vezetője utasította a budai főhadparancsnokságot, hogy Fekete utászkar százados nyugtájára egy hídszerkezet (Brücken-Equipage) beszerzésére a budai főhadipénztárnál utalványoztasson 8000 forintot.²⁶⁷

December 23-án Kossuth utasította a hadügyminisztériumot annak érdekében, hogy „a budapesti hajóhid felszedésével megakadályozott közlekedés a katonai szállításoknál hiányt és kárt ne okozzon” a minisztérium küldjön ki egy utásztisztet, „ki a Lánchidat vizsgálat alá vevén a szállításokat eszközölhetővé tésesse, – magát ez iránt a tulajdonos társasággal egyetértésbe tévén; – azon kijelentéssel, hogy a kormány a fizetést is örömeit elvállalja.”²⁶⁸ Az utasítást Nádosy ezredes december 24-én azzal továbbította Szodtfridtnak, hogy vagy ő maga, vagy helyettese vizsgálja meg, lehet-e szállítani a Lánchídon, s erről tegyen jelentést.²⁶⁹ Fekete Sándor utászszászados december 25-én küldte meg jelentését Kossuthnak arról, hogy a Lánchidat bizonyos biztonsági rendszabályok betartása mellett nemcsak a gyalogság, de a lovasság, sőt, a tüzérség is használ-

²⁶¹ MNL OL HM Ált. 1848:11.882.

²⁶² MNL OL HM Ált. 1848:12.109.

²⁶³ MNL OL HM Ált. 1848:12.775. (Budapest, december 27.) Mollináry korábban a titeli sajkás zászlóalj parancsnoka volt, de miután alakulata fellázadt, kénytelen volt Péterváradra menekülni. November 28-ától ezredesi rangban Újvidék térparancsnoka volt. Életrajzát lásd *Bona* 2015. II. 429. o.

²⁶⁴ Szodtfridttel Ferdinánd a Hadügyminisztériumnak. Budapest, 1848. december 27. MNL OL HM Ált. 162. doboz. HM Vegyes iratok, 1848. december.

²⁶⁵ MNL OL HM Ált. 1848:12.810.

²⁶⁶ Közli: KLÖM XIII. 684. o.

²⁶⁷ Török Bálint a budai főhadparancsnokságnak. Budapest, 1848. december 24. 10767/h.ü.b. HL GK R. szekció (Gazdasági osztály) 1848-210/1. „erfolgt”.

²⁶⁸ Kossuth Lajos a Hadügyminisztériumnak. Budapest, 1848. december 23. Közli: KLÖM XIII. 864. o.

²⁶⁹ MNL OL HM Ált 1848:12.377.

hatja.²⁷⁰ Szodtfridrt ugyanebben az ügyben tett jelentését a minisztérium december 25-én továbbította az OHB-nak.²⁷¹

Az alakulat fegyverzetéről csak azt tudjuk, hogy „különféle” (verschiedenartig) volt 1848. december végén – nyilvánvalóan innen-onnan kapott lőfegyverekkel fegyverezték fel a katonákat.²⁷²

Az alakulat harctérre vonulása előtt Szodtfridtnak egy kellemetlen ügyet is el kellett intéznie. December 30-án Fekete Sándor utászkar százados, hivatkozva Görgői seregének állandó vereségeire, kijelentette, hogy „a honvédtiszti öltöny jövőben csak megvetéssel fog tekintetni, miért is egy becsületes érző férfiú nem szolgálhat tovább a magyar seregben.” Szodtfridrt azt válaszolta, hogy ő nem szándékozik elhagyni csapatait, mire a százados kijelentette, hogy kész lemondani tiszti rangjáról, s mindjárt meg is írta lemondását. Fekete századoshoz csatlakozott még Swoboda János százados és Tóth Károly főhadnagy is. Szodtfridrt azonban nem fogadta el lemondásukat, hanem elzáratta a három tisztet, „kik azon percben, midőn a hazát a legnagyobb veszélyek fenyegetik, az egész zászlóaljnak közbotrányául, rögtön lemondani és gyáva futásnak eredni akartak.” Szodtfridrt ezután a Kossuthtól kapott szóbeli felhatalmazás alapján a három leköszönt tiszt helyére újakat nevezett ki, s a történeteket, illetve az általa foganatosított előléptetéseket január 1-jén Vácról jelentette a hadügyminisztériumnak is. A két századosi helyre Beivinkler Károly és Devecsery István főhadnagyot, a három főhadnagyi helyre Mannlicher Ede (valójában Róbert),²⁷³ Zelenkay Ferenc és Pinczkéry Ferenc hadnagyot, a két hadnagyi helyre Szakmáry Gyula és Farbak Gyusztáv őrmestert javasolta kinevezni.²⁷⁴

Az eset azért érdemel ilyen hosszú említést, mert arra mutat, hogy a kilépési hullám még a legkisebb alakulatokat is érintette. A három tiszt még december 31-én tiltakozott Kossuthnál leváltásuk miatt, de utóbb Fekete és Swoboda Pesten maradt és jelentkezett a bevonuló cs. kir. csapatoknál. Tóth Károly (Tóth Ágoston honvéd alezredes, majd ezredes öccse) a 2. utászzászlóaljba beosztva hagyta el a fővárost, s a szabadságharc végéig szolgált.²⁷⁵

²⁷⁰ Fekete Sándor Kossuth Lajosnak. Budapest, 1848. december 25. MNL OL OHB 1848:6647. Lásd még Urbán 2015. 205–206. o.

²⁷¹ MNL OL HM Ált 1848:12.377.

²⁷² Swoboda János Kossuth Lajosnak. Budapest, 1848. december 31. MNL OL OHB 1848:7137.

²⁷³ Életrajzát lásd Bona 2009. II. 61. o. Mannlicher a selmecebányai bányászati akadémia bányász szakán végzet.

²⁷⁴ Szodtfridrt Ferdinánd a Hadügyminisztériumnak. 1849. január 1. No. 28. MNL OL Csány-ir. IBA 1225. A Budapestről eltávozott kormánysszervekhez érkezett iratokat a futárok Csányynak kézbesítették, ezért található az ő iratai között Szodtfridrt jelentése is. A hadügyminisztérium helyett így Csány erősítette meg a kinevezéseket. Szodtfridrt január 3-án Vácról jelentette Csányynak, hogy utólagos jóváhagyás reményében Molnár Károly 6. századbéli főhadnagyot századosná kinevezte, s kérte ennek megerősítését. MNL OL Csány-ir. NIBA. d. sz. No. 29. a fejlécben először az „Éjszaki hadsereg vezérétől” szerepelt; Szodtfridrt ezt áthúzta, s kijavította „M[agyar] N[emzeti] Utászkar 1-ő z[ászló]a[lj] parancsn[ok]”-ára. Szakmáry életrajzi adatai nem ismertek, Farbak Gyusztáv lásd Bona 1998. I. 374. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/f-769/farbaky-gusztav->.

²⁷⁵ A három tiszt leveleit lásd MNL OL OHB 1848:7137.

Az I. utászsászlóalj harctérre vonulása

A hadügyminisztérium december 19-én – az OHB rendeletére hivatkozva – utasította Szodtfridtot, hogy azonnal utazzon Esztergomba, „az ezen város és Vác közt elvonuló vasúti töltést némely helyeken rontassa el és szaggattassa meg úgy, hogy azon az ellenségnek semmi ágyú-, vagy egyéb hadi szereinek szállítása ne eszközölthessék.” Utasította továbbá, „hogy Vác és Esztergom közt a Duna partján valahol egy oly pozíciót keressen és jelöljön ki, melyből két ágyúval az ellenségnek a Dunáni közlekedése sikerrel megakadályoztathatnék.”²⁷⁶ Kossuth december 20-án utasította Szodtfridtot, hogy a pest–pozsonyi vasútvonal Vác után elkészült szakaszának „több helyeni megszakgatását, hidak felszedését s egyéb szükséges rombolást minél gyorsabban s erélyesebben hajtsa végre.”²⁷⁷ Szodtfridtt végre is hajtotta a küldetést, s egy későbbi jelentéséből tudjuk, miszerint Visegrádról beküldött jelentésében javasolta Kossuthnak a bányavárosok biztosítását.²⁷⁸ A vasúti igazgatóság december 24-én jelentette az OHB-nak, hogy Szodtfridtt közlése szerint a Vác fölött elkészült töltést „hadi tekintetből” több helyen megrongálják és megszagatják, s kérte, hogy ennek alapján hivatalos jegyzőkönyv készüljön a töltés állapotáról. Az OHB erre hivatkozva december 25-én utasította Szodtfridtot, hogy miután a rongálás célja nem helyrehozhatatlan károk okozása, a hidak vagy más műtárgyak eltávolítása előtt az illető vasúti osztálymérnökkel vegyék azokat az elvégzendő feladatok jegyzékébe, hogy az állam a kártalanítást ennek alapján végezze.²⁷⁹

A hadügyminisztérium december 21-én utasította Szodtfridtot, hogy az OHB által egy szabad portyázó csapat állításával megbízott Nemegyei Bódog őrnagy parancsnoksága alá még aznap rendeljen egy „értelmes altisztet” és tíz közvitézt, akik a bia–bicskei útszorosot fogják őrizet alá venni. E különítmény mellé rendelte a minisztérium a korona-őrség száz gránátosát is.²⁸⁰

December 26-án Kossuth közölte Görgeivel, hogy másnap Vác és Esztergom tájára küld két zászlóalj gyalogságot, két-két század lovasságot és utászt, s egy üteget, „mely maga körül gyűjti a nógrádi, esztergomi, honti mozgó csapatokat, s minden átkelési pozíciókat, Szodtfridtt őrnagy derék pionirjaival oly állapotba teszi, hogy az ellenséget napokig tartóztathassa.”²⁸¹ December 28-án pedig felszólította Nógrád, Hont és Esztergom megyéket, hogy mozgó csapataikat Szodtfridthez küldjék.²⁸²

Magára a kiküldetésre azonban csak december 30-án került sor. Szodtfridtt december 31-én reggel 5 órakor vonult be Vácra négy utászsászáddal (311 fő), és még aznap kérte Kossuthot, hogy a megígért többi csapatot, „I honvédszászlóaljat, 40 huszárt és egy fél ágyútelepet 4 löveggel” szintén rendelje Vácra, s lássa el őt a megfelelő rendeletekkel és elegendő pénzzel. Emellett kérte, hogy parancsörtsztként osszák be mellé Korbonits

²⁷⁶ MNL OL HM Ált. 1848:11.996.

²⁷⁷ Kossuth Lajos Országos Rendőri Hivatalnak. Budapest, 1848. december 20. Közli: KLÖM XIII. 822. o.

²⁷⁸ Szodtfridtt Ferdinánd Kossuth Lajosnak. Selmechánya, 1849. január 16. MNL OL OHB 1849:4117.

²⁷⁹ MNL OHB 1848:6571. Lásd erre *Urbán* 2015. 174. o.

²⁸⁰ MNL OL HM Ált. 1848:12.128.

²⁸¹ Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Pest, 1848. december 26. Közli: KLÖM XIII. 895. o.

²⁸² KLÖM XIII. 912.

Antalt, a 7. huszárezred hadnagyát.²⁸³ Nem sokkal ezután hírt kapott arról, hogy az ellenség a Duna bal partján tör előre, ezért ismét kérte Kossuthot a megígért fegyveres erő Vácra küldésére.²⁸⁴

Január 1-jén Szodtfridt újabb jelentést küldött Kossuthnak, amelyben beszámolt eddigi intézkedéseiről, s kérte az elnököt, küldjön számára egy nyílt rendeletet, „mellyel felhatalmaztatom minden nemzetőröket vagy szabadcsapatokat vezérletem alá vonni s a körülményekhez képest működni”. Emellett kért 4, de inkább 10 ágyút (4 három- és 6 hatfontosat), egy honvédszászlóaljat és fél század huszárt. A jelentést azonban Kossuth helyett már Csány kapta meg, s a benne foglaltak a feldunai hadtest Vácra vonulásával aktualitásokat veszítettek.²⁸⁵ Ugyanezen a napon Szodtfridt jelentette Görgeinek is, hogy őt egy felső-magyarországi haderő szervezésével bízták meg.²⁸⁶

Szodtfridt végül mégis kapott némi erősítést. A Vas megyei 45. honvédszászlóalj karácsonykor még Székesfehérváron volt, majd onnét Budára vezényelték, ahol december 30-án beosztották Répásy Mihály vezérőrnagy tartalék hadtestébe. A főváros feladásáról döntő január 2-i haditanács után azonban nem a Tisza vonalára visszavonuló tartalék hadtestnél maradt, hanem beosztották a Görgei vezette feldunai hadtestbe. A zászlóaljat január 2-án küldték Vácra, Szodtfridttal dandárjának megerősítésére.²⁸⁷

Január 3-án Szodtfridt egy tiszti kinevezést terjesztett fel a 6. századhoz.²⁸⁸ Miután az alakulat négy századnyi állománnyal vonult be Vácra, nagy valószínűséggel itt újoncokat kaphatott, s ez tette lehetővé két új század szervezését. Erre mutat az is, hogy a feldunai hadtest január 5-i (igaz, utólagos) harcrendjében hat századnyi, 650 főnyi állománnyal szerepel.²⁸⁹

Január 4-én Kossuth minden „a Duna bal partján lévő részint alakult, részint alakulandó szabadcsapatokat s a népfelkelést” Szodtfridttól alá rendelte. Ugyanakkor értesítette őt, hogy az Esztergom megyei és városi csapatokra ne számíton, mert ezek más rendelkezést kaptak.²⁹⁰

A Szodtfridttól kapott tudósítások kétségkívül szerepet játszottak abban, hogy Görgei a 2–3. utászszázalóaljakat 1849. január elején Budapesten átadta a Répásy Mihály vezérőrnagy vezette tartalék hadtestnek. Szodtfridttól alakulatának létszáma ugyan – mint láttuk – a Görgei parancsnoksága alatti utászokénak alig több mint egynegyedére rúgott, ugyanakkor az 1. utászszázalóaljt már fel

²⁸³ Szodtfridttal Ferdinánd Kossuth Lajosnak. 1848. december 31. No. 1. MNL OL OHB 1849:31. Kossuth válaszáat közli: KLÖM XIV. 39. o. Kossuth értesítette Szodtfridttot, hogy a kért csapatokból csak a szabadcsapatokra számíthat, kivéve Esztergom megye szabadcsapatát és nemzetőreit.

²⁸⁴ Szodtfridttal Ferdinánd Kossuth Lajosnak. 1848. december 31. No. 3. MNL OL OHB 66. doboz. Iktataltan iratok. 272–273. f.

²⁸⁵ Szodtfridttal Ferdinánd Kossuth Lajosnak. 1849. január 1. No. 8. MNL OL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes iratok. 329–330. f.

²⁸⁶ MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 386.

²⁸⁷ HL Abszolutizmuskori iratok. 113/4. csomó. 2/300. 392., 405. f. Ujváry István vallomása; *Smidt* 1967. 593–594. o. A dukai Takács Gyula által írott nyolcoldalas önéletrajzi levél a 45. honvédszászlóaljt történetének páratlanul érdekes és értékes forrása lehetne, ha meglenne. Az idők folyamán azonban elkeveredett, s ma már nincs a szombathelyi Smidt Múzeumban.

²⁸⁸ Szodtfridttal Ferdinánd Csány Lászlónak. Vác, 1849. január 3. No. 29. MNL OL Csány-ir. NIBA. d. sz.

²⁸⁹ Lásd erre a január 5-ei harcrendet. MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc., néhány hibával közli: *Tragor* 1908. 369–370. o.

²⁹⁰ Kossuth Lajos Szodtfridttal Ferdinándnak. Kisújszállás, 1849. január 4. Nyílt rendelet, illetve utasítás. Mindkettőt közli: KLÖM XIV. 39. o.

volt fegyverezve, ellentétben Kazinczy alakulatával. A fegyvertelen, de begyakorlott utászok jó szolgálatot tehettek a Tisza-vonal megerősítésében, a felvidéki hadjáratra induló Görgeinek azonban harcoló alakulatként is bevethető csapatra volt szüksége.

Január 5-én Görgei feldunai hadteste bevonult Vácra. Szodtfridt alakulata így a hadtest alárendeltségébe került. Aznap éjjel fél 12-kor Görgei már utasította is, hogy a parancs vételeit követően azonnal robbantassa fel az arra már előkészített vasúti hidat, s ennek megtörténtéről rögtön tegyen jelentést.²⁹¹

Az időközben hat századba szervezett 1. utászzászlóaljat szétosztották a hadtest dandárjai között. Aulich Lajos ezredes hadosztályában, Pusztelnik Henrik alezredes dandárjában Sebes százados vezetésével két század (260 fő), Piller János ezredes hadosztályában, Poeltenberg Ernő alezredes, illetve Kossuth Sándor őrnagy dandárjában egy-egy század (65-65 fő, összesen 130 fő), végül Guyon Richárd ezredes utóvédi hadosztályában, Petheő Vilmos őrnagy dandárjában két század (260 fő) szolgált.²⁹² Ez utóbbi dandár vezetését január 12-én Görgei Szodtfridtnak adta át.²⁹³

Az időközben alezredessé kinevezett Szodtfridt január 16-án Selmecebányáról arról tájékoztatta Kossuthot, hogy Görgei a zászlóalját beosztotta a seregébe, s hogy „ily körülmények közt a szabadsapatokkal működéssel felhagynom kellett”, utászparancsnoki tiszte miatt pedig célszerűbbnek ítélte „ezen seregnél maradni, mely nem tudom, vagy nem foghatom meg, mi okból futott Győr vidékétül Vácig, hol én hozzá csatlakozván, Selmecig jutottam.”²⁹⁴

Szodtfridt utásza i Görgei téli hadjárata során kiválóan megállták a helyüket. Legnagyobb teljesítményük a Kőrmöcbánya és Besztercebánya között, a Szkalka hegy alatt húzódo bányaalagút járhatóvá tétele volt, amellyel lehetővé vált az ellenséges bekerítés által fenyegetett Aulich-hadosztály egyesülése a hadtest zömével.²⁹⁵ De hasonló alapossggal jártak el a Garam hídjainak felrobbantásában is, amint arról az ellenséges parancsnokok is panaszkodtak.²⁹⁶

A honvéd utászkar megszervezése kevésbé látványos teljesítmény volt, mint a honvéd gyalogságé vagy a huszárságé, ugyanakkor kétségkívül fontos lépést jelentett abba az irányba, hogy a honvédsereg teljes struktúrával rendelkezzen, s így felvehesse a versenyt az évszázados hagyományokkal rendelkező cs. kir. hadsereggel. A teljesítmény már csak azért is volt jelentős, mert míg a gyalogságnak és a huszárságnak voltak magyarországi hagyományai a cs. kir. hadseregen belül, a műszaki alakulatoknál ilyesmiről nem beszélhetünk, sőt, mint láttuk, 1848-ban az ország területén is alig állomásoztak ilyen csapatok.

²⁹¹ Görgei Artúr Szodtfridt Ferdinándnak. Vác, 1849. január 5. éjjel fél 12. MNL OL Görgey-lt. Elnöki lev. No. 145. Közli: *Tragor* 1908. 86. o.

²⁹² Lásd erre az 1849. január 5-ei harcrendet. MNL OL Görgey-lt. b/47. fasc., néhány hibával közli: *Tragor* 1908. 369–370. o.

²⁹³ MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 289. Március 6-án Görgei visszaadta a parancsnokságot Pethőnek, s utasította Szodtfridtet, hogy jelentkezzen a főhadiszálláson. MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 399–400.

²⁹⁴ Szodtfridt Ferdinánd Kossuth Lajosnak. Selmecebánya, 1849. január 16. MNL OL OHB 1849:4117.

²⁹⁵ *Görgey* 1988. I. 315–316. o.; *Görgey* 1885. I. 163–168. o.; *Pszotka* 1901. 38–42. o. Az átkelésről egy visszaemlékezést közöl *Gracza* [é. n.] III. 382–383. o. A források nem egyértelműek abban a tekintetben, hogy az átvonulást követően az utászok berobbantották-e az alagutat vagy sem.

²⁹⁶ Felix Jablonowski Anton Csorichnak. Selmecebánya, 1849. január 26. KA AFA Karton 1870. II. Korps unter Wrbna, später Csorich. 1849-1-54.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács 2001. *Ács Tibor*: Hadi tanfolyam a bölcsészeti karon és a pesti egyetemi légió (1848–1849). (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 22.) Budapest, 2001.
- Bona 1998–1999. I–III. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. I. k. A-Gy (1998), II. k. H-Q (1998), III. k. P-Zs (1999).
- Bona 2008–2009. I–II. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Bona 2015. I–II. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (Negyedik bővített kiadás.) Miskolc, 2015.
- Brinner 1881. II/1. *Brinner, Wilhelm*: Geschichte des k. k. Pionier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Oesterreich. II. Theil I. Band. Wien, 1881.
- Czaga – Jancsó 1998. Közsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben. Szerk. *Czaga Viktória és Jancsó Éva*. Budapest történetének forrásai. Budapest, 1998.
- Csány 1998. II. Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. II. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.
- Csapó – Jánosi – Hermann 1998. *Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András*: A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 1. sz. 216–281. o.
- Csikány 1998. *Csikány Tamás*: Arad az 1848/49-es szabadságharcban. In: Az aradi vár története. Szerk. *Benkő Elek – Czigány István – Domokos György – Csikány Tamás – Dan Demşea*. Budapest, 1998.
- Dinnyés 2004. *Dinnyés László*: Lázár Vilmos aradi vértanúnak és családjának levelei. In: *Uő*: Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok. Budapest, 2004.
- Ecker 1973. Győr 1847–1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta. Szemelvények Ecker János kéziratos naplójából. Ford. *Bay Ferenc*. Szerk. *Pernes Gyula*. Győr, 1973.
- Fényes 1847. *Fényes Elek*: Magyarország leírása. II. k. Pest, 1847.
- Görgey 1885. I. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885.
- Görgey 1916. *Görgey István*: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916.
- Görgey 1988. I. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I. k. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1988.

- Gracza* [é. n.] *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. III. k. Budapest, [é. n.]
- Hampel* 1891. *Hampel József*: Emlékbeszéd Rómer F. Flóris rendes tagról. In: Emlékbeszéd a M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött. VI/3. k. Budapest, 1891.
- Hermann* 1996. *Hermann Róbert*: Görgei és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében. (Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.) Szolnok, 1996.
- Hermann* 1997. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27 – szeptember 25. (október 4.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 1. sz. 114–175. o.
- Hermann* 1998a. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr és Csány László levelezése, 1848 október – 1849 május. *FONS*, 5. (1998) 1. sz. 107–152. o., 5. (1998) 2. sz. 159–205. o.
- Hermann* 1998b. *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: Görgei és Győr. I. k. 1848., II. k. 1849. (Győri Tanulmányok 22.) Győr, 2000. 232–236. o.
- Hermann* 2001. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2001.
- Hermann* 2003. *Hermann Róbert*: „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. (Kossuth Lajos harmadik toborzójátja, 1848. október 17–27.) In: „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) Szerk. *L. Balogh Béni*. (Castrum Könyvek 10.) Tatabánya, 2003.
- Hermann* 2007. *Hermann Róbert*: Mészáros Lázár levelei Kossuth Lajoshoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz (1848. június 10. – 1849. július 8.) In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudományak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. *Prof. Szabó János* és *Hausner Gábor*. Budapest, 2007. 73–118. o.
- Hermann* 2010. *Hermann Róbert*: A veszprémi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, és a 70. honvédzászlóalj története. In: Veszprém megyeiek az 1848–1849-es szabadságharcban. In: *Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő* 13. Szerk. *Nagy-L. István*. Pápa, 2010. 93–180. o.
- Hermann* 2015. *Hermann Róbert*: Rómer Flóris a szabadságharcban avagy az életrajzírás nehézségei. *Arrabona*, 51. (2013) A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Közleményei. Szerk., a szövegeket gondozta *Csécs Teréz*. Győr, 2015.
- Ivánka* 1881. *Ivánka Imre*: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig. Budapest, 1881.
- Katona* [é. n.] Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, [é. n.]

- Kedves* 2000. *Kedves Gyula: Az önkéntes mozgó nemzetőrség.* In: Közlemények Székesfehérvár történetéből. I. „Akit szolgáltatók egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk. *Csurgai Horváth József és Demeter Zsófia.* Székesfehérvár, 2000.
- Kemenović* 1911. 1811–1911. Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen. Hrsg. von *Felix Kemenović von Belovar.* Red. von *Karl Friedrich Kurz.* Wien, 1911.
- KLÖM XII. Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. *Sinkovics István.* Budapest, 1957.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1952.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1953.
- Kovács* 2015. *Kovács István: Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849.* Budapest, 2015.
- Kumlik* 1907. *Kumlik Emil: Rómer Ferenc Flóris élete és működése.* Angermayer Károly kiadása és könyvnyomdája. Pozsony, 1907.
- Matolai* 1883. *Matolai Etele: Visszaemlékezéseim honvéd életemre.* Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságában írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883.
- Máriássy* 1999. *Máriássy János: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra.* S. a. r. *Sugár István.* – *Máriássy János olmtúzi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra.* S. a. r. *Hermann Róbert.* Budapest, 1999.
- Molnár* 1992. *Molnár András: A 7. honvédzászlóalj története.* In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Szerk. *Molnár András.* (Zalai Gyűjtemény 33.) Zalaegerszeg, 1992.
- Nagy* 1999. *Nagy Ferenc: Kazinczy Lajos. A Társadalom és Honvédelem tematikus különszáma. A magyar katonai felsőoktatás 150 éve (1848–1998).* Budapest, 1999.
- Pásztor* 1979. *Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú.* Budapest, 1979.
- Perczel* 1870. *Perczel Antal: Az első guerilla-csapat élete a Bakonyban 1848/9-ik évben. A Honvéd. Első magyar katonai hetilap, 4. (1870) 15. sz. április 14. 105–106. o.*
- Pribelszki* 1992. *Pribelszki János: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények, 105. (1992) 2. sz. 124–148. o.*
- Pszotka* 1901. *Pszotka Ferenc: Görgei Arthur a bányavárosokban 1849.* Kőrmöcbánya, 1901.
- Rózsa – Spira* 1973. *Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével.* Budapest, 1973.

- Smidt* 1967. *Smidt Lajos*: Egyéni élmény a szabadságharcból. *Vasi Szemle*, 21. (1967) 4. sz. 593–594. o.
- Süli* 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.
- Szávay* 1896. *Szávay Gyula*: Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. I. (Unicus) Győr, 1896.
- Tragor* 1908. *Tragor Ignác*: Vác története 1848-49-ben. Vác, 1908.
- Urbán* 1963. *Urbán Aladár*: A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam 10. (1963) 2. sz. 168. o.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán* 1982. *Urbán Aladár*: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. *Századok*, 126. (1982) 1241–1242. o.
- Urbán* 1986. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.
- Urbán* 1992. *Urbán Aladár*: A váci nemzetőrtábor. In: Madách Kör Tár. I. A metropolis árnyékában. Szerk. *Gyarmati György – Németh Péter Mikola*. Vác, 1992. 69–74. o.
- Urbán* 1999. II. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. II. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Urbán* 2015. *Urbán Aladár*: Szabadság és rend. Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Budapest, 2015.
- Vidos* 1938. *Vidos Géza*: A magyar tábori műszaki szolgálat hadtörténelmi fejlődése a világháború kitöréséig. In: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Szerk. *Jacobi Ágost*. Budapest, 1938.
- Vidos* 1939. *Vidos Géza*: A honvédsereg műszaki szolgálata 1848–49-ben. *Magyar Katonai Szemle*, 9. (1939) IV. negyedév. 212–229. o.
- Vidos* 1941. *Vidos Géza*: A magyarság szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 42. (1941) 135–172. o.
- Zétény – [Antal Lajos]* 1948. *Zétény Győző [- Antal Lajos]*: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948.
- Zsupos* 2014. *Zsupos Zoltán*: Hirdetmények, színlapok, aprónyomtatványok. Győr 1848–1849. – Kundmachungen, Theaterzettel, Kleindrucksachen. Raab 1848–1849. (Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum Katalógusai 1.) Győr, 2014.

RÖVIDÍTÉSEK

KA AFA	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten
HL	Hadtörténelmi Levéltár
GK	Generalkommando zu Ofen
1848–49.	Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
1848–49. és emigrációs nyomt.	R 32. Az 1848–1849. évi forradalomra, szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó nyomtatványok
BIK	Csány-ir. Beadványok iktatókönyve
Csány-ir.	H 103. Csány László kormánybiztos iratai
Elnöki lev.	Görgey-lt. b/30. fasc. Görgey Arthur tbk., mint a feldunai m. kir. hadtest parancsnokának egyik elnöki levelezője. 1848. nov. 8.- 1849. jan. 25.
FIK	Csány-ir. Fogalmazványok iktatókönyve
Görgey-lt.	P 295. A Görgey-család levéltára
Hadparancs jkv.	Görgey-lt. b/35. fasc. Az 1848-49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll
HM Ált.	H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
HM polg-gazd.	H 82. Hadügyminisztérium. Polgári-gazdasági osztály iratai
IBA	Csány-ir. Iktatott beadványok
Iktatókönyv	Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!]
Kosztolányi-lev. kv.	Filmtár. C 133. doboz. A Kosztolányi-család levéltára. No. 7. Kosztolányi Mór, Dunántúli mozgó önkéntes nemzetőrsereg vezére Levelezési Jegyzőkönyve, 1848-ki aug. 29-től 1849-ki január 1-ig
Közlöny ir.	H 99. A Közlöny iratai
KPA	H 2. Kossuth Polizei Akten
NIBA	Csány-ir. Nem iktatott beadványok
OHB	H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
ONÖHt	H 92. Országos Nemzetőrségi haditanács. Általános iratok
Vegyes	H 147. Vegyes iratok

Róbert Hermann

THE ORGANIZATION OF THE PIONEER STAFF OF THE HUNGARIAN HOME DEFENCE FORCES IN 1848

(Abstract)

The research paper introduces the process of the organization of the pioneer staff of the Hungarian Home Defence Forces from the end of August 1848 to the beginning of January 1849. Only one of the engineer corps of the royal and imperial army, a sapper squad was stationing in Hungary in 1848. However, after the beginning of the operations it became necessary to organize the autonomous Hungarian military engineer corps. The organization began within the frameworks of the volunteer mobile National Guard in the end of August 1848. The smaller military units established like this were contracted in Bratislava, November 1848. Then the Pioneer Battalion I under the command of captain, and later major Lajos Kazinczy was organized in Bratislava as well, and Pioneer Battalion II was organized in Győr. They were followed by another pioneer battalion established in Budapest under the command of major Ferdinánd Szodtfriedt. In November, it was named Pioneer Battalion I, while Kazinczy's two battalions were numbered as Pioneer Battalions II and III. The article introduces the officers of these military units, how they were organized, how the pioneers participated in the fortification works of Győr, and how they were commanded to the battlefield.

Róbert Hermann

DIE ORGANISIERUNG DER HONVÉD-PIONIERTRUPPE IM JAHR 1848

(Resümee)

Die Studie stellt die Organisation der Pioniertruppe der Honvéd-Armee in der Zeit zwischen Ende August 1848 und Anfang Januar 1849 vor. Von den technischen Verbänden der k. k. Armee war im Jahr 1848 lediglich eine Sappeur-Truppe in Ungarn stationiert. Nach dem Beginn der Kriegsoperationen war es jedoch notwendig, eine selbständige ungarische technische Einheit aufzustellen. Ende August 1848 begann die Organisation dieser Einheit im Rahmen der freiwilligen mobilen Nationalgarde. Die so entstandenen kleineren Truppen wurden im November 1848 in Pozsony (Pressburg) zusammengeführt. Unter dem Kommando von Hauptmann – später Major – Lajos Kazinczy begann hier die Organisierung des Pionierbataillons Nr. 1 und dann in Győr (Raab) des Pionierbataillons Nr. 2. Kurze Zeit später folgte die Aufstellung eines weiteren Pionierbataillons in Budapest unter dem Kommando von Major Ferdinand Szodtfriedt. Im November erhielt dieses die Ordnungsnummer 1 und die beiden Bataillone von Kazinczy die Ordnungsnummern 2–3. Die Studie stellt das Offizierskorps der Verbände, den Prozess der Organisierung bzw. den Einsatz der Pioniere in den Festungsbauarbeiten in Győr sowie den Prozess ihrer Abkommandierung auf das Schlachtfeld vor.

Róbert Hermann

L'ORGANISATION DU CORPS DU GÉNIE DE L'ARMÉE HONGROISE EN 1848

(Résumé)

L'étude présente l'organisation du corps du génie de l'armée hongroise dans la période allant de fin août 1848 au début janvier 1849. Parmi les unités du génie de l'armée impériale-royale, un seul détachement de sapeurs tenait garnison en Hongrie en 1848. Après le début des opérations, il fallait mettre en place une unité hongroise indépendante du génie. L'organisation de celle-ci a commencé fin août 1848 dans le cadre de la garde nationale mobile volontaire. Les troupes de moindre importance ainsi créées ont été regroupées à Presbourg en novembre 1848. C'est là qu'a commencé l'organisation du 1er bataillon du génie sous la houlette du capitaine, puis commandant Lajos Kazinczy qui fut suivie de la mise en place du 2e bataillon du génie à Győr. Un peu plus tard, un autre bataillon du génie fut créé à Budapest sous le commandement de Ferdinánd Szodtfriedt. En novembre, ce dernier a reçu le numéro 1 dans l'ordre de bataille et les deux bataillons de Kazinczy se sont vu attribuer les numéros 2 et 3. L'étude présente le corps d'officiers des unités, le processus d'organisation, ainsi que l'emploi des sapeurs dans les travaux de fortification de Győr et leur envoi dans la zone des combats.

Роберт Германи

ОРГАНИЗАЦИЯ РЯДОВОГО САПЁРСКОГО СОСТАВА В 1848-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Статья показывает организацию сапёрского состава гонвед армии в период с конца августа 1848-ого года до начала января 1849-ого года. Из технических подразделений императорской и королевской армии только один единственный траншейный сапёрский (sappeur) отряд размещался в Венгрии в 1848-ом году. После начала военных действий возникла необходимость в создании отдельного самостоятельного венгерского технического подразделения. Организация этого началась в конце августа 1848-ого года в рамках добровольной, передвижной народной дружины. На объединение сформированных таким образом небольших группировок наступила очередь в Братиславе в ноябре 1848-ого года. Здесь началась организация 1-ого, а затем и второго сапёрского батальона в г. Дьёр под командованием капитана, а затем майора Лайош Казинци. Немного позже этого, в Будапеште был сформирован новый траншейный батальон под командованием майора Фердинанда Шодтфрида. Этот батальон в ноябре получил войсковой номер 1., а два батальона Казинци получили войсковые номера 2–3. Эта работа представляет офицерский состав подразделений, процесс организации и использование саперов в фортификационных сооружительных работах г. Дьер, а также процесс их командирования на поле военных действий.

A NEMZETŐRSÉGI ZENEKAROK ÉS ZENÉSZEK PEST-BUDÁN 1848-BAN

Tanulmányunkban a fővárosi nemzetőrség zenekarainak és zenészeinek 1848. évi tevékenységét mutatjuk be, különös tekintettel a budai 1. nemzetőr zászlóalj zenekarának szervezésére. Az utóbbi az egyik legjobban dokumentálható folyamat az ország számos pontján alakított nemzetőrségi – korabeli szóhasználatban gyakran előforduló – bandák közül. Bár Karch Pál az 1848-as Pest-Buda katonazenéjéről írt alapvető kismonográfiájában érintette a témát, ő inkább a hivatásos seregek katonazenekaraira, illetve a korban született indulók történetére, Tari Lujza pedig a zenekarok által játszott művekre helyezte a hangsúlyt.¹

A nemzetőrségi zenekarok nem voltak előzmény nélküliek az országban. A nagyobb – jellemzően szabad királyi városokban – már a forradalom előtt akár évszázadokkal korábban is szerveződött polgári őrség, helyesebben ennek előzményének tekinthető lövészegyletek.² A települések számára a polgári őrség léte önmagában is a városias jelleg bizonyítéka volt, közülük jó pár pusztán reprezentatív célból született meg.³ Ezen jellegét és funkcióját tovább erősítették a hozzájuk tartozó zenekarok, amelyek általában csak a polgári őrség parádéira, ünnepekre álltak össze, de az ehhez kapcsolódó ismétlődő jelenték a forrásokban egyértelműen az őrsereghez sorolta őket. A XVIII. század végén a soproni polgárőr alakulatok mindegyikének külön-külön zenekara volt. Szegeden 1809-ben a polgári őrség „török muzsika szóval” fogadta a nádort. A zombori polgári őrsereg lövészszázada ugyanebben az évben 12 fős zenekarral rendelkezett, de a nagybányaiaknak is volt hangászkarja. A szabad királyi városok polgári őrseregeiről 1811-ben készült kimutatás alapján a fentiekén túl Temesvár, Pécs, Pozsony, Szatmárnémeti, Szabadka, Székesfehérvár, Sopron és Újvidék alakulatai mellett is találhatunk zenekarokat.⁴ A pápai polgári őrseregnek 1812-től már biztosan volt zenekara és a „magyar fegyveres polgárság zenekara” 1848. május 26-án beolvadt az alakuló új nemzetőrségbe.⁵ Egerben a reformkorban a német lövészeknek volt saját hangászkaruk.⁶ Székesfehérváron 1843-ban élelt újjá a polgári őrség, amely egy korabeli litográfia szerint zenekarral is rendelkezett. 1847-ben elrendelték, hogy az új, alkalmas polgárok, akik nem akartak beállni, 20 pengő forintot, az alkalmatlanok pedig változatlanul 5 pengő forintot fizessenek, amelyet a zenekar segélyezésére kellett fordítani.⁷ A nem sokkal később nádorrá választott István főherceget

¹ Karch 1983.; Tari 1998.; Tari Lujza: A szabadságharc népzenei emlékei: <http://48asdalok.btk.mta.hu/>. (A letöltés időpontja: 2018. január 18.) Készülő nagyobb lélegzetű tanulmányunkban részletesen bemutatjuk a katonazenekarok szerepét a szabadságharc idején.

² Molnár 1992. 95–117. o. A legkorábbi példa Soproné 1532-ből. A forrásokban sokféle formában előforduló szervezeti elnevezésektől eltekintve tanulmányunkban a szabadságharc előtti polgárok által alakított őrsapatokat polgári őrségnek nevezem.

³ Simon V. 1991. 14. o.

⁴ Molnár 1992. 96–119. o.

⁵ Horváth 2016.

⁶ Bárdos 1987. 191., 236. o.

⁷ Kállay 1988. 258. o.; Bárdos 1933. 11. kép.

1847-es országjárásán Aradra érkezve nemcsak az ulánus ezred zenekara fogadta, hanem a magyar, illetve a német őrhada zenekarai is.⁸ A szegedi polgári őrségi zenekar 1848-ban arra panaszkodott Szeged Város Állandó Bizottmányának, hogy a „mostani ünnepek alkalmával szokott kerestetől el lévén zárva,” vagyis olyan sokat zenélnek, hogy rendes foglalkozásukat nem űzhetik. A megfogalmazás sejteti, hogy már korábban is a polgári őrség égisze alatt zenéltek. A Bizottmány március 20-án kárpótlásul 80 forintot fizetett nekik. Ugyanaznap egyébként a zenekar fáklyásmenetben kísérté a polgári öröket.⁹ Győrben a kék egyenruhás és vörös csákós polgárőrség 1847-ben új zenekart szervezett pesti, prágai és bécsi katonazenészekből, akik április 19-én játszottak először közönség előtt V. Ferdinánd király születésnapjának győri ünnepségén, amelynek színvonala a zenerajongó krónikást, Ecker Jánost is lenyűgözte. A banda a nyár folyamán minden héten térzenét adott. A zöld egyenruhás és fekete csákós polgári vadászok pedig Köppel karnagyot öltöztették be, de az ő zenekaruk kevésbé varázsolta el Eckert. Amikor október 6-án István főherceg Győrbe érkezett, a tiszteletére adott fáklyásmenetet a vörös és a fekete csákósok zenekarai felváltva kísérték.¹⁰

A nemzeti őrseregről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk szentesítése előtt közvetlenül 25 településről ismerünk biztosan polgárőrségeket.¹¹ A polgárőrségek a forradalmat követően nemzetőrséggé alakultak át, zenekaraikkal együtt,¹² sőt, az újonnan születő nemzetőrségi alakulatok – legalábbis a nagyobb településeken – igyekeztek maguknak saját zenekart szervezni vagy tartani. A költségek miatt azonban általánosabb volt, hogy csupán alkalmilag fogadtak fel helyi zenészeket, például zászlószentelésre, hadjáratra való induláskor a búcsúzásra, vagy akár magára az egész hadműveleti időszakra.

A polgári őrseregeknél, illetve a nemzetőrségeknél szolgáló muzikusok sok esetben más zenekarokból érkeztek: egyházi-, katonai-, vagy cigányzenészek voltak, illetve helyenként színházi alkalmazottak. Jellemző, hogy a fenti kategóriák között lehetett és volt is átjárás: a katonazenészek gyakran felléptek templomokban vagy színházakban, a magyar katonazenészek között is voltak cigány származásúak.

A fővárosi polgári őrség zenekarai

A pesti és a budai polgári őrség 1751-ben zenével, dob- és trombitaszóval fogadta a városba látogató Mária Teréziát. Ismereteink szerint ez volt a szervezet első parádéja is egyben.¹³ A XIX. század első felében a pesti és a budai polgári őrség is rendelkezett egy-egy zenekarral, ahogy a dinamikus fejlődő városhoz illő is volt. 1844-ben a pesti polgári őrség megújításakor a tisztikar saját költségén gondoskodott a zenekar öltöztetéséről és hangszereinek beszerzéséről. A zenekar igazgató karnagya hadnagyi rangban a városzerte híres Morelly Ferenc volt, és a 30 főből álló zenekart Schlick Henrik zászlóalj fődobos irányította.¹⁴ A „pesti polgári magyar őrhada” segélydíj intézetet hívott életre,

⁸ *Életképek*, 13. sz. (1847. szeptember 26.) 387. o.

⁹ G. Tóth 2000. 10. o.

¹⁰ Győr 1847–1850-ben 1973. 22–42. o.; *Hazánk*, 49. sz. (1847. április 20.) 194. o. és 74. (1847. július 27.) 173. o.

¹¹ Simon V. 1991. 13–14. o.

¹² *Urbán* 1973. 18. o.

¹³ *Zoltán* 1963. 70–76., 166.

¹⁴ *Weil* 1845. 32. o.; *Karch* 1983. 12. o.

amelynek céljából 1846. április 19-én, V. Ferdinánd születésnapján, jótékonyági estélyt rendeztek a budai őrhad zenekarának együttműködésével. December 8-án újabb estélyt tartottak, ahol Morelly mint a „polgári magyar gyalog őrsereg karmestere” szerepelt, de játszott a „német polgári őrhad” két zenekara is, amelyek azonban „körültekintő óvatossággal megtartoztatták magokat a magyar daraboktól.”¹⁵ Szokoly Viktor szerint a pest-budai polgárőrségnek ráadásul lovasbandája volt.¹⁶ A „pesti lövész testület” egyik érve a nemzetőrségbe való beolvasztásuk ellen éppen az volt 1848-ban, miszerint tetemes költséggel egy zenészkart is működtettek.¹⁷ A magyar lövészegylet zenekara civil és színházi zenészekből állt össze. 1846-ban a német lövészcsapat az 5. tüzérezred zenekarát bérelte ki egy alkalommal, máskor pedig a redoutban tartott zeneestélyen a „német polgári őrhad” két – valószínűleg bérelt – zenekara is játszott.¹⁸ Ács Tibor 2015-ben megjelent tanulmánykötetének hátsó borítóképén Lenhardt Sámuel színezett rézmetszete látható, amely a pesti magyar polgári őrség szemléjét ábrázolja 1847-ben. A kép középpontjában jól látható a zöld mentébe és piros nadrágba öltözött őrségi zenekar a karmesterrel együtt.¹⁹

A fővárosi nemzetőrség zenés megjelenései

A fővárosi nemzetőrség spontán és önkéntes szervezése már lényegében március 15-én megindult azzal, hogy a pesti Közcseudi Bizottmány a katonaság helyett a pesti polgári őrség által biztosította az éjszakai rendet, és erre felszólította a budai oldalt is. Ezen kívül a választmány intézkedett arról is, hogy a pesti polgári őrsereg létszámát 1500 főre egészítsék ki, „s mint nemzeti őrsereg nemzeti színekkel ékesítsék.” Másnap megindult a testület tényleges szervezése.²⁰

Amikor az országgyűlés küldöttsége március 19-én Pestre érkezett, már közel 4000 nemzetőr állt fel a díszszemlére, egy héttel később pedig már számuk megegyezett a városban található sorkatonaság létszámával, bár nyilvánvalóan képzettségben, fegyelemben és a fegyverek minőségében jócskán elmaradtak mögöttük. Március 22-én megtörtént a budai polgári őrség és a nemzetőrség összeolvadása is. Az utóbbi esetében, mivel a nemzetőrségi tagok nagy része jómódú polgár volt, ezért nem is nagyon kaptak a központi fegyverekből, hanem azt maguknak kellett beszerezni. A budai nemzetőrség számára Jakab István egy harci dalt is szerzett, amely március 30-án jelent meg nyomtatásban. Az „Ős Buda gyermeke, fel szaporán” kezdetű dal rendkívül népszerű lett a szabadságharc alatt.²¹

A fővárosi nemzetőrség kiképzése is megindult hamarosan, amelynek kulcsfigurája Gál Sándor székely határőrezredbeli hadnagy volt. Gál rendkívül gyorsan elkészítette a nemzetőrség magyar–német kétnyelvű ideiglenes oktatási, gyakorlati és szolgálati sza-

¹⁵ *Budapesti Híradó*, 370. sz. (1846. április 16.) 250. o. és 370. sz. (1846. december 8.) 580. o.; *Hetilap*, 100. sz. (1846. december 15.) 1636. o.

¹⁶ *Szokoly* 1861. 10. o.

¹⁷ MNL OL H 92. 959. Pest, 1848. június 17.

¹⁸ *Karch* 1983. 88. o.; *Hetilap*, 100. sz. (1846. december 15.) 1636. o.

¹⁹ *Ács* 2015.

²⁰ Források Budapest múltjából 165–166. o.; *Urbán* 1973. 13–16. o.

²¹ *Szász* 1877. 16. o.; „Fényesebb a láncnál a kard.” 1999. 177. o.

bályzatát, amely már április közepén megjelent, ráadásul 10 ezer példányban. A kiadvány megteremtette az egységes kiképzés elméleti háttérét.²²

Az első, témánk szempontjából fontos zenetörténeti említés is 1848. március 19-éről való. Ezen a napon, délután 5 órakeresztül fel a pesti nemzetőrök „6ik osztálya”, amelynek élére Pulszky Ferencet választották meg. Ezt követően a Szabadság téren szemlélt tartottak a nemzetőrök felett, ahol három zenekar játszott a Rákóczi-indulót.²³ A pesti nemzetőrök egyik százada a Farkas Józsi²⁴ vezette úgynevezett párisi cigányok tagjaiból egészítette ki zenekarát 1848. március végén. A *Pester Zeitung* tudósítása szerint ráadásul ezek a zenészek korábban évekig a győri polgárőrök zenekaraként tevékenykedtek.²⁵

1848. március 26-án délelőtt a Nemzeti Múzeum kertjében a pesti nemzetőrök tábori misét tartott, ahova zenészek mellett vonultak be. Ugyanaznap, Szemere Bertalan Pestre érkeztek a nemzetőrök fáklyás zenével tisztelte meg őt és társait, amely az első, nemzetőrök által adott zenés tisztelgés volt. A beszédek után a tömeg a két „polgárőrségi” zenekar zenéje mellett vonult a Szabadság térre.²⁶ Ettől kezdve jól látható, hogy a nemzetőrök zenekaroknak igen erős reprezentációs szerep jutott. A budai nemzetőrök zenével tisztelgtek a miniszterek és a központi választmány előtt április 1-jén.²⁷ Két héttel később, április 14-én a pesti és budai nemzetőrök a Duna-parttól a miniszterelnök szállásáig díszőrséget adtak a kormány megérkezésének tiszteletére. A hajón befutó kormány érkezését budai ágyúörgések jelezték, majd „harsogtak azonnal a tárokatok, zúgtak a dobpergések” és az őrség elfoglalta helyét. A hosszúra nyúlt várakozás és ünneplés végén a nemzetőrök tábori zenére vonult el a miniszterelnök szállása előtt.²⁸ Amikor István nádor április 18-án Pestre érkezett, a pesti és a budai polgárőrök vonult ki tiszteletadásra. A pestiek zenekara – sokak nemtetszésére – a Habsburg-főhercegnek kijáró Gott erhaltét, a császári indulót játszott. A *Marczius Tizenötödike* szerint viszont az egyik banda a megérkezés előtt a *Marseilles*-t játszott, amire dacból volt a császári himnusz a válasz.²⁹

Az áprilisi törvényeknek megfelelően szervezett nemzetőrök központi megszervezése április 20-án kezdődött meg. A fővárosi nemzetőrök alkotta Pest megye első hat zászlóalját. A nemzetőrökre alkalmas polgári lakosság számának megfelelően Budán két – az 1. és 2. –, a pesti oldalon pedig négy – a 3–6. – zászlóalj szerveződött.³⁰

A zenekarok alkalmazása nem szakadt meg az átszervezéssel. Pesten 1848. június 24-én az 1. és a 2. honvédszászlóaljok búcsúztatására az Erzsébet téren külön felhívás nélkül megjelent a város összes zenekara, valószínűleg a nemzetőrök is, és az imát követően egyszerre zendítettek rá a Rákóczi-indulóra. A csapatok elvonulását is zenével kísérték.³¹

²² Urbán 1973. 13–16., 24–26. o.; Gál 1848.

²³ Jelenkor, 36. sz. (1848. március 21.) 142. o.

²⁴ Farkas József cigányprimás a pesti önkéntes zászlóalj toborzásakor tevékenykedett, majd azzal együtt az alduai sereghez küldték, ahol 14 tagú bandájával zenélt a szenttamási, a verbászi utcákban, de vannak adatok arra nézve is, hogy a kápolnai csatában is részt vett. Marosi 1994. 56. o.

²⁵ Idézi: Sárosi 2004. 75. o.

²⁶ Jelenkor, 38. sz. (1848. március 30.) 137. o.

²⁷ Hazánk, 45. sz. (1848. április 2.) 159. o.

²⁸ Pesti Hírlap, 32. sz. (1848. április 17.) 342. o.; Hazánk, 49. sz. (1848. április 20.) 194. o.

²⁹ Splény 1984. II. 18. o.; Marczius Tizenötödike, 25. sz. (1848. április 19.) 4. o.

³⁰ Pest-budai nemzetőrök 2001. 15–17. o.; Urbán 1973. 49–51. o.

³¹ Egressy 1893. 11–12. o.; Urbán 1963. 424. o.

Július 5-én reggel az országgyűlési megnyitó alkalmával a pest-budai nemzetőrök zeneszóval vonultak végig a városon a királyi palotától a Redoutig. A megnyitáskor érthető módon felcsendült a Gott erhalte is.³²

A fenti adatok arra utalnak, mintha a nemzetőrség szerződött zenekarokkal rendelkezett volna, de egyes forrásrészletek azonban arra intenek, hogy óvatosan kezeljük a ténylegesen a nemzetőrséghez tartozó zenekarok tényét, illetve számát. Kovács György ezredes, a budapesti nemzetőrség főparancsnoka például 1848. július 28-án arra utasította a fővárosi nemzetőrzászlóaljkat, hogy „a zászlóaljok a zászló felszentelése ünnepélyén zenével kívánnak megjelenni, tehát célszerűnek találhatik, hogy két zászlóalj együtt egy zenekart fogadjon, így például a III. és IV-ik, V. és VI., végre a huszárok egyet külön.”³³ Vagyis a korábban említett zenekarok között alkalmilag fogadott bandák is lehettek.

A zászlószentelési ünnep tervezete szerint a Vérmezőn felsorakozott nemzetőrség felállítását követően a „dobosok illető zászlóaljaik elébe vezéreltetnek, hol is azok egyszerre gyűl[ke]ző zajt (Vergatten) és pihenőt (Rast) dobolnak, de minden ily dobjel után zenehang következik, mire a dobosok illető helyikre visszatérnek”, majd Nádossy Sándor őrnagy az új zászlókkal megérkezve, azokat egy asztalra helyezi, a fegyvert lábhoz parancsolja, mire minden zászlóaljnál „templomjel”-t kellett doboltatni. A nádor és a miniszterek fogadása zászlóaljankénti tisztelgés és „folyékony zenehang”, valamint a gránátos induló doboltatása által történt. A gránátos indulót menetben csak a gránátos csapatok dobolhatták, illetve ritkán adományozott kitüntetésként más egységek is megkapták erre a jogot. Rajtuk kívül más alakulatok ezt csak kizárólag magas rangú előljárók tiszteletere játszhatták. Az egyházi prédikációt követően a „Glória kezdeti tisztelgést dob- és zenehang kíséri, az Evangélium kezdetével a zászlók asztalra tétetvén, a törzs- és főtisztek kardot húznak, az őrmesterek pedig az új zászlót felemelik, melyre szinte tisztelgés, dob- és zenehang következik, azután vállazás és kardbedugás.” A zászlószentelés után a törzs- és segédzisztek lóra ültek, és a „főparancsnok vezényletére tisztelgés, dob- és zenehang” következett. Az eskütételt követően a zászlókat zeneszóval vitték a zászlóaljokhoz. Az elléptetés az Erkel Ferenc által szerzett Hunyadi László indulójára történt.³⁴

A budai 1. (Pest megyei) nemzetőrségi zászlóalj zenekarának szervezése

Forrásaink szerint a budai 1. (Pest megyei) nemzetőrség professzionális és állandó katonazenekart akart szervezni magának. Miért kellett egy nemzetőr zászlóaljnak zenekar, amelyet a korabeli szokásoknak megfelelően az alakulat tagjainak, de legalábbis a tiszteknek kellett eltartaniuk? A fővárosi lokáció nemcsak rendvédelmi feladatokat jelentett, hanem reprezentációs terheket is rótt az itteni zászlóaljakra, melynek egyik fontos és látványos eleme a képzett, jól működő és esetleg állandó (katona)zenekar, amely a felvonulásokkor, állami eseményeken, mint például egy országgyűlési megnyitón, egyházi ünnepeken stb. megfelelő színvonalon teljesíti ilyen tárgyú feladatait is. Fentebb már láthattuk, hogy valóban megszapordtak ezek az események, és a magyar országgyűlés

³² Gelich 1883. I. 77. o.; *Marczius Tizenötödike*, 42. sz. (1848. július 5.) 5. o.

³³ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 146. Közli: Pest-budai nemzetőrök 2001. 192. o.

³⁴ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 252. Közli: Pest-budai nemzetőrök 2001. 188–191. o.; *Karch* 1983. 31. o.

fővárosba költözése, illetve békeidőszakban feltételezhető permanens működése állandó kihívásokat jelentett volna. A régmúltból gyökerező hagyomány is természetes igénnyel jelentkezhetett, miszerint a budai nemzetőrségnek saját bandája legyen. A budai vagyonos polgárok elméletileg könnyen finanszírozni tudtak volna egy zenekart, amely egyfajta státuszszimbólum is volt, hiszen egy professzionális zenekar fenntartása valóban komoly költséget jelentett.

Megjegyzendő, hogy az ezred alapon szerveződő császári haderőben a hagyomány szerint az ezredek tartottak fent saját zenekarokat a zászlóaljok alapján szervezett magyar honvédseregben, illetve a nemzetőrségnél a zászlóaljok törekedtek bandák kiállítására, amelyre azonban a rövid idő és a háborús körülmények miatt tartósan csak kevés alakulat volt képes a szabadságharc folyamán.

Mindenestre a budai nemzetőrség 1. zászlóaljának parancsnoka, nemeskéri Kiss Miklós őrnagy rendkívül ambíciózusan fogott hozzá egy zászlóalji zenekar felállításához. Kinevezése után egy hónappal, 1848. július 6-án kiadott rendelete leszögezte, hogy „a zenekar felállítására elkerülhetetlenül szükséges előlegesen tudni, mennyire mehet az összejövendő pénznek tömege: 1.ször A százados uraknak ezen idezárt aláírási íveket azon megjegyzéssel küldöm át, minden erélyességüket oda irányozzák, miszerint minél több aláírókat habár nem nemzetőröket is szerezzenek. 2. mivel a zenészek létrejövetele azt kívánja, mielőbb határozás történjen iránta”, az aláírási íveket július 13-án be kellett szolgáltatni.³⁵ Július 17-én pedig arra szólította fel a századparancsnokokat, „ha [századaikban] nem találkoznak-e kebelükben a fúvó zenészetben jártas egyének, kik a rendes szolgálat helyett, mint zenészek szolgálának, s magokat jeneszer megszerzésére s a leendő zene gyakorlatokra szigorú pontosságali megjelenésre eleve köteleznék”. Vagyis a zenészek mentesültek volna az őrszolgálat alól. A századosoknak ezt a listát is Kissnek kellett volna megküldeniük,³⁶ akik azonban elmulasztottak eleget tenni a fenti utasításoknak, ezért július 24-én megdorgálva őket felhívta arra a figyelmet, hogy az aláírási ívek a költségvetés megtervezéséhez szükségesek.³⁷ Végül lassan csordogálni kezdtek az aláírási ívek. A 4. század aláírói kötelezték magukat, hogy az aláírt segélyt három évig fizetni fogják, de aki elköltözik, annak természetesen megszűnik a kötelezettsége. Itt 65-en írták alá, és évenkénti összegnek 86 forint 40 krajcárt ajánlottak fel, illetve hatan havonta összesen 5 forint 30 krajcárt. Sokan csak évi 20 krajcárt vállaltak be, míg Kiss Miklós maga évenként 100 ezüst forintot.³⁸ Az 5. század parancsnokának, Ráth Péter kapitánynak augusztus 25-ei jelentése szerint a zenekarra 151 pengő és 40 krajcár gyűlt össze, de alkalmas időben újra körözteti az ívet.³⁹

A zenészeknek jelentkező nemzetőrökről is maradtak fent listák: az 1. századból Prager és Jánossy,⁴⁰ a 3. századból Löw Károly és Hammerrand Ferenc,⁴¹ a 4. századból Svoboda Flóris és Schilberszky jelentkezett,⁴² míg a 2. századból senki.⁴³ Mint látni fog-

³⁵ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 110.

³⁶ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 113.

³⁷ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 117.

³⁸ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 38.

³⁹ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 316.

⁴⁰ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 260. július 26.

⁴¹ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 258. július 26.

⁴² MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 259. július 28.

⁴³ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 261. július 24.

juk, közülük a furulyás Jánossy és a klarinétos Svoboda/Soboda valóban felkerül a zenekar listájára. Az 5. század 1848. július 12-i névsorában egyébként feltüntették Doppler karmestert azzal a megjegyzéssel, hogy „véleményem szerint a századhoz nem tartozik,” amely arra utalhat, valószínűleg nem érte el a nemzetőrségi vagyoni cenzust. Ebben a században szolgált Bohos Ferenc dobos, illetve Delmoro Alajos fogadott dobos is. Utóbbi egyébként a városnál volt rendőri szolgáló, tehát valójában nem volt igazi nemzetőr, hanem dobosi szolgálatai miatt alkalmazták fizetség ellenében.⁴⁴

A zenekar szervezésére és a működésére külön bizottmányt állítottak fel, amelynek elnöke, Patachich Károly 1848. augusztus 1-jén sürgette Toldy 1. zászlóaljbeli segédtitkár, hogy küldjék meg neki a vállalt összeget, mert másnap délután 6-kor a városháza termében zeneválasztmányi gyűlést tartanak, ahol a „zene rendelkezéseit, és az egyes zenekar tagok kötelezvényeik elkészítését” fogják tárgyalni. Egyéb, gyakorlatias kérdésekre is választ várt, nevezetesen, hol lesz a pénztár, hol fizetik ki a zenészeket, a karmester vegye fel az összes pénzt vagy Kiss, vagy pedig ő maga fogja fizetni? A sürgős válaszok azért is fontosak, mert harmadikán már a kötelezvényeket is át kívánta adni a zenészeknek, különben a legjobbakat „elcsípi a szomszéd városiak,” vagyis a többi nemzetőr zászlóalj.⁴⁵ A mellékletben szereplő szerződéstervezetek valószínűleg e tanácskozás eredményeképp születtek meg.

Kiss 1848. szeptember 15-én parancsba adta, hogy a századosok a zenekar alapítására megajánlott pénzüsszegeket szeptember 20-ig küldjék meg, vagyis a zenekar szervezése ténylegesen előre haladhatott.⁴⁶ November 17-ei rendelete szerint a zenekarra „a tizedesek által szorgozandó s f. h. 20-án beadandó öszveggel” együtt az aláírási íveket is nyújtsák be, azaz még ekkor is tovább folyt a zenekar pénzügyi alapjának megteremtése.⁴⁷ Azonban sajnos nincs további adat arra nézve, hogy a zenekar ebben a formában valóban megalakult és működött volna.

A budai nemzetőrség iratai között található egy irat (Függelék 1.), amely részletesen bemutatja a zászlóaljzenekar szervezésének október közepi állapotát. E szerint az Igazgató Bizottmány elnöke és egyben a zenekar igazgatója Patachich Károly volt, míg minden századból 3–3 választmányi tag érkezett – ismét a 2. század kivételével. A dokumentum felsorolja a zenekari tagok neveit, lakcímét, hangszerét, javadalmazását, illetve egyéb dolgokat. A fizetség módja lehetett éves díj, kikelési (alkalmi) díj, vagy a kettő kombinációja, de volt, aki ingyen is vállalta a feladatot. A zenekart 40 fő alkotta, az éves bérkölttség pedig összesen 1103 ft 36 kr lett volna az előzetes számítások szerint. Tizenegy zenésznél megjegyezték, hogy „Pesten Jósefépületbe” található, illetve egy esetben a Károly-kaszárnyában. (Az előbbi nem keverendő össze a Várban található József-kaszárnyával, ahol többek között korábban Táncsics Mihály is raboskodott, hanem valójában ez az Újépület mára már kevésbé ismert neve volt, amelyet még II. József kezdett építtetni.⁴⁸)

⁴⁴ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 268.

⁴⁵ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 337. Patachich Károly (1795–1880): Buda tiszti főorvosa. Zene iránti elkötelezettségét mutatja, hogy a Pest-Budai Hangászegyesületet 6 ezüst forinttal támogatta. *Mátray* 1843. 62. o.

⁴⁶ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 391.

⁴⁷ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 392.

⁴⁸ Erről tanúskodik Szemere Bertalan 1848. szeptember 9-én kelt, a Jósef épület-laktanya parancsnokának írt levele. *Urbán* 1999. II. 1247–1248. o.

Ekkor itt állomásozott többek között a csehországi toborzású 5. tüzérezred a zenekarával együtt. A Károly-kaszárnya a korábbi Invalidus házban (a mai budapesti Városháza épületében) volt. Ők tehát mindannyian katonazenészek voltak.

A bizottmány által írt fennmaradt kötelezvények, illetve mintáik alapján pontosan meghatározhatóak a zenészek feladatai és kötelességei. Az előterjesztés szerint a zenészek a fődobos kivételével németek voltak, akik kérték, hogy a szerződések is németül legyenek megírva. Ráadásul a hivatásos zenészek ragaszkodtak Kiss aláírásával és pecsétjével megerősített irathoz is. A forrás arról is beszámolt, hogy a Pesten lévő 5. tüzérezred zenekara hamarosan széteszlik – akik közül a nemzetőri zenekarba nyolcan álltak be –, némelyek itt maradnak, mások az ezreddel mennek tovább. „Az egész zenekaruk újra alkotása, és rendezése attól függ, kik maradandanak nálunk, mert csak így lehet felosztani újra a zenészepeket, és e szerint a kötelezvényeket kiadni. Mihelyt ez rendbe van a kötelezvényeket kinek-kinek által adom.”

Patachich Walheim János budai polgármesterrel is tárgyalt egy augusztus 3-án beadott kérvény ügyében, amelynek tárgyát csak közvetve ismerjük: valószínűleg a polgári őrségtől visszamaradt fúvós hangszereket, ruhákat és kottákat kérték el. Patachich október 7-én ismét felkereste a budai polgármestert, aki közölte, hogy „illy borult háborús időben nélkülöz a physicali idő az ahhoz járulandó urakat összehívni, és ezért jobb időre halasztandja” az erről való tárgyalást. Így egyelőre ezekre a felszerelésekre nem lehet számítani és a kötelezvényekbe nem lehet belevenni, hogy némelyek hangszert kaphatnak, mások pedig a sajátjukat használják. Patachich mindenesetre közölte, hogy az első negyedéves díjak október végi kifizetése alkalmával a szerződéseket átadja a zenészeknek.⁴⁹

A zenekar karmestere, a lemergi születésű Doppler Ferenc (1821–1883) Josef Dopplernek, a cs. kir. 37. gyalogezred egykori karmesterének fia volt. A lengyel szabadságharc bukása után a család külföldre vándorolt, és testvérével együtt 1838-tól a budai német színtársulat fuvolistái lettek, majd Ferenc 1841-től Nemzeti Színház zenekaránál játszott. Doppler mint zeneszerző is nagy sikereket aratott. Testvére, Károly 1849-ben a komáromi seregnél a II. hadtest zenekarát dirigálta.⁵⁰ Doppler az 1848. augusztus 1-jétől 1849. július végéig tartó szerződése szerint a főváros határain belül évente 12 kikelésnél és 18 főpróbán volt köteles megjelenni évi 200 konvenció forint jövedelmezésért cserébe, amelyet negyedéves bontásban fizetnek ki. Az általános próbákon kívül a díjtalan – valószínűleg mai szóhasználattal: amatőr – zenekari tagokkal szükség esetén hetente 1–2 óra külön próbát kell tartania. A kivonulásokon felül biztosítania kellett a kottákat az évente 8-10 parádéhoz és díszmenethez, a 4 gyászmenethez, templomi alkalmakkor és ünnepélyes őrségváltáskor. Dopplernek a zenekari próbákhoz egy tágas helyről kellett gondoskodnia, valamint egy emberről, aki összehívja a zenészeket. A temetésekről 24 órával korábban fogják értesíteni. A karmesternek magának kellett gondoskodnia a vitorlaváson blúzából, egy könnyű csákóból, fekete nadrágból álló öltözkéről, valamint egy szablyáról. A zenészek díjazását is ő rendezte, akik számára kisebb előlegeket fizethetett ki. Végül a karmestert és rajta keresztül az egész zenekart is biztosították, hogy a majálist

⁴⁹ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 536. Hátoldalon: Érkezett october 9én 848.

⁵⁰ *Eckhardt* 1982. 134. o.

leszámítva sem a zászlóalj, sem pedig egyes századai nem fognak más bandát alkalmazni a zenés alkalmakkor.⁵¹

Nagy Károly fődobos szerződése szerint pontosan meg kellett jelennie a főváros határain belül a karmesternél meghatározott számú kikeléseknél, főpróbáknál és „minden rendkívüli a budai nemzetőr zenét illető kikeléseknél”. A zászlóaljparancsnoktól vagy segédtszjtéjétől meg kell tudnia a kikelés, vagyis a kiindulás/vonulás „modorját”, hogy aszerint vezethesse a zenekart. Az „indulóknál vigyáz a triókra és másolatokra, hogy a zene végét botjellel háborgatás nélkül jelenthesse”. Míg a vitorlazubbony ingről, a fekete nadrágról és egy könnyű csákóról magának kellett gondoskodnia, az ezreddobosi botot és a vállsziját a „zenetár” adja. Betegségét vagy utazási szándékát a helyettesítésének biztosítása érdekében időben kellett jelentenie. Nagy fizetés nélkül vállalta a feladatait, cserébe felmentést kapott az őrségből, az éjjeli rendfenntartásból és a gyakorlatozásokból. Végül kötelezték, hogy kilépési szándékát legalább egy hónappal előre jelentse be, vagyis egy-havi felmondási időt írtak elő.⁵²

A fizetést húzó zenekari tagoknak a fődoboshoz hasonló szerződésmentát készítettek német nyelven, ahol konvenciók forintban rögzítették a díjazás mértékét is, amelyet negyedévente kaptak volna kézhez. Minden további alkalommal – mint például temetések, reuniók⁵³ – 1 forintot meg nem haladó díjazás fejében kötelesek voltak megjelenni. Minden további kiálláskor azonnal 20–30 krajcárt fizettek ki számukra. Aki szándékosan elhanyagolja a szolgálatát, annak 2 forintot kellett fizetnie, amely alól orvosi igazolás által mentesülhetett csak, de ekkor helyettesről kellett gondoskodnia. Az ismert díszindulókat kívülről kell tudniuk. A zenészeknek maguknak kellett gondoskodni a hangszerrekről, annak karbantartásáról, valamint a már fentebb is említett ruházatról. A zenészek kötelezettségük teljesítése során mentesültek minden nemzetőri feladat (őrség, járőr) alól, a rendkívüli eseteket kivéve. A szerződés az ő esetükben is egy évre szólt. A zenekarból való kilépést egy hónappal korábban be kellett jelenteni a zenekar igazgatójának.⁵⁴

Bár a zenekar tehát papíron megalakult október közepére-végére, azonban egyetlen „fellépéséről” sincs tudomásunk. Érdemes megjegyezni, hogy a pesti nemzetőrök december 24-ei állomány-kimutatása szerint a 3. és 5. zászlóaljnál egy-egy, míg a 6. zászlóaljnál 32 zenész szolgált. A lovas- és tüzérosztálynál egyébként két-két trombitás, míg a négy zászlóaljnál összesen 39 dobos (sorrendben: 12–6–10–11 fő) szolgált az alakulat tagjaként.⁵⁵

Guyon Richárd szeretett volna zászlóaljának, a 2. Pest megyei önkéntes nemzetőr zászlóaljnak is egy katonazenekart szervezni, amely egyébként valójában már a hadsereg részét képező alakulat volt. Meg is alkudott már egy cigánybandával, amikor azok végre megértették, hogy a harc alatt nekik „buzdítólag” zenélniük kell, így gyorsan el is párologtak.⁵⁶

⁵¹ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 533. Függelék 2. sz. irat.

⁵² MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 534.

⁵³ A reuniók a XIX. század első felében népszerű zenés események voltak, amelyek a farsangi bálókból alakultak ki, itt azonban nem csak tánczenét, hanem más darabokat is játszottak. Érdekességképp említjük meg, hogy a szabadságharcot követően meg is szűntek az ilyen jellegű intézmények. *Isoz* 1933. 269–272. o.

⁵⁴ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 533., 537.

⁵⁵ MNL OL H 92 9598. Pest, 1848. december 24.

⁵⁶ *Splény* 1984. 70. o.

December 29-ei rendeletében alezredesként, és immáron a budai nemzetőrség főparancsnokaként Kiss tovább buzgólkodott a zenekarok szervezése mellett: a 2. zászlóaljnak mellékelte egy „rovatos zenekari ív kellő használat végett”, vagyis őket is szorgalmazhatta egy saját zenekar kiállítására.⁵⁷ Ez alapján talán óvatosan feltételezhető, hogy az 1. zászlóalj zenekara is működött, hiszen ellenkező esetben nem lett volna értelme a többi alakulatot is zenekarszervezésre buzdítani. Ezzel mindenesetre el is némulnak a vonatkozó források.

Dobosok

Külön kell foglalkozunk a dobosokkal is, mivel ők nem egyszerűen zenészek voltak, hanem a katonai utasítások, illetve az alakulatok irányításának legfontosabb közvetítő közegei, így a többi zenésszel szemben a dobosok az állomány részét képezték. A gyalogságnál a dobosok – a lovasságnál pedig a trombitások/kürtösök – jelzéseire hajtották végre a katonák a hadmozdulatokat, a fegyverhasználatot, egyéb tevékenységeket, illetve a napi rutint, ezzel jelezték az őrsereg számára a gyülekezőt, vagy riadóztatták a katonákat, jelen esetben a nemzetőröket. A dobolást a csatazajban is jól lehetett hallani, ritmusuk és dallamuk, azaz a dobjelek könnyen megjegyezhetőek és követhetőek voltak, és egy adott ország hadseregén belül egyetemesek és egyértelműek. Az osztrák hadszervezetben a dobosok a gyalogságnál szolgáltak altiszti fokozat nélkül, egyszerű katonaként, viszont magasabb zsolddal.⁵⁸ A nemzetőrségnél is az előírt, illetve elvárt dobos-létszám általában a századonkénti két-két fő volt, de az „állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára” kiadott rövid utasítás szerint nagyobb, szétszórtabb földrajzi helyzet esetén 4 dobost ajánlottak. A zászlóaljokhoz egy zászlóalji dobos is tartozik, amelyet a zászlóalj választott.⁵⁹

A Pest városi ideiglenes nemzetőri szabályzat szerint egy 214 fős századnál 2 dobos szolgált. Megszabták, hogy a két század, vagyis egy osztály gyakorlatánál a dobosok 6 lépésnyire a közép mögött állnak. Amikor a 6 századból álló zászlóalj állt fel, akkor a dobosoknak a közép mögött 12 lépéssel kellett állniuk, a zenekarnak pedig a jobb szárnytól 6 lépésnyi közre, 2 sorban. Ha a zászlóaljat a király, a nádor vagy egy miniszter tekinti meg, a szemle alatt a zenekarnak játszania kell.⁶⁰

Forrásaink több esetben megőrkítették a fővárosi nemzetőrségi dobosok kiállítását, illetve rutinját. Rottenbiller Lipót helyettes polgármester és egyben ideiglenes ezredesként a pesti nemzetőrség akkori parancsnoka, az éjjeli zavargások megakadályozása céljából többek között elrendelte 1848. május 15-én, hogy „az alkalmazandó nemzeti őrségnek dobszó általi össze hívására, mind az 5 város részben kész dobosok tartassanak; kik a mennyiben közvetlen a nemzeti őrségtől nem volnának meg szereshetőek, a dobosoknak meg szerzése, és a dobosoknak fizetése városi költségen volna eszközendő.”⁶¹

⁵⁷ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 406.

⁵⁸ *Barcy – Karch* 1985. 23., 31., 36., 38. o.

⁵⁹ Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára. Nyomtatvány. MNL OL R 16 1. t. 58.

⁶⁰ *Gál* 1848. 23–36. o.

⁶¹ Közcsend és közbátorság 1998. 55–56. o.

A budapesti nemzetőr parancsnokság július 5-én felszólította a zászlóaljakat, hogy minél előbb válassza meg az előírt tisztségviselőket, többek közt a zászlóalj dobosokat.⁶² A felszólításnak hamarosan eleget is tettek a századok, de a jelentéseikben nem minden esetben tüntették fel a dobosokat. Az 1. zászlóalj esetében a 3. századnál csak annyit tüntettek fel, hogy négy dobosuk van, az 5. századnál: Bohos Ferenc mint választott és Wánovits János mint fogadott dobos szerepelt.⁶³ Az utóbbi század 1848. július 12-ei névsorában Bohos mellett Delmoro Alajost, a városnál rendőri szolgálként működő fogadott dobost sorolták fel.⁶⁴ Ugyanezen zászlóaljhoz 1848. augusztus 4-én egy kisleány ajánlotta dobosnak azzal, hogy az alakuló önkéntes sereghez is lehetne alkalmazni.⁶⁵ A gyermekek dobosként való szolgálata nem volt ismeretlen gyakorlat a császári seregben sem. 1848. november 24-én pedig a zászlóalj a budai polgármesternek küldte át Klim Mihály folyamodását és díjjegyzékét, amiben mint nemzetőrségi dobos tanítóapidíjat követelt. A parancsnok szerint a felsőbb rendeletek következtében ez a költség a várost terheli, s kéri, minél hamarabb rendezzék a tartozást.⁶⁶

A dobosok gyakorlása panaszra is okot adott, legalábbis a *Marcius Tizenötödike* című lapban a következő szírporka jelent meg július elején: „A József téren lévő házak lakói köszönőtet akarnak szavazni a reggeli 5 órakor ott gyakorlatokat tarló nemzetőrségi századnak, mint, mely hatalmas dobolásával nem engedi, hogy midőn a haza veszélyben van, valaki aludjék. Némelyek ugyan elég gyöngédtelenek azt hinni, hogy az érintett század dobolási gyakorlatait felrőbb eső helyt is tarthatná, vagy legalább korán reggel dob nélkül is jobbra nézhetne, de ezek nem gondolják meg, mily elkerülhetetlenül szükséges az a kutyabőrös dobszó, a boldogult nemesi füleknek.”⁶⁷ Lehet, hogy a szükséges gyakorlat megszerzésén túl részben ez magyarázza Kiss Miklósnak, a budai 1. nemzetőr zászlóalj parancsnokának július 12-ei rendeletét, miszerint attól kezdve július 20-áig a század dobosok délután 4 és 6 óra között a Vérmezőn Roszkoff zászlóalji dobos felügyelete alatt gyakoroljanak.⁶⁸ 1848. július 19-én utasításba adták, hogy a zászlóalj vagy század összegyűjtésére tilos doboltatni, hanem a „fegyverbeni kiállást gyakorlatra, vagy más egyéb célra mindenkor előleges bmondás által intézzék. Ennélfogva a dobolás csak a közriadal végett fog alkalmaztatni, és pedig csupán akkor, midőn ezt a város hatósága – egyetértve a budapesti nemzetőrség főparancsnokságával – szükségesnek fogja találni.” Alig egy hét múlva azonban, július 27-én délután 6 órakor a Vérmezőn kellett gyülekeznie a nemzetőröknek, ezért elrendelték a szükséges „gyűlözaj” kivételes doboltatását.⁶⁹

Augusztus 5-én tovább szigorították a dobosok alkalmazását: minden zászlóaljparancsnok mellett állandóan egy dobosnak kellett tartózkodnia, hogy szükség esetén a központi jelre riadót verhessen. Védelmükre azt is parancsba adták, hogy néhány nemzetőr is kísérje őket. Augusztus 29-én újra elrendelték a parancsnok melletti kötelező dobost, kikötve, hogy az őrnagy lakásától engedély nélkül nem távolodhatott el. A szol-

⁶² MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 253.

⁶³ MNL OL R 16 I t. no. 275. Dátum nélkül, no. 277. 1848. július 11.

⁶⁴ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 268.

⁶⁵ MNL OL R 16 I. t. no. 281. 1848. augusztus 3. Közli: Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 105. o.

⁶⁶ Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 91. o.

⁶⁷ *Marcius Tizenötödike*, 43. (1848. július 8.) 3. o.

⁶⁸ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 112.

⁶⁹ Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 179–180., 192. o.

gálaton kívüli dobosoknak ráadásul kötelezően meg kellett adni tartózkodási helyüket, ha elhagyták saját otthonukat, hogy szükség esetén minél előbb szolgálatba állhassanak.⁷⁰ Kiss augusztus 18-án azután érdeklődött századosaitól, hogy századaikkal mennyiben egyeztek meg a „fizetendő és folytonosan oldaluk mellett lévő dobosok iránt?”⁷¹ Az 5. század parancsnoka, Ráth Péter kapitány augusztus 25-én jelentette, hogy ekkor már csak egyetlen fizetett dobosuk van, a városi rendőr, Wánovits, aki jelenleg havonként 5 forintot kap, de 14 forintért teljes állásban vállalná, amelyhez azonban a század nem járult hozzá.⁷²

A délvidéki kis háború kirobbanása miatt egyre nagyobb szükség mutatkozott a nemzetőr alakulatok támogatására is. Míg az ország többi részéről lerendelték a harctérre a nemzetőröket, a fővárosi nemzetőrök kimozdítása kezdetben csupán önkéntes alapon történt. Pesten július 13-án jelent meg Földváry Lajos nemzetőr őrnagy felhívása a toborzásra, július 16-án pedig Kovách György nemzetőr ezredes, a pest-budai nemzetőrök főparancsnoka biztatta önkéntes táborigazgatóra a nemzetőreit.⁷³ Július 25-én a 4. nemzetőrzászlóaljnál fennmaradt parancs szerint Kovách kérte, hogy a rendes díj mellett önkéntesen táborba vonulni jelentkező dobosok jelentsék magukat feletteseiknél, illetve Földváry őrnagynál, az önkéntesek parancsnokánál.⁷⁴

A 6. nemzetőr zászlóalj dobosai 1848. szeptember 27-én azzal a kéréssel fordultak parancsnokaikhoz, hogy a megterhelő szolgálat fejében részükre járandóságot utalványozzanak. „Hétfőn a hét első napján a századnál kell jelenlennünk [sic!] a gyakorlaton és ha mindjárt az egész századból 10. egyén is jelenik meg, a dobosnak okvetetlen jelenlenni kell. – kedden a fődobosnál oktatás tartatván ugyan megjelenni tartozunk szerdán ismét a század gyakorlatott [sic!] tartván oda megjelenni parancsoltatunk csütörtökön az egész zászlóaljal [sic!] pénteken szinte és szombaton mind kedden a fő dobossal vagyunk melly a fődobosali tanulás annál is inkább elkerülhetetlen, mint hogy a helyes dobolásra nem csak fáradhatatlan igyekezet de többszöri gyakorlat is igényeltetik Ezek előadása után hozzájárulván még az is hogy az elsorolt szolgálatokon kívül meg strázsára menni is köteleztetünk... kérelmünk oda járul méltóztassék nekünk az annyira aránytalan szolg[á]latunk némi pótlásául, – mint frank és német honokban – hol csak egy közdobos polgár havankint 10 vagy 12 tallérnyi fizetést híz havi járandóságot utalványoztatni...”⁷⁵ A dobosok nevei: Alois Bartushek tambour, Matzl Antal fődobos, Joseph Stark, Mészáros Sándor, Schöhlz Leopold, Tremel Mátyás, Szervatczius Joseph, Johann Thill, Johann Georg Eder és Josef Ohl.⁷⁵

Hosszú idő után hallunk csak ismét a dobosokról. A városi közgyűlés október 22-i határozata szerint azok a dobosok, akik egyben futárok is, havi 12 pft fizetést is kaphatnak, mivel szolgálatuk már terheesebb és akadályozza a rendes foglalkozásuk végzését. Ennek következményeképpen október 27-én a Pest város bizottmányi elnöke tudatta

⁷⁰ Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 200., 224. o.

⁷¹ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 120.

⁷² MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 316.

⁷³ *Urbán* 1973. 178. o.

⁷⁴ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 144. Közli: Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 187. o.

⁷⁵ Közszend és közbátorság 1998. 111–112. o. Pest, 1848. szeptember 27.

a pesti 5. nemzetőrzászlóalj parancsnokával, hogy még aznap minden századhoz fogadjanak fel egy olyan dobost, aki futári szolgálatot is végez.⁷⁶

Végül, egyetlen esetben találtunk utalást a dobosok gyászszertartáson való részvételére, amely a katonai tiszteletadás tradicionális eleme volt. A Pest városi ideiglenes nemzetőri szabályzat szerint a temetés végén – a katonai hagyományoknak megfelelően – a lehangolt dobokon szünetet doboltak, és a gyászolók zene mellett hagyják el a temetőt.⁷⁷ Amikor Meháts János honvéd százados betegségben elhunyt, a budai 1. nemzetőr zászlóalj 1. és 2. százada adta meg a végtisztességet. Az utasítás szerint a dobosoknak fekete posztóval kellett behúzniuk a dobot.⁷⁸

*

A pest-budai nemzetőrség zenei élete 1848-ban különösen jól dokumentált, köszönhetően a fővárosra, illetve az itteni eseményekre irányuló országos figyelemnek. Forrásaink alapján országszerte a forradalom és szabadságharc idején számos kiváló nemzetőrségi zenekar jött létre, amelyek településeiken végigszolgálták ezt az időszakot, némelyek a honvédzászlóaljakkal mellett katonai bandává alakultak.

A főváros 1849. januári osztrák megszállása új zenéket hozott a fővárosi közterekre. A Jellačić pesti szállása előtt lévő őrséget minden nap „török muzsikával”, azaz teljes katonazenekari parádéval váltották fel.⁷⁹ Ugyanakkor a *Pesti Hírlap* egyik cikkírója 1849 januárjában azon kesergett, hogy a főváros császári kézre kerülését követően eltűntek a városból a cigányzenészek, sem mulatni, sem tisztességesen temetni nem lehet.⁸⁰ Csak sejthetjük, hogy a hiányolt cigányzenészek a honvédek számára zenéltek ezekben a kritikus napokban....

FÜGGELÉK

1. irat

A Pest megyei első zászlóalj zene-kar állapota

I. Az Igazgató Bizottmány

Elnök:

Patachich Károly

Választmányi tagok:

Az első századból: Madarasy Móricz, Német Ferenc, Stern Móricz urak

A második századból: Bogár Ferenc, Lessinger Antal urak

A harmadik századból: Felej Ede, Horal József, Novák József urak

A negyedik századból: Frohman Elek, Kiáczy Ignác, Pejákovics Cosma urak

A ötödik századból: Kajdácsy Ferenc, Keviczky József, Roscher Daniel urak

A hatodik századból: Koisur Szilárd, Omasta János, Zmekal Pál urak

Tollvivő: Madarasy Móricz úr

⁷⁶ Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 287. o. Erről *Kossuth Hírlapja* csak az 1848. december 15-ei számában adott hírt.

⁷⁷ *Gál* 1848. 52. o.

⁷⁸ MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 387. 1848. szeptember 25., *Bona* 2009. 90. o. Itt Mejjács János néven szerepel.

⁷⁹ *Mátray* 1989. 100. o.

⁸⁰ *Pesti Hírlap*, 265. sz. (1849. január 17.) 37. o.

II. A zenekar

1.	Igazgató: Patachich Károly						
<i>Szám</i>	<i>név</i>	<i>eszköz</i>	<i>Lakás</i>	<i>évi díj</i>	<i>kikelési díj</i>	<i>össze- sen</i>	<i>észrevétel</i>
				<i>pengő pénzben</i>			
Karmester							
2.	Doppler Ferenc	-	Tabán, az Egyenlőség piacán	200 ft	-	200 ft	
zászlóalj fődobosa							
3.	Nagy Károly		Budán, Vízi város, Kígyó utca 162. sz.	díjtalan			
Piccolo⁸¹							
4.	Churfürst Frigyes	Piccolo	Pesten Teresia város Fűzfa utca 141 sz.	30 ft	-	30 ft	
Flóta⁸²							
5.	Jánosy Lajos	Flóta	A Várban, az Igazság terén	díjtalan			
Oboë⁸³							
6.	Sbross József	Oboë	Budai Cristina Város 393 sz.	-	1	12	szerződése szerint nincs évi díja, hanem minden kikelésnél jut neki 1 forint
Clarinetti⁸⁴							
7.	Kohler Ferenc	es clarinett	Pesten József épületbe	24 ft	30 kr.	30 ft	
8.	Kocsi János	es clarinett	Pesten Rókus piacon 1410 sz.	28 ft		28 ft	
9.	Sebest Ignác	es clarinett	Pesten Fűzfa utca 186 sz.	20 ft	30 kr.	26 ft	

⁸¹ Pikoló, kislefuvola.⁸² Furulya.⁸³ Oboa.⁸⁴ Klarinét.

A nemzetőrségi zenekarok és zenészek Pest-Budán 1848-ban

<i>Szám</i>	<i>név</i>	<i>eszköz</i>	<i>Lakás</i>	<i>évi díj</i>	<i>kikelési díj</i>	<i>össze- sen</i>	<i>észrevétel</i>
				<i>pengő pénzben</i>			
10.	Stoll János	es clarinett	Pesten Akaczi utca 20 sz.	20 ft	30 kr.	26 ft	
11.	Svoboda Flórián	es clarinett	Taban 713 sz.	26 ft		26 ft	
12.	Weiss Vilmos	es clarinett	Pesten Akaczi utca 20 sz.	20 ft	30 kr	26 ft	
13.	Kischka György	as clarinett	Pesten József épület	24 ft	40 kr	32 ft	
14.	Reisinger Péter	clarinett	Budán a színházban található	díjtalan			
Corni ⁸⁵							
15.	Felix János	Corno I ^{mo}	Pesten Mező utca 220 sz.	24 ft	30 kr	30 ft	
16.	Schiroky Károly	Corno II ^{do}	Pesten 5 pacsirta utca 1749 sz.	26 ft	-	26 ft	
17.	Geyer Gottfried	Corno III ^o	Budai Cristina város Fő utca 393 sz.	24 ft	-	24 ft	
18.	Breiter Tivadar	Corno ni As	Pesten József épület	24 ft	30 kr	30 ft	
Flügelhorn ⁸⁶							
19.	Kohl Lajos	Flügelhorn I ^{mo}	Pesten József épület	24 ft	1 ft	36 ft	
20.	Brenner Lőrincz	Flügelhorn I ^{mo} második primista	Budán Vízi városba Mária piac 655 sz.	24 ft	-	24 ft	
21.	Rohacek Márton	Flügelhorn II ^{do}	Pesten ?	20 ft	30 kr	26 ft	
22.	Lasska Ferenc	Bass Flügelhorn	Pesten József épület	24 ft	1 ft	36 ft	
Ophicleide (serpent) ⁸⁷							
23.	Krammer Simony	serpent	Pesten Hold utca 89 sz.	24 ft	30 kr	30 ft	

⁸⁵ Kürt.

⁸⁶ Szárnykürt.

⁸⁷ A szerpent tölcserfűvókás tenor-basszushangszer, amelyet előszeretettel alkalmaztak katonazenekarokban. Lényegében ebből fejlesztették tovább az ophicleidet, az 1817-ben megalkotott rézfűvós basszushangszert. *Koppányi* 2012. 54–58., 68–70. o.

<i>Szám</i>	<i>név</i>	<i>eszköz</i>	<i>Lakás</i>	<i>évi díj</i>	<i>kikelési díj</i>	<i>össze- sen</i>	<i>észrevétel</i>
				<i>pengő pénzben</i>			
Trombi⁸⁸							
24.	Swoboda József	Trombe solo	Pesten József épület	24 ft	30 kr	30 ft	
25.	Flegel János	Trombe	Budán Vízi város Ponty utca 140 sz.	24 ft	-	24 ft	
26.	Liskay N.	-	Budán	24 ft	-	24 ft	
27.	Sewald József	Trombe	Budán Vízi város Új utca 760 sz.	24 ft	-	24 ft	
28.	Vocaty Mihály	Trombe	Budán Vízi város Kis medve utca 282 sz.	24 ft	-	24 ft	
29.	Wildner Ferenc	Trombe	Budán Vízi város Új utca 781 sz.	24 ft	-	24 ft	
30.	Petter Pál	B. Trombe	Pesten József épület	20 ft	30 kr	26 ft	
Tromboni⁸⁹							
31.	Móhr Vince	I ^o	Pesten József épület	24 ft	30kr	30 ft	
32.	Skraubka János	II. ^o	ugyanott	20 ft	30 kr	26 ft	
33.	Heisler József	III ^o	ugyanott	24 ft	30kr	30 ft	
Bombardeton⁹⁰							
34.	Heger József	Bom- bardeton	Pesten József épület	24 ft	40 kr	32 ft	
35.	Dbalowsky Zaccharias	detto	Pesten Károly kaszárnya		† f 36- kr. 1/40	† f 12- kr. 20	nincs évi díja, csak minden kikelésnél 1 forint 36 kr.

⁸⁸ Trombita.⁸⁹ Harsona.⁹⁰ A bombardon mély hangú rézfúvós hangszer, de ebben az időben valószínűleg már a tubát jelentette. Szabó 2010. 5–6. o.

Szám	név	eszköz	Lakás	évi díj	kikelési díj	összesen	észrevétel
				<i>pengő pénzben</i>			
Dobosok és cinellisták⁹¹							
36.	Jeschkó Ferenc	nagy dob	Pesten Kerepesi úton 1516 sz.	24 ft	40 kr	32 ft	
37.	Kiner József	kis dob	Pesten Teresia város Gábler utca 32 sz.	20 ft	-	20 ft	
38.	Stoll gyermek	kis dob	Pesten Akaczi utca Teresia Város 20 sz.	-	30 kr	6 ft	nincs évi díja
39.	Schön Eduard	első cinellista	Pesten Molnár utca 103 sz.	20 ft	-	20	
40.	Münster Ferdinánd	második cinellista	Budán a Bécsi kapu alatt		1 ft 12 kr	14 ft 24 kr	nincs évi díja
				Összesen 1103 ft 36 kr.			

Budán 1848. évi October 16kán.

Patachich Károly

Pest Megyei első zászlóalj zenekar igazgatója⁹²

2. irat

Pestmegyei Iső zászlóalj díjas zenetag kötelezvény-mintája

Von der Ofner National-Garde I^{te} Bataillon^{und} von der Musik Commision ermächtigt wird hiermit Herr N. N. zur Ofner National Garde Musik, und zwar in der Eigenschaft als (Clarinetist, bombardetonist, etc etc.) unter folgenden Bedingnissen engagiert.

1. Verpflichtet sich Herrn N. N. zu zwölf Ausrückungen im Gebiete der Stadt Ofen und Pest, dann zu achtzehn Generalproben für das Ihm jährlich zugesicherten Honorar von..... (24–30–36) Gulden Convenzions Münze welches in vierteljährigen Raten nachträglich ausgefolgt wird pünktlich zu erscheinen.

2. Zu allen noch hinzukommenden Diensten als Reunionen, Leichenbegängnissen etc etc ist Herr N. N. verpflichtet gegen ein Extrahonorar, welches jedoch ein unter einem Gulden Convenzions Münze angesetzt wird, zu erscheinen.

3. Das Sich Zurückziehen vom Dienste ist durchaus nicht gestattet; und verfällt derjenige, welcher absichtlich, oder das was immer für Ursachen einen Dienst vernachlässigt in die Strafe von zwei Gulden Conv. Münz. In legal erwiesenen Krankheitsfällen ausgenommen ist der Betreffende des Dienstes enthoben – hat aber in diesem Falle einen Ihn ersetzenden Substituten zu besorgen.

⁹¹ Cintányér.

⁹² MNL OL R16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 338.

4. Es wird zur Schuldigkeit gemacht die gangbaren Defilirmärsche auswendig zu kennen.

5. Herr N. N. hat sich sein Instrument selbst zu besorgen, und es im guten Stande zu erhalten, so auch seine eigene Campagne Kleidung bestehend aus einer Segeltuch-blouse, Commot Csákó, und schwarzen Beinkleide.

6. Herr N. N. erhält für jede der obigen contrahinten Ausrückungen, und zwar sogleich nach jeden einzelnen ein interims Honorar von (20-30) Kreuzer Convenzions Münze auf Abrechnung der Gage.

7. Die Dauer dieses Contractes ist auf ein Jahr festgesetzt und zwar von 1te August 1848 bis Ende Juli 1849.

Ofen am October 1848

N.N. Major des I. Bataillons
Bataillons Siegel

N.N.
Musik director⁹³

3. irat

Pestmegyei Iső zászlóalj fődobos kötelezvény-mintája

Kötelezvény

A Pestmegyei Iső zászlóalj Őrnagytól, valamint a zene választmánytól megbízattva Nagy Károly Urral a nevezett zászlóalj fődobosának felveszem ezen feltételek alatt:

1ször. Pontosán megjelen tizenkét kikeléseknél, 18 főpróbáknál és minden rendkívüli a budai nemzetőr zenét illető kikeléseknél, de csak Buda Pest határaitban.

2szor. Megszerezzem magának egy vitorla zubonyt, úgynevezett könnyű csákót, és fekete nadrágot. Az ezred dobos botot és vállszíjját a zenetár adandja.

3szor. Az indulóknál vigyáz a triokra, és másolatokra, hogy a zene végét botjellel háborgatás nélkül jelenthesse,

4szer. Kötelessége a választmányi gyűlés alkalommal az illető századosoknak a választmányi tagok bejelentését eszközölni.

5sző. Kötelessége az Őrnagy vagy Segéd tisztnél az egész kikelés modorját megtudni, hogy a szerint vezethesse a zenekart.

6szor. Beteg állapotját, vagy innen elutazását mennél előbb jelencse be a zene igazgatónak, hogy lehető kikeléseknél helyettesről gondoskodhassék.

7szer. Minden a nemzeti őrsereget illető őrállástól, éjjeli csendőrségtől, és gyakorlattól ment.

8. A hivatalboli kilépését legalább 1 hollappal előbb jelencse meg a zene igazgatónak.

Budán 1848. évi oktober napján

N.N.
Őrnagy

n.n.
zene igazgató⁹⁴

⁹³ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 533. Itt mondok köszönetet Solymosi Józsefnek a német nyelvű iratok átírásában nyújtott segítségéért.

⁹⁴ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 534.

3. irat

Pestmegyei Iső zászlóalj díjas zenetags kötelezvény-mintája

Von der Ofner National-Garde I^{te} Bataillon, und von der Musik Comission ermächtigt wird hiermit Herr N. N. zum unentgeltlichen Mitglied der Ofner National Garde Musik und zwar in der Eigenschaft als Clarinettist etc. unter folgenden Bedingnissen engagiert:

1^{ens} Verpflichtet sich N.N. zu zwölf Ausrückungen im Gebiete der Stadt Ofen, und Pest, dann zu achtzehn Generalproben, – zu den wöchentlich abzuhaltenden extraproben, endlich zu allen die National-Garde betreffende Musik Diensten als Reunionen, Leichenbegängnisse etc pünktlich zu erscheinen.

2. Das Sich zurückziehen vom Dienste ist durchaus nicht gestattet, und verfällt derjenige, welcher absichtlich, oder aus was immer für Ursachen einen Dienst vernachlässigt in die Strafe von zwei Gulden Conv. Münz. In legal erwiesenen Krankheitsfällen ausgenommen ist der Betreffende des Dienstes enthoben.

3. Es wird zur Schuldigkeit gemacht die gangbaren Defilirmärsche auswendig zu kennen.

4. Herr N. N. hat sich sein Instrument selbst zu besorgen, und es im guten Zustande zu erhalten. – So auch seine Campagnekleidung bestehend aus einer Segeltuch-blouse, Comot Csákó, und schwarzen Beinkleide.

5. Bei pünktlicher Erfüllung der Schuldigkeit ist Herrn N. N. von allen Patrouillen, Wachen, und sonstigen die National-Garde betreffende exercitien (außerordentlichen Fällen ausgenommen) entheben.

6. Das Austreten aus der Garde Musik wird dem Musik Director wenigstens 1 Monat früher angesagt.

Gegeben Ofen den October 1848

N. N.
Major

N. N.
Musik Director⁹⁵

Pestmegyei Iső zászlóalj karmester kötelezvénye-mintája

Contract

Von der Ofner National-Garde I^{te} Bataillon ernannter Musik Comission wird hiermit Herrn Franz Doppler zum Capellmeister der Ofner National Garde Musik unter folgenden Bedingnissen engagiert:

1. Verpflichtet Sich Hr. F. Doppler zu zwölf Ausrückungen im Gebiete der Stadt Ofen, und Pest, dann zu achtzehn Generalproben für das Ihm jährlich zugesicherten Honorar von Zwei-Hundert Gulden in Conv. Münz, welches in vierteljährigen Raten nachträglich ausgefolgt wird - pünktlich zu erscheinen.

2. Außer diesen Generalproben mit den nicht honorierten Mitgliedern wenn es nöthig ist wochentlich 1-2 Stunden extraproben zu halten.

⁹⁵ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 537.

3. Zu allen Ausrückungen die nöthigen Musikalien als jährlich 8-10 parade und defilir Märsche, 4 Trauermärsche, so wie auch Kirchen, Wachparade – Serenaden, Nationallieder etc. zu besorgen, und copiren zu lassen – wird als Bedingniß festgesetzt.

4. Herr F. Doppler verpflichtet Sich Sorge zu tragen für ein geräumiges Locale zur Abhaltung der Proben, und für einen Menschen, der die Einberufung der Mitglieder besorgt. Dem Herrn Capellmeister aber wird zugesichert dass eine jede Ausrückung Leichenbegängnissen 24 Stunden früher angesagt wird.

5. Herr Capellmeister besorgen Ihre eigene Campagne Kleidung bestehend aus einer Segeltuch-blouse, Commot Csákó, schwarzen Beinkleide und Säbel.

6. Die Entrichtung der Extrahonorare an die Musik Mitglieder so wie die kleinere Beiträge auf Abschlag den vierteljährigen Gage bei jedesmaligen Ausrücken hat der Hr. Capellmeister an die Mitglieder zu entrichten. Diese kleinere Beiträge streckt der Musik Director vor.

7. Es wird dem Herrn Capellmeister und durch ihn den sämtlichen Ofner National Garde Musik Mitgliedern hiermit garantiert, dass bei allen Ausrückungen des betreffenden Bataillon oder auch einzelner Compagnien, so wie auch bei Serenaden, Fackelzügen, Leichenbegängnissen, kurz wo immer die Ofner National Garde I^e Bataillon fungiert (Majales abgerechnet) nur die eigene Musik Banda verwendet werden wird.

8. Die Dauer des Contractes ist ein Jahr angefangen von Ite August 1848 bis Ende Juli 1849.

Ofen den October 1848

N. N.
Major
Siegel

N. N.
Musik Director⁹⁶

BIBLIOGRÁFIA

- Ács 2015. *Ács Tibor: Hadtörténelmünk utolsó két évszázadából.* Budapest, 2015.
- Barcy – Karch 1985. *Barcy Zoltán – Karch Pál: Hangászok – hangszerek – hangjegyek. Trombita- és dobjelek az osztrák–magyar hadseregben és haditengerészetnél (1629–1918).* Budapest, 1985.
- Bárdos 1987. *Bárdos Kornél: Eger zenéje 1687–1887.* Budapest, 1987.
- Bárdos 1993. *Bárdos Kornél: Székesfehérvár zenéje 1688–1892.* Budapest, 1993.
- Bona 2009. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k.* Budapest, 2009.
- Eckhardt 1982. *Eckhardt Mária: Liszt és a Doppler-testvérek szerepe a Filharmóniai Társaság alapításában.* Budapest, 1982.

⁹⁶ MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, I. t. no. 535.

- Egressy* 1893. *Egressy Ákos*: Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharc idejéből. Budapest, 1893.
- „Fényesebb a láncnál a kard...”
Források Budapest múltjából
Gál 1848. „Fényesebb a láncnál a kard...” Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk. Cs. *Kottra Györgyi*. Budapest, 1999.
- Források Budapest múltjából
Gál 1848. Források Budapest múltjából. I. Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873. Szerk. *Bácskai Vera*. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 1.) Budapest, 1971.
- Gelich* 1883. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I. k. Budapest, 1883–1889.
- G. Tóth* 2000. *G. Tóth Ilona*: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentuma a Csongrád Megyei Levéltárban. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből 28.) Szeged, 2000.
- Győr 1847–1850-ben 1973. Győr 1847–1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta. Szemelvények Ecker János kéziratos naplójából. Győr, 1973.
- Horváth* 2016. *Horváth Adrián*: A Pápai Magyar Fegyveres Polgárság Zenekara (1795–1848), avagy a magyar honvédsereg első katonazenekara. <http://pmtt.hu/2016/05/08/horvath-adrian-a-papai-magyar-fegyveres-polgarsag-zenekara-1795-1848-avagy-a-magyar-honvedsereg-első-katonazenekara/> (A letöltés időpontja: 2017. július 16.)
- Isoz* 1933. *Isoz Kálmán*: A művészi zenét népszerűsítő reüniók 1848-ig. *A Zene*, 14. (1933) 15. sz. 269–272. o.
- Kállay* 1988. *Kállay István*: Fehérvár regimentuma 1688–1849 a város mindennapjai. Székesfehérvár, 1988.
- Karch* 1983. *Karch Pál*: Pest–Buda katonazenéje 1848-ban. Katonazenekarok és karmesterek. Budapest, 1983.
- Koppányi* 2012. *Koppányi Zsolt*: A zenekari fúvóshangzás fejlődése a rézfúvós baszszushangszerek tükrében: a serpent, az ophikleid és a cimbasso virágkora, a tuba térhódítása. DLA-értekezés. Pécs, 2012. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14623> (A letöltés időpontja: 2018. január 17.)
- Közcsend és közbátorság 1998. Közcsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben. Válogatta *Czaga Viktória* és *Jancsó Éva*. Budapest, 1998.
- Marosi* 1994. *Marosi László*: Két évszázad katonazenéje Magyarországon. A magyarországi katonazene története, katonakarmesterek 1741–1945. Budapest, 1994.
- Mátray* 1843. A’ Pest-Budai Hangászegyesület igazgatása alatti nyilvános énekiskola évkönyve. III-dik év 1842/3-ra. Szerk. *Mátray Gábor*. Pesten, 1843.

- Mátray* 1989. *Mátray Gábor*: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben. Összeállította, a szöveg gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Fülep Katalin*. Budapest, 1989.
- Molnár* 1992. *Molnár András*: Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 3. sz. 94–119. o.
- Pest-budai nemzetőrök 2001. Pest-budai nemzetőrök 1848–1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez Válogatta és szerk. *Czaga Viktória* és *Jancsó Éva*. Budapest történetének forrásai. Budapest, 2001.
- Sárosi* 2004. *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében. Budapest, 2004.
- Simon V.* 1991. *Simon V. Péter*: A polgárőrség intézménye 1848 tavaszán. (Folia Historica 15.) Budapest, 1991. 11–24. o.
- Splény* 1984. *Splény Béla* emlékiratai. S. a. r. *Fábri Anna*. Budapest, 1984.
- Szabó* 2010. *Szabó László*: A basszustuba alkalmazási területeinek magyar vonatkozásai. DLA doktori értekezés, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem. Budapest, 2010. https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/szabo_laszlo/disszertacio.pdf (A letöltés időpontja: 2018. január 17.)
- Szász* 1877. *Szász Károly*: Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. Budapest, 1877.
- Szokoly* 1861. *Szokoly Viktor*: Honvédelet. humoreszkek, életképek s beszélgetések 1848–49-ből. Pest, 1861.
- Tari* 1998. *Tari Lujza*: A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Budapest, 1998.
- Urbán* 1963. *Urbán Aladár*: Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. (Tanulmányok Budapest Múltjából 15.) Budapest, 1963. 403–444. o.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. Válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Weil* 1845. *Weil Fülöp*: A megújított Pesti Magyar Polgári Gyalog-Őrhad 1844. évi nyárutó 15. Rákos mezején ünnepezt zászoló-szentelésének emlékkönyve. Pest, 1845.
- Zoltán* 1963. *Zoltán József*: A barokk Pest-Buda élete. Budapest, 1963.

György Csorba

THE ORCHESTRAS AND MUSICIANS OF THE HUNGARIAN NATIONAL GUARD
IN PEST-BUDA, 1848

(Abstract)

The first part of the research article introduces on which occasions the civil guard, then the newly formed National Guard units in Pest-Buda used their orchestras after the Hungarian Revolution of 15th March 1848 in order to perform their duties. Their role was these times limited to representation, and based on the sources it cannot be decided whether they maintained permanent, or only occasional orchestras. The second part of the article introduces the process of organization of the permanent orchestra of the National Guard Battalion I of Buda (Pest county), highlighting that the orchestra finally probably did not really operate due to the military events. The supplement contains the list of names of the members of the orchestra and the contract plans to be signed with the musicians. In the final part of the article we introduce the process of military information transfer, the organization of a basic element of military music, i. e., the drummers and their training within the frameworks of the National Guard of the capital of Hungary, Pest-Buda.

György Csorba

DIE ORCHESTER UND MUSIKER DER NATIONALGARDE IN PEST-BUDA (OFEN)
IM JAHR 1848

(Resümee)

Der erste Teil der Studie stellt vor, bei welchen Anlässen nach der Revolution vom 15. März 1848 in Pest die Zivilgarde von Pest-Buda (Ofen) – später die neu gebildeten Nationalgarde-Einheiten – bei ihren Aufgaben Orchester verwendeten. Ihre Rolle war zu dieser Zeit im Grunde auf Repräsentation beschränkt, und aufgrund der Quellen ist es unmöglich genau festzustellen, ob von ständigen oder lediglich Gelegenheitsorchestern gesprochen werden kann. Der zweite Teil der Studie beschreibt den Prozess der Organisierung des ständigen Orchesters des Nationalgarde-Bataillons Nr. 1 von Buda (Komitat Pest), dessen eigentlicher Einsatz schließlich – vermutlich aufgrund der Kriegereignisse – nicht erfolgte. Der Anhang enthält die Liste der Orchestermitglieder und die Vertragsentwürfe, die mit den Musikern abgeschlossen werden sollten. Im letzten Teil werden der militärische Informationsaustausch, zugleich die Organisierung und Ausbildung der grundlegenden Einheit der Militärmusik, nämlich der Schlagzeuger, im Rahmen der Nationalgarde der Hauptstadt Budapest vorgestellt.

György Csorba

LES ORCHESTRES ET LES MUSIENS DE LA GARDE NATIONALE À PEST-BUDA
EN 1848

(Résumé)

La première partie de l'étude présente à quelles occasions la garde civile et puis les unités de la garde nationale de Pest-Buda nouvellement créées ont eu recours à des orchestres après la révolution de Pest du 15 mars 1848. Leur rôle s'est essentiellement limité à la représentation, mais les sources ne permettent pas de dire s'il s'agit d'orchestres permanents ou occasionnels. La deuxième partie de l'étude présente l'organisation de l'orchestre permanent du 1er bataillon de Buda (département de Pest) de la garde nationale. Néanmoins, cet orchestre n'a jamais pu exercer son activité, probablement en raison des événements de guerre. L'appendice comprend la liste des musiciens de l'orchestre et le projet de leur contrat. Enfin, l'étude présente la transmission d'informations militaires et, en relation avec celle-ci, le recrutement et la formation des tambours, éléments de base de la musique militaire, dans le cadre de la garde nationale de la capitale.

Дьёрдь Чорба

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ОРКЕСТРЫ И МУЗЫКАНТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ
В ПЕШТ-БУДЕ В 1848-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Первая часть этого исследования представляет, показывает, как вследствие революции Пешта 15-ого марта 1848-ого года гражданская национальная гвардия Пешт-Буды, а затем вновь сформированные национальные подразделения по каким случаям использовали оркестры добровольных народных дружин в ходе выполнении своих задач. В то время их роль, по существу, ограничивалась на репрезентацию и, на основе источников, невозможно точно определить, можем ли мы говорить о постоянных или об организованных по случаям оркестрах. Вторая часть исследования представляет процесс организации постоянного оркестра 1-ого Национального батальона Буды (округ Пешт) в Буде, но действительное функционирование которого не произошло, вероятно из-за военных боевых событий. Приложение содержит именной список членов оркестра и планы контрактов, которые должны были быть заключены с музыкантами. В последней части мы представляем передачу военной информации, и заодно организацию основного элемента военного оркестра барабанщиков и их обучение в рамках национальной гвардии столицы.

ŐFELSÉGE DRAGONYOSEZREDÉNEK „HÁNYATTATÁSAI” A MAGYARORSZÁGI FŐHADSZÍNTÉREN 1848–1849-BEN

Különös tekintettel az 1849. március 5-i szolnoki ütközetre

A XIX. század közepén a cs. kir. hadsereg egyik legpatinásabb és legelegánsabb alakulata az 1688. december 20-án alapított, szabványos lovassági sisakot, sötétvörös kézelővel és hajtókával, valamint fehér gombokkal ellátott fehér kabátot, illetve világoskék pantallót viselő, többségében még cseh, morva és sziléziai származású legénységgel rendelkező cs. kir. 3. (Minutillo) dragonyosezred volt. Ám még számukra is különös kitüntetés volt, hogy I. Ferdinánd császár 1843. augusztus 4-én az ezredtulajdonosságot a trónörökös, Ferenc Károly főherceg elsőszülött fiának, a Habsburg-ház ifjú reménységének, Ferenc Józsefnek adományozta. Az alig 13 éves főherceg ezzel az ezred ezredtulajdonosa lett; az alakulat neve pedig hivatalosan cs. kir. 3. (Ferenc József) dragonyosezredre változott. Az egység tisztikara természetesen legmélyebb hódolatát fejezte ki, míg a főhercegi család valószínűleg hangot adott ama reményének, hogy az ezred a következő háborúban az ifjú ezredtulajdonos elvárásainak megfelelően dicsőséget fog aratni a harcmezőn. Mindez azonban másképp alakult 1848–1849-ben.¹

Pedig 1848 nem kezdődött rosszul az ezred számára. Noha márciusban forradalmi mozgalmak rázták meg az Osztrák Császárságot, és Itáliában kitört a háború Piemonttal, úgy tűnt, hogy Bécs (némi megingás után) kézben tartja az eseményeket. Az ekkor törzsével a Nyitra vármegyei Nagytapolcsányon, illetve századaival a Felvidék nyugati felén (Nyitra, Trencsén, Bars és Hont vármegyék) békehelyőrségben lévő ezred tisztikara is megpezsdült a várható előléptetések reményében. Ezt látszott erősíteni az a tény is, hogy az ezred akkori parancsnokát, Joseph Ritter Gutjahr von Helmhof ezredest 1848. április 29-én vezérőrnaggyá nevezték ki, és a cs. kir. galíciái főhadparancsnokság egyik dandárának élére került. Helyébe Joseph Jakubowsky von Toporczyk ezredes lépett, aki május 30-ától lett ezredparancsnok; ez pedig, ha csak lassan is, de beindította a hosszú békeévek alatt lényegében alig mozgó előléptetési láncot. Hasonlóan kedvező hír volt, hogy május 28-án az ezrednél is elrendelték a mozgósítást. Ennek keretében egy tisztekből és legénységből álló csoport indult a galíciái Tarnow melletti Rzeszowba, amely 1830-tól az ezred új kiegészítési területének a központja volt, hogy felállítsa ott az alakulat kiegészítésére szolgáló tartalék századot.²

Ám a jó folytatás elmaradt. Az alakulatot nem vezényelték sem Itáliába, sem a Délvidékre az 1848 nyarán kitört szerb felkelés ellen, így jobbára csak a Felvidéken fel-fellobbanó paraszti mozgalmak feloszlására vonulhattak fel az egyre nyomottabb kedélyállapotban lévő dragonyostisztek legényeik élén. Ráadásul egyre nagyobb idegenkedéssel

¹ Az ezred alapítására, egyenruhájára, állományára és Ferenc József ezredtulajdonosságára összefoglalóan lásd *Wrede* 1898–1903. III/1. B. 200–207. o.

² Az ezred 1848 tavaszán való elhelyezésére, életére, parancsnokváltására és mozgósítására összefoglalóan lásd *Wrede* 1898–1903. III/1. B. 200–201. o. és *Dedekind* 1879. 462–463. o.

figyelték a bécsi vezetés és a magyar kormányzat között mélyülő szakadékot, amelyben egyértelműen a cs. kir. szervekkel szimpatizáltak. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy amikor szeptember 19-én a Szlovák Légió magyar területre tört be Miavánál, a pesti kormány utasítására az ezred igencsak lassan reagált: csak szeptember 25-én indult el ellenük az őrnagyi osztály, amelyet a terv szerint egy másik is követett volna. Ám a magyar soralakulatok és a helyi nemzetőrség szeptember 29-ére kiszorította a támadókat.³

Annál gyorsabban reagáltak a dragonyostisztek a bécsi utasításokra. 1848. október 2-án kapott arra parancsot az alakulat, hogy forduljon Pozsony irányába. Az ezred 3 osztálya október 6-án a Pozsony vármegyei Szentgyörgynél egyesült. Mivel Pozsonyban a helyi nemzetőrség elzárta a városba vezető utakat, az ezred nyugatnak fordult, és a Morva folyón október 10-én átkelve, végül 11-én Fischamendnél egyesült a Magyarországról kivonuló Josip Jellačić cs. kir. altábornagy és horvát bán hadseregével. Innentől kezdve a cs. kir. 3. dragonyosezred a bán vezette (később I.) hadtesthez tartozott az egész magyarországi hadjárat alatt. Létszáma a csatlakozás után, október 18-án 756 fő és 756 ló volt.⁴

Ezzel az ezred is bekapcsolódott a Magyarország ellen vívott háborúba. Alegységei 1848. október 17-én előbb Brucknál, majd 21-én Wilfleinsdorfnál csaptak össze a magyar előőrsökkel, de mindkét esetben vissza kellett vonulniuk. Október 30-án aztán a schwechati csatában először volt komoly lehetősége arra az ezrednek, hogy dicsőséget arasson. Ám az összevont cs. kir. lovasságot vezénylő Franz Lichtenstein vezérőrnagy a hátráló magyar csapatok megtámadása helyett tüzérségi tűzpárbajba keveredett a magyar balszárnyon lévő utóvédandárral, így a roham, illetve a siker is elmaradt. Bécs október 31-ei bevétele után az ezred a cs. kir. I. hadtest kötelékében igyekezett felkészülni a várható téli hadjárat nehézségeire. Ez az időszak is tartogatott azonban a megterhelő előőrsi szolgálat mellett egy tragikus eseményt: november 25-én szívelégtelenség következtében váratlanul elhunyt Jakubowsky ezredes, akinek a helyére Rudolf Ullrich Edler von Helmschild alezredes került, aki december 15-étől lett ezredes. 1848. december 2-án I. Ferdinánd lemondása után I. Ferenc József lett az új osztrák császár. Ő nem felejtkezett el kedvenc ezredéről: december 4-ei, az alakulathoz intézett pátensében kinyilvánította, hogy megtartja az ezredtulajdonosságot, az ezred a továbbiakban a cs. kir. 3. (I. Ferenc József Császár) dragonyosezred elnevezést viselte. A császár ugyanakkor jelezte: reméli, az egység méltónak bizonyul a fenti kítüntetésre.⁵

Ám az alakulatnak a téli hadjárat első fele sem úgy sikerült, ahogy az ezredparancsnokság szeretne volna. A december 12-én 642 fővel és 646 lóval harcba induló egység ugyan 16-án reggel előbb Parndorfnál, majd délután Kazimirnál is harcba került, de jelentős sikert nem ért el. Sőt, utóbbi esetben századai nem tudták megakadályozni, hogy Ernst

³ Az ezred 1848 nyarán végzett tevékenységére, a tisztikar hangulatára, a szlovák betörésre összefoglalóan lásd *Dedekind* 1879. 463–464. o. és *Hermann* 2008. 73. o. (A lassú reagálás alighanem annak is volt köszönhető, hogy 1848. szeptember 15-én gróf Batthyány Lajos miniszterelnök elrendelte (a hazatérő magyarországi sorozású alakulatok ellentételezésekképp), hogy az ezred Morvaországba vonuljon. Így a szlovák betörés már kivonulás közben érte az alakulatot, ami hozzájárulhatott a késlekedéshez. Erre lásd MNL OL H 2. Miniszterelnökség 1848: 619. Közli: *Urbán* 1999. II. 1348–1349. o., ill. Kedves Gyula szíves közlése.

⁴ A Magyarországról való kivonulásra és a horvát hadsereggel való egyesülésre lásd *Dedekind* 1879. 465–467. o.; A létszámra lásd a horvát haderő 1848. október 18-án Zwölfaxingnál kelt hadrendjét. HL 1848–49. 1/522.

⁵ Az ezred első harcaira, ill. a schwechati csatára összefoglalóan lásd *Hermann* 2015. 77. o. Ezekre és az újabb parancsnokváltásra, ill. Ferenc József üzenetére még *Dedekind* 1879. 467–473. o.

Ritter Poelt von Poeltenberg őrnagy 4. (Sándor) huszárezredbeli osztálya utat ne nyisson a bekerített magyar dandárnak. A december 18-i mosoni ütközetnek a dragonyosok csak nézői voltak; december 27-én pedig egy századuknak a visszavonuló magyar utóvéddel Nyúl falunál vívott csetepatéja alkalmával mindössze egy felszerelési cikkekkel megrakott szekeret sikerült zsákmányolnia. A cs. kir. I. hadtest nagy győzelmeit december 28-án Bábólnánál, illetve 30-án Móránál az Ottinger Ferenc vezérőrnagy vezette, cs. kir. vértesekből álló lovasdandár aratta. A cs. kir. 3. dragonyosezrednek csak a „takarítás” jutott: 28-án az őrnagy osztálynak a Bábólnától keletre vezető utakat kellett megtisztítania a menekülő magyar csapatöredékektől, míg 30-án az ezred 4 századdal csak a győzelem utáni üldözésben, majd a magyar foglyok kísérésében vett részt. Az 1849. január 3-ai tétényi ütközetben az ezred egy osztállyal segítette az első vonalban küzdő vérteseket, de komolyabb siker nélkül. A dragonyosok végül január 5-én vonultak be Budára.⁶

Az ezt követő három hét egy lovassági alakulat számára különösen unalmas helyőrségi szolgálattal telt a magyar fővárosban; sokaknak úgy tűnt, hogy a magyar hadjárat véget is ért. Január második felében aztán felgyorsultak az események: Ottinger dandárának előbb január 22-én Szolnokot, majd 25-én Ceglédet kellett feladnia a túlerővel támadó magyar csapatokkal szemben. A cs. kir. hadvezetés azonnal mozgósította a rendelkezésre álló haderőt, és ezek keretében január 26-án este a cs. kir. 3. dragonyosezred is elhagyta a fővárost. Budán Adolf Winkler hadnagy vezetésével csak a szolgálatképtelen legénység és lóállomány maradt hátra. Ám még a kivonulás előtt Helmschild ezredes olyan súlyosan megbetegedett, hogy szolgálatra alkalmatlanná vált, és végül március 15-ével nyugdíjazták is. Az egységet így ideiglenesen Joseph Regelsberg von Thunberg alezredes irányította. Mivel a magyar csapatok visszavonultak, a cs. kir. hadsereg Franz Gramont vezérőrnagy vezette megerősített dandára – soraiban a cs. kir. 3. dragonyosezreddel – január 28-án ellenállás nélkül foglalta el Szolnokot.⁷

A cs. kir. hadvezetés ezúttal komolyan vette a város megszállását, amelyet lehetséges hídfőként tervezett felhasználni egy Debrecen elleni támadáshoz. A Tiszán átvezető hidat helyreállították, a helység erődítését megkezdték, és komoly helyőrséget telepítettek a városba. A cs. kir. 3. dragonyosezred, amelynek a létszáma február 7-én 650 fő és 650 ló volt, így az első vonalba, egy fontos pozícióba került, ahol a tisztikar reményei szerint hamar kitüntethette magát. Ám hamarosan kiderült, hogy a feladat a vártnál sokkal megterhelőbb. Noha a dandár könnyűlovassággal is rendelkezett, a báni bandériális huszárok gyenge felszereltségük és kiképzettségük miatt még járőrözésre is csak korlátozottan voltak felhasználhatók. Ezért Gramont minden fontos lovassági feladatot a dragonyosokra bízott az előrszi szolgálattól a felderítésen át a járőrözésig, ami az alapvetően csatalovasságnak szánt nehéz lovakon a rossz útviszonyok miatt nehezen mozgó katonákat hamar kimerítette. Ráadásul az őrnagy 2. századot február 22-ig Cegléd biztosítására visszatartották, így a feladatok a maradék 5 század között oszlottak meg. Ez pedig a rossz időjárás-

⁶ A téli hadjárat első szakaszában a dragonyosok összecsapásaira és eredményeire összefoglalóan lásd *Dedekind* 1879. 474–479. o., *Hermann* 2015. 77., 99–102. o.; A december 12-ei létszámra lásd *Hermann*. 2015. 75. o.; Poeltenbergre lásd még *Bona* 2015. I. 141. o.

⁷ A helyőrségi szolgálatra, a hátramaradottakra, Helmschild betegségére és a kivonulásra lásd *Dedekind* 1879. 479–480. o. A szolnoki és ceglédi ütközetekre, Ottinger visszavonulására, a cs. kir. mozgósításra, ill. Szolnok újbóli elfoglalására összefoglalóan lásd *Hermann* 2015. 169–242. o.

sal együtt azt eredményezte, hogy az ezreden belül a betegek száma megugrott, a tisztí és legénységi állomány hangulata pedig folyamatosan romlott.⁸

Közben a túloldalon a Törökszentmiklóson állomásozó II. magyar hadtest csapatai sem pihentek: sűrűn járőröztek, illetve igyekeztek minél több információt is gyűjteni. 1849. február 9-én hajnali 4 órakeresztén Spányik Károly százados gyalogos „portyászcsapatának” egy osztagával, illetve Kompér György hadnagy a 6. (Württemberg) huszárezred egy szakaszával (összesen körülbelül 85 fő) rajtaütött a szolnoki hídfő előtti, a szandai szőlőhegy mellett lévő Szóró-csárdában előrsként állomásozó, Eduard Plank hadnagy vezette dragonyos szakaszon (egy tizedes és 26 főnyi legénység). A magyarok nem egyenesen a keleti irányból érkeztek, hanem Szajolnál (vagy Tiszapüspökinél) gyalog átkeltek a Tisza olvadó jegén, majd a folyó kanyarulatán átvágva északról, a Tiszán újra átlopakodva, az ártéri erdő fedezékében közelítették meg oldalról az amúgy sem túl éber cs. kir. őrszemeket. Ezek egy részét csendben elkapták, de a meglepetés nem sikerült tökéletesen, mivel két ór megugrott, így az általuk az istállóban riasztottakkal együtt összesen 16 cs. kir. közlegény el tudott menekülni. A csárdát viszont sikerült körbevenni; a magyar katonák belöttek az ablakokat, majd betörték az ajtón. Erre az ott lévő dragonyosok ellenállás nélkül letették a fegyvert. Plank hadnagy azonban nem akarta megadni magát, ezért a huszárok több lövéssel leterítették. Ezt követően a magyar osztag saját veszteség nélkül, a 11 fogollyal, a zsákmányolt lovakkal és felszerelésekkel együtt újra átkelt a Tiszán, majd bántatlanul bevonult hadtestéhez. Először a cs. kir. hadnagyot is magukkal akarták vinni, de az súlyos sebeibe időközben belehalt, így testét hátrahagyták. A menekülő dragonyosok közben fellármázták a szolnoki hídfő őrségét azzal, hogy egy század huszár és egy század honvéd támadta meg őket, ezért Gramont az egyik dragonyososztályt indította a magyarok üldözésére. Ezek viszont a Szolnok–Törökszentmiklós főúton keresték a támadókat, ezért aztán dolgvégezetlenül tértek vissza délután 1 órakeresztén. Közben elrendelt vizsgálat aztán azt derítette ki, hogy a támadásban résztvevők csak negyvenen voltak (az osztag másik fele tartalék lehetett), míg a dragonyosok igencsak hanyagul látták el a szolgálatot: az őrszemek kivételével a többiek a csárdában és az istállóban melegedtek, a lovak az utóbbiba be voltak kötve, maga Plank pedig levetkőzve aludt a fogadó emeleti szobájában. Gramont ezért az előrs új helyét a szolnoki hídfő és a csárda között félúton, a nyílt terepen jelölte ki. A felsorakozott dragonyosezrednek pedig megmutatta a hadnagy véres, egy árokban megtalált holttestét, és mind a legénységi, mind a tisztí állomány, mind pedig Regelsberg alezredest a szabályok és előírások minél pontosabb betartására, a harcészültség fokozására szólította fel. A vezérőrnagy Hartliebnek írott jelentésében ugyanakkor megjegyezte, hogy az ezred fegyelme és belső rendje szemlátomást megbomlott, ezért a korábban részletezett nehézségek mellett Regelsberget is felelősnek tartotta. Így egy erélyes ezredparancsnok mielőbbi kinevezését sürgette az alakulat élére. A „malőr” egyébként szemlátomást olyan kínos volt az ezred számára, hogy az egyébként

⁸ A cs. kir. vezetés szándékaira és Szolnok megerősítésére lásd *Kemény* 2018. 321–322. o. Az ezred február 7-ei létszámára lásd a cs. kir. Gramont-dandár Szolnokon aznap kelt hadrendjét. KA AFA Karton 1955. I. Ak. u. J. 1849-2-37a.; A dandárhoz a báni huszárezred ezredesi osztagja és alezredesi 1. százada tartozott 321 fővel és 318 lóval. Erre lásd a február 7-ei hadrendet. A dragonyosezred problémáira lásd Gramont február 9-én délelőtt, ill. aznap délután 2 órakeresztén, Karl Hartlieb altábornagy hadosztályparancsnoknak írott jelentéseit. KA AFA Karton 1955. I. Ak. u. J. 1849-2-38. és 39.; Az őrnagy 2. század ceglédi visszahagyására lásd még *Dedekind* 1879. 480–481. o.

igencsak bőbeszédű ezredtörténet mélyen hallgat róla, és csak a tisztek jegyzékét tartalmazó mellékletben tünteti fel a hadnagy elesését.⁹

A február további része aztán jobbra eseménytelenül telt el az ezred számára. A dragonyosok igyekeztek pontosan és lelkiismeretesen ellátni az előrsi és járőrszolgálatot, pihenőidejükben pedig alighanem a Cibakháza körüli harcokról szóló hírek kötötték le legjobban a figyelmüket. A Szolnoktól délre lévő híd ugyanis a magyarok kezén volt, így onnan támadást lehetett indítani a szolnoki cs. kir. helyőrség oldalába. E fenyegetés megszüntetése az Abonyban állomásozó cs. kir. Ottinger-lovasdandár feladata volt, ám az február 4-én és 24-én is sikertelenül próbálkozott a híd lerombolásával. Közben február 23-án Ceglédről megérkezett Szolnokra az ezred 2. őrnagyi százada, ám még aznap Theodor von Klein őrnagy vezetésével az ezredesi osztály Ceglédre indult, hogy az északon támadásra készülő cs. kir. főserég jobb oldalát fedező cs. kir. Zeisberg-dandár részeként aztán északra vonuljon. Február végén pedig Gramont dandárát Leopold Edler von Karger vezérőrnagy dandára váltotta Szolnok helyőrségeként. Ez a cs. kir. 3. dragonyosezredet nem érintette, mivel továbbra is a városban maradt, és 4 századával a cs. kir. helyőrség legnagyobb, és egyben legütőképesebb lovas alakulatát képezte.¹⁰

Aztán 1849. március 5-én hajnalban úgy tűnt, annyi álhír és áltámadás után ezúttal komoly magyar akció van készülöben. A ködből egyszerre Szolnoktól délre és keletre is magyar hadoszlopok bontakoztak ki. Elérkezett tehát az idő, hogy a cs. kir. 3. dragonyosezred kitegyen magáért és névadójáért, lehetőleg dicsőséges győzelmet aratva. Hogy aztán mi történt, arra nézzük Ludwig Hartelmüller őrnagy 1849. március 12-én, Nagykőrösön kelt jelentését a cs. kir. I. hadtest parancsnokságának:

Jelentés a szolnoki ütközetről, amelyben az ezred alezredesi és őrnagyi osztálya e hó 5-én részt vett.

Az ezred egésze reggel háromnegyed 7 órakor riadóztatott három ágyúlovással, és a kijelölt riadóhelyre vonult, bár 3 szakasz – amelyek készenlétben voltak a Tábornok úr¹¹ szállásánál – eredeti állásában maradt; 1 szakasz pedig előrsön volt.

A három század a kapott parancsnak megfelelően ügetésben a vasúthoz vonult, ahol a pályaudvarhoz előrenyomulva állást foglalt, arccal a már támadáshoz előrevonuló ellenséges oszlopokkal szemben; éspedig az őrnagyi osztállyal az első, az alezredesi osztály két szárnyával¹² pedig a második vonalban.

Mi ebben az állásában maradtunk mintegy háromnegyed óráig, amíg a balszárnyunkon, ahol egy üteg elől állást foglalt, az ágyútűz meg nem kezdődött. Ekkor az ellenség a mi jobbszárnyunkat 3 üteggel azonnal lőni kezdte, amelyet a mi oldalunkról csak egy,

⁹ A II. magyar hadtest február eleji tevékenységére és február 2-ai hadrendjére lásd *Hermann* 2015. 235–236., 259–260. o.; február 9-ei rajtaütésre lásd *Matolai* 1883. 58–59. o., ahol tévesen a cs. kir. I. (János főherceg) dragonyosokat említi, ill. Komlóssy Lajos őrnagy visszaemlékezését a *Kaposvári* 1975. I. 105–106. o. (Utóbbi az elfogottak létszámát tévesen 37 főre teszi.) A „portyászcapatra” lásd a február 2-ai hadrendet, Kompérra és Spányikra *Bona* 2008–2009. I. 571. és II. 356. o.; Matolai Etele századosra *Bona* 2008–2009. II. 74–75. o., Komlóssyra *Bona* 2015. I. 368. o. A cs. kir. oldalra lásd Gramont február 9-én délelőtt, ill. aznap délután 2 órakor kelt, Hartliebnek írott jelentéseit és *Dedekind* 1879. 762. o.

¹⁰ Az ezred februári mindennapjaira és a csapatmozgásokra lásd *Dedekind* 1879. 480–481. o.; A Cibakháza körüli harcokra és a szolnoki helyőrség felváltására összefoglalóan lásd *Kemény* 2018. 322. o.

¹¹ Karger vezérőrnagy.

¹² Félszázadával.

a vasútvonalnál a mi jobbszárnyunkon felállított 12 fontos [üteghez tartozó] tarack¹³ tudott viszonzni. Emiatt rendezetten és egy század által fedezve visszavonultunk a vasúti töltésen keresztül, amelyen csak négyes sorokban tudtunk átkelni.

A vasúton való átvonulás után megérkezett az alezredesi osztály 3 készenléti szakasza, és mi a leghévesebb tűzérési tűzben lassan, lépcsőzetesen vonultunk vissza, miközben a jobbszárnyunkra megérkezett a lovasüteg.¹⁴ Az ellenség a lövegeivel együtt hevesen tört előre, és az ezred ismét kénytelen volt a leghévesebb tűzérési tűzben a saját ütegeket fedezve, lépcsőzetesen visszavonulni a kápolna¹⁵ mögé.

Itt báró Dobrzonsky őrnagy egy századdal azt a feladatot kapta, hogy a külső bal-szárnyunkon, ahol két 12 fontos löveg, és egy fél horvát gyalogüteg¹⁶ volt, azokat addig fedezze, amíg a gyalogság teljes egészében ki nem vonul a helyséből.¹⁷ Ebben a pillanatban a mi összes lövegünk együtt volt,¹⁸ és heves tüzet nyitott a kápolnánál a felvonuló ellenséges ütegekre, amely addig tartott, amíg a tűzérési ki nem fogyott a lőszerből; ekkor a Zagyva¹⁹ mentén éppen átkelésben lévő gyalogsághoz vonult vissza.

Mivel a mi jobbszárnyunkon, ahol az őrnagyí teljesen egyedül, lövegek nélkül állt, erős ellenséges (körülbelül 6–8 osztály huszárból és ulánusból álló) lovasoszlopok fenyegettek azzal, hogy a mi utolsó visszavonulási vonalunkat a Zagyva mentén elvágják, ezért az alezredesi osztályt összevonva a már nagyjából ezer lépésnyire, vágóban előre nyomuló ellenség elé mentünk. Ebben a pillanatban az ellenséges jobbszárnyra egy üteg érkezett, amely az ezredet heves kartácstűz alá vette, miközben a mi szárnyunkat lövegek már nem támogatták.

A támadást Regelsberg alezredes vezette, az osztályok zártan és a nagy ellenséges túlerő ellenére bátran rohmoztak. Ám az őrnagyí osztály jobb [recte: a bal] szárnyát az ellenség teljesen átkarolta; a túlerő olyan nagy, és a Zagyva a hátrálásnál pedig annyira közel volt, hogy semmi más egyéb nem maradt, mint ezen folyó mentén egyenként átjutni. E közben minden egyes [személy] a legvitézesebben védekezett, ám ez alkalommal az ellenség sok embert lekaszábolt. Az ezredet az ellenség hosszú ideig hevesen üldözte, így bár néhány szakaszt már korábban is sikerült összegyűjteni, az egész ezredet csak Abonynál. Az ütközet alatt Regelsberg alezredes úr, Landgraf és Saharek századosok sebesülten az ellenség kezébe kerültek, Schmidt százados és Thomsdorf főhadnagy (utóbbi sebesülten) csak a Zagyván keresztül jutva tudtak megmenekülni. Maltzahn főhadnagy²⁰ (sebesülten)

¹³ Itt valójában nem a cs. kir. 1. 12 fontos félüteg hosszúcsövű hétfontos tarackja, hanem a cs. kir. 5. gyalogüteg egyik rövidcsövű hétfontos tarackja foglalt állást. Erre lásd *Kemény* 2018. 328. o.

¹⁴ A cs. kir. 1. lovasütegről van szó. Erre lásd *Kemény* 2018. 331. o.

¹⁵ A Szent Anna (vagy Partos) kápolnáról van szó. *Kemény* 2018. 331. o.

¹⁶ A cs. kir. 5. gyalogüteg feléről van szó, amelyet a cs. kir. 2. (ottocsáci) határezred támogató ütegeiből szerveztek meg. Pozíciójára lásd *Kemény* 2018. 331. o.

¹⁷ Szolnokból.

¹⁸ Ekkor összesen 12 cs. kir. löveg volt itt; 3 löveg a városban küzdő csapatokat támogatta. *Kemény* 2018. 332–333. o.

¹⁹ A cs. kir. jelentésekben a Szolnoktól északra lévő vízfolyást tévesen a Zagyva folyóval, vagy annak egy patakjával („Zagyva-Bach”) azonosítják. Valójában itt a város sűrűn lakott területeit övező belvízlevezető árokról („Büge”), illetve az attól észak–északnyugatra lévő mocsaras területről („Tófenék”), valamint vízfolyásairól együttesen van szó. *Kemény* 2018. 327. o.

²⁰ Maltzahn az ütközet idején valószínűleg még csak alhadnagy volt. Erre lásd a cs. kir. I. hadtest Budán, 1849. március 22-én a szolnoki ütközetről készült veszteségi jelentését. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-44d. és *Dedekind* 1879. 485. o.

csak utóbb érkezett meg szerencsésen. [A veszteség] 59 emberre és 69 lóra megy; ezek legnagyobb része az ágyútűzben veszett oda. A tisztai poggyász egy nagyobb részét sikerült megmenteni, ám az ezredpénztár, a tábori kovácsműhely, illetve egy poggyászkocsi, amelyen az összes iratok és könyvek voltak, valamint minden más poggyász odaveszett, mivel a Tábornok úr a malomhoz rendelte azokat, ám ott a Zagyván átvezető hidat²¹ már felszedték, ezért vissza kellett fordulniuk.

Igen sok legénységi állományú katona kitüntette magát; róluk egy újabb jelentést fogok benyújtani.²²

Ahogy a fenti jelentésből is leszűrhető, a második szolnoki ütközetben a cs. kir. Karger-dandár csapatai súlyos vereséget szenvedtek Damjanich János vezérőrnagy 8. (bánáti), és gróf Vécsey Károly vezérőrnagy 6. (bácskai) hadosztályaitól, illetve az I. magyar hadtest Bátor-Sulcz Bódog őrnagy vezette dandárától, amelyek együtt nagyjából háromszoros erőfölényben voltak vele szemben. A cs. kir. fél a teljes katasztrófát csak úgy tudta elkerülni, hogy (ha késve is) az Abonyból beérkező cs. kir. Ottinger-lovasdandár magára vonta a magyarok figyelmét, így Karger végül vissza tudott vonulni.²³

Nem mintha a cs. kir. 3. dragonyosezreden bármi is múlt volna. Karger mind március 5-ei, mind pedig március 6-ai jelentéseiben kiemelte az ezred teljesítményét. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a Kápolnánál vívott döntő összecsapásban a Regelsberg alezredes és Hartelmüller őrnagy vezette alezredesi osztály a Władislaw Poniński százados irányította 1. lengyel ulánusezred 1. századával, 2. (Hannover) huszárezred alezredesi osztályának egyik (valószínűleg a 2.) Mukits Aurél alkapitány vezette századával, illetve a 3. (Ferdinánd) huszárezred 2. őrnagy 1. századának Melczer János főhadnagy vezette (talán a 2.) szárnyával szemben maradt alul; noha előtte már sokat szenvedett a Wenzel Freudenreich százados vezette 8. magyar lovasüteget. A Prokop Dobrzonsky őrnagy vezette őrnagy 1. osztályát pedig a 2. (Hannover) huszárezred Teodor Rudzinsky kapitány vezette 1. őrnagy 1. osztályának, illetve az 1. magyar lovasüteget Schiedebaum Vince hadnagy irányította félütegeinek a példás együttműködése szórta szét. A vereség következtében a dragonyosokra bízott, a jelentésben említett cs. kir. ütegek sem úszták meg komoly veszteségek nélkül: az Arthur Bylandt-Rheidt főhadnagy vezette cs. kir. 1. lovasüteget állományának kétharmadát, illetve három lövegét, öt lőszerkocsiját, és két szerkocsiját vesztette el; míg a Philipp Sirowatka hadnagy irányította cs. kir. 5. gyalogüteget, illetve a Jacob Bronn alhadnagy vezette cs. kir. 1. 12 fontos félüteget itt lévő részei összesen öt lőszerkocsit vesztettek számos kezelővel együtt, ráadásul Bronn alhadnagy is elesett. A veszteség még ennél is nagyobb lehetett volna, ha az őrnagy 2. század parancsnokának, Maximilian Saharek századosnak nem sikerül egy szakasz dragonyost összegyűjtenie, és egy vakmerő ellentámadással három löveget és három (vagy 2) lőszerkocsit kimentenie a huszárok kezéből.²⁴

²¹ Ez esetben az „igazi” Zagyva folyón átvezető malomzugi hídról van szó. Erre lásd *Kemény* 2018. 336. o.

²² Az ütközetjelentésre lásd KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-41a.

²³ Az ütközetre összefoglalóan lásd *Kemény* 2018. 321–349. o.; Damjanichra, Vécseyre és Bátor-Sulczra *Bona* 2015. I. 114–115., 145–146. és 180. o. (Noha Bátor-Sulcz dandára az ellenséggel végül közvetlen harc-érintkezésbe nem került, de az összecsapás kezdetére beérkezve tartalékként alkalmazva lett.)

²⁴ Karger március 5-ei és 6-ai, a cs. kir. I. hadtest parancsnokságának írott jelentéseire lásd KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-ad 24., 24. (Utóbbi közli: Von der Revolution 256–258. o.) A fenti lovassági ütközet résztvevőire, a bevetett erőkre, és a cs. kir. tüzérség veszteségeire összefoglalóan lásd *Kemény* 2018. 333–335. o.; Freudenreichra, Ponińskire, Mukitsra, Rudzinskyre lásd *Bona* 2015. I. 273. o. és II. 475–476., 434., 498–499. o.;

Az ezred tiszti és legénységi állományának veszteségei egyaránt súlyosak voltak. Az alakulatot az ütközetben vezető Regelsberg alezredes a roham során egy pisztolylövéstől jobb szemét elvesztette, majd több fejevágástól súlyosan megsebesülve esett fogságba. Két hónapig élet és halál között lebegett, és csak a világosi (szőlősi) fegyverletétel után szabadult. Hasonlóképpen csak a fegyverletétel után nyerte vissza szabadságát egyik századparancsnoka, Richard Ritter von Landgraf kapitány, akinek a lovát kilőtték, majd maga is egy lövéstől a combján megsebesülve esett hadifogságba. Saharek százados is megfizetett túlzott bátorságáért: a sikeres ellenlökés utáni visszavonulás során már túljutott a mocsaras vizesárkon, amikor észrevette a túloldalon egy visszamaradt beteg cs. kir. határőr tisztet, akit a magyarok szorongattak. Visszafordult érte egyedül, de a huszárok őt is körbezárták, és végül 17 sebből vérezve került fogságba. Súlyos sebesülése miatt Szolnok kiürítésekor a magyar fél hátrahagyta, de hiába került a cs. kir. pesti hadikórházba, mert március 21-én behalt sérüléseibe. Súlyosan megsebesült Friedrich von Thomsdorf főhadnagy is egy fejevágástól, lova pedig a vizesárokba veszett; végül a cs. kir. 3. (Károly főherceg) soryalozzred 3. zászlóaljának egy csoportja mentette ki. Friedrich von Maltzahn alhadnagy súlyos sebet kapott, míg Ernst Spiller és Josef Mutina alhadnagyok csak könnyebben sebesültek meg. Az alig pár napja alhadnaggyá előléptetett Josef Hinck egy ágyúgolyótól találva hősi halált halt. Az ezredtörzsből fogságba esett Johann Böhm főorvos, Franz Miskowsky ezredkáplán és Franz Wirsich törzsfoglár. Velük együtt az ezred ütközetben részt vett négy századának tényleges vesztesége (halottak, sebesültek és foglyok) valószínűleg 79 fő (ebből 8 tiszti és 3 törzsegyén), illetve 69 ló volt. Az ezredet ért teljes anyagi kár értéke nem ismeretes, ám egyedül az ezredpénztárban (3 egyéni letétet leszámítva) 5118 forint 17 krajcár veszett oda, míg a tiszti poggyászt ért összveszteséget utóbb 6702 forint 23 4/8 krajcárra tették.²⁵

Az ezred kitartását és hősiességét bizonyítandó Hartelmüller őrnagy március 13-án ígéretéhez híven benyújtotta kitüntetési felterjesztését, amelyben az altiszti és legénységi állományból összesen 46 főt javasolt valamilyen elismerésre. Ezt egy vesztes ütközet és az ezred szétszóródása után a cs. kir. I. hadtest parancsnoksága, illetve a hadsereg-főparancsnokság kicsit soknak találta, így végül 1850-ig bezárólag közülük összesen 9 személy kapott vitézségi kitüntetést a szolnoki ütközetben nyújtott teljesítményéért. Ők a következők:

Legénységi Vitézségi Érem, ezüst fokozat I. osztály

Jakob Dokaupil tizedes (őrnagyi 2. század): az őrnagyi osztály zászlójának megmenetéséért; Johann Noss zászlótartó (ő. 2. sz.): a poggyász- és lőszerkocsik egy részének megmentésében való részvételért; Anton Karpis közlegény (ő. 2. sz.): Sirowatka hadnagy

Melzerre *Bona* 2008–2009. II. 90. o.; Schiedebaumra *Bona* 1998–1999. III. 105. o.; A cs. kir. veszteségekre lásd még a cs. kir. I. hadtest Budán, 1849. március 22-én a szolnoki ütközetről készült veszteségi jelentését és mellékleteit. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-44d-e.; Saharek akciójára lásd Hartelmüller őrnagy 1849. március 13-án, Kecskeméten készült kitüntetési felterjesztését: KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-41b.

²⁵ Az ezred tiszti és legénységi veszteségeire lásd *Dedekind* 1879. 483–485. o. és a március 22-i veszteségi kimutatást. (Utóbbiban csak 5 tiszti és 68 legénységi állományú szerepel, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a sérültek közül a március második felére felgyógyultakat, ill. a közben a magyar fél által elengedett törzsegyéneket már nem számolták bele a veszteségbe.) Az anyagi károokra lásd az ezred március 14-én Kecskeméten kelt felterjesztését az ezredpénztár, ill. augusztus 14-én Titelben kelt felterjesztését a tiszti poggyászra vonatkozóan: HL GC 1849. R. 4185. és HL GC 1849. U. IV/1e. (349.)

ütegparancsnok megmentéséért; Franz Mistak közlegény (ő. 1. sz.): az őrnagyi osztály zászlója megmentésében való részvételért.

Legénységi Vitézségi Érem, ezüst fokozat II. osztály

Josef Forster és Andreas Gaydek tizedesek (alezredesi 2. század?): Bylandt főhadnagy, ütegparancsnok megmentéséért; Johann Walk tizedes (alez. 2. sz.), lova lelövése után a saját gyalogsága soraiban harcolt tovább, azokat buzdította; Ferdinand Wodiczka örvezető (ő. 2. sz.): amikor az ellenséges huszárok Karger vezérőrnagyot kíséretével együtt körbevétték, társai élén kimentette őket a bekerítésből; Semko Rodzio közlegény (ő. 2. sz.): Saharek századossal együtt részt vett a 3 löveg kimentésében, és itt kitűnt vitézségével.²⁶

A cs. kir. parancsnokságok neheztelése érthető volt: az ezred a szolnoki ütközetben valóban felbomlott, és képtelen volt fedezni a Karger-dandár visszavonulását. Március 5-én este az abonyi táborban az eredetileg reggel Szolnoknál harcba induló körülbelül 420 fős állományból mindössze 138 főt sikerült csak összeszedni; a többiek a következő napokban érkeztek be. A szétszóródásra jellemző, hogy az egyik századparancsnok, Friedrich Schmidt kapitány többnapig bolyongás után csak egy paraszt jószívűségének köszönhetően talált vissza az ezredhez; míg a szintén eltévedt Wilhelm Przhioda főhadnagy majdnem egy huszárjárőr fogságába került, amikor egy felbukkanó cs. kir. vadászjárőr megmentette. Március 6-án délután még mindig hiányzott 100 fő és 92 ló. Így alighanem érthető, hogy a csapatok rendezését helyben irányító Hartlieb altábornagy indokoltan érezte a korábban Gramont vezérőrnagy által az ezred tisztikarának felkészültségét kritizáló észrevételeit. Noha aznap este a cs. kir. Zeisberg-dandárral együtt megérkezett a 3. dragonyosezred ezredesi osztálya is Abonyba, Hartlieb mégsem az ezred törzstisztjei közül választott új parancsnokot, hanem valószínűleg még 6-án saját hatáskörben a cs. kir. 6. (Wallmoden) vértesezred addig kiváló teljesítményt nyújtó alezredesét, gróf Leopold Sternberget nevezte ki az alakulat élére ezredessé, akit aztán március 16-án hivatalosan is megerősítettek a posztján. Az új alezredes a rangidősségnek megfelelően Hartelmüller őrnagy lett.²⁷

Sternberg ezredes március 7-én máris lenyelhette a keserű pirulát: újdonsült ezredparancsnokként ő vehette át Damjanich vezérőrnagy parlamentiétől az általa küldött nagylelkű küldeményt. A magyar tábornok ugyanis a dragonyosezred elfogott pénztárából az ott található, azonosítható három magánletétet (Friedrich von Holtzer százados 170, Ernst Spiller alhadnagy 150, illetve Sebastian Pietrowsky tizedes 160 forintját) visszaküldte Abonyba a nevezetteknek. Ez a gesztus a fenti 3 személy hangulatát ugyan biztosan javította, de az ezred letargikus morálján aligha változtatott. Sternberg március 8. és 10. között ideiglenesen a még 6-án lemondott Karger helyett a dandárparancsnokságot is betöltötte, de aztán teljes erővel az ezred újjászervezésének szentelte magát.

²⁶ A március 13-ai kitüntetési javaslatra és a végül tényleg kitüntetettekre lásd az előbbi felterjesztést, ill. az ezredparancsnokság 1850. augusztus 10-én a cs. kir. zágrábi főhadparancsnokságnak helyben írott jelentését. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-41b., KA BA ABA 1848-1849. Karton 49. Nr. 33.; ezekre még összefoglalóan lásd *Dedekind* 1879. 485. o. (Aligha véletlen, hogy a 9 kitüntetett személyből 5 az őrnagyi 2. századhoz tartozott. Ez Saharek százados vezetésével csak február 23-án vonult be Szolnokra, így a legpihenetebnek számított. Ami a tisztikart illeti: közülük tudomásunk szerint senki sem kapott kitüntetést.)

²⁷ Az ezred szétszóródására, és az Abonyba beszállingózó dragonyosokra lásd Hartlieb március 6-án hajnali 2 órakor írt jelentését a cs. kir. I. hadtest parancsnokságának. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-21d., ill. Karger március 6-ai idézett jelentését, valamint *Dedekind* 1879. 485. o.; A cs. kir. Zeisberg dandár beérkezésére és Sternberg, valamint Hartelmüller hivatalos kinevezésére lásd *Dedekind* 1879. 485–486. o.

Az alakulat az új, március 10-ei hadrend szerint a cs. kir. Ottinger-lovashadosztály 2., Sternberg ezredes által vezetett dandárába került. Mivel a magyar csapatok közben kiürítették Szolnokot, a cs. kir. I. hadtest csapatai a hónap második felét nyugalomban tölthették Cegléd–Nagykörös–Kecskemét körzetében, ami kifejezetten jót tett a cs. kir. 3. dragonyosezrednek, amelynek a fegyelme és harckészsége is megszilárdult.²⁸

Az már más kérdés, hogy az április elején meginduló tavaszi hadjáratban az ezrednek így sem sok babér termett. A közben északra vonuló cs. kir. I. hadtest alakulatai először 1849. április 4-én Tápióbicskénél csaptak össze a magyar haderővel. A cs. kir. 3. dragonyosezred 4 századdal vett részt az ütközetben, amely jól indult, és a cs. kir. Rastic-dandár gyalogságán kívül a dragonyosoknak is komoly szerepe volt abban, hogy a magyar csapatokat először sikerült visszaszorítani. A magyar erősítések beérkezése után azonban az ezred csak a visszavonulást fedezhette. Április 6-án Isaszegnél az ezred két osztálya a cs. kir. centrumban leginkább a saját ütegek fedezésénél, illetve ismét csak a visszavonulás biztosításánál vitézkedhetett. Az ezután Pestre beszoruló cs. kir. fősergerek részeként a cs. kir. 3. dragonyosezred csak az április 13-ai Rákoskeresztúr felé végrehajtott felderítésben, illetve 20-án egy szakasszal az előbbi helység irányában megkísérelt szénagyűjtésben vett részt csekély sikerrel, többnyire ugyanis tartalékban volt. A cs. kir. hadvezetés végül rákényszerült a magyar főváros feladására, a cs. kir. I. hadtest csapatait ugyanakkor nem nyugatra, hanem délre indította, a szerb felkelők megsegítésére. Így április 23-án a hadtesttel együtt a cs. kir. 3. dragonyosezred is elhagyta Budát, illetve a neki nem sok dicsőséget hozó magyarországi főhadszínteret. Az ezred létszáma ekkor (a közben beérkező újoncpótlás ellenére) csak 603 fő és 619 ló volt.²⁹

A hadszíntérváltás azonban szemlátomást meghozta az ezred szerencsésjét. Délvidéken az 1849. június 7-ei győztes kátyi ütközetben a cs. kir. 3. dragonyosezred 4 századát Sternberg ezredes vezetésével a centrumban vetették be, és döntő szerepük volt abban, hogy a magyar visszavonulást fedező 8. honvédszászlóalj, illetve a 62. (Turszky) sorgyalozezred 2. zászlóalját sikerült végül szétverni, és azoknak jelentős veszteséget okozni. A július 14-én vívott kishegyesi vesztes ütközetben pedig Sternberg a 3. dragonyosezred két osztálya élén egy lovasüteg segítségével előbb visszaverte a Feketehegy felől támadó két magyar huszárosztály támadását, megmentve ezzel a löszertartalékot, majd megakadályozta, hogy a magyar csapatok jobbról átkarolják a hátráló cs. kir. hadtest csapatait, és elvágják a visszavonulás útját. Az ezred még részt vett a június 25-i óbencei, a július 19-i vilovai, illetve a július 23-i mosorini ütközetekben, de tevékenysége ezekben jobbára csak az ütegek fedezésére korlátozódott. Mindenesetre a szabadságharc végére az ezred 13 tisztje kapott valamilyen (Lipót Rend lovagkeresztje, Vaskorona Rend III. osztálya, Katonai Érdemkereszt) kitüntetést, míg az altiszti és legénységi állomány összesen 57 vitézségi érmet gyűjtött: 3 arany, 22 I. osztályú ezüst, illetve 32 II. osztályú ezüst elosztásban. Maga Sternberg pedig a Katonai Érdemkeresztben kívül a fenti két fegyvertényé-

²⁸ Damjanich március 7-i küldeményére és Sternberg általi átvételére lásd KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-ad 27. Sternberg dandárparancsnoki posztjára és a március 10-ei hadrendre lásd Hartlieb Abonyban, 1849. március 8-án kiadott hadosztályparancsait: KA AFA 170. fasc. Brigade unter FML Jellačić. 1849-3-3. és 4.; A cs. kir. I. hadtest Cegléden, 1849. március 10-én kiadott új hadrendjére lásd KA AFA Karton 1864. I. Korps unter Jellačić. 1849-3-ad 32. Az ezred mindennapjaira lásd még *Dedekind* 1879. 486–487. o.

²⁹ Az ezred áprilisi tevékenységére összefoglalóan lásd *Dedekind* 1879. 487–493. o.; Az április 23-ai létszámról lásd a cs. kir. I. hadtest hadrendjét. KA AFA Karton 1930. Südarmee unter Jellačić. 1849-4-23.

ért 1850. március 26-án megkapta a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét és cs. kir. kamarás, október 22-én pedig vezérőrnagy lett. Így elmondható hát, hogy az egység visszatalált a dicsőség útjára, valószínűleg ezredtulajdonosa legnagyobb meglepetésére.³⁰

Am egy „oldalvágást” még tartogatott a sors a jeles alakulatnak. 1843-ban ugyanis, mint háziezred, három (kék, vörös, és sárga) színű, ezüsttel himzett, aranyszálakkal és gyöngyökkel díszített selyem zászlószalagot kapott a trónörökös család tagjaitól (Ferenc Károly főherceg, Zsófia főhercegnő és Ferenc József) az alakulat az ezredzászlóra, amelyet egy díszes, nagyértékű faládikóban az ezredpénztárban őriztek lakat alatt. Am ez március 5-én Szolnoknál a magyar csapatok kezére került. A zászlószalagokat aztán Damjanich győzelme jeléül beküldte az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, ahonnan aztán az Országos Főhadparancsnokság vezetőjéhez, Kiss Ernő altábornagyhoz kerültek. A szabadságharc leverése után Sternberg ezredes még 1849. augusztus 19-én, Parácon kelt megkeresésére a cs. kir. aradi rendkívüli hadbíróóság nyomozást indított a zászlószalagok előkerítésére, de Kiss lefoglalt holmijai között csak két, a keresett díszjelekre hasonlító, kissé viseletes szalagot találtak. Ezeket eljuttatták a cs. kir. óbudai ruhabizottmányhoz, amely aztán október 13-án értesítette az ezredet, hogy a szalagok átvehetők. Hogy aztán mit szolt Sternberg a talált darabokhoz, illetve kért e „legkegyelmesebben” pótlást az ezred által elvesztett szalag helyébe Őfelségétől, vagy az uralkodói családtól, arról már nem szól a fáma...³¹

³⁰ Az ezred délvidéki tevékenységére összefoglalóan lásd *Dedekind* 1879. 494–510. o., ill. Kátyra és Kis-hegyesre még *Olchváry* 1901. 196–198., 213–224. o.; Az ezred tisztikarának és legénységének kintüntetései lásd *Wrede* 1898–1903. III/1. B. 206–207. o. Sternberg kintüntetései és előléptetésére lásd még rövid életrajzát *Hermann – Kucza* 2002. 218. o. (A kintüntetések gyűjtőgyűjtésében a cs. kir. 3. dragonyosezrednek valószínűleg az „uralkodói kegy” is besegített, mivel a nagyjából hasonló terjedelmű időszakban végig egyenletesen kiváló harctéri teljesítményt nyújtó cs. kir. 6. (Wallmoden) vértesezrednek összesen 16 tisztje kapott valamilyen kintüntetést (Katonai Mária Terézia Rend nélkül); altiszti és legénységi állományának pedig csak 64 vitézségi érmet (3 arany, 18 I. oszt. ezüst, 43 II. oszt. ezüst) sikerült „összeszorgoskodnia”. Utóbbira lásd *Wrede* 1898–1903. III/1. B. 162–163. o.

³¹ A zászlószalagokra és zsákmányolásukra lásd Büttner Emilnek, a 9. honvédszászlóalj örvezetőjének 1849. március 7-én anyjához írott levelét. Közli: *Kaposvári* 1975. I. 99–100. o. Szerinte maga a tároló szekrény 5000, a zászlószalag (csak egyet említ) 30000 forintot ért. Damjanich általi beküldésükre lásd *Közlöny*, 1849. március 8., 47. sz. Sternberg ezredes 1849. augusztus 19-én kelt megkeresésére, és a cs. kir. óbudai Ruhabizottmány október 13-án kelt válaszára, ill. a mellékletre lásd HL KG zu Arad. 113/24. 2/279. 4c-e.; Kiss Ernőre lásd még *Bona* 2015. 125–126. o.; Az ezredtörténetben egy szó sem esik erről a súlyos presztízveszteségnek számító eseményről. Erre lásd *Dedekind* 1879. 481–485. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Negyedik, bővített kiadás.) I–II. k. Miskolc, 2015.
- Dedekind* 1879. *Dedekind, Franz*: Geschichte des K. k. Kaiser Franz Joseph I. Dragoner-Regimentes Nr. 11. Wien, 1879. (1849-ben cs. kir. 3. dragonyosezred)
- Hermann* 2008. *Hermann Róbert*: A Drávától Schwechatig. Az 1848. őszi hadi események a Dunántúlon és a Felvidéken. In: *Hermann Róbert*: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008.
- Hermann* 2015. *Hermann Róbert*: A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14.–1849. január 27. (48as Könyvtár.) Budapest, 2015.
- Hermann – Kucza* 2002. *Hermann Róbert – Kucza Péter*: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. A tápióbicskei ütközet. Nagykáta, 2002.
- Kaposvári* 1975. *Kaposvári Gyula*: Szolnok város története. I–II. k. Szolnok, 1975.
- Kemény* 2018. *Kemény Krisztián*: A második szolnoki ütközet. (1849. március 5.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 2. sz. 321–349. o.
- Matolai* 1883. *Matolai Etele*: Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságban írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883.
- Olchváry* 1901. *Olchváry Ödön*: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Budapest, 1901.
- Urbán* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. Szerk. *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Von der Revolution *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49*. Bearb. von *Róbert Hermann, Thomas Kleťečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi*. Hrsg. von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj* mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005.
- Wrede* 1898–1903. *Wrede, Alphons von*: Geschichte des K. u. k. Wehrmacht. I–V. Wien, 1898–1903.

RÖVIDÍTÉSEK

I. Ak. u. J.	I. Armeekorps unter Jellačić
BA ABA 1848-1849.	Belohnungs–Anträge. Alte Belohnungs–Anträge 1848–1849.
HA. u. W-G.	Hauptarmee unter Windisch-Grätz
HL 1848–49.	HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. VII. 203. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
GC 1849. R.	I. 2. General Commando in Ofen. A cs. kir. budai főhadparancsnokság iratai. Gazdasági szekció
GC 1849. U.	I. 2. General Commando in Ofen. A cs. kir. budai főhadparancsnokság iratai. A Hadikárokat felszámoló bizottság iratai
KG zu Arad.	IV. 3. Az aradi cs. kir. rendkívüli hadbírórság iratai.
KA AFA	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten

Krisztián Kemény

THE “ADVERSITIES” OF HIS MAJESTIES DRAGOON REGIMENT IN THE MAIN BATTLEFIELD OF HUNGARY IN 1848–1849. MAINLY FOCUSING ON THE BATTLE OF 5TH MARCH 1849, SZOLNOK

(Abstract)

In the middle of the 19th century the Royal and Imperial (Minutillo) Dragoon Regiment III established on 20 December 1688 was one of the most tarnished and elegant military units of the Austro-Hungarian Royal and Imperial Army. The majority of its members were of Czech, Moravian and Silesian descents, and they wore standard cavalry helmets, white cloaks with dark-red cuffs and revers and white buttons, and light-blue pantaloons. However, this regiment was also honoured very much when the rank of regiment ownership was granted by Emperor Ferdinand I to the firstborn son of the heir apparent to the throne Archduke Francis Charles, the young hope of the Habsburg House, Archduke Francis Joseph on 4 August 1848. The name of the military unit was officially changed to Royal and Imperial (Francis Joseph) Dragoon Regiment, and the archducal family supposedly expressed their hope that in the next war the regiment would reap laurels on the battlefield, in accordance with the expectations of the young regiment owner. However, all of this occurred in a very different way in 1848–1849. The research paper outlines the fights of the military unit already named Royal and Imperial (Francis Joseph) Dragoon Regiment III in the main battlefield of Hungary, highlighting the battle of 5th March 1849, Szolnok, where the unit, despite all of the bravery of its soldiers, suffered their most serious financial, personal losses, and certainly loss of prestige during the whole war.

Krisztián Kemény

DAS „SCHWERE SCHICKSAL“ DES DRAGONERREGIMENTS SEINER MAJESTÄT
AUF DEM HAUPTKRIEGSSCHAUPLATZ IN UNGARN IN DEN JAHREN 1849–1849 –
MIT BESONDEREM BLICK AUF DIE SCHLACHT BEI SZOLNOK (SOLLNOCK)
AM 5. MÄRZ 1849

(Resümee)

Mitte des 19. Jahrhunderts war eine der exquisitesten und elegantesten Verbände der k. k. Armee das k. k. Dragonerregiment Nr. 3 (Minutillo), das am 20. Dezember 1688 gegründet wurde, einen standardmäßigen Kavalleriehelm mit dunkelroter Manschette und Revers, einen weißen Mantel mit weißen Knöpfen und eine lichtblaue Hose trug, und das zumeist noch aus einer böhmischen, mährischen und schlesischen Mannschaft bestand. Aber auch für dieses Regiment war es eine besondere Auszeichnung, dass Kaiser Ferdinand I. am 4. August 1843 das Regiment in den Besitz der jungen Hoffnung der Habsburgerdynastie, des erstgeborenen Sohns von Erzherzog Franz Karl, Franz Joseph, gab. Der Name der Einheit änderte sich daraufhin auch offiziell in k. k. Dragonerregiment Nr. 3 (Kaiser Franz Joseph), und die Familie des Erzherzogs verlieh wahrscheinlich ihrer Hoffnung Ausdruck, dass das Regiment – den Erwartungen des jungen Regimentsinhabers entsprechend – im nächsten Krieg auf dem Schlachtfeld Ruhm erlangen würde. Doch in den Jahren 1848–1849 kam es doch ein wenig anders. Die Studie stellt die Kämpfe des bereits unter dem Namen k. k. Dragonerregiment Nr. 3 (Kaiser Franz Joseph) tätigen Verbands in Ungarn schematisch vor, insbesondere auf dem Hauptkriegsschauplatz, mit besonderem Blick auf die Schlacht bei Szolnok (Sollnock) am 5. März 1849, in der das Regiment trotz seiner Heldenhaftigkeit die schwersten Verluste in Bezug auf Mannschaft, Material und Prestige während des gesamten Krieges erleiden musste.

Krisztián Kemény

LES « VICISSITUDES » DU RÉGIMENT DE DRAGONS DE SA MAJESTÉ
SUR LE THÉÂTRE PRINCIPAL DES OPÉRATIONS DE HONGRIE EN 1848–1849
(EN PARTICULIER DANS LA BATAILLE DE SZOLNOK DU 5 MARS 1849)

(Résumé)

Au milieu du 19ème siècle, le 3e régiment de dragons (Minutillo) fut l'une des unités les plus prestigieuses et les plus élégantes de l'armée impériale-royale. La plupart des soldats de ce régiment créé le 20 décembre 1688 furent d'origine tchèque, morave et silésienne. Ils portaient un casque de cavalerie type, un pantalon bleu clair et une veste munie de boutons blancs, de manchettes et de revers rouge foncé. Néanmoins, lorsque l'empereur Ferdinand Ier a donné, le 4 août 1843, la propriété du régiment à François-Joseph, fils aîné de l'archiduc François-Charles et héritier du trône des Habsbourg, ce fut un grand honneur pour ce régiment qui prit alors le nom 3e régiment de dragons impérial-royal (François-Joseph). La famille archiducal devait alors exprimer son espoir que ce régiment s'illustrerait par ces actes dans la guerre suivante et satisferait aux attentes de son jeune propriétaire. Mais il en

fut autrement en 1848–1849. L'étude traite des batailles du 3e régiment de dragons impérial-royal (François-Joseph) en Hongrie, principalement sur le théâtre principal des opérations en 1848–1849. L'étude consacre une attention particulière à la bataille de Szolnok du 5 mars 1849 dans laquelle le régiment a subi, malgré toute sa vaillance, ses plus graves pertes en hommes et en matériels pendant la guerre, sans parler de la perte de prestige.

Кристиан Кемень

«СКИТАНИЕ» ДРАГУНСКОГО ПОЛКА ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА НА ГЛАВНОМ
ТЕАТРЕ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В 1848–1849 ГГ.
(С ОСОБЫМ ВНИМАНИЕМ К БИТВЕ ПРИ СОЛЬНОКЕ 5-ОГО МАРТА 1849 Г.)

(Резюме)

В середине XIX. века одним из самых старинных и элегантных подразделений императорской и королевской армии был 3-ий (Минутилло) драгунский полк, основанный 20-ого декабря 1688-ого года, состоящий в основном большинстве с рядовыми чешского, моравского и силезского происхождения, носящими стандартные кавалерийские шлемы, одетые в белые мундиры с белыми пуговицами и с темно-красными манжетами и лацканами и голубые панталоны. Но даже и для этого полка считалось особой честью, что император Фердинанд I. 4-ого августа 1843-его года передал в собственность полк первенцу сына эрцгерцога Франц Карла, наследнику престола, новой надежде Габсбургов Францу Иосифу I-ому. Название подразделения официально изменилось на 3-ий императорский и королевский (Франц Иосиф) драгунский полк; а семья эрцгерцога, вероятно, выразила свою надежду на то, что полк следуя ожиданиям собственника молодого полковника завоюет славу на поле битвы в следующей войне. Но все сложилось слегка иначе в 1848–1849-их гг. Исследование представляет схематично сражения – в основном ведущиеся на главном театре военных действий в Венгрии, уже действующего подразделения под названием 3-ий императорский и королевский драгунский полк (Император Франц Иосиф), с особым учетом битвы при г. Сольнок 5-ого марта 1849-ого года, в которой состав полка потерпел самые серьезные личные, материальные и престижные потери, которые он понёс в течение всей войны, несмотря на свою отвагу.

ÚTLEVÉLHASZNÁLAT 1848–1849-BEN

A tanulmány a magyar hatóságok szabadságharc alatti, úti okmányokkal kapcsolatos tevékenységét kívánja bemutatni. Ezek használatában 1848 tavasza nem jelentett igazi korszakhatárt, az alkotmányos átalakulásnak köszönhetően megváltoztak ugyan a főhatóságok – Bécsben a megszűnt Kancellária szerepét a Külügyminisztérium, Budán a Helytartótanácsét az épülettel együtt a Belügyminisztérium vette át –, ettől eltekintve az ország nyugalmasabb részein még jó ideig gyakorlatilag minden a korábban megszokott mederben zajlott. Vármegyei, városi szinten még a formanyomtatványok sem módosultak, a korábbi években használt példányokat adták továbbra is az igénylőknek. Változást a meginduló nemzetiségi mozgalmak, majd az ország hadszíntérré válása hozott, ezek miatt a kérdés szabályozása már nem tűrt halasztást. 1848. október 19-én jelent meg az első átfogónak szánt rendelet, ezt december 22-én követte egy részletesebb, majd 1849. június 24-én egy újabb, amely azonban a gyakorlatban már nem valósulhatott meg. A jogszabályok megkerülhetetlen ismertetését követően szóba kerülnek az útlevelek formai jellemzői, a legfontosabb állami hivatalok által kiadott példányok, a gyártással kapcsolatosan fennmaradt adatok és egyéb okmányok, melyeket mintegy útlevélként használtak tulajdonosaik. A rendeletek száraz valóságát a konkrét útlevélhasználat példákon keresztül való bemutatása teszi átélhetőbbé.

Az okmányok kiállításánál mindig előnyt élveztek azok, aki valamilyen szolgálatot tettek az államnak: katonáskodtak, hivatalt viseltek, szállításokat eszközöltek, esetükben még a szabályok szigorú betartásától is eltekinthettek. A titkos állami küldetések elfedése céljából más névre kiállított, más foglalkozást, vagy úti célt feltüntető okmányok elősegíthették a feladat sikeres végrehajtását. A tanulmány sorra veszi, kik, hol, milyen módon ellenőrizhették az utazókat, milyen különleges szabályok voltak érvényben a kormány mindenkori székhelyét illetően, hogyan szabályozták a cs. kir. hatóságok a maguk ellenőrizte területeken az úti okmányokat, végül kitér a katonai útlevélhasználat egyes kérdéseire.

Az útlevélkérdés rendeleti szabályozása

1848-at megelőzően az útlevélügyeket legmagasabb szinten a Helytartótanács, illetve a Bécsben székelő Magyar Királyi Kancellária intézte, ennek megfelelően csak e két hivatal adhatott ki külföldre szóló úti okmányokat. A Helytartótanács Rendőri Osztálya felügyelte és rendeletileg szabályozta az alárendelt hatóságok útlevélügyi tevékenységét, hozzá küldték be az ország határain működő só- és harmincadhivatalok, valamint katonai hatóságok a külföldre utazók jegyzékeit, ezeket innen negyedévente terjesztették fel a Kancelláriához, a Helytartótanács által kiadott útlevelek és láttamozott vándorkönyvek jegyzékeivel együtt. Az ország határain belüli utazás esetén a főszolgabíró, az osztrák

örökös tartományokba való utazáskor pedig az alispán hatáskörébe tartozott az úti okmányok kiállítására.¹

A megszűnő feudális kormányzervek feladatait, ügkörét 1848 tavaszán fokozatosan a magyar minisztériumok vették át. Esterházy Pál, a bécsi székhelyű Külügyminisztérium vezetője egy datálatlan áprilisi levélben kérte Batthyány Lajos miniszterelnök állásfoglalását a független magyar felelős minisztériumról szóló 1848. évi III. törvénycikk egyes tisztázatlan kérdéseinek értelmezésével kapcsolatban, egyúttal rákérdezett, miként járjon el a külföldre szóló útlevelek kiállításával és a kinttartózkodási engedélyek meghosszabbításával kapcsolatban, melyek intézését hivatala a Kancelláriától örökölte. Ilyen jellegű ügyekben napi szinten keresték meg az ügyfelek az új minisztériumot. Ekkor még nem volt tisztázott, hogy a korábban részben a Kancellária által igazgatott terület teljes egészében a Külügyminisztérium hatáskörébe kerül-e.² Az 1848. április 22-én este 8 óra körül összeült minisztertanács érintette a külföldre szóló útlevelek kérdését is, határozata szerint mind a belügyminiszter, mind pedig a külügyminiszter adhat ki ilyen okmányt, annak formájával és az ügymenettel kapcsolatban Szemere Bertalan belügyér érintkezésbe fog lépni a társmisztériummal.³ Batthyány Lajos miniszterelnök április 24-án kelt válaszelevelében ugyanilyen értelemben tájékoztatta Esterházy Pált.⁴

A minisztertanácsi határozat, ha felületesen szemléljük, látszólag egymás mellé rendelte a két minisztériumot, de a megfogalmazásban azért már ott van, melyiknek szánták a vezető szerepet és ez az elkövetkező hónapok gyakorlatában is megmutatkozott. A kezdeményezés a belügyminiszter kezébe került, ő határozhatta meg az általános szabályokat, a fő irányelveket, az ő nevében keltek a legfontosabb rendeletek, nem egyértelmű esetekben az ő állásfoglalását kérték. A Külügyminisztérium szerepe mindössze arra korlátozódott, hogy intézte a közvetlenül hozzá forduló magánszemélyek útlevelügyeit, illetve ezen a téren tartotta a kapcsolatot az osztrák minisztériumokkal és más országok hatóságival.

Annak, hogy a kiadás módjáról a későbbiekben történt-e egyeztetés a belügy és a bécsi magyar minisztérium közt, nincsen nyoma,⁵ viszont Szemere Bertalan a minisztertanácsi határozatnak megfelelően már május 1-jén átküldte a külföldre szóló útlevel egy mintapéldányát Esterházy Pálnak.⁶

Az útlevelügyek napi intézését a Belügyminisztérium Rendőri osztálya végezte, melynek vezetője Perczel Mór,⁷ a későbbi honvédtábornok volt, az osztály munkáját Zoltán János államtitkár felügyelte. Természetesen a legmagasabb szintű döntések meghozatalának joga Szemere Bertalan minisztert illette.

Az 1848 májusára egyértelművé vált, hogy a hazai nemzetiségek többsége nem támogatja a magyar kormányt, hanem vele szembe saját nemzeti jogai kivívására törekszik.

¹ *Felhő – Vörös* 1961. 169. o.

² MNL OL H 2 1848:35.

³ Minisztertanács 1989. 35. o.

⁴ MNL OL H 7 1848:170., közli: *Batthyány* 1999. 384–385. o.

⁵ *F. Kiss* 1987. 189. o. Én sem találtam erre utaló adatot.

⁶ MNL OL H 9 1848:40; MNL OL H 7 1848:166. Esterházy Pál május 9-én még 50 példányt kért, hogy az illető követségek számára köröztetés végett elküldhesse. A kérésnek Szemere május 16-án tett eleget. MNL OL H 12 1848:1194. A példányokat később valóban szétküldték „külsországi követségeknek”. MNL OL H 7 1848:1021.; *Urbán* 2015. 149. o.

⁷ Perczel 1848. április 26-ától július 20-ig volt a Belügyminisztérium Rendőri osztályának igazgató tanácsosa. *F. Kiss* 1987. 581. o.

Az ország forrongott, legkorábban a Délvidéken alakult ki polgárháborús helyzet. Torontál megye csendbizottmánya május 2-án azt kérte a belügyminisztertől, mivel a lázongást országszerte emisszáriusok⁸ okozzák, rendelje el az utasok iratainak szigorú ellenőrzését és az okmányok nélkül utazók letartóztatását.⁹

Szemere Bertalan május 15-én felszólította Hrabovszky János altábornagyot, szlavóniai és szerémségi főhadparancsnokot, hogy külföldről csak olyan egyének léphessenek be az országba, akik minden gyanú felett állnak, még akkor is, ha ez az intézkedés a kereskedelem kárára lenne. Sőt, ha a helyzet rosszabbodik, joga van minden forgalmat leállítani, mint hadi állapot esetén szokás. A gyanús elemeket tartóztassa le, a külföldi újságokat kobozza el! Lépjen kapcsolatba a belgrádi pasával és az osztrák ügyvivővel, tájékoztassa mindkettőt a kialakult helyzetről és szólítsa fel őket erélyes fellépésre!¹⁰ Ugyanezen a napon Csernovics Péter délvidéki kormánybiztos is hasonló értelmű utasítást kapott. Ennek megfelelően Hrabovszkyval összhangban tevékenykedve rendeljen ki őrköt és biztosokat, meggátolva, hogy az országba fegyver, vagy fegyveresek jussanak be! Emellett minden olyan kérdésben járjon el, amire az altábornagy jogköre nem terjed ki!¹¹

Batthyány Lajos miniszterelnök május 28-án kérte Esterházy Pál külügyminisztert, vegye fel a kapcsolatot a török kormánnyal a Szerbia felől egyenként, illetve sokszor csoportosan és felfegyverkezve érkező néplázítók feltartóztatása ügyében. Mivel Szerbiából a politikai menekülteket nem adják ki, nehogy a magyar félnek olyan eszközökhöz kelljen nyúlnia, amelyek a jószomszédi viszonyt megmérgezik.¹²

Hamarosan azonban, kiderült, az országba áramló szerb önkéntesek tömegeit rendészeti eszközökkel nem lehet feltartóztatni. Vukovics Sebő kormánybiztos június 17-én kelt, Szemere Bertalanhoz intézett levele szerint a római sáncokat megszálló felkelők már az Óbecse és Újvidék közt közlekedők útveleleit ellenőrzik, és akit gyanúsnak találnak, bekísérik a parancsnokukhoz. Tettleg még senkit se bántalmaztak, de a fegyvereket mindenkitől elveszik.¹³ Karátsonyi László, Torontál vármegye főispánja két nappal később arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy a Határőrvidék és a Szerb Fejedelemség között a határsorompók gyakorlatilag megszűntek.¹⁴

Közvetlen polgárháborús veszély a nyugati országrészben nem fenyegetett, ennek ellenére itt is megszigorították a határőrizetet. Zichy Henrik főispán személyesen járta be Moson vármegye Ausztriával szomszédos határszakaszát, és ott felállította a rendbiztosokat. Lamberg Ferencről, a pozsonyi hadosztály parancsnokától fegyveres erőt is kért, az altábornagy Győrből rendelt ki egy századnyi gyalogost, ezek fele Pándorfon, másik fele pedig Köpcsénybe lett beszállásolva.¹⁵ A szomszédos Sopron vármegye három biztost nevezett ki a határra, megakadályozandó a „dologtalan idegenek” bejövételét Ausztriából.¹⁶ Ezek lovas katonaság és gyalogos pandúrok segítségével a Bécsbe és Bécsújhelyre vezető utakat ellenőrizve biztosították a vármegye nyugalmát. Hunkár

⁸ Kiküldött, ügynök.

⁹ MNL OL H 12 1848:744.

¹⁰ MNL OL H 9 1848:66.

¹¹ MNL OL H 9 1848:67.

¹² MNL OL H 2 1848:237, közli: *Batthyány* 1999. 618–619. o.

¹³ MNL OL H 9 1848:464.

¹⁴ MNL OL H 9 1848:437.

¹⁵ MNL OL H 9 1848:149.

¹⁶ MNL OL H 15 1848. 1. kútfő, 39. tétel.

Antal kormánybiztos 1848 júniusában további katonákat kirendelve lezáratta a Lajta-hegység átjáróit, a nehezen járható erdős részeket pedig pandúrok felügyelték. A közvetlenül a határnál fekvő első vonal mögött kijelölt egy másodikat is, melynek ellenőrzését az ott fekvő helységekre bízta. Itt nem volt fegyveres erő, a megfigyelési feladat a csőszökre és erdőkerülőkre hárult, de részt vettek benne az Esterházy család vadászati hivatalának alkalmazottai is.¹⁷

Szemere Bertalan útlevelügyekkel kapcsolatos első körrendelete június 8-án kelt és a magyarországi városokhoz, megyékhez, kerületekhez szólt. Ebben az ekkorra már a szlovákság körében mind nagyobb tért hódító pánszláv eszmék terjesztői által jelentette veszélyre hivatkozva rendel el szigorúbb eljárást. Az önkormányzatokat felszólítja, mielőtt bárki idegennek útlevelet adnának, alaposan tájékozódjanak milyen az igénylő jellege, magaviselete és hogy mi járhatban van. Akivel szemben akár csak a legkisebb gyanú is felmerülne, tagadják meg számára az okmány kiállítását!¹⁸

Június 11-én – pünkösd vasárnapján – véres összetűzésre került sor a pesti Károlylaktanyában egymás mellett elszállásolt magyar honvédek és a 23. (Ceccopieri) sorgyalogezred olasz katonái között. Ez az esemény azonnali cselekvésre készítette a belügyminisztert. Másnap statáriumot hirdetett az ország egészére, a főváros vonatkozásában szigorította a külföldieknek itt tartózkodását és útlevelhasználatát, valamint elrendelte egy központi rendőri hivatal felállítását.

Míg a július 8-ai rendeletében csak általános értelemben beszélt a szigorításról az idegenek számára a városok és megyék által kiadott útlevelek kapcsán, a július 12-ei már teljesen konkrét utasításokat tartalmaz. Eszerint külföldiek Pest-Budán csak a városházán kiadott engedély birtokában tartózkodhatnak, aki nem kap ilyet, annak 24 órán belül el kell hagynia a fővárost, különben elzárják. A szállásadóknak, jelentős pénzbüntetést kilátásba helyezve, ugyancsak kötelességükké tették a náluk megszálló külföldiek nevét, állapotát és ittlétük célját 24 óra leforgása alatt bejelenteni. A vasút- és gőzhajó-állomásokra biztosokat fognak kirendelni, akik nem is engednek olyan külföldit leszállni, aki nem rendelkezik úti okmánnyal, illetve nem tudja majdani szálláshelyét előre bemondani.¹⁹

Szemere most idézett, útlevelhasználatlaltal kapcsolatos két rendelete jól mutatja, hogy kiktől tartott ekkor leginkább a magyar kormányzat: olyan külföldiektől, akik a nemzeti-ségi vidékeket járva bujtogatják a népet, vagy elégedetlenséget szítanak az itt állomásozó idegen anyanyelvű katonák közt.

A kormány székhelye, kiemelt helyzete miatt a szabadságharc alatt rendőri szempontból végig különös elbírálás alá esett, mindegy, hogy Pest-Budáról, Debrecenről, Szegedről, vagy Aradról beszélünk-e. A helyi városkapitányi hivatalok nem voltak teljes mértékben felkészülve hirtelen megnövekedett feladataik ellátására, másrészt bizonyos jogköröket a kormányzat mindenképp a saját kezébe akart tartani, ezzel magyarázható az ezen a téren mindvégig tapasztalható nagyobb állami jelenlét.

¹⁷ MNL OL H 15 1848. 1. kútfő, 49. tétel.

¹⁸ Zólyom megye május 31-én kérte a Belügyminisztériumtól, hogy az útleveleket a szokott módon túl, szigorúan vizsgáltsák. Maga az irat nincs meg, csak iktatókönyvi bejegyzés tanúskodik róla. MNL OL H 15 Iktatókönyv 1848. 5. kútfő, 87. tétel

¹⁹ *Közlöny*, 7. sz. (1848. június 15.) 25. o. A rendeletet kétnyelvű röplap formájában is terjesztették. MNL OL R 32 No. 675.

A külföldiek Pest-Budán tartózkodásával kapcsolatos, június 12-ei rendelet záró része egy olyan miniszteri bizottság felállításáról is tájékoztatott, melynek feladata – az adott rendelet előírásainak betartatásán túl – a közrend fenntartása a fővárosban. Vezetője Perczel Mór, a Belügyminisztérium Rendőri osztályának igazgatója, tagjai: Hajnik Pál, ugyanezen osztály tanácsosa, Pest és Buda polgármesterei, valamint két-két polgára. Ebből a bizottságból jött létre a szabadságharc politikai rendőrsége, amelynek fő feladata a főváros ellenőrzése volt. A kisebb rendőri ügyek intézése továbbra is a városkapitányságoknál maradt. Az újonnan megalakult Országos Rendőri Hivatal rendőrbiztosa a számára kiadott igazolvány tanúsága szerint „köteles mindennemű zavarok s csoportosítások megszüntetését s elosztatását eszközölni, a rend s béke fenntartása tekintetében kiadott miniszteri rendeletek és fennálló törvények végrehajtását foganatosítani, általában az álladalom biztossága fölött őrködni és mindennemű politikai mozgalmakat éber szemmel kísérni, az ellenséges törekvéseket s titkos társulatokat felfedezni, s illetőleg a törvény kezeibe szolgáltatni.”²⁰ A Perczel Mór lemondása után Hajnik Pál vezetése alatt működő hivatal elsősorban a fővárost felügyelte, az „országos” elnevezés ellenére vidéki szervezete 1848 során nem jött létre. A későbbiek folyamán mind az útlevelek kiadásában, mind pedig azok ellenőrzésében fontos szerepet játszott.²¹

Bár, mint láthattuk, korábban is születtek útlevelek tárgyában rendeletek, ezek mindig csak részterületeket érintettek. A kérdéskör első, átfogóbb rendezésére csupán 1848 októberében került sor. A tavaszi alkotmányos fordulat az útlevéltudomány legmagasabb szintjén álló hivatalokat érintette, azonban alsóbb szinteken nem történt lényegi változás, az útlevélhasználati-szabályok megegyeztek a forradalom előttiekkel. Az ország öszre azonban hadszíntérré vált, jelentős részén polgárháború dúlt, így a kérdés rendezése nem tűrt halasztást.

A *Közlöny* október 19-ei számában *Rendelet* cím alatt megjelent utasítás dátum és iktatószám mellett aláírást nem tartalmazott, ugyanakkor a Belügyminisztérium Rendőri osztályának iktatókönyvébe három nappal korábban jegyezték be egy irat tárgyaként: „miniszteri szabályrendelet az útleveleket illetően”.²² Utóbbi dokumentum ma már sajnos nem lelhető fel a Rendőri osztály iratsorozatában, de minden bizonnyal azonos a *Közlöny*ben megjelenttel.

A korábbi szabályokhoz és főleg azok gyakorlatban történő alkalmazásához képest mindenképpen újdonság volt és szigorítást jelentett, hogy az úti cél távolságától függetlenül mindenkinek, aki lakóhelyéről eltávozott, útlevéllel kellett rendelkeznie. Korábban a megyén belüli utazásokhoz nem volt ilyenre szükség. Csak olyan egyén számára volt szabad úti okmányt kiállítani, aki utazása célját kijelentette és személye minden gyanú felett állt. Újdonság volt, hogy pontosan megjelölték, a kiadott útleveleknek milyen rovatokkal kell rendelkezniük. Ezek a következők voltak: az utazó neve, életmódja,²³ állapota,²⁴ vallása, születési és lakhelye, életkora, termete, arca, haja, szeme, orra, megkülönböztető jegyei, úti célja, útítársa. A személyleírásra vonatkozó részt bármilyen rangú tulajdonos esetében ki kellett tölteni. Ez a kitétel azért kerülhetett be a rendeletbe, mert a

²⁰ MNL OL H 96 Vegyes iratok Rendőri igazolvány Strausz Vilmos részére. Közli: *Urbán* 2015. 134. o.

²¹ *Urbán* 2015. 49–53. o.

²² MNL OL H 15 Iktatókönyv 1848. 5. kútfő 246. tétel.

²³ Foglalkozása.

²⁴ Családi állapota.

gyakorlat mást mutatott, a köztisztviselőben álló, magas rangú személyek esetén ettől gyakran eltekintettek. Az szabály az együtt utazó útitársak személyleírásának feltüntetéséről is rendelkezett. Az iparosok vándorkönyveit eztán fel kellett terjeszteni láttamozásra a Belügyminisztériumhoz. Azon utas, aki a fenti előírásoknak nem tett eleget, gyanús-nak volt tekintendő. A városokban és a nagyobb községekben eztán az áthaladók útlevelét ellenőrizni és láttamozni kellett.²⁵

A *Közlöny*ben november végén két egymást követő napon is megjelent ugyanaz a 21-én kelt belügyi rendelet, amely az október 19-eire visszautalva az útlevelhasználatra vonatkozó szabályok szigorúbb betartását és betartatását hangsúlyozza.²⁶ Bár fővárosi példákra hivatkozik, miszerint még az útlevellel rendelkezők se feltétlenül jelentik be magukat, vagy ha ezt meg is teszik, akkor az okmányuk láttamoztatását mulasztják el, valószínűleg az ország egyéb részein sem tartották be szigorúan az előírásokat. A korábbi szabályozáshoz képest új elem, hogy a vasút-, gőzhajó-, gyorskocsi- és bármilyen más, utasokat szállító társaságokat felelőssé tettek, miszerint csak olyan egyéneket vehetnek fel, akik útlevelüket rendszeresen láttamoztatták.

Az 1848-as év végére a rendőri ügyek, így az útlevelügyek legmagasabb szintű intézése is elkerült a Belügyminisztériumtól, december elején Madarász László irányításával kezdte meg működését az újonnan felállított Országos Rendőri és Postaosztály (továbbiakban: ORPO), melynél az úgymond elődszervezet, az Országos Rendőri Hivatal vezetője, Hajnik Pál osztályigazgatói beosztást nyert. Az ORPO az Országos Honvédelmi Bizottmány (továbbiakban: OHB) alárendeltségében működött, kiadott rendeletei is az OHB nevében keltek, és Madarász mint a bizottmány tagja írta alá azokat. Az első ilyen, mely december 2-án született, előírta, hogy a vasút-, gőzhajó- és gyorskocsi-társaságok csak érvényes útlevellel rendelkezők számára adhatnak el jegyeket. A jegyeladás csak az illető társaság helyiségében történhetett, ahol nevük és útlevelük kiadójának feltüntetésével nyilvántartást kellett vezetni az utasokról.²⁷

Az ORPO 460. iktatószáma alatt, Madarász László aláírásával, december 22-i keltezéssel, már a cs. kir. hadak nagy, téli támadásának megindulása után jelent meg a kérdéskör addigi legrészletesebb rendezését tartalmazó *Ideiglenes rendelet az útlevelek tárgyában* elnevezésű utasítás.²⁸ A szabadságharc végéig lényegében ez határozta meg az útlevelhasználát kereteit. Az ezt követő, hasonló volumenű rendelet egyrészt fontos dolgokban nem tért el tőle, másfelől 1849. június 24-én már eleve túl későn született ahhoz, hogy gyakorlattá válhasson, nem is beszélve még további egy hónappal későbbi hatálybalépéséről.

Az 460. számú ORPO-rendelet továbbra is előírja, hogy az országon belüli és azon túli bármi nemű utazásra csak érvényes útlevel birtokában van lehetőség. Az okmány akkor érvényes, ha magyar nyelven szerkesztett, tartalmazza a tulajdonos személyleírását, saját

²⁵ *Közlöny*, 31. sz. (1848. július 10.) 649. o.

²⁶ MNL OL H 15 1848. 5. kútfő 278. tétel.; *Közlöny*, 171. sz. (1848. november 28.) 809. o.; *Közlöny*, 172. sz. (1848. november 29.) 813. o. A rendelet Grois Gusztáv kolozsvári főbíróknak és egyben oltalmi bizottmányi elnököknek az OHB-hoz szóló beadványára válaszul született, ez a szóhasználatából egyértelműen kitűnik. Grois a láttamozatlan útlevellel érkezők visszaküldését, vagy hosszabb időre való elzárását helyezte kilátásba.

²⁷ *Közlöny*, 177. sz. (1848. december 4.) 835. o.

²⁸ MNL OL H 95 1848:460; MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 43. tétel.; *Közlöny*, 199. sz. (1848. december 27.) 937. o.

kézírását, az utazás kiindulópontját és célállomását, és okát, az érvényességi időt, az úti-társak megnevezésén túl azok személyleírását, a keltezése és a kiadó tisztviselő aláírása olvasható, és szerepel rajta az utóbbi hivatali pecsétje. A kötelező elemei közt ekkor szerepelt először a tulajdonos saját kezű aláírása. Járáson belüli utazáshoz a lakhely szerinti község-, vagy városbíró és jegyző, járáson túli, de megyén belüli út esetén az illető szolgabíró, országon belül a vármegye, vagy rendezett tanácsú városok hatósági elnöke, külföldre pedig csak az OHB állíthat ki útlevelet. Bárki más nevében kelt okmány érvénytelen. Honvédelmi bizottmányi útlevel igénylésének kétféle módja van: kezdeményezhető a lakhely szerinti vármegyénél, vagy városnál, a törvényhatóság elnöke által, aki felterjeszti a kérelmezőnek a kiállításához szükséges pontos adatait és jót áll a személyéért, valamint az elkészült útlevelet is hozzá küldik vissza. A gyorsabb eljárás módja pedig az, hogy a törvényhatósági útlevel birtokában, melyben eleve feltüntetik, hogy egy másik okmány igénylésének céljából adták ki, a kérelmező elutazik a kormány székhelyére és ott, ezt leadva, az ORPO-nál átveheti az újat.²⁹ A rendelet meghatározta az illetekeket és azok befizetési módjait. A szegények részére ingyen járt az útlevel, de azt nem rögzítették, ki tekinthető annak.

Iparos legények továbbra is úti okmányként használhatták a vándorkönyvüket, de ezek kiállításának jogát elvették a céhektől, és kizárólagosan a törvényhatóságok kapták, külföldre utazásra csak a kormány által láttamozva voltak használhatóak. Hogy megfeleljenek az útlevelekkel szemben támasztott követelményeknek, a személyleírással kapcsolatos rovatok kiegészítendőek, a külföldre utazás esetén pedig fordítással ellátandók. A továbbiakban már csak az állam által központilag elkészített és lepecsételt vándorkönyvek lesznek kiadhatók, ezért a törvényhatóságoknak jelenteniük kellett, hogy nagyjából hány példányra lehet majd szükségük.

Külföldiek csak azután bocsáthatók keresztül az országon, ha magukat megfelelően igazolják és a kitűzött útvonaltól nem térhetnek el. Az útlevel-ellenőrzés a határszéleken a harmincad- és vámhivatalok, az ország belsejében a szabad királyi városok, megyék és kerületek feladata. Az ellenőrzés során az útlevel érvényességét megvizsgálják, majd láttamozzák azt, a nem megfelelő okmányokkal rendelkezőket letartóztathatják, vagy visszaküldhetik. Az országhatáron az utazók jegyzékét továbbra is vezetni kell és hetente felterjeszteni az ORPO-hoz. A vasút-, gőzhajó-, gyorskocsi-társaságokat az eddigieken túl arra is kötelezték, hogy az utasokat csak az útlevelükben szereplő útvonalon szállítsák. Ha az úti okmányok érvényessége útközben lejárt, akkor egy másik hatóság kizárólag a lakhelyre való, a legrövidebb időn belüli visszatérésre állíthat ki újabbat.

A rendelethez csatoltak egy községi és egy vármegyei/városi útlevelmintát, ezek a korábban megszokottaknál lényegesen több rovatot tartalmaztak. A fent már említett saját kezű aláíráson túl ilyenek a ruházatra, beszélt nyelvekre vonatkozóak, de a személyleírás is új elemekkel bővült a *Közlöny*ben október 19-én megjelent rendelethez viszonyítva. Az ottani termet, arc, haj, szem, orr, megkülönböztető jeggyel összevetve, az itteni termet, arcalak, arcszín, haj, szem, száj, orr, szemöldök, bajusz, szakáll már talán valami-

²⁹ A Belügyminisztérium Rendőri osztályának fennmaradt iratanyagában az útlevelügyek két kútfőbe sorolva fekszenek, ezek elnevezései a következők: *útlevelek*, illetve *rövid úton kiadott útlevelek*. Utóbbi kifejezés nem a tervezett utazás hosszára utal, hanem az okmány kiállításának mikéntjére, mely a fent ismertetett gyorsabb eljárás módjának felel meg.

vel könnyebbé teszik a személyek útlevel alapján való azonosítását. A vármegyei/városi útlevelminta mindössze két rovattal tartalmaz többet, mint a községi, „minő alkalmazhatóságán” és „hová utazik” a tulajdonosa, illetve még ezzel a kitéttel: „Az itt leírt egyén magát mindenütt, a szabályokhoz és törvényekhez tartván, az írt célra és helyre szabadon és háborítlanul utazhatik.” A Madarász László december 22-ei rendelete alapján szerkesztett útlevelek első ránézésre való beazonosítását nagyban megkönnyíti, hogy a közölt mintákon szerepelt az ORPO iktatószáma³⁰ és ezt sok kibocsájtó a saját példányán ugyanilyen formában feltüntette. Pesten a rendelet hatályba lépésének napjára, január 1-jére már el is készültek az új nyomtatványok, és nagy mennyiségben állították ki őket a fővárost elhagyó menekülteknek. Az egyes sorszámút a Szilágynagyfaluban született Diósy Márton, 32 éves nyelvtanító kapta.³¹

A rendeletet nem csak a *Közlöny*ben tették közzé, hanem nyomtatvány formájában is terjesztették körlevél kíséretében, ami gyakorlatilag végrehajtási utasításnak tekinthető. Eszerint az illető törvényhatóságok kötelesek meggyőződni róla, miszerint a kérelmező nincs-e adóhátraléka, nem esik-e katonai sorozás alá, illetve 14 napon belül ki kell jelölniük és be kell jelenteniük, hogy hol lesznek az útlevel-vizsgálati helyeik.

A főváros kiürítésekor Madarász László és hivatala január 1-jén az elsők között távozott anélkül, hogy az útlevelek kiadásáról megnyugtatóan rendelkezett volna.³² Gyurits Antal országgyűlési gyorsíró visszaemlékezése szerint: „megátkozta az Madarász rendőrségét, ki aznap délelőtt útlevelet akart váltani; Madarász volt az első, ki sátorfáját felszedte, alárendeltjeinek még csak Albákat³³ sem hagyva. Üggyel, bajjal sikerült útlevelelre szert tennem, kétórai futkosás után.”³⁴ A Lánchídon folyó szállítások felügyeletével megbízott Hajnik Pál még a fővárosban volt. A nála lévő korábbi formanyomtatványokat felhasználva, sőt abban a pár napban még újabb, egyszerűbb kivitelűeket készíttetve, több száz embert látott el útlevelel.³⁵ Ezek a korábbi hivatalának megfelelő fejléc szerepelt, és Hajnik is az Országos Rendőri Hivatal igazgatójaként volt feltüntetve rajtuk. Madarász László ezen felháborodva, illetve azon, hogy Hajnik elvégezte azt a feladatot, amiről neki kellett volna intézkednie, január 27-én azzal vádolva állította félre, miszerint utólag Debrecenben adott ki útlevelet úgy, mintha az még Pesten készült volna.³⁶ Hajnik Pál 1849 májusában, Madarász László politikai bukását és az ORPO feloszlását követően a legmagasabb szinten tért vissza a rendőri ügyek intézésébe, a Belügyminisztérium újjáalakulásakor osztályigazgató tanácsossá és a szerveződő országos rendőrség vezetőjévé nevezték ki.³⁷

Szemere Bertalan neve alatt, 1849. június 24-ei keltezéssel jelent meg a *Rendület az útlevelek, s vándorkönyvek iránt* címen az útlevel-kérdés szabadságharc alatti utolsó és legátfogóbb, 25 pontból álló rendezése.³⁸ Ez a közzététele után majdnem egy hónappal,

³⁰ 460./R.P.K.

³¹ MNL OL H 97 Diósy Márton.

³² *Urbán* 2015. 216–217 o.

³³ Kitöltetlen útleveleket.

³⁴ Menekvés 1850. 21. o.

³⁵ Hajnik Pál ezekben a napokban legalább háromféle formanyomtatványt használt. MNL OL H 97 Csabay Pál, Lankszfeld Ede, Polák Ignác.

³⁶ *Fábiánné* 1974. 201. o.; *Urbán* 2015. 218–222. o.

³⁷ *F. Kiss* 1987. 529. o.

³⁸ MNL OL H 11 Vegyes iratok 29–32. sz.; *Közlöny*, 142. sz. (1849. június 27.) 529–530. o.

július 20-án lépett volna csak életbe, ezért már csupán elméleti rendelkezésnek tekinthető, így valójában inkább feltételes módban lenne indokolt beszélni róla. Mivel nagyrészt az ORPO 460. számú rendeletén alapult, a felesleges ismétlések miatt a részletes, pontról pontra való ismertetését nem tartom célszerűnek, az ott meghatározott dolgok szinte teljes egészében érvényben maradtak, csak azt a néhány dolgot emelem ki, ami eltérést jelentett a korábbi szabályozáshoz képest.

Azon a törvényhatóságon belül, ahol az utazó élt, már nem volt kötelező úti okmány kiváltása, de az ebből adódó esetleges kellemetlenségeket – feltartóztatás, hazatoloncolás – mindenkinek magának kellett viselnie. A korábban a lakhelyüket elhagyóknak a távolságtól függetlenül útlevelel kellett rendelkezniük. Ez ellen Máramaros vármegye 1849. február 3-án kelt levelében felszólalt. A községi útleveleknek a lakóhely szerinti járáson belüli használata a megye csendes békés állapota miatt szerintük nem indokolt, a szabályokhoz való szigorú ragaszkodás csak károkat és a lakosság körében elégedetlenséget okozna. Az ORPO egyetértve a felterjesztéssel ideiglenesen felmentést adott Máramarosnak a járásokon belüli útlevelhasználat alól.³⁹ Valószínűleg máshonnan is hasonló visszajelzések érkezhettek, ez vezethetett a szabályok enyhítéséhez. A felesleges vesződség mellett az illeték miatt sem volt mindegy, hogy kisebb utazások alkalmával minduntalan kellett-e útlevelet kiváltani.

A rendeletben újdonság volt még, hogy határmegyék kizárólag a szomszédos tartományokra való érvényességgel és legfeljebb két hétre, de adhattak ki útlevelet. Ezeken túli utazás az államrendőrség közbenjárásával a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. Fontos szigorítás, hogy a törvényhatóságok által kiállított útlevelel az ország egész területére érvényes volt, de Budapestre való utazásra nem jogosított.

A külföldre szóló útlevelek nyelve magyar és francia, a törvényhatóságiaké magyar, a községieké pedig az egy hónappal később elfogadott nemzetiségi törvénnyel összhangban az adott helység által használt nyelv.

Vándorkönyvek esetében is más elbírálás alá estek a határon túli közvetlenül szomszédos tartományok: az állami rendőrség jóváhagyásával törvényhatóságok is állíthattak ki oda érvényes vándorkönyveket. Távolabbi úti cél esetén a belügyminisztertől kellett engedélyt kérni. Az útlevelek kitöltésénél alkalmazott érvényességi szabályokhoz hasonlóan vándorkönyvek esetén is minden rovatot ki kellett tölteni, magát az okmányt sorszámozni kellett, és a kiállítónak aláírásával és pecsétjével kellett megerősítenie. Az okmányok magyar nyelvűek voltak, de a személyleírás rovatai németül is szerepeltek bennük.

Ez a rendelet is tartalmazott mellékletként okmánymintákat, de itt a községi és törvényhatósági útlevelel mellett egy vándorkönyvet is közzétettek. Az útleveleket először a korábban használt, Madarász-félékkel összevetve szembeűnő, hogy a rovataik száma jelentősen lecsökkent, ami kizárólag a személyleírás ismételt egyszerűbbé válásával magyarázható. Olyan rovatok estek ki, mint arcszín, száj, szemöldök, szakáll,⁴⁰ ruházat, melyek vagy könnyen változtathatók, vagy pedig igazán sokat nem segítenek a személyek beazonosításában. Alkalmazásuk feleslegessége valószínűleg a korábbi, majdnem féléves használat során bebizonyosodott. Az új községi és törvényhatósági útlevelet egymással összevetve ugyanazt tapasztaljuk, mint az 1848. decemberi szabályozásnál: a két

³⁹ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 5. tétel.

⁴⁰ A bajusz rovat továbbra is megmaradt, így itt volt lehetőség az arcszörzet együttes feltüntetésére.

változat között minimális az eltérés. Konkrétan a rovatok teljesen azonosak, a különbség csak annyi, hogy a törvényhatósági útlevelel szerepelnie kell az illető vármegye, vagy város címerének, illetve egy formulának, miszerint minden polgári és katonai hatóság az okmány előmutatóját, amennyiben az a fennálló törvényeket, rendeleteket betartja, szabadon utazni engedje, szükség esetén pedig oltalmába vegye. A *Közlöny* másnapi számában javították a rendelet szövegében előfordult kisebb sajtóhibákat.⁴¹

Az úti okmányok főbb típusai, jellemzőik

A rendeleti szabályozás után essék szó most az úti okmányok eddig nem érintett néhány sajátosságáról, illetve arról, hogy az útlevelek és vándorkönyvek mellett milyen más dokumentumokat használtak még a szabadságharc alatt az utasok a maguk igazolására.

A kor Magyarországon használt útlevel rendszerint egylapos,⁴² egyetlen utazásra szóló okmány, melyet egyetlen színnel, feketével nyomtak.⁴³ A fogalom maga annyiban tért el a maitól, hogy nem csak a nemzetközi forgalomban használt dokumentumokat értették alatta, hanem így nevezték az országhatárokon belüli utazáskor használtakat is.

Kissé túláltalánosítva azt mondhatjuk, hogy minél magasabb rangú volt a hivatal, annál díszesebb és nagyobb méretű volt a nála kiállított útlevel. Ennek megfelelően 1848–49-ben a külföldre szóló, kormányzati szintű szervek okmányai voltak a legreprezentatívabbak. Négy fajta ilyen típusú útlevel maradt ránk a szabadságharc idejéből, melyek közül egyesek küllemük és tartalmi jegyeik alapján nagyon erős rokonságot mutatnak, olyannyira, hogy első ránézésre teljesen azonosnak is tűnhetnek.

Legkorábban a Bel-⁴⁴ és Külügyminisztérium⁴⁵ 1848-as okmányai kerültek forgalomba, melyek csak az adott hivatalra utaló feliratban térnek el egymástól. Ezeket időben a rájuk nagyon hasonlító, de tőlük már több elemben eltérő OHB-féle példány⁴⁶ követte. Végül a kiadóra, mint a magyar állam kormányára hivatkozó,⁴⁷ csak a szabadságharc utolsó hónapjaiban használt típus következik, ez már csak jellegében emlékeztet az előzőekre. Mind a négy említett útlevelfajta kétszín nyomással készült, de mint hamarosan látni fogjuk, nem ezek voltak 1848–49 legszínesebb úti okmányai.

Szemere Bertalannak április végén már rendelkezésére állt az új belügyminisztériumi útlevel, a 2-es sorszámút április 29-én állították ki.⁴⁸ A belügyminiszter május 1-jén egy mintapéldányt átküldött belőle Esterházy Pál külügyminiszternek, majd május 16-án

⁴¹ A megjelent rendeletből kimaradt, hogy Budapestre csak az állami rendőrség központi osztálya adhat ki és láttamozhat útleveleket, vándorkönyveket. A törvényhatósági útlevel-minta szövegénél pedig sorrendi probléma volt. *Közlöny*, 143. sz. (1849. június 28.) 534. o.

⁴² Hazánkban csak 1878-ban rendelte el a belügyminiszter az útlevelek füzet formájában történő kiállítását. *Som* 2014. 32–33. o.

⁴³ Kisebb hivatalok esetében, illetve szükséghelyzetben, mikor nem állt rendelkezésre megfelelő formanyomtatvány, készültek teljesen kézzel írt útlevelek is.

⁴⁴ MNL OL H 97 De Longho Sebastiano, Hagymás Jeremiás, Magyar Dávid, Nicoletti Giovanni, Pepin József, Pflingstgraef Károly, Rauperstrauch Adolf, Thomae Gusztáv.

⁴⁵ MNL OL H 6 1848:1241.

⁴⁶ MNL OL H 95 1849. 6. kútfő, 2. tétel.

⁴⁷ MNL OL H 75 1849:23 420.

⁴⁸ A Peterdy Gábor nevére szóló okmány a Központi Antikvárium 2005. május 27-i árverésén 150 ezer forintért kelt el. *Som* 2014. 176. o.

még ötvenet, hogy a külföldi követségek között köröztetni tudja őket.⁴⁹ Az 1848-as belügyi útlevelek a nyomtatványokon szereplő felirat szerint Szerelmey Miklós intézetében készültek Pesten.⁵⁰

A nagy formai hasonlóságok ellenére úgy néz ki, a külügyi útleveleket nem ugyanígy nyomták. A bécsi Külügyminisztérium díjazó hivatala 1848. július 22-én kapott felhatalmazást a Mohn Lajos könyvnyomdájában legyártott 960 darab útlevelért járó 67 forint 12 krajcár kifizetésére, valamint a nyomókövek átvételére.⁵¹ Utóbbiakra hamarosan ismét szükség lett, október 28-án újabb 100 forintot és 48 krajcárt fizettek ki Mohn Lajosnak 1400 darab útlevel nyomtatásáért.⁵²

A honvédelmi bizottmányi útlevel a külügyihez hasonlóan nem hordoz magán a gyártás helyével kapcsolatos adatot. A másik kettőhöz képest a királyra utaló bevezető rész „Ő Felsege a magyar király nevében, belügyministere által...” helyett itt a „Magyarország honvédelmi bizottmánya által” szöveg szerepel. A korona nélküli címer használatát a trónfosztáshoz szokás kötni, de ebből az okmányból jóval korábbiól is maradt fenn ilyen-nel díszített, kitöltött példány.⁵³

A *Magyar Álladalom kormányja* által kiadott, külföldre szóló útlevel már egész biztosan a függetlenség kikiáltása után készült. A díszítőelemek szimbolikáján túl ezt az is alátámasztja, hogy az általam ismert példányt aláíró Hajnik Pál csak 1849 májusában került vissza az országos rendőri igazgatás csúcsára. Színeiben, elrendezésében a korábban használt OHB-féle típust idézi, tartalmi jegyei csaknem teljesen azonosak azzal, de a díszítőelemei eltérőek.

Kolozsvár város útlevele páratlan a maga nemében, háromszínű nyomásával még az előbb említettek is lekörözi.⁵⁴ A piros-fehér-zöld okmány minden bizonnyal közvetlenül a város 1848 karácsonyi felszabadulása utáni lelkesültségben készült el, igen szép kivitelben. Erre utal a január 5-én kiállított példány alacsony, 45-ös sorszáma. Február 2-ára már 589, február 17-ére pedig már 920 darab volt belőle forgalomban. A királyi líceum könyvnyomdájában készült útleveleket tavasszal egy csak feketével nyomott, egyszerűbb kivitelűre cserélte le a város.⁵⁵

Az útlevelek gyártásával kapcsolatosan – az előbb említettekén túl – viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre. Ilyen például, hogy Gömör vármegye állandó bizottmányának 1848. augusztus 8-án Rimaszombaton tartott ülésén Abaffy János ideiglenes alispán jelentette, a korábban használt útlevel-nyomtatványok elfogytak, ezért 10 000 darabnak a szokott formában, Rozsnyón, Kek Lászlónál való kinyomtatásáról határoztak. Ugyanitt Rozsnyó városa már korábban megrendelt 600 darab városi útlevelet. A megyei okmányokból 1849 tavaszáig összesen 2400-at állítottak ki, 7600 darab még megvolt, de azok

⁴⁹ MNL OL H 9 1848:40.; MNL OL H 7 1848:166.; MNL OL H 12 1848:1194.; MNL OL H 7 1848:1021.; *Urbán* 2015. 149. o.

⁵⁰ A belügynek volt egy feltehetően 1849-ből származó, kevésbé díszes, csak feketével nyomott, jóval egyszerűbb kivitelű útlevele is. MNL OL H 11 Vegyes 17.

⁵¹ MNL OL H 6 1848:649.

⁵² MNL OL H 6 1848:1675.

⁵³ Weinändler Mózes útlevelét 1849. március 12-én állították ki. MNL OL H 95 1849. 6. kűtfő 2. tétel.

⁵⁴ A pirossal, zölddel és feketével nyomott okmány példányai: MNL OL H 97 Jánosy Ferenc, Kassay József, Schenk Jakab.

⁵⁵ MNL OL H 97 Szabó János.

már nem feleltek meg a ORPO hatályos, 460. számú rendeletének, így letették őket az első alispán hivatalában.⁵⁶

További szörványadat, hogy Heves megye január 6-án Egerben tartott bizottmányi ülésén, melyen az ORPO 460. számú rendeletével kapcsolatos intézkedések meghozatalát tárgyalták, elrendelték 5-5000 darab községi és vármegyei útlevel kinyomtatását.⁵⁷

Szemere 1849. május 10-én kérte a Pénzügyminisztériumtól a debreceni városi nyomdában készült 1000 darab rendőri útlevel után járó 13 forint utalványozását.⁵⁸ Itt minden bizonnyal *A Magyar Álladalom Rendőri Hivatalától* feliratú fejléccel ellátott, korona nélküli címeres változatról lehet szó, melyből a rendőri igazgatás élére frissen visszakérült Hajnik Pál május 17-én adta ki a 237. sorszámút.⁵⁹

Akármilyen papírra nyomták is, a vizsgált időszak útlevelei a tartós igénybevétel követelményeinek egyáltalán nem feleltek meg. Méreteik miatt a tulajdonosaik csak többszöri összehajtva tudták őket maguknál tartani, könnyen gyűrődtek és az állandó ki-behajtogatás miatt könnyen el is szakadhattak. Az iparoslegények vándorkönyvei, amelyeket eleve több éves használatra szántak, a füzet formátumból adódóan jóval időtállóbbak voltak. Ezeket néhányan úgy próbálták lemásolni, hogy útleveleiket védendő, összehajtogatva a vándorkönyvekhez hasonló kis füzetekbe ragasztották be azokat.⁶⁰ A már elrongyolódott, a hajtás mellett szétszakadt okmányok házilagos javítása több esetben összevarrással történt.⁶¹

A korábban ismertetett szabályozás csak az utazás közben lejárt érvényességű útlevelek kérdésével foglalkozott, de azzal nem, ha az érvényességi időn belül „betelt” egy útlevel és több láttamozás már nem fért el rajta. A rendeletek szellemében ekkor egy új okmányra kellett volna lecserélni, de a gyakorlatban inkább egy újabb darab papír hozzáragasztásával pótolták ki. Jobb esetben a két lap érintkező szélét az aktuálisan eljáró hatóság ilyenkor lepecsételte.⁶²

Az iparos legények vándorkönyveit a korábban ismertetett rendeletek szerint külföldre menetel esetén valamely központi hatóság által – Belügyminisztérium Rendőri osztálya, ORPO, állami rendőrség – láttamoztatni kellett. A Belügyminisztérium iratanyagában fennmaradt az 1848 során ott láttamozott vándorkönyvek jegyzéke.⁶³ A kötetbe 119 nevet jegyeztek be, feltüntetve a tulajdonosok mesterségét, mikor és hol állították ki eredetileg a vándorkönyvüket, hová szeretnének utazni, milyen időtartamra, illetve bejegyezték a láttamozás keltét. A legkedveltebb úti célok: Szerbia, Törökország, a román fejedelemségek és a német államok voltak, de többen indultak Hamburgon át Amerikába.

Madarász László 1849. január 1-jén életbe lépett rendeletét követően már csak központilag kiadott vándorkönyveket lehetett használni. Szatmárnémeti város ennek megfelelően már január 2-án megrendelt 200 példányt, aminek ellenértékét, 66 forint 40 krajcárt

⁵⁶ Köszönöm Zsupos Zoltánnak, hogy az általa összegyűjtött, még nem publikált adatokat a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁷ MNL OL H 29 2688.

⁵⁸ MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 21. tétel.

⁵⁹ MNL OL H 74 1893. (1. doboz, 1043. p.)

⁶⁰ MNL OL H 12 1848:2935. Hazánkban csak 1878-ban rendelte el a belügyminiszter az útlevelek füzet formájában történő kiállítását. *Som* 2014. 32–33. o.

⁶¹ MNL OL H 15 1848. 18. kútfő, 12. tétel.; MNL OL H 97 Guzanyin János.

⁶² MNL OL H 97 Gregor Miksa.; MNL OL H 97 Hartmann József.

⁶³ MNL OL H 15 29. kötet.

a helyi sóháznál be is fizette, de az okmányok megérkezésére még több mint két hónapot kellett várnia.⁶⁴ A Pestről való sietős távozás miatt az állami fegyvergyár mestereinek is a fővárosban maradtak az okmányai, Kossuth Lajos 1849. február 13-án kérte ezek pótlását az ORPO-tól.⁶⁵

Az útleveleken és vándorkönyveken túl melyek voltak a szabadságharc idején azok az okmányok, amiket tulajdonosaik az utazásaik során a maguk igazolására felhasználtak?

Ilyenek például a *nyílt rendeletek*, melyek formailag viszonylag kevésbé voltak kötöttek. Készülhettek nyomtatott fejléccel, de gyakori, hogy teljes egészében kézzel szerkesztették őket. Polgári és katonai hatóságok is állítottak ki ilyet, általában valamilyen különleges megbízatáskor. Ha ez helyváltoztatással járt, leginkább futárszolgálat, vagy új állomáshely elfoglalása esetén, akkor a szöveg rendszerint hasonló formulával zárult: egyszerűen felszólítatnak az illető hatóságok, hogy fent nevezett urat útjában sehol fel nem tartóztatva, sőt mindenben elősegítve szabadon átengedjék.

Az országgyűlés debreceni tartózkodás idején a *képviselők eltávozási engedélye* megfelelő formában kiállítva útlevélnek volt tekintendő. A távollétet rövidebb időszakra a házelnök, hosszabb idő esetén pedig a képviselőház engedélyezte. Minderről Madarász László 1849. január 15-én tájékoztatta a várost, de a rendelkezés csak két hétig volt érvényben, a Debreceni tartózkodási szabályok szigorításával január 29-én megszüntették.⁶⁶

Az úti okmány nélküli személyek számára a hatóságok a lakhelyükre való visszatérésre, kizárólag csak egy útra, úgynevezett *utasító levelet* adhattak. Használatukban nagyon hasonlítottak ezekhez a katonai *szabadságlevelek*, melyekkel szintén csak szigorúan rögzített útvonalon lehetett utazni. Az célállomás elérése után le kellett adni őket a legközelebbi hatóságnál, meggátolva ezzel az illető további szabad mozgását, és csak a szabadság leteltekor, vagy a katona esetleges korábbi visszahívása esetén lehetett visszakérni.

Külön csoportot képeznek a valamilyen szolgálat lejártával kiadott *elbocsátó levelek*. A pesti állami fegyver- és gépgyár már 1848-ban kiállított a munkásai számára ilyeneket. A név mellett a szolgálati időt és a mesterséget feltüntető bizonyítvány szerint az illető „magát teljes megelégedésünkre, híven s becsületesen viselte, és innét egészségesen elbocsátattott.” Meissner Henrik lakatoslegény ilyen elbocsátó levelet használt 1849 márciusában, amikor a már Nagyváradra települt gyárból Debrecenbe utazott. Útközben még Nagyváradon, majd Berettyóújfaluban és Mikepércsen ellenőrizték az okmányt. Debrecenben az ORPO-nál leadta és a továbbutazásra rendes útlevelet kapott.⁶⁷

A cs. kir. hadseregtől vett példák alapján a magyar hadügyminisztérium, illetve katonai egységek is elkészítették a saját végelbocsátó-, vagy közkeletűbb nevükön az obszoleveleket. Ezek közül maradtak fenn olyan példányok, amelyeket tulajdonosaik – a rajtuk szereplő láttamozások tanúsága szerint – úti okmányként használtak.⁶⁸

⁶⁴ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 11. tétel.; MNL OL H 29 2580.; Bars vármegye 1849. június 6-án 60 darab vándorkönyvet kér. MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 2. tétel.

⁶⁵ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 40. tétel.

⁶⁶ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 31. tétel. Uo. 66. tétel, 414. tétel.

⁶⁷ MNL OL H 97 Meissner Henrik. Az állami fegyvergyár elbocsátólevelének több változata ismert ugyanazzal a szöveggel, de eltérő tipográfiai megoldásokkal.

⁶⁸ MNL OL H 751849:21 786., Uo. 1849:23 397.

És ne feledkezzünk meg a *hadi útlevelekről* sem. Ezek elnevezésük alapján ugyan nem, de tartalmi elemeik alapján különböznek polgári társaiktól és mindezen túl teljesen más szabályok vonatkoztak rájuk. A katonák útlevelhasználatával külön fejezetben fogunk részletesebben foglalkozni.

Úti okmányok kiállításának gyakorlata

Az államhatalom a rendeleti szabályozással megteremtette az útlevelhasználat jogi kereteit, ezen felül a már működő rendszert két ponton tudta befolyásolni: egyrészt, ha ő volt az illetékes a kiállításban, akkor eldönthette, ki és milyen feltételek mellett kaphasson úti okmányt, másrészt az egyéb hatóságok által kiállítottakat, illetve úgy általában az útlevelek felhasználását az útlevel-ellenőrzések során tudta kontrollálni.

Központi állami nyilvántartások ekkor még nem voltak, a szabadságharc idején az egyénekekkel kapcsolatos minden fontos információ a lakóhelyük szerinti hivatalok birtokában volt, vagy legalábbis ezek tudtak gyorsan felvilágosítást szerezni bármilyen felmerülő kérdésben, például milyen az illető magaviselete, volt-e büntetve, lojális-e a magyar kormányhoz, befizette-e az adóját, van-e katonáskodási kötelezettsége, tud-e magáról anyagilag megfelelő módon gondoskodni, milyen az egészségi állapota? Emiatt az útlevelek kiállításakor a helyi hatóságok véleménye döntő súllyal esett latba. Vagy eleve ők voltak az illetékesek a kérdésben, vagy pedig a központi állami szervek hozzájuk fordultak egy-egy igénylés elbírálásakor. Hiába kért mondjuk valaki közvetlenül a Belügyminisztériumtól külföldre szóló útlevelet, a minisztérium csak azután állította ki azt, ha az ügyben érintett törvényhatóság is pártolólágy nyilatkozott a dologról.

De mi volt abban az esetben, ha akadályoztatás miatt nem volt mód a helyi hatóságok véleményének kikérésére? Jellemzően a kormány debreceni működése során fordult elő ilyesmi, ekkor egy tekintélyes polgár, vagy köztisztviselő álló hivatalnok ajánlása is elég volt. Néhány kiragadott példa: Muyszer József, Somogy megyei képviselő igazolta az őt Debrecenbe szállító kecskeméti fuvarost, Markos Jánost, Boczkó Károly, békési képviselő több békéscsabai lakost, Csány László kormánybiztos titkára, Kenessey Kálmán pedig Vilhaim Adolf pesti kereskedőt, aki már többször szállított ruhaneműt az állam részére.⁶⁹

A korábban ismertetett rendeletek egyike sem tartalmazott utasítást az úti okmányok érvényességi idejéről, ez a kérdés teljes egészében a kiállítóra volt bízva. Országon belül ez általában néhány héttől néhány hónapig terjedt, külföldi utazás esetén meghaladhatta az egy évet.

A személyleírás – a fényképek okmányokon való megjelenéséig – az utazók beazonosításának egyetlen eszköze volt.⁷⁰ Viszont akárhány rovat állt is rendelkezésre, teljesen biztos eredményre nem lehetett számítani. Mivel útmutató sem készült, sok múlott a kitöltő szubjektivitásán. Ha valaki kicsit hasonlított az okmányban leírt tulajdonoshoz, akkor könnyedén felhasználhatta annak útlevelét. Így tudott 1849 elején, Bécsen keresztül külföldre menekülni nemeskéri Kiss Miklós nemzetőr alezredes, a szintén alacsony,

⁶⁹ MNL OL H 96 Iktatott, lajstromozatlan iratok.

⁷⁰ Magyarországon 1915-ben vezették be a fényképek útlevelén való kötelező használatát, de még évekig megadták az utazó személyleírását is. *Som* 2014. 41. o.

szőke lovászmester Nikolaus Kegl Mecklenburgba kiállított útlevelével. Ez esetben külön szerencse volt, hogy Kegl monogramja megegyezett Kissével, ami a ruhájába hímezve még hitelesebbé tette a személyazonosságát.⁷¹

Bár előírás volt a személyleírás pontos kitöltése, ettől több esetben is eltérhettek. Például, ha ismert, köztiszteletben álló, magas tisztséget betöltő személyről volt szó. Ez történt a királyhoz Innsbruckba utazó Széchenyi Istvánnal 1848 nyarán, vagy a debreceni időszakban az egyaránt országgyűlési képviselő Dobozy Mihállyal⁷² és Gencsi Józseffel.⁷³ Pest januári kiürítése során Csabay Pál útlelevelében is üresen maradtak a külsejére vonatkozó rovatok, amiben állami tisztviselő voltán túl a kényszerű sietség is szerepet játszhatott.⁷⁴

Útitársként legtöbbször családtagokat vagy cselédeket, inasokat, lovászokat, kocsisokat tüntettek fel, esetleg azonos foglalkozásúak utazhattak együtt. Az útitársak személyleírását is pontosan fel kellett volna tüntetni, de ez volt az az előírás, aminek a betartására és betartatására túl sok hangsúlyt nem fektettek az érintettek.

A kiadott útlevelek mennyiségéről pontos adatokkal nem rendelkezünk, többnyire csak a fennmaradt példányok sorszámból tudunk a nagyságrendre következtetni. Egyetlen listát sikerült találni, ami az ORPO által 1849 márciusában kiállított okmányokért befolyt összegeket tartalmazza napi bontásban.⁷⁵ E szerint a hónap folyamán összesen 464 útlevelet, naponta átlagosan 15 darabot állítottak ki, ezek közül mindössze 4 szólt külföldre. Ami meglepő, az az ingyenesen kiállított úti okmányok magas aránya, ez az egész mennyiség 2/3-át teszi ki. Vagy ilyen sokan utaztak állami küldetésben, vagy ennyire nagy volt köztük a szegények száma.

A képviselőház 1848. október 10-ei, egyhangúan elfogadott határozata értelmében a külföldre tartózkodó magyaroknak haza kell térniük. Ausztriában lévőknek a leggyorsabban, mindössze 15 nap alatt, a többi ország esetében pedig az OHB-ra hagyták a döntést a határidő megállapítását illetően.⁷⁶

A fenti határozat természetesen azt jelentette, hogy egyúttal a külföldre történő utazások is korlátozás alá estek. Kun József lovász Pestről két lovat vitt le november elején a Komárom megyei Csémpusztára Bulatovics alezredes feleségének, de nem találta ott, így továbbutazott Sopronba. Innen fordították vissza, útlevelére rájegyezve, hogy semmiféle utazó át nem kelhet a határon.⁷⁷ Sokan egészségügyi állapotukra és a külföldi gyógykezelésekre hivatkozva akartak felmentést kérni az október 10-ei határozat alól. Többek esetében méltányolták a kérést, de Esterházy Miklós herceg feleségét csak a feltétellel engedték ki, ha férje itthon marad.⁷⁸ Hat havi időtartamra kértek útlevelet Olasz- és Franciaországba, végül két hónapra kaptak. Az asszonnyal utazott négy gyermeke, ezek tanítója és még hét szolga.⁷⁹ A *Közlöny* október-november folyamán a címlapján hozta a kérelmek elbírálásával kapcsolatos határozatokat, köztük Zichy Mihály festészét (így!),

⁷¹ *Fiáth* 1878. II. 161. o.

⁷² MNL OL H 97 Dobozy Mihály.

⁷³ MNL OL H 97 Gencsi József.

⁷⁴ MNL OL H 97 Csabay Pál.

⁷⁵ MNL OL H 95 1849. 30. kútfő, 291. tétel.

⁷⁶ *Közlöny*, 124. sz. (1848. október 12.) 622. o.; *Fábiánné* 2005. 496–497. o.

⁷⁷ MNL OL H 96 Vegyes rendőri iratok Időrendben lévő szám nélküliek 1848. október 31.

⁷⁸ *Közlöny*, 172. sz. (1848. november 29.) 813. o.

⁷⁹ MNL OL H 2 1848. 6. kútfő 10. tétel., közli: *Hermann* 1998. II. 95–96.

aki „művészete végett tartózkodik külföldön” és szintén felmentést kapott a hazatérési kötelezettség alól.

Csány László kormánybiztos 1848. december 13-ai, Pozsonyban kelt levelében arra panaszkodott Madarász Lászlónak, az emberek már megtalálták a módját, hogyan eszközjenek ki maguknak engedélyt külföldi utazásaikhoz. Az államnak tett szállítások ígéretével akartak útlevelhez jutni: „elmondják, hogy ezt meg amazt hoznak számunkra... leveszem előttük kalapomat, ha hoznak.”⁸⁰ Madarász a válaszában biztosította Csányt, az utazási korlátozás teljes feloldását ő sem tartaná jónak. Az általános tiltó szabályozástól csak egyes speciális esetekben lehetne eltérni, ennél pedig szempont lenne a haza számára való hasznosság, és kellene hozzá a területileg illetékes kormánybiztos pártoló állásfoglalása is.⁸¹

Az 1849. június 1-jén elfogadott adótörvény rendelkezett az engedély nélkül külföldön tartózkodókról. Aki az elmúlt egy év legalább felét nem töltötte Magyarországon, annak a rá kivetett rendes adó háromszorosát kellett volna befizetnie. A törvény rögzítette milyen esetekben lehet legálisan külföldön tartózkodni. A távolléti adó megfizetése alól mentesült az, aki 24 évnél fiatalabb és tanulmányokat folytat külföldön, aki „tapasztalás végett” utazik, aki közhivatal, vagy kormány megbízás miatt tartózkodik a határon túl, és aki gyógykezelés okán teszi ugyanezt. Természetesen minden esetben szükséges volt a kormány engedélyére.⁸² Az Igazságügyi Minisztérium azért, hogy a honáruólók javait zár alá tudja venni, július 16-án Kossuth Lajoshoz fordult, listát kérve azokról, akiknek volt ilyen engedélye. Mindaddig nem létezett hasonló kimutatás és valószínűleg már utána se készülhetett el.⁸³

Az úti okmányok használatával kapcsolatos átfogó rendelkezések csak távolság, illetve bel- és külföld viszonylatában foglalkoztak azzal, mely hatóságnak milyen jogai vannak a formanyomtatványok kiállításával kapcsolatban. Miután a harci cselekmények már nemcsak a határ menti, periférikus területeken zajlottak, hanem kiterjedtek az ország nagy részére, egy új kérdéssel is foglalkozni kellett: mi legyen az ellenség által megszállt vidékekre utazni szándékozókkal?

Az OHB 1849. január 31-ei rendelete szerint jobban oda kell figyelni az okmányok kiadására, mert Debrecenben is több kémgyanús alak lappang. Ettől kezdve Pestre, és általában az ellenség által elfoglalt helységekbe csak a bizottmány tudtával és jóváhagyásával állítható ki útlevel.⁸⁴ Csak olyanok kaphatnak, akik államérdekben utaznak és fel tudják mutatni a kormány nyílt rendeletét.⁸⁵

Ketskeméti Sándor, Törökszentmiklósról kiküldött rendőrbiztos 1849. február 14-én Madarász Lászlónak írt jelentésében azt kérte a rendőrminisztertől, szólítsa fel szigorúbb eljárásra az okmányok kiállítóit, különösen Pest irányába. Nagyváradról, az állami fegyvergyárból Rombauer Tivadar igazgató elbocsátó levelével és érvényes útlevel birtokában naponta érkeznek az utazók, akik a főváros irányába szeretnének továbbhaladni. Előző nap is négyen voltak ilyenek. Csodálkozását fejezte ki, hogy lehet egyálta-

⁸⁰ MNL OL H 95 1848:235.

⁸¹ MNL OL H 95 1848:238.

⁸² *Közlöny*, 124. sz. (1849. június 6.) 465–466. o.

⁸³ MNL OL H 73 1849:317.; *Fábiánné* 2005. 498. o.

⁸⁴ MNL OL H 2 1849:1092.; *Közlöny*, 16. sz. (1849. február 1.) 55. o.

⁸⁵ MNL OL H 95 1849. 30. kútfő, 118. tétel.; MNL OL H 97 Duckes Sámuel.

lán Nagyváradon Pestre szóló úti okmányokat kiállítani, ő minden ilyen egyént letartóztat, bárkitől legyen is az úti okmánya és csak akkor ereszti el, ha „a hadi operációk más fordulatot vesznek.”⁸⁶ Leintuch Salamon, Pestre visszainduló kereskedő útlevelére is ráírták Debrecenben, hogy csak Törökszentmiklósig utazhat, ott a helyi katonai parancsnok határozza meg, mehet-e tovább és meddig.⁸⁷

Március elején Bing Samu, pesti nagykereskedő segédjei is megkapták Madarásztól az engedélyt, hogy Debrecenből visszatérjenek a fővárosba, de nem a legrövidebb, törökszentmiklós-szolnoki útvonalon, hanem Kecskemét felé kerülve.⁸⁸

Az útlevelek kiállításánál azok, akik valamilyen szolgáltatást tettek az államnak mindig különös elbírálás alá estek, legyenek akár a menekülteket Debrecenbe vivő fuvarosok, a hadiipar számára alapanyagokat, esetleg a kormányzat számára információkat szállító kereskedők, fegyvergyári munkások, kiszolgált katonák.

Schlesinger Ignác pesti nagykereskedő Országos Rendőri Hivatal által már az október 10-ei rendelet után kiállított útlevelének hátuljára Hajnik Pál rendőri igazgató rávezette, hogy az állam számára szállít durva katonai posztót, ebben segíteni az illető hatóságok kötelessége. Nyáry Pál honvédelmi bizottmányi tag december 16-án Csány László kormánybiztosnak címezve pedig azt írta rá: nevezett egyént, ha a szükség úgy kívánja, akár az országhatáron is átengedhetik.⁸⁹

A titkos állami küldetések elfedésében is fontos szerepet kaphattak az útlevelek. A más névre kiállított, más foglalkozást, vagy úti célt feltüntető okmányok elősegíthették a feladat sikeres végrehajtását.

A Földművelés- Ipar és Kereskedelemügyi Minisztérium 1848. november 2-ai jelentése szerint a Béccsel való összeköttetés megszakadása miatt egyes gyógyszerekből, különösen a kolera elleniekből hiány mutatkozott, ezért azt kérték az OHB-tól, a gyógyszerek ellenséges táboron való átviteléhez állíttasson ki „szabad úti leveleket”.⁹⁰

1849 januárjában önnön interpretációja szerint a diplomáciai feladatokkal Angliába küldött, valójában kormányzati felhatalmazás nélkül külföldre távozó Pulszky Ferenc, egy Kánicz névre kiállított osztrák útlevellel a zsebében indult külföldre, melyet úgy vett egy utazótól. Mivel a személyleírás nem illett rá, nem nagyon merte használni, több határon inkább úgy szökött át. Szászországban véletlenül találkozott Szalay Lászlóval, a Hunyadi-huszárok alezredesével, aki fegyverek beszerzésével volt megbízva. A sors fintora, hogy útlevelét, melyben borkereskedőként volt feltüntetve, Kossuth Lajos kérésére korábban még maga Pulszky állította ki külügyminisztériumi államtitkárként Bécsben.⁹¹

Anélkül, hogy az ellenőrzést végző személy az utazó adatait szemügyre vette volna, már önmagában gyanús lehetett az úti okmány, annak kiállítója miatt is. Főleg a Madarász László-féle ORPO időszakából maradt fenn sok adat, hogy a rendőri útleveleket törvényhatóságokra cserélve próbáltak bizonyos személyeket álcázni. 1849. január 9-én arra szólították fel Kecskemét város bíróját, Körper Sándor rendőrségi ágens számára adjon ki egy

⁸⁶ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 466. tétel.

⁸⁷ MNL OL H 97 Leintuch Salamon.

⁸⁸ MNL OL H 97 Bing Samu.

⁸⁹ MNL OL H 97 Schlesinger Ignác.

⁹⁰ MNL OL H 15 1848. 5. kútfő, 271. tétel.

⁹¹ Pulszky 1958. 475–476. o.

városi útlevelet a már megszállt Pestre és vissza.⁹² Március 10-én Bátor Géza és Horváth Imre minisztériumi fogalmazóknak kértek útlevelet egy meg nem nevezett törvényhatóságtól. Valószínűleg Szolnokról lehetett szó, mert a következőként ugyanaznap iktatott, teljesen hasonló tartalmú irat az említett városhoz szólt, ebben a kedvezményezettek Szabadhegyi Sándor és János Károly voltak.⁹³ Hat nappal később egy újabb utasítás is készült, melyben a konspiráció szabályait szigorúan betartva még a négy kedvezményezettet se tüntették fel és az irattári segédkönyvbe is csak ennyi került: „Útlevel névtelenek számára”. A fennmaradt fogalmazvány szövege szerint: „Szoros felelet terhe alatt meghagyatik Önöknek, hogy ..., ..., ..., ..., számú országos rendőri útlevelek előmutatóinak oda és olyan útlevelet adjanak ön helyhatóságok pecsétje alatt, ahová és amilyent kívánnak.”⁹⁴

A törvényhatóságokat hasonló esetekben még az őket sújtó korlátozások alól is felmentették. Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd képviselők részére Debrecen városának kellett Madarász László 1849. január 15-én kelt felszólítására útlevelet kiállítania a Gömör megyei Osgyánba.⁹⁵ Az utasítás hangsúlyozta, hogy kivételes esetről van szó. Ennek magyarázata, hogy ebben az időszakban Debrecen nem volt jogosult Bihar és Szabolcs vármegyék határain túlra szóló útlevel kiadására.⁹⁶ Luzsénszkyékét Görgei hadteste mellé nevezték ki kormánybiztosnak, új beosztásuk elfoglalásához volt szükségük az útlevelekre. Még január 15-én el is indultak Debrecenből és 22-én, Besztercebányán csatlakoztak a sereghez.

Azzal, hogy saját tevékenységét törvényhatóságok által kiadott okmányok felhasználásával álcázza, mindkét szembenálló fél élt. Kossuth Lajos 1849. július 24-i körlevele arra figyelmeztetett, hogy a budai főhadparancsnokság Pest városától, feltehetően kiküldendő kémei számára, kétszáz kitöltetlen útlevelet kért és kapott. Jellemző rovatainak, az aláíró hivatalnokok nevének feltüntetésével pontosan megjelölte, milyen típusú nyomtatványról van szó és felszólította az illetékeseket, szigorúan figyeljenek az ilyennel utazókra.⁹⁷

A menekülés során is szerepet kaptak az álnévre kiállított okmányok. Eötvös József kultuszminiszter saját maga számára, későbbi felhasználásra még 1848 szeptemberében Bécsben, Lantosy névre, Svájcba szóló külügyminisztériumi útlevelet kért Pulszky Ferenc államtitkártól, amit meg is kapott.⁹⁸

Kossuth Lajos saját kezűleg töltötte ki és 1849. augusztus 5-ére keletkezte Arad vármegyének az aldunai tartományokra érvényes nyomtatványát. Vezetéknévként saját nemesi előnévét adta meg. Az Udvardi Tamás, 47 éves miniszteri tanácsosnak kiállított, de később fel nem használt útlevel forrásértékét az adja, hogy ebből tudhatjuk, milyen módon változtatta meg Kossuth a külsejét: szakállát leborotválta, bajuszát rövidre nyírta.⁹⁹ Egy másik, hasonló jellegű, szintén saját kezű igazolás is volt nála Batthyány Kázmér kül-

⁹² MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 25. tétel.

⁹³ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 12–13. tétel.

⁹⁴ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 23. tétel.

⁹⁵ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 28. tétel.

⁹⁶ 1849. január 11. és május 14. közt élt ez a korlátozás. MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 17. tétel.; Uo.1849. 5. kútfő, 31. tétel.; MNL OL H 4 410.; MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 581. tétel.; *Közlöny*, 106. sz. (1849. május 16.) 393. o.

⁹⁷ MNL OL H 2 1849:9532. Közli: KLÖM XV. 773. o.

⁹⁸ *Pulszky* 1958. 380–381. o.

⁹⁹ *Hajnal* 1927. 20., 441., 448. o.; *Kossuth* 1955. 847–848. o.

ügyminiszter aláírásával: „...bizonyítom: hogy a levelemet mutató Bloomfield, Angliából, Manchesterből, mintegy két év óta Pesten, Magyarországon tartózkodik, s magát törvényes angol útlevéllel ellátottnak igazolta. Azonban útlevele a jelen zavaros hadi viszonyok között a hatóságnál, hova azt benyújtá, eltévedvén, e körülmény a nevezett egyén igazolására ezennel bizonyíttatik s ezen bizonyítványnak angol útlevele pótléku tekintésére minden belföldi hatóságok utasíttatnak, külföldiek pedig felkéretnek”.¹⁰⁰ Orsovára érve Kossuth a fenti iratra hivatkozva útlevelet kért a belgrádi angol konzultól, de a választ, melynek megérkezése legalább 4-5 napot vett volna igénybe, nem várta be, hanem átlépte a török határt.¹⁰¹

Útlevél-ellenőrzés

Az országhatárokon, már ameddig zavartalanul működtek, a harmincad- és vámhivatalok-, az ország belsejében a községi, városi, megyei hivatalnokok, városkapitányságok biztosai, a központi állami rendőri szervek, térparancsnokságok, közvetlen hadművelési területeken pedig akár a harcoló csapatok előőrsei is végezheték az úti okmányok vizsgálatát. Sőt, amint láttuk a szállásadóknak, valamint az utasok szállítását végző társaságoknak is voltak ezzel kapcsolatos kötelezettségeik.

Az ellenőrzés során megvizsgálták az okmány érvényességét, ellenőrizték a tulajdonos személyazonosságát, majd ha mindent rendben találtak, láttamozták azt. Amennyiben valami probléma volt megtagadhatták a továbbhaladást, korlátozhatták az illető mozgását, vagy súlyosabb esetben le is tartóztathatták.

Az 1849. január 1-jén életbe lépett szabályozás szerint a törvényhatóságoknak 14 napon belül jelenteniük kellett, hogy hol állítanak fel útlevélvizsgálóhelyeket. Az ORPO fennmaradt iratanyaga szerint a jelentési kötelezettségnek csak Arad,¹⁰² Bereg,¹⁰³ Heves,¹⁰⁴ Közép-Szolnok,¹⁰⁵ Máramaros,¹⁰⁶ Szatmár,¹⁰⁷ Ugocsa¹⁰⁸ vármegyék, Kővár vidéke,¹⁰⁹ Eger¹¹⁰ és Szeged¹¹¹ városa tett eleget.

¹⁰⁰ *Hajnal* 1927. 448. o.

¹⁰¹ *Hajnal* 1927. 30. o.

¹⁰² MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 43. tétel. Az útlevélvizsgálóhelyek: Borosjenő, Borossebes, Butyin, Csente, Csermő, Elek, Galsa, Józshely, Kresztaménes, Miske, Pécska, Radna, Simánd, Szentanna, Tótvárad.

¹⁰³ Uo. Beregszász, Munkács, Namény, Verecke.

¹⁰⁴ Uo. Gyöngyösi járás: Gyöngyös, Hatvan, Pásztó; Mátrai járás: Pétervársár; Tarnai járás: Eger, Heves, Kömlő; Tiszai járás: Cibak, Szolnok, Tiszafüred, Törökszentmiklós, Túr.

¹⁰⁵ Uo. Hadad, Szilágycseh, Tasnád, Zsibó.

¹⁰⁶ Uo. Dragomérfalva, Huszt, Körösmező, Sugatag, Sziget, Técső.

¹⁰⁷ Uo. Avastújváros, Fény, Gencs, Kocsord, Körtvélyes, Sárközújlak, Svábbétek, Tiszabecs, Vállaj.

¹⁰⁸ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 316. tétel, Tiszaújlak, Túrterebes, Veresmart.

¹⁰⁹ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 43. tétel, Csernefalva, Csokmány, Katalinfalva, Kolcér, Nagynyíres, Nagysomkút, Révkörtvélyes.

¹¹⁰ MNL OL H 29 2688. Hat ellenőrzőpontot állítottak fel: 1. A hatvani külvárosban a Zöld Koszorú nevű kocsmánál 2. Kistálya és Ostoros felé a Fekete Sasnál 3. Szomolya és Noszvaj felé a Szarvas vendéglőnél 4. A felnémeti úton a Csonka kocsmánál 5. a baktai úton Mártonfy Lajos hajdú-hegyi szőlője alatt lévő kunyhóban 6. Szalók és Szólát felé a Farkas-völgyben, Rab Jánosné házánál.

¹¹¹ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 43. tétel. A tiszai átjárónál lévő hídbiztosi hivatal, a belvárosban a gyorskocsik, posták és vendéglőre nézve a kapitányi segéd hivatala, a budai országúton pedig a rókusi albíróság csendbiztos volt az illetékes az útlevelek megvizsgálásában.

Külön szabályozás vonatkozott az 1849-es év elején a kormány székhelyévé vált Debrecenre. Madarász László még meg sem érkezett, de már január 1-jén Szolnokról küldött utasításában felszólította a várost állandó rendőri hivatal felállítására. Az addig önként tevékenykedő képviselők helyett három nappal később már tizenhat fizetett biztos ellenőrizte a bevezető nyolc kaput. Az így felmerülő költségeket – konkrétan a biztosok napi két forintos fizetését – az állam átvállalta. A városba érkező idegenek adatait a kapukban rögzíteni kellett, és a listát hét naponta fel kellett terjeszteni Farkas Jánoshoz, az ORPO tanácsosához, de rendkívüli esetekben azonnali jelentéstételi kötelezettség volt.¹¹²

Az útleveleket az utazóktól egy kis elismervény, az úgynevezett „bementi jegy” ellenében elvették. Ezen feltüntették a nevüket, lakhelyüket, illetve, hogy melyik kapunál és mikor érkeztek. A láttamozott útleveleket a cédulák felmutatása mellett a városkapitányi hivatalban lehetett átvenni.¹¹³

Ugyancsak a kapitányi hivatalban kellett magukat a városba érkező idegeneknek hat órán belül jelenteniük, megjelölve jövetelük okát és a várható időt, amit ott tölteni szándékoznak. Csak az így kiállított tartózkodási jegy birtokában maradhettek huzamosabb ideig.¹¹⁴

Debrecen belső határát 1848-ban egy romladozó árok és a partján lévő sövénykerítés képezte, amelyek nem jelentettek áthatolhatatlan akadályt. Az árkon átvezető nagyobb utaknál voltak az úgynevezett kapuk, ahol az érkezők ellenőrzése folyt, de itt nem hagyományos értelemben vett kapukra, hanem legfeljebb sorompókra kell gondolni.¹¹⁵ Hunfalvy Pál, Szepes vármegyei képviselő, naplójában így írt január 7-ei megérkezéséről: „Bemegyünk a kapun, azaz két faoszlopon, hol megállítatunk, s úti levelünkért utasítást a városházához vettünk.”¹¹⁶ A kapuk mellett a kisebb utcákban „kisajtók” nyíltak, ezek a temetőkbe, szőlőskertekhez vezettek és általában csak személyforgalmat bonyolítottak, kocsik nem haladhattak át rajtuk.

Január 27-én szigorítottak a szabályokon, a kapuknál elvett útleveleket jegyzőkönyvi számmal ellátva naponta beküldték az ORPO által működtetett útlevelvizsgáló hivatalba. Csak olyanok hagyhatták el a várost, akiknek az okmányait így láttamozták.¹¹⁷ Pár nappal később a rendelkezést olyan értelemben enyhítették, hogy a Pestről, vagy távolabbról érkezettek útlevelét kellett csupán az ORPO elé terjeszteni, mindenki más a városi kapitányság illetékességi körébe tartozott.¹¹⁸ Maga Madarász László személyesen is részt vett az útlevelek elbírálásban, pl. Moldován Dani, 28 éves pesti kereskedő bemeneti jegyére saját kezűleg írta rá: „Pestre vizáltasson útlevele!”¹¹⁹

Mivel az utasoktól elvett útleveleknek az útlevelvizsgáló hivatalba való továbbítása nem ment zökkenőmentesen, és így a tulajdonosoknak feleslegesen sokat kellett várniuk,

¹¹² MNL OL H 95 1849. 1. kútfő, 30–31. tétel.

¹¹³ MNL OL H 97 Laihter Ignác.

¹¹⁴ *Módy* 1848. 91. o.; *Közlöny*, 19. sz. (1849. február 4.) 65. o.

¹¹⁵ *Balogh* 1948. 10–11. o.; *Papp* 1998. 123–124. o.

¹¹⁶ *Hunfalvy* 1986. 145. o.

¹¹⁷ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 60. tétel.

¹¹⁸ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 67. tétel.

¹¹⁹ MNL OL H 97 Moldován Dani.

majd okmányaik után tudakozódnuk, ezért május 2-án rögzítették, hogy az útleveleket napjában négyszer, meghatározott időpontokba kell beküldeni.¹²⁰

A szigorú szabályozás májusig volt érvényben, előbb az útlevelek beszedését és külön láttamozását függesztették fel, majd a kormány elköltözésével a kapuőrseget is megszüntették.¹²¹

Ebből az utolsó időszakból a Belügyminisztérium iratanyagában fennmaradt a kapuőrök fizetési jegyzéke, melyen már csak hét kapu – Hatvani, Mester, Péterfia, Csapó, Szent Anna, Várad és Miklós utcai – és tizennégy kapuőr szerepel. A napidíjuk is már csak egy forint a januárban emlegetett két forint helyett. A legnagyobb forgalmat minden bizonynyal a Hatvan utcai kapu bonyolította, egyedül itt volt három rendőrbiztos szolgálatban.¹²²

Az útlevélkezelést végző személyek nem álltak mindig a helyzet magaslatán. Madarász László 1849. március 20-ai, Debrecen városhoz szóló leiratában szigorú vizsgálatot rendelt el, mivel az útlevélvizsgáló tisztek között „rendetlen s hanyag szolgálati készség mutatkozik, hogy Groffi Sándor, az ezekre rendelt főfelügyelő panaszt volt kéntelen emelni.” Név szerint említi Borsai Sándor biztost, de hibáit nem részletezi.¹²³ A biztosok kinevezésénél alapkövetelmény volt a jó magaviselet. A viszonylag jó jövedelmet jelentő állásnál az adminisztratív feladatok ellátása miatt természetesen szükséges volt az írni, olvasni tudás, de például Egerben a kinevezéseknél előnyt élveztek a kiszolgált katonák is.

Hogy feladatukat a rendelkezésükre álló véges kapacitással minél jobban el tudják látni, az útlevelek ellenőrzését végző hatóságok igyekeztek az utazókat az általuk felügyelt útvonalak használatára kényszeríteni. Ezt sok esetben a még szóba jöhető megkerülő utak eltorlaszolásával, járhatatlanná tételével érték el. Eger városa 1849 februárjában a mellékutak elzárását oly módon látta biztosítottnak, hogy mindegyiket egy négy láb széles, négy láb mély árokkal keresztülvágatta. A kiásott földet az árok város felől eső oldalán felhalmozták és a tetejét lehetőség szerint tövisekkel borították. A torlaszok felügyeletét a hegyekben lévő pásztorokra bízta, az ő feladatuk volt, az azokon átkelni szándékozó idegenek visszafordítása. Az ellenszegülőkkel szemben a lőfegyverhasználatot is engedélyezték számukra.¹²⁴ Debrecen hasonló módon, a nem használt kapukat és kisajtókat árokkal torlaszolta el.¹²⁵

A kormány debreceni székhelyét a nagyvárad hadiipari központtal összekötő kiemelten fontos útvonal megvizsgálására 1849 januárjának végén Nagy Gusztávot, az ORPO titkárát küldték ki. Ő a félúton, mindkét várostól nagyjából egyenlő távolságra fekvő Újfaluban, a Berettyó hídjánál jelölt ki útlevél-ellenőrzési pontot. Mivel a közeli Bakonszegen szintén volt egy híd, amin keresztül ezt meg lehetett volna kerülni, ezért annak felszedését javasolta, melyre azonban csak március közepén került sor. Az ellenőrzés feladatát a szomszédos Szentmártonban lakó mérnökre, Kálmán Endrére bízta, aki-

¹²⁰ MNL OL H 95 1849. 1. kútfő 512. tétel. A reggel 9-ig érkezettek útleveleit 11 óráig, délután 2-ig érkezettekét 3 óráig, este 7 óráig érkezettekét 8 óráig, és a reggel 7-ig érkezettekét 9 óráig kellett beküldeni.

¹²¹ *Módy* 1848. 94. o.

¹²² MNL OL H 14 1849. 29. kútfő 20. tétel. Valószínűleg a Német utcai kapu lehet a hiányzó nyolcadik, ezt február elején még használták, február 2-áról maradt fenn egy jegyzék az itt áthaladt utazókról. MNL OL H 96 Vegyes iratok (459–460. pag.) Április 8-án már elzártként említi egy jelentés, de vásár esetén való megnyitását javasolják. MNL OL H 96 Vegyes rendőri iktatatlan iratok Időrendben lévő szám nélküliek 1849. április 8.

¹²³ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő 17. tétel.

¹²⁴ MNL OL H 29 2688.

¹²⁵ MNL OL H 96 Vegyes rendőri iktatatlan iratok Időrendben lévő szám nélküliek 1849. április 8.

nek be kellett költöznie a Berettyó-híd melletti kocsmába. A debreceni útlevelvizsgálóhoz hasonlóan jegyzőkönyvet kellett vezetnie az áthaladókról, és azt hetente felterjesztie az ORPO-hoz, a rendkívüli eseteket pedig azonnal jelentenie kellett. Karhatalmi erőként nemzetőröket rendeltek ki mellé, későbbi jelentéseit már rendőri biztosként írta alá.¹²⁶

Az utasok ellenőrzése lehetőséget biztosított a tőlük származó információk begyűjtésére. A legjobb hírforrások a foglalkozásuk miatt eleve sokat utazó kereskedők, fuvarosok, vándoriparosok voltak. 1848 novemberéből fennmaradt egy jegyzőkönyv, melyben a Lajta-vidéken állomásozó feldunai hadtest területén áthaladó utasok vallomásait tartalmazza, elsősorban a határ túloldalán álló cs. kir. csapatok elhelyezkedésével, mozgásával kapcsolatban. A kihallgatottak között van asztaloslegény Temesvárról, orvostanhallgató Nagykállóból, zsidó kereskedő, elfogott morva és osztrák határőr. Utóbbiakat erőszakkal kényszerítették át a határ innenső oldalára, de a többiek közt van, aki már korábban is együttműködhetett a magyar hatóságokkal, több alkalommal jelentett, és eleve megfigyelési feladatokat ellátva indult útnak. A kihallgatott személyek vezetékneveit előbb beírták a jegyzőkönyvbe, majd gondosan kikaparták, hogy ne legyenek beazonosíthatók.¹²⁷

Az utazó kereskedőknek a magyar félnek hírekkel és felszerelési cikkekkel való ellátásában, illetve a rémhírek terjesztésében játszott szerepét Windisch-Grätz tábornagy, a magyarországi császári csapatok főparancsnoka is hangsúlyozta 1849. február 11-én kelt kiáltványában. Pest, Buda és különösen Óbuda zsidóságát nem csak személyében tette felelőssé, hanem kollektívan is. A közösségeknek pénzbírságot helyezett kilátásba, ha akármelyik tagjukat bűnösnek találják a fenti vétkek valamelyikében.¹²⁸

Hogyan szabályozták az országba bevonuló cs. kir. csapatok által megszállt területeken az úti okmányok használatát és hogyan viszonyultak a magyar hatóságok által kiadott útlevelekhez? A téli hadjárat során az volt a főszabály, az útlevel csak akkor érvényes, ha a kiállítás helyéhez legközelebb eső katonai parancsnokság is láttamozta azt. Ostromállapotot hirdettek, a magyar kormánnyal és a kezében lévő terület lakosaival minden nemű kapcsolatot meg kellett szüntetni, az ezekre a vidékekre irányuló szállításokat is le kellett állítani, útlevel ide nem volt kiadható.¹²⁹ Windisch-Grätz 1849. március 20-án szabályozta részletesebben a kérdést. A magyar gyakorlattól leginkább abban tért el, hogy távolságtól függően, a kiállító hivatalon kívül az okmányokat mindig még egy cs. kir. hatóságnak is láttamoznia kellett. Ez alapesetben a már említett legközelebbi katonai parancsnokság volt, a birodalmon belül a királyi biztos, külföldre pedig csak az ideiglenes polgári közigazgatás bocsáthatott ki útlevelet a budai katonai kerület parancsnokságának egyetértésével.¹³⁰

Téves lenne azt gondolni, hogy a tiltó szabályozás miatt az ellenséges kézen lévő területek egymással való összeköttetése megszakadt volna. Pest város még január végén is állított ki közvetlenül Debrecenbe szóló útleveleket, de az utazók Miskolcra, Hevesre, Szegedre szóló okmányokkal is megtalálták a módját, hogy eljussanak a kormány új székhelyére.

¹²⁶ MNL OL H 95 1849. I. kútfő 167–168., 198. és 566. tétel.

¹²⁷ MNL OL P 295 Görgői Artúr gyűjtemény 17. tétel.

¹²⁸ *Manifestumok* 1849. I. 41. o.

¹²⁹ *Manifestumok* 1849. I. 68. o.

¹³⁰ *Manifestumok* 1849. I. 75–76. o.

Haynau július 4-ei, a bábolnai főhadiszállásról kiadott rendelete további részterületeket érintett. A „még lázadásban lévő vidékekről” érkező utazók okmányai kizárólag olyan katonai kerület parancsnokságán, vagy térparancsnokságon láttamoztatható, amely mellé csendbiztost is rendeltek. Megszüntette ezzel a gyakorlatot, hogy az előőrsökön átbocsátott utazók útlevelét az érintett katonai parancsnok ott helyben láttamozza. Az el nem foglalt vidékekről érkezők csak akkor engedhetők tovább Ausztriába, ha személyük tökéletesen feddhetetlen, de jövetelükről a célállomás hatóságait és rendőri szerveit így is értesíteni kell. A magyar kormány által kiadott útlevelék láttamozása tilos, kivételes esetben, ha tulajdonosának engedélyezik a továbbhaladást, számára új okmányt kell kiállítani.¹³¹

Weinhändler Mózes, mádi borkereskedő OHB-s útlevelét 1849. március 12-én állítottak ki „porosz és orosz Lengyelországba”, Madarász László aláírásával. Csak Eperjesig jutott vele, ott március 22-én Blaudek, szlovák népfelkelő parancsnok elvette tőle, több, egymást metsző tintavonással keresztben áthúzta és még ráírta azt a megjegyzést is, hogy magyar minisztérium nem létezik. Az így érvénytelenített okmány helyett egy kézzel írt, kis alakú, bár viaszpecséttel ellátott igazolást adott Weinhändlernek, mely szerint folytathatja útját Galiciába. Utóbbi érezte, hogy ez a cetli nem feltétlenül elégséges, minden kétség felett álló úti okmány, ezért visszatért Mádra. Hazafelé úton az áthúzott útlevelet, a rajta lévő láttamozás tanúsága alapján még használta. Golenics Antal, mádi főbíró levélre válaszul az újabb OHB-s útlevelet a korábbival megegyező szám alatt, illeték fizetése nélkül azonnal kiállították a számára. Blaudek eljárása Weinhändler Mózesre nézve kelemetlenséggel járt ugyan, de az utókor ennek köszönheti, hogy ez a viszonylag ritka útlevéltípus az ORPO iratai közt fennmaradt.¹³²

Az útvelelekről szólva feltétlenül érintendő a hamisítás kérdése. Arról, hogy a szabadságharc alatt valaki egy az egyben lemásolt volna egy formanyomtatványt és nyomdai úton sokszorosította, majd kitöltötte volna, nincsen tudomásunk. Az úti okmányokkal való visszaélések sokkal inkább a más számára kiállított útvelelek felhasználására és a dokumentumok egyes bejegyzéseinek megváltoztatására vonatkozhattak. Drágább, díszesebb kivitelű útveleleknél – esetünkben ezek jellemzően a minisztériumi, illetve kormány szinten jóváhagyott, külföldre szóló okmányok voltak – a színes alnyomat nehezítette a ráírt szöveg eltávolítását, de az egyszerűbb kivitelű, egy színnel nyomott változatoknál is alkalmazták azt a biztonsági eljárást, hogy a legfontosabb rovatokat – az okmány sorszáma, érvényességi ideje, kelte – vonalas mintával nyomták, így egyből szembe tűnt, ha valaki levakarta a tintát.

Jakobai Márton földművest és Král András mészáros – mindketten szlovák nemzetiségűek – 1849. április 5-én hamisnak tűnő közös útlevelük miatt Kun Bálint százados, miskolci térparancsnok letartóztatta. A Gömör vármegye által kiállított sorszám, érvényességi idő, kelet és pecsét nélküli okmányuk szerint Debrecenbe és vidékére utaztak juhvásárlás céljából. A rovatok nem voltak manipulálva, egyszerűen üresen hagyták őket. Viszont a kiállító alispán neve olvashatatlanul át volt firkálva és alatta Szentmiklóssy Antal neve szerepelt. Az érintettek bevallották, hogy az útlevelet Kirinyi János, csetneki

¹³¹ *Manifestumok* 1849. I. 108–110. o.

¹³² MNL OL H 95 1849. 6. kűtfő, 2. tétel.

főszolgabíró állította ki nekik, aki hivatalos megkeresésre őket „igaz járatú, s általa ösmért egyéneknek mondta”, így öt nappal később Jakobait és Krált szabadon engedték.¹³³

Gömör vármegyében 1849 tavaszán komoly gondok voltak az útlevelek kiadása körül. Glauf János esete szinte szóról szóra megegyezik az előbbivel. Jakobai Mártonhoz hasonlóan földműves volt, ugyanúgy, mint Král András Csetnekről származott, juh- és marhavásárlás céljából utazott Debrecenbe és vidékére. Az útlevelével is nagyjából ugyanazok voltak a gondok: nem volt sorszámozva, megpecsételve, nem tüntették fel rajta az érvényességi időt. Az eredeti aláírás át volt firkálva és itt is Szentmiklóssy Antal neve szerepelt alatta. Glauf Jánosnak több szerencséje volt, mint társainak, okmányával egészen Debrecenig eljutott, csak ott tartóztatta le április 10-én a kapitányi hivatal. Ez azazal magyarázható, hogy útközben mindenhol elmulasztotta a láttamoztatást, holott ezt Hortobágnál, Polgárnál és Balmazújvárosban is meg kellett volna tennie: „... az útlevelnek megannyi hiánya a fent írt egyént még azon gyanúba is hozza, hogy ezen útlevelet bármi úton – de minden esetre nem igaz úton – szerezte, az részént az aláírásokból, részént a kitorlésekből meghamisítottnak látszik...”¹³⁴

Glauf is azt vallotta, hogy az okmányt Kirinyi János szolgabírótól kapta. Mivel ezen is Szentmiklóssy Antal első alispán neve szerepelt kiállítóként, a problémás útlevel csatolása mellett tőle kértek tájékoztatást az ügyben. Szentmiklóssy válaszában tisztázta a helyzetet: mivel megyéjükből sokan járnak megélhetésük miatt az Alföldre, a korábbi másod alispán, Fáy Gusztáv a főszolgabíróknak, hogy ne kelljen minduntalan az alispáni hivatalhoz fordulni, előre aláírt, kitorlított útleveleket küldött. Mivel időközben lemondott a hivataláról, ezért az okmányok is érvényüket veszítették. Fáy nevét önkényes módon Kirinyi főszolgabíró maga törölte ki és írta alája Szentmiklóssy Antalét. Kossuth Lajos április 30-án kelt leiratában figyelmeztette a megye hivatalnokait, „hogy az útleveleket tisztán írva, az év és nap számmal ellátva, a kitorléseket mellőzve adják ki, nehogy újlag ártatlanok, a tisztviselők hanyagsága miatt szenvedjenek.”¹³⁵ Egyúttal elrendelte a már majdnem három hete raboskodó Glauf János szabadon bocsájtását, de még öt nap telt el, mire végül az ORPO utasította a városkapitányi hivatalt a fogoly elengedésére és útlevelével történő ellátására. Szentgyörgyi Elek, debreceni alkapitány jelentéséből ekkor derült ki, amiről még az ORPO-nál sem tudtak, hogy Glauf már hetekkel korábban kiszabadult, mindössze két napig volt elzárva. Az Igazságügyi minisztérium osztályfőnöke, a szintén Csetnekről származó Nagy Károly jótállásával április 12-én kiengedték.

A Pestre igyekvő Krupai Józsefet 1849. április 20-án tartóztatták fel Hatvanban, mert javítás miatt az ottani térparancsnokság szintén hamisnak vélte az útlevelét. Szüksős anyagi lehetőségeire hivatkozva kérte, hogy ne kelljen visszautaznia Debrecenbe, hanem Gyöngyösön várhassa meg az ügy elintéződését. Az Országos Rendőri Hivatal aztán igazolta, hogy az érvényesség keltét a kiállító javította, így Krupai is folytathatta az útját.¹³⁶

De lehetett valakinek a legbiztosabb úti okmánya, járhatott a legegyszerűsebb úton, akkor sem érezhette magát feltétlenül biztonságban. És nem csak az ellenségtől kellett félnie... Még egy rendőrbiztos is pórul járhatott, mint az Simig Ernővel megtörtént. Január

¹³³ MNL OL – H 97 – Jakobai Márton.

¹³⁴ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 38. tétel.

¹³⁵ MNL OL H 2 1849:6087. Köszönöm Zsupos Zoltánnak, hogy felhívta a figyelmemet az iratra!

¹³⁶ MNL OL H 95 1849. 5. kútfő, 39. tétel.

közepén küldte ki Madarász László Szentés környékére, hogy szemmel tartsa a császári és a magyar tábor hadmozdulatait, megfigyelje a lakosság hangulatát és mindezekről kétnaponta jelentést tegyen. Amint megérkezett egyből letartóztatták mint kémgyanus egyént, hiába volt nála a megpecsételt, aláírt, honvédelmi bizottmányi fejléccel nyomott nyílt rendelet, mit sem ért. Rögtönítélő bíróság elé állították, és Szegvárra szállították, ahol egy hónapig hiába várta, hogy az OHB tisztázza. Szabadon engedése után visszakapta ugyan az iratait, de a keserű tapasztalatok miatt nem merte újrakezdeni a tevékenységét.¹³⁷

Fleischman Jónás 36 éves „gyanus izraelitát” a hortobágyi pusztán fogták el kun népfelkelők, pedig ő aztán tényleg be volt biztosítva a legmagasabb helyekről való igazolásokkal. Ugyan az Országos Rendőri Hivataltól Pesten július 4-én kapott útlevele, mely „Szegedre és Magyarhon vidékeire” szólt, nem volt keltezve és saját kezűleg aláírva, de mivel a hiányokat az esetleg kapcsolatos iratok sehol sem tették szóvá, valószínűleg ezek nem játszottak szerepet az elfogásában. Ő sem egyszerű utazóként járta az országot, a rendőri igazgatás akkori csúcán álló Hajnik Pál aláírásával kiállított nyílt rendelet volt nála, amely utasított minden községet, várost, hatóságot, ezen útjában szabadon járni engedjék és a szükséges előfogatokat azonnal szolgáltatassák ki a számára. A Hadügyminisztérium Tábornokosi osztályától szintén volt igazolása, és ha ez még mind nem lett volna elég bizonyíték az őt elfogók számára, hogy országos ügyekben járó személyt tartóztattak le, előkerült tőle egy Görgői tábornokhoz szóló, felbontott levél is, melyről további részleteket sajnos nem lehet tudni. A népfelkelők vezére, Korponay János ezredes kérdezte ki, utazásának okaként kereskedelmi ügyeit jelölte meg, de elárulta, hogy útja során már oroszokkal is találkozott. „Egyebet belőle kivenni nem lehetett.” Találtak még az oldaltarisznyájában orosz pénzeket, ezeknek a vizsgálat során azon nyomban lába is kélt. Minderről Varga Imre kormánybiztos számolt be július 18-án kelt levelében Hajniknak, Fleischmant pedig nemzetőri kísérettel Karcagról Szolnokon, Tiszaföldváron, Kunszentmártonon, Szentesen és Hódmezővásárhelyen keresztül Szegedre küldték. Az ekkor már itt székelő Belügyminisztériumban nem voltak elragadtatva az eljárástól. A Varga Imrének küldött válaszlevél elismerte, hogy az adott körülmények között indokolt lehet az utazókkal szembeni óvatos eljárás, de az állam szenved kárt, ha az általa kiküldött „különös hitelességű útlevelekkel ellátott” személyeket feltartóztatnak. Mindezek mellett pedig utasították, hogy az elsikkasztott pénzt sürgősen kerítse elő.¹³⁸

Katonai útlevelhasználat

Katonákra vonatkozó olyan részletes szabályozás, mint amilyenek a civilek útlevelhasználatát rögzítette, a szabadságharc alatt tudomásom szerint nem született, csak kisebb volumenű rendeletek jelentek meg, bizonyos részterületeket érintve.

Ha az utazni szándékozó polgári személyekkel vetjük össze a katonákat, teljesen más rendszerben találjuk magunkat. Alapvető különbség, hogy a főhatóság, amely a kérdést teljes körűen szabályozhatta, a Hadügyminisztérium volt. Az egyének többnyire hivatali kötelességük ellátása miatt keltek útra a civil útlevelektől tartalmilag eltérő okmányaik-

¹³⁷ MNL OL H 96 Vegyes rendőri iratok Rendőrbiztosok jelentései 1097.

¹³⁸ MNL OL H 19 4350.

kal, és bár útjuk során kapcsolatba kerültek polgári hatóságokkal is, döntően más szervek, a térparancsnokságok felügyelete alá tartoztak.

Akkor még nemzetőrségi térparancsnokságként az Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848. június 22-én rendelte el ezek felállítását az olyan városokban, ahol legalább két nemzetőr zászlóalj volt.¹³⁹ A térparancsnokságok többek között ellenőrizték a települések katonai rendjét, segítették az egységek átvonulását, megszervezték az elszállásolást és ellenőrizték az útleveleket is. A fővárosban viszonylag későn, csak októberben alakult térparancsnokság, Pesten Mitisz József, Budán pedig Sebes Károly őrnagyok vezetésével.¹⁴⁰

A Hadügyminisztérium a 33. honvédszászlóaljból Plathy István hadnaggyal kapcsolatban kért felvilágosítást a szegedi térparancsnokságtól 1848 novemberében. Geropoldi alezredes válasza szerint a keresett személyről nem tudott felvilágosítást adni, mert anélkül távozott a városból, hogy magát jelentette volna. A térparancsnok egyúttal jelezte, hogy az átutazó tisztek számontartása hasonló okokból nehézségekbe ütközik, többek ottlétéről csak kávéházakból és vendégfogadókból érkező hírek alapján van tudomása.¹⁴¹

Valószínűleg ez a viselkedésforma máshol is általános lehetett, ezért kellett Mészáros Lázár hadügyminiszternek „hadszállításoknál, egyes tisztek és honvédek utazásánál annyira kívánatos rend minél pontosabb eszközlése tekintetéből” kiadnia 1848. december 9-ei rendeletét. E szerint minden tiszt és közhonvéd csak útlevel birtokában utazhatott, a Pestről indulóknak, illetve az itt átutazóknak pedig emellett rendelkezniük kellett egy előre nyomtatott cédulával, melyet a vasútra, vagy gőzhajóra való felszállásnál az oda rendelt tisztnek kellett átadniuk. Ezt a térparancsnokságon szerezhették be, ennek hiányában pedig nem szállhattak fel, függetlenül attól, érvényes volt-e az úti okmányuk, vagy sem. Útlevelet zászlóaljnak, vagy térparancsnokságok adhattak ki, a kiállításnál – mint bármilyen más útlevel esetében is – ügyelni kellett arra, hogy olvashatóan és egyértelműen töltsék ki a nyomtatványokat.¹⁴² A hadügyminiszter egyúttal utasította a pesti térparancsnokot, gondoskodjon a cédulák legyártásáról, illetve nevezzen ki egy tisztet, aki egész nap a pályaudvaron van, intézi a szállításokat, végzi a cédulák kiosztását és beszedését, illetve tevékenységéről naponta jelentést tesz.¹⁴³

Az ORPO-t vezető Madarász László is felvette a kapcsolatot a Hadügyminisztériummal, az iktatókönyv meghatározása szerint „a hadsereg útlevele mikénti elkészítése tárgyában.”¹⁴⁴ Nádossy Sándor ezredeshez szóló december 10-ei levelében a hadi útlevelek tekintetében emlékezteti a címzettet korábbi ígéretére, „hogy annak folytán tehessek rendelkezéseket az útlevel-vizsgáló eljáróknál.”¹⁴⁵ A kissé homályosan fogalmazott kérés az iktatókönyvi bejegyzéssel együtt valószínűleg azt jelenti, hogy az ekkor újonnan elkészült okmányokból kér példányokat, hogy szétküldhesse őket, így azok formai jellemzői az útlevelek ellenőrzését végző személyek előtt is ismertek legyenek.

¹³⁹ *Közlöny*, 14. sz. (1848. június 22.) 53. o. Közli: *Batthyány* 1999. 770–771. o.

¹⁴⁰ *Közlöny*, 161. sz. (1848. november 18.) 769. o.

¹⁴¹ MNL OL H 75 1848:9732.

¹⁴² *Közlöny*, 184. (1848. december 11.) 869. o.

¹⁴³ MNL OL H 75 1848:11310.

¹⁴⁴ MNL OL H 75 Iktatókönyv 1848:11 222.

¹⁴⁵ MNL OL H 95 1848:37.

A szabadságharc idején végig problémát jelentettek a kormány székhelyére magán, vagy hivatalos ügyeik intézésére érkező, de ott a szükségesnél tovább maradó tisztek és katonák. A fővárosban, a hadügyminiszter rendelkezésének értelmében, megérkezésükkor azonnal jelenteniük kellett magukat a pesti, vagy a budai térparancsnokságon. Elő kellett adniuk jövetelük okát, hogy annak jogosságát elbírálják, majd dolgukat a lehető leggyorsabban elvégezve, vissza kellett térniük a saját egységükhöz. Elméletben...

A cs. kir. csapatok általános támadásának megindulását követően, 1848. december 21-én kiadott – már nem az első ilyen értelmű – rendeletében a hadügyminisztérium [Mészáros ekkor már Miskolcon volt] felszólította az ikerfőváros térparancsnokait, hogy ismét vizsgálják felül az ott tartózkodó tiszteket, és aki nem tudja fontos okkal igazolni magát, azt 24 órán belül utasítsák vissza a parancsnokságához. Aki pedig nem hajtaná végre a parancsot, azt helyezték felügyelet alá.¹⁴⁶

Átütő eredménnyel ez az intézkedés sem járhatott, mert december 29-én Kossuth Lajos hasonló kéréssel fordult az ORPO-hoz. A hadi helyzet közben tovább romlott, az ellenséges csapatok közeledtek a fővároshoz. Kossuth a táborot elhagyó tisztek által terjesztett rémhírek veszélyére hivatkozott, és Buda velük szemben nyugati irányból való lezárását kérte. Madarász László ilyen értelemben utasította a Buda város hatóságait, de ami meglepőbb, a neki alá nem rendelt budai térparancsnokságot is. Ez utóbbinak a magukat igazolni nem tudókat az ORPO-hoz kellett volna bekísértetnie.¹⁴⁷

A főváros kiürítése után Debrecenben sem javult a helyzet. Kossuth január 10-én az ott tartózkodó tiszteket összehívta a városháza közgyűlési termébe és megfedtte őket. Miután távozott, és az adataikat kellett volna bediktálniuk, csak mindössze harmincan maradtak ott, azok, akiknek rendben voltak a papírjaik.¹⁴⁸

A kormány új székhelyén hasonló szabályok vonatkoztak az oda érkező katonákra, mint a polgári személyekre, Szentpály József őrnagy, térparancsnok 1849. február 3-án adta ki ezzel kapcsolatban rendeletét. A város kapuinál útlevelüket egy bemeneti jegy ellenében elvették, utóbbin minden fontos tennivalójuk fel volt tüntetve. Beszállásolásuk előtt a térparancsnoknál be kellett jelentkezniük, előterjesztve jövetelük okát és megnevezve a szálláshelyüket, itt kapták meg tartózkodási jegyüket. A szállásadók csak ennek birtokában fogadhatták őket, érkezésükről és távozásukról nekik is bejelentési kötelezettségük volt. A rendszer talán túlszabályozottnak tűnik ezekkel a párhuzamosságokkal, de valószínűleg ez kellett hozzá, hogy a térparancsnokság legalább nagyjából átlássa a helyzetet. A tartózkodási jegy nélkülieket bejelentő, „hazafi kötelességét teljesítő polgár” számára jutalmat helyeztek kilátásba, a rendeletet be nem tartókat pedig haditörvényszékkel fenyegették.¹⁴⁹

A debreceni térparancsnokságon szintén vezettek nyilvántartást az érkező és a távozó katonai személyekről, ezekben az ügynevezett reggeli jelentésekben a nevük, rangjuk és egységük megnevezése mellett feltüntették az utazásuk célját is.¹⁵⁰

Szentpály József március 3-án jelezte a Hadügyminisztérium felé, hogy szerinte a debreceni tartózkodási szabályok folyamatos áthágását csak „fenyítéki példaadással lehetne

¹⁴⁶ MNL OL H 75 1848:12 140.

¹⁴⁷ MNL OL H 95 1848:639. Kossuth átiratát közli: KLÖM XIII. 922. o.

¹⁴⁸ *Gelich* [é. n.] II. 211–212. o.

¹⁴⁹ *Közlöny*, 19. sz. (1849. február 4.) 65. o.; MNL OL R 32 No. 2383.

¹⁵⁰ MNL OL H 83 26. tétel Itt található egyben nagyobb számú debreceni reggeli jelentés.

meggátolni.” Két konkrét esetet hoz fel, ezek szerint Eliser Ferenc, a 16. honvédszászlóalj számvevő hadnagya tíz napig – január 10-től 20-ig – henyélt minden hivatalos ok nélkül a városban, sem érkezését, sem távozását nem jelentette. Minderről a térparancsnokság csak akkor értesült, mikor a szállásadója be akarta váltani a szállásbér fejében töle kapott nyugtatványt. Hreblay Antal, kassai tüzér főhadnagy hasonló módon, tartozást hagyva maga után szállt meg hat napig egy másik polgárnál. Az okozott kár megfizetésén túl mindkettejükre tíz nap elzárás várt, melyről értesítették a 16. honvédszászlóaljat és a Hadügyminisztérium Tüzérségi osztályát. Eliser azt gondolhatta, hogyha a másfél hónappal korábbi vétségére eddig nem derült fény, akkor már nem is fog, és négy nap szabad-ságra ismét Debrecenbe érkezett. Elkövette azt a hibát, hogy most szabályszerűen jelentette magát a térparancsnokságon, ahol Szentpály József azonnal kérdőre vonta és mivel „hibáját gorombasággal kívánta mentegetni”, elzáratta. Büntetését Debrecenben töltötte le, de közben kiderült, hogy munkája során a számviteli rend szigorú betartására se ügyelt kellőképpen, így hivatalából is végleg eltávolították és csak május közepén szabadult.¹⁵¹

Kálmán Endre, az újfalusi Berettyó-hídhöz kirendelt rendőri biztos honvédtisztreke panaszkodott, akik közül többen a felszólításra, hogy igazolják magukat, inkább a lovak közé csaptak és elvágtattak. Így tett Almási Dénes huszár hadnagy is, aki sem a hídnál, sem a térparancsnokságon nem volt hajlandó átadni az útlevelét, hanem Debrecen felé elhajtattott. Az ORPO szigorú intézkedés végett megkereste a Hadügyminisztériumot, de az érdemben nem foglalkozott a kérdéssel, a levelet ad acta feljegyzéssel irattározták. Ebből következően valószínűleg a fent idézett Eliser-Hreblay-féle esetnél is, ahol végül az elzárással példás büntetésre került sor, nagyobb súllyal esett latba az okozott anyagi kár, mint az úti okmányok használati szabályainak megsértése.¹⁵²

Essen pár szó az ekkor használt hadi útlevelekről is, bár sajnos ezekből lényegesen kevesebb maradt az utókorra, mint a polgáriakból! Elképzелhető, hogy eleve kevesebb is került forgalomba, de talán még fontosabb egy másik körülmény. Az útleveleknél az volt a fő szabály, ha újat igényelt valaki, a régit le kellett adnia. Míg a polgári útlevelek kiadásával foglalkozó központi szervek – a Belügyminisztérium és az ORPO – iratanyaga nagyjából épen fennmaradt, addig nem mondható ugyanez el az egyes térparancsnokságokról. A honvédsereghez köthető hadi útlevelekből a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának anyagában a kiadó hatóság szerint mindössze négy féle típust sikerült fel-
lelni: a debreceni, nagyvárad, kolozsvári és a szegedi térparancsnokságét. Ezek közös jellemzője a polgári útlevelekhez viszonyítva, hogy az utasnak csupán a nevét, rangját, alakulatát tüntette fel, a személyleírással kapcsolatos rovatok teljesen hiányoznak. Rögzítették viszont, hogy hány kocsi szolgáltatandó ki számára előfogatul, sőt a debreceni és a kolozsvári okmányoknak ez a legfontosabb, az útlevel sorszáma mellett az egyetlen, a hamisítás ellen vonalazott alnyomattal biztosított része. Ezzel kapcsolatos fontos eltérés volt a használatban, hogy a láttamozások mellett a tulajdonos által igénybe vett fogatok költségeit is folyamatosan rögzítették rajtuk.

Bár Görgei Artúr május 29-én kiadott napiparancsába a hadsereg körében minden szabadságolást felfüggesztett, a korábban ismertetett probléma a főváros visszafoglalása után sem oldódott meg, a Hadügyminisztérium szóhasználatával élve: „Pesten egész tömeg

¹⁵¹ MNL OL H 75 1849:13914.

¹⁵² MNL OL H 95 1849. I. kútfő, 198. tétel; MNL OL H 75 1849:5800.

egészséges kinézésű tisztek tétlen szertebarangolnak.¹⁵³ Száz Mihály őrnagy, pesti főtéparancsnok hiába próbálta rendeleti úton megoldani a problémát, még a szabályok falragaszok útján való terjesztése sem hozott eredményt. A tiszteknek érkezésüket követően egy órán belül jelentkezniük kellett volna, adataik rögzítése után megkapták tartózkodási jegyüket, amit mindig maguknál kellett tartaniuk. Akinél nem volt ilyen, az a letartóztatást és a hadbírószági eljárást kockáztatta.¹⁵⁴ A Hadügyminisztériumnak beküldött június 5-i reggeli jelentésekben összesen ötvenhat személy neve szerepelt, Száz őrnagy keserűen állapította meg, hogy közülük, csak mindössze négyen jelentették magukat. Szabó Imre ezredes, hadügyi államtitkár a saját kezébe vette az irányítást és június 12-én kiadott rendeleteivel tovább szigorította a szabályokat. Katonákat vezényelt ki a vámsorompókhoz, és az érkezők útleveléit már ott elvették, nemcsak a téparancsnokságon, hanem Schweidel József ezredesnél, a főváros katonai parancsnokánál is jelentkezniük kellett. Emellett valamennyi, a fővárosban tartózkodó tiszt ottlétének jogcímét két napon belül felül akarta vizsgálni.¹⁵⁵ Schweidel június 21-én a Belügyminisztériumhoz fordult, rendőri egyéneket kért a Pestre érkező és onnan távozó főtisztek útleveléinek megvizsgálására. Az ellenőrzőpontok ekkor a következők voltak: az öt vámsorompó, a vaspálya, a Lánchíd, a hajóhid és a gőzhajó-állomás.¹⁵⁶

A Szedgre való visszavonulás után az ott átutazó katonákra ugyanezek a szabályok vonatkoztak, a városba csak útlevéllel tudtak bemenni, a téparancsnoknál és a katonai parancsnoknál is jelenteniük kellett magukat. Szemere Bertalan szerint a visszaélés közöttük még mindig igen nagy.¹⁵⁷ Úgy tűnik, a tábori orvosok körében szintén jelentős lehetett az önkényesen eltávozók aránya, mert rájuk vonatkozóan a Hadügyminisztérium Egészségügyi osztálya külön rendeletet adott ki, felhívva a figyelmüket, hogy állomáshelyüket csak „rendes elbocsátási engedelem” és útlevél birtokában hagyhatják el.¹⁵⁸ Az Olasz Légión parancsnoka, Alessandro Monti ezredes július 27-én felhívással fordult a hatóságokhoz, ha bárhol olasz származású egyéneket találnak, akik nincsenek ellátva az ő általa kiállított útlevéllel, akkor katonaszökevényként tekintsenek rájuk és eszerint bánva velük, szoros őrizet alatt küldjék vissza hozzá őket.¹⁵⁹

Kossuth kormányzó parancsa nyomán az aradi téparancsnokság teendői között is ott szerepelt természetesen a hadi és rendes útlevelek szigorú megvizsgálása, láttamozása, illetve felsőbb helyről érkező parancs esetén ilyenek kibocsátása. A gyanús személyeket szemmel kellett tartani és minden lépésükre vigyázni, valamint „Meg nem szenvedni, hogy főtisztek magokat a szolgálattól elvonván, itten a városban müllessanak, kivéven a betegeteket, kik orvosi bizonyítvánnyal ellátva vannak.”¹⁶⁰

Kolozsváron fogták el 1849 júniusában azt a szélhámost, aki magát hol Vild Gyulának, hol Doengész Eduárdnak, hol pedig Hampel Ágostonnak nevezte és hadnagyi, főhad-

¹⁵³ *Közlöny*, 138. sz. (1849. június 22.) 513. o.

¹⁵⁴ MNL OL R 32 No. 2945.

¹⁵⁵ MNL OL H 75 1849:18 303.; *Közlöny*, 132. sz. (1849. június 15.) 497. o.; MNL OL H 75 1849:21 531.; *Közlöny*, 138. sz. (1849. június 22.) 513. o.

¹⁵⁶ MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 11. tétel Az irat maga nincsen meg, csak segédkönyvi bejegyzés tanúskodik róla.

¹⁵⁷ *Közlöny*, 151. sz. (1849. július 17.) 559. o.

¹⁵⁸ *Közlöny*, 154. sz. (1849. július 20.) 572. o.

¹⁵⁹ *Közlöny*, 161. sz. (1849. július 28.) 598. o.

¹⁶⁰ MNL OL H 2 Kossuth Miscellanen 89.

nagyí, sőt századosi ragban állónak hazudta. Kassa, Miskolc, Eger, Karcag, Debrecen, Nagyvárád és Kolozsvár térségében állítólagos tiszti illetményének rovására vett fel előlegeket állami pénztárakból. Hamis rendeleteket, nyugtatványokat és útleveleket készített magának. Sajnos, ezen tevékenységéről további részleteket nem árul el a kolozsvári hadbíróóság felhívása, amely a károsultak jelentkezését várva, három egymást követő napon is megjelent a *Közlönyben*.¹⁶¹

Az országban tartózkodó valamennyi tiszttel szemben elvárás volt, hogy letegye az esküt a magyar alkotmányra. 1849-re sorra kerültek az országban élő nyugalmazott, volt császári tisztek is. Aki közülük nem volt erre hajlandó, annak nyilatkozatot kellett tennie, miszerint a Magyarország és a magyar kormány ellen soha nem fog szolgálni és ennek fejében megkaphatta külföldre szóló útlevelét. Csak nyáron derült ki, hogy él Tordán a volt budai várparancsnoknak, Heinrich Hentzinek egy századosi rangban nyugdíjazott testvére, Hentzi Lajos (Ludwig Hentzi), akit addig még senki nem szólított fel a hűség- eskü letételére, pedig ezt ő korábban szíves örömet megtette volna, azonban a budai ostrom során történtek miatt ekkor már csak becsülete kockáztatásával tehetné meg. Mivel jelenlegi lakhelyén a közgúny tárgya, ami ellen semmilyen hatalom nem védheti meg, ezért útlevelet kért Bukovinán át Bernbe. A kérelem elbírálásáért Bem tábornok hatáskörébe utalták, aki nem támogatta azt. Egészen valószínűtlen, hogy a segesvári csata után három nappal, és Nagyszében rövid ideig való visszafoglalása előtt szintén három nappal, augusztus 3-án, Medgyesen volt ideje ilyen kérdések elintézésével foglalkozni.¹⁶² De Hentzi két nappal később, 1849. augusztus 5-én, Tordán bekövetkezett halála amúgy is okafogyottá tette a dolgot¹⁶³

Azok, az idegen katonák viszont, akik magyar oldalon részt vettek a harcokban, esetleg meg is sérültek, a hadseregből való leköszönésük után, útleveleik elbírálásánál a hatóságok részéről nagyvonalúságra számíthattak. Így például a 28 éves Vencel Strebel, a 9. huszárezred nyugdíjas közbírója, aki 1849 áprilisában Csehországba kért útlevelet szülei meglátogatására.¹⁶⁴ Vagy ott volt Anton Androae, a 16. huszárezred őrnagya és Arthur Meerscheid, a 60. honvédszászlóalj századosa. Esetükben a Belügyminisztérium személyleírás hiányában, a rendes eljárástól eltérően, aláírva, de kitöltetlenül küldte át a külügynek az okmányokat. Ezek lakóhelyükre, Frankfurtba, illetve Braunschweigbe szóltak, és tulajdonosaik, mint kereskedők voltak bennük feltüntetve. Útikölségként ötszáz forintot engedélyeztek számukra, melyet Törökországban is elfogadott pénznemben fizettek ki.¹⁶⁵

¹⁶¹ *Közlöny*, 131. sz. (1849. június 14.) 496. o.; *Közlöny*, 132. sz. (1849. június 15.) 500. o.; *Közlöny*, 133. sz. (1849. június 16.) 504. o.; Doengeszre lásd még MNL OL H 75. 1849:13195.; Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 33/1., 33/325., 50/165.

¹⁶² MNL OL H 75 1849:24000; Uo. Iktatatlan 1849. augusztus 3.

¹⁶³ *Süli* 2018. 183. o. Hentzi egyébként 1848–1849-ben katonai tekintélyét felhasználva, több ízben visszartartotta a román felkelőket Torda feldúlásától.

¹⁶⁴ MNL OL H 95 1849. 6. kútfő, 4. tétel.

¹⁶⁵ MNL OL H 8 218–219.; MNL OL H 15 1849. 5. kútfő, 30. tétel.

1849. SZ.
O. R. H.

UTILEVÉL

Az országos rendőri Hivataltól.

<p> Név: <i>Irinyi János.</i> Családnév: <i>Vagyfőcsanak</i> Hitvallás: <i>Római.</i> Vallás: <i>Protestant.</i> Kültetés helye: <i>Béha-mezője.</i> Lakóhelye: <i>Pest.</i> Élettétele: <i>32.</i> Termet: <i>kis.</i> Színe: <i>korca.</i> Haja: <i>geaténye sötét.</i> Szeme: <i>fekete.</i> Állása: <i>rendes.</i> Kültetés helye: <i>székelyváros és környék.</i> Utazási célja: <i>Biharba.</i> Utazása: _____ </p>	<p> Name _____ Gewerbe _____ Stand _____ Religion _____ Geburtsort _____ Altersjahre _____ Wuchs _____ Gestalt _____ Gesicht _____ Haare _____ Augen _____ Vais _____ Dienstort, Dienstzweck _____ Zweck der Reise _____ Reise, Befahrung _____ </p>
---	--

Érvényes *1849. december 31.*

Az országbeli, egy szente az érkezőkkel, magyarsági polgári és katonai törvényhatóságok hivatalosan megkeresettek, hogy ezen útlevelel dokumentációját utazásuk során eladhatatlanul páros engedély és utazásuk érdekében törvényes, szabványos legyenek.

Béha, Budapest Decemb. 31. 1848.

Gültig _____

Es werden alle in und Erbköniglichen Civil- und Militär-Behörden in-lich ersucht, d. Vorzeigen dieses aller Orten frei und ungehindert passieren, auch d. selbe nöthigenfalls allen Schutz angedeihen zu lassen.

Az országos rendőri Hivatal
 Igazgatója
Károly József

360

Irinyi Jánosnak az Országos Rendőri Hivatal által kiállított útlevele; 1849. december 31. (MNL OL H 97 Irinyi János)

szám.

Pestváros

ÚTLEVELE.

Diósy Márton

Életmódja *nyelvtanító*
 Vallása *Reform.*
 Állapota *nőtelen*
 Születéshelye *Szilágy Nagyszőlő*
 Lakhelye *Pest*
 Életkora *22. éves*
 Termete *Köcsi*
 Arcalakja *keskenyded*
 Arcszíne *sápadt*
 Haja *gyöngyvirág*
 Szeme *barna*
 Szája } *idomos*
 Orra }
 Szemöldöke } *barna*
 Bajusza }
 Szakállja }

Ruházatja
 Különböztető jelei *tojás, német fr. Angol st.*
 Nyelveket beszél *magyar német fr. Angol st.*
 Sajtó kézírása
 Utazási célja *magán-dolg.*
 Utazik minő alkalmatosságon? *szabadon állván*
 Utazik hová? *Debreczenben s Magyar és Erdély st.*

Az itt leírt egyén magát mindenütt a szabályokhoz és törvényekhez tartván, az irt célra és helyre szabadon és háborítlanul utazhat.

Érvényes *egy évre*

Kelt *Pesten január 1ⁿ 1848*

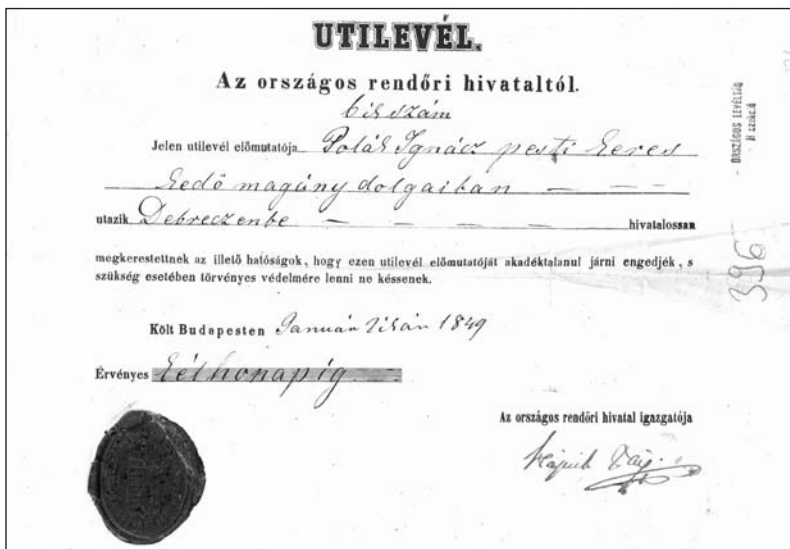
Főtábornok
Pestvárosi aljegyző

298

172

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
H. szekció

Pest városnak az ORPO 460. számú rendeletének megfelelően szerkesztett útlevele;
 1849. január 1.(MNL OL H 97 Diósy Márton)

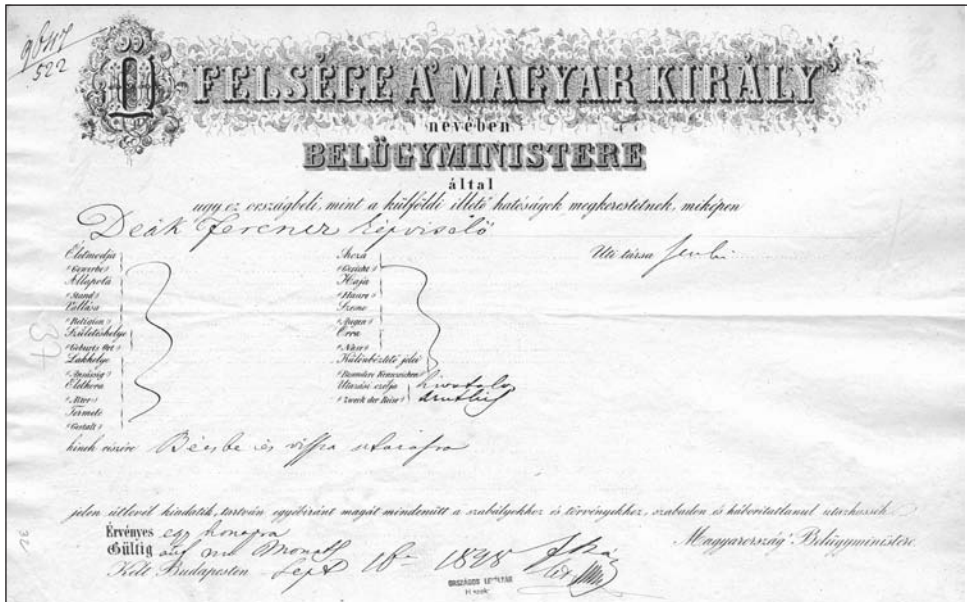
Hajnik Pál által kiállított, a főváros elhagyásakor használt egyik okmánytípus; 1849. január 2. (MNL OL H 97 Polák Ignác)

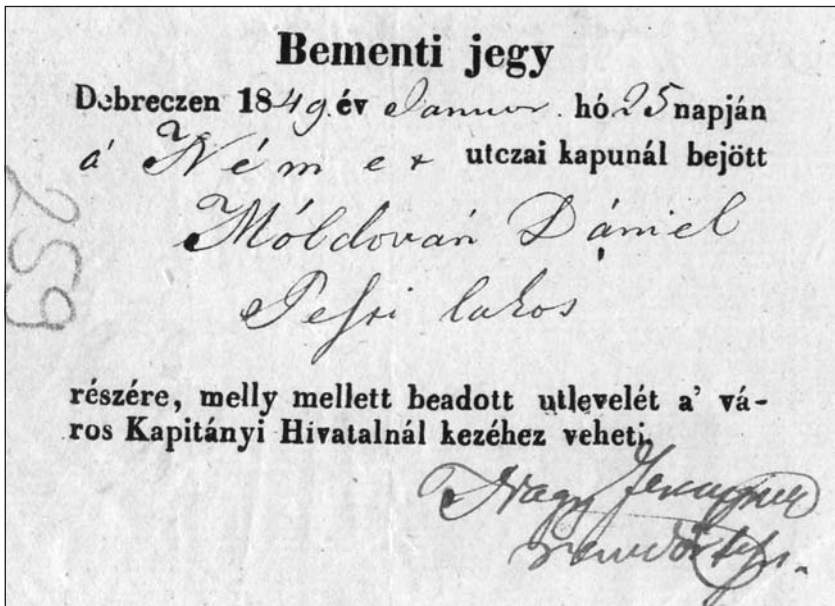
Belügyminisztériumi útlevél; 1848. november 15. (MNL OL H 97 Pfungstgraeff Károly)

Hadügyminisztériumi obsitlevél; 1849. április 20. (MNL OL H 75 1849:19 657)

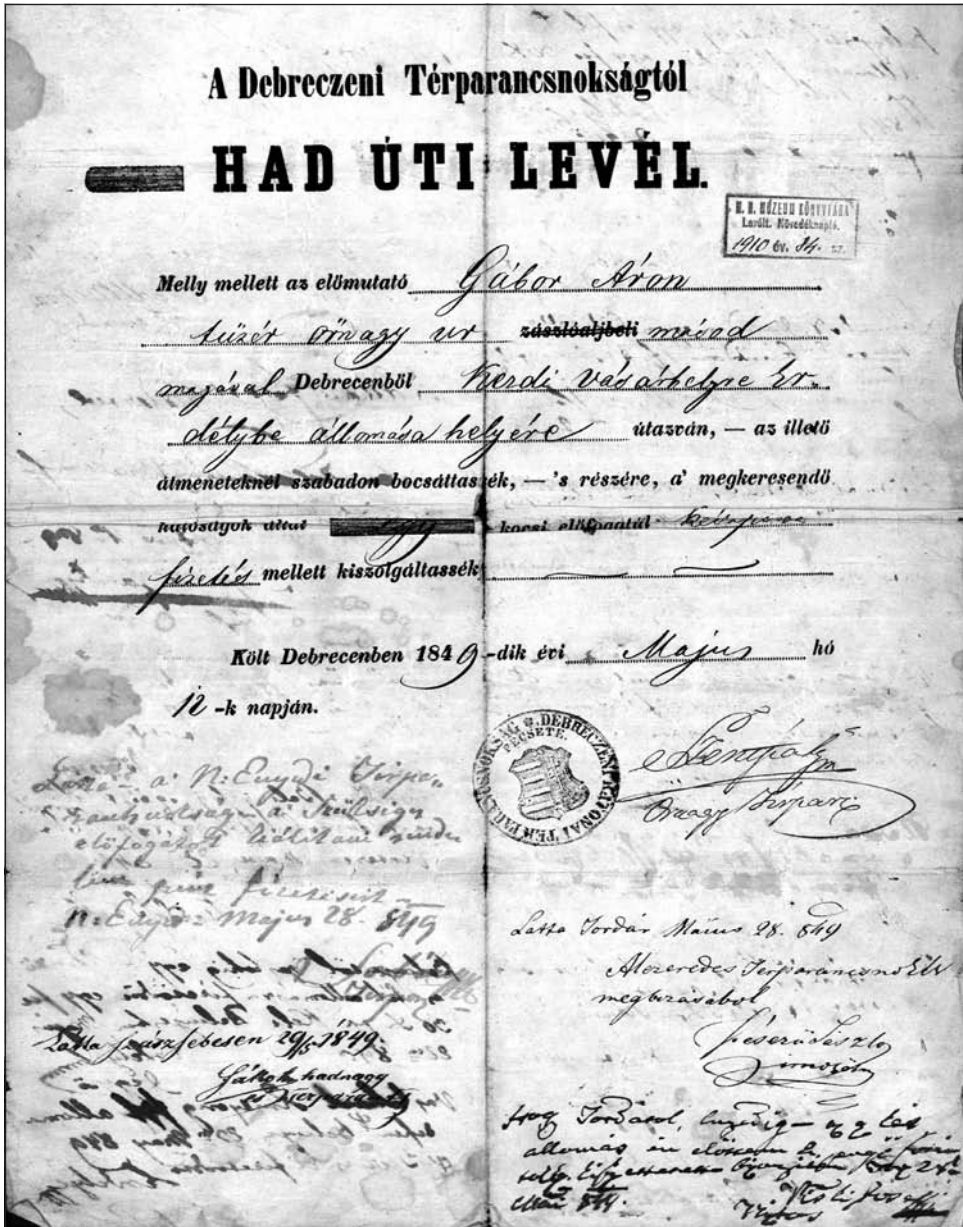
Deák Ferenc részére kiállított belügyi útlevel másodpéldánya; 1848. szeptember 16. A kiadott útlevelektől csupán a méretükben, a színes alnyomat és a díszítőkeret hiányában eltérő másodpéldányok rendeltetészerűen a Belügyminisztérium irattárában maradtak. (MNL OL H 15 1848 6. kütő, 209. tétel)

Debreceni „Bementi jegy”; 1849. január 25. (MNL OL H 97 Moldován Dani)

Weinhändler Mózes érvénytelenített honvédelmi bizottsági útlevelé; 1849. március 12. (MNL OL H 95 1849. 6. kűtfő, 2. tétel)

Gábor Áron őrnagy Debrecenből Kézdivásárhelyre szóló hadi útlevele; 1849. május 12.
 (MNL OL R 275 1849. május 12.)

54.
P. J. szám.

Pesti kat. térparancsnokság.

RENDELET.

Minden Pestre érkező bármily rangu tiszturak ezennel szigorú kötelességöknek ösmerjék érkezésük alkalmával egy óra lefolyta alatt magokat a fentebbi térparancsnokságnál okvetlen bejelenteni, ugy jöve-
telük célját, tartózkodásuk határidejét, s lakhelyük számát beíratni a
végre, hogy tartózkodási jeggyel ugyanott elláttassanak, minthogy
mindazon tiszt urak, kik a nevezett jegyet előmutatni nem képesek,
mint a katonai törvény s rendszabály ellenszegülők azonnal őrizet
alá vétetni és a hadbírótság elébe állíttatni fognak. — Egy úttal meg-
hagyatik: miszerint a tiszturak tartózkodási jegyeiket szinte magokkal
viseljék, hogy szükség esetében azokat előmutathassák.

Kelt Pesten május 30-án 1849.

Száz Mihály s. k.,

őrnagy, s pestvárosi kat. főtérparancsnok.

54
P. J.**Pesther Militär-Plaz-Commando.****Berordnung.**

Allen in Pesth anlangenden Herren Oberofficieren, jedweden Ranges, wird hiemit zur strengen Pflicht gemacht: gleich bei ihrer Ankunft binnen einer Stunde beim hiesigen Militär-Plaz-Commando sich unverweilt zu melden, und alldort den Zweck und die Dauer ihres Aufenthaltes, nebst Wohnort, genau anzugeben, damit jeder hier verweilende Officier mit dem nöthigen Aufenthaltscheine beim Plaz-Commando versehen werden könne; da widrigenfalls jeder Herr Officier, der den besagten Aufenthaltschein vorzuzeigen nicht im Stande wäre, als, den Militär-Vorschriften dawider Handelnder alsogleich eingezogen und vor das Kriegsgericht gestellt werden wird. Zugleich wird angeordnet, daß jedweder Herr Officier den Aufenthaltschein stets bei sich trage, um selben im nöthigen Falle vorweisen zu können.

Pesth, den 30. Mai 1849.

Michael Száz m. p.,

Major, und Pesther Militär-Plaz-Commandant.

Száz Mihály pesti főtérparancsnok rendelete a tisztek fővárosban tartózkodásával kapcsolatban; 1849. május 30. (MNL OL R 32 No. 2945.)

BIBLIOGRÁFIA

- Balogh* 1948. *Balogh István*: A város és népe. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május. Szerk. *Szabó István*. Debrecen, 1948. 7–57. o.
- Batthyány* 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai I–II. Szerk. *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Dienes* 1988. *Dienes Istvánné*: Az útlevel hazai történetéből. *A Közlekedési Múzeum évkönyve*, VIII. (1988) 177–234. o.
- Fábiánné* 1974. *Fábiánné Kiss Erzsébet*: Az országos rendőrség ügye 1848–1849-ben. *Levéltári Közlemények*, 44–45. (1974) 187–209. o.
- Fábiánné* 2005. *Fábiánné Kiss Erzsébet*: A honárulási büntettek törvényi szabályozása 1848–1849-ben, különös figyelemmel a honárulók vagyonának lefoglalására és kezelésére. In: *Fábiánné Kiss Erzsébet*: Igazgatástörténeti tanulmányok 1848–1849. Budapest, 2005. 493–528. o.
- Felhő – Vörös* 1961. *Felhő Ibolya – Vörös Antal*: A Helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961.
- Fiáth* 1878. *Fiáth Ferenc*: Életem és élményeim. I–II. k. Budapest, 1878.
- F. Kiss* 1987. *F. Kiss Erzsébet*: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.
- Gelich* [é. n.] *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. II. k. Budapest, [é. n.]
- Hajnal* 1927. *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927.
- Horváth* 2005. *Horváth Gergely Krisztián*: Útlevelpolitika a rendi korszak végén. Moson vármegyei tapasztalatok. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 16. (2005) 1. sz. 27–51. o.
- Hunfalvy* 1986. *Hunfalvy Pál*: Napló 1848–1849. Szerk. *Urbán Aladár*. Budapest, 1986.
- Manifestumok 1849. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumok és szövegeknek, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetéseknek. I–II. füzet. Buda, 1849.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1955.
- Menekvés 1850. – r – [*Gyurits Antal*]: Menekvés Debreczenbe az 1849. év kezdetén. Pest, 1850.
- Minisztertanács 1989. Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerk. *F. Kiss Erzsébet*. Budapest, 1989.
- Módy* 1848. *Módy György*: A menekültek. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május. Szerk. *Szabó István*. Debrecen, 1948. 61–100. o.

- Papp* 1998. *Papp József: Adalékok 1849. debreceni helyszíneihez. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXV. (1998) 117–141. o.*
- Pulszky* 1958. *Pulszky Ferenc: Életem és korom. I–II. k. Budapest, 1958.*
- Som* 2014. *Som Krisztián: A magyar úti okmányok 1848–2012. Budapest, 2014.*
- Süli* 2018. *Süli Attila: Torda megye és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben. Barót, 2018.*
- Urbán* 2015. *Urbán Aladár: Szabadság és rend. Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Budapest, 2015.*

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 2	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, kormányzó-elnökség – Általános iratok
H 4	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, kormányzó-elnökség – Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai
H 6	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Király Személye Körüli Minisztérium – Elnöki iratok
H 7	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Király Személye Körüli Minisztérium – Általános iratok
H 9	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Elnöki iratok
H 11	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Szemere Bertalan miniszteri iratai
H 12	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Közös en kezelt általános iratok
H 14	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Közigazgatási osztály
H 15	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Rendőri osztály
H 19	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Belügyminisztérium – Rendőri osztály – Szegedi iratok
H 29	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Pénzügyminisztérium – 1849-i iratok
H 72	Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Igazságügyi Minisztérium – Álladalmi ügyészi osztály

- H 73 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Igazságügyi Minisztérium – Szegedi iratok
- H 74 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Igazságügyi Minisztérium – Vegyes iratok
- H 75 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Hadügyminisztérium – Általános iratok
- H 95 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Országos Rendőri és Postaosztály – Iratok
- H 96 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Országos Rendőri és Postaosztály – Nem iktatott iratok
- H 97 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár – Országos Rendőri és Postaosztály – Útlevelek
- P 295 Családi fondok, levéltárak – Görgey család
- R 275 1526 utáni gyűjtemény – 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye – Gábor Áronra vonatkozó gyűjtemény
- R 32 1526 utáni gyűjtemény – 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye – Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok

György Németh

Passport Use in 1848–1849

(Abstract)

After the victory of the revolution, in 1848 the management of passport affairs continued based on the usual principles, the only novelty was the fact that after the termination of the feudal government organizations they were replaced by the newly established ministries. The civil war situation that evolved due to the ethnic movements, then the fact that the whole country became a battlefield lead to gradual severities. The research article introduces the state offices that inspected passport use, their changes, outlines the most important legal regulations concerning the issue, and via individual instances tries to show how the rules were abided in reality.

György Németh

REISEPASSVERWENDUNG IN DEN JAHREN 1848–1849

(Resümee)

Nach dem Sieg der Revolution im Jahr 1848 wurde die Bearbeitung von Reise-passangelegenheiten auf der Grundlage der zuvor verwendeten Prinzipien fortgesetzt. Eine Neuerung war anfangs lediglich, dass die neu aufgestellten Ministerien an die Stelle der aufgelösten feudalen Regierungsorgane traten. Die aus den Nationalitätenbewegungen resultierende Bürgerkriegssituation und die Tatsache, dass das ganze Land zum Kriegsschauplatz wurde, führten zu einer allmählichen Verschärfung der Vorschriften. Die Studie beschreibt die Ämter, die die Verwendung von Reisepässen kontrollierten, deren Änderungen, listet die wichtigsten Bestimmungen zu diesem Thema auf und versucht anhand konkreter Beispiele aufzuzeigen, wie die Vorschriften im Alltag eingehalten wurden.

György Németh

UTILISATION DE PASSEPORTS EN 1848–1849

(Résumé)

Après la victoire de la révolution en 1848, les démarches administratives concernant les passeports n'ont pas changé. Au début, la seule nouveauté résidait dans le fait que ces démarches devaient être effectuées auprès des ministères nouvellement créés qui ont remplacé les autorités féodales supprimées. Toutefois, les règles ont été progressivement renforcées, car le pays fut en état de guerre civile en raison des mouvements ethniques et devint un champ de bataille par la suite. L'étude présente les autorités chargées de contrôler l'utilisation des passeports, les évolutions dans ce domaine, ainsi que les dispositions les plus importantes prises à ce sujet. Elle cherche aussi à illustrer à travers quelques exemples concrets si les règles ont été vraiment respectées dans la pratique.

Дьёрдь Немет

ПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАЖДАНСКИМ ПАСПОРТОМ В 1848–1849-ИХ ГГ.

(Резюме)

После победы революции в 1848-ом году ведение паспортных дел продолжалось на основе ранее использованных принципов; новшество заключалось только в том, что место распущенных феодальных правительственных органов заняли свежесозданные министерства. Ситуация с гражданской войной, вызванной национальными движениями и после этого превращение всей страны в театр военных действий, привела к постепенному ужесточению правил. Исследование описывает агентства, учреждения, которые контролируют использование паспортов, их изменения, перечисляет наиболее важные постановления, приказы, связанные с кругом этих вопросов и, на основе конкретных индивидуальных примеров пытается показать, как эти правила соблюдались в действительности.

A 47. HONVÉDZÁSZLÓALJ ELSŐ PARANCSNOKA, GYIKA JENŐ HONVÉDŐRNAGY*

A görögkeleti vallású Gyika Jenő honvédőrnagynak,¹ az 1848 őszén Zala megyében felállított 47. honvédszászlóalj megszervezőjének és első parancsnokának ősei a kereskedelméről és kézműiparáról híres észak-görögországi Moschopolis városából származtak. Az örmény etnikumú Gyika család felmenői szörmekekereskedelemmel alapozták meg vagyonukat, ám szülőföldjük elhagyására kényszerültek, amikor a törökök 1788-ban felégették és lerombolták városukat. A jelentős anyagiakkal rendelkező Gyika família ekkor települt át a Habsburg Monarchiába, s szorgalma, tehetsége révén csakhamar birtokokat vásárolt több magyarországi vármegyében.² I. Ferenc császár 1813. január 15-én – kereskedelmi tevékenységének és jótékonykodásának elismeréseként, valamint annak köszönhetően, hogy a kereskedő a francia háború idején 50 lovas katona kiállítását vállalta teljes felszereléssel – nemességet és címert adományozott az ekkor Bécsben élő Gyika Konstantin Emánuelnek és feleségétől, Dadányi Anasztáziától született gyermekeinek,³ és ugyanakkor a Krassó megyei Kossovitzát, 1817. augusztus 8-án pedig a Temes megyében lévő Dézsánfalva nevű birtokot és előnevet adományozta nekik.⁴ Családi vállalkozásuk, a „Rózsa és Gyika kereskedő társaság” 1811-ben zálogba vette a Csáky grófok Zala megyei uradalmát, majd Gyika Konstantin annak székhelyén, a vendek lakta Belatinc mezővárosban telepedett le népes familiájával.⁵

Középső fia, a Bécsben 1816-ban született és Belatincon gyermekeskedő Gyika Jenő (Eugen) 1825 és 1827 között magántanulólként tett vizsgákat a szombathelyi premontrei gimnáziumban, azután 1827-től a kőszegi bencés gimnázium diákja volt.⁶ 18 éves korában, 1834-ben hadfi, azaz tisztjelölt lett a cs. kir. 32. (Ferdinand d'Este) gyalogezredben, 1835-től pedig a 62. (Turszky) sorjalogezred zászlósaként teljesített katonai szolgálatot. Négy évvel később, 1839-ben ez utóbbi ezred hadnagyaként lépett ki a hadseregből.⁷ Zalába visszatérve részt vállalt a belatinci uradalom gazdálkodásának irányításában, melyet akkor már özvegy édesanyja, Dadányi Anasztázia vezetett. Gyika Jenő valamikor

* Írásunk A szabadságharc zalai hősei. Zala megyei honvéd törzsisztek 1848–1849-ben című tudományos emlékülésen, Zalaegerszegen, 2018. május 16-án elhangzott előadás jelentősen kibővített, jegyzetekkel ellátott változata. Az előadás kiegészítéséhez végzett levéltári kutatásért, valamint a fellelt iratok másolataiért Kemény Krisztiánnak (HL) és Németh Györgynek (MNL OL), a tanulmány szakmai átnézéséért és kutatási, javítási tanácsaiért pedig Hermann Róbertnek tartozom köszönettel!

¹ Gyika Jenő rövid életrajzai: *Novák* 1906. 342–343. o.; *Bona* 2015. I. 296. o.; *Pálmány – Hermann* 2002. 1008–1009. o.; *Fatér* 2005. 115–116. o.; *Diószegi – Diószegi* 2008a. 34–36. o.

² *Papp* 2004. 17–18. o.; *Diószegi – Diószegi* 2008b. 297. o.

³ MNL OL A 57. LR 63. k. 470–472. o.

⁴ MNL OL A 57. LR 63. k. 473–474., 1094–1096. o.

⁵ MNL ZML Kgy. ir. 1843:2000. Jelentés a belatinci uradalom zár alá vételével kapcsolatban. Belatinc, 1843. május 13.

⁶ A szombathelyi premontrei gimnázium anyakönyvi adatbázisa (Sasfi Csaba szíves közlése) és *Pálmány – Hermann* 2002. 1008. o.

⁷ *Bona* 2015. I. 296. o.

1845 előtt megházasodott, szülei keresztlányát, a Becsehelyen, 1822. január 29-én született Csuzy Anasztáziát (a dúsgazdag cs. kir. kamarás, Csuzy Pál lányát) vette feleségül.⁸

Gyika Jenő, noha már 1840. szeptember 28-án kinevezték Zala vármegye táblabírájává,⁹ az 1840-es évek első felében még nem játszott említésre méltó szerepet megyéje közéletében, 1845 februárjában azonban ő alakította meg az Országos Védegyelet alsólendvai osztályát, melynek elnöke lett.¹⁰ Egy hónappal később önkéntes adózást vállalt Deák Ferenc oldalán,¹¹ 1845 őszén pedig, ugyancsak Deákot követve, támogatást ajánlott a Balatonon létesítendő Kisfaludy-gőzösre.¹² 1847 nyarán már a zalai liberális ellenzék meggyőződéses tagjának számított, legalábbis ekként jellemezte Kováts László pölöskei uradalmi ügyész, a Széchenyi István gróf számára a zalai nemesség politikai minőségéről készített kimutatásban.¹³

Gyika Jenőt valószínűleg családtagjai, illetve rokonai ösztönözték aktívabb társadalmi és közéleti szerepvállalásra: édesanyja, az ugyancsak tekintélyes görög kereskedőcsaládból származó özvegy Dadányi Anasztázia Deák Ferenc tisztelői és szabadelvű reformpolitikájának anyagi támogatói közé tartozott,¹⁴ sógora és barátja, ifjabb Csuzy Pál a zalai liberális ellenzék egyik radikális hangadójának számított,¹⁵ nővérét, Ifigéniát pedig a Széchenyi számos reformelképzelését megvalósító hírneves bankár és mecénás, Sina Simon vette el feleségül. (A Sina család egyébként szintén az észak-görögországi Moschopolis városából származott, a két kereskedőfamilia ismeretsége, kapcsolata onnan eredhet.)¹⁶

A sem jogi végzettséggel, sem közigazgatási vagy igazságszolgáltatási gyakorlattal nem rendelkező – viszont hitelfelvételeinek köszönhetően 1847-re már tekintélyes, több tízezer forintos adósságot felhalmozó¹⁷ – Gyika Jenő e szerepvállalásainak, illetve kapcsolatainak köszönhetette, hogy barátai belőle is megyei tisztségviselőt faragtak: Zala vármegye 1847. június 14-ei tisztújítása alkalmával megválasztották a Lövői járás főszolgabírójává.¹⁸ A császári titkosrendőrség besúgóí szerint a zalai liberális ellenzék ezen a tisztújításon fondorlattal és erőszakkal ragadta magához, így eshetett meg, hogy olyan személyek is szolgabírók lettek, mint például Gyika Jenő, aki nem is volt jelölve e tisztségre.¹⁹

Gyika nagy ügybuzgalommal igyekezett ellátni főszolgabírói feladatait, különösen 1848 tavaszán, a forradalmi átalakulás hónapjaiban. Április 9-én jelentette a megye alis-

⁸ MNL ZML letenyei anyakönyv, 1822. (Dr. Kulcsár Bálint szíves közlése.); *Novák* 1906. 342. o.

⁹ MNL ZML Kgy. jkv. 1840:2282.

¹⁰ *Hetilap*, 41. sz. (1846. május 22.) 702–703. hasáb; *Mayer – Molnár* 2008. I. 327–329. o.

¹¹ *Molnár* 1996. 1232. o.

¹² MTAK Kt. Széchenyi-gyűjtemény K 205/12. Aláírási ív a Balatonra szállítandó Kisfaludy gőzösre, 1845. november 23-ig.

¹³ *Molnár* 2009b. 148. o.

¹⁴ *Molnár* 2012. 377., 386. o.; MNL OL H 103. 19. d. Simon Pál Csányi Lászlónak. Zalaegerszeg, 1843. június 29. Közli: *Molnár* 2009a. 229. o.

¹⁵ *Fatér* 2005. 63. o.; *Pálmány* 2011. I. 868. o.

¹⁶ *Papp* 2004. 14–17. o.; *Kerényi* 2007.

¹⁷ MNL ZML Kgy. jkv. 1847:112., 2325., 2326., 3101., 3574., 3580., 4746. (Gyika Jenő és felesége hiteleinek, ill. adósságainak betéblázásai.)

¹⁸ *Novák* 1906. 342. o.; *Molnár* 2000. 415. o.

¹⁹ MNL OL A 105. Inf. Prot. 1847. július 3. 25. ülés 10–12. o. Magyar fordítását közli: *Hermann – Molnár* 2015. 243. o.

pánjának, hogy Alsólendva mezővárosban mintegy százfőnyi nemzetőrséget szervezett,²⁰ május végén pedig Alsólendván és környékén íratta össze a Lövői járás középső vidékén található 15 település közel 800 nemzetőrét.²¹ Gyika az Alsólendvai választókerület egyik képviselőjelöltje volt az 1848. június 15-én tartott népképviselői országgyűlési képviselőválasztáson. Támogatói aznap Alsólendván meg is választották, de botrányos körülmények között, az ellenjelölt horvát nemzetiségű híveinek elkergetése után, ezért Gyika lemondott a mandátumáról, és visszalépett a jelöltségtől a június 24-én megismételt választás alkalmával is, így lett az alsólendvai kerület országgyűlési képviselője Horváth Péter, a Muraközi járás főszolgabírója.²²

1848 júniusára olyan feszültté vált Magyarország és Horvátország politikai viszonya, hogy tartani lehetett Jellačić horvát bán csapatainak betörésétől. A támadás elhárítására és a horvátok elrettentésére Csány László, a Batthyány-kormány királyi biztosa, egy kisebb részben sorkatonaságból és honvédszászlóaljakból, nagyjából pedig nemzetőrökből álló védőkordont szervezett a horvát határszélre, Zala, Somogy és Baranya megyének a Dráva folyó által határolt peremére. Zala megye Állandó Bizottmánya 1848. június 17-én hatezer nemzetőr önkéntes kiállítását és őrszolgálatra vezénylését határozta el. A zalai nemzetőség első váltása, mely egy hónapnyi őrszolgálatra vállalkozott, július 3-án kezdte meg a kivonulást, és 7–10-e körül foglalta el a helyét a védelmi rendszerben. A zalai nemzetőröket két lépcsőben, részben a Muraközben, részben pedig a Mura bal partján (Csáktornyától Domborúig, illetve Alsólendvától Letenyéig), főként az átkelőhelyek védelmére helyezték el, és megfigyelő, illetve őrszolgálatot teljesítettek.²³

A Lövői járás mozgóvá tett nemzetőrszászlóaljának ideiglenes parancsnokságával Gyika Jenőt bízták meg ekkor, és – tekintettel a nemzetőség közelgő táborba vonulására – gondoskodtak főszolgabírói hivatalának átmeneti helyettesítéséről.²⁴ Gyika a katonai tapasztalataira utalva kérdezte már korábban, június 2-án az őt jól ismerő királyi biztostól (a zalai liberális ellenzék korábbi pártvezérétől): „Ha a szükség magával hozandja, egy kapitányságra számolhatok-e, Laci bátyám”,²⁵ július 15-én pedig – Csány László biztatására – Mészáros Lázár hadügyminiszterhez folyamodott nemzetőr őrnagyi kinevezése érdekében: „Mint Zala megyei főszolgabíró oly szerencsés voltam, a Lövői járás által kiállított nemzetőrségi zászlóaljnál az 1. századnál századosnak, és az egyszersmind 1000 főre rúgó zászlóaljnál közbizodalommal ideiglenes parancsnoknak megválasztatni, s ezen minőségben folyó július hó 3-ától kezdve az írt zászlóaljnak, mint volt gyalogsági katonatiszt, elrendezésével, annak polgári egyénektől választott tisztjeinek és közvi-

²⁰ MNL ZML Csillagh ir. Gyika Jenő főszolgabíró jelentése Csillagh Lajos első alispánhoz. Belatinc, 1848. április 9. Közli: *Mayer – Molnár* 2008. I. 338–340. o.

²¹ MNL ZML ÁB jkv. 1848:791., MNL ZML Nemzetőri ir. „Összeírása a Zala megyei nemzeti őrseregnek. Nemzeti őrsereg összeírása Lövői járás közép vidékén”.

²² A választás jegyzőkönyvét közli: *Mayer – Molnár* 2008. I. 348–351. o., vö.: *Balogh* 1986. 206. o. és *Molnár* 1994. 80–85. o.

²³ *Urbán* 1973. 164–165. o., vö.: *Aradi* 1972. 11–12 o. és *Vajda – Vajda* 1974. 18–20. o.

²⁴ MNL ZML ÁB ir. 1848:1328.; Gyika őrnagy, ill. a lövői járás nemzetőreinek tábori szolgálatával részletesen foglalkozik *Molnár* 2006. 16–25. o., vö.: *Molnár* 2008. 63–65. o.

²⁵ MNL OL H 103. Zala megye levelei 24. sz.

tézeknek beoktatásával tölem kitelhető munkássággal foglalatostokodván, oly bátor vagyok Hadügyi Minister Úrhoz őrnaggyá leendő kineveztetésért folyamodni.”²⁶

Csány időközbenjárt Batthyány Lajos miniszterelnöknél, aki július 19-én arról értesítette a királyi biztost, hogy „Őn ajánlatára Gyika Jenőt ideiglenes őrnaggyá, díj nélkül ki fogom nevezni”.²⁷ A miniszterelnök két nappal később, 1848. július 21-én valóban nemzetőr őrnaggyá nevezte ki – István nádor ellenjegyzésével – Zala megye Lövői járása mozgóvá tett nemzetőrzászlóaljának parancsnokát.²⁸

Csány László még a zalai nemzetőrség tábori szolgálatának kezdetén, július 5-én utasította Gyika századost, hogy mintegy 1000 főnyi zászlóaljával vonuljon Dobri környékére. Gyika Szemenyén, július 8-án kelt levelében a következőképpen tájékoztatta a királyi biztost a parancs végrehajtásáról: „folyó hó 7-én a kitűzött helyeken megjelenvén, zászlóaljamban alatt lévő századok következőképp quartélyoztattak el: Az 1. század a staabbal együtt Alsó- és Felsőszemenyén, a 2. század Dobriban, a 3. század Csernyeföldén, a 4. pedig Szentkirályon és Kiscsernecen. A gyakorlások századonként ... mindennap reggel 5 órától 9-ig, délután hat órától napnyugtáig szoknak megtörténni. Minden kedden és pénteken a századok egy általam kitűzött helyen zászlóalji gyakorlásra összeseregleni kötelezettek. Minden nap reggeli 10 órától 11-ig a fő- és altisztekkel, délután 4-től 5-ig az összes századokkal oskolák tartatnak.”²⁹ A százados egy héttel később, július 14-én már az alábbiakat jelentette Csánynak: „A kezem alatt lévő század főképpen, de a többi század is jó formán forgatják már a fegyvert, ideértve a 360 puskákat, melyekkel a zászlóalj ellátva vagyon, valamint a 600, általam kiosztott lándzsákat. A zászlóaljnak ideiglenes parancsolatom alatt lévő tisztikara olyannyira van a rend és subordinatio [szolgálati fegyelem] eszméjétől keresztláthatva, hogy engedelmem adása nélkül semmi szín alatt állapotásaikat el nem hagyják, és így jó példával előmenvén, a zászlóalj összes őrseregének magaviselete valóban kitűnő.”³⁰

Egy hónapnyi tábori szolgálat után, augusztus elején felváltották a zalai nemzetőröket. A Lövői járás nemzetőrzászlóaljának augusztus 8-án történt felváltásáról az immár őrnagyi rangot viselő Gyika Jenő másnap számolt be a Csány Lászlóhoz írott jelentésében. Tudósítása szerint az újonnan érkezett lövői nemzetőrök csupán nyolcszázan voltak, így a zászlóalj létszáma jóval kevesebb lett az előzőnél. Gyika négy, egyenként 200-200 fős századba osztotta be a nemzetőröket, és az egyik századot Alsólendván, a másikat Hosszúfaluban, a harmadikat Lendvalakosban, a negyediket Rédicson helyezte el,³¹ zászlóaljparancsnoki székhelyét pedig Alsólendvára tette át.³²

Mielőtt a nemzetőrök második váltásának szolgálati ideje letelt volna, Gyika Jenő őrnagy szeptember 2-án kelt levelében – felváltásuk érdekében – a következőket kérte Zala megye Állandó Bizottmányától: „A veszélyek hazánkba napról napra növekedvén,

²⁶ MNL OL H 92. ON6Ht. Ált. 1848:2057. Gyika Jenő nemzetőr százados kérelme Mészáros Lázár hadügyi miniszterhez. Szemenye, 1848. július 15. A folyamodvány hátiratára július 24/25-én jegyezték fel ceruzával: „díjtalan őrnagynak ki lón nevezve”.

²⁷ *Urbán* 1999. II. 944. o.

²⁸ *Közlöny*, 25. sz. (1848. július 24.) 203. o.; *Nemzeti. Politikai Hirlap*, 67. sz. (1848. július 28.) 261. o., vö.: *Novák* 1906. 44. o.; *Urbán* 1973. 388. o.; *Bona* 2015. I. 296. o.

²⁹ MNL OL H 103. Zala megye levelei 38. sz., vö.: *Molnár* 2006. 17. o.

³⁰ MNL OL H 103. Zala megye levelei 51. sz., vö.: *Molnár* 2006. 19. o.

³¹ MNL OL H 103. Zala megye levelei 76. sz., vö.: *Aradi* 1972. 38. o.; *Molnár* 2006. 21. o.

³² MNL OL H 103. Zala megye levelei 84. sz., vö.: *Molnár* 2006. 21–22. o.

azokkal viszonyaink is a horvátok irányába a legaggasztóbb fokra nőttek, mert tekintve azoknak előkészületeiket, betöréseiktől félni nem kevésbé lehet. Kötelességemnek tartom azért a tisztelt Bizottmányt fölkérni, hogy miután az első kiállításakor a Lövői járás zászlóalja 1000 főre, a második már csak 800-ra, a 3. és egyszersmind utolsó kiállítás pedig legföljebb is csak 600 főre fog leszállani... intézkedjék tehát a tisztelt Bizottmány, hogy a jelen [értsd: harmadik] kiállítás is legalább egy zászlóaljra, vagyis 1000 főre szoríttassék, olyformán, hogy ha a hon lévők és még ki nem állottak száma ezen összeget el nem érné, ugyanez az első állítási egyénekből pótoltasson; ezt várja tőlünk a haza, ezt önön javaink biztosítéka!”³³

Amikor szeptember elején a zalai nemzetőrség harmadik váltása is tábori szolgálatra vonult, továbbra is Gyika Jenő maradt a Lövői járás mozgóvá tett nemzetőrszászlóaljának parancsnoka, és három századra osztotta a szeptember 8-án újonnan alakított, 692 főnyi nemzetőrszászlóalját. „Sajnálkozva kell megvallanom – írta Csányinak szeptember 9-én –, minthogy a váltás csak tegnap megtörtént, embereim oly ügyetlenek, hogy azokat ellenség felé vezetni alig leend lehetséges”³⁴

Szeptember 10-én, Jellačić betörésének előestéjén Csány László királyi biztos utasította Vagyázó Ferencet, a Tapolcai járás mozgóvá tett nemzetőrszászlóaljának parancsnokát, hogy Muraszerdahelynél keljen át a Mura bal partjára, egyesítse nemzetőreit Gyika őrnagy zászlóaljával, majd a Lövői járás nemzetőreivel és az alsólendvai lakosokkal együttműködve bontsa el a Mura folyó hídját. További feladata az lett volna, hogy a híd felszedett pallóit hordassa az alsólendvai oldalra, Muraszerdahely felől pedig pár ölnyire fűrészeltesse el a pallót tartó gerendákat, és ameddig lehet, próbálja védeni az átkelőhelyet.³⁵ A királyi biztos szándéka egyértelmű volt: a stratégiai fontosságú hidat a pallók és gerendák biztonságba helyezésével kellett volna szétbontani, hogy azután bármikor járhatóvá tehesék ismét. Csány utasítása azonban nem jutott el a címzetthez, vagy ha eljutott is, már későn, mert a Gyika őrnagy vezette nemzetőrök máshogy cselekedtek.

Miközben szeptember 10-én hajnalban Gyika őrnagy alsólendvai nemzetőrszázada a muraszerdahelyi hídhöz masírozott, hogy azt őrizze, a zászlóalj parancsnoka Alsólendván tárgyalt a mezőváros vezetőivel, akik kérelték és győzködték az őrnagyot, hogy az ellenségtől rettegő alsólendvaiak védelme érdekében gyűjtassa fel a muraszerdahelyi hidat. Gyika végül beadta derekát, magára vállalta a felelősséget. A Mura hídjához érkezve Petesházáról szalmát hozatott, és az abból sodort kötelekkel körbefonatta, majd pedig kátarrányal kenette be a híd karfáit. A cs. kir. 9., Miklós huszárezred Petesházán állomásozó századának egyik szakasza napközben felderítésre lovagolt ki a Muraközbe, Csáktornya felé, majd onnan visszatérve, éjszakára átvette a híd őrzését.³⁶

Gyika őrnagy másnap, szeptember 11-én a muraszerdahelyi hídhöz vezényelte az alsólendvai nemzetőrszázadot, a Miklós-huszárokat pedig ismét az ellenséges hadmozdulatok felderítésére küldte ki a Muraközbe. Gyika „legnevezetesebb haditettét”, a Mura-híd felégetését így örökítette meg az események szemtanúja, Dervarics Kálmán alsólendvai nemzetőr főhadnagy: „Délután négy óra lehetett, mikor a huszárok visszatér-

³³ MNL ZML ÁB ir. 1848:1757., vö.: *Molnár* 2006. 22. o.

³⁴ MNL OL H 103. Komáromban lefoglalt iratok 379. sz., vö.: *Hermann* 1992a. 121. o.; *Molnár* 2006. 22. o.

³⁵ MNL OL H 103. Komáromban lefoglalt iratok 395. sz. Közli: *Hermann* 1998a. I. 271–272. o.

³⁶ *Dervarics* 1890. 2. o.; *Dervarics* 1896. 218–219. o.; *Novák* 1906. 64–68. o.; *Vajda – Vajda* 1974. 23. o.; *Mayer – Molnár* 2008. I. 351–354. o.

tek, s miután azok biztosnak mondták, hogy az ellenség egy része Alsólendva felé tart, Gyika őrnagy Alsólendva városnak tett ígéretéhez képest kiadta a parancsot, hogy a Mura hídja gyújtassék fel. A Mura innenső partján a hídfő alsó oldala mellett tűz lángolt, ennél tehát kanócok tüzesítették meg, s ezek segélyével a híd karfájára tekert, s kátránnyal vas-tagon bekent szalmakötelek meggyújtattak; ilyen gyújtás történt mind a két karfán öt-hat helyen, minek folytán a tűz mindkét karfa hosszában egyszerre fellobbant. A nyugati szél által élesztett tűz csak úgy falta a száraz hídpallót s gerendákat; a füst sűrű gomolyokban szédítő magasságig felhajtattott a légbé annyira, hogy az Csáktornyára, s a legtávolabb eső vidékekre is ellátszott, s így Jellačić serege is tudomást vehetett arról, hogy Muraszerdahelynél elvágott útja Magyarországba”.³⁷

A híd elpusztítása késleltette ugyan egy nappal Alsólendva horvát megszállását, és a horvát (majd a császári) sereg összeköttetését is akadályozta bizonyos mértékben, hiánya viszont később, októbertől decemberig komoly gondokat okozott a magyar hadvezetésnek, mert megnehezítette a Perczel-hadtest által visszafoglalt Muraköz ellátását és megtartását. (A császáriak egyébként később – mind elfogásakor, mind az ellene folytatott hadbírósi eljárás során – felrötták Gyikának a Mura-híd felégetését.)³⁸

Miután Jellačić szeptember 11-ei támadását követően Csány László királyi biztos hazabocsátotta a zalai nemzetőrség mozgóvá tett, ám katonai feladatokra hasznavehetetlen zászlóaljait, Zala megye Állandó Bizottmányának szeptember 13-ai ülése – Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 15-ei rendelete alapján – egy körülbelül ezer főből álló önkéntes nemzetőrszászlóalj felállításáról döntött. A kiállítandó önkéntesek számát a népesség arányában osztották fel az egyes zalai települések között, így mintegy 200 főnek kellett egy önkéntest kiállítani. A nemzetőr önkénteseket ugyanúgy háromévi szolgálatra kötelezték, mint a honvédeket, és tisztjeiket a századosokkal bezárólag maguk választhatták.³⁹

Gyika Jenő nemzetőr őrnagy, a Lövői járás szeptember közepén feloszlott és lefegyverzett nemzetőrségének korábbi parancsnoka – aki egy neki nem tetsző megyebizottmányi határozat miatt azt üzente Csillag Lajos zalai első alispánnak, hogy „nyalja meg a segit” –, szeptember 21-én kelt levelében arra kérte Csány királyi biztost, hogy őt nevezze ki az önkéntes nemzetőrség őrnagyául, egyúttal pedig előterjesztette a leendő tisztikar névsorát.⁴⁰ (A szervezendő zászlóalj őrnagyául eredetileg a szentgróti Batthyány Károly grófot jelölték, Batthyány azonban lemondott a felkínált tisztségről, mivel a tényleges parancsnokságot már az első napoktól kezdve Gyika gyakorolta.) A zalai megyebizottmány szeptember 22-én Gyika Jenőt bízta meg a megyében szerveződő önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj parancsnokságával, feladatául szabva, hogy a királyi biztos egyetértésével kinevezett tisztikart összehívja a zászlóalj alakulási helyére, Zalaegerszegre, és beossa őket a századaikhoz.⁴¹

Zala megye Állandó Bizottmánya szeptember 28-án utasította Gyikát, mint az önkéntesek zászlóaljának parancsnokát, hogy „mivel ezek is a megye kebelében még létező

³⁷ *Dervarics* 1890. 2. o., vö.: *Dervarics* 1896. 218–219. o.; *Novák* 1906. 64–68. o.; *Vajda – Vajda* 1974. 23. o.; *Molnár* 2006. 24–25. o.

³⁸ *Hermann* 2010. 188. o.

³⁹ *Molnár* 1987. 114–116. o.; *Hermann* 1992a. 122–124. o.

⁴⁰ MNL OL H 103. Komáromban lefoglalt iratok 127. sz.; *Hermann* 1992a. 123–125. o.

⁴¹ MNL ZML ÁB jkv. 1848:2047.; *Molnár* 1987. 117. o.

ellenséges csapatok ereje gyengítésére és eloszlására célszerűen használatosnak, mihelyt századonként alakulnak, őket tüstént ... illető tisztjeikkel ellátva, Kanizsa felé indítsa”.⁴² A zalai megyebizottmány másnap Körmendre küldte az őrnagyot, hogy Vidos Józseftől, a vasi nemzetőrség parancsnokától kérjen segítséget Zala megye horvát megszállás alóli felszabadításához, illetve a Letenyén elfogott zalai kormánybiztos, Horváth Vilmos kiszabadításához. Gyika mindezekről levélben tájékoztatta Vidost, miután nem találta Körmenden, hozzátéve: „csapatom alakulása és Önök seregvévi együttműködése Egerszegen való személyes jelenlétemet már holnap regveli órákban igénylik.”⁴³

A Gyika őrnagy vezetésével szerveződő Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj október elején már 640 főt számlált. Noha löfegyverük ekkor még alig volt, és jobbra csak dárdákkal voltak felfegyverezve, október 3-án, illetve 4-én ők is részt vettek Nagykanizsa horvát megszállás alóli felszabadításában.⁴⁴ Zászlóaljparancsnokuk, aki az ütközet kezdetén még a soproni nemzetőrök egyik századát vezényelte, és a Nagykanizsára Becsehely felől benyomuló zalai önkéntesek parancsnoki tisztét az ütközet alatt vette át,⁴⁵ később így emlékezett alakulatának tűzkeresztségére: „a rögtön öszveszedett első 2 század pár nap múlva félig-meddig felszerelve, a fegyveres ellenség előtt Kanizsánál az első helyet foglalván el, habár az ellenség golyóinak csak dárdát mutathatott is, vitézségének magasstos érzetében előnyomult”⁴⁶

Gyika őrnagy, aki már szeptember 30-án, Pusztelnik Henrik vezérkari százados útján felterjesztette kérését a miniszterelnökhöz – hogy önkéntes nemzetőreiből alakítsanak honvédszászlóaljat⁴⁷ – Zalaegerszegen, október 10-én kelt beadványában ennek támogatójára kérte Zala megye Állandó Bizottmányát is: „Miután a kiállítandó önkéntesek zászlóalja már közel az alakuláshoz, s tisztjeik, kik honuk szabadsága és függetlensége melletti küzdésért állottak fel, egyhangúlag előttem óhajításukat fejezték ki a nemzeti nagy honvédsereg tagjaivá lehetni, ezennel tisztelettel kérem nevükben is a Tisztelt Bizottmányt, méltóztassék az illető helyen oly hatályos lépéseket tenni, hogy zászlóaljam úgy, amint van, összes ide mellékelt tisztikarával együtt a honvédszászlóaljak közé minél előbb beiktattassék; annyival is inkább, mert e zászlóalj három évre lévén állítva.”⁴⁸

A Gyika Jenő őrnagy vezette zalai önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj október 16-án, Nagykanizsán csatlakozott Perczel Mór ezredes Muraköz felszabadítására induló hadtestéhez.⁴⁹ Miután Perczel másnap Letenyénél elfoglalta a Mura-hidat, hadoszlopa, élén a zalai önkéntesek három századával, valamint a Hunyadi-szabadcsapattal, benyomult a Muraközbe, ahol Gyika őrnagy nemzetőrei is részesei lettek a megszálló horvát csapatok elfogásának és lefegyverzésének. Perczel október 18-án bevonult Csáktornyára,

⁴² MNL ZML ÁB jkv. 1848:2053. Közli: *Hermann – Molnár* 2000. 190. o., vö.: *Molnár* 1987. 117. o. és *Hermann* 1992a. 127. o.

⁴³ Gyika Jenő Vidos Józsefnek. Körmend, 1848. szeptember 29. Közli: *Hermann – Molnár* 2000. I. 199–200. o., vö.: *Hermann* 1992a. 126. o.

⁴⁴ *Barbarits* 1929. 55. o.; *Novák* 1906. 113–114. o.; *Hermann* 1992a. 127. o.; *Hermann* 2006. 484. o.

⁴⁵ *Hermann* 1992a. 127. o.

⁴⁶ MNL ZML ÁB ir. 1848:2452. Gyika Jenő Zala megye Állandó Bizottmányának. Zalaegerszeg, 1848. november 22.

⁴⁷ *Hermann* 1992a. 128. o.

⁴⁸ MNL ZML ÁB ir. 1848:2093. Gyika Jenő Zala megye Állandó Bizottmányának. Zalaegerszeg, 1848. október 10.; *Molnár* 1987. 118–119. o.; *Hermann* 1992a. 128. o.

⁴⁹ *Asbóth* 1862. II. 63. o.; *Hermann* 1995. 115. o.

és ott, illetve annak környékén szállásolt be a zalai önkéntes zászlóalj is.⁵⁰ Perczel október 24-én az alábbi indoklással terjesztette fel az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a zalai önkéntes nemzetőr alakulat honvédzászlóaljja alakulási kérelmét: „Ők a mura-közi elfoglalásban és az itt történt csatározásokban a többiekhez magukat érdemeseknek mutatván, bésoroztatásuk elfogadandó. Mégis Gyika őrnagy urat meghagyva zalai nemzetőr parancsnoknak, mint volt, tanácsos lenne ide a tevékeny, bátor s jeles hazafi Csuzy Pált őrnagynak nevezni”.⁵¹ Perczel három nappal később megváltoztatta, illetve korigálta előterjesztését: „a honvédi zászlóaljok közé magát soroztatni kívánó első zalai önkéntes csapat őrnagyává Gyika urat kérem kineveztetni, ki amúgy is megyei nemzetőri őrnagy – és erre magát késznek nyilvánítja”.⁵² A parancsnoki kinevezés ügyét tovább bonyolította, hogy Nagy Farkas, Zala megye Állandó Bizottmányának az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz küldött futára október végén – nem tudni, milyen forrásból – azzal az értesüléssel érkezett vissza Zalaegerszegre, hogy „Gyika Jenő, Csány László úr által kinevezett őrnagy a helyét meg nem tarthatná” a Zala megyei önkéntes zászlóalj élén. Csillagh Lajos zalai első alispán e hír hallatán Ihász Dánielt, a 13. keret-, vagyis kiképzőzászlóalj újoncainak átvételére október 27-én Zalaegerszegre érkezett honvéd századost javasolta kinevezni a zalai önkéntes zászlóaljja őrnagyává, a Nádasy Sándor ezredeshez, az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz vezetőjéhez november 2-án intézett levelében.⁵³ Miután a Haditanács november 11-ei leiratában kikérte Perczel Mór tábornok véleményét Ihász százados kinevezése ügyében,⁵⁴ az ugyanezen a napon 47. sorszámmal a honvédzászlóaljok közé sorolt zalai önkéntes alakulat⁵⁵ parancsnokának személyéről végül Perczel állásfoglalása dönthetett: Gyika Jenőt két héttel később, november 25-én hivatalosan is kinevezték a 47. honvédzászlóalj őrnagyává.⁵⁶

Mivel Perczel időközben több szempontból is védhetetlennek, illetve tarthatatlannak ítélte Muraközt, november 11-én kiűrtette azt, és csapatait a Mura folyó bal partjára vonta vissza.⁵⁷ Ettől kezdve december közepéig Alsólendván és közvetlen környékén állomásozott a Gyika Jenő őrnagy vezette, 1206 főnyi 47. honvédzászlóalj is.⁵⁸ Gyika november 16-án előörököt állíttatott a Mura partjára, Szemenyétől nyugatra, majd két nappal később napiparancsba adta, hogy „a zalai önkéntes csapat honvédzászlóaljok közé soroztatván, 47. honvédi zászlóalj nevet kapott, s ezen nevezettel való élés meghagyatott”. Az őrnagy november 20-án arról rendelkezett, miszerint „a zászlóaljban elhatalmazott szökecsék gát-

⁵⁰ Molnár 1987. 119–120. o.; Hermann 1992a. 135–136. o.; Hermann 1995. 21–26. o.

⁵¹ Perczel Mór jelentése az OHB-nak. Csáktornya, 1848. október 24. Közli: Hermann 1998b. 48. o., vö.: Hermann 1995. 62. o.

⁵² Perczel Mór jelentése az OHB-nak. Csáktornya, 1848. október 27. Közli: Hermann 1998b. 50. o., vö.: Hermann 1992a. 131. o.

⁵³ MNL OL H 92. ONöHt. Ált. 1848:7383. Csillagh Lajos Nádasy Sándor ezredesnek. Zalaegerszeg, 1848. november 2.

⁵⁴ MNL OL H 92. ONöHt. Ált. 1848:7383. Az ONöHt. 1. osztálya Perczel Mór tábornoknak. Budapest, 1848. november 11. A Nagy Farkas futár által okozott bonyodalmakról, valamint Ihász Dániel Zalába küldéséről lásd Hermann 1992/b. 199. o.

⁵⁵ Hermann 1992a. 135–136. o.; Hermann 1995. 67. o.

⁵⁶ Közlöny, 170. sz. (1848. november 27.) 805. o.; Pesti Hírlap, 25. sz. (1848. november 28.) 1115. o.; Novák 1906. 151. o.; Molnár 1987. 121. o.; Hermann 1992a. 132. o.

⁵⁷ Hermann 1995. 38–40. o.

⁵⁸ A Mura-menti magyar hadsereg 1848. november 12-i harcrendjét közli: Hermann 1995. 102. o., vö.: Dervarics 1896. 219–220. o. és Novák 1906. 141–142. o.

lására a legénységnek kihirdettetni határozatott, hogy a szökések halállal fenyítettnek”,⁵⁹ négy nap múlva pedig az alakulatától megszökött, horvát és vend ajkú honvédek elfogását és visszakiszértetését kérte Zala megye Állandó Bizottmányától.⁶⁰

Gyika őrnagy Dobriban, november 22-én kelt levelében alakulatának igen hiányos felszerelésére panaszkodott, és önkéntesei számára patrontáskákat és szuronytartókat, dobokat és fejszékét, valamint fejenként legalább egy öltözet fehérneműt kért a zalai megyebizottmányától. „Lesz nekünk még dolgunk elszántabb ellenséggel is, mint volt eddig, hol a csata megnyerésére nemcsak vitéz bátorság, de katonai felszereltség is fog szükségesletni, hol seregem a felszerelt, elszánt ellenség előtt, míg csak öltre nem kerülhet a dolog, anélkül, hogy véthetne az ellenségnek, elhull” – érvelt beadványában.⁶¹ Alakulatának egy része ugyanezen a napon – Perczel parancsára – Szemenyénél átkelt a Murán, és a Muraközben előrenyomulva, megfutamította a szemben álló ellenséget.⁶² Mivel katonái vitézül viselték magukat a szemeyei támadásnál, Gyika napiparancsban mondott köszönetet „a zászlóalj kitüntetett pontosságáért”.⁶³

Amikor a császári főerők december közepén történt támadását követően Perczel utasítást kapott, hogy hadtestével csatlakozzon az Észak-Dunántúlon visszavonuló magyar fősereghöz, a Gyika őrnagy vezette 47. honvédszászlóalj december 22-én a Perczel-hadtest kötelékében, Körmend irányában hagyta el Zala megyét.⁶⁴ A súlyos vereséggel végződő, december 30-ai móri ütközetben a 47. honvédszászlóalj mintegy 1200 katonája a magyar erők jobbszárnyán foglalt állást négy ágyúval. Mivel a megsemmisítő császári támadás súlya főleg a centrumot érte, Gyika a gondjaira bízott ágyúkat megmentve, veszteségek nélkül tudott visszavonulni a zalai honvédekkel, amint arról Perczel is beszámolt az ütközetről írt jelentésében: „Gyika őrnagy egész zászlóaljával és 3 ágyúval a hegységen át keresztül veté magát”.⁶⁵

A viszonylag jó állapotban maradt 47. honvédszászlóalj Budára vonult vissza, néhány napig előőrsi szolgálatot látott el a budai hegyekben, majd 1849. január 5-én, Perczel hadtestével hagyta el a fővárost. A következő hetekben a középponti mozgó sereg alakulataként tevékenykedtek; január 17. körül annak 4. dandárjába voltak beosztva 1190 fővel. Január 22-én részesei lettek Szolnok bevételének, ám az ütközetben betöltött szerepüket, csakúgy, mint parancsnokuk 1849. januári tevékenységét, nem ismerjük.

Január végén Dembinski vette át Perczel egyik hadosztályát, melynek legerősebb, a 47. honvédszászlóaljat is magában foglaló, közel négyezer fős dandárját ekkor Gyika Jenő őrnagy vezette. A zalai alakulat ettől kezdve a felső-tiszai hadtest kötelékében vett részt a további hadműveletekben. A zászlóaljparancsnoki teendői mellett dandárparancsnoki feladatokat is ellátó Gyika a császári Schlik hadtest utóvédjével vívott, 1849. február 14-ei tornaljai ütközetben megsebesült, majd a debreceni kórházba kerülve, több hónapig

⁵⁹ MNL ZML 47. hzlj. pkv. Részleteit közli: *Molnár* 1987. 122–128. o.

⁶⁰ MNL ZML ÁB ir. 1848:2453.

⁶¹ MNL ZML ÁB ir. 1848:2452.

⁶² *Hermann* 1992a. 138–139. o.

⁶³ MNL ZML 47. hzlj. pkv.1848. november 22.

⁶⁴ *Hermann* 1992a. 140. o., *Hermann* 1995. 51–56. o.

⁶⁵ Perczel Mór jelentése az OHB elnökének. Hamzsabég, 1849. január 1. Közli: KLÖM XIV. 15. o.; Gyikáról lásd még Perczel Miklós Csány Lászlónak. Csákvár, 1848. december 31. Közli: V. *Waldapfel* 1952. 413. o.; A móri ütközetről *Hermann* 1992a. 140. o.; A Perczel hadtest december 30-ai móri harcrendjét lásd *Hermann* 1995. 129. o.

betegszabadságon volt. A 47. honvédszászlóalj parancsnokságát ezalatt – előbb ideiglenesen, áprilistól végleg – Inkey Kázmér százados (április 10-e után őrnagy) látta el.⁶⁶

Gyika debreceni gyógykezelése idején, március 17-én az alábbi kérelmet intézte Mészáros Lázár hadügyminiszterhez: „Alólírt, ki egy, a bal lábon nyert sebnél következőtében itt most Flór⁶⁷ osztályfőnök úr által magát gyógyíttatja, és kevés idő múlva hivatása helyére visszatérhet, már múlt évi szeptember hónapban a 47-ik honvédszászlóalj alakult, és Zala megye által kiállított önkéntes zászlóaljt nemcsak felállította és rendezte, de folytonosan is vezérlette Perczel tábornok úr nemcsak muraközi minden csatáiban, hanem az első szolnoki és ceglédi ütközetekben, valamint is Dembinski altábornagy úr vezénylete alatt a tornalji ütközetben mint dandárparancsnok működött, és folytonosan Klapka ezredes úr alatt mint az, lényegesen működik, és eddig már kilenc csatákban részt vett, azon kívül, hogy több éveki a sorkatonaságnál mint főtiszt szolgált, rangjára nézve is egy, az idősebb őrnagyok közé számítandó; ezeket méltányolva, kéri a tisztelt Hadügyminiszter Urat őt alezredesnek kinevezni.”⁶⁸ Az ekkor Debrecenben székelő hadügyminisztérium aznap válaszában elutasította Gyika előléptetési kérelmét: várjon a sorára, mert negyvenégy, nálánál idősebb rangú, katonai kötelességét a harctéren férfiasan teljesítő honvédőrnagy vár előléptetésre, akiket nem lehet megsérteni az ő alezredesi kinevezésével.⁶⁹ Gyika nem akart belenyugodni az elutasításba, ezért előbb Zala megye őt, Debrecenben tartózkodó országgyűlési képviselőjét vette rá, hogy – a hadügyminiszterhez intézett, április 3-án kelt beadványukban – javasolják az alezredesi kinevezését,⁷⁰ majd két nappal később kelt folyamodványában, arra hivatkozva, hogy 1848. júliusi (nemzetőr) őrnagy kinevezése folytán „talán nem egyik idősb, hanem talán a legidősebb rangú őrnagy a magyar hadseregnek”, ismételten alezredesi kinevezését kérte.⁷¹ A hadügyminisztérium minkét előterjesztést elutasította; utóbbira adott, április 6-ai válaszában arra hivatkozva,⁷² hogy 24 őrnagy előzi meg Gyikát a szolgálati rangsorban, előbbire küldött, április 10-ei válaszában pedig már 39, Gyikánál „rangidősb” őrnagyot említve.⁷³

Felgyógyulása után, május 9-én a Bars megyében szervezett, és akkor az I. hadtest kötelékében a budai várat ostromló 17. honvédszászlóalj parancsnokává nevezték ki Gyika Jenő őrnagyot, aki aznap már át is vette a parancsnokságot.⁷⁴ Május 12-én a 17. honvéd-

⁶⁶ Hermann 1992a. 140–147., 188. o.; Hermann 2010. 187. o.; Az 1849. január 17-ei harcrendet közli: Hermann 1995. 135–136. o.

⁶⁷ Flór Ferenc (1809–1871): sebész, tisztii főorvos, 1849. január 22-től június 24-ig a Hadügyminisztérium egészségügyi osztályának igazgatója.

⁶⁸ MNL OL H 75. HM Ált. 1849:6562. Gyika Jenő őrnagy kérelme, dátum szerint.

⁶⁹ Ugyanott a hadügyminisztérium válaszában fogalmazványa, dátum szerint.

⁷⁰ MNL OL H 75. HM Ált. 1849:9178. Horváth József országgyűlési képviselő és zalai képviselőtársai Mészáros Lázár hadügyminiszternek. Debrecen, 1849. április 3.

⁷¹ MNL OL H 75. HM Ált. 1849:9305. Gyika Jenő őrnagy Mészáros Lázár hadügyminiszternek. Debrecen, 1849. április 5.

⁷² MNL OL H 75. HM Ált. 1849:9178. A hadügyminisztérium Horváth József országgyűlési képviselőnek. Debrecen, 1849. április 10.

⁷³ MNL OL H 75. HM Ált. 1849:9305. A hadügyminisztérium levele Gyika Jenő őrnagnak. Debrecen, 1849. április 6.

⁷⁴ MNL OL H 115. 2. doboz. Dátum szerint. Nagysándor József vezérőrnagy jelentése Görgei Artúrnak. Budai tábor, 1849. május 9. (Vö.: HL 1848–1849. 26/379. Az I. hadtest parancsnokságának jelentése a hadsereg főparancsnokságának. Budai tábor, 1849. május 9.) Nagysándor József tábornok már a május 8-ai napiparancsában kihirdette, hogy „hadügyminiszteri rendelet következtében Gyika őrnagy úr bízta meg a 17-ik zászlóalj parancsnokságával”. (HL 1848–1849. 26/295.)

zászlóalj parancsnoksága nevében adott tájékoztatást egy főhadnagyi előléptetés ügyében,⁷⁵ öt nappal később pedig az alakulat 1849. január–április közötti kikutatási előterjesztéseit küldte fel a fővezérségnek.⁷⁶ Gyika május 20-án már nemcsak a 17. honvédszászlóalj, hanem az alakulatán kívül a 39. Don Miguel gyalogezred 3. zászlóalját is magában foglaló, mintegy 1400 főnyi dandár parancsnoka volt az I. hadtestben.⁷⁷ Mivel azonban az őrnagy Buda május 21-ei ostromakor beteget jelentett, a 17. honvédszászlóalj tisztikara gyávasággal vádolta meg kollektív beadványában, melyhez Bátori-Sulcz Bódog alezredes, dandárparancsnok – az alakulat korábbi parancsnoka – is csatlakozott.⁷⁸ Gyika őrnagy ezzel szemben azt sérelmezte, hogy Bátori-Sulcz alezredes akadályozza zászlóaljparancsnoki teendőinek ellátásában, ezért május 23-án kérte az I. hadtest parancsnokságát, hogy az alezredest „ezen törvény elleni önkéntes tettek bitorlásától eltiltani, és jogaimat, melyeket betegségem miatt most e percben védeni képes nem vagyok, védeni szíveskedjék.”⁷⁹

Nagysándor József vezérőrnagy, az I. hadtest parancsnoka valószínűleg azonnal elutasította Gyika kérelmét, mert a gyávaság vádjától megroppant őrnagy még aznap megírta és benyújtotta hozzá az elbocsátási kérelmét, melyben önként lemondott a rangjáról, illetve minden, azzal járó katonai javadalmazásáról, és kötelezte magát, hogy sohasem fog harcolni – sem szóval, sem fegyverrel – magyar hazája ellen.⁸⁰ Egy nappal később, május 24-én így próbálta magát mentesíteni, illetve tisztázni a Nagysándor tábornokhoz intézett levelében: „Elbocsátási kérelmemet (Quittierungs Revers) Driquet alezredes és Inkey őrnagy urak jelenlétében megírtam; nem mintha bűnösnek érezném magam, hanem mert a gyávaság bélyege rajtam lebeg, melyet az emberek emlékezetéből kitörülni semmi sem képes, és mely meggyőződés énnekem nem engedhetné azok körében tartózkodni. Minek előtte azonban azon pályáruk lelépnek, mire csupán hazám éránti tántoríthatlan szeretet ösztönözött, engedje meg, tisztelt Tábornok Úr, Önt, kihez a legnagyobb tisztelettel párosulva szeretettel ragaszkodom, meggyőződni akarni, hogy az, aki vagyonát, családját, főbíróságát odahagyta, ki mint megválasztott követ, követségéről is lemondott és katona lett, ki Perczel alatt részt vett minden muraközi csatákban, valamint Dembinski alatt Tornalján is jelen volt, ki akkor, midőn semmi tevése helett, midőn a főhadiszálláson lehetett volna, többszöri kérelmére a 17-ik zászlóalj parancsnokságot átvette, és 14 napig Buda várának ostromlásában részt vett, hogy az, mondom, akkor, midőn fáradalmainak jutalmát arathatta volna, gyávaságbul elmaradt volna, az lehetetlen; lehetetlen pedig azért, mert ha gyávaság legkisebb magja keblemben elhintve lett volna, bizonyosan a szerencsétlen mőri ütközet után, akkor, midőn számtalan egyén a magyar zászlókat elhagyta, én is odahagytam volna. Provokálok Perczel tábornok úrra, ki volt az, aki a Pestről januarius hóban történt visszavonuláskor, midőn az egész sereg csaknem desperált, őket buzdította. Ha az ember ezeket mind fontolóra veszi, és ha meggondolja mostani állásomat, meggondolja áldozataim jutalmát, sajnálkozhat rajtam. És azért bátor vagyok tisztelt Tábornok Urat megkérni, minél előbb elbocsátásomat nekem megküldeni, hogy távozhassak azon helytől, mely örökké szerencsétlenné tett. Az egy vizsgálatom azon

⁷⁵ HL 1848–1849. 27/225. Gyika Jenő őrnagy az I. hadtest parancsnokságának. Budai tábor, 1849. május 12.

⁷⁶ MNL OL H 89. HM Vegy. 4. doboz, 4. tétel.

⁷⁷ HL 1848–1849. 29/179., 29/180.

⁷⁸ Hermann 2010. 187. o.; Bona 2019. Gyika Jenő életrajza.

⁷⁹ HL 1848–1849. 29/394. Gyika Jenő őrnagy az I. hadtest parancsnokságnak. Pest, 1849. május 23.

⁸⁰ MNL OL H 75. HM Ált. 1849:22.407. Gyika Jenő elbocsátási kérelme. Pest, 1849. május 23.

öntudat, hogy mindenkor kötelességemet teljesítettem, és hogy csak valódi rosszullétem akadályozott a budai vár bevételeiben részt venni.⁸¹

Dr. Kőszegi József, a 17. honvédszászlóalj orvosa május 25-én arról állított ki bizonyítványt, hogy amikor Buda ostroma után felkereste Gyikát, azt ágyban fekve, „csúzos hascsikarásban (enterodinia)”, azaz görcsös bélfájdalomban sínylődve találta.⁸² Gyika másnap ezt az orvosi bizonyítványt mellékelte Nagysándor József vezérőrnagyhoz intézett újabb beadványához, melyben még tett egy utolsó kísérletet elvesztett becsületének megmentésére: „Olyannyira szerencsétlennek éreztem magam, hogy a Buda várnak dicsőséges bevételein részt nem vehettem, hogy nem gondolhattam, hogy találkozhatna egyén, ki meg nem jelenésemet gyávaság kifolyásának mondhatná. Minthogy kész vagyok inkább százszor meghalni, mintsem gyáván élni, noha elbocsájtási kérelmemet már beadtam, mely a desperatióknak⁸³ szüleménye volt, kész vagyok, ha annak visszaadására méltónak talál, tisztelt Tábornok, azt örömet visszavenni, de azon egyetlen egy feltétel alatt, hogy énnekem a jövő ütközetben megengedjék első lehetni, hogy megmutassam, hogy kész vagyok hazámért és becsületemért dicsőségesen meghalni, de sohase gyáván élni.”⁸⁴ Az őrnagy azonban nem kapott több esélyt, leváltották a 17. honvédszászlóalj éléről; ezt bizonyítja, hogy május 26-án már Dittlaczek Ferenc százados volt az alakulat ideiglenes parancsnoka.⁸⁵

Gyikát csak az mentette meg az ellene Buda várának bevétele után, gyávasága miatt elrendelt haditörvényszéki vizsgálattól, hogy meg sem várva az őrnagy rangjáról való lekötésének hadügyminisztérium általi jóváhagyását,⁸⁶ hazatért Zalába, belatinci birtokára. Mivel ott sem érezte magát biztonságban, családi kapcsolatai révén császári utalomlevelet szerzett a grazi főhadparancsnokságtól, annak reményében, hogy Stájerországba utazhat; erre azonban már nem került sor.⁸⁷ Gyika nem tudhatott róla, hogy a neve már 1849 januárjában szerepelt azon a listán, melyet a Zalaegerszeget megszálló Burits de Pournay cs. kir. vezérőrnagy terjesztett fel Laval Nugent tábornagynak, a forradalom büntetésre érdemes Zala megyei vezetőiről: „Gyika Jenő Belatincról, főszolgabíró, a zalai nemzetőrség őrnagya és a lövői kerületben a népfelkelés felbujtója. A muraszerdahelyi híd felégetője”⁸⁸

Gyika külföldre utazását Johann Gorizzutti őrnagy, a stájerországi császári csapatok Luttenbergben állomásozó különítményének parancsnoka akadályozta meg, aki értesülvén róla, hogy a honvédőrnagy állítólag újoncozással és hadszervezéssel foglalkozik Belatincon, illetve a parancsainak nem engedelmességek környékbeli falvakat felégetéssel és katonai végrehajtással fenyegeti, június 19-én hajnalban Belatincon rajtaütéssel elfogta,

⁸¹ HL 1848–1849. 30/292b. Gyika Jenő őrnagy Nagysándor József tábornoknak, az I. hadtest parancsnokának. Pest, 1849. május 24.

⁸² HL 1848–1849. 30/292a. Dr. Kőszegi József orvosi bizonyítványa, Pest, 1849. május 25.

⁸³ Reménytelenségnek, kétségbe esésnek.

⁸⁴ HL 1848–1849. 30/292. Gyika Jenő őrnagy Nagysándor József tábornoknak, az I. hadtest parancsnokának. Pest, 1849. május 26.

⁸⁵ HL 1848–1849. 30/116.

⁸⁶ A hadügyminisztérium csak jóval később, 1849. július 22-én, Szegedről küldte meg az I. hadtest parancsnokságának kézbesítés végett „Gyika Jenő 47-ik zászlóaljbeli őrnagy” kilépési oklevelét. MNL OL H 75. HM Ált. 1849:22.407.

⁸⁷ Hermann 2010. 187. o.

⁸⁸ Hermann 2010. 209. o.

és lefoglalt irataival együtt Pettauba küldte vizsgálati fogságba. Gyikát rövidesen Grazba, majd Sopronba, azután Pozsonyba szállították. Onnan átmenetileg visszavitték Grazba, végül Haynau 1850. február 13-ai rendeletére ismét Pozsonyba került, ahol hadbírótság elé állították. A hadbírótság egy héttel később engedélyezte az őrnagy számára, hogy szabadlábban védekezzen.⁸⁹

A Gyika ellen folytatott hadbírószági vizsgálatot vezető Freyberger hadbíró százados tisztázta ugyan, hogy az elfogatása alapjául szolgáló vádak alaptalanok, ám honvédőrnagyi tevékenységét igyekezett alaposan felderíteni. Gyika elismerte, hogy valóban ő volt a zalai mozgó nemzetőrzászlóalj, majd a 47. honvédszászlóalj parancsnoka, de azzal védekezett, hogy alakulata mindaddig tartalékban vett részt a cs. kir. csapatokkal vívott összecsapásokban, amíg ő volt a parancsnokuk. Hadbírószági vallomása szerint betegszabadsága idején Kossuth kormányzóelnök Debrecenben felajánlotta neki az alezredesi előléptetést, és azt is, hogy menjen diplomáciai küldetessel a Havasalföldre, távoli rokonához, Alexander Ghica fejedelemhez, ő azonban mindezeket visszautasította. (Ezen állításával szemben, mint idéztük, március 17-én ő kérelmezte az alezredesi előléptetést.)

Noha a kihallgatott tanúk alátámasztották Gyika védekezését, a hadbíró úgy vélte, már önmagában kimeríti a fegyveres lázadásban való részvétel fogalmát az a körülmény, hogy Gyika a közismert császári kiáltványok ellenére a honvédseregben maradt, ráadásul súlyosbította cselekedetének megítélését, hogy megszegte a tíz évvel korábban, a hadseregből való kilépésekor tett fogadalmát, hogy soha nem fog harcolni cs. kir. csapatok ellen. Freyberger hadbíró százados mindezek alapján 1850. április 7-én kelt előterjesztésében hat év várfogsággal javasolta büntetni. A hadbírótság másnap ilyen ítéletet hozott, és azt Haynauhoz terjesztették fel megerősítésre. Haynau azonban kegyelem útján elengedte a büntetést, és intézkedett Gyika szabadon bocsátásáról, ami 1850. május 23-án meg is történt.⁹⁰ (A zalai kortársak tudni vélték, hogy a kegyelmet befolyásos sógora, Sina Simon báró eszközölte ki számára.)⁹¹

Gyika Jenő az 1850-es években ismét a belatinci birtokon próbált gazdálkodni testvéreivel, ám nem sok sikerrel, ezért az uradalmat 1859-ben elárverezték.⁹² További sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1855 és 1857 között az osztrák örökös tartományokba kapott útlevelet,⁹³ majd 1857-ben Horvátországba, a Varasd megyei Jurketinecra költözött át,⁹⁴ halálának helyét és időpontját azonban nem ismerjük. Elképzelhető, hogy később német földön próbált új életet kezdeni; legalábbis erre utal, hogy özvegye, Csuzy Anasztázia Freiburgban hunyt el 30 évvel később, 1889. december 16-án.⁹⁵

⁸⁹ Hermann 2010. 187. o.

⁹⁰ Hermann 2010. 187–189. o.

⁹¹ Novák 1906. 343. o.

⁹² *Budapesti Hírlap*, 127. sz. (1859. május 29.) „Hivatalos értesítő”; A lendvai cs. kir. szolgabírói hivatal árverési hirdménye. Lendva, 1859. május 18.

⁹³ *Fatér* 2005. 115. o.

⁹⁴ MNL ZML Kisfaludy szobor ir. 84. sz. Gyika Jenő levele Koppány Ferencnek. Jurketinec, 1858. május 2.

⁹⁵ *Freiburger Zeitung*, 294. sz. (1889. december 17.) 3. o., vö.: *Fővárosi Lapok*, 352. sz. (1889. december 23.) 2690. o. és *Vasárnapi Ujság*, 52. sz. (1889. december 29.) 870. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Aradi* 1972. *Aradi Péter: A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán.* (Somogyi almanach 16-17.) Kaposvár, 1972.
- Asbóth* 1862. *Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki Magyarországi hadjáratból.* Pest, 1862.
- Balogh* 1986. *Balogh Elemér: Az első népképviselői választások Zala megyében.* In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásai*ból, 1986. (Zalai Gyűjtemény 25.) Szerk. *Halász Imre.* Zalaegerszeg, 1986. 195–208. o.
- Barbarits* 1929. *Barbarits Lajos: Nagykanizsa.* (Magyar városok monográfiája.) Budapest, 1929.
- Bona* 2015. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* (4. bőv. kiad.) Miskolc, 2015.
- Bona* 2019. *Bona Gábor: A 47. honvédszászlóalj tisztikara 1848/1849-ben.* In: *A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849.* Szerk. *Molnár András.* Zalaegerszeg, 2019. (Kézirat, megjelenés előtt)
- Dervarics* 1890. *Dervarics Kálmán: A Mura hidjának felgyűjtása 1848-ban.* Kivonat 1848. évi naplóból. *Alsó-Lendvai Híradó*, 13. sz. (1890. március 30.) 1–2. o.
- Dervarics* 1896. *Dervarics Kálmán: Alsó-Lendva története.* In: *Zalavármegyei évkönyv a millenniumra.* Szerk. *Halis István és Hoffmann Mór.* Nagykanizsa, 1896. 203–223. o.
- Diószegi – Diószegi* 2008a. *Diószegi György – Diószegi Krisztina: Hellén mozaik az 1848–49. évi dicső magyar szabadságharc tisztikara görög gyökerű hőseinek életéből.* In: *A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei* 3. Szerk. *Bene János et al.* Debrecen, 2008.
- Diószegi – Diószegi* 2008b. *Diószegi György – Diószegi Krisztina: Magyar nemességet szerző görögök.* In: *Széphalom 18. k. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 2008.
- Fatér* 2005. *Zalai életrajzi kislexikon.* (3. jav. bőv. kiad.) Szerk. *Fatér Bernadett et al.* Zalaegerszeg, 2005.
- Hermann – Molnár* 2000. *Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben.* Okmánytár. I–II. k. S. a. r. *Hermann Róbert és Molnár András.* Nagykanizsa, 2000.
- Hermann – Molnár* 2015. *Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében, 1834–1847.* Válogatott dokumentumok. S. a. r. *Hermann Róbert és Molnár András.* (Zalai Gyűjtemény 79.) Zalaegerszeg, 2015.
- Hermann* 1992a. *Hermann Róbert: A 47. honvédszászlóalj története.* In: *A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849.* (Zalai Gyűjtemény 33.) Szerk. *Molnár András.* Zalaegerszeg, 1992. 115–192. o.

- Hermann* 1992b. *Hermann Róbert*: Az 56. honvédszászlóalj története (1848. október – 1849. október). In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Szerk. *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény 33.) Zalaegerszeg, 1992. 195–256. o.
- Hermann* 1995. *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17. – december 24. (Zalai Gyűjtemény 36/II.) Zalaegerszeg, 1995.
- Hermann* 1998a. Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.
- Hermann* 1998b. *Hermann Róbert*: Perczel Mór muraközi hadjárata. Hadijelentések 1848. október 11. – november 9–10. *Pannon Tükör*, 4. (1998) 2. sz. 44–52. o.
- Hermann* 2006. *Hermann Róbert*: Nagykanizsa története 1848–49-ben. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. II. k. Szerk. *Lendvai Anna* és *Rózsa Miklós*. Nagykanizsa, 2006. 457–520. o.
- Hermann* 2010. *Hermann Róbert*: Zalaiak a cs. kir. hadbírótság előtt. Az 1849–1850. évi megtorlás Zala megyében. In: Degré Alajos emlékezete. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 2009. május 14. Szerk. *Molnár András*. Budapest–Zalaegerszeg, 2010. 149–231. o.
- Kerényi B.* 2007. *Kerényi B. Eszter*: Báró Sina Simon. Budapest, 2007.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos 1848/49-ben. IV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész. 1849. január 1. – április 14. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.
- Mayer – Molnár* 2008. Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény. I. k. (871–1849.) Szerk. *Mayer László*, *Molnár András*. Szombathely–Zalaegerszeg, 2008.
- Molnár* 1987. *Molnár András*: A zalai 47. honvédszászlóalj felállítása 1848 őszén. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1987. Szerk. *Bilkei Irén*. (Zalai Gyűjtemény 26.) Zalaegerszeg, 1987. 113–128. o.
- Molnár* 1994. *Molnár András*: Képviselőválasztás Alsólendván 1848-ban. In: Lendava – Lendva 1192–1992. Tanulmányok Lendva történetéből. Szerk. *Göncz László*. (Lendvai Füzetek) Lendava–Lendva, 1994. 80–85. o.
- Molnár* 1996. *Molnár András*: „A zalai ágyúzás”. Zala megye önkéntes adózói, 1845–1848. *Századok*, 130. (1996) 5. sz. 1211–1240. o.
- Molnár* 2000. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg, 2000.
- Molnár* 2006. *Molnár András*: Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok. Lendvidék a szabadságharcban 1848–1849. (Lendvai füzetek 19.) Lendva, 2006.

- Molnár* 2008. *Molnár András: A Lendva-vidék nemzetőrsége 1848-ban. Honismeret*, 36. (2008) 3. sz. 63–65. o.
- Molnár* 2009a. Csány László reformkori iratai 1817–1848. S. a. r. *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény 66.) Zalaegerszeg, 2009.
- Molnár* 2009b. *Molnár András: A zalai nemesség politikai erőviszonyai 1847-ben. Kováts László kimutatása Széchenyi István gróf számára*. In: *Zalai történeti tanulmányok 2009*. Szerk. *Paksy Zoltán*. (Zalai Gyűjtemény 67.) Zalaegerszeg, 2009.
- Molnár* 2012. *Molnár András: Deák zalai tisztelői. A Deák Ferenc nevelési alapítvány első évtizede, 1840–1850*. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. *Baráth Magdolna – Molnár Antal*. Budapest–Győr, 2012. 375–390. o.
- Novák* 1906. *Novák Mihály: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban*. (2. bőv. kiad.) Zalaegerszeg, 1906.
- Pálmány – Hermann* 2002. *Pálmány Béla – Hermann Róbert: Gyika (Ghica) Jenő*. In: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002. 1008–1009. o.
- Pálmány* 2011. *Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések története almanachja 1825–1848*. Budapest, 2011.
- Papp* 2004. *Papp Izabella: Görög nemesek Magyarországon*. In: *A Sina család Magyarországon. Tudományos konferencia. Gödöllő, 2003. április 26*. Szerk. *Kerényi B. Eszter*. Gödöllő, 2004.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973.
- Urbán* 1999. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. I–II. k. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- V. Waldapfel* 1952. *A forradalom és szabadságharc levelestára*. II. k. Összeállította *V. Waldapfel Eszter*. Budapest, 1952.
- Vajda – Vajda* 1974. *Vajda László – Vajda Lászlóné: Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején*. In: *Zalai Tükör*, 1974. I. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. 5–42. o.

RÖVIDÍTÉSEK

HL 1848–1849	Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57. LR	A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii
A 105. Inf. Prot.	A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion
H 75.	HM Ált. H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
H 92.	ONöHt. Ált. H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösén kezelt általános iratok
H 89.	HM Vegy. H 89. Hadügyminisztérium. Vegyes iratok
H 103.	H 103. Csány László kormánybiztos iratai
H 115.	H 115. Görgei Artúr iratai
MTAK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
47. hzlj. pkv.	A sümegi Kisfaludy Sándor Emlékmúzeumtól átvett iratok. Szabadságharc, 27. sz. Zászlóalj parancsolatok jegyzőkönyve, 1848. november 5. – 1849. március 29.
ÁB ir.	Zala megye Állandó Bizottmányának iratai. Iratok, 1848–1849
ÁB jkv.	Zala megye Állandó Bizottmányának iratai. Jegyzőkönyvek, 1848–1849
Csillagh ir.	Csillagh Lajos első alispán hivatalos iratai, 1848
Kgy. ir.	Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok
Kgy. jkv.	Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek
Kisfaludy szobor ir.	Koppány Ferenc megyei főadószedő hivatali iratai. Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrának felállítására vonatkozó iratok
Letenyei anyakönyv	Mikrofilmtár. A letenyei római katolikus plébánia kereszteleési anyakönyve
Nemzetőri ir.	A nemzetőrségre és honvédségre vonatkozó iratok, 1848–1849

András Molnár

THE FIRST COMMANDER OF HOME DEFENCE FORCES BATTALION 47,
MAJOR JENŐ GYIKA

(Abstract)

Major Jenő Gyika descended from a family of Greek origin who became Hungarian nobles from merchants. In the 1830s he served as a lieutenant in the Imperial Army, and from July 1848 he was the major of the Battalion of Zalalövő of the National Guard of Zala county along the Dráva Line. In September he was assigned to command the volunteer mobile National Guard Battalion of Zala county. His unit was requalified as a Home Defence Forces battalion, with the number 47, and he was nominated as a Home Defence Forces major. In February 1849 he got injured as a brigadier in the battle of Tornaalja. In May for a few weeks he served as the commander of the Home Defence Forces Battalion 17. In 1850 he was sentenced to imprisonment by the imperial court-martial, but he was soon granted mercy.

András Molnár

DER ERSTE KOMMANDANT DES 47. HONVÉD-BATAILLONS,
HONVÉD-MAJOR JENŐ GYIKA

(Resümee)

Honvéd-Major Jenő Gyika stammte aus einer Kaufmannsfamilie griechischer Herkunft, die zu einer ungarischen Adelsfamilie wurde. In den 1830er Jahren diente er als Leutnant in der kaiserlichen Armee. Ab Juli 1848 war er entlang der Drau Major des Bataillons von Lövő der Nationalgarde des Komitats Zala. Im September wurde er mit dem Kommando des freiwilligen mobilen Nationalgarde-Bataillons von Zala betraut. Sein Verband wurde im November desselben Jahres mit der Ordnungsnummer 47 in ein Honvéd-Bataillon umgewandelt, er selbst zum Honvéd-Major ernannt. Im Februar 1849 wurde er als Brigadekommandant im Gefecht von Tornalja verwundet. Im Mai versah er einige Wochen lang die Kommandantenaufgaben des 17. Honvéd-Bataillons. Im April 1850 verurteilte ihn das kaiserliche Kriegsgericht zu einer Festungshaft, doch schon bald wurde er begnadigt.

András Molnár

JENŐ GYIKA, LE PREMIER COMMANDANT DU 47^E BATAILLON
DE L'ARMÉE HONGROISE

(Résumé)

Issue d'une famille de commerçants d'origine grecque devenue une famille noble hongroise, le commandant Jenő Gyika servait comme lieutenant dans l'armée impériale dans les années 1830. À partir de juillet 1848, il était commandant du bataillon de la garde nationale du canton de Lövő dans le département de Zala sur la ligne de la Drave. En septembre, il fut nommé commandant du bataillon de la garde nationale mobile volontaire

de ce même département. En novembre, son unité a obtenu la qualification « bataillon de l'armée hongroise » sous le numéro 47 et Jenő Gyika en fut nommé le commandant. En février 1849, il fut blessé comme général de brigade dans la bataille de Tornalja. En mai, il fut le commandant du 17e bataillon de l'armée hongroise pendant quelques semaines. En avril 1850, le tribunal militaire impérial l'a condamné à la détention dans une enceinte fortifiée, mais il fut gracié peu de temps après.

Андраш Молнар

ПЕРВЫЙ КОМАНДИР 47-ОГО ГОНВЕД БАТАЛЬОНА – МАЙОР ЕНЁ ДИКА

(Резюме)

Ёне Дика греческого происхождения, был родом из семьи торговца ставшего венгерским дворянином. В 1830-их годах он служил лейтенантом в императорской армии, с июля 1848-ого года он был майором стрелковой национальной гвардии стрелкового батальона округа Зала на линии Драва. В сентябре ему доверили командование передвижного батальона округа Зала. В ноябре его подразделение переквалифицировали в рядовой батальон, с номером 47., а его возвели в звание майора. В феврале 1849-ого года, будучи командиром бригады, он был ранен в битве у г. Торналя. В мае в течении нескольких недель он исполнял обязанность командира 17-ого рядового батальона. В апреле 1850-ого года императорский суд приговорил его к тюремному заключению, но вскоре он был помилован.

A KOMÁROMI ERŐD HELYSZÍNRAJZA 1849 ÁPRILISÁBAN

Több mint egy évtizede zajlik az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában a retrospektív konverzió, minek során minden egyes kartográfiai dokumentumot kézbe veszünk és bibliográfiai leírását javítjuk, bővítjük. Eközben számos „rég elfeledett” érdekesség kerül elő. Ilyen volt az a Komárom ostromát ábrázoló mű is, amely a Magyarországot ábrázoló nyomtatott térképek gyűjteményében lapult.

Mint a téma iránt fogékony kutató, azonnal elkértem a feldolgozó munkatárstól, és alaposan szemügyre vettem. Először is az tűnt fel, hogy a legtöbb térképpel ellentétben nem csak keletkezésének ideje (1849. április 7.), hanem egy, a hadtörténelemből ismerős személy, Zitta tábornok neve is olvasható rajta készítőként. Ezek után persze alaposabban szemügyre vettem a papírlapot, és bizony hamar kiderült, hogy nem is egy nyomtatott, hanem egy kéziratos térképről van szó.

Világossá vált, hogy kéziratos lévén, más gyűjteményrészbe kell áthelyezni, és hogy az előzetes koncepcióval ellentétben nem egy nyomtatott könyv vagy tanulmány mellékletével van dolgunk.

Először is nézzük, mi az amit tudunk a térképről? Mérete 37,8 x 47,5 cm, méretaránya ugyan nincs megadva, de körülbelül 1:20 000, raktári jelzete: TK 2 573, egykori tulajdonosa Lanfranchi Enea (1850–1895) olasz származású pozsonyi mérnök és könyvgyűjtő volt. A térképen olvasható feliratok és fordításuk:

Situations Plan de Festung Comorn
über die im frühjahre 1849 unternommene Belagerung der Donau-Brückenkopfe.

Erklärung.

N^o I bis inklusive X von der Insurgenten war dem Donau Brückenkopfe hergestellte Feldverschanzungen.

N° 1 bis inklusive 16 (:roth) von unserer Seite jedoch vom Eröffnung der Trenchée zum Beschießung und Bewerfung der Donau-Insel, der Stadt und Festung; dann und Donau-Brückenkopfe angelegte 16 Batterien, welche mit 8 Haubitzen 4 der 12 lbgen¹, 18 der 18 lbgen 10 [?] der 24 lbgen Canonen, 10 der 30 lbgen und 10 der 60 lbgen Bomber Mörser armirt waren.

AB. Erste gegen den Donau Brückenkopf angelegte Parallele mit den in selber von N^o I bis VI (:roth:) vollkommen hergestellten 2 Rikochet 2 Demontier und 2 Mörsern-Batterien, welche mit 8 der 18 lbgen, 8 der 24 lbgen Cannonen, und 6 der 60 lbgen Mörser hatten dotirt werden sollen.

Acs am 7. April 1849.

Zitta m.pF.M.L.

¹ A Pfund, azaz font rövidítése: lb.

A komáromi erőd helyszínrajza, ahogy 1849 elején a Dunai hídfő ostrom alá lett véve
Magyarázat

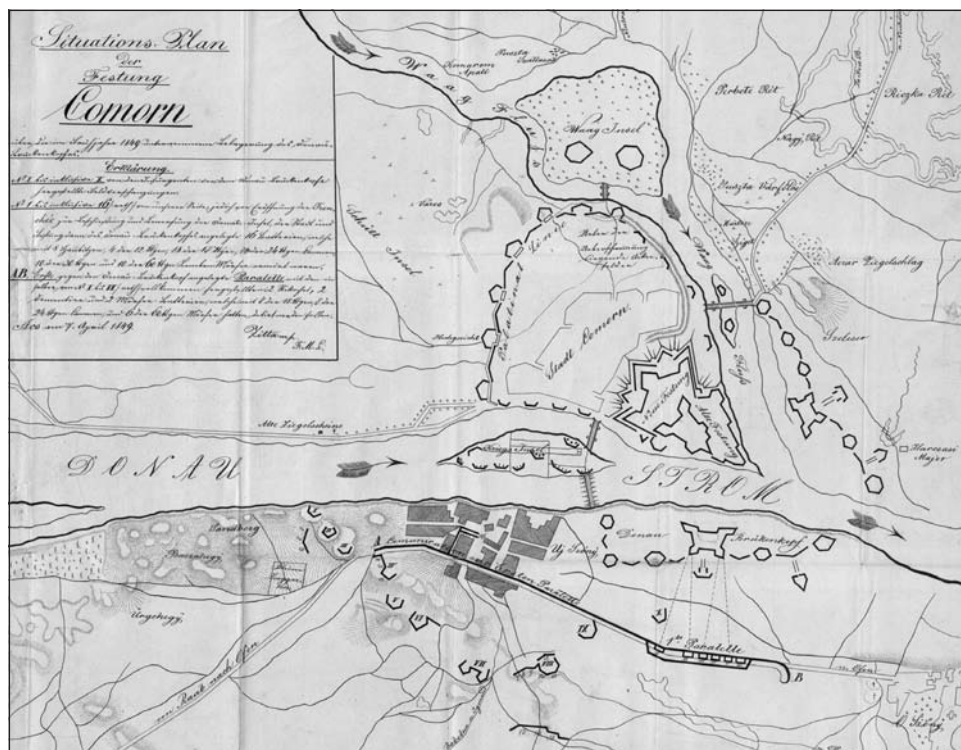
I-X. A felkelők által a hídfőben létesített földsáncok.

1-16. (piros színnel) A mi oldalunkon megnyitott ostromárok a Duna-sziget, a város és az erőd lövetéséhez és bombázásához; valamint a Dunai hídfő ellen felállított 16 üteg, melyek 8 db tarackkal, 4 db 12 fontos, 18 db 18 fontos, 10 db 24 fontos ágyúval, 10 db 30 fontos és 10 db 60 fontos bomba mozsárral vannak felszerelve.

AB. A Dunai hídfő ellen ásott első párhuzammű,² melyben az I-től VI-ig pirossal jelzett 2 ricochet,³ 2 leszerelő⁴ és 2 mozsár üteg került elhelyezésre, melyek 8 db 18 fontos, 8 db 24 fontos ágyúból és 6 db 60 fontos mozsárból állnak.

Ács, 1849. április 7-én

Zitta altábornagy s.k.

Emanuel Zitta: *Situations Plan de Festung Comorn* (OSZK Térképtár, TK 2 573)

² Az erőd frontjával párhuzamosan futó árok, mely a gyalogság védett állását jelentette. Lásd *Domokos* 1986. 101. o.

³ Nehezen lefordítható szakkifejezés, felpattanó löveket leadó üteg, vagyis amelynek lövegei olyan alacsony röppályán tüzelnek, hogy a kilőtt golyók a mellvédek felett átrepülve a talajról fel-felpattanva okoznak a védőknek veszteséget. *Domokos* 1986. 87. o.

⁴ Olyan nagy kaliberű ágyúból álló üteg, amely a védők tüzéségének az állásait rombolja, hogy azokat elpusztítsa, vagy legalább a védőket arra kényszerítse, hogy lövegeiket a tüzelőállásból elvontassák. *Domokos* 1986. 87. o.

További térképi megírások:

1) a Dunántúlon

1te Parallele
Baszahegy
Communication zur Ersten Parallele
Donau Brückenkopf
Kleiner Zeuggarten
n. Dotis
n. Ofen
Ó Szőny
Sandberg
Uj Szőny
Ürgehegy
v. Babolna n. Igmánd
von Raab nach Ofen

1. párhuzammű (ostromárok)
Bazsa-hegy
Összekötő árok az első párhuzamműhöz
Dunai hídfő
Kis tüzértár
Tatára vezető [út]
Budára vezető [út]
Ószőny
Homok-hegy (Monostor)
Újszőny
Ürge-hegy
Bábolnáról Igmándra vezető [út]
Gyórból Budára vezető [út]

2) a Csallóközben

Alte Festung
Alte Ziegelscheine
Donau Strom
Hochgericht
Kriegs Insel
Neue Festung
Palatinal Linie
Schütt Insel
Stadt Comorn
Ueber der Ueberschwem[m]ung
 liegende Ackerfelder
Város
Waag Fluss
Waag Insel

Óvár
Régi téglaszín
Duna
Vesztőhely
Hadi-sziget
Újvár
Nádor-vonal
Csallóköz
Komárom városa
Az árterületnél magasabban fekvő
 szántóföldek (kertek?)
A 2. katonai felmérésen Városi tócsa
Vág (Vág-Duna)
Apályi-sziget

3) a Vágtól keletre

Aczar Ziegelschlag

Harcsasi Major
Komárom Apali
Marton Sziget
n. Neuhausel

A 2. katonai felmérésen „Aerar”, azaz
 ärarial, tehát kincstári téglavető.⁵
Harcsási puszta
?
A 2. katonai felmérésen Malom-sziget
Érsekújvárra vezető [út]

⁵ Török Enikő szíves közlése.

Nagy Rét	Nagy rétek
Neutra Fluss	Nyitra folyó
Perbete Rét	(Megj.: Perbete község kb. 20 km-re fekszik Komáromtól.)
Pusztza Szallasak	Lándor pusztza
Pusztza Várfölde	Felső Várfölde
Riczka Rét	?
Szelcser	Széles ér
Zsitva B.	Zsitva-patak

A komáromi erődrendszer és az ott állomásozó mintegy 12 000 fős védősereg 1848. december 30. óta ostromzár alatt állt. A szemben álló lassan gyarapodó császári királyi sereg eleinte csak gyenge megfigyelés alatt tartotta az erősséget, majd idővel egyre szorosabbá vonta az ostromzárát. 1849 februárjában Balthasar Simunich (1785–1861) altábornagy vette át az ostrom irányítását, akinek március végére 15 000 ember és 42 löveg állt rendelkezésére. A hónap során számos üteget telepítettek a Dunától délre, felhasználva a Napóleon-kori sáncokat is, melyeket a honvédek részben felújítottak. Március 19-én az 1. és 2. üteg megkezdte a tüzelést a városra, Hadi-szigetre és a Csillagsáncra, mely utóbbi a dunai hídfő szerepét töltötte be.

Ludwig Welden (1780–1853) tábornaszernagy, még mint Bécs polgári és katonai kormányzója, Simunichnak írt leveleiben folyamatosan rohamot sürgetett az erőd ellen, majd március 25-én személyesen járt a táborban. Ekkor született meg a terv, hogy 31-én általános támadást kell indítani, számítva arra, hogy ennek során felfedik a védelem gyenge pontjait, a lövegek felállítási helyeit, egyúttal egy erődemonstráció demoralizálja az amúgy is a bombázások miatt sínylődő lakosságot. 31-én napkeltekor élénk bombázás kezdődött, de a Nádor-vonal ellen támadó rohamoszlopok a várágyúk tüzébe érve elakadtak, de ugyanígy jártak a Vág felőli oldalon támadók is. A Hadi-sziget elfoglalására készülő határőrökkel megrakott csónakok már el sem indultak, és a Csillagsánc elleni rohamról is lemondtak, mert a lövegek nem tudtak a falakban kárt tenni. Annyi azonban világossá vált, hogy a védelem kellő számú és minőségű tüzérséggel rendelkezik.⁶

Az elvetélt próbálkozás után Welden a bombázás folytatását rendelte el, melynek fő iránya a hídfő volt, annak reményében, hogy annak eleste a főerőd átadását vonná maga után. Április 3-án egy futóárok ásását kezdték el a hídfő megközelítésére, ahová ekkor építették a 13., 14. és 15. ütegeket, és ekkor épült meg Újszönyben a 16. üteg is. Innen már a város legtávolabbi beépített részét is elérték a lövedékek. Eközben a magyarok a Hadi-szigeten újabb ütegeket építettek az ostrommunkálatok hátráltatása érdekében.

Időközben felsőbb parancs is érkezett a hídfő bevételeire, amivel Emanuel Zitta (1786–1856) vezérőrnagyot, az árkász és aknász testület vezetőjét bízták meg. Ő 13-án érkezett meg Komárom alá, és azonnal megtekintette az addigi munkálatokat.

Ekkorra a magyarok helyreállították a hajóhidat, ezért aztán mindjárt másnap, 14-én heves ágyúzás kezdődött, melynek a célpontja nemcsak a hajóhid volt, hanem a város is. Még aznap este megkezdtek az első párhuzammű ásását is, amit Zitta személyesen irányított, jöllehet egy éjszakai vihar nehezítette a munkálatokat. Április 16-án folytat-

⁶ Csikány 2016. 33–52. o.

Emanuel Zitta portréja
(Österreichische Nationalbibliothek,
Portresammlung: PORT_00103740_01)

után készült. Ez utóbbi magyarázhatja is a fent említett anomáliákat, melyek ezen, egy minden valószínűség szerint egy kései jelentéshez, vagy memoárhoz szánt térképen feltehetőek.

ták a munkát, és építettek egy 2 ricochet, 2 leszerelő és 2 mozsár ütegből álló nagy ágyútelepet a Csillagsánccal szemközt.

Miután a magyar főserег egyre közelebb került Komáromhoz, április 18-án Welden parancsára csapatokat irányítottak Ludwig von Wohlgemuth (1788–1851) altábornagyhoz, a tartalék hadtest parancsnokához, hogy megakadályozza az erőd felmentését. Így a hídfő ellen mindössze 3200 kimerült katona maradt. Április 20-án érkezett Welden parancsa az ostrom felhagyásáról, ennek ellenére még 22-én is dolgoztak az ostromárkon. A hírre azonban, hogy Görgei elérte Komáromot, végleg felhagytak ezzel, Zittát is visszarendelték Bécsbe, aki már 23-án ott is volt, majd visszautazott Olmützbe.⁷

A térkép adatait a forrással összevetve több ellentmondást is találunk. Először is Zitta csak április 13-án érkezett meg Komárom alá, tehát semmiképpen sem készíthette a térképet 7-én Ácson. Másodszor a térképen az április 16-án elkészített 1. párhuzammű és az ott elhelyezett összesen 6 üteg is szerepel, így aztán a rajz nem is ábrázolhatja az április 7-i állapotokat. Harmadszor pedig Zitta ekkor még csak vezérőrnagy, altábornagyi kinevezése október 16-án történt meg, így egészen biztos, hogy a kézirat hónapokkal, ha nem évekkel az események

⁷ Blasek – Riegel 1898. 362–373. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Blasek – Riegel* 1898. *Blasek, Heinrich – Riegel, Franz*: Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Genie-Waffe. II. Wien, 1898.
- Csikány* 2016. *Csikány Tamás*: Adalékok a komáromi erődrendszer 1849. március 31-i megrohanásának történetéhez. In: Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok történelmi konferenciáinak előadásából. 1992–2016. Szerk. *Kiss Vendel és Számadó Emese*. Komárom, 2016. 33–52. o.
- Domokos* 1986. *Domokos György*: Várépítészeti és várharcászati Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam 33. (1986) 1. sz. 101. o.

László Pásztí

THE GROUND PLAN OF THE FORTRESS OF KOMÁROM IN APRIL 1848

(Abstract)

One can find a map outlining the siege of Komárom in the Map Collection of the National Széchenyi Library. According to the inscriptions, its author is royal and imperial general Emmanuel Zitta, and it was drawn on 7 April 1849. Apart from the elements of the fortress system, the ramparts and batteries of the besiegers are also marked upon the manuscript. Comparing the content of the map to the historical sources we can state that it mirrors the situation after 7 April, and based on the rank of lieutenant general of Zitta it could not be made before 16 October 1849 under any circumstances.

László Pásztí

DIE LAGESKIZZE DER FESTUNG VON KOMÁROM (KOMORN) IM APRIL 1849

(Resümee)

In der Kartensammlung der Széchenyi-Nationalbibliothek befindet sich eine Karte, die die Belagerung von Komárom (Komorn) darstellt. Laut der Inschriften stammt sie vom k. k. General Emmanuel Zitta und entstand am 7. April 1849. Im Manuskript wurden neben den Elementen des Festungssystems auch die Schanzen und Batterien der Belagerer aufgezeichnet. Wenn man den Inhalt der Karte mit den zur Verfügung stehenden Quellen vergleicht, können wir feststellen, dass dieser die Zustände nach dem 7. April widerspiegelt und aufgrund des Generalleutnantsrangs von Zitta keinesfalls vor dem 16. Oktober 1849 angefertigt werden konnte.

László Pászti

LE PLAN DES FORTIFICATIONS DE KOMÁROM EN AVRIL 1849

(Résumé)

La collection de la Cartothèque de la Bibliothèque Nationale Széchényi possède une carte qui représente le siège de Komárom. Selon les inscriptions, elle est l'œuvre du général impérial-royal Emmanuel Zitta et elle date du 7 avril 1849. Outre les éléments des fortifications, le manuscrit fait également apparaître les circonvallations et les batteries des assiégeants. En comparant le contenu de la carte aux sources disponibles, on constate qu'elle reflète la situation après le 7 avril et la mention du grade de général de division de Zitta permet de dire qu'elle n'a pas pu être établie avant le 16 octobre 1849.

Ласло Пастти

ПЛАН МЕСТНОСТИ КРЕПОСТИ В КОМАРНО В АПРЕЛЕ 1849-ОГО ГОДА

(Резюме)

В собрании Картографического Архива Национальной Государственной Библиотеки Сечени можно найти картографическое произведение, изображающее осаду форта г. Комаром. Согласно надписям автором которых был генерал императорской и королевской армии Зитта Эммануэль, на рукописи обозначена дата рождения произведения – 7-ое апреля 1849-ого года; помимо элементов системы крепости также указаны полевые укрепления и батареи. Сравнивая содержание карты с источниками, имеющимся в нашем распоряжении можно сказать, что эта карта отражает состояния после 7-ого апреля, и на основе воинского звания генерал-лейтенанта Зитты ни в коем случае карта не могла быть составлена до 16-ого октября 1849 года.

EGY 1849. AUGUSZTUS 20-AI RÜDIGER-LEVÉL ELŐZMÉNYEI ÉS EREDMÉNYTELENSÉGE*

„Az ön tehetsége kétségkívül súlyos nehézségeken lett úrrá hadtestével; de ön sem titkolhatja önmaga elől, hogy hadtestét e pillanatban közeli veszedelem fenyegeti. Ezért teljes bizalommal kínálom fel önnek, uram, a tárgyalások útját. Kérem, tudassa velem azokat a föltételeket, amelyek mellett lehetőnek tartaná az önre nézve most más egyenlőtlen küzdelemnek véget vetni; s én sietek őfőméltóságának, az orosz császári hadsereg fővezérének erre vonatkozó rendelkezéseit kikérni” – vetette papírra ezeket a valóban bizalomkeltő sorokat 1849. július 19-én Balassagyarmaton Görgei Artúrnak írott levelében Fjodor Vasziljevics Rüdiger orosz tábornok, a Váctól visszahúzódó magyar honvédsereget üldöző III. orosz hadtest parancsnoka. Szükségesnek tartotta hozzáfűzni azt is, hogy ajánlata elfogadása miatt a magyar tábornok „vitéz katonai becsületén a legkisebb csorba sem fog esni”.¹

Ismert ez a Görgeinek tett ajánlat. Alekszandr Petrovics Scserbatov Paszkevics-életrajzából tudjuk azt is, hogy Rüdiger erről a lépéséről utólag tájékoztatta az orosz főparancsnokot, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyot, aki rögtön be is számolt róla Miklós cárnak: „... Görgey üldözésének megvan a kellő eredménye, de a magam részéről nem hiszem, hogy Görgey annyira elvesztette fejét, amint Rüdiger gróf jelentésében állítja. Rüdiger, akivel elhitették, hogy Görgey megadja magát, levelet írt Görgeynek. Rüdiger eljárására nem tettem észrevételt, ha sikerül a dolog, legyen övé a dicsőség. De ha Görgey kinevetve Rüdigert, nyilvánosságra hozza az ügyet az újságokban, akkor megmondom neki, hogy hiába buzgólkodott; elhamarkodottan s különben is jóváhagyás nélkül járt el”.²

Scserbatov a maga munkájában Paszkevics családi levéltárát használta, amelyet – mint a tábornagy személyi fondját – ma a szentpétervári Orosz Állami Történelmi Levéltár őriz.³ Ebben a tekintélyes méretű fondban egyéb iratok mellett ott vannak I. Miklós Paszkevicshez írt levelei és Paszkevicsnek a cár leveleire írt válaszainak a fogalmazványai is.⁴ Fogalmazványokról van szó, annak ellenére, hogy a szakirodalomban ezeket az iratokat esetenként levélként idézik (a levéltári fondismertető is levélként említi őket).⁵ Bár Scserbatov szintén levélként hivatkozott rájuk, műve okmánytárában azonban csak a

* A tanulmány a 2011. és 2012. évi moszkvai, valamint a 2017. évi szentpétervári Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően készülhetett el.

¹ Lásd pl. *Görgey* 1988. II. 304–305., 477–478. o. Az orosz iratokon a régi Julián-naptár szerinti dátum szerepel, de gyakran fel van tüntetve az Európában szokásos Gergely-naptár szerinti keltezés is. A tanulmányban hivatkozott dokumentumok esetében az utóbbi naptár szerinti dátumokat adjuk meg.

² *Scserbatov* 1984. 111. o.

³ RGIA f. 1018.

⁴ RGIA f. 1018. op. 5., op. 6.

⁵ Lásd az RGIA f. 1018. op. 6. címét a Rövidítések jegyzékében. Vadász Sándor és Józsa Antal minden bizonnyal a szentpétervári Paszkevics-fondra és erre a levelezésre akarták alapozni *Az 1849-es cári intervenció Magyarországon* című 2001-ben megjelent forráskiadványukat. A kötetben közreadott 77 tételből 40 tétel

cár leveleit adta ki Paszkevics válaszai nélkül. Utóbbiakból csak a mű főszövegében idézett. Ezek az áthúzásokkal, rövidítésekkel tarkított, igencsak csúnya írásképpű, sokszor szinte olvashatatlan, félbehagyott, majd újrakezdett fogalmazványok, saját célra készített emlékeztető jegyzetek esetenként értelmezhetetlenek a végleges levélszövegek nélkül. A végleges levelek természetesen nem itt, a levelek írójánál maradtak fenn.

Paszkevics I. Miklóshoz Magyarországról küldött leveleit Moszkvában, az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban találtam meg.⁶ Ivan Ivanovics Oreusz hadtörténész használta ezeket az akkor még más jelzet alatt őrzött leveleket a magyar hadjáratról szóló monográfiája megírásakor az 1870-es években.⁷ Ő viszont Scserbatovval ellentétben a Paszkevics-fondot nem ismerte. Ezeknek a moszkvai Hadtörténelmi Levéltárban, azon belül a Hadügyminisztérium iratanyagában fennmaradt leveleknek a birtokában sikerült a szentpétervári Paszkevics-fond fogalmazványainak egyes utalásait megfejtennem, a keltezetlen iratok dátumát meghatároznom, és a levéltár rendezésekor esetenként rosszul összeillesztett vagy éppen szétválasztott feljegyzéseket a helyükön értelmezni. Érthető, hogy a fogalmazványok és a cár számára véglegesített levelek szövege nem minden esetben egyezik meg. Az előbbieket híven tükrözik, hogy a magyar háború során az orosz tábornagy hogyan gondolkozott, milyen tervei voltak, hangulata miként változott, és hogyan reagált egy-egy váratlan eseményre. Az indulatos kifakadásokból, azonnali helyzetértékelésekből a végleges levelekbe nem minden került át, az utóbbiak hangneme érthetően visszafogottabb, megfontoltabb.

Visszatérve a szóban forgó esetre, vagyis Paszkevicsnek a cárhoz intézett beszámolójára a Görgeinek írt Rüdiger-levelelről, megállapítható, hogy a Scserbatov által idézett fogalmazványnak és az Aszódon július 21-én keltezett végleges levélnek az erre az ügyre vonatkozó része lényegileg azonos.⁸ Az alábbiakban azonban éppen egy Görgeivel kapcsolatos Paszkevics-fogalmazvány, illetve -jegyzet és a cárhoz írt végleges levél közötti eltérés miatti vitatható következtetésre is rámutatunk.

Paszkevics a július 15–17-i váci csatát követően ugyanazon az útvonalon araszolt visszafelé, amelyet Pest felé nagy ambíciókkal felvonulóban egyszer már megtett. Veszélyes ellenfélnek tartotta Görgeit, akire nem sikerült Vácnál döntő vereséget mérnie. Egy időre szem elől is veszítette a visszavonuló magyar erőket. Miklós cár mielőbbi eredményt, katonai győzelmeket várt tőle, de aggódva az esetleges őszi hadviselés miatt, az orosz főparancsnok maga is szerette volna a hadjáratot mielőbb befejezni.⁹ S ehhez minden eszközt célszerűnek látszott felhasználni.

Bár, mint ahogy idéztük, Paszkevics elhatárolta magát Rüdigertől, annak előzetes egyeztetés hiányában tett bizonytalan kimenetelű kezdeményezésétől, mégis elgondolkodhatott tábornoka kísérletén, mert július 23-án az osztrák főhadiszállás mellé rendelt

az 1018-as fondból s származik. Ezek az iratközlések azonban nagyjából használhatatlanok. A levélfogalmazványokat levelekként tették közzé, anélkül, hogy tisztázták volna az olvasóval az iratanyag sajátosságából eredő, de a kötetből mégis nyilvánvalóvá váló gondokat.

⁶ RGVA f. 1. op. 1. gy. 18 383.

⁷ Описание Венгерской войны 1849 года с приложением 14-ти карт и планов. Составил И. Ореус. Санкт-Петербург, 1880. Magyarul: Oreusz 2002.

⁸ Scserbatov 1984. 111. o. A fogalmazványt lásd RGIA f. 1018. op. 6. gy. 265. A levelet lásd RGVA f. 1. op. 1. gy. 18 383. 29–31b. Rüdiger levelelről Paszkevics nem július 24-én számolt be a cárnak, mint Roberts 1991. 163. o. és Kosáry 1994. II. 79. o. írja, hanem már július 21-én.

⁹ Bővebben lásd Rosonczy 2016.

Fjodor Fjodorovics Berg tábornok útján a következő kérdést intézte az osztrák főparancsnokhoz: abban az esetben, ha a magyarok tárgyalásba bocsátkoznának a fegyver letételéről, az oroszok mit ígérhetnek az önként meghódolóknak.¹⁰ Nem ez volt az oroszok részéről az első ilyen irányú érdeklődés, érthető módon erre már a fegyveres felvonulás kezdetén rákérdeztek.¹¹ Most azonban három oka is volt annak, hogy ez ismét felvetődött. Az első a Vácnál remélt és akár a hadjárat végét is jelentő győzelem elmaradása, a második a Rüdiger-levél, a harmadik pedig egy furcsa epizód, amely az oroszok részéről kezdeményezett kapcsolatfelvétel lehetőségét villantotta fel Görgei számára, még mielőtt Rüdiger levele eljutott volna hozzá.

Miután Paszkevics elrendelte, hogy Rüdiger hadteste Görgeit csak Balassagyarmatig üldözze, s onnan Romhányon át Gyöngyös felé elindulva csatlakozzék az orosz főszlophoz, a visszavonuló magyar sereget csupán egy kis lovasosztág követte, élén Alekszandr Sztjepanovics Hruljov ezredessel. Ez az osztág lett az elővédje annak a Pavel Hrisztoforovics Zassz altábornagy parancsnoksága alá rendelt, három lovasezredből és egy könnyűütegből álló különítménynek, amelynek feladata Görgei seregének nyomom követése volt. Hruljov kis osztága túl közel került a magyar sereg hátvédjéhez, ezért, hogy szorult helyzetéből kivigja magát, Hruljov két tisztjét hadikövetként Görgeihez küldte és fegyverszünetre szólította fel. E rögtönzött követjárás, amelynek története szintén ismert, volt az a véletlen epizód, amelyre hivatkozva az orosz főparancsnok érdeklődött szövetségésénél a magyarok fegyverletételre vonatkozó szándéka esetén nekik ajánlható feltételekről. (Az előző két okról Paszkevicsnek bölcsőbb volt hallgatnia.)

Persze igencsak szűk volt az az ösvény, amely járhatónak látszott erre az esetre az oroszok számára. A Varsóban, 1849. június 10-én megkötött, az orosz hadseregnek a hadjárat idején a Habsburg-birodalmon belüli ellátását – beleértve az élelmezés mellett a szállítást, a betegellátást, a postaszolgálatot stb. –, valamint az ezzel kapcsolatos elszámolásokat szabályozó orosz–osztrák konvenció 31. pontja a hadifoglyok sorsáról intézkedett. E pont értelmében a megállapodást kötő két állam kötelezte magát arra, hogy kölcsönösen kiadja egymásnak a lázadók közül a másik alattvalóit, ha azok fogságukba esnek. Vonatkozott ez a katonaszökevényekre is.¹² Tehát Paszkevics csupán arról érdeklődhetett, hogy milyen eljárásra számíthatnak a hadifoglyok, miután átadják őket az osztrák hatóságoknak. Beleszólása az orosz félnek ebbe nem volt, mint ahogy az osztrák hatóságoknak sem abba, hogyan járnak el az oroszok a maguk alattvalóival. Ráadásul ebben az időszakban már elég feszültté vált a viszony az osztrák és az orosz főparancsnok között, ezért az orosz Berg tábornok igencsak körültekintően járt el a Haynauval történt egyeztetés alapján Paszkevicsnek írt válaszát illetően.

¹⁰ *Menykov* 1898. III. 263. o. (Bergnek. No. 70.) Az iratnak itt csak tartalmi összefoglalója található.

¹¹ Karl Vasziljevics Nesselrode orosz kancellár utasítja a bécsi orosz követet, Pavel Ivanovics Medem grófot, hogy tisztázza, az oroszok ígérhetnek-e kegyelmet a magukat megadó magyar tiszteknek. Az osztrák kormány tagadó választ ad. Varsó–Bécs, 1849. május 30. – június 2. Lásd *Andics* 1961. 400–402. o. Felix zu Schwarzenberg miniszterelnöknek az orosz érdeklődésre 1849. június elején adott válaszát lásd *Katona* [é. n.] 17. o. A kérdésről bővebben lásd *Hermann* 2009. 20–22. o.

¹² A konvenció szövegét lásd *Martens* 1878. 580–601. o. 146. sz.

Berg július 25-én kelt jelentésében¹³ szó esik Hruljovék „kedves esetéről”, Rüdiger leveléről azonban, mint említettük, nem, hiszen ez utóbbit a magyar lázadás meghatározó katonai parancsnokának tett gesztusként is lehetett értelmezni.¹⁴ Minden bizonnyal nem kerültek szóba a Hruljov tisztszei által megadás esetére írásba foglalt és felajánlott konkrét feltételek sem: a tisztek, ha kívánnak, rangjuk megtartásával átléphetnek az orosz hadseregbe. Ha nem akarnak, szabadon távozhatnak. A legénység vagy osztrák szolgálatba áll, vagy hazamehet.¹⁵ Ezek az ajánlatok ugyanis éles ellentétben álltak az említett 1849. június 10-ei megállapodással. További kutatást igényel, hogy a Hruljov tisztszei által írásba foglalt feltételeket Hruljovék egyáltalán továbbították-e az orosz főparancsnoknak, vagy csak általánosságban számoltak be a történelekről és a tapasztalatakról. Azt Steier Lajostól tudjuk, hogy e rögtönzött követségnek az iratai Aradon, a vár megszállásakor az osztrákok kezébe kerültek. Erről Haynau augusztus 23-ai jelentésében számolt be Ferenc Józsefnek és Berg orosz tábornoknak is.¹⁶

Mint Berg tájékoztatta Paszkevicset, Haynau azt közölte vele, hogy „ha egy olyan fontos lázadófőnök, mint Görgey, még mielőtt harcra kerülne a sor, és megkísértené a hadszerencsét, valóban megadja magát felséges urának és törvényes uralkodójának” hadseregével, felszerelésével együtt, mivel példát mutat, biztosítani lehetne az életét és büntetlenségét. „Lehetne és kellene is egy pénzüsszeget adni neki személyesen, de nem szabad soha megbecsülésben, tiszteletben részesülnie.” Azoknak a tiszteknek, akik példáját követik, az életét biztosítani lehet, de igazoló bizottság előtt kellene megjelenniük, amely mérlegeli majd tetteiket. „Báró Haynau ragaszkodik hozzá, sem az amnesztia, sem a kapituláció szót nem szabad használni vagy kiejteni, egyáltalán semmi olyat, ami a legtávolabbról is hatalom és hatalom, haderő és haderő közötti megegyezésre utal” – hangsúlyozza Berg, aki az ügy fontosságára való tekintettel ezt a jelentést Haynauval átolvastatta, és csak azután írta alá. Végül az így ellenőrzött tartalmú dokumentum másodpéldányát átadta Haynau.¹⁷ Az oroszok a továbbiakban ennek a tájékoztatásnak alapján gondolhatták úgy, hogy az osztrákoknak átadandó foglyok élete nincs veszélyben. Az átadás kötelezettségéről azonban mélyen hallgattak, vagy biztatással, a cár nagylelkűségére, védelmező karjára történő hivatkozással ütötték el az egyértelmű választ. Így volt ez például akkor, amikor Poeltenberg Ernő honvédtábornok és Beniczky Lajos honvéd alezredes augusztus 8–9-én hadikövetként járt Rüdiger ártándi főhadiszállásán, de így történt akkor is, amikor augusztus 16-án az aradi vár átadásáról egyeztetett Szergej Petrovics Buturlin tábornok a vár parancsnokával, Damjanich János tábornokkal.¹⁸

¹³ A francia nyelvű iratot közli: *Steier* [1926.] II. 113–115. o., magyar fordítását lásd *Katona* [é. n.] 287–288. o. Oroszul a dokumentum törzsszövegét már 1898-ban közreadta a P. K. Menykov által összegyűjtött, ill. lemásolt iratok válogatását megjelentető hadtörténész, Andrej Medardovics Zajoncovszkij. *Menykov* 1898. III. 263–264. o.

¹⁴ Rüdiger leveléről Paszkevicset csak augusztus 9-én, már a Poeltenberg-féle hadikövetség elutasításával együtt számolt be Haynau.¹⁴ A levelet vivő hölgyet Görgei rokonaként említve. Ivan Fjodorovics Paszkevicset Julius von Haynau.¹⁴ Debrecen, 1849. augusztus 9. Közli: *Steier* [1926.] II. 164–166. o.

¹⁵ *Steier* [1926.] II. 5–12. o. A dokumentumok: 106–112. o.

¹⁶ *Steier* [1926.] II. 105–112. o.

¹⁷ Lásd a 13. jegyzetet!

¹⁸ Beniczky Lajos visszaemlékezését az oroszokkal való tárgyalásokra lásd *Katona* [é. n.] 193–198. o. Baudisz József alezredes visszaemlékezését idézi *Katona* [é. n.] 20–21. o.

Berg leveléből tehát kiderül, hogy az orosz tábornok és Haynau egyeztetésén szóba került Görgői megvásárlásának az ötlete, mint amivel rövidesen véget lehetne vetni a háborúnak. Ezt, mint a továbbiak mutatják, bizonyára az orosz fél vetette föl, bár jóval korábban, 1849 januárjában, Windisch-Graetz főparancsnoksága idején osztrák részről is felmerült Görgői megvesztegetésének, illetve a szabadságharc ügyéről történő leválasztásának lehetősége.¹⁹

Revekka Abramovna Averbuch szovjet történész 1935-ben megjelent munkájában közzétette Paszkevicst ugyanerre vonatkozó, a cárhoz intézett javaslatát. Ez az 1849. július 24-ére dátumozott, Szentpéterváron őrzött levélfogalmazvány része:

„A háború sorsa Görgéin múlik. Engedje meg, hogy Felsőged nevében neki és családjának felajánljak nyugdíjként 100 ezer [rubelt] vagy 10 ezer cservonyecet. Így Felsőged megszabadul attól a háborútól, amelyet ígérete értelmében végig kell vívnia, és amelyet egyáltalán nem hagyhat abba, mert egyébként fél év múlva Kamenyec Podolszkijtól a Visztuláig harcolnia kellene. Az osztrák kormány, amelyet megtevesztett a Felsőged által bevetett erő, ahelyett, hogy élve ezzel az alkalommal igyekeznék megbékíteni a magyar nemzetet, kiáltványaival, amelyekben a fele magyarságot halállal fenyegeti magatartásáért, inkább felizgatja.”²⁰

Averbuch ennek a piszkozatnak mint egyetlen forrásnak az alapján jutott arra a megállapításra, hogy a cár elfogadta Paszkevicst javaslatát, és a cári kormányzat Görgői megvásárlása mellett döntött. Görgői pedig ennek egyenes és közvetlen következményeként meg is kapta árulásának jutalmát Paszkevicstől Nagyváradon, már a fogságban – szögezi le Averbuch²¹ a marxista történelemfelfogás belső árulókra vonatkozó és könyvét Görgőivel kapcsolatban meghatározó sztereotípiájának megfelelően. (A pénz nélkül maradt Görgői, akitől és társaitól a magyar bankjegyeket elkobozták, a nagyváradai fogságban szükségleteire, polgári ruha vásárlására stb. Paszkevicstől összesen 1100 félimperialt kapott kölcsön gyanánt „tehetség és lehetőség szerinti visszafizetésre”, aminek egy részét szétosztotta testvérei és a hadifogoly tisztek között.²²)

A Magyarország elleni orosz intervenció angol monográfusa, Ian W. Roberts 1991-ben megjelent munkájában Averbuch alapján továbbgondolva a kérdést, maga is úgy véli, hogy Paszkevicst, akinek július 24-ei leveléből három orosz történész idéz (Oreusz, Scserbatov és Averbuch, de pontosítsunk: Scserbatov és Averbuch csak a fogalmazványból), annak teljes szövege azonban nem ismert, minden bizonnyal elküldte a Görgőinek adandó pénzösszegre, illetve nyugdíjra vonatkozó javaslatát a cárnak. (Tegyük hozzá, sem Scserbatov, sem Oreusz nem a megvásárlásra vonatkozó sorokra hivatkozik, ez utóbbiakat csak Averbuch idézi.) A cár azonban Roberts szerint – szemben Averbuch véleményével – ezt az ötletet elvetette, bár az angol történész azt is megjegyzi, hogy a cár Paszkevicstnek írott válasza „nyomtatásban megjelent szövegében” nincs a javaslatra semmiféle utalás. Analógiára hivatkozva fogalmazza meg véleményét, valamivel később ugyanis a fegyve-

¹⁹ Görgy 1988. I. 322–323. o.; Kosáry 1994. I. 33. o.

²⁰ Averbuch 1935. 166–169. o.; Görög Imre Averbuch munkájáról írt recenziójában (*Görög 1935.*) közzétette a szöveget a 403. oldalon.; Kosáry 1994. II. 80–81. o.; Vadász–Józsa a Görög-féle fordításról nem tudva, csak a Görgőinek felajánlandó összegre vonatkozó egyetlen mondatot közli a dokumentumból. Lásd Vadász–Józsa 2001. 208. o. Ma az irat levéltári jelzete: RGIA f. 1018. op. 6. gy. 266.

²¹ Averbuch 1935. 166–169., 175. o.

²² Görgy 1885–1888. III. 673., 676–677., 685. o. (Részletes kimutatással arról, ki milyen összeget kapott.)

res küzdelmet és győzelmet előnyben részesítő I. Miklós Komárom esetében elvi okokból nem támogatta a megvesztegetés ötletét.²³

Kosáry Domokos 1994-ben *A Görgey-kérdés története* címmel kiadott könyvében Roberts megállapításaira alapozva ugyancsak azt feltételezi, hogy Paszkevic elküldte a cárnak a javaslatot Görgei megvásárlására, de az visszautasította. Kosáry az angol történész véleménye alapján úgy gondolja, hogy Scserbatov Paszkevic július 24-ei leveléből, sőt valószínűleg a cár erre adott válaszából is kihagyott bizonyos részeket, így a Görgei megvesztegetésére vonatkozó ajánlatot is. „Scserbatov feltehetően éppen azért hagyta ki könyvéből Paszkevic javaslatát, a cár elutasító válaszát, meg azt is, hogy a tábornagy az ügyet Berg útján Haynaunál is felvetette, mivel az ötlet nem valósult meg, viszont megemlítése – az áruházi vád miatt – szükségtelenül kompromittálónak tűnhetett volna nemcsak Görgeyre, hanem – főleg – saját főhősére nézve is”²⁴ – vélekedik.

Sem Robertsnek, sem Kosáry Domokosnak nem állt módjában megismerni a szentpétersvári és moszkvai levéltárakban őrzött dokumentumokat, ezért voltak feltételezésekre utalva.

A levéltári iratoknak, Paszkevic fogalmazványainak, valamint a cárhoz intézett és elküldött végleges leveleinek az ismeretében magam úgy látom, hogy az orosz cár leveleiből azért hiányzik Paszkevicnek a Görgei megvásárlására vonatkozó javaslatára a reakció, mert Paszkevic ezt végül el sem küldte a cárnak. Nincs benne sem a 24-én Gyöngyösön, sem a következő, 27-én Mezőkövesden kelt levelében sem.²⁵ Az, hogy az orosz főparancsnok későbbi leveleiben is kitérhetett volna rá, az alább kifejtendő indokok alapján már nem is feltételezhető.

Paszkevicnek a cárhoz Magyarországról elküldött bizalmas leveleinek a teljes sorozata fennmaradt, összesen 25 levél. Az, hogy nagy valószínűséggel megvan a teljes sorozat, a dátumok és a cár válaszai alapján állapítható meg. A magyarországi orosz főhadiszállásról átlagosan harmad-, negyednaponta futárként elinduló tábori vadász vagy szárnysegéd nemcsak Paszkevicnek a cárhoz intézett bizalmas levelét vitte magával, hanem a cárnak, a hadügyminiszternek, a cár katonai irodája főnökének stb. címzett egyéb jelentéseit is, együtt természetesen a tábornoki főnök, a hadtestparancsnokok stb. jelentéseivel, beszámolóival, összefoglalóival, leveleivel. Nem feltételezhető, hogy Paszkevic egy ilyen fontos kérdésről csak egyéb jelentésben, felterjesztésben kérte volna ki Miklós cár véleményét, a bizalmas levélben pedig említést sem tesz róla. A cár válaszaiban mindig kitér az egész küldeményben előforduló ügyekre, Görgei megvásárlásának ötletére azonban nem reagál. Ami azt valószínűsíti, hogy a javaslat el sem jutott hozzá.

Paszkevic július 24-ei levelének fogalmazványa három külön lapból áll.²⁶ A szóban forgó, Görgeire vonatkozó, Averbuch által idézett rész a harmadik lapra írt szöveg egy része. Ezen a lapon dátum nincs. Kérdés, hogy ez a lap valóban a 24-ei levél fogalmazványának a része-e. Mint utaltam már rá, ezeket a dokumentumokat végignézve többször talákoztam olyan esettel, hogy az iratok rendezésekor összekeverték a dátumozatlan lapokat, vagy maga Paszkevic egy-egy bekezdést későbbi levelébe emelt át korábbi fogal-

²³ Roberts 1991. 163. o.

²⁴ Kosáry 1994. II. 80–81. o.

²⁵ RGVA f. 1. op. 1. gy. 18 383. 32–36b, 37–40.

²⁶ RGIA. f. 1018. op. 6. gy. 266.

mazványából. Ha 24-én vetette is papírra ezeket a sorokat, akkor sem akarhatta elküldeni a 24-ei levelében, ugyanis mihez tartás végett és azért, hogy uralkodója előtt ne kerüljön később kínos helyzetbe, célszerűnek látszott megvárnia, milyen választ kap Berg útján Haynautól a megadás mellett döntő magyaroknak adható ígéretekről. Berg levele pedig csak július 25-én kelt.

Mire azonban Paszkevicus Berg levelét megkapta, kézhez vehette Görgeinek a Hruljov-féle „hadikövetség” ajánlatára adott választát is. Hruljov ezredes „tréfája” kapcsán írja július 27-én a cárnak a következőket: „Úgy látszik, Görgei az ajánlatot komolyan vette, két levelet küldött nekem, amelyekben büszkén közölte, hogy nem teszi le a fegyvert, amíg nem adják nekik vissza az előző uralkodótól kapott jogokat. Egyébként én örülök, hogy ezzel az ügy le is záródott, ugyanis az osztrákokkal, akik nem látják át, hogy adott esetben hogyan viseljük magukat, nehéz megnyugtatni ezt az országot. Ha jól emlékszem, báró Haynau főparancsnok tíz napja adott ki egy proklamációt, amelyben szigorú büntetést vagy kivégzést helyezett kilátásba fél Magyarországnak, és amikor Pestet megszállták, két embert agyon is lővetett.”²⁷ Paszkevicus itt Görgei július 21-én Rimaszombatban és július 22-én Sajószentpéteren kelt leveleiről beszél. Görgei az elsöben visszautasítja a felajánlott fegyverszünetet és két nap haladékot kér végleges válaszána elküldéséhez. A másodikban leszögezi, hogy a hadsereg az V. Ferdinánd által 1848 tavaszán szentesített alkotmányra esküdött fel, esküjéhez hű maradt, és mindaddig nem teszi le a fegyvert, amíg ennek az alkotmánynak a fenntartására nem kap garanciát, s amíg minden ellenséges sereg el nem hagyja Magyarország területét.²⁸ A Paszkevicus által említett fenyegető kiáltványt Haynau kicsit korábban, július 1-jén adta ki Győrben.²⁹ Pest megszállását követően Haynau valóban kivégeztetett két embert: július 23-án este Pesten, a Nemzeti Múzeum udvarán agyonlöttek egy ismeretlen honvédet (honvédtisztet?), aki korábban állítólag a cs. kir. hadseregben szolgált, 24-én délelött pedig egy Szatmár megyéből származott honvédet.³⁰

Ezt követően, július 31-én³¹ megérkezett Görgei július 24-én Alsószolcán írt válasza Rüdiger levelére: „...én részemről kész volnék, tisztességes föltételek mellett azonnal kezét nyújtani a békekötéshez... De itt szegény szorongatott hazám megmentése forog szóban, melynek politikai életét az osztrák császár és legközelebbi környezete igazságtalanul meg akarják semmisíteni... Ön mint nemesember és derék katona, maga is kénytelen lesz megengedni, mikép nálunk a magunk saját boldogulására való minden kicsinyes személyes melléktekinteteknek háttérbe kell szorulniok... mindaddig küzdenünk kell, míg a mi békés polgártársaink a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig magunk ezen egyenetlen küzdelemben dicsőségesen el nem bukunk. Ez a válaszom mint katona... bajos lesz Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való részleges kötések útján pacificálni...” – írja Görgei Rüdigernek, és kéri, tudassák vele, „mily föltételek alatt”

²⁷ RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18 383. 37–40.

²⁸ A hadikövetség iratait közli: *Steier* [1926.] II. 106–112. o. Görgei Artúr Ivan Fjodorovics Paszkevicusnak, Rimaszombat, 1849. júl. 21. 107–108. o. és Görgei Artúr Ivan Fjodorovics Paszkevicusnak. Sajószentpéter, 1849. júl. 22. 112. o.

²⁹ Közli: *Katona* [é. n.] 285–287. o.

³⁰ *Hermann* 2007. 125. o.

³¹ Ivan Fjodorovics Paszkevicus Vlagyimir Fjodorovics Adlerbergnek. Debrecen, 1849. aug. 9. RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. 18.

lehetne Magyarországnak az orosz uralkodóval békét kötni. Egyben a maga részéről fölajánlja Paszkevic és a magyar kormány közötti „titkos alkudozások” útját egyengetni, mert úgy látja, ezen az úton Oroszország számára kedvezőbb eredmény érhető el, „mit kiszámíthatatlan vérontás után is Magyarországnak... leigázása ígérhet.”³²

Paszkevic e Görgei-levelél orosz fordítására saját kezűleg írta rá, hogy „Semmit nem válaszolni erre az arcátlanságra. Csodálkozom azon, hogyan lehetett ezt a levelezést elkezdni.”³³ Vlagyimir Fjodorovics Adlerberg grófnak, Miklós cár katonai irodája főnökének pedig a következőképpen számolt be az ügyről: „Mivel Görgey a maga válaszában megtagadva azt, hogy törvényes kormányának meghódoljon, csak azt a kívánságát fejtette ki, hogy Magyarországnak nevében béketárgyalásokat folytasson az orosz kormánnyal, ezért megparancsoltam Rüdiger gróf főhadsegédnek, hogy ezt a kényelmetlen javaslatot hagyja válasz nélkül.”³⁴

Azért idéztük fel Görgei egyébként ismert leveleit is kicsit részletesebben, hogy lásuk: amikor Paszkevic elolvasta őket, nyilvánvalóvá vált számára, hogy Görgei megvásárlásának ötlete egyértelműen kudarcra van ítélve, s értelmetlen dolog volna részéről ilyesmivel próbálkozni. A Berg-levelében foglaltak szerint Haynau nem zárkozott el ettől a tervtől, Paszkevicnek azonban Görgei határozott, a fegyveres harcok vállaló ország érdekében politikai feltételeket megfogalmazó válaszait kézhez véve már nem volt miért továbbítania javaslatát Varsóba. Az orosz főparancsnok tehát ezzel a tervvel legföljebb néhány napig foglalkozhatott.

I. Miklós Paszkevicset az elsőrő erejű orosz hadsereg élén nem azért küldte Magyarországra, hogy tárgyalásokba bocsátkozzék az osztrák uralkodó fellázadt alattvalóival, vagy akár védelmébe vegye az utóbbiakat. Paszkevicset kínosan érintették az osztrák uralkodó háta mögötti, az orosz felet politikai előnyökkel biztató ajánlatok, ezért ingerülten tiltotta meg, hogy Rüdiger válaszoljon Görgei levelére, de megtiltotta az olyan gesztusokat is, mint amilyenek a Hruljov-féle követség során megindult, a tisztí felszerelés darabjait, illetve pisztolyokat illető ajándékcserek voltak, és amelyek végül Zassz tábornok, Hruljov ezredes és Görgei között is lezajlottak. A cárnak pedig beszámolt arról az országban terjedő szóbeszédről, miszerint a cár kisebbik fiát, a hadjáratban részt vevő Konstantin nagyherceget a magyarok szívesen látnák a magyar trónon. Paszkevic úgy vélekedett, hogy az osztrák kormánzatnak már régen meg kellett volna emelnie Magyarországon állomásoztatott katonaságának létszámát, legalább 150, de akár 200 ezer főre, mert az oroszok kivonulása után megfelelő haderő nélkül nem fogják tudni féken tartani a forrongó országot.³⁵ Hangsúlyozta, hogy a magyarok körében milyen erős az osztrák hatalommal szembeni ellenszenv és indulat, amit csak fokoznak Haynau fenyegető hangú kiáltványai, pedig ehelyett megnyugtató kiáltványokkal a társadalom lecsendesítése volna szerinte a háború mielőbbi befejezéséhez vezető út egyik eszköze.³⁶ Éppen

³² Görgei eredeti német nyelvű válaszát lásd RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. 5–6b., orosz fordítása: 2–4b.; *Görgey* 1988. II. 305–306., 477–478. o.; *Görgey* István fordításában lásd *Görgey* 1885–1888. III. 235–236. o.

³³ RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. 2.

³⁴ Ivan Fjodorovics Paszkevic Vlagyimir Fjodorovics Adlerbergnek. Debrecen, 1849. aug. 9. RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. 18–18b.

³⁵ Ivan Fjodorovics Paszkevic I. Miklós cárnak. Gyöngyös, 1849. júl. 24. RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18 383. 32–36b

³⁶ Ivan Fjodorovics Paszkevic I. Miklós cárnak. Debrecen, 1849. aug. 9. RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18 383. 48–51.

abban a fogalmazványában, amelyben a Görgeinek ajánlható pénzösszegről vagy nyugdíjról ír, olvasható az alábbi megállapítás, amit Scserbatov is idéz: „Soha nem felejttem el Felsőged atyai tanácsát [...]: »csak azokat büntesd, akik a legelső napon lázadtak föl. A többieknek bocsáss meg.« Lengyelország és Magyarország között nagy a különbség. Lengyelország a tartományunk, amely mélységesen megsértette Felsőgedet. Az osztrákok számára Magyarország fennmaradásuk alapja. Magyarország nélkül nincs Osztrák Birodalom.”³⁷ Vagyis Paszkevics – aki a Lengyel Királyság helytartója is volt –, józannabban ítélte meg a helyzetet az osztrák főparancsnoknál. A megbékítés politikáját nem azért javasolta, mert a rebellis magyarokkal rokonszenvezett volna, hanem azért, mert úgy vélte, az Osztrák Birodalom stabilitásának mielőbbi helyreállítása érdekében az lehet célravezető.

Scserbatov tehát találkozott a tábornagy iratai között ezzel a Görgei megvásárlásának ötletét is tartalmazó piszkozattal, látjuk, idézett is belőle. A megvásárlásra vonatkozó ötletet valószínűleg azért mellőzte, mert a következmények hiánya miatt nem volt mit kezdeni vele. Scserbatov ismerte Görgei emlékiratait is, Rüdiger leveléről belőlük szerzett tudomást. Görgei hozzáállásáról azt írja, hogy válasza fennhéjázást mutatott, mert azt követelte, ami „a magyar felkelés végcélja volt. Ausztriával szemben ennél súlyosabb követeléseket még a győztes Magyarország sem követelhetett volna.”³⁸

*

Rüdiger Görgeihez intézett, július 19-ei levelében nincs egyéb, mint az orosz tábornok által már felbomlónak vélt hadseregével visszavonuló, sebesült parancsnoknak szóló ajánlat arra vonatkozólag, hogy közölje, reménytelen helyzetében milyen feltételek biztosítása mellett tenné le a fegyvert. E feltételek azonban nem jelentettek ez esetben többet, mint a fegyverletétel „technikai” körülményeit. Mindez udvarias formában megfogalmazva és kilátásba helyezve orosz részről a garanciáját annak, hogyha a magyar parancsnok megadja magát, katonai becsületén csorba nem esik.

Miként jutott Rüdiger arra az elhatározásra, hogy ezt a levelet megírja?

Bizonyára sokat nyomott a latban az, hogy a mielőbbi eredményeket váró, energikus orosz tábornok csalódott, amikor Görgei hadseregére Vácnál nem sikerült a háború befejezését jelentő végső csapást mérniük. Ő maga július 16-án támadást sürgetett, ami azonban elmaradt.³⁹ Július 18-án Paszkevicsnek a hátráló magyar sereg lankadatlan üldözését javasolta, mert úgy látta, a magyarok a végsőig kimerültek, csüggedtek. A kozákok lépten nyomon lemaradozók csoportjait fogdosták össze. Mint jelentette, a retiráló hadseregnek csak a huszársága és tüzérsége szolgál rá a katona elnevezésre.⁴⁰ Úgy vélte, az erőteljes üldözésnek döntő eredménye lehetne. Mivel július 18-án Balassagyarmaton éjszakázott, ott, ahol az előző éjszakát Görgei töltötte, tudott arról is, hogy a magyar sereg fejseb-

³⁷ Scserbatov 1984. 108–109. o.; RGIA f. 1018. op. 6. gy. 266. 3. lap. (A kurzivált rész az eredetiben aláhúzva.)

³⁸ Scserbatov 1984. 112. o. (Scserbatov itt inkább a Hruľjov-féle követségnek adott válasza hivatkozik.)

³⁹ Paszkevics feljegyzése arról, hogy mindenki – Rüdiger is, tábornoki főnöke, Mihail Dmitrijevics Gorcsakov tábornok is – ütközetet akar adni. Dátum nélkül, valószínűleg 1849. július 16. RGIA f. 1018. op. 6. gy. 263.; Baumgarten 2012. 231. o.

⁴⁰ Fjodor Vasziljevics Rüdiger Ivan Fjodorovics Paszkevicsnek. Balassagyarmat, 1849. júl. 18. (No. 277.) RGIA f. 846. op. 16. gy. 5350. 159–160.; Oresz 2002. 226. o.

től szenvedő parancsnoka mennyire súlyos állapotban van. Paszkevics azonban elvetette Rüdiger javaslatát, és hadtestét visszarendelte az orosz főszlophoz.

Mint először Kosáry Domokos utalt rá, szerepet játszhatott ennek a levélnek a megírásában az is, hogy Ignaz Legeditsch cs. kir. altábornagy, Krakkó katonai parancsnoka még Krakkóban, 1849. június 2-án bekísértetett egy állítólagos Görgei-rokont Rüdigerhez. Az úgyról Rüdiger segédtszije mellett az az orosz tiszttől származó be naplójában, aki átmenetileg a III. hadtest törzse mellé rendelve tanúja volt a találkozónak, s aki e beszélgetés vagy vallatás alapján megírta a jelentést az orosz főparancsnoknak.⁴¹ Rüdiger tehát már Krakkóban részletesen tájékozódott a magyar hadseregről, parancsnokairól, a Dembiński és Görgei közötti ellentétekről, a magyarországi helyzetről és magáról Görgeiről is. Rüdiger rákérdezett arra is, hogy Görgei megvásárolható-e. A felelet egyértelmű *nem* volt: „a pénzt és a hivatalos elismerést nem értékeli, ugyanúgy elégedett főparancsnokként, mintha vegyészprofesszor volna.” (Paszkevics, bár Rüdiger e krakkói jelentésének ő volt a címzettje, mint láthattuk, ha rövid ideig is, de figyelmen kívül hagyta e kategorikus tájékoztatást.) Rüdigert azonban ezek a Krakkóban szerzett információk is arra intették, hogy a katonai tisztességre helyezze a hangsúlyt Balassagyarmaton írott levelében. Sajnos a szóban forgó Görgei-rokonnak a személyét azóta sem tudtuk meghatározni.⁴² És sajnos egyelőre nem sikerült föllelni azt a jelentést sem, ami ennek a találkozónak az alapján készült.

Úgy vélem, Rüdigernek Görgeihez intézett levele az előbb felsorolt körülmények számba vételével együtt, de mégis csak egy hirtelen elhatározás eredményeként született meg. Ha nem jelenik meg nála az agilis, egyébként udvarhű idős özvegy, Bory Miklósné Hellenbach Karolina, aki rábeszélőképességét bevetve ecsetelte a magyar vezetés belső konfliktusait és Görgei egyre nehezebb helyzetét, majd felajánlotta, hogy az orosz tábornok levelét elviszi Görgeinek, ez a levél valószínűleg nem íródik meg. (Vagy nem ekkor?) Ez nem egy „hivatalos úton”, hadikövettel továbbított ajánlat volt, mert egy ilyen lépést az osztrák szövetséges tudta nélkül az oroszok nem is léphettek meg. Ráadásul Rüdiger még a magyarokkal szembeni eljárásról tájékoztató Berg-levél előtt fordult Görgeihez. Az orosz tábornok július 19-én élt a váratlanul kínálkozó lehetőséggel: Boryné nem csak vitte az ő levelét Görgeihez, hanem hozta neki a választ is, kalandokat sem nélkülöző visszaúton.⁴³

Tény, hogy a kapcsolatfelvételt Görgeivel az oroszok kezdeményezték. Mindkét említett próbálkozás azonban a véletlen műve volt, és a két, csaknem egy időben történt esemény felerősítve egymást, az oroszok irányába szinte lavinaszerűen növekvő bizalmat ébresztett, nemcsak a hadseregben, hanem a magyar kormánynál és Kossuthnál is. A magyar fél tehát jelentős mértékben túlértékelt e két megkeresést, amely alaptalan illúziókat ébresztett benne. De válasz nélkül hagynia őket, a még oly vékonyka szálba is nem belekapaszkodnia, mulasztás lett volna.

⁴¹ Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtszijeének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra. In: A magyarországi hadjárat 1849. 517. o.; *Baumgarten* 2012. 208–209. o.

⁴² Kosáry 1994. II. 83., 89. o.; *Baumgarten* 2012. 197–200., 208–209. o.

⁴³ *Görgey* 1885–1888. III. 230–238. o.; *Görgey* 1988. II. 304., 306–307. o.

Az augusztus 2-ai debreceni ütközetet követően megint csak Rüdiger tábornok hadteste kapta a parancsot Görgei üldözésére. Rüdiger ismét határozottan nyomult előre, annak ellenére, hogy Paszkeviccs óvatosságra, lassúbb haladásra intette.⁴⁴

Augusztus 8–9-e éjszakáján Rüdiger ártándi főhadiszállásán került sor arra a már említett beszélgetésre, amelyet a magyar kormány államiratóval érkezett Poeltenberg és Beniczky Lajos hadikövetekként folytattak Rüdiger hadtestének törzskari főnökével, Ilja Sztjepanovics Frolov tábornokkal, miközben Paszkeviccs válaszára vártak, hogy továbbutazhatnak-e hozzá. Frolov arról győzködte a magyar követeket (nyilván nem függetlenül Rüdiger akaratától), hogy bízzák sorsukat a lovagias orosz cásra, „és a jövő be fogja bizonyítani, hogy feltétlen megadásukkal több sikert érhetnek el, mint legmerészebb elképzeléseikben számítanak.”⁴⁵

Az oroszok előtti fegyverletételről határozó haditanácsot követően Görgei Rüdigerhez fordult, mert mint írja: „Ezen levelemet önhöz intézem, tábornok úr, mivel ön volt az első, aki irányomban azon megbecsülésnek tanújelét adta, mely megnyerte bizalmamat.”⁴⁶ A gyakorlati ok pedig az volt, hogy (szerencsére?) Rüdiger III. hadteste volt a legközelebb Görgei haderejéhez. Nem fordulhatott Paszkeviccshez, aki Poeltenbergéket mint hadiköveteket sem volt hajlandó fogadni, hanem az osztrák főparancsnokhoz irányította őket.⁴⁷

A fegyverletétel augusztus 13-án Rüdiger hadai előtt ment végbe. Rüdiger volt az, aki Kisjenőn augusztus 14-én megtisztelve a magyar parancsnoki kart, a tábornokokat ebédre fogadta, ahol azok honvédegyenruhában, karddal az oldalukon jelentek meg. Rüdiger a háború szerencsés befejezésére pohárköszöntőt mondott. Görgei még ezen ebéd előtt, de innen, Kisjenőről, a bizalom légkörében írta Damjanich János tábornoknak, az aradi vár parancsnokának azt, hogy „olyan bánásmódot tapasztalunk, amely meglep, szinte megszegyenít; mert ha megpróbálom a fordított esetet elképzelni, nem tudom, szavatolhatnám-e feltétlenül, hogy minden tisztünk ugyanilyen kedvesen, lovagiasan viselkedjen az ellenséges hadifoglyokkal”.⁴⁸ Rüdiger az ebéd után Paszkeviccs utasítására Nagyváradra szállíttatta Görgeit, és azt ígérte, hogy tábornoktársait is utána szállítják. Ez azonban elmaradt. A tábornokokat Gyulán internálták.

Ha a szabadságharc végét jelentő fegyverletétel nem az orosz seregek előtt történik, akkor Paszkeviccs hada különösebb győzelmek nélkül tér vissza a magyarországi hadszíntérről. Így viszont képletesen, de mégis a győztesnek kijáró babérszuszorú került az orosz főparancsnok fejére, habár ezt Haynau igyekezett lerángatni róla és a magáéra áthelyezni.

Rüdiger, mint ahogyan az orosz parancsnoki kar minden tagja, tisztában volt azzal, hogy a magyar hadifoglyokat az osztrák szövetséggel kötött megállapodás értelmében át fogják adni az osztrák hatóságoknak. Akár a Berg-féle jelentés értelmében, akár az orosz uralkodó erejében és tekintélyében, akár Paszkeviccs közbenjárásában bízva jóhiszeműen vélhette úgy, hogy a foglyoknak legalábbis az élete akkor sincs veszélyben, ha átadják őket az osztrákoknak. A maguk példájából is kiindulhatott: Rüdiger, aki részt vett az 1830–1831-es lengyel szabadságharc leverésében, emlékezhetett arra, hogy bár a megtorlás súlyos volt (börtön, száműzetés, vagyonekobzás stb.), születtek halálos ítéletek is,

⁴⁴ *Oreusz* 2002. 331–332. o.

⁴⁵ Beniczky Lajos visszaemlékezése az oroszokkal való tárgyalásokra. *Katona* [é. n.] 193–198. o.

⁴⁶ Görgei Artúr Fjodor Vasziljevics Rüdigernek. Órad, 1849. aug. 11. Közli: *Katona* [é. n.] 292–293. o.

⁴⁷ Fjodor Vasziljevics Rüdiger Görgei Artúrnak. Ártánd, 1849. aug. 9. Közli: *Görgey* 1988. II. 405–406. o.

⁴⁸ Görgei Artúr Damjanich Jánosnak. Kisjenő, 1849. aug. 14. Közli: *Katona* [é. n.] 299–300. o.

I. Miklós mégsem végeztetett ki senkit.⁴⁹ Az orosz tábornok és környezete az átadási kötelezettségről ugyanakkor szót sem ejtett a magyarok előtt, pedig tudatában volt annak, hogy a magyar kívánságra kizárólag orosz csapatok előtt sorra végbemenő kapitulációk nem jelentenek többet szép, katonákhoz méltó, bizalmat ébresztő, de mégis túlértékkelhető, valóságos súlyukat és tartalmukat tekintve azonban csekély értékű gesztusoknál. Az oroszokat mindenekelőtt az érdekelte, hogy mielőbb vége legyen a háborúnak, a még fegyverben álló magyar erők mielőbb adják meg magukat. „A háború a végéhez közeledik, de ha a többi seregest meg tudja, hogy átadjuk őket az osztrákoknak, folytatódhat a háború” – írta aggódva Paszkevics a cárnak az augusztus 13-ai fegyverletételt követően.⁵⁰

Így gondolkozhatott Rüdiger is, aki a magyar foglyok katonai tisztességét, az oroszok reményt keltő magatartása következtében irántuk ébredt bizalmat nap mint nap személyesen megtapasztalhatta. Talán maga sem gondolta, hogy Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok, akit Kisjenőről augusztus 14-én néhány napra elengedett Monyoróra a sógorához, Urbán Gyulához, visszatér a fogságba.

Rüdiger tevékeny szerepet vállalt a fegyverletételek előkészítésében. Abból a levélből, amelyet Paszkevics akkor írt neki, amikor megkapta Görgei fegyverletételének hírért, ismerünk egy részletet. „Főméltóságod katonai tehetsége iránt soha nem voltak kétségeim, de most bizonyította, hogy a diplomáciai tárgyalások terén nem kevésbé tehetséges. Elismerem, hogy kételkedtem először a sikerben, most azonban elégedett vagyok ezzel az eredménnyel is, bár magam teljesen mást terveztem” – értékelte Rüdiger tevékenységét a maga módján az orosz főparancsnok.⁵¹

Az orosz tábornok éppen a saját szerepe miatt talán lelkiismereti kérdést is csinálhatott magának a foglyok sorsa miatt, de az biztos, hogy egyre erősödő rossz érzés kerítette hatalmába jövőjüket illetően. Az utolsó pillanatban tett egy kísérletet az érdekükben. Augusztus 20-án simándi főhadiszállásán az alábbi, a kutatás számára eddig ismeretlen levelet írta az orosz főparancsnoknak:

„Hercegem!

Tegnap meglátogattam Aradról gróf Schlik tábornok. Ez a hadtestparancsnok, mint Hercegséged előtt is ismeretes, azon kevés számú osztrák katonai parancsnok közé tartozik, akik mind katonai, mind szellemi képességeik és tetteik alapján általános tiszteletnek örvendenek. Ezért fölöttébb kíváncsi voltam rá, mi a véleménye arról a sok szempontból fontos kérdéstről, vajon hogyan fog eljárni kormánya azoknak a személyeknek a hatalmas tömegével szemben, akik bűnös elvakultságukban nagyobb vagy kisebb mértékben tevékenyen részt vettek az általános magyar felkelésben, most azonban önként leteszik a fegyvert a legfelségesebb uralkodó seregei előtt és ő császári felségétől könyörületért esedeznek. Mekkora volt a meglepetésem, vagyis helyesebben mondva, őszinte sajnálatom, amikor Schlik gróf szavai alapján teljes mértékben arról győződtem meg, hogy a legfőbb érzés, amely az osztrákokat lefegyverzett ellenségeik sorsának eldöntésekor irányí-

⁴⁹ Chwalba 2001. 280–281. o.

⁵⁰ Ivan Fjodorovics Paszkevics I. Miklós cárnak. Berettyóújfalú, 1849. augusztus 15. [Helyesen 14.] RGVIA. f.1. op. 1. gy. 18 383. 61–62b.

⁵¹ Alekszandr Karlovics Baumgarten naplójegyzése szerint maga Rüdiger mutatta meg neki a levelet. Baumgarten 2012. 231–232. o.

tani fogja, az egyedül a bosszú kizárólagos érzete. Ez az érzés, amely az osztrákoknak a legyőzöttekkel szembeni tetteiben már oly gyakran és oly világosan megmutatkozott, a jelenlegi helyzetben láthatólag még erősebb lesz, mert a magyarok, akiket csak az oroszok tudtak megadásra kényszeríteni, kitartásukkal súlyos csapást mértek az osztrákok nemzeti önbecsülésére.

Fenséges Herceg, Ön tudja, hogyan gondolkozom a rend felforgatóival és a trón iránti hűségük megszegőivel kapcsolatban. Első vagyok, aki azt mondja, hogy az igazságos ítélet kardja sújtson le a bűnösök fejére. A legkisebb kétség sem merül fel bennem azt illetően, hogy mindenkit, aki az állam ellen vétkezik, a legszigorúbb ítélet alá kell vetni, amire csak rászolgált. De az az ítélet, amely a fegyverüket letett magyarok sorsáról dönt, igen sok, alapos megfontolásra érdemes körülménnyel van szoros összefüggésben. Hercegséged éleslátása mindezen körülmények fölött nem siklott el. Nem megyek bele azoknak a körülményeknek az elemzésébe, amelyek maguktól értetődőek; kötelességemnek tartom azonban, hogy két körülményt legalázatosabban Hercegséged megfontolására előterjesszek:

1/ Mindazon osztrákok, akik jó lelkiismeretűek és véleményükkel rászolgálnak bizonyos figyelemre, maguk elismerik és világosan megfogalmazzák, hogy a magyar lázadás megkezdésének és folytatásának legfőbb okát mindenekelőtt magának az osztrák kormánynak a cselekedeteiben lehet megtalálni.

2/ A lázadók fő katonai erejének parancsnoka és valamennyi harcostársa, véget akarván vetni az emberi vér további ontásának és az élethalálharc minden más számtalan szörnyűségének, önként térdet hajt és sorsát több mint 20 000 katonája sorsával együtt feltétel nélkül az orosz hadsereg fővezérének emberszerető oltalmára és az orosz cár irgalmas döntésére bizza.

Mindehhez még hozzá kell fűzni, hogy egy ilyen jelentős hadsereg, amely kényszer nélkül hódolt meg, és nem harcban maradt alul, amennyire én látom, az Ausztriával a foglyok átadásáról megkötött egyezményben⁵² előre nem látott helyzetet teremtett.

Vajon mindez nem elegendő-e ahhoz, hogy egyik oldalról az osztrákok a mellüket verdesse arra törekedjenek, hogy a lehetőségekhez képest könnyítsenek azoknak az embereknek a helyzetén, akiket maguk indítottak el a biztos pusztulás útján, a másik oldalról pedig mi, oroszok ne hagyjuk támasz nélkül azokat az embereket, akik irántunk való teljes bizalmukban lemondtak az őket fenyegető veszéllyel szembeni személyes védekezés minden eszközéről?

Hát nem. Az orosz név ahhoz túlságosan szorosan kapcsolódik egy egész nemzet sorsáról való küszöbön álló döntéshez, hogy Hercegséged hazánk iránti meleg érzéseitől áthatva ne használja ki ezt az eseményt arra, hogy legkegyelmesebb császári uralkodónk előtt annak védelmezőjeként új dicső hőstettet írjon fel az orosz történelem lapjaira.

Ha vettem a bátorságot, hogy ilyen őszintén elmondjam gondolataimat azzal az ügygel kapcsolatban, amelyben Nagyméltóságod kegyeskedett némi szerepet rám bízni, ennek az az oka, hogy reménykedem Hercegséged irántam való jóindulatú megértésében.

Mielőtt éppen befejeztem volna ezt a legalázatosabb leveletemet, volt szerencsém megkapni Hercegséged parancsát a fent említett magyar foglyoknak az osztrák katonai hatóságoknak történő átadására vonatkozólag. Rögtön teljesíteni fogom Hercegséged akaratát,

⁵² A már hivatkozott 1849. június 10-én Varsóban megkötött konvencióban. Lásd a 12. jegyzetet.

de nem tudom megtenni azt, hogy ismételten ne ajánljam ezeknek az embereknek a sorát Hercegséged kegyes figyelmébe.

Mély tisztelettel és Hercegséged iránti határtalan hűséggel

legalázatosabb szolgája Fjodor Rüdiger

Simánd, 1849. augusztus 8/20.”⁵³

Paszkevic a következő napon válaszolt tábornokának:

„Méltóságos uram, Fjodor Vasziljevics gróf!

Augusztus 8/20-án kelt levelére válaszolva értesítem Méltóságodat, hogy közbenjártam Öcsászári Felségénél azért, hogy Görgei bocsánatot nyerjen. Öcsászári Felsége kegyeskedett figyelembe venni a Görgei által nyújtott szolgálatot, s erről volt kegyes levelet írni az osztrák császár őfelségének; ezzel együtt a mi legkegyesebb uralkodónk úgy látta jónak, hogy ha az osztrák császár nem fog kegyelmet adni Görgeinek, akkor engedélyezi neki, hogy Oroszországban éljen.

Ami a magukat önként megadó magyar lázadók sorsának megkönnyítését illeti, mindent megtettem, ami tőlem függött. Közbenjártam értük az osztrák császárnál, és közbenjártam a mi Felséges Császárunknál. Egyébként az osztrákok többet beszélnek, mint amit megtesznek, eddig sokakat ejtettek fogságba, de még nem lóttek föbe senkit, és nem fogják fenyegetéseiket beváltani, mert azzal csak a gyengeségüket bizonyítják.

Fogadja őszinte tiszteletem kinyilvánítását

aláírta: a varsói herceg

1849. augusztus 9/21. Nagyvárad”⁵⁴

Valóban, Paszkevic, bár az osztrákok korrekt szövetségeseként elzárkózott a magyarok minden tárgyalási kísérletétől, az amnesztia fontosságát és célszerűségét azonban, mint már szó volt róla, következetesen hangsúlyozta: „Szükség van az amnesztiára: a megállapodás értelmében⁵⁵ jogaim nincsenek, Ausztria császáranak azonban bele kell egyeznie az amnesztiába, ami megnyugtatja az országot. Ez a politika követelménye...” –

⁵³ RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. 27–30. Eredeti tisztázat, orosz nyelvű, rajta valószínűleg Paszkevic ceruzás, elmosódott feljegyzései, amelyek alapján a válasz íródott. Érkezett augusztus 9. [augusztus 21.] No. 624/кн Гор [Gorsakov herceg?]; Másolata megtalálható Menykov iratai között. Lásd RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6. 45. sz. irat; Törzsszövegét közli: Menykov 1898. III. 286–289. o.

⁵⁴ RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. 31–31b. Másolat, orosz nyelvű. Rajta: Hiteles: Ivanov titkár. Egy másolata megtalálható Menykov iratai között. Lásd RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6. 46. sz. irat. Törzsszövegét közli: Menykov 1898. III. 289–290. o.

⁵⁵ Utalás ugyancsak az 1849. június 10-én Varsóban megkötött orosz–osztrák konvencióra.

írta a cárnak,⁵⁶ de javaslatával megkereste Haynaut, Schwarzenberg miniszterelnököt és magát az osztrák császárt is.⁵⁷

Miklós cár augusztus 16-ai levelében tájékoztatta Paszkevicset arról, hogy a Bécsbe küldött trónörökös nagyherceg útján kegyelmet kért Görgeinek, vagy pedig engedélyezését annak, hogy ő jelölhesse ki lakóhelyét Oroszországban.⁵⁸ Az osztrák kegyelem Görgei ügyében végül augusztus 22-én született meg, amellyel augusztus 27-én érkezett Nagyváradra a Görgeit Klagenfurtba, kijelölt kényszerlakhelyére kísérő Andrássy Norbert cs. kir. őrnagy. Gyulán a magyar tábornokokat augusztus 22-én fegyverezték le, 23-án pedig megtörtént átadásuk Wilhelm von Montenuovo cs. kir. vezérőrnagynak.

Az orosz tábornagy abban viszont tévedett, hogy az osztrákok nem váltják be fenyegetésüket. A Rüdigernek adott válasz megírását követő napon máris sor került az első aradi kivégzésre:⁵⁹ augusztus 22-én rögtönítélő bíróság elé állították Ormai (Auffenberg) Norbert honvéd vadászezredest. Kihallgatását követően halálra ítélték, s még aznap fel is akasztották. „...tegnapelőtt megkezdődött a dolog, felakasztattam egy Auffenberg nevű egyént, aki valamikor hadnagy volt a Mazzuchelli ezredben, aztán ezredes és Kossuth segédtisztje. – Kiss, Leiningen, Poeltenberg, Vécsey stb. is követni fogja, mihelyt megérkezik” – közölte elégedetten Haynau barátjával, Karl von Schönhals altábornaggyal augusztus 24-én.⁶⁰

BIBLIOGRÁFIA

A magyarországi hadjárat 1849.	A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Válogatta <i>Rosonczy Ildikó</i> . Jegyzetek <i>Katona Tamás</i> és <i>Rosonczy Ildikó</i> . Ford. <i>Gerencsér Zsigmond</i> és <i>Rosonczy Ildikó</i> . Budapest, 1988.
Andics 1961.	<i>Andics Erzsébet</i> : A Habsburgok és a Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Budapest, 1961.
Averbuch 1935.	<i>Авербух, P. А.</i> : Царская интервенция в борьбе с Венгерской революцией 1848–1849. Москва, 1935.

⁵⁶ Ivan Fjodorovics Paszkevicus I. Miklós cárnak. Berettyóújfalu, 1849. augusztus 15. [helyesen 14.] RGVA. f.1. op. 1. gy. 18383. 61–62b.

⁵⁷ Ivan Fjodorovics Paszkevicus Julius von Haynauk. Nagyvárad, 1849. aug. 16. Közli: *Steier* [1926] II. 390–392. o., *Katona* [é. n.] 308–309. o.; Ivan Fjodorovics Paszkevicus Felix zu Schwarzenbergnek. Nagyvárad, 1849. aug. 16. Közli: *Steier* [1926] II. 386–389. o., *Vadász-Józsa* 2001. 218–219. o.; Ivan Fjodorovics Paszkevicus I. Ferenc József császárnak. Nagyvárad, 1849. aug. 16. Közli: *Steier* [1926] II. 385–386. o., *Katona* [é. n.] 306. o.

⁵⁸ I. Miklós cár Ivan Fjodorovics Paszkevicusnak. Varsó, 1849. aug. 16. Közli: *Scserbatov* 1984. 318–319. o.

⁵⁹ A fogságba esett honvédtisztek kivégzése nem Aradon kezdődött. Mednyánszky László honvéd őrnagyot és Gruber Fülöp századost, a lipótvári őrség tagjait, akik ellene szavaztak a vár feladásának, a korábban meghozott halálos ítélet alapján 1849. június 5-én akasztották fel Pozsonyban. Éppen egy napra rá, hogy a gyorssegélyként Bécshez elindított, de némi kényszerpihenőt követően végül Pozsonyhoz küldött orosz gyaloghadosztály bevonult a városba. Két nappal Ormai kivégzése előtt pedig Temesváron Hruby Gyula honvéd őrnagyot lőtték föbe.

⁶⁰ Julius von Haynau Karl von Schönhalsnak. Arad, 1849. aug. 24. *Katona* [é. n.] 330–332. o.

- Baumgarten* 2012. *Rosonczy Ildikó: Egy orosz ezredes, A. K. Baumgarten 1849-es naplója. Hadtörténelmi Közlemények* 125. (2012) 1. sz. 191–237. o.
- Chwalba* 2001. *Chwalba, Andrzej: Historia Polski 1795–1918.* Kraków, 2001.
- Görgey* 1885–1888. *Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III.* Budapest, 1885–1888.
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr: Életem és működésem. I–II.* Görgey István fordítását átdolgozta, a bev. és a jegyz. írta *Katona Tamás.* Budapest, 1988.
- Görög* 1935. *Görög Imre: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc és a cári intervenció. Századunk,* 10. (1935) 399–406. o.
- Hermann* 2007 *Hermann Róbert: Ismeretlen vértanúk. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Uő. Budapest, 2007. 123–126. o.*
- Hermann* 2009. *Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás. Budapest, 2009.*
- Katona* [é. n.] *Katona Tamás: Az aradi vértanúk. Összegyűjt., a szöveget gondozta, a bev. írta Katona Tamás. Negyedik, átdolgozott kiadás, Budapest,[é. n.]*
- Kosáry* 1994. *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. I–II.* Budapest, 1994.
- Martens* 1878. *Martens, F. F.: Recueil de Traités et Conventions – Мартенс, Ф.: Собрание трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными державами. IV. Трактаты с Австриею 1815–1878. Санктпетербург. 1878.*
- Menykov* 1898. *Записки Петра Кононовича Менькова в трех томах. Ред. А. М. Зайончковский. Санкт-Петербург 1898. (I. Дунай и немцы, 1853–1855. II. Дневник, 1833–1875. III. Сборник статей: Материалы, относящиеся к Венгерской войне 1849 года)*
- Oreusz* 2002. *Oreusz, Ivan Ivanovics: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. r. Rosonczy Ildikó. Budapest, 2002.*
- Roberts* 1991. *Roberts, Ian W.: Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. London, 1991.*
- Rosonczy* 2016. *Rosonczy Ildikó: Kinek a kudarca? Az oroszok az 1849. július 15–17-i váci csatáról. In: Uő: Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról. Budapest, 2016. 297–340. o.*
- Scserbatov* 1984. *Scserbatov, Alekszandr Petrovics: Paszkevics Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 1984.*
- Steier* [1926.] *Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. I–II. Budapest, [1926].*

Vadász – Józsa 2001. Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. Vadász Sándor. A bevezető tanulmányokat írta Józsa Antal és Vadász Sándor. Budapest, 2001.

RÖVIDÍTÉSEK

RGIA Российский государственный исторический архив: РГИА (Oroszországi Állami Történelmi Levéltár), Szentpétervár

RGVIA Российский государственный военно-исторический архив: РГВИА (Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár), Moszkva

f. – fond (фонд)

gy. – gyelo (дело, iratcsomó, őrzési egység)

op. – opisz (опись, jegyzék)

sz. – szám

RGIA f. 1018. РГИА ф. 1018.: Паскевич-Эриванский Иван Федорович, граф, светлейший князь варшавский (1782–1856), генерал-фельдмаршал, член Верховного уголовного суда по делу декабристов, главнокомандующий действующей армией в Польше (1831), наместник в Царстве Польском, главнокомандующий русской действующей армией в Венгрии (1849) и на Дунае (1854) – 1018. fond: Paszkevics-Erivanszkij, Ivan Fjodorovics, gróf, a legfényesebb varsói herceg (1782–1856), tábornagy, a dekabristák ügyében ítélező Legfelső Büntető Bíróság tagja, a Lengyelországban működő hadsereg főparancsnoka (1831), a Lengyel Királyság helytartója, a Magyarországon (1849) és a Dunánál (1854) működő orosz hadsereg főparancsnoka

RGIA f. 1018. op. 5. РГИА ф. 1018. оп. 5. Переписка И. Ф. Паскевича-Эриванского с Николаем I о разных вопросах внутренней и международной политики (военные действия на Кавказе против горцев и в Польше в 1831 г.; отношения с разными западно-европейскими странами; революция в Германии и во Франции в 1848 г.; Крымская война и др.) (1822–1854) – I. F. Paszkevics-Erivanszkij levelezése I. Miklóssal belpolitikai és nemzetközi kérdésekről (hadműveletek a hegyi lakók ellen a Kaukázusban és 1831-ben Lengyelországban; kapcsolatok különböző nyugat-európai országokkal; forradalom Németföldön és Franciaországban 1848-ban; a krími háború stb.) (1822–1854)

RGIA f. 1018. op. 6. РГИА ф. 1018. оп. 6. Письма И. Ф. Паскевича-Эриванского Николаю I о разных вопросах, связанных с управлением Царством Польским (преимущественно о борьбе с антиправительственным движением), о Венгерской революции 1849 г., об отношениях европейских государств между собой, о военных действиях во время Крымской войны. (1838–1854) – I. F. Paszkevics levelei I. Miklóshoz különböző, a Lengyel Királyság igazgatásával kapcsolatos kérdésekről (főként a kormányzatellenes mozgalommal szembeni küzdelemről), az 1849. évi

magyar forradalomról, az európai államok egymás közötti viszonyáról, a krími háború idején folyó hadműveletekről) (1838–1854)

RGVIA f. 1. РГВИА ф. 1. Канцелярия военного министра (A hadügyminiszter irodája)

RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18 383. – РГВИА ф. 1. оп. 1. д. 18 383. Всеподданнейшие письма Генерал-Фельдмаршала Князя Варшавского Графа Паскевича Эриванского о военных действиях 1849 года в Венгрии против мятежников (Paszkevicznek, Jereván grófjának és a varsói hercegnek I. Miklós cárhoz írott levelei az 1849. évben a magyar lázadók elleni hadműveletekről)

RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6. РГВИА ф. 167. оп. 1. д. 6. Меньков, П.К. Документы собранные Меньковым по истории венгерской войны (Menykov, P. K. A magyar háborúra vonatkozó, Menykov által összegyűjtött iratok)

RGVIA f. 846. РГВИА ф. 846. Военно-ученый архив (Hadtudományi levéltár)
op. 16. опись 16. Венгерская кампания 1849 г. (16. jegyzék: Az 1849. évi magyarországi hadjárat)

RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5340. РГВИА ф. 846. оп. 16. д. 5340. Копии переписки разных начальствующих лиц (Különböző parancsnokok levelezésének másolatai. Belső cím: Из бумаг Менькова. Переписка 1849 г. Menykov dokumentumai közül. Levelezés az 1849. évből)

RGVIA f. 14014. РГВИА ф. 14014. Фонд Главного Штаба I-ой армии (Az I. (hadrakelt hadsereg) táborkarának fondja)
op. 1. По канцелярии начальника Главного Штаба (A táborkari főnök irodájának iratai)

RGVIA f. 14 014. op. 1. gy. 65. РГВИА ф. 14 014. оп. 1. д. 65. Переписка о деланных Георгием от имени мятежных венгров попытках войти с главнокомандующим действ. армией в переговоры о прекращении войны и об Армине Георгея (Görgeinek a lázadó magyarok nevében a háború befejezése érdekében Paszkevicssel megkísérelt tárgyalásaival kapcsolatos levelezés és Görgey Árminnal kapcsolatos iratok)

Ildikó Rosonczy

THE ANTECEDENTS AND FAILURE OF A LETTER BY RÜDIGER OF 20TH AUGUST 1849

(Abstract)

General Artúr Görgei received two offers of armistice and one offer of surrender from the Russian military persecuting his units after the battle of Vác of 15-17th 1849. He refused these offers referring to the interests of his homeland. The Russian commander in chief, lieutenant general I. F. Paskevich was thinking about trying to buy Görgei for a short time, but receiving Görgei's answers to his offers he finally gave it up. The Russian offers were not so serious, but the Hungarians did not know it, so Görgei started to hope in vain. Furthermore, one of the offers came from a general, F. V. Rüdiger who played a much more important role in the surrender of the Hungarian troops meaning the end of the war than we earlier knew it. Sensing the hunger for revenge of the Austrians, on 20 August 1849 general Rüdiger presented a correct analysis of the situation to Paskevich and interceded for the sake of the Hungarian prisoners of war. The research article was written based upon research in Russian archives.

Ildikó Rosonczy

DIE VORGESCHICHTE UND ERFOLGLOSIGKEIT EINES RÜDIGER-BRIEFS VOM 20. AUGUST 1849

(Resümee)

Nach der Schlacht von Vác (Waitzen) zwischen dem 15. und 17. Juli 1849 erhielt General Artúr Görgei zweimal ein Angebot auf Waffenstillstand bzw. auf Aufgabe von den Russen, die seine Truppen verfolgten. Diese lehnte er ab und berief sich dabei auf die Interessen seines Landes. Der russische Oberbefehlshaber, Marschall I. F. Paskewitsch, überlegte für kurze Zeit, Görgei zu kaufen, aber er verwarf diese Idee aufgrund der selbstbewussten schriftlichen Antworten Görgeis auf seine oben genannten Angebote. Die russischen Angebote hatten kein allzu großes Gewicht, was jedoch die ungarische Partei nicht wusste, sodass diese unbegründete Hoffnungen in ihnen hegten. Darüber hinaus stammte eines der Angebote von General F. A. Rüdiger, der eine bedeutendere Rolle beim Zustandekommen der Waffenniederlegung, die das Ende des Krieges bedeutete, spielte, als bislang bekannt war. Rüdiger zeigte Paskewitsch am 20. August 1849 die österreichische Rachsucht auf, gab eine überraschend korrekte Analyse der Situation und sprach sich bei ihm für die ungarischen Kriegsgefangenen aus. Die Studie basiert auf russischen Archivrecherchen.

Ildikó Rosonczy

LE CONTEXTE D'UN COURRIER DU 20 AOÛT 1849 DE RÜDIGER
QUI EST RESTÉ SANS EFFET

(Résumé)

Après la bataille de Vác du 15 au 17 juillet 1849, le général Artúr Görgei a reçu deux propositions de trêve et de reddition de la part des Russes qui poursuivaient ses troupes. Évoquant les intérêts de son pays, Görgei les a refusées. Le commandant en chef russe, I. F. Paskevitch a d'abord envisagé d'acheter Görgei, mais en lisant les réponses fières du général à ses propositions, il y a vite renoncé. Les propositions russes n'étaient pas très sérieuses, mais ont nourri de faux espoirs, car la partie hongroise ne savait pas qu'il ne fallait pas les prendre au sérieux. De plus, l'une d'entre elles fut envoyée par le général F. V. Rüdiger. Nous ignorions jusqu'à maintenant l'importance de son rôle dans la reddition de l'armée hongroise. Connaissant la soif de vengeance des Autrichiens, Rüdiger a fait une analyse étonnemment correcte de la situation pour Paskevitch le 20 août 1849 afin d'obtenir un meilleur traitement pour les prisonniers de guerre hongrois. L'étude est basée sur des recherches effectuées dans des archives russes.

Илдико Рошонци

ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ СОБЫТИЯ И БЕЗУСПЕШНОСТЬ ПИСЬМА РИДИГЕРА
ОТ 20-ОГО АВГУСТА 1849-ОГО ГОДА

(Резюме)

После битвы при Ваце 15–17-ого июля 1849-ого года генерал Артур Гёргеи дважды получал предложение о заключении перемирия а также и предложение об капитуляции со стороны русских, преследовавших его войска. Он отказался от принятия этих предложений ссылаясь на интересы своей страны. Русский главнокомандующий генерал И. Ф. Паскевич некоторое короткое время занимался идеей подкупа Гёргеи, которую он, однако, отверг получив самолюбивые ответы на свои предложения. Русские предложения не имели серьезного веса, но венгерская сторона об этом не знала. Таким образом, это давали ему необоснованные надежды. Кроме того, одно письмо пришло от генерала Ф. В. Ридигера, который играл более заметную роль, чем это было известно. Вследствии капитуляции означавшей окончание войны Ридигер, чувствуя мстительность австрийцев 20-ого августа 1849-ого года, давая удивительно корректный правильный анализ ситуации замолвил слово у Паскевича в интересах венгерских военнопленных. Статья была подготовленна на основе русских архивных исследований.

KATOLIKUS PAPOK ÉS PROTESTÁNS LELKÉSZEK A KASSAI CS. KIR. HADBÍRÓSÁG ELŐTT 1849 ÉS 1854 KÖZÖTT

Bevezetés

A megtorlás körébe vonandó személyekről kezdetben a császári kormányzatnak nem voltak kialakult nézetei. A magyar konzervatívok (például gróf Dessewffy Emil) által készített előzetes listák főként a politikai elitet fenyegették halállal. Jogi szempontból tekintve a kérdést, az 1848. október 3-ai manifesztum – amely feloszlatta az országgyűlést és Josip Jellačić altábornagyot Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává nevezte ki – volt az a fordulópont (pontosabban a manifesztum kihirdetése, majd elutasítása), amelytől kezdve a császári hatóságok Magyarországot lázadónak tekintették. 1848–1849 folyamán Windisch-Grätz több kiáltványában is fenyegette a magyar kormány támogatóit, azokat, akik a felkelésben részt vettek, illetve azt támogatták, sőt még azokat is, akik forradalmi kiáltványokat tartottak maguknál. Ez a rendelet-özön azonban inkább a gyengeség, semmint az erő jele volt.¹

A tömeges orosz beavatkozást, illetve a cs. kir. csapatok ismételt támadását követően dolgozták ki a megtorlás egységes alapelveit. Ennek során a szövetséges hadseregek mellé kirendelt királyi biztosok feladatává tették a fegyverek és a lázadó egyének begyűjtését. Az osztrák kormány Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter előterjesztésére 1849. május 14-én tárgyalta meg a szabadságharcban részt vett személyekkel szembeni eljárást. Bach az erről szóló minisztertanácsi határozatot június 28-án terjesztette a császár elé, aki jóváhagyta a javaslatot. Maga a kiáltvány július 1-jén Győrben Haynau aláírásával jelent meg. Elrendelte sommásan ítélező haditörvényszékek felállítását, amelyek joghatósága katonákra és polgári személyekre egyaránt kiterjedt. A kiáltvány 3. pontja az eljárás alá vonandók körét olyan tágra szabta, hogy mindenki büntethetővé vált, kivéve azokat, akik támogatták a császári-cári szövetségeseket, illetve akik teljes mértékben passzivitásba vonultak. Július 2-án Haynau részletesen szabályozta a felállítandó haditörvényszékek működését.²

Ezek megszervezésére az ország meghódításával egy időben került sor. 1849. július 10-én Pozsonyban, augusztus 4-én Pesten, majd Aradon, Kassán, Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron, Pécsen és Nagyszebenben. A haditörvényszékek, amelyek 1854-ig működtek, katonai és politikai ügyekben ítéleztek. Az aradi haditörvényszék főként katonák, a pesti elsősorban politikások, illetve civilek ügyeit tárgyalta. Érvényesült bizonyos területi megoszlás is: a temesvári hadbíróóság főként bánsági, a kassai pedig Felső-Magyarország keleti vármegyéiben lezajlott ügyeket tárgyalta. Az aradi kivételével vala-

¹ Hermann 1999. 15–28. o.

² Hermann 2016. 11–63. o.

mennyi tárgyalt kisebb súlyú ügyeket is (forradalmi dalok éneklése, a hatóságok szidalmazása, fegyverrejtegetés stb.).³

Az osztrák politikusok családottan érzékelték, hogy még a legtöbb szállal az udvarhoz kötődő katolikus egyház papjai is tömegesen vettek részt a magyar szabadságharcban. Ennek megfelelően egyházi vonatkozásban elsősorban a katolikus papság forradalmi elemektől történő megtisztítását szorgalmazták. Ennek az elégedetlenségnek a legismertebb megnyilvánulása az 1849. július 3-ai osztrák minisztertanács, ahol Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter elítélte azokat a papokat, akik részt vettek a szabadságharcban.⁴ Kevésbé ismert, hogy az egyházi kérdésekben komoly tekintélynek örvendő Bach a magyarországi egyháziakkal kapcsolatos lesújtó véleményét Palugyay Imre nyitrai püspök 1849. július 25-én javasolt kitüntetése kapcsán is megismételte.⁵

Haynau kiáltványából az egyháziak ellen lefolytatott vizsgálatok vonatkozásában az alábbi részeket kell kiemelnünk. Rögtönítélő eljárásnak kellett alávetni azt, aki „a népet lázadásra csábítja”, „a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik”, „a hozzája bocsátott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikasztja”, „a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli”.⁶

Külön kitért a kiáltvány arra, hogy eljárást kell kezdeményezni mindazok ellen, akik a császári kormányhoz hű személyek elítélésében, megbüntetésében, illetve az ilyen jellegű jogi eljáráshoz kapcsolódó cselekményekben (például vagyonelkobzásban) vettek részt. A rendkívüli haditörvényszékeket Haynau arra utasította, hogy több „büntett” fennforgása esetén a főbüntett kivizsgálására szorítkozzanak. A bíróságok a lelkészek esetében elsősorban a felségsértő beszédek, illetve cselekmények után kutattak, amelyek halálbüntetést vontak maguk után. Haynau jogérzékét jellemzi az a kitétel, miszerint a papság kilátásba helyezett támogatását a felkelés gyors elnyomásától tette függővé. A tábor-szernagy több ízben, így 1849. július 28-án megfogalmazta a magyarországi lelkészekkel kapcsolatos elvárásait: „Minden vallásfelekezet lelkészeitől megvárom, hogy községeikre békítő irányban kezdjenek hatni, s óvakodjanak mindentől, ami a pártütőknek kedvezhetne. Őket teszem tehát mindenekfelett felelősekké a csend és a rendért az országban és számot tartok igyekezetükre, visszaterelni községeiket a törvényes fejedelmük iránti engedelmességre és hívségre, a törvények tiszteletére s a véres lázadástól méltó irtózatra.”⁷

A manifesztumokból az elretentés szándékán túlmenően jól érzékelhető az a jozefinista egyházpolitikában gyökerező meggyőződés, hogy a lelkészek feladata elsősorban az állam érdekeinek szolgálata és előmozdítása. Paradox módon a magyar kormány is – alapvetően praktikus okoknál fogva – az egyházak társadalmi, mozgósító erejét igyekezett kihasználni, és ennek érdekében az egyházi vezetésre nyomást is gyakorolt. Az egyhá-

³ Hermann 1999. 26–27. o.

⁴ Andics 1965. III. 330–331. o.

⁵ ÖStA HHSStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:2481.

⁶ Gyűjteménye 1849. I. füzet 94., 96–98. o.

⁷ Hermann 1932. 17. o.

ziak ilyen módon a szabadságharc alatt két tűz közé szorultak, és többnyire kivívták valamelyik harcoló fél nemtetszését.⁸

Ebben a helyzetben a püspökök elveszthették javadalmukat, a hierarchia alacsonyabb szintjén állók viszont – cselekedeteik függvényében – súlyosabb büntetéseket is elszenvédhettek. Popovics Bazil görög katolikus munkácsi püspök ellen Pesten folytatták le az eljárást. Noha súlyos vádpontok merültek fel (egyetértett a forradalmi kormánnyal, illegálisan toborzott honvédeket, részt vett a függetlenségi nyilatkozat kihirdetésén stb.) és az ungvári izraelita hitközséggel szemben három kanonok is ellene tanúskodott, az uralkodó 1850. szeptember 7-én kelt rendelete értelmében megszüntették ellene az eljárást és „visszahelyezték” püspöki székébe. Egy katolikus és két evangélikus püspök ellen viszont a kassai cs. kir. hadbírótság folytatta le a vizsgálatot.⁹

Püspökök elleni hadbírósnági vizsgálatok

A magyar kormány javaslatára V. Ferdinánd 1848. június 25-én új ordináriusokat nevezett ki több egyházmegye élére. Két érseket (Hám János szatmári püspököt esztergomi, Lonovics József csanádi püspököt egri érsekké) és három püspököt (Karnér Antal győri kanonokot – a helytartótanács korábbi egyházügyi referensét – székesfehérvári, Jekelfalusy Vince esztergomi kanonokot – korábbi helytartótanácsi tanácsost – szepesi, és Horváth Mihály hatvani prépostot, történetírót csanádi püspökké) neveztek ki, ugyanakkor a váci és a győri, továbbá a megürülő szatmári püspökség betöltetlen maradt.¹⁰

1849. július 3-án Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter előterjesztést tett Hám János, Lonovics József, Horváth Mihály és Jekelfalusy Vince ügyében. Horváthot és Jekelfalusyt Kossuth bizalmasának és követőjének tartotta az előterjesztő, mind a négyüket hibáztatta az 1848-ban a feloszlott országgyűlésen való részvétel, az 1848. október 25-i pásztorlevél, továbbá az uralkodóhoz intézett memorandum miatt. Az érintett érsekségeket és püspökségeket ezért a minisztertanács megüresedettnek nyilvánította, annál is inkább, mert a pápa még nem prekonizálta az ordináriusokat. Hám ügyét azonban elválasztották a másik három személytől, akiket hadbírótság elé akartak állítani.¹¹ Michele Viale-Prelà bécsi nuncius Jekelfalusyt „mint forradalmárt” nagyon gyanúsnak tartotta. Jó ötletnek vélte visszahívását, mert olyan embernek ismerte, aki szereti a látszatot és akinek egyházmegyéje bevétele sohasem lehetett volna elég arra, hogy igényeit kielégítse.¹²

Jekelfalusy (Jekelfalussy) Vince 1802. május 2-án született a Borsod megyei Mucsonyban. Jogi és teológiai tanulmányait követően 1827. augusztus 21-én szentelték pappá. Az 1840-es évek első felében pozsonyi majd esztergomi kanonok, 1846-tól pedig a helytartótanács tanácsosa és almissi címzetes püspök, végül 1848. június 25-én az uralkodó szepesi megyéspüspökké nevezte ki.¹³ A legaprólékosabb vizsgálatnak öt vetették

⁸ Hermann 1973. 427. o.

⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti cs. kir. hadbírótság, 1850-4/41. 56-61. fol.

¹⁰ Hermann 1973. 423. o.

¹¹ ÖStA HHStA Kabinetkazlei, Vorträge MR 1849:2220. Az előterjesztés és az uralkodó jóváhagyását a cím nélkül közli: *Andics* 1965. III. 330–333. o.; Az előterjesztést kivonatossal ismertette *Meszleányi* 1970. 251. o. és *Adriányi* 2009. 18. o.

¹² Heindl 1972. 400–432. o.

¹³ Lex. kat. k. osobností 2000. 608. o.

alá Kassán, hiszen ügyének országos jelentőséget tulajdonítottak. Miután az uralkodó a szepesi püspökséget 1849. július 10-én megürültnek nyilvánította, Jekelfalusy 1849. szeptember 1-jén Galicián keresztül Bécsbe utazott, hogy igazolja magát a császári hatóságok előtt. Tárgyalt Scitovszky János esztergomi érsekkel és Viale-Prelà nunciussal is. Ezt követően a császári hatóságok letartóztatták, majd Pozsonyon és Pesten keresztül végül Kassára hurcolták. Haynau – a kassai hadbíróság nem kis meglepetésére – ugyanis úgy döntött, hogy ügyét nem Pesten, hanem Kassán kell kivizsgálni. 1849. december 11-én Jekelfalusy írásban benyújtotta igazolását, amelyhez csatolta Biaczovszky Domokos szepesi nagyprépost, káptalani helynök és Szirmay Sándor gróf kerületi főbiztos igazolását. Ezt követően kérte szabadlábra helyezését is, így a börtön helyett Kassán internálták.¹⁴ Hermann Egyed szerint ezt követően Haynau bukásáig (1850. július 8.) nem történt semmi érdemleges az ügyben, forrásaink azonban mást bizonyítanak.¹⁵

1850 februárjában a hadbíróóság megkapta a rendkívüli császárpárti Kray Miksa levelét, aki Jekelfalusy közvetlen munkatársa, birtokainak igazgatója volt. Szintén a püspök mellett emelt szót öt szepesi egyházmegyés plébános is. Megérkezett a hadbíróóságra a püspöktől rekvirált javak jegyzéke is. Áprilisban a kassai kerület főbiztossága több terhelő iratot is megküldött a hadbíróóságnak: az 1848. október 28-án kelt püspöki felirat másolatát, a szepesi konzisztórium 1849. május 25-ei jegyzőkönyvének kivonatát, amely üdvözölte a függetlenségi nyilatkozatot, továbbá Jekelfalusynak Fogarassy főszolgabíróhoz intézett, 1849. június 21-én kelt levelét, amelyben honvédek kiállítására tett ígéretet. A rendőri osztály Kossuth irataiból és a *Közlöny*ből, a magyar kormány hivatalos lapjából küldte meg a szepesi püspökre vonatkozó részeket. Élénk kapcsolatban volt a kassai hadbíróóság a pesti hadbíróósággal is. Május végén a bíróság Dulovics József apát, lőcsei plébános Jekelfalusy melletti tanúvallomását iktatta, majd ezután júniusban valóban nem történt semmi.¹⁶

1850. július 10-én Jekelfalusy újabb nyilatkozatban reagált a felmerülő vádakra. Karl Boeser hadbíró százados több kihallgatás után, 1850. augusztus 7-én készítette el az ügyben előterjesztését. Eszerint Jekelfalusy ellen tíz vádpont merült fel. Az első három vádpontot a nyilatkozatot tett püspökök levelei támasztották alá. Eszerint Jekelfalusy túlságosan szoros kapcsolatot tartott Kossuthal és családjával, a forradalom iránti szimpátiáját jelezve nadrágban és kalapban járt, aktívan részt vett a püspökök 1848. októberi feliratának megírásában, végül a kormány által összehívott tanácskozásokon az egyházi vagyont Horváth Mihállyal együtt át akarta játszani az állam kezére. A hadbíró szerint mindhárom vádpont csak sejtéseken alapul, ráadásul Bezerédj Miklós címzetes püspök a második és a harmadik pont esetében nem is támasztotta alá állításait.¹⁷

Úgy tűnik, Jekelfalusy nem lehetett Kossuth Lajossal ellenséges viszonyban 1848-ban, hiszen ő képviselte Kossuth véleményét az egyháziak kárpótlása ügyében 1848 őszén.¹⁸ Nem felelt meg a valóságnak a püspök azon állítása sem, hogy később már nem kapott levelet Kossuthtól, hiszen a tizedről való lemondás kárpótlásának tárgyában tudomásunk

¹⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1851-3/327. 136–137. fol.

¹⁵ Hermann 1932. 46. o.

¹⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1851-3/327. 137. fol.

¹⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1851-3/327. 137bk–137bs. fol.

¹⁸ Sarnyai 1999. 114–148. o.

van ilyen iratról.¹⁹ Mikor 1848. december végén az OHB elnöke a Szepességbe küldte, Jekelfalusy állítólag megtagadta a forradalmi propaganda terjesztését. Az 1848. októberi felirat fogalmazásában viszont valóban nem vett részt, noha a végső változat elkészültéhez – több éles kifejezés tompításával – ő is hozzájárult. Sikeresen hivatkozott a vádlott a felsőházban Lamberg meggyilkolása és Zichy Ödön gróf kivégzése következtében eluralkodó félelemre is.²⁰

A 4. vádpontot, vagyis hogy részt vett az országgyűlés ülésein annak 1848. október 3-án történt feloszlását követően is, a vádlott nem tagadhatta le, annál is inkább, mert négy bizottságnak is tagja volt. Boeser hadbíró ugyanakkor szerepét jelentéktelennek, magatartását pedig visszahúzódnak értékelte. A következő vádpont szerint a püspök a forradalmi kormány kérésére utazott a Szepességbe 1849. január elején. Az utazás ténye nem vitatható, de a hadbíró szerint Jekelfalusy nem tett eleget a forradalmi felhívásoknak. A 6. pontban Franz Schlik cs. kir. tábornok vádjai szerepeltek. Itt a hadbíró elfogadta a püspök magyarázatát, hogy éppen megérkezett Szepesváraljára, és beteg volt, így nem siethetett Schlik üdvözlésére. Körlevelet – a hadbíró szerint – a kánonjog és helynöke szerint nem adhatott ki, később mégis aláírta. Az azokban szereplő kétértelmű kifejezéseket az előterjesztő a pongyola fogalmazásnak tulajdonította. E pontnál döntően vették figyelembe Adolf Rothmund cs. kir. százados vallomását, aki igazolta, hogy a püspök szívélyesen fogadta Vogel cs. kir. tábornokot, és fontos információkat osztott meg vele.²¹

Nehéz arra a kérdésre választ adni, hogy a papsághoz intézett körlevélben, amely elismerte Ferenc Józsefet törvényes királynak és hangsúlyozta, hogy Schlik csapatait a lakosság Felső-Magyarországon örömmel és ujjongással fogadta, vajon milyen kétértelmű kifejezéseket találhattak. Feltételezésünk szerint olyan részletekről lehet szó, mint amikor a szerző arról beszélt, hogy amíg a törvényes magyar kormány az uralkodóval egyetértésben a polgárok javára kormányzott, addig nem volt probléma. Később hiába ítélte el az Országos Honvédelmi Bizottmányt, az már nem volt elégséges.²²

A 7. vádpont kapcsán Boeser hadbíró szerint Jekelfalusyt aligha lehet vádolni azzal, hogy befolyásolta volna a szepesi káptalant, a konzisztóriumot és a szemináriumot a függetlenségi nyilatkozat ügyében kiadott hódoló nyilatkozat²³ kapcsán. Ugyanakkor leszögezte, nehéz elképzelni, hogy tudta és bejegyzése nélkül elküldhették volna azt. Összességében a hódoló nyilatkozatot nem önkéntes, hanem fenyegetések hatására történt cselekménynek tartotta. A vádlott szempontjából a 8–9. vádpont tűnt a legveszélyesebbnek. Ezek a függetlenségi nyilatkozat kapcsán 1849. május 21-én tartott lőcsei „Te Deum”-ról, illetve az orosz beavatkozás ellen elrendelt ájtatosságokról szóltak. Jellemző, hogy a hadbíró e pontokat taglalta a legrészletesebben. A vádlott előadta, hogy Csáky László gróf főispán és kormánybiztos személyesen szólította fel ünnepi szentmise mondására, azzal a fenyegetéssel, hogy ha ellentmondana, számolnia kell a következményekkel. Május 21-én káptalani helyettese és udvari papjai kíséretében átkocsizott Lőcsére, ahol Dulovics Józsefhez, a város császárpárti plébánosához tért be. A főtemplomban csak egy csendes kis misét tartott, beszédet nem mondott, a függetlenségi nyilatkozat kihirde-

¹⁹ Kossuth Jekelfalusyhoz írt levelét közli: KLÖM XIV. 439. o.

²⁰ Horváth 1872. II. 30–32. o.

²¹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1851-3/327. 137bs–137cc fol.

²² HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1851-3/327. 137d–e fol.

²³ *Közlöny*, 139. sz. (1849. június 23.) 518. o.

tésére és az azt követő ünnepi ebédre sem maradt ott, hanem hazatért. Ezt Dulovics írásban is megerősítette, ami Boesert arra a megállapításra ösztönözte, hogy Jekelfalusy nem önként, saját jószántából cselekedett.²⁴

A vádlott nem tagadta azt sem, hogy az orosz beavatkozás ellen a forradalmi kormány által szorgalmazott körmeneteket nem csak elrendelte, hanem az elsőt maga vezette, és egy káplán felolvasta Horváth Mihály forradalmi imádságát. A következő két körmeneten azonban már egy mérsékeltebb hangvételű imádságot mondtak el. Az imádságot Biaczovszky Domokos általános helynök küldte ki a plébánosoknak jelentős módosításokkal, továbbá azzal a titkos utasítással, hogy azt ne a szószékről hirdessék ki, és csak halkán olvassák fel úgy, hogy a nép keveset értsen belőle. Mivel az első körmenet Úrnapijára esett, amikor mindig a püspök vezette a szertartást, ezért annak vezetésében a vádlott nem talált kivetni valót. Az azt követő második körmeneten is részt vett, de nem vállalt szerepet. A hadbíró értékelése szerint ezért nem vádolható a fegyveres felkelés előmozdításával.²⁵

Végül a 10. pontban Jekelfalusyt azzal vádolták, hogy pozitívan reagált 1849. június 21-én arra a követelésre, hogy a hazának állítson ki katonákat. Ez a vád a püspök Fogarassy főszolgabíróhoz intézett 1849. június 21-én kelt levelén alapult, ami eredetiben állt a hadbíróság rendelkezésére. Boeser szerint azonban ebből a bizonyítékból kitéunik, hogy nem saját készítésére ajánlotta újoncok kiállítását, és hogy azok kiállítását az időtől és a körülményektől tette függővé, így továbbra sem tekintette bűnösnek fegyveres felkelés előmozdításában.²⁶

A vádlott azzal védekezett, hogy ifjúságától fogva előjárói kegyeinek megnyerésére törekedett. A helytartótanács tanácsnokaként, illetve a honti, nógrádi, esztergomi és pozsonyi megyegyűléseken, valamint az 1843/44. évi országgyűlésen is királyra iránti hűségének annyi tanúságát iparkodott adni, amennyi csak kitelt tőle. Az 1848. július 2-ai országgyűlésre mint kinevezett szepesi püspököt hívták meg. Lamberg grófnak „irtóztató meggyilkolása” Pesten találta. Az október 3-ai királyi manifesztumnak engedelmességet hazaárulónak nyilvánították, így veszedelmes lett volna útlevelet kérnie és eltávozni Pest-Budáról. A püspök szerint rémisztő időszak következett, amikor az arisztokrácia és a magasabb klérus ellen „naponként szórattak a mondott, de főleg a hírlapokban s röpiratokban írott nyilak”. Ha nem mentek el az országgyűlés egy ülésére, hivatalos szolgát küldtek értük. A püspökök uralkodóhoz intézett feliratát „idegen tollból szinte, mint akaratból eredett”-nek nyilvánította, és a legtöbb vádponttal szemben külső kényszerre hivatkozott.²⁷

Előterjesztésében Karl Boeser hadbíró a legtöbb vádpontban ártatlannak vélte Jekelfalusyt. Több olyan enyhítő körülményt is említett, amelyet a vádlott hangoztatott, így a Cornides-féle gerillák terrorizmusát,²⁸ a Szepesség lázadókhöz húzó politikai beállítottságát és ezzel szemben az egyházmegye papjainak császárpártiságát, sőt az ottani protestánsok katolikus-ellenességét is. A 8. és 9. pont kapcsán hangoztatta, hogy a vádlott mindent elkövetett, ami hatalmában állt, hogy azok hatását csökkentse, és így a lázadó

²⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírószág, 1851-3/327. 137cc–137cj.

²⁵ Uo.

²⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírószág, 1851-3/327. 137cj–137cn.

²⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírószág, 1851-3/327. 137i-137i-137ü.

²⁸ Cornidesz Lajos (1812–1883): órnagy. *Bona* 2000. 278. o.

kormány sikerét semlegesítse. Ezért javasolta a vádlott felmentését, amit a hadbírótság még aznap egyhangúan megszavazott. A határozat kimondta, hogy Jekelfalusy „nem vett részt a forradalomban, nem csatlakozott a felforgató párthoz, és a vele szemben emelt vádak alól teljesen tisztázták és ennek következtében ártatlannak ítélik”.²⁹

Alexander Bach belügyminiszter elégedetlen volt az ítélettel, erről tanúskodik 1851. március 3-án kelt minisztertanácsi előterjesztése, amit a kormány és Ferenc József is jóváhagyott. Ebben Bach fanyalogva ismertette a bíróság által feltárt tényeket és a felmentő határozatot. Véleménye szerint Jekelfalusy passzivitása és apostoli önfeláldozásának hiánya – ami a többi magyarországi püspöknek is szemére vehető – továbbra is fennáll, így nem kerülhet sor formális rehabilitációjára sem. A forradalom időszakában nem ütötte meg az uralkodóhoz való hűség mértékét, ami elvárható egy paptól, akit Őfelsége püspöknek nevez ki. Ugyanakkor méltónak tartotta a legfelsőbb kegyelemre, és noha 1850. december 31-én már 2000 forint rendkívüli segélyben részesítették, most évi 4000 forintos ellátására tett javaslatot, amit a minisztertanács, és végül 1851. március 13-án Ferenc József is jóváhagyott.³⁰

Egy évvel később, amikor kiesett püspöki jövedelmei fejében újabb (egyszeri 25 000 forintos) kárpótlást szavazott meg neki a minisztertanács, már másként ítélték róla. Bach ekkor már arról beszélt, hogy miután a hadbírótság Jekelfalusyt felmentette, így szigorúan jogi értelemben vissza kellett volna kapnia püspöki, vagy legalább azt megelőző, esztergomi kanonoki állását. Mivel mindkettőről le kellett mondania, nem maradt más megoldás, mint évi 4000 forint kegydíjban részesíteni. A forradalmi zavarok alatt is mindig a törvényes kormány támogatására törekedett. Tekintettel a magyarországi katonai és polgári kormányzó, Albrecht főherceg véleményére, Bach szerint Leo Thun kultuszminisztert fel kell kérni, hogy egy javadalomnál Jekelfalusyt vegyék figyelembe.³¹ Erre azonban még éveket kellett várni. A hadbírótság tehát Jekelfalusyt felmentette, de javadalmat csak később kaphatott: Ferenc József 1866-ban nevezte ki székesfehérvári püspökké.³²

Pákh Mihály dobsinai (Gömör megye) születésű, 56 éves, evangélikus szuperintendens és iglói evangélikus lelkész felelősségre vonására szintén a kassai cs. kir. hadbíróstagon került sor. Elődje, Pavol Jozeffy a szlovák nemzeti mozgalom kiemelkedő alakja volt. Pákhot, mint iglói evangélikus lelkészt, 1848. július 19-én választották meg tiszai püspöknek. Egyik fia, Pákh Albert, Petőfi Sándor barátja és a Tízek Társasága tagja, másik fia, Károly, a Szepes megyei önkéntes nemzetőrség, majd a honvédség katonája volt.³³

Pákh már püspöki beiktatása előtt felszólította lelkészársait egy miniszteri körlevél kapcsán, hogy az országhoz hű és hazafias viselkedéssel kell megvédeni az evangélikus lelkészi és tanítói kar becsületét. 1848. szeptember 14-én tartott székfoglaló beszédében hangsúlyozta, hogy nemcsak egyházának lesz „buzgó és haladásra törekvő híve”, hanem a hazának is rendületlenül hű fia lesz. Október 5-én kelt bemutatkozó levelében kiemelte, hogy az egyház belső ügyei helyett az adott helyzetben elsősorban a haza sorsát kell figyelemmel kísérni. Batthyány Lajos gróf felhívásának szellemében összefogásra szólított fel a király, az alkotmány és a szabadság megvédése érdekében. Anton Vogel cs. kir. vezérőr-

²⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1851-3/327. 137cn–137cs.

³⁰ ÖStA HHStA Kabinetkzlei, Vorträge M.K.Z. 1851:683.

³¹ ÖStA HHStA Kabinetkzlei, Vorträge M.K.Z.1852:660.

³² Hermann 1932. 45–47., 115. o.

³³ Szinyei X. 113–115. o.; Bona 1998. II. 621. o.

nagy 1849 tavaszán rövid időre fogságba vetette a magyar kormány iránt tanúsított hűsége miatt. Az orosz csapatok Szepes megyébe történt betörését követően bujkált, majd visszatért iglói állomáshelyére, ahol 1850 februárjáig háborítatlanul működött. Elmozdítását követően a kormány által kinevezett adminisztrátornak megtagadta a püspöki levéltár és pecsét átadását. 1852. február 2-án letartóztatták és Lőcsére, majd Kassára hurcolták.³⁴

Közben Jan Kollár és Karol Kuzmány, mindketten a magyarok elől Bécsbe menekült evangélikus lelkészek, egy birodalmi protestáns egyház felállítását javasolták a bécsi belügyminisztériumnak, amelyet az uralkodó által kinevezett tagokból álló és fizetett konzisztórium irányított volna. 1850. február 10-én Julius von Haynau báró, tábornagy, Magyarország és Erdély teljhatalmú katonai és polgári kormányzója meg is jelentette rendeletét a magyarországi protestáns egyházak átszervezéséről. Ezt azonban Mária Dorottya főhercegnő, József nádor özvegye közbenjárására Ferenc József visszavonta. Ennek ellenére az új egyházalkotmány kidolgozása tovább folyt, s azt Leo Thun gróf 1852. december 14-én a minisztertanács elé terjesztette. Ebben a helyzetben különösen fontos volt a szabadságharc idején megbízhatatlannak bizonyult egyházi vezetők felelősségre vonása.³⁵

Pákhot azzal vádolták, hogy terhelően nyilatkozott a katolikusokról, szidta az iglói katolikus plébánost (Ladislav Zabojskýt) és azzal vádolta, hogy a népet nem a haza igazi érdekeinek megfelelően tanítja. A katolikusok szemére vetette, hogy csak a pápát és a királyt tisztelik. Szerinte Kossuthban több érték lakozik, mint az összes katolikus szentben, továbbá kinyilvánította, „hogy a katolikusok gazemberek, akiket a szabaddá vált hazához való hűtlenségük miatt fel kellene négyelni”. A vád szerint megfenyegette Karl Huszkó cipész feleségét, aki forradalmi prédikációit hibásnak tartotta. Hasonlóan járt el Johann Orlanszky cipésmester feleségével is, aki Kossuthot szidalmazta. Tíz császári érzelmű polgárt feljelentett Cornides Lajos gerillavezérnél, kezdeményezte letartóztatásukat és elhurcolásukat. Folyamatosan izgató és a felséges dinasztiaát sértegető prédikációkat tartott, az iglói polgárokat a császári kormány iránti hűségük megtörésére próbálta rávenni. Mindkét fiát beíratta a felkelők közé, a népfelkelőknek a függetlenségi nyilatkozatról prédikált. Lőcsén és Iglón 1849. május 21-én, a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése kapcsán gyalázatos beszédet mondott, amelyben a felséges dinasztiaát gyalázta, szidta és nyilvánosan elátkozta.³⁶

A vádakat tizenöt tanú erősítette meg vallomásával. Írásbeli nyilatkozatban támogatta a vádakat az akkor már szepesi püspökké kinevezett Ladislav Zabojský is. Pákh nagyobb részt tagadta a vádakat, így nem ismerte el, hogy szidta az uralkodót és a dinasztiaát, illetve, hogy megvádolta volna Zabojskýt. Vallomása szerint Cornidesnek sem szolgáltatott ki senkit, és Huszkó feleségét sem fenyegette meg. Elismerte, hogy prédikált a függetlenségi nyilatkozat kihirdetésekor, de mérsékelt hangvételével mentegette magát. Azt sem tagadta, hogy mindkét fiát beadta az önkéntes mozgó nemzetőrök közé, akik a horvátok és a szerbek ellen harcoltak, és hogy ez az alakulat később honvéd zászlóaljja vált. A hadbíróóság 1852. március 8-án a püspököt felségárulásért kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte. Súlyosbító körülményként vették figyelembe, hogy a vádlott lel-

³⁴ *Kertész* 2002. 118–119., 168. o.

³⁵ *Csohány* 2010. 19–30. o.

³⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1852-1229. 728–733. fol.

készi méltóságával és egyházközségére gyakorolt befolyásával visszaélt, amikor híveit a törvényes alkotmány megdöntésére kísérelte meg rávenni.³⁷

Karl Boeser százados-hadbíró azonban már április 20-án kegyelmi felterjesztéssel élt a vádlott ügyében. Felsorolta a vádakát, ugyanakkor a forradalom alatti nagy terrorizmusra hivatkozott mint enyhítő körülményre. Figyelemre méltó, hogy az ítélet előtt megfogalmazott előterjesztésében még nem talált enyhítő körülményt, így ebben az esetben jogosan feltételezhetjük, hogy parancsra cselekedett. Érvélese szerint Pákh saját életét kockáztatta volna, ha nem hirdeti ki a függetlenségi nyilatkozatot. Kényszer alatt cselekedett, így a vádlottra enyhítésképpen hat év várfogságot kért nehéz vasban. Ferenc József 1852. augusztus 4-én négy évi vas nélküli várfogságra enyhítette büntetését, amelybe a vizsgálati fogságot is beszámították.³⁸ Josephstadtban raboskodott, ahonnan 1854 áprilisában királyi kegyellemmel szabadult. 1855 novemberében rimaszombati, majd nyíregyházi lelkésszé választották meg. Utóbbi állását nem foglalta el, mivel szülővárosa, Dobsina is meghívta lelkésznek, ahol 1858-ban bekövetkezett haláláig szolgált.³⁹

Ernst Samuel Klein Szepes megyei, felkai születésű, 42 éves, evangélikus szuperintendens és felkai prédikátorra is halálos büntetést szabtak ki. Klein a szabadságharcban határozottan a magyar kormányt támogatta, egyik, 1848. december 19-én kelt levelében azt írta, hogy Kossuthban már régóta vezetőnket, harcosunkat és megmentőnket tiszteljük”. Arra bízta Kossuthot, jelenjen meg a Szepességben személyesen, mert akkor a lakosság hazaszeretete lelkesedéssé válna.⁴⁰

Klein a III. hadsereg parancsnokságának 1851. szeptember 3-án kelt rendelete alapján tartóztatták le, de jellemző, hogy Kassán csak 1852. február 8-ától volt vizsgálati fogságban. A vád szerint a szószekről többször felszólította híveit, hogy fiaikat küldjék el a fenyegetett haza védelmére. A (szepes)tótfalusi⁴¹ népfelkelőkkel együtt fegyveres szolgálatot teljesített, egészen addig, ameddig többségüket felfegyverezték. A hadbíró szerint a vádlott minden alkalmat megragadott a forradalom támogatására és a szószekről híveit a forradalomhoz való csatlakozásra buzdította. Prédikációiban szidta a felséges dinasztíát, azt állította, hogy 300 éven át megcsalták az országot és hogy nem érdemelték mást, csak elűzést. „A felséges dinasztíát egy kígyóval is összehasonlította, amit el kell taposni, hogy ne legyen ereje harapni.” Az orosz segédc csapatok bevonulása kapcsán egy felségárulót tartalmazó dalt írt, és azt egyházkerületében terjesztette, továbbá az orosz csapatok benyomulása ellen egyházi szertartást rendelt el.⁴²

Klein nagyrészt vitatta a vádakát, és azt állította, nem vett részt a forradalomban. Tagadta például, hogy arra kényszerített volna valakit, hogy kivonuljon a császári csapatok ellen, hogy fegyveresen vonult a császári csapatok ellen, és hogy felfegyverezte volna a népfelkelőket. Azt állította, hogy pusztán tábori lelkészként vonult ki a táborba, a függetlenségi nyilatkozatot a „magyar terrorizmus” miatt kihirdette, de a dinasztíát nem szidalmazta. Dalt sem szerzett, ünnepnapot sem rendelt. Valamennyi tanúvallomást hazugságnak bélyegzett, és kifejtette, hogy amit tett, azt meggyőződése ellen cselekedte.

³⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1229. 730–735, 739. fol.

³⁸ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1229. 736–738, 739. fol.

³⁹ *Kertész* 2002. 169. o.

⁴⁰ *Steier* 1937. II. 268–270. o.

⁴¹ Ma Slovenská Ves, Szlovákia.

⁴² HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1275. 806–807. fol.

Karl Boeser százados-hadbíró azonban bizonyítottan látta a vádakat, sőt úgy vélekedett, hogy Klein a felségárulás legsúlyosabb fokát követte el. Súlyosbító körülménynek tekintette egyetértését a (politikai) bűncselekményekkel, valamint, hogy egyházi méltóságát és ezzel összekötött befolyását hitszegésre és az alkotmány megdöntésére használta fel. Így természetesen felségárulás miatt vagyonekobjaszt és kötél általi halált javasolt.⁴³ A hadbírósg ezt a javaslatot 1852. április 5-én megszavazta, de az uralkodó az ő ítéletét is 4 éves vas nélküli várfogságra enyhítette, amibe a vizsgálati fogság ideje is beszámított.⁴⁴ A kiegyezést követően Bártfán volt lelkész. Átdolgozta és kiadta Ignaz Fessler híres munkáját a *Geschichte von Ungarn*t.⁴⁵

További halálos ítéletek

Molnár Ferenc *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben* című kötetében nem kívánt részletesen szólni azokról a görög katolikus papokról, akiket a forradalom és szabadságharc alatti szerepük miatt felelősségre vontak a császári hatóságok.⁴⁶ Az alábbiakban több görög katolikus pap ügyét fogjuk ismertetni, akiknek Kassán vizsgálták ki az ügyét.

Damjanovics (Dámjánovics) József (1805–1874) sárospataki születésű, 47 éves nagyruszkai⁴⁷ görög katolikus papot⁴⁸ azzal vádolták, hogy feljelentett egy császári érzelmű polgárt és hozzátartozóit, Johann Ullert pedig fogságba akarta vettetni, mert az nem akart belépni a nemzetőrökbe. Ő maga viszont tisztí egyenruhában látta el nemzetőri szolgálatát minden vásár- és ünnepnapon. A népfelkelőkkel együtt kivonult Kassa környékére a Franz Schlik cs. kir. tábornok csapatai ellen vívott ütközetbe 1849. január 4-én. Követelte egyházközségétől, hogy imádsággal és fegyverrel küzdjenek a cs. kir. csapatok ellen, és ő maga is ígéretet tett, hogy be fog iratkozni a Kossuth-huszárok közé. Állandóan izgatott a törvényes kormány ellen és szidta az uralkodót, a forradalom egész időszaka alatt a Kossuth-féle lázadó kormány jóságáról prédikált. Kihirdette a szószékről a függetlenségi nyilatkozatot, ünnepi misét tartott, továbbá Ferenc Józsefet tolvajnak és csalónak nevezte, a lázadó kormányért imádkozott, és ünnepnapot rendelt el. Követelte, hogy a nép fogjon fegyvert, és azt mondta, ne féljenek, mivel a császáriakat leverik, az oroszokat pedig, akiknek kétharmad része beteg lesz, vagy elesik a harcokban, szintén le fogják győzni.⁴⁹

⁴³ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósg, 1852-1275. 808–812. fol.

⁴⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósg, 1852-1275. 813–817. fol.

⁴⁵ *Szimyei* VI. 490–491. o.

⁴⁶ *Molnár* 2014. 48–49. o. A szerző azzal érvel, hogy „egyrészt nem állnak rendelkezésre a bűnvádi eljárásokra vonatkozó források, másrészt e vizsgálatok sok esetben több hónapig, vagy évig is elhúzódtak, így túlmennek az általunk vizsgált időintervallumon”. Ezzel kapcsolatban három megjegyzésem van: 1. A bűnvádi eljárásokra vonatkozó források a hadbírósgok iratanyagában rendelkezésünkre állnak. 2. Az iratok keletkezése ugyan gyakran az 1850-es évek elejére esett, azonban ezek az eljárások az 1848–49-es cselekményekre vonatkoztak, így a címben megadott időszakra forrásértékük vitathatatlan. 3. Kreith József matiszovi plébános nem a Munkácsi, hanem az Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegye papja volt 1848/49-ben, ráadásul nem a kassai, hanem a pozsonyi cs. kir. hadbírósg ítélte el. *Kumlík* 1998. 146. o.

⁴⁷ Ma Veľké Ruskov, Szlovákia.

⁴⁸ Damjanovicsnak 1843-ban plébániáján (a filiával együtt) 747 görög katolikus hive volt. Schem. Munk. 1843. 203. o.

⁴⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósg, 1852-1272. 775–777. fol.

Fegyveres felkelésben való részvétel és felségárulás miatt 1852. április 9-én a hadbíróóság őt is egyhangúan kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte. Az elítélt pap érdekében a munkácsi szentszék is felemelte szavát, végül az uralkodó 1852. augusztus 4-én a vagyonelkobzás fenntartása mellett 4 évi vas nélküli várfogságra mérsékelte büntetését.⁵⁰ Hívei és Popovics Bazil munkácsi püspök is felemelte szavát Damjanovics és egy másik fogságba vetett görög katolikus pap, Papp Simon érdekében. 1852-ben, amikor Ferenc József Ungváron járt, a püspök személyesen adta át neki kérvényét bebörtönzött papjai érdekében:

„Megyémnek két lelkészei – írta – úgymint Papp Simon felsővisói⁵¹ lelkész Máramarosból és Damjanovics József nagyruszkai lelkész Zemplinből holmi ellenséges indulatból származott vádak következtében a múlt télen Kassára beidézettek és még mostan is ott fogva tartatnak. Ámbár pedig azon irományokból, melyek az ő ügyükben előttem is megfordultak, nem lehetek meggyőződve arról, mintha ők valami politikai nagy kihágást, nevezetesen hívtelenségi bűnt elkövettek volna, mégis miután az ő ügyök személyes ellenségeik fondorkodása miatt már több évek óta húzódik, és így ők, nemcsak nevökben, de kevés vagyónkájokban is igen nagyon károsodtak.” Ezért a püspök kérte szabadon bocsájtásukat, amire azonban akkor még nem került sor.⁵²

Damjanovics Josephstadtban raboskodott, 1854. április 18-án, Ferenc József esküvőjének alkalmából részesült kegyelemben. Paptársai gyűjtést rendeztek szorult anyagi helyzetbe került társuk segélyezése érdekében. Papként azonban ekkor még a politikai hatalom nem engedte elhelyezkedni, ezért november 1-jén nyugdíjazták. 1855-ben viszont Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója már engedélyezte lelkészi működését, így püspöke Bodrogkeresztúrra rendelte papnak.⁵³

1852. március 13-án került a kassai börtönbe Papp Simon felsővisói görög katolikus pap,⁵⁴ aki 1848 őszén egy vadász csapatot szervezett (Felső)Visón, amelyet századosként a szabadságharc leveréséig irányított, és ezért 120 ft havi fizetést is kapott. Csapatával megszállta a Galíciai határt, a fiát pedig hadnagyként alkalmazta, és a cs. kir. csapatok ellen előőrsöket állított ki. Kémeket küldött Galíciába, hogy a császári csapatok állásáról és mozgásáról tájékoztassák. Mindezek alapján fegyveres felkelés előmozdításáért és felségárulásért először kötél általi halálra, majd az uralkodó kegyelméből – a vagyonelkobzás fenntartásával – 1852. augusztus 4-én 6 évi vas nélküli várfogságra ítélték.⁵⁵ Püspökét 1852. május 6-án kelt levelében tájékoztatta a vádpontokról. Paptársai ekkoriban kegyelmet kértek számára, de ezt csak 1854 tavaszán nyerte el. Ezt követően lelkészi alkalmazásához nem járult hozzá az államhatalom, így 1854. augusztus 1-jén nyugdíjazták.⁵⁶

Szintén halálos büntetést szabtak ki Kassán Kovács János (nagy)kaposi⁵⁷ születésű, 47 éves, hernádnémeti református lelkészre. A hadbíró azzal vádolta, hogy köztársasági érzelmű, és híveitől követelte, hogy fegyverrel álljanak ellent a cs. kir. csapatoknak. Egy

⁵⁰ HL Abszolútizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1852-1272. 774, 779–782. fol.

⁵¹ Ma Vișeu de Sus, Románia.

⁵² *Bendász* 1997. 87–88. o.

⁵³ *Hermann* 1932. 95., 101. o.; *Bendász* 1997. 88–90. o.

⁵⁴ *Hermann* 1932. 70. o. Papp Simon 1843-ban a visói kerület examinátora (Examinator Theologus) volt, plébániáján 1629 híve lelki gondozását látta el. Schem. Munk. 1843. 104. o.

⁵⁵ HL Abszolútizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1852-1273. 784–793. fol.

⁵⁶ *Bendász* 1997. 122–123. o.

⁵⁷ Ma Veľké Kapušany, Szlovákia.

Balassy nevű hernádnémeti lakost feljelentett a szolgabírónál, mert nem akarta elfogadni a Kossuth-bankókat. A szószerkről kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot, és amint saját kezűleg írt imádságából kitűnik, gyalázkodó kifejezésekkel illette a felséges uralkodóházat, és azt mondta, már nem méltó arra, hogy Magyarországon uralkodjon. Ezt tíz tanúvallomás erősítette meg.⁵⁸

A vádlott határozottan tagadta az ellene emelt vádakát, és azt állította, hogy ő mindig is jó császári érzelmű egyén volt, ezért nem vett részt a forradalomban. A prédikációról elismerte, hogy az ő keze írása, ugyanakkor azt állította, csak a függetlenségi nyilatkozatot olvasta fel, és nem mondott beszédet a szószerkről; a prédikációt pedig csak azért foglalta írásba, mert arra a magyar kormánytól utasítást kapott. Tagadta, hogy feljelentette volna Balassyt, és hogy a császári csapatok ellen izgatott. A bíróság súlyosbító körülményként értékelte, hogy a rá bízott befolyást hívei hűségének a megtörésére használta fel. Felségárulás és fegyveres felkelés elősegítése miatt 1852. május 1-jén egyhangúan kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélték, az indoklás szerint azért, mert a függetlenségi nyilatkozat kihirdetését követően is szorgalmasan részt vett a forradalomban és az olműtzi alkotmány megdöntésére törekedett. A császári kegy azonban az ő ítéletét is 1852. augusztus 4-én a vagyonelkobzás fenntartása mellett, a vizsgálati fogság betudásával, 2 évi vas nélküli várfogságra mérsékelte.⁵⁹

Halálos ítéletet szabtak az első fokon Martin Ferdinand Ruhmann strázσαι⁶⁰ születésű, 52 éves, késmárki evangélikus lelkészre is. A vádpontok szerint 1849 júliusában fegyveresen csatlakozott a népfelkeléshez, és azt is megígérte, hogy vezetni fogja azt. A népet állandóan felkelésre biztatta, a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése alkalmával súlyosan szidalmazta az uralkodót, és úgy nyilatkozott, hogy az már nem király. A tanúk megerősítették a vádakát, így 1852. április 14-én a kassai hadbíróság egyhangúan kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte felségsértésért és fegyveres felkelés előmozdításáért. 1852. április 20-án azonban a hadbíróság elnöke, Vinzenz Czvik ezredes és a már jól ismert hadbíró, Karl Boeser százados-hadbíró kegyelmi kérvényt nyújtott be a vádlott érdekében. A magyarok terrorizmusára, valamint arra hivatkoztak, hogy ellenállás esetén Ruhmann élete veszélyben lett volna, így félelemből cselekedett. Mindezért a vagyonelkobzás fenntartása mellett az ítélet enyhítését kérték, azaz 6 év vasban eltöltendő várfogságot. Az uralkodó ebben az esetben kegyesebb volt. Budán, 1852. augusztus 4-én kelt kegyelmi határozatában a vagyonelkobzás fenntartása mellett az ítéletét 2 év vas nélküli várfogságra enyhítette, amibe a vizsgálati fogságot is be kellett számítani.⁶¹

Ezekben az ítéletekben nemcsak a minősítés (felségsértés, fegyveres felkelés előmozdítása), az elsőfokú ítélet (kötél általi halál, vagyonelkobzás) és annak éve (1852) közös, hanem az is, hogy valamennyi ítéletet kegyelem útján hosszabb-rövidebb várbörtönre mérsékeltek.

⁵⁸ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1276. 819–821. fol.

⁵⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1276. 821–827. fol.

⁶⁰ Ma Stráže pod Tatrami, Poprád délkeleti része, Szlovákia.

⁶¹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1274. 794–805. fol.

További börtönbüntetések

1849 decemberében három lelkészt ítélték el Kassán illegális toborzás miatt: Hrabár István (1810–1873)⁶² podhernigi⁶³ születésű, 38 éves, görögkatolikus tokaji papot, hegyaljai alesperest; Lacsny Vince (1816–1889) mádi születésű, 33 éves, római katolikus monoki plébánost; és Dudás Lajos (?–?) sátoraljaújhelyi születésű 29 éves, raskai református lelkészt. Letartóztatásukra a kassai cs. kir. adóügyi hivatal 1849. november 25-én kelt átíratra miatt került sor, amely gerillák toborzását vetette szemükre. A vádirat szerint 1849 áprilisában Boronkay Albert a Zemplén vármegyei teljhatalmú biztos utasítására felállítandó gerillacsapat számára Hrabár 44, Lacsny 18, Dudás pedig 4 egyént toborzott, akiket a megyeszékhelyre küldtek. A toborzásról írásban tettek jelentést, és ezek az iratok a hadbírótság kezébe kerültek. Dudás jelentése szerint a református lelkész a cél érdekében népgyűléseket tartott, de szerencsétlenségére, noha az ügy szentségét kifejtette, a nép rosszalóan visszahúzódott, és ő csak jelentős erő és hatalom alkalmazásával tudta kötelességét teljesíteni. Ezáltal mindhárman fegyveres felkelés támogatásában bűnössé váltak.⁶⁴ Hrabár hazafias tevékenységét Horváth Mihály is elismerésre méltónak tartotta 1849. május 31-én a munkácsi püspökséghez írt levelében.⁶⁵

Hrabár és Lacsny az akkoriban dúló terrorizmussal védekeztek, de Maier százados-hadbíró szerint semmit sem tettek a toborzási parancs kijátszására, ezért védekezésüket nem fogadta el. Dudás újságokat is olvasott, és lelkészként tájékozottabbnak is kellett lennie, „egyébként az is közismert – folytatta a hadbíró –, hogy a magyarországi lelkészek nem kényszer hatására, hanem sokkal inkább szabad akaratukból váltak a felkelés eszközeivé, és hogy híveikre gyakorolt befolyásukkal a tudatlan nép körében a forradalmat elősegítették és támogatták”.⁶⁶ A hadbíró szerint Dudás a leginkább büntetendő, mivel gonosz szándékát az is bizonyítja, hogy erő alkalmazásával akarta célját elérni. Ezeket az egyéneket a jövőben el kell távolítani hivatalukból, hogy ne okozhassanak több kárt. Dudás tűnik a leggonoszabb érzelműnek, mert noha kevesebb embert toborzott, Boronkaynak erő és kényszer alkalmazását javasolta a jobb eredmény érdekében. Enyhítő körülmények nincsenek, így Maier százados-hadbíró szerint a vádlottakat lelkészi hivataluktól történő elmozdításuk mellett két éves várbörtönnel kell büntetni. A javaslatot december 5-én a hadbírótság tagjai megszavazták, másnap pedig már meg is erősítették az ítéletet.⁶⁷

Hrabár az ítélet felolvasását követően megírta Hadzsega Bazil püspöki titkárnak várható sorsát. Kérte, hogy jó papot adjanak Tokajba, mert az ottani hívek megérdemlik. Anyját és két gyermekét az egyházmegye gondviselésére bízta. Fogságát a munkácsi várban kellett letöltenie,⁶⁸ 1850. július 11-én szabadult, ezt követően Nyíregyházára nevezték ki parókusnak.⁶⁹ Lacsny, akit az ítélet következtében a kassai szentszék megfosz-

⁶² Hrabár 1843-ban még váraljai plébános volt, ahol 490 hívéről gondoskodott. Schem. Munk. 1843. 180.

⁶³ Ma Podhering (Munkács része), Ukrajna.

⁶⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-4431. 673–668. fol.

⁶⁵ Bendász 1997. 99–100. o.

⁶⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-4431. 668. fol.

⁶⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-4431. 668–675. fol; az ítélet megjelent a hivatalos lapban is. *Magyar Hírlap*, 78. sz. (1850. február 14.) 323. o.

⁶⁸ Lehoczky 1907. 273. o.

⁶⁹ Bendász 1997. 100–101. o.

tott plébániájától,⁷⁰ egy ideig Munkácson raboskodott, de már Haynau bukását követően, 1850-ben kegyelmet kapott.⁷¹ 1851. március 1-jén rendelték Hernádkércsre lelkésznek,⁷² s bár két évvel később a helytartóság meg akarta akadályozni, hogy ott plébános-helyettes legyen, végül – kivételesen – jóváhagyták alkalmazását.⁷³ Dudás kiszabadulását követően részt vett a helyi közéletben, s Zemplén megye 1860. december 17-én tartott közgyűlése a tóketerebesi körzetben bizottmányi taggá választotta.⁷⁴

Hunyor Mihály (1806–1873) homonnai⁷⁵ római katolikus plébános 1848 júniusában püspöki engedéllyel felszentelte a homonnai nemzetőrség zászlaját és harcra buzdította a jelenlévőket a haza szabadságáért.⁷⁶ Részt vett 1848 nyarán azokban a politikai küzdelmekben, melyek során az első népképviselői országgyűlésre választottak képviselőket. Franz Schlik cs. kir. tábornok parancsára Hunyort már 1849. január 28-án elfogták a császári hatóságok, de február 10-én – miután a császári csapatok elhagyták Kassát – kiszabadult fogságából.⁷⁷ Politikai elvei továbbra sem változtak, így 1849 júniusában elmeneült az osztrák csapatok elől és a parádi gyógyfürdőben húzta meg magát.⁷⁸

1850. február-márciusában szentszéki vizsgálat indult Hunyor Mihály ellen. Azzal védekezett, hogy 1849 januárjában a szószékről kellett felolvasnia és magyaráznia kiáltványokat, hiszen erre a püspöki helynök is utasította, és akkor ott nem állomásoztak császári csapatok. 1849. január 28-án letartóztatták és Kassán fogságba vetették. A legsúlyosabb vád, ami ellene felmerült, hogy híveit négy héten át elhagyta és távol volt plébániájától, de májbetegségére való tekintettel a vikárius engedélyt adott neki, hogy a közeli szobranci fürdőben kezeltesse magát. Sem a „demagógokkal”, sem a kormánybiztosokkal, sem írásaival, sem pénzzel vagy beszélgetései során nem támogatta a lázadókat – vallotta.⁷⁹

1850 tavaszán ismét letartóztatták a császári hatóságok és Kassára hurcolták, Jelinek Antal alesperes szerint azért, mert zászlót szentelt, és mert a szószékről hatalmas beszédek tartott az ellenséges osztrákok és az orosz „tyrannosz” ellen.⁸⁰ A kassai cs. kir. hadbíróóság a püspökségtől kért vele és hasonló helyzetben lévő társaival kapcsolatban terhelő adatokat, de a püspökség kikerülte az érdemi választ, és azt hangoztatta, hogy nincsenek birtokában az eljárásokat érdemben befolyásoló adatok, továbbá az érintetteket a szentszék már felelősségre vonta. Hunyor kapcsán megjegyezték, hogy beküldött nekik egy nyilatkozatot, amelyben törvényes viseletét hangoztatta, ami azért mellékes, mert éppen hadbíróóság előtt áll.⁸¹

⁷⁰ AACass Kb Spisy do r. 1882. Personalien Lacsny Vince 1850:428.

⁷¹ Hermann 1932. 92., 100. o.; Lehoczky 1907. 273. o.

⁷² AACass Kb Personalien, Personalia Fassionis personales cleri diocesis Cassoviensis 1853. Districtus Szikszoiensis, név szerint.

⁷³ AACass Kb Personalien, Lacsny Vince 1853:640.

⁷⁴ Hőgye 2002. 211. o.

⁷⁵ Ma Humenné, Szlovákia.

⁷⁶ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1850:579; AACass Kb Homonna (Humenné) acta parochiae 1804–1882. 1848:798.

⁷⁷ AACass Kb Homonna (Humenné) acta parochiae 1804–1882. 1849:167.

⁷⁸ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1850:503.

⁷⁹ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1850:390.

⁸⁰ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1850:579.

⁸¹ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1850:892. Hermann Egyed tévesen feltételezte, hogy 1852 elején tartóztatták le Hunyort. Hermann 1932. 70. o.

Hunyort azzal vádolták, hogy buzgón a forradalom rendelkezésére állt, és a lázadó kormány valamennyi rendeletét kihirdette a szószelekről. A Galiciából dezertált 8. (Coburg) huszárezred katonáit barátságosan fogadta, megvendégelte és a törvényes kormány elleni harcra buzdította, valamint egyházközségét is a törvényes kormány ellen lázította. A „lázadóknak” felszerelést és élelmiszert szállított, továbbá megsértette a császárnőt, és részt vett a népfelkelés felfegyverzésében is. Kapcsolatban állt a lázadó kormánnyal, továbbá részt vett azok csapatainak toborzásában, a szószelekről kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot, a népfelkelést szervezte és úgy nyilatkozott, hogy kezében a kereszttel ő is a népfelkelőkkel tart.⁸²

E vádakak eskü alatt 21 tanú erősítette meg. A vádlott vallomásában nagyrészt vitatta a vád állításait, eszerint nem szimpatizált a forradalommal, ezért olyan kevésbé vett részt benne, amennyire csak lehetett. Előadta, hogy ő Schlik proklamációit is felolvasta, és arra törekedett, hogy a törvényes kormány érdekében működjön. Nem toborzott katonákat, és nem követelte, hogy hívei ragadjanak fegyvert, nem szólította fel híveit népfelkelésre sem. Kétségsbe vonta, hogy a Coburg-huszárokat barátságosan fogadta,⁸³ de azt állította, hogy egy van Dernáth Henrik gróf, nemzetőrségi százados megereste ennek érdekében. Tagadta, hogy élelmiszert és felszerelést szállított volna a magyar csapatoknak, illetve hogy Boronkay Albert Zemplén vármegyei teljhatalmú biztostól 2500 forintot kapott volna gabona vásárlására. A függetlenségi nyilatkozat kihirdetését viszont elismerte, és a felkelőktől való félelmével magyarázta. Amikor felolvasták előtte saját kezű levelét, amelyben Boronkaynak kötelezettséget vállalt, hogy az újoncok hátralévő felét is kiállítja, azt válaszolta, hogy csak hazafias kötelességének tett eleget. Ismét tagadta, hogy a magyar csapatok kivonulását követően ő szervezte volna a népfelkelést, illetve egy vörös kereszttel vezette volna őket. Ellenkezőleg, Parádra távozott, ahol hosszabban időzött a fürdőben. A vádlott vallomását tanúk is megerősítették, így felségsértésben való részvétele kérdésessé vált.⁸⁴

Az ellentmondásos tanúvallomások megmentették az életét. Karl Boeser százados-hadbíró, mivel nem látta bizonyítottnak a felségárulást, fegyveres felkelés támogatása miatt tíz év vasban eltöltendő várfogságot, továbbá a kincstárnak okozott károk megtérítését javasolta, amit a hadbírótság 1852. április 14-én elfogadott. Az ítéletet augusztus 6-án jóváhagyták, de két év vas nélküli várfogságra enyhítették.⁸⁵ A hadbírósnági ítélet folyamánként az 1852. szeptember 17-én tartott szentszéki ülésen megfosztották javadalmától.⁸⁶ Homonna városa megpróbált közbenjárni érte, és ugyanerre kérte az újonnan kinevezett kassai megyéspüspököt, Fábry Ignácot is. Az 1852. december 26-án kelt levelében Hunyor maga is köszöntötte beiktatása alkalmából az új püspököt Josephstadtban.⁸⁷ 1853. február 19-én pedig 30 forint támogatást is kért tőle, amit hamarosan kiutaltak számára.⁸⁸

⁸² HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósnág, 1852:1223. 639-644. fol.

⁸³ 95 huszár köszönetet mondott Hunyornak a barátságos fogadtatásért. *Kossuth Hírlapja*, 122. sz. (1848. november 19.) 548. o. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/KossuthHirlapok-kossuth-hirlapiroimunkassaga-1/kossuth-hirlapja-1105D/1848-1105E/18481119-vasarnap-122-sz-1512B/homonnara-ismet-erkezett-95-koburg-huszar-151A2/> (A letöltés időpontja: 2018. 07. 28.)

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósnág, 1852:1223. 645-647. fol.

⁸⁶ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1852:1380.

⁸⁷ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1853:496.

⁸⁸ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1853:1158.

Az 1853. július 22-én kelt újabb levelében Hunyor köszönetet mondott a püspök támogatásáért. Mint írta, szabadulása jövő év március 3-ára van kitűzve, addig is türelemmel és keresztény belenyugvással fogja hátralévő büntetési idejét letölteni. Együttal reményét fejezte ki, hogy szabadulása után az uralkodó hűséges alattvalója és a kassai egyházmegye hasznos tagja lesz.⁸⁹ 1854. március 11-én ismét Kassán volt. Püspöke Palásthy Pál spirituális kezei alá küldte bűnbánatra, majd feloldozták az irregularitás⁹⁰ alól.⁹¹ Ezt követően házi tanítóként dolgozott Gottesmann cs. kir. századosnál Bereg megyében, majd 1855 augusztusában visszatért az egyházmegyei szolgálatba.⁹²

Bovánkovics (Bovankovics) József 63 éves eperjesi egyházmegyes görög katolikus papot, címzetes kanonokot és mikóházi görög katolikus plébánost azzal vádolták, hogy a szószeikből halálosan megfenyegette azokat, akik a királyt még egyszer királynak merik nevezni. A vád szerint felolvasta és magyarázta híveinek a függetlenségi nyilatkozatot. Felszólította a népet a népfelkelésben való részvételre, azt szervezte, és maga is kivonult a népfelkelőkkel Kassára.⁹³ A szomszédos falvakban félreverte a harangokat, s azokat, akik nem csatlakoztak a népfelkeléshez, vagyonvesztéssel fenyegette, a vele dacolók házáat kereszttel megjelölte. A vádakat a hadbíró szerint az eskü alatt tett tanúvallomások, illetve részben a vádlott vallomása bizonyította. Bovánkovics tagadta a vádakat, elismerte ugyanakkor, hogy kivonatosan felolvasta a függetlenségi nyilatkozatot, de azt állítólag nem magyarázta. A hadbíró véleménye szerint a vádlott nem felségárulásban, hanem fegyveres felkelés támogatásában vétkes, ezért 10 év vasban eltöltendő várfogsággal javasolta büntetni Bovánkovicsot, amit a hadbíróóság 1852. április 20-án egyhangúan megszavazott. Augusztus 6-án az ő ítéletét is 4 év nem vasban eltöltendő várfogságra enyhítették.⁹⁴ Bovánkovics Munkácson raboskodott, és 1854-ben, a császár esküvője alkalmából részvett kegyelemben.⁹⁵ 1856-ban saját kérésére átvették a munkácsi egyházmegyébe, majd 1864-től haláláig az eperjesi egyházmegyéhez tartozó Görömbölyön szolgált.⁹⁶

Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1850. március 26-án kelt levelében arról számolt be Scitovszky János esztergomi érseknek, hogy egyházmegyéjéből két papot tartóztattak le a császári hatóságok: Szamovolszky András királynépi⁹⁷ papot Kassára hurcolták és fogságba vetették, Kreith József matyiszovi⁹⁸ papot pedig Pozsonyban 6 év várfogságra ítélték, aki jelenleg Kufsteinben tölti büntetését.⁹⁹

Szamovolszky András szabadságharc alatti tevékenységét eddig még nem ismertette a szakirodalom.¹⁰⁰ Őt a kassai katonai kerület utasítására 1849. december 22-én tartóztat-

⁸⁹ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1853:1427.

⁹⁰ Irregularitas (lat.), azaz szabálytalanság: az egyházi rend felvételének vagy gyakorlásának akadálya.

⁹¹ AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1854:506, 637.

⁹² AACass Kb Personalien, Hunyor Mihály 1855:1176.

⁹³ Az iratokban nem említik, de tény, hogy Bovánkovics szintén József nevű fia honvéd századosként harcolt 1848/49-ben. *Bona* 2008. I. 207. o.

⁹⁴ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróság, 1852-1228. 717–726. fol.

⁹⁵ *Hermann* 1932. 101. o.

⁹⁶ *Bendász* 1997. 83–84. o.

⁹⁷ Ma Kráľovec, Szlovákia.

⁹⁸ Ma Matysová, Szlovákia.

⁹⁹ Gaganetz József Scitovszky Jánosnak. Eperjes, 1850. március 26. EPL Scitovszky-akták. Categoria 21. 1417. cs. Egyházmegye szerint.

¹⁰⁰ Hermann Egyed is csak említette letartóztatását, de tévesen „Szamolovszky”-nak nevezte. *Hermann* 1932. 28. o.

ták le, és egy ellene szóló feljelentés alapján vizsgálat alá vonták. Azzal vádolták, hogy 1848 novemberében beutazta Sáros megyét, Zemplén megye két kerületét, továbbá három zempléni helységet, és az ott összegyűlt népek beszédeket tartott. Többek között azt mondta, hogy „a csirkefogó német kormány azon dolgozik, hogy elvegye a néptől a szabadságot, a király elviszi hazánk valamennyi aranyát és ezüstjét, ezért a király nem viseli a hazának atyailag gondját, hanem tönkreteszi”. Görgei tisztjeinek elébe ment, meghívta őket magához, ettől kezdve nem a királyért, hanem csak a magyar kormányért imádkozott. A függetlenség kinyilvánítása után pénzt gyűjtött egy nemzeti zászlóra. Megtartotta a nemzeti bűnt, azok megszegőit pedig 1 forintra büntette. Követelte, hogy kaszákkal és vasvillákkal fegyverezze fel magát a nép, megígérte, hogy elől fog menni a keresztel, és a kántor énekelni fog azért, hogy Isten hallgassa meg őket, és a vad oroszok hagyják el az országot. A hadbírótság kezébe került egy Irányihoz intézett levele, amelyben beszámolt sikereiről és beszédeiről.¹⁰¹

Védekezése szerint körútján csak a szerbek és horvátok ellen a nemzetőrségbe történő belépésről beszélt, ami törvényes volt, zászlót csak ismételt parancsra készítetett, bűnt és körmenetet csak Irányi kormánybiztos és Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök utasítására tartott, és hivatkozott az akkor uralkodó terrorra is. Az imádság elhagyásával kapcsolatban megemlítette, hogy a függetlenségi nyilatkozat után csak csöndben említette a király és püspöke nevét. A vallomások szerint azonban nem csak a szerbek és a horvátok ellen buzdított harcra. A tanúk ellene vallottak, és a hadbíró súlyosbító körülményként vette figyelembe, hogy visszaélt állásával, és hivatalát a nép felvilágosítása helyett más célra használta. Felségsértés miatt 10 év várfogságot javasolt, amit a hadbírótság 1850. május 31-én egyhangúan megszavazott. Haynau azonban megkegyelmezett neki, így 1850. június 25-én szabadlábra helyezték.¹⁰²

Igazoló eljárások, kisebb fegyelmi vétségek

Az állami alkalmazottakat, a késői jozefinizmus szellemében a tanárokat is beleértve, a szabadságharc leverését követően igazoló eljárásnak vetették alá, melynek során a forradalomhoz fűződő viszonyukat vizsgálták. A kassai cs. kir. hadbíróstágon igazolta magát Richter Alajos (1782–1854) O. Praem. jászóvári prépost, a kassai iskola (1849-ig a kassai tankerület) főigazgatója is.¹⁰³

Itt került sor az eperjesi gimnázium tanárainak igazolására, akik nem támogatták a szabadságharcot. Király József igazgatónak háromszor kellett Eperjesről elmenekülnie: először 1849. február 5-én Görgei elől, másodsor röviddel húsvét előtt, majd júniusban, amikor Sebesen egy orosz kórházban szolgált. Péter Chrysostomus Zacharnak sok szenvedésben volt része, mivel nem csatlakozott a forradalmi párthoz. Gerandus Zsivnosztká, a 4. grammatikai osztály tanára is elmenekült 1849. február 6-án Görgei elől, később Szentpéterre, majd Kassára ment, végül 1849. február 12-én Schlik passzusával visszatért Eperjesre, ahol a szünetben nem kaptak fizetést. Hasonló sorsa jutott Cyprianus Moravtsik gimnáziumi tanár is: 1849. február 6-án Kassára menekült, ahol 6 napot töltött,

¹⁰¹ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-4447. 736–740. fol.

¹⁰² HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-4447. 740–747. fol.

¹⁰³ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1853-19. 25. fol.

de mivel Görgei Kassára jött, ő visszatért Eperjesre. A kolostor be volt zárva, így hiányt szenvedett élelmben. 1849 júniusában a lázadók követelésére aláírt egy esküt a függetlenség elismeréséről, de szolgálatot nem teljesített a lázadóknak. Szó szerint ugyanezeket állította vallomásában Relegat Friedel is, aki a lázadók terrorizmusát is szóvá tette. 1850. március 28-án a hadbíróóság valamennyijüket purifikálta, a határozatot pedig másnap megerősítették.¹⁰⁴

Hrabovszky József kassai káplánt is igazolták, miután bizonyosságot nyert, hogy kényszer hatása alatt írta alá a függetlenségi nyilatkozatot.¹⁰⁵ Regen József kassai születésű, 45 éves duplini¹⁰⁶ plébános 1851. november 4-én a girálti¹⁰⁷ vendéglőben kormányellenes, izgató beszédet tartott, és miután ezért a csendőrök letartóztatták, azokat is szidalmazta. A kassai cs. kir. hadbíróóság ezért 1852. március 17-én egyhangú szavazással 14 napos porkolábi fogsággal sújtotta.¹⁰⁸

Kocsiss János (1800–1886) három éve volt káplán a kassai egyházmegyében, amikor 1828-ban beállt a tábori lelkészek közé.¹⁰⁹ A magyar kormány sürgetésére a 34. sorgezred két zászlóalj 1848 szeptemberének második felében Magyarországra érkezett, míg a 3. zászlóalj eleve Magyarországon volt. Az ezred toborzási központja Kassán volt, Kocsiss János is Galíciából Kassára érkezett.¹¹⁰ 1849. február 8-án már a tábori püspökség érdeklődött a haditanácsnál, hogy mi legyen Kocsiss Jánossal, a feloszlott 34. sorgezred lelkészével, aki még mindig Kassán tartózkodik. Ha nem vett részt a felkelésben – írta Johann Michael Leonhard tábori püspök –, akkor kérdéses, hogy mi legyen vele: alkalmazzák más állomáshelyen tábori lelkészként, vagy bocsássák el a hadseregből? Eddig viseleti jegyzéke szerint közmegelegedésre szolgált – zárta sorait a főpap.¹¹¹

Görgei csapatai 1849. február 9-én érkeztek Kassára, majd 14-én a szerencsésen folytatandó hadjáratért ünnepi szentmisén vettek részt.¹¹² Ezt követően Görgei Artúr tábornok Kocsiss Jánost 1849. február 18-án kinevezte „a kassai katonai kórház és növelde” ideiglenes lelkészévé.¹¹³ 1849. május 10-én Kocsiss jelentést tett a magyarországi hadügyminisztériumnak tartózkodási helyéről és feladatairól.¹¹⁴ Válaszul május 22-én Klapka György ideiglenes hadügyminiszter megerősítette Kocsiss korábbi állásában, és elrendelte a kinevezés megjelentetését a kormány hivatalos lapjában, a *Közlöny*ben.¹¹⁵ 1849. október elején, a szabadságharc leverését követően a tokaji, illetve a tarcali plébániát szerezte volna megkapni, de ekkor nem járt sikerrel.¹¹⁶

Kocsiss János 1849. október 27-én purifikációja érdekében a kassai cs. kir. hadbíróósághoz fordult. Amint előadta, 1848. augusztus végéig szabadságon volt, a galíciai Drohobicsban tartózkodott. Szeptember elején bevonult ezrede 1-ső osztályához, majd az

¹⁰⁴ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1849–1850-1115. 659–668. fol.

¹⁰⁵ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1849–1850-473. 304–306. fol.

¹⁰⁶ Ma Duplín, Szlovákia.

¹⁰⁷ Ma Giraltovce, Szlovákia.

¹⁰⁸ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbíróóság, 1852-542. 221–224. fol.

¹⁰⁹ *Hišem* 2006. 129. o.; ÖStA Kr AAF Kt. 66. 1828:1344.

¹¹⁰ *Barczy – Somogyi* 1986. 19. o.

¹¹¹ ÖStA KA AAF Litterae commercii Kt. 123. 1849:896.

¹¹² *Plath* 1860. 251. o.; *Tutkó* 1861. 188. o.

¹¹³ MNL OL H 75 1849:15923.

¹¹⁴ MNL OL H 75 Iktatókönyv 1849:14628.

¹¹⁵ *Közlöny*, 2. szám (1849. május 24.) 423. o.

¹¹⁶ AACass KB Cancellaria dioecisana Protocollum anni 1849i. Nr. 762.

ezred felosztatását követően Kassán maradt és szeptember 20-án, majd 30-án utasítást kért Czizler Ignációtól.¹¹⁷ Mivel nem kapott választ, a magyarországi főhadparancsnoksághoz fordult, erre Czizler a kassai katonai kórházhoz és nevelőintézetéhez rendelte. Így egész évben Kassán maradt. A császáriak bevonulását követően, 1849. január elején Franz Schlik és Georg Ramberg cs. kir. tábornokok annál inkább meghagyták állásában, mivel a kassai katonai kórházban 195 beteg és sebesült katona maradt vissza mindenféle gondoskodás nélkül. Februárban Görgői Artúr honvédtábornok ezrede után akarta küldeni, csak betegségére való tekintettel engedte meg, hogy maradjon. Márciustól júniusig négy hónapon át beteg volt, azzal a veszéllyel kellett szembenéznie, hogy jobb lábát el fogja veszíteni. Proklamációkat nem hirdetett ki és a függetlenségre sem tett esküt. Madarassy Miklós őrnagy,¹¹⁸ Kassa város térparancsnoka májusban utasította, hogy vonuljon be ezredébe, de betegsége miatt erre nem került sor. Nem prédikált, feladata pusztán a betegek és sebesültek ápolására, vigasztalására, továbbá a halottak eltemetésére korlátozódott. Hivatala és betegsége nem tette lehetővé, hogy részt vegyen a forradalomban.¹¹⁹ Október 29-én a hadbírótság előtt ismét megismételte a két nappal korábban előadottakat. Kiemelte, hogy a forradalmi kormány minden felszólítását visszautasította, mert nem akart számukra szolgálatot teljesíteni. Tekintettel milderre, ismét kérte purifikációját.¹²⁰

Kocsiss purifikálásában a kassai cs. kir. térparancsnokság játszotta a főszerepet. 1849. december 3-án kelt levelükben megerősítették Kocsiss vallomását, kiemelve, hogy a lázadó Széll József honvéd őrnagy utasítást adott Kocsissnak Schlik bevonulását megelőzően, hogy csatlakozzon ezredéhez, de ő erre nem volt hajlandó.¹²¹ Így aztán a hadbírótság 1849. december 22-én arra az álláspontra helyezkedett, hogy Kocsiss János nem vett részt a forradalomban, hiszen a budai tábori főpapi hivatal utasítására tartózkodott Kassán, ahol a helyőrségi kórházban, illetve ezrede nevelőintézetében látott el lelkési feladatokat. Hónapokon át beteg volt, így a vád, hogy csatlakozott a forradalmi párthoz, csak feltételezésen alapult, mivel ő több, e párthoz tartozó személlyel beszélő viszonyban volt. Kocsiss tehát köszvényes jobb lába és hallgatása (nem vallotta be, hogy a forradalmi hadügyminisztériumhoz fordult) megmentette a felelősségre vonástól. A kassai cs. kir. hadbírótság határozata szerint 1848/49-ben mindvégig kötelességtudóan viselkedett és nem vett részt a felkelésben.¹²²

1851. március 2-án Martin Schuller morva-sziléziai főpap arról tudósította a Kassai egyházmegyét, hogy Kocsiss jobb lábának ízületei, valamint szalagjai nincsenek rendben, ráadásul megfázott, így kórházban kezelik. Az orvos szerint nem tudják meggyógyítani, mert ízületei mellett a jobb lába olyan merev, hogy segítség nélkül nem képes felkelni. A katonai orvosi felülvizsgálati bizottság február 26-án rokkanttá nyilvánította és nyugdíjazta. Kérte, vegyék figyelembe kiváló erkölcsi viseletét és papi méltóságának teljesen megfelelő életmódját, 23 éves, a tábori lelkipásztorkodás valamennyi ágára kiterjedő, éppannyira kiváló, mint fáradságos szolgálatát, és lehetőség szerint ruházzák fel egy meg-

¹¹⁷ Czizler Ignác (1793–1857): magyarországi tábori főpap. *Zakar* 1999. 125–126. o.

¹¹⁸ Madarassy Miklós (1802–1873): 1849. április 10-től Kassa térparancsnoka és a helyi véstörvényszék elnöke. *Bona* 2000. 488. o.

¹¹⁹ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-902. 400. fol.

¹²⁰ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-902. 399. fol.

¹²¹ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-902. 413–414. fol.

¹²² HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírótság, 1849–1850-902. 420–421. fol.

felelő javadalommal. Válaszul Kunszt József püspök Kocsissát április 22-én Erdőbényére küldte plébános-helyettesnek.¹²³ Kocsiss 1882-ben bekövetkezett nyugalmomba vonulásáig Erdőbényén volt adminisztrátor, majd plébános.¹²⁴

Szintén Kassán igazoltatták Christ (Christ) Ferenc (1802–1867) munkácsi várlelkészt is. Ő 1849. október 23-án nyújtotta be igazoló iratát a kassai cs. kir. hadbírósnak. Úgy vélte, igazolta ártatlanságát. Igaz, hogy 1848 októberében, miután a vár a magyarok oldalára állt, várlelkészi hivatalában maradt – írta –, mivel egyházközségét abban a nehéz helyzetben nem akarta vizsgálat nélkül hagyni. Amint átlátta, hogy kötelességtudó állampolgárként nem felelhet meg a forradalmi kormány rendeleteinek, megpróbálta áthelyeztetni magát a szatmári egyházmegyébe, de nem járt sikerrel. Így maradnia kellett, de mivel császári csapatok nem maradtak a várban, így csak a kórházat látta el, ahol viszont több császári katona is lábadozott. Amennyire a terrorizmus lehetővé tette, igyekezett a jó érzelmeket ápolni. Minden olyan lelkészi szolgálatot elkerült, ami a forradalmárok számára hasznos lehetett volna, noha a lelkészeknek ezt kötelességüké tették. Ő csak a kórházban szolgált, ahol a császári katonák mellett honvédek is ápoltak. Nem tett esküt a lázadókra és nem hozta nyilvánosságra a függetlenségi nyilatkozatot.¹²⁵

1849. október 21-én a kassai katonai kerület parancsnokságának benyújtott igazolásában is ártatlanságát bizonygatta. Munkács várának 1848. október 22-én történt átadását követően ő magán szállásán a várban, a cs. kir. helyőrségi kórházban, valamint a palánkai plébánia közösség lelki gondozásával foglalkozott. Miután valamennyi császárhű tiszti és hivatalnok december 23-át követően lemondott, mivel vonakodtak letenni az esküt, amelyet a felkelők megköveteltek tőlük, ő is törekedett arra, hogy áthelyeztesse magát a szatmári egyházmegyébe, amint a mellékelt hat irat bizonyítja, mert átlátta, hogy a lázadók követeléseinek az állam hű szolgáljaként nem felelhet meg. 1849. február 7-én a lázadók parancsnoksága által követelt eskü letételétől megkímélték, és a mai napig hivatalában maradt. Hivatkozott az igazolásaira is: Linczy József szatmári püspöki helynök igazolta, hogy át akarta helyeztetni magát a túrterebesi, illetve a rónaszéki plébániára. Császári érzelmeit bizonyította Fejérváry István Bereg megyei és Markovics Antal máramarosi császári biztos, több község elöljárója és a munkácsi plébános és saját hívei is. Ki is állították neki az igazolást arról, hogy 1848/49-ben mindvégig kötelességtudóan viselkedett és a felkelésben nem vett részt.¹²⁶

A hadbírósgot azonban ebben az esetben alaposan félrevezették. Christ – vallomásának megfelelően – szerepelt a várőrségről 1849. február 8-án postázott kimutatásban.¹²⁷ 1849. március 2-án jelentette Mezőssy Pál munkácsi várparancsnok a hadügyminisztériumnak, hogy „a várőrség lelkesítésére Christ Ferenc váráldor leginkább közremunkálkodott”.¹²⁸ 1849. március 15-én ő tartotta a városban élő katolikusok számára az ünnepi misét.¹²⁹ Az évforduló emlékére egy „Szabadság-fát”, azaz egy hársfát is ültettek a felső-

¹²³ AACass Personalia cleri dioecesaní, Kocsiss János 1851:594.

¹²⁴ *Hišem* 2006. 129. o.

¹²⁵ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósnak, 1849-1850-1015. 156–158. fol.

¹²⁶ HL Abszolutizmus kori iratok, Kassai cs. kir. hadbírósnak, 1849-1850 1015. 159–167. fol.

¹²⁷ *Solymosi* 2013. 104. o.

¹²⁸ MNL OL H 75 Iktatókönyv. 9. k. 1849:5157.

¹²⁹ *Lehoczky* 1899. 85. o.

vár egykori lakótornyának romjain.¹³⁰ 1849. április 4-én Mezősy Pál várparancsnok Christ Ferenc fizetésemelési kérelmét terjesztette fel a hadügyminisztériumnak.¹³¹ A válasz szerint méltányolták Christ kérését, és „a hadlelkészek fizetését tárgyzó” rendeletet rá is kiterjesztették, így fizetését 50 ft/hó-ra emelték.¹³² Ami a plébániai áthelyezést illeti, szokás szerint a régóta szolgáló tábori papokat plébánosként visszavette korábbi egyházmegyéjük, ahonnan korábban ideiglenesen elbocsátották őket. A hadbírósnak benyújtott iratokban nincs szó arról, hogy az áthelyezési kérelemre politikai okokból került volna sor. Ezek a források bizonyítják, hogy a munkácsi várlelkész hűséges volt a szabadságharc ügyéhez, még akkor is, ha a megtorlás időszakában úgy döntött, hogy – tekintettel a forradalom támogatóira kiszabandó ítéletek miatt – letagadja forradalom alatti tevékenységét. A szabadságharc leverését követően Christ elhagyta a tábori püspökséget, felsőschönborni¹³³ plébános-helyettesként, az 1860-as években plébánosként, majd esperes-plébánosként szolgálta híveit.¹³⁴

A kassai hadbírótság elé állították Opriss János (1804–1865) bártfalvai¹³⁵ görög katolikus papot fegyver és forradalmi proklamációk rejtegetésének vádjával. Ítéletéről nincs adatunk, de ő maga írta le püspökének letartóztatása előzményeit. Eszerint 1853. március 21-én, délután 3 óra körül parókiáján két csendőr jelent meg, akik házkutatást akartak nála tartani, és „illetlen hangon” fegyvereket követeltek tőle. Mint Opriss leírta, „ártatlannak érezvén magamat, teljhatalmat adék nekik a házmotozásra, mire az egyik a helység jegyzőjével a házpadjára ment, ahol a vasszegekkel beszélgetett stukatori motozás alatt holmi dirib-darab forradalmi hírlapokra s mintegy 16 golyóra akadt... Ezen történet következtében az itt szállásoló Csendőrség engem a legborzasztóbb vádakkal terhelt, a kassai haditörvényszék előtt”.¹³⁶

Összefoglalás

Forrásaink zömét a kassai cs. kir. hadbírótság hivatalos iratanyaga tette ki, melynek alapján elsősorban arra következtethetünk, hogyan látta a bíróság, illetve a hadbíró a hivatalos eljárás keretei között a vádlottak ügyét. Ezt az anyagot igyekeztünk az 1848/49-es forradalom és szabadságharcra vonatkozó egyéb forrásokkal és feldolgozásokkal összevetni. Jekelfalusy királyhú püspök volt, még akkor is, ha részt vett a feloszlott országgyűlés ülésén, és 1848/49-ben kapcsolatban állt az ország forradalmi vezetőivel. Esetében a vizsgálat főként Franz Schlik cs. kir. tábornok elfogult bejelentésének lehetett a következménye, illetve annak, hogy a bécsi politikusok meg voltak győződve Kossuthpárti beállítottságáról. Más volt a helyzet Pákh Mihály és Ernst Klein evangélikus püspökökkel, akik a szabadságharc határozott híveiként valóban rászolgáltak a korabeli törvények és rendeletek értelmében a halálbüntetésre.

¹³⁰ *Solymosi* 2013. 106. o.

¹³¹ MNL OL H 75 10. k. 1849:9084.

¹³² MNL OL H 75 1849:9853.

¹³³ Ma Verhnyij Koropec (Felsőkerepec), Ukrajna.

¹³⁴ Szatmári egyh. 1904. 443. o.; *Zakar* 1999. 125. o.

¹³⁵ Ma Dorobratovo, (Drágabártfalva), Ukrajna.

¹³⁶ *Bendász* 1997. 120–121. o.

A halálra ítélték esetében a cselekmények minősítése felségárulás, és – a késői jozefinizmus szellemében – gyakran súlyosbító körülményként értékelte a hadbíróóság, hogy a lelkész „visszaélt” hivatalával, azaz nem szolgálta az állam érdekeit. Ezeket az ítéleteket azonban nem hajtották végre, hanem kegyelem útján mérsékeltek. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy más vádlottakon ne hajtották volna végre a halálos ítéletet, hiszen 1850. február 15-én végezték ki például Istók Imre szolgabíró egy császári katona meggyilkolása miatt.¹³⁷ Gyakran maga Karl Boeser hadbíró százados készítette el a kegyelmi kérvényt, miközben néhány nappal korábban, a votum informativum (hadbírói előterjesztés) írása kapcsán még nem tudott enyhítő körülményekről. Ez természetesen felveti az ítéletek politikai befolyásolásának lehetőségét. Alexander Bach – a nemzetközi felháborodás hatására – már 1849. október 26-án sürgette a halálos ítéletek végrehajtásának felfüggesztését. Ugyanő 1850. január végén már a magyarországi politikai perek befejezését is szükségesnek látta, s a minisztertanács és Haynau közötti feszültség végül utóbbi menesztéséhez vezetett. Az utolsó – kizárólag 1848–1849-es cselekményekért végrehajtott – kivégzésre 1850. július elején került sor, tehát Haynau menesztését követően ezeket az ítéleteket már nem hajtották végre. Mivel a kassai cs. kir. hadbírószágon számos ítélet ezt követően született meg, így a halálos ítéletek végrehajtásának nyilván politikai akadályai is voltak.¹³⁸

Fegyveres felkelés támogatásáért, toborzásért, a honvédek barátságos fogadásáért, felségsértő beszédekért, a magyar kormány rendeleteinek kihirdetéséért és magyarázatáért néhány év várfogságot szabott ki a bíróság. Itt a kulcskérdés a magyar „terrorizmus” értékelése, tehát annak bizonyítása volt, hogy a vádlott nem kényszer hatására, hanem saját elhatározásából támogatta a felkelőket. Az igazoló eljárások túlzott terheket róttak a kassai hadbírószágra, ráadásul nem is mindig szűrték ki a szabadságharcban szerepet játszott személyeket, amint ezt két tábori pap, Kocsiss János és Christ Ferenc esete mutatta. Végezetül nyilvánvaló a felelősségre vont lelkészek esetében a területi elv érvényesülése is. Távolsági hadbíróóságok csak kivételesen vizsgálták a Felső-Magyarország keleti területén elkövetett cselekményeket. Ezzel magyarázható a görögkatolikus és az evangélikus vádlottak viszonylag magas száma. Az elítéltek amnesztiával szabadultak és – noha a kormány kezdetben akadályozta elhelyezkedésüket, illetve azt, hogy önálló plébániát kaphassanak – többnyire visszatértek lelképásztori munkájukhoz.

¹³⁷ *Magyar Hírlap*, 107. sz. (1850. március 20.) 451. o.

¹³⁸ *Hermann* 1999. 88., 113–119. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Adriányi* 2009. *Adriányi Gábor*: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859. [Budapest,] 2009.
- Andics* 1965. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. k. Szerk. *Andics Erzsébet*. Budapest, 1965.
- Barczy – Somogyi* 1986. *Barczy Zoltán – Somogyi Győző*: A szabadságharc hadserege. [Budapest, 1986.]
- Bendász* 1997. *Bendász István*: Az 1848–49-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye. Ungvár, 1997.
- Bona* 1998. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998.
- Bona* 2008. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Csohány* 2010. *Csohány János*: Leo Thun protestáns egyházpolitikája. In: A protestáns pátenés és kora. Tanulmányok és források a pátenesharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. *Baráth Béla Levente* és *Fürj Zoltán*. Debrecen, 2010. 19–30. o.
- Gyűjteménye 1849. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifesztumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. I–II. füzet. Buda, 1849.
- Heindl* 1972. *Heindl, Waltraud*: Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848–1850. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 24. (1971–1972) 400–432. o.
- Hermann* 1932. *Hermann Eged*: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932.
- Hermann* 1973. *Hermann Eged*: A katolikus egyháztörténete Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. [Budapest, 1999.]
- Hermann* 2016. *Hermann Róbert*: Az 1849–1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula*, *Pelyach István*. Budapest, 2016.
- Hišem* 2006. *Hišem, Cyril*: Košické presbytérium (1804–2006). (Dejiny Košického arcibiskupstva VI.) [Prešov, 2006.]
- Hőgye* 2002. Zempléni históriák. S. a. r. *Hőgye István*. Miskolc, 2002.
- Horváth* 1872. *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. II. k. Pest, 1872.

- Kertész* 2002. *Kertész Botond*: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Budapest, 2002.
- Kumlik* 1998. *Kumlik Emil*: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Pozsony, 1998.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. IV. Kossuth Lajos 1848/49-ben. Második rész 1849. január 1 – április 14. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.
- Lehoczky* 1899. *Lehoczky Tivadar*: Bereg megye és a munkácsi vár története 1848–49-ben. Munkács, 1899.
- Lehoczky* 1907. *Lehoczky Tivadar*: Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907.
- Lex. kat. k. Pašteka, Július s autorským kolektívom (spolu): Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava, 2000.
- Meszlényi* 1970. *Meszlényi Antal*: A magyar hercegprímások arcképsorozata. Budapest, 1970.
- Molnár* 2014. *Molnár Ferenc*: A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia. Nyíregyháza, 2014.
- Plath* 1860. *Plath, J[ohannes]*: Kaschauer Chronik. Ausführliche Geschichte der königlichen Freistadt Kaschau seit ihrem Ursprungs des 7. Jahrhunderts Kaiser Heraclius Zeitepoche (610–641) bis zum Programme der feierlichen Begrüssung des ersten Locomotivs im Kaschauer Bahnhofe. Kassa, 1860.
- Sarnyai* 1999. *Sarnyai Csaba Máté*: Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez. In: Fiatal egyháztörténészek írásai. Szerk. *Fazekas Csaba*. Miskolc, 1999. 114–148. o.
- Schem. Munk. 1843. Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis pro anno Domini MDCCCXLIII. Cassoviae, d. n.
- Solymosi* 2013. *Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarország 1848–1849-ben. Budapest, 2013.
- Steier* 1937. *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I–II. k. Budapest, 1937.
- Szatmári egyh. 1904. A szatmári püspöki egyházmegye jubileumi emlékkönyve fennállásának századik esztendejében. (Schematismus centenarius.) 1804–1904. Szatmárnémeti, 1904.
- Szinnyei* I–XIV. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Tutkó* 1861. *Tutkó József*: Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve. Kassa, 1861.
- Zakar* 1999. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben. Budapest, 1999.

RÖVIDÍTÉSEK

AACass Kb	Arcibiskupský archív v Košiciach (AACass – Archivum Archidioecesis Cassoviensis) Kosišické biskupstvo (Kb)
EPL	Esztergomi Prímási Levéltár
HL	Hadtörténelmi Levéltár
MNL OL H	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 1848/49-i minisztériumi levéltár
H 75	Hadügyminisztérium, általános iratok
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
ÖStA Kr AAF	Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien, Archiv des Apostolischen Feldvikariates

Péter Zakar

CATHOLIC PRIESTS AND PROTESTANT PASTORS IN FRONT OF THE ROYAL
AND IMPERIAL COURT-MARTIAL IN 1849–1854

(Abstract)

The research article introduces the court processes against priests in Kosice based on the remained records of the royal and imperial court-martial of Kosice. In the cases of those who were sentenced to death the crimes were qualified as high treason, and – based on the principles of the late Josephinism – it was considered to be an aggravating circumstance by the court-martial that clerics “overrode their commission”, that is, they did not serve the interests of the state. For supporting armed insurrection, recruitment, friendly welcome of rebel soldiers, lese-majesty speeches and the proclamation of the decrees of the Hungarian revolutionary government, the court sentenced them to a few years of imprisonment. Here the key question is the evaluation of Hungarian “terrorism”, that is, to prove the fact that the accused did not support the rebels under pressure, but on his own decision.

Péter Zakar

KATHOLISCHE PRIESTER UND PROTESTANTISCHE GEISTLICHE VOR DEM
K. K. KRIEGSGERICHT ZU KASSA (KASCHAU) IN DEN JAHREN 1849–1854

(Resümee)

Die Studie stellt aufgrund des erhalten gebliebenen Aktenmaterials des k. k. Kriegsgeschichtlichen Gerichtes zu Kassa (Kaschau) die gegen Geistliche in Kassa durchgeführten Verfahren vor. Bei den zum Tode Verurteilten war die Einstufung der Handlungen Hochverrat, und das Schiedsgericht sah – im Geiste des späten Josephinismus – die Tatsache, dass der Geistliche sein Amt „missbraucht“ habe, das heißt nicht den Interessen des Staates diene,

oft als erschwerenden Umstand an. Das Gericht verhängte für die Unterstützung oder Organisation bewaffneter Aufstände, den freundlichen Empfang der Honvéds, majestäts-beleidigende Sprache und die Verkündung sowie Erklärung der Verordnungen der ungarischen Regierung eine Festungshaft von einigen Jahren. Die Schlüsselfrage hier war die Bewertung des ungarischen „Terrorismus“, also der Beweis dessen, dass der Angeklagte die Aufständischen nicht unter Zwang, sondern aufgrund seiner eigenen Entschlossenheit unterstützte.

Péter Zakar

DES PRÊTRES CATHOLIQUES ET DES PASTEURS DEVANT LE TRIBUNAL MILITAIRE
IMPÉRIAL-ROYAL DE CASSOVIE, 1849–1854

(Résumé)

L'étude présente les procédures engagées contre les prêtres et les pasteurs à Cassovie sur la base des documents conservés du tribunal militaire impérial-royal. Les condamnés à mort étaient accusés de crime de lèse-majesté. Dans l'esprit du josphisme tardif, le tribunal militaire a souvent évoqué « l'abus de pouvoir » de ces hommes contraire aux intérêts de l'État, ce qui était considéré comme une circonstance aggravante. Ceux qui étaient accusés de soutien à la révolte armée, de recrutement, d'accueil aimable réservé aux soldats, de discours de lèse-majesté, de proclamation et d'explication des décrets du gouvernement hongrois furent condamnés à la détention dans une enceinte fortifiée pour quelques années. La question clé était l'appréciation du « terrorisme » hongrois, c'est-à-dire prouver que l'inculpé soutenait les insurgés de sa propre volonté et qu'il n'agissait pas sous la contrainte.

Петр Закар

КАТОЛИЧЕСКИЕ СВЯЩЕННИКИ И ПРОТЕСТАНТСКИЕ ПАСТЫРИ ПЕРЕД
ИМПЕРАТОРСКИМ И КОРОЛЕВСКИМ ВОЕННЫМ СУДОМ В КОЩИЦЕ
С 1849 ПО 1854-ИЕ ГОДЫ

(Резюме)

Статья, основанная на письменном материале документов императорского и королевского военного суда представляет судебные процедуры против священников, которые происходили в г. Кашша. В случае приговорённых к смертной казни, их действия были квалифицированы как предательство Его величества, и – в духе позднего Иосифизма – военный суд часто расценил какотягчающие обстоятельства, что священник «злоупотреблял» своим положением, а именно не служил интересам государства. При оглашении приговора о заключении на несколько лет в крепость суд объяснил вынесение приговора за поддержку восстания, вербовку, дружеский прием рядовых, оскорбительные речи Его величества, оглашение и объяснение постановлений венгерского правительства. Ключевым вопросом являлась оценка венгерского «терроризма», то есть доказание того, что обвиняемый поддерживал повстанцев ненасильно, а по собственному убеждению.

KÖZLEMÉNYEK

BONA GÁBOR

A HONVÉDSEREG ELSŐ KATONAORVOSAI (1848)

Negyvenhat éve immár, hogy megjelent egy kötet, amely az 1848/49-es szabadságharc hadtörténetének kutatásában új fejezetet nyitott. Szerzője Urbán Aladár, aki rendkívüli alapossgal feldolgozta a nemzetőrség és az első honvédszászlóaljok szervezésének történetét.¹ Monográfiája – annak objektív tárgyilagossága miatt – útmutatója lett egy új, a forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó történész generációnak, akik közé jelen sorok írója is számítja magát.

Urbán professzor említett munkájában név szerint felsorolta az 1848 őszéig (szeptemberig) kinevezett nemzetőrségi törzstiszteket, valamint az első 10 honvédszászlóaljhoz kinevezett tiszteket is. Megemlítette továbbá, hogy az alakuló honvédsereghez orvosok és hadügyészek is kinevezésre kerültek, róluk azonban részletesen nem szólt.² Jelen tanulmány ezt a „hiányt” kívánja pótolni, amikor számba veszi az elsőként kinevezett honvédorvosokat.

A téma kutatásának van is, meg nines is igazából előzménye. A forradalom és szabadságharc időszakának egészségügyi, orvosi történetének jelentős irodalma van. Hadtörténeti vonatkozásban azonban mindmáig hiányossága, hogy nem adott életrajzi összefoglalást a honvédseregben szolgálatot vállalt orvosok több mint 90%-áról. A Zétény Győző nevével fémjelzett, de nagyrészt Antall Lajosnak – aki a maga nevéen politikai okokból nem publikálhatott – a kutatásai alapján készült, és a szabadságharc századik évfordulóján megjelent feldolgozás számba vette ugyan az 1848/49-ben a honvédseregben szolgált orvosokat és gyógyszerészeket, de közülük csak kevesekről közölt biográfiai adatokat. Az itt közzétett névsor közel nyolc- és félszáz nevet tartalmaz.³ Az említett, a centenárium alkalmából megjelent kötet ugyanakkor egy másik problémát is felvet. Az itt található névsor ugyanis nemcsak a honvédsereg állományába vett – kutatásaim szerint – mintegy 640 honvédorvost, orvos segédet, valamint 37 gyógyszerészt és 13 állatorvost tartalmazza, hanem azokat a polgári orvosokat is, akiket a szabadságharc folyamán „mozgósítottak” hosszabb-rövidebb időre egy-egy időlegesen létesített tábori honvéd kórház ellátására. (Anélkül, hogy őket a honvédseregben „státusba” vették volna. Bár ez „akadémikus kérdésnek” is tűnhet, hiszen ők is a honvédsereg katonáit gyógyították.)

A Zétény/Antal kötetet követően elsősorban Kapronczay Károly, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtárának és Levéltárának tudós igazgatója volt az, aki

¹ Urbán 1973.

² Urbán 1973. 314. o.

³ Zétény 1948.

levéltárosi alapossággal feldolgozta a honvédsereg több – elsősorban vezető – honvédorvosának életpályáját.⁴

A hiány azonban továbbra is hiátus maradt. Jóllehet, 2000-ben megjelent *A szabadságharc egészségügye és a honvédsereg honvédorvosai* címen egy összefoglalás, ebben azonban – a cím második felével ellentétben – az 1848/49-es honvéd katonáorvosokat illetően csupán az addig márismert adatok ismétlését olvashatjuk.⁵ E tekintetben bizonyos előrelépést csupán a *Magyar orvoséletrajzlexikon* 2004-ben történt megjelenése jelentett, amely mintegy ötven ’48-as honvédorvos életrajzát tartalmazza.⁶ Így az 1848/49-es honvédsereg egészségügyében tevékenykedő, tisztii rangot – vagy azt nem – kapott orvosok, gyógyszerészek, állatorvosok döntő többségének „nacionáléja”, kiléte mindmáig ismeretlen.

Ám térjünk vissza a címben szereplő témához, a ’48-as honvédsereg első katonáorvosaihoz. Amint az közismert, gr. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május közepén adta ki utasítását tíz, önkéntesekből alakítandó zászlóalj felállítására. Ennek értelmében május végén – június elején megkezdődött Pesten az 1. és a 2., Szegeden a 3., Pozsonyban a 4., Győrben az 5., Veszprémben a 6., Szombathelyen a 7., Pécsen a 8., Kassán a 9., valamint Debrecenben a 10. zászlóalj toborzása, amelyek hamarosan a *honvéd* elnevezést kapták.

A korabeli szervezési elveknek megfelelően a felállítandó alakulatokhoz orvosok is kellettek, ezért már május 24-én megjelent a felhívás a *Pesti Hírlap* 469. számában, amelyben orvosok jelentkezését kérték az alakuló zászlóaljokhoz. A közzétett felhívás szerint 10 főorvos és 30 alorvos „szükségeltetett”. A pályázati kiírás nem maradt eredmény nélkül, mintegy 60 orvos adta be jelentkezését.⁷ A lehetőség azonban menet közben leszűkült, az alkalmazandó 30 alorvos számát – zászlóaljanként két főre, vagyis – összesen 20 főre csökkentették.

A befutott jelentkezések ismeretében gróf Batthyány Lajos miniszterelnök – István nádor, mint királyi helytartó beleegyezésével – június végén, illetve július első napjaiban nevezte ki az első honvédorvosokat. Egy későbbi, 1848. augusztus 6-án V. Ferdinánd császár és király kiadott rendelete alapján Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter rendeletben szabályozta, hogy a honvédsereg orvosai milyen katonai rendfokozatot viselnek. E szerint a II. osztályú alorvosi beosztás hadnagyi, az I. osztályú alorvosi főhadnagyi,

⁴ A teljesség igénye nélkül: *Kapronczay Károly*: Az 1848–1849. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. *Honvédorvos*, 31. (1979) 3–4. sz. 301–308. o.; *Uő*: Pólya Józsefemlékezete. *Orvosi Hetilap*, 139. (1998) 30. sz. 1803–1804. o.; *Uő*: A Grósz orvos dinasztia. *Orvosi Hetilap*, 139. (1998) 5. sz. 249–260. o.; *Uő*: Kunewalder Zsigmond. *Orvosi Hetilap*, 140. (1999) 141. sz. 1120–1121. o.; *Uő*: A magyar szabadságharc „légiós” honvédorvosai. *Orvosi Hetilap*, 143. (2002) 5. sz. 153–156. o.; *Uő*: Adatok a magyarórmény orvosok és gyógyszerészek történetéhez. Budaörs, 2002.

⁵ *Gazda* 2000. A II. kötetben olvasható az 1848/49-es honvédsereg több vezető honvédorvosának életrajza, mint pl. Stáhl Ignác (308–310. o.), Flór Ferenc (311–314. o.), Sauer Ignác (315–316. o.), Balassa János (317–321. o.), Lumniczer Sándor (322–325. o.), Pólya József (326. o.), Buzay (W.) Károly (327–329. o.), Tormay (K.) Károly (331–333. o.), Babarcsi Schwartz Ferenc (334. o.), valamint *A szabadságharc honvédorvosai* (Antall Lajos gyűjtésének, Zétény Győző által sajtó alá rendezett anyaga alapján) című munkában a 423–457. o.

⁶ *Magyar orvoséletrajzi lexikon* 2004.

⁷ A benyújtott pályázatok többségének címettje Sauer Ignác országos főorvos, ill. Stáhl Ignác, korábbi országos főorvos, 1848 májusától a Földművelésügyi, Iparügyi és Kereskedelmi Minisztérium Egészségügyi osztályának igazgatója volt. Lásd MNL OL 1848/1849-es minisztériumok, folyamodványok (H 146) 4., 5. és 7. csomó.

a főorvosi századosi, a törzsorvosi rang pedig törzstiszti – azaz, őrnagyi, alezredesi, vagy ezredesi – rendfokozatot jelentett.⁸

De nézzük immár, kik lettek az első honvédzászlóalj orvosai. Névsoruk az alábbi:

AFFUMI ANTAL⁹ az erdélyi Erzsébetvároson született, Kis-Küküllő megyében, 1825 körül, római katolikus vallású családból. Apja kereskedő volt. 1842 és 1844 között a kolozsvári egyetem orvos szakán tanult, orvos-sebészeti diplomáját 1845-ben Pesten szerezte.

1848. július 6-án alorvossá nevezték ki a Debrecenben alakuló 10. honvédzászlóaljhoz, melynek kötelékében július végétől 1849 januárjáig a délvidéki hadszíntéren, majd a feldunai (VII.) hadtest kötelékében, májustól az abból kivált és önállóvá lett, Kmety György ezredes, illetve tábornok vezette hadosztályban – ismét a Délvidéken – szolgált zászlóaljával. 1849 márciusában, majd június 26-án ismételten főorvosi előléptetéséért folyamodott – nem tudni megkapta-e.

BÁNYAI FARKAS¹⁰ szintén erdélyi (vagy partiumi) születésű volt, s feltehetően a kolozsvári egyetemen végzett sebészként. 1845-től magánorvosként Pesten élt. 1848. június 10-én küldte be folyamodását az első tíz honvédzászlóaljnál meghirdetett orvosi állások egyikének elnyerésére.

1848. július 6-án a Pesten alakuló 2. honvédzászlóalj alorvosává nevezték ki. (Ez a zászlóalj megalakulását követően júliustól a délvidéki hadszíntéren, majd a péterváradai várórségnél szolgált, annak 1849. szeptember 7-én történt feladásáig.)

Későbbi sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1867–1868-ban Désen működött orvosként, s akkor mint '48-as honvéd alorvos hadnagy a Belső-Szolnok megyei Honvédegylet tagja volt.

CZINDERY PÁL¹¹ 1808. november 25.-én született Nagykanizsán C. Antal és Thuts (?) Terézia gyermekeként. Római katolikus vallású és nemesi származású volt. 1833-tól tábori orvos segéd, illetve 1840-től a „menet közben” a bécsi egyetemen szerzett sebészeti és szülészeti oklevelét követően főorvos a 7., 1843-tól a 6. könnyűlovas, 1844-től a 12. Vilmos gyalogezredben. 1848. június 1-jén adta be pályázatát, melynek nyomán július 6-án a Pesten alakuló 1. honvédzászlóalj főorvosává nevezték ki.

Alakulatával augusztus végén a drávai őrvonalra került, majd szeptember-októberben részt vett a Jellačić elleni harcokban. Zászlóaljával Görgei tábornok feldunai seregében szolgált, de 1849. január elején megbetegedett, s Pesten elhagyta alakulatát. Csak április 20-án jelentkezett ismét szolgálatra Aulich Lajos tábornok fővárosba bevonuló hadtesté-

⁸ Ács 2000. 120. o. (Azutatisás ugyan a császári-királyi hadseregre vonatkozott – melynek Magyarországon állomásozó része felett akkor már Mészáros hadügyminiszter rendelkezett –, de ez a szisztéma került bevezetésre a honvédsereg orvosait illetően is.)

⁹ Zétény 1948. 90. o.; Varga 2000. 234. o.; Közlöny, 29. sz. (1848. július 8.) 116. o.

¹⁰ Zétény 1948. 96. o.; Közlöny, 29. sz. (1848. július 8.) 116. o.; MNL OL 1848/49-es minisztériumok, folyamodványok (H 146) 5. csomó 568.; MNL OL H 146. Magyar Királyi Belügyminisztérium Honvéd segélyalap 1868. 2832.; Mikár 1869. 14. o.

¹¹ Szül. akv. MNL OL A 3788.; Zétény 1948. 106. o.; Ács 2000. I. 117. o. és II. 427. o.; Novák 1889. 358. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 479.; Közlöny, 29. sz. (1848. július 8.) 116. o.; Mikár 1869. I. 108. o.; KAW Grundbuch 12. 1841–1850. 36/14.

nél. Májusban a budai Császár fürdőben berendezett katonai (rehabilitációs) kórház, majd a főváros július elején történt feladását követően július 19-étől a csongrádi katonai kórház vezető főorvosaként teljesített szolgálatot.

1867–1868-ban Nagykanizsán volt orvos, s mint egykori '48-as honvéd törzsorvos a Zala megyei Honvédegylet tagja volt.

GABÁNYI JÓZSEF¹² Pozsonyban született, apja cs. kir. százados volt. Sebészmeisteri oklevelét valószínűleg a bécsi egyetemen szerezte (1835-től ugyanis itt tanult). 1846-tól 1848-ig a nagyszombati kórházban volt gyakorló orvos.

1848. július 6-án a Pozsonyban alakuló 4. honvédszászlóalj alorvosává nevezték ki.

HAGER LIPÓT¹³ szintén Pozsonyban született, apja levélhordó volt. 1839–1840-ben a bécsi orvosi egyetemen tanult, de általános orvosi és sebészi diplomáját 1845-ben a pesti egyetemen szerezte. Ezt követően Piliscsabán, majd 1847-ben Esztergomban lett orvos.

1848. július 6-án nevezték ki alorvossá a Debrecenben alakuló 10. honvédszászlóaljhoz. Amint azt alorvos társánál, Affumi Antalnál már említettük, ő is a 10. honvédszászlóalj „történetében osztozott”. Már 1848. november 1-jén főorvosi előléptetésért folyamodott Nagybecskerekéről – ebben Kiss Ernő tábornok, hadtestparancsnoka is támogatta –, de kérését ekkor még elutasították. Erre csak sokkal később került sor.

Legalábbis ezt bizonyítja, hogy a Pest-Buda városi Honvédegylet 1867-ben '48-as honvéd főorvosként igazolta.

hackbeili lovag HEINCZMAN ÁGOSTON¹⁴ 1817. január 6-án Milánóban született és a svájci Churban keresztelték meg a református vallásra. József nevű apja skóciai eredetű családból származott, de Zemplén megyében született, és a cs. kir. hadsereg 4. könnyűlovas ezredének századosa volt. Anyja, Margaretha Langoller horvát születésű volt. Heinczman gyermekkorát Horvátországban töltötte. 1841 májusában hadfíként (tiszjelöltként) beállt a magyarországi sorozású 60. sorgyalogezredhez, azonban innen már két hónap múltán leszerelt. Ezt követően a bécsi orvosegyetem hallgatója lett, ahol 1847-ben diplomázott. Orvos-sebészi oklevelével Zágrábban telepedett le, ahol hamarosan a város tiszteletbeli orvosává választották. A családi háttérből és korábbi életéből eredő hatások között bizonyára erős volt a „magyar szál”, legalábbis erre utal, hogy az első honvédszászlóaljak szervezéséről értesülve két folyamodványban is kérte honvéd orvosként való alkalmazását (Trieszt, 1848. május 15., ill. június 1.).

Azt illetően, hogy mikor és hol kezdte tevékenységét a honvédseregben, az adatok bizonytalanok. Zétény szerint 1848 júliusában nevezték ki alorvossá a Damjanich őrnagy parancsnoksága alatt álló, s a bánági hadszíntéren harcoló 3. honvédszászlóaljhoz.

¹² Szögi 1994. 118. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 581.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 116. o.

¹³ Zétény 1948. 133. o.; Szögi 1994. 128. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 584.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 116. o.; *Mikár* 1869. I. 35. o.

¹⁴ Zétény 1948. 135–136. o.; *Kapronczay* 1979. 301. o.; *Kovács* 2000. II. 409. o.; *Lukács* 1986. 444. o.; *Vasárnapi Újság*, 47. (1900) 9. sz. 137. o., *Mikár* 1869. I. 67. o., Bécsi Hadilevéltár (KAW) Grundbücher 60. Linien Infanterie Regiment 1841-1850 3. Abgang Klasse Heft 25 Seite 95.; MNL OL H 146 Folyamodványok, *Közlöny*, 48. sz. (1849. március 9.) 166. o. és 71. sz. (1849. április 5.) 259. o.; Gyászjelentés: Országos Széchenyi Könyvtár Kisnyomtatványtár (OSzK Gyászjel.).

A *Vasárnapi Újság*ban közölt nekrológja szerint viszont kezdetben „Nagykanizsán volt dandár-orvos” – ami arra utal, hogy vagy a szeptemberben a Dráva vonalát őrző gr. Teleki Ádám vezette magyar seregben, vagy pedig Perczel Mór tábornok „drávai hadtestében” kezdte szolgálatát. A korabeli iratok szerint 1849. január-február-márciusában az aradi várat ostromló sereg aradi, illetve pécskai tábori kórházában volt alorvos. (1849 márciusában nevét **Sárkányra** változtatta, de később visszavette eredeti nevét.) 1849. április 3-án főorvossá léptették elő az erdélyi sereghöz tartozó 32. zászlóaljhoz, de egy április 14-én kelt újabb parancs a pétervárad várórséghez vezényelte. Az itt lévő katonai kórház vezető főorvosa lett, s e beosztásában június 26-án törzsorvosi előléptetésre terjesztették fel.

Pétervárad szeptember 7-én történt feladását követően a kapitulációs feltételek értelmében Heinczman is szabadon távozhatott. A megtorlástól tartva azonban mégis az emigrációt választotta. 1850 és 1867 között Törökországban (Izmirben), illetve Franciaországban volt praktizáló orvos. Ezt megszakítva 1861–1862-ben a piemonti olasz hadsereg kötelékében alakult magyar légió „törzskari főorvosa” volt. A kiegyezés évében hazatérve Zomborban telepedett le, ahol a város főorvosa lett. Az 1870-es években a Magyar Királyi Honvédség törzsorvosaként tevékenykedett. (Felsége 1874-ben Parlagy Ludmilla, P. Miklós Antal ’48-as honvéd törzsorvos testvére lett.) Zomborban hunyt el 1900. február 17-én.

HERCZL FÜLÖP¹⁵ Szegeden született 1824. április 15-én, zsidó családban. Apja H. Mózes szegedi kereskedő, anyja Grünwald Perl volt. Tanulmányait a szegedi piarista gimnáziumban, majd a bécsi orvosegyetemen, illetve a pesti egyetem orvoskarán végezte, mely utóbbin 1848 tavaszán avatták sebész-, szemész- és szülészdoktorrá. (Szigorló orvosként 1847/48-ban a bécsi Allgemeines Krankenhausban – közkórházban – szerzett gyakorlatot.) 1848. június 10-én Pesten adta be pályázatát honvéd orvosi állás elnyerése érdekében.

Eredményeként 1848. július 6-án alorvossá nevezték ki a Szegeden alakuló 3. honvéd-zászlóaljhoz. Kinevezését azonban valamilyen okból nem fogadta el, illetve hivatalnok lett a szegedi főtábori kórház gazdasági osztályán. (Ez a kórház a délvidéki magyar sereg-sebesültjeit, betegeit látta el, egyben a bácska-bánsági kisebb tábori kórházak „elöljárója” volt.) Herczl később azonban mégiscsak szakmáját gyakorolta: előbb az említett kórház 6. osztályának alorvosa, majd 1849. június 12-én főorvosa lett.

A szabadságharc után orvos, majd városi főorvos lett Szegeden, s 1852-től a helyi zsidó közösség előljárói tisztjét is betöltötte. Több évtizedes, megbecsült orvosi tevékenységét 1906-ban királyi tanácsosi címmel ismerték el. (Felesége 1860 körül Pollák Nanett lett, 1861-ben született Manó fiuk világhírű sebész – és báró – lett.) 1908. október 1-jén Budapesten halt meg.

lichtentritti HERDEGEN (1848 augusztusáról 1849 végéig **KARDOSSY) EDE**¹⁶ a Nógrád megyei Jásztelek-pusztán (ma már eltűnt helység) látta meg a napvilágot és

¹⁵ *Zétény* 1948. 136. o.; 109., MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 491.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. és 39. sz. (1848. július 18.) 170. o.; *Habermann* 1992. 189. o.

¹⁶ *Színnyei* 1891–1914. IV. 745. o.; *Zétény* 1948. 136.; *Urbán* 1987. 673., 682. o.; MNL OL A 5361. Szül. ak., Uo. H 146 Folyamodványok 492., 500. és 873.; *Közlöny*, 74. sz. (1848. augusztus 22.) 366. o. és 164. sz. (1848. november. 21.) 782. o.; OSzK Gyászjel.

1809. június 4-én Rétságon keresztelték meg a római katolikus hitre. Szülei H. Fülöp Jakab hivatalnok és Derfel Anna voltak. 1828-ban szanitéc, majd hadi sebész lett a cs. kir. hadseregben. 1837-től, a bécsi orvosegyetem elvégzésétől a magyarországi sorozású 62. Turszky-gyalogezred főbészeként szolgált. 1848 tavaszán az említett ezred törzsével Pesten állomásozott, s mint orvos ő kapott megbízást a május második felétől a fővárosban alakuló 1. és 2. honvédszászlóaljhoz jelentkezett önkéntesek egészségügyi alkalmosságának elbírálásához. Május 21-én, majd júniusban ismételten kérvényezte áthelyezését a megalakult magyar hadügyminisztérium egészségügyi osztályára.

Folyamodása annyiban járt sikerrel, hogy július 28-án az akkor vízre bocsátott „Mészáros” – Mészáros Lázár hadügyminiszter nevét viselő – dunai hadigőzös főorvosává nevezték ki. E minőségében augusztus-szeptemberben részt vett az említett hajó al-dunai – Péterváradig tartó – őrzárataiban, legalábbis szeptember közepéig, amikor is betegszabadságért folyamodott. November közepén megjelent újabb kinevezése, mely szerint az alakuló honvéd utászkar főorvosa lett. Végül fennmaradt azon levele, mely 1849. január 3-án Pesten kelt, s melyben betegnek, tábori szolgálatra alkalmatlannak jelentette magát, és ezért 1 hónap szabadságot kért.

Mivel további szolgálatáról nem került elő adat, valamint a későbbi forrásokban mint nyugalmazott cs. kir. ezredorvos szerepel, joggal feltételezzük, hogy 1849 január elején Pesten maradván nem szolgált tovább a honvédseregben. Amint említettük, nyugalmazott cs. kir. ezredorvosként hunyt el 1889. február 23-án Budapesten. (Felesége Pisztory Anna volt, aki szintén Budapesten halt meg 1887-ben, 65 éves korában.)

HINTERMAYER (1864-től **HÁTFALVY**) **JÓZSEF**¹⁷ Pesten született 1821 körül, H. József pesti kereskedő gyermekeként. Római katolikus vallású volt. Felsőbb tanulmányait 1840-től a pesti egyetem orvos karán végezte, ahol szülész- és szemész orvosi oklevelet szerzett. Orvosi gyakorlatát 1844–1845-ben a cs. kir. 62. gyalogezred ezred nevelőintézeténél és az 52. gyalogezredben szerezte.

Már 1848. május 16-ával alorvossá nevezték ki a Pesten alakuló 1. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával augusztusban Nagykanizsára került, a horvátországi határ védelmére, majd Jellačić támadását követően részt vett a pákozdi csatában. Zászlóaljával ezt követően Görgői tábornok feldunai seregében szolgált. Az osztrák és morva határon felsorakozott magyar sereg ellen december közepén megkezdődött a császári főszereg támadása, melynek során december 16-án Nagyszombatnál – is – ütközetre került a sor. Ebben a Guyon ezredes – a későbbi honvéd tábornok – vezette magyar csapatok súlyos vereséget szenvedtek, s a kötözőhelyen a sebesültekkel foglalkozó Hintermayer is fogságba esett. Azonban sikerült kitudakolnia a császáriak számára kiadott, szabad közlekedést biztosító jelszót – és jelhangot –, melyek birtokában a következő napok egyikében megszökött, illetve sikeresen visszatért a magyar táborba. December 26-án már innen kért szabadságot, hogy letehesse a sebész orvosi vizsgát is, melyhez már csak egy szigorlata hiányzott. Erre ekkor még nem került sor, helyette a tiroli vadászzászlóaljhoz osztották be, immár I. osztályú alorvos főhadnagyként. Ennek kötelékében Görgői (VII.) hadtestében végig szolgált a téli és a tavaszi hadjáratot. Végül 1849. április 6-án kapta meg a kért szabadsá-

¹⁷ *Zétény* 1948. 137. o.; MNL OL H 147 Folyamodványok 586.; *Közöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; Századunk névváltoztatásai 1895. 98. o.; OSzK Gyászjel. (özvegyéé, 1899.)

got sebész orvosi vizsgájának letételére. Július elején a népfelkeléshez osztották be főorvosként.

Későbbi sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1864-ben a Pest megyei Solton volt orvos, s özvegye, szül. Takáts Anna Káván, Pest megyében hunyt el 1899-ben, 78 évesen.

HOFFMANN VILMOS ÁGOSTON¹⁸ 1820-ban, vagy 1821-ben a Zala megyei Zánkán született. Római katolikus vallású volt. Felsőbb tanulmányait a pesti egyetem orvoskarán végezte, ahol 1845-ben kapott doktori oklevelet. Ezt követően Esztergomban telepedett le, ahol szemész- és szülészmesterként működött. Amint azt 1848. május 30-án kelt folyamodványában írta, a sebészetből is gyakorlata volt.

Alorvosi kinevezése a Közlöny 1848. július 7-i számában jelent meg. A Veszprémben alakuló 6. honvédszászlóaljnál lett orvos. Zászlóaljával július végén a délvidéki hadszíntérre, a verbászi, illetve ökéri táborba vezényelték, melynek kötelékében részt vettek a Szenttamás körüli harcokban. Október közepe táján Hoffmann elhagyta alakulatát, mert, mint írta: a „hosszú táborozás fáradalmi” aláásták egészségét, s ezért október 28-án elbocsátásért folyamodott. Komáromban kelt lemondó levelét azonban, mint a mozgósított Esztergom megyei nemzetőrség főorvosa írta alá. (Az említett nemzetőrség mozgósítását Batthyány miniszterelnök rendelte el a komáromi vár biztosítása céljából.) Hoffmann további szabadságharc alatti tevékenységéről nincsenek adataink, helyét a 6. zászlóaljnál november 6-án betöltötték.

A szabadságharc után az esztergomi Szenttamás városrész orvosaként működött és ugyanitt halt meg 1884. június 1-jén. Nekrológja szerint 1848-ban honvéd főorvos volt. (Özvegye, Wallfisch Róza Mária 1909-ben Magyaróváron hunyt el.)

HORVÁTH JÓZSEF¹⁹ – mivel a szabadságharcban több hasonló nevű honvéd orvos működött, személyét nem sikerült azonosítani. Feltételezhető, hogy az 1826. november 19-én, a Komárom megyei Nagyigmádon született H. Józsefről van szó, akit 1848. július elején neveztek ki alorvossá a Győrben szerveződő 5. honvédszászlóaljhoz, mellyel augusztus elején őket is a szerb felkelők ellen, a Délvidékre vezényelték. 1849 májusában – ugyancsak alorvosként – a komáromi várőrséghez helyezték át.

ILLOVAY PÁL²⁰ 1814-ben a Trencsén megyei Gbelány helységben (Egbelény) született, római katolikus vallású családban. Orvosi tanulmányait a kolozsvári és a pesti egyetemen végezte, utóbbin 1840-ben avatták sebész-, szülészmesterré. Később állatorvosi diplomát is szerzett. 1848 tavaszán sebészként Trencsén megyében praktizált. 1848. május 24-én Pestről folyamodott honvéd orvosi állásért.

A hivatalos *Közlöny* 1848. július 7-ei száma közölte alorvosi kinevezését a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz. Augusztustól alakulatával 1849. január közepéig részt vett a

¹⁸ *Hőgyes* 1896. 242. o.; *Szinnyei* 1891. IV. 974. o.; *Zétény* 1948. 138. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 494.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. és 151. sz. (1848. november 8.) 730. o.; *Orvosi Hetilap*, 24. sz. (1884. június 15.) 650. o.; OSzK Gyászjel. (özvegyéé).

¹⁹ Késmárky Isván családtörténetész által közölt születési adat. *Zétény* 1948. 139–140. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.

²⁰ *Zétény* 1948. 141. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 590.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. (Hibásan: Illosvay.)

határőrvidéki Fehértemplom és Versec védelmében, illetve a bánsági hadtest hadműveleteiben. A tavaszi hadjáratot zászlóaljával a Feldunai hadsereg – közelebbről Damjanich tábornok III. hadtestének a – kötelékében küzdötte végig, melyet követően, május 18-án I. osztályú alorvossá (főhadnaggyá) léptették elő.

KÁLAZDY IGNÁC²¹ valószínűleg Tatán látta meg a napvilágot – csakúgy, mint Mór nevű testvére, aki 1819-ben született itt. Zsidó születésű apjuk, Kaufmann Ignác hentesmester 1847-ben vette fel fiaival együtt a Kálazdy nevet (és a r. katolikus vallást). Ignác, említett testvérehez hasonlóan, orvosi diplomáját a bécsi egyetemen szerezte.

1848. július elején a Pozsonyban alakuló 4. honvédszászlóaljhoz kapott főorvosi kinevezést.

Alakulatával 1848 nyarán és őszén a délvidéki harcokban vett részt, majd decemberben az erdélyi sereghez került. Itt, a Vizaknánál 1849. február 4-én vívott, vesztes csatában Kálazdy könnyebben megsebesült és fogságba esett. Azonban sikerült megszöknie, s néhány nappal később már ő nyújtott orvosi segítséget a szászsebesi csatában megsebesült Bem tábornoknak. Erdély március közepére bekövetkezett felszabadítását követően törzsorvosként előbb a brassói kórházban működött, majd április-májusban részt vett Bem tábornok sikeres bánsági hadjáratában. 1849. július-augusztus folyamán az erdélyi sereg Temesi Bánságban maradt hadosztályának törzsorvosaként tevékenykedett.

A szabadságharc végén ő is, mint Mór nevű testvére – aki szintén törzsorvos volt a szabadságharcban – török földre menekült. Későbbi életsorsa még feltáratlan.

KISSFFY ZSIGMOND²² Gyöngön, Tolna megyében született, 1816 körül, valószínűleg zsidó családban. Orvosi tanulmányait 1847-ben a pesti egyetemen fejezte be.

A Pécssett alakuló 8. honvédszászlóaljnál kezdte pályafutását 1848. július elején mint alorvos. Zászlóaljával július végén részt vett az eszéki vár biztosításában, majd a délvidéki hadszíntérre került. Szeptember 28-án az ókéri táborból főorvosi előléptetésért folyamodott, de ennek nem lett fogadtatja. Ugyaninnen október 20-án keltezett levelében áthelyezését kérte alakulatától – melynek okául egyrészt elmaradt előléptetését, másrészt azt hozta fel, hogy egyedüli orvos zászlóaljánál. Kérése annyiban meghallgatásra talált, hogy december 5-én azonos rangban áttették a 2. Hannover-huszárezred alakuló tartalék századához. 1849. február 27-én (február 16-ával számítandó rendfokozattal pedig főorvos százados lett a 63. honvédszászlóaljnál. Ez az alakulat később az Asbóth Lajos ezredes vezette 12. hadosztály kötelékébe került, s a Feldunai hadsereg részeként részt vett a tavaszi hadjáratban. Asbóth azonban nem lehetett elégedett Kisffy orvosi tevékenységével, mivel május 2-án szolgálati hanyagság és gyávaóság vádjával elbocsátotta. Kisffy felbevezett a hadügyminisztériumnál, s a hosszas vizsgálat eredménye az lett, hogy július 1-jén rangját visszakapva a délvidéki sereg IV. hadtestének állományába tartozó) 5. honvédszászlóalj főorvosává nevezték ki.

²¹ *Zétény* 1948. 146–147. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 499. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; Századunk névváltoztatásai 1895. 112. o.

²² *Hőgyes* 1896. 243. o.; *Szinnyei* 1891. VI. 431. o.; *Zétény* 1948. 149. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 503.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o., 40. sz. (1849. július 19.) 174. o. és 101. sz. (1848. szeptember 18.) 512. o.

Egy adat szerint Kisfi (?!, eredetileg Klein) '48-as honvéd orvos később az amerikai New Orleansban élt.

KOZMA JÓZSEF²³ 1807. július 19-én Kaposváron született, K. József és Horváth Anna gyermekeként, római katolikus vallású volt. Tanulmányait 1825-től a pesti egyetemen végezte, s itt nyert orvosdoktori oklevelet 1830-ban. 1831-ben Somogyárdon lett orvos, majd 1840-től Pesten praktizált.

1848. május 20-án kelt kérvényére július elején kinevezték főorvossá a 6. honvédszászlóaljhoz, mely Veszprémben alakult. Szolgálatának további lefolyásáról nincsenek adataink. Bizonyára végig részt vett a szabadságharcban, mivel 1867-ben a Somogy megyei Honvédegyelet volt törzsorvos-örnagyként igazolta.

1859-ben a kaposvári kórház főorvosa volt és Somogy megye főorvosaként hunyt el Kaposváron 1888. május 18-án.

LASZLOVICH ÁGOSTON KÁROLY²⁴ horvátországi, zágrábi származású volt, 1838-ban a pesti egyetemen avatták orvos doktorrá.

1848. július elején a Pesten alakuló 2. honvédszászlóalj főorvosa lett. (Ez az alakulat július végén – az első tíz honvédszászlóalj többségéhez hasonlóan – a délvidéki hadszíntérré került.) Laszlovichot december 16-ával Perczel Mór tábornok drávai hadtestének tábori főorvosává nevezték ki.

MANGOLD SALAMON²⁵ 1813 körül a Nyitra megyei Vágújhelyen született, zsidó családban. Orvosi diplomáját 1840-ben a pesti egyetemen szerezte. 1842–1843-ban katonáorvosként a cs. kir. 58. gyalogezrednél tevékenykedett, majd kilépése után Vágújhelyen, illetve Trsztenán lett praktizáló orvos. (Utóbbi helyen Árva megye tiszteletbeli főorvosává választották.) Sebész- és szülészorvosként 1848. június 12-én kérvényezte alkalmazását az első honvédszászlóaljhoz.

Főorvosi kinevezése a Pécssett alakuló 8. honvédszászlóaljhoz a hivatalos *Közlöny* 1848. július 7-ei számában jelent meg. A zászlóalj megalakulását követően – rövid ide-oda utasító parancsok után – szeptember 9-én a délvidéki sereg kötelékébe, Verbászra, majd Ókérre került. Itt Mangold valószínűleg mást beosztást kaphatott, mert ahogy Kisffy orvos már említett október 20-án kelt jelentéséből tudjuk, Kisffy ekkor már egyedüli orvos volt a zászlóaljnál. Később azonban visszatért az említett zászlóaljhoz, egy 1849. július 21-én kelt kimutatás szerintugyanis megint annak főorvosaként szerepelt (a IV., bácskai hadtest kötelékében).

²³ *Szinnyei* 1891. VI. 1448. o.; *Hőgyes* 1896. 234. o.; *Zétény* 1948. 154–155. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 508.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; MNL Somogy Megyei Levéltár Alispáni iratok Honvéd segélyegylet 1869-1871.; MNL OL A 3386. Szül. akv.; *Somogy*, 1888. május 22.

²⁴ *Hőgyes* 1896. 238. o.; *Szinnyei* 1894. VII. 842. o.; *Zétény* 1948. 162. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. és 199. sz. (1848. december 27.) 936. o.

²⁵ *Hőgyes* 1896. 239. o.; *Szinnyei* 1896. VIII. 510. o.; *Zétény* 1948. 170. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 518.; *Közlöny*, 29. (1848. július 8.) 115. o.; MNL OL Belügyminisztérium Honvéd segélyalap 1867. 2. csomó 373.; *Mikár* 1869. I. 35. o.

Neve 1866-ban bukkant ismét elő, amikor gyakorló orvos volt Szobráncon (Ung megye), valamint 1867-ben, amikor a Pest-Budai Honvédegyelet '48-as honvéd főorvosként igazolta.

alsó- és felső rauschenbachi MATAVOVSZKY FERDINÁND/NÁNDOR²⁶ M. János Szepes megye útbiztosza és Hentzl Anna gyermekeként a Szepes megyei Podolinban született 1814. augusztus 2-án, vallása: római katolikus. (Testvére, M. Károly a szabadságharcban honvéd számvevő századosként szolgált.) Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte (1844), 1848 tavaszán a sebészet tanára volt az említett egyetemen.

Kérésére 1848. július elején kinevezték a 3. (Szegeden alakuló) honvédtáboralj főorvosává. Ez év nyarán és őszén zászlóaljával a bánsági hadszíntéren szolgált. 1849. február 18-án a bánsági hadtest, illetve a Damjanich tábornok parancsnokolta III. hadtest törzsorvos őrnagy lett. Március folyamán, amikor a magyar főereget – a Feldunai hadsereget – Vetter Antal altábornagy vezette, ő volt az említett sereg vezető törzsorvosa. A III. hadtesttől május 15-én nevezték ki a IV., bácskai és az V., bánsági hadtestből, valamint az erdély-bánsági hadosztályból álló délvidéki magyar sereg orvosi szolgálatának vezetőjévé. E minőségében Aradon működött, ahol ő volt a lábát tört Damjanich János honvédtábornok kezelő orvosa is.

A szabadságharc után másfél évig illegalitásban élt, majd „az idők enyhültével” visszatért az orvosi pályára. 1856-ban az Arad megyei kórház vezetője lett Aradon, de 1862-ben az alkotmány visszavonása következtében leköszönt. 1867-ben ismét az említett kórház igazgató főorvosa lett. Tagja volt az Arad megyei '48-as Honvédegyeletnek. 1873-ban szabadságolt állományú főtörzsorvossá (alezredessé) nevezték ki a Magyar Királyi Honvédséghez. A „'48-as honvéd törzsorvos, szolgálaton kívüli magyar királyi honvéd főtörzsorvos, királyi tanácsos” – olvashatjuk nekrológiájában. Aradon hunyt el 1902. október 18-án.

MISKOLCZY FERENC²⁷ Székesfehérváron született 1807. november 18-án született, szülei: M. József és Lakatos Anna. Római katolikus vallású, és a szabadságharc kitörésekor már nős volt. Orvosi tanulmányait 1831-ben a bécsi orvosegyetemen kezdte, de mivel nem tudta fizetni a tandíjat, 1832-ben szanitéc lett a cs. kir. 52. gyalogezredben. Innen – az itáliai Veronából – 1836-ban szerelt le. Ezt követően a pesti egyetemen tanult, ahol 1840-ben szerzett orvosi, sebészi és szülész oklevelet. 1848. május 8-án jelentkezett honvéd orvosnak.

1848. július elején kinevezték a 6., Veszprémben szerveződő zászlóalj orvosává. Alakulatával július végén a Délvidékre vezényelték, ahol 1849 januárjáig részt vett a bácskai harcokban. A főhadszíntéren válságosra fordult katonai helyzet következtében alakulatával ekkor a Délvidékről kivont csapatokkal a Tisza folyó vonalán – a Tiszántúl védelmére – vezényelték hadtestével. Ezt követően Klapka György ezredes, illetve tábornok I. hadtestének kötelékében részt vettek a Feldunai hadsereg március-áprilisi hadmű-

²⁶ *Hőgyes* 1896. 241. o.; *Szinnyei* 1896. VIII. 792–794. o.; *Zétény* 1948. 172. o.; KLÖM XIV. 859. o. és 968. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 519. és 7. csomó 894.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. és 33. sz. (1849. február 20.) 131. o.; *Ács* 2000. I. 128. o.; OSzK Szül. akv., Podolin Gyászjel.

²⁷ MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 421.; *Zétény* 1948. 177. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; *Szalkai* 1887. 117. o.

veleteiben. Ennek sikeres lezajlását követően a 6. zászlóalj is Buda ostromához vonult. Itt már megjelent – a később jelentős méreteket öltő – kolera járvány, melynek egyik áldozata május első napjaiban Miskolczy alorvos lett.

MORECZKY (MORETZKY) FARKAS (eredetileg **WOLF MOREECKY**)²⁸ a galíciai Lembergben született lengyel zsidó családban, 1806-ban. Orvosi és sebészi oklevelet 1829-ben a pesti egyetemen szerezte. Ezt követően a Zemplén megyei Homonnán lett orvos, s itt volt gyakorló orvos 1848-ban is. 1848. május 31-én Pestről jelentkezett honvéd orvosnak.

Június 30-án (június 1-jei ranggal) alorvossá nevezték ki a 9. (kassai) zászlóaljhoz. Alakulatával augusztus elején a határőrvidéki-bánsági Fehértemplom védelmére vezényelték. Október 8-án innen nyújtotta be újabb folyamodványát, amelyben főorvosi előléptetést kért. Ez azonban nem teljesült. A zászlóalj – mely a bánsági harcok, majd a főhadiszíntéren vívott 1849-es tavaszi hadjárat során kiemelkedő teljesítményt nyújtott – 1849. április 30-án szintén főorvossá kérte előléptetni Moreczkyt. A *Közlöny*ben azonban csak alorvosi áthelyezését olvashatjuk az 52. gyalogezred 3. zászlóaljához (a későbbi 118. honvédzászlóaljhoz, mely a 9. zászlóaljhoz hasonlóan szintén Damjanich tábornok III. hadtestében szolgált.)

Moreczky volt '48-as honvéd alorvosként 1867–1868-ban a Zemplén megyei Honvédegylet tagja volt.

OTTMAYER MIHÁLY²⁹ Zsolnán (Trencsén megye) született 1794. október 3-án. O. Károly gimnázium tanár és Pippis Anna fia volt, a római katolikus vallást követte. Orvosi tanulmányait Bécsben és a pesti egyetemen végezte, mely utóbbin 1822-ben diplomázott. Ezt követően Székelyudvarhelyen lett orvos. 1825-től Középföldék-Szolnok megye főorvosaként működött, majd 1847-ben Vácon lett magánorvos. 1848. június 4-én Budáról jelentkezett honvéd orvosnak.

1848. július elején a Szegeden alakuló 3. zászlóalj orvosává nevezték ki. Későbbi szolgálatairól, életéről nem került elő adat.

RINGENBACH (1848 júniusától **VIPATAKY) JÓZSEF**³⁰ Pest belvárosi kerületében született 1814. szeptember 29-én. Hasonló nevű apja kereskedő, anyja Kratochvilla Jozefa volt, a család a római katolikus vallást követte. 1847-ben a pesti egyetemen avatták orvos doktorrá, s 1848. május 25-én jelentkezett Pestről a leendő honvéd orvosok közé.

Alorvosi kinevezését ő is július elején kapta az 5. (Győrben szerveződő) zászlóaljhoz. Amint azt Horváth Józsefnél már említettük, ez a zászlóalj augusztus elején a Délvidékre került, és a szabadságharc végéig a bácskai (1849 tavaszától IV.) hadtest kötelékében szolgált. Sorsában osztozott Vipataký/Ringenbach is, akit előbb a zászlóalj I. osztályi alorvo-

²⁸ *Zétény* 1948. 178. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4 csomó 422.; Uo. 1848/49-es hadügyminisztérium Általános iratok 1849. 19863.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o., *Mikár* 1869. I. 110. o.

²⁹ *Szinnyei* 1898. X. 23. o., *Hőgyes* 1896. 232. o.; *Zétény* 1948. 184. o.; *Szőgi* 1994. 92. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 5. csomó 596.; Zsolna Születési akv.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.

³⁰ *Hőgyes* 1896. 243. o.; *Zétény* 1948. 194–195. o.; MNL OL A 75 Szül. akv.; Uo H 146 Folyamodványok f5. csomó 540. és 565.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. és 1849/159 (hibásan: Ujpataky), Hadtörténeti Levéltár 1848/49-es gyűjtemény 51. doboz 17. sz. irat.; *Mikár* 1869. I. 97. (Hibásan: Viszpataki), OSZK Gyászjel.

sává (főhadnaggyá) „feljebbitettek”, majd a péterváradai várórség kórházához vezényeltek. 1849. július 25-én – február 1-jétől számítandó ranggal és illetményel – a Szeged–Arad körzetében alakuló tartalék hadtest vezető főorvos századosává neveztek ki. Az említett hadtest, illetve annak Ferdinand Querlonde ezredes vezette hadosztálya Görgei tábornok Feldunai hadseregéhez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert (aug. 13.). Az ekkor kelt tiszti névjegyzékben Vipataky százados neve is szerepel

Későbbi sorsáról annyi ismeretes, hogy az alkotmány ideiglenes bevezetésekor (1861-ben) Torontál megye egyik kerületének tiszteletbeli főorvosává választották, 1867-ben pedig az említett megyében alakult honvédegylet tagja lett. A Csekonics-uradalom orvosaként 1874. február 26-án a Bács megyei Zomborban hunyt el.

ROSENBERG KÁROLY³¹ a szabadságharc előtt nyolc évig gróf Batthyány Lajos, a későbbi miniszterelnök háziorvosa volt.

Az okleveles sebész-, szemész- és fogászmestert 1848. július elején nevezték ki főorvossá a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz. Augusztustól zászlóaljával a bánági hadszíntéren, a Délvidék feladását (1849. január) követően Damjanich János tábornok III. hadtestében a főhadszíntéren szolgált alakulatával. 1849. május 12-én törzsorvosi előléptetésért folyamodott, de erre csak július 6-án került sor, amikor Mészáros Lázár altábornagy – aki akkor a honvédsereg fővezéri tisztét töltötte be – törzsébe osztották be.

Lehetséges, hogy azonos azzal a R. Károlyival, aki Budapesten hunyt el 1902. augusztus 29-én, 78 éves korában. (Utóbbi izraelita vallású, felesége/özvegye pedig Zsigmond Johanna volt.)

SCHÖFFT KÁROLY³² Pesten született 1812 körül, római katolikus vallású családban. Apja S. József Károly képfestő volt. Felsőbb tanulmányait 1832 és 1838 között a pesti egyetem orvos karán végezte, s itt szerzett általános orvosi, illetve sebészdoktori oklevelet. Pesti orvosként 1848. május 29-én jelentkezett honvéd orvosnak.

Június 16-ával ki is nevezték alorvossá a fővárosban alakuló 1. zászlóaljhoz. Alakulatával július elején a horvát határ védelmére, Nagykanizsára került a zászlóalj, majd Jellačić támadása után részt vett a pákozdi csatában. Ezt követően a feldunai sereg néven kialakított magyar főszeregben szolgált. Október 4-én innen – Bicskéről – nyújtotta be kérelmét Schöfft „főorvosi előléptetésre”. Kérése meghallgatásra talált: október 19-én a Trencsénben alakuló 40. honvédszászlóalj főorvosa lett. Itteni tevékenységét nem ismerjük, csak a zászlóalj történetét, mely szerint az 1848 őszén az észak-nyugat Magyarországot védő harcokban vett részt, majd 1848–1849 fordulóján csatlakozott a komáromi várórséghez, s a védők seregével tette le a fegyvert 1849. október 2–4-én.

A szabadságharc után Pesten lett gyakorló orvos. 1875-ben – fia halálakor – praktizált Budapesten és 1890-ben még életben volt. Felesége Válszéky Matild volt.

³¹ Zétény 1948. 195. o.; *Gazda* 2000. II. 361. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 422. (Moreczky Farkas folyamodványa.; OSzK Gyászjel.

³² *Hőgyes* 1896. 239. o.; *Szinyei* 1902. XII. 567. o.; Zétény 1948. 202. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 5. csomó 543.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; OSzK Gyászjel. (apjái 1851., ill. fiái 1875).

STÖKKL (STÖCKL) JÓZSEF³³ S. József sebészmeister és Knechtel Barbara fia, 1817 körül Pesten (?) született. Frigyes nevű testvére, aki a szabadságharcban honvéd számvevő hadnagy volt, Zsombolyán látta meg a napvilágot. Római katolikus vallású volt. Orvosi diplomáját 1842-ben a pesti egyetemen szerezte. Ezt követően alorvos lett a cs. kir. 23. Ceccopieri gyalogezredben, illetve ennek az itáliai sorozású, de Magyarországon állomásozó ezrednek a Budán felállított kórházában. 1848. május 27-én innen jelentkezett honvéd orvosnak.

Alorvosi kinevezése – a többi első honvéd orvoséhoz hasonlóan – a Közlöny július 7-ei számában jelent meg, a Pécssett szerveződő 8. zászlóaljhoz. Mivel Kisffy Zsigmond a zászlóalj másik alorvosa október 20-ai levelében (lásd előbb) arról panaszkodott, hogy egyedüli orvos a zászlóaljnál, azt feltételezzük, hogy kinevezését nem fogadta el, vagy időközben kilépett.

1860-ban, valamint 1869-ben és 1872-ben orvosként Budán tevékenykedett.

STUDÉNYI FERENC lásd SZTUDÉNYI

SZABÓ VAZUL (BAZIL)³⁴ a Szabolcs megyei Jánkon (ma Jánkmajtis) született 1820. január 13-án (más adat szerint február 4-én). Apja görög katolikus pap volt. Orvosi tanulmányait 1842-től Kolozsváron, 1843-tól a bécsi orvosi egyetemen végezte, ahol 1846-ban szerzett diplomát. Ezt követően orvosi gyakorlatát 1847–48-ban a bécsi közkórházban (Allgemeines Krankenhaus) szerezte. Ung megye tiszteletbeli táblabírájává választotta, és 1847-től a Magyar Természettudományi Társulat tagja volt.

1848. július elején a Győrben alakuló 5. honvéddzászlóalj főorvosává nevezték ki. Alakulatával augusztus elején a Délvidékre vezényelték, ahol huzamosabb ideig a Bács megyei Futaknál őrizték a határt, majd a péterváradai várórséghez kerültek. 1849. július 17-én törzsorvosi (örnagyi) kinevezést kapott a Josef Kohlman ezredes parancsnokolta, a katonai határőrvidék védelmét ellátó hadosztályhoz, mely a Karánsebesen és Orsován állomásozó dandárból állt.

A szabadságharc után rövid ideig Aradon raboskodott. 1851-től praktizáló orvosként Pesten, 1854-től Nagyszebenben működött. 1861-ben Felső-Fehér megye főorvosává választották. 1872-ben egyben ezredorvos lett a Magyar Királyi honvédségnél. 1891-ben a Magyar Balneológiai Társaság egyik alapító tagja, részt vett több gyógyfürdő létrehozásában. Nagyszebenben hunyt el 1910. július 16-án.

SZAIFF JÓZSEF³⁵ Dunaszerdahelyen (Pozsony megye) született 1820. február 18-án Sz. Ferenc és Vogenfol Anna gyermekeként. Római katolikus vallású. Orvos sebészi oklevelét 1847-ben a pesti egyetemen szerezte.

1848. július elején a szombathelyi 7. honvéddzászlóalj alorvosa lett, mellyel szeptemberben részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd a feldunai seregben, december máso-

³³ *Zétény* 1948. 210. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 439.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; OSzK Gyászsíjel (apjái 1860. és anyjái 1869).

³⁴ *Kapronczay – Angetter* 2012. 98. o.; *Zétény* 1948. 212–213. o.; *Szögi* 1994. 135. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; KMTT 17. o.

³⁵ *Zétény* 1948. 213. o.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; Szül. akv. Dunaszerdahely, OSzK Kéziratár Oct. Hung. 483.; OSzK Gyászsíjel.

dik felétől a lipótvári várórségnél szolgált. A vár 1849. február 2-án történt feladásakor a császáriak fogságába esett. Sorstársaival Königgraetzben raboskodott, a szabadságharc végéig.

Később a Komárom megyei Nagymegyeren lett orvos, s itt hunyt el kerületi, illetve uradalmi orvosként 1884. április 15-én. (Özvegye Duszibaba Erzsébet volt.)

szigethvári SZIGETHY (eredetileg **SZIGETHVÁRI**) **MIHÁLY**³⁶ Kaposváron született 1810. október 10-én. Szülei Sz. István és Marczel Julianna voltak. A római katolikus vallásra keresztelték. Orvosi, sebész- és szülész-mesteri oklevelét 1837-ben a pesti egyetemen szerezte. Később orvosként szolgált Somogy megye babócsai járásában, a Fejér megyei Adonyban, illetve 1848-ban a Vác–Szob vasutat építő társaság orvosa lett. 1848. május 30-án Pestről jelentkezett honvéd orvosnak.

1849. július elején a Szombathelyen, majd Pápán alakuló 7. honvédszászlóalj főorvosává nevezték ki. A szeptember elejére „kész” zászlóalj ekkor a drávai őrvonalra került, majd részt vett a Jellačić elleni harcokban. Később a feldunai sereg, majd december közepétől a lipótvári várórség kötelékében szolgált, annak 1849. február elején történt feladásáig. Ezt követően a szabadságharc végéig a königgraetzi várbörtönben raboskodott.

1855-ben Pesten volt praktizáló orvos (amely év júniusában ugyanitt elhunyt hitvese, szül. Saager Mária 48 évesen, 17 évi házasság után.).

SZTUDÉNYI (STUDÉNYI) FERENC³⁷ tatai származású volt, 1813 körül született és a római katolikus vallást követte. Orvos-sebész diplomáját 1841-ben a pesti egyetemen szerezte, ahol később a „baromorvosi” (állatorvosi) vizsgát is letette. 1846–1847-ben a cs. kir. 63. gyalogezrednél volt alorvos, a galíciai Tarnopolban. 1848 júniusában Pestről jelentkezett honvédorvosnak.

Július elején ki is nevezték a Pesten alakuló 2. zászlóalj alorvosának, szolgálatáról azonban nem találtunk adatot.

TÜSKE (eredetileg **DORN**) **FERENC**³⁸ Győrben született 1817. november 29.-én, D. (később Tüske) György és Illyés Zsuzsanna gyermekeként, evangélikus vallású volt. Tanulmányait a pesti egyetemen végezte, ahol 1843-ban avatták orvossá (sebész-mesterré). Ezt követően „a sorkatonaságnál lett orvos”. 1848. május 28-én nyújtotta be pályázatát, melyben honvéd orvosi beosztást kért.

A Szombathelyen alakuló 7. zászlóaljhoz nevezték ki alorvossá 1848. július elején. Zászlóaljával szeptembertől részt vett a Jellačić elleni hadműveletekben, majd a feldunai seregben, december második felétől a lipótvári várórségnél szolgált. A vár 1849. február 2-án történt feladását követően őt is Königgraetzbe vitték mint hadifoglyot.

³⁶ Zétény 1948. 215. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 5. csomó 605.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; OSzK Kézirattár Oct. Hung. 433.; MNL OL A 3386. Szül. akv.; OSzK Gyászjel (feleségéé, 1855.).

³⁷ MNL OL H 146. Folyamodványok 4. csomó 445.; *Közlöny* 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.

³⁸ Zétény 1948. 222. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 4. csomó 452.; *Közlöny*, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.; OSzK Kézirattár: Oct. Hung. 433. (A szabadságharc első hadifoglyai); OSzK Gyászjel.; MNL OL A 2627 Szül. akv.

A szabadságharc után ismét katonáorvos lett a cs. kir. hadseregben, és hosszú szolgálatát követően az 51. gyalogezred ezredorvosaként (főorvosaként) vonult nyugugalomba 1880-ban. (Felesége, nyéki Németh Anna 1880. szeptemberében Kolozsváron hunyt el 65 évesen.)

WALTER FERENC³⁹ a Krassó megyei Lugoson született 1822-ben, római katolikus vallású. 1847-ben a pesti egyetemen avatták sebész- és szülész mesterré. 1847 májusától szeptemberig a zömével Pest-Budán állomásozó cs. kir. 5. Bervaldo tüzérezredben volt gyakorló orvos. 1848. május 24-én az elsőők között jelentkezett honvédorvosnak.

Július elején a Debrecenben alakuló 10. zászlóaljhoz nevezték ki főorvosnak. A zászlóalj augusztus első napjaiban érkezett a délvidéki hadszíntérre – a Temesi Bánságba –, s az itt folyó harcokban vett részt egészen az év végéig. Ekkor Görgei tábornok feldunai hadtesthez vezényelték, melynek kötelékében részt vett a téli hadjáratban. Ennek során, 1849. február 16-án Walter az említett hadtest Kmety György alezredes vezette hadosztályának „rendező”, azaz vezető főorvosa lett. E tisztségében – egy július 15-én kelt kimutató szerint – már törzsorvos őrnagyként teljesített szolgálatot a Kmety tábornok önállóvá lett és akkor már Délvidéki hadsereghez beosztott seregtesténél.

ZAKARIÁS (ZACHARIÁS) MIKLÓS⁴⁰ erdélyi magyar-örmény családból származott. Orvosi és sebészi oklevelét 24 évesen a kolozsvári egyetem orvos fakultásán szerezte.

1848. augusztus 3-án Pozsonyban kelt folyamodványában elmondja, hogy 1848 tavaszáig a kolozsvári református kollégium orvosa volt, és 1848. június 30-án nevezték ki a Pozsonyban alakuló 4. honvédzászlóalj alorvosává. Később főorvosi előléptetést kért az akkor Erdélyben alakulóban levő négy honvédzászlóalj valamelyikéhez. (Kérését br. Meszéna István százados, a zászlóalj akkori ideiglenes parancsnoka is támogatta.) Ennek eredményeként október 3-án főorvossá nevezték ki a Marosvásárhelyen szerveződő 12. zászlóaljhoz. Ez a zászlóalj októbertől részt vett a székelyföldi honvéd haderő harcában, Háromszék november–december folyamán vívott önvédelmi harcában, valamint az 1849. február elején az Urban alezredes vezette Bukovinából Észak-Erdélybe betört császári erők kiverésében (február 26.).

Az említett harcokban részt vett Zakariást Bem altábornagy 1849. június 26-án törzsorvos őrnagyi előléptetésre terjesztette fel a hadügyminisztériumhoz.

*

Az elsőként kinevezett honvédorvosok fenti vázlatos életrajza több következtetés levonására is alkalmat nyújt. Így annak megállapítását, hogy a kinevezett első 31 honvédorvos zömének életkora meghaladta a 30 évet, ami azt jelentette, hogy már hosszabb – általában nemcsak általános orvosi, de a honvédseregnél szükséges sebészi stb. – gyakorlattal rendelkeztek. (Közülük öten pedig korábban speciális katonáorvosi feladatokat is elláttak a cs. kir. hadseregben.)

³⁹ Szinnyei 1906. XIV. 1416. o.; Hőgyes 1896. 243. o.; Zétény 1948. 228. o.; MNL OL H 146 5. csomó 560.; Uo. Hadügyminisztérium. Általános iratok 1849. 23 842.; Közlöny, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o.

⁴⁰ Zétény 1948. 231. o.; MNL OL H 146 Folyamodványok 5. csomó 566.; Közlöny, 29. sz. (1848. július 8.) 115. o. és 118. o.

Nemzetiségüket tekintve többségük magyarországi német volt, és polgári, azaz nem nemesi származású. Figyelembe veendő továbbá, hogy a kinevezett orvosok közül hatan zsidó családból származtak – ami mintegy előre vetítette a honvédsereg későbbi orvosi karának összetételét, amelyben mintegy 15-18%-ot tett ki a zsidó születésű orvosok aránya.

Az elsőként kinevezett honvédorvosok zöme a pesti egyetemen nyerte diplomáját, de többen közülük a bécsi Josephinumban (orvosi egyetemen) lettek doktorok. Affumi Antal, Bányai Farkas és Zakariás Miklós viszont a kolozsvári egyetem sebész szakán doktorált, miként az erdélyi ’48/49-es’ honvédsereg későbbi honvédorvosainak többsége is itt végzett.

A kiválasztás a jelentkezett orvosok köréből szerencsésnek tekinthető. Czindery Pál, Heinczman Ágoston, Kálazdy Ignác, Kozma József, Matavovszky Ferinánd, Rosenberg Károly, Szabó Vazul és Walter Ferenc a későbbiek folyamán törzsorvos lett a honvédseregben. Míg tudomásunk szerint csak Herdegen/Kardossy Ede és Stöckl József hagyták cserben később, a szabadságharc folyamán a honvédsereget.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács 2000. *Ács Tibor: Mészáros Lázár rendeleteiből.* In: *A szabadságharc egészségügye és honvédorvosai.* I. Szerk. *Kovács István* et al. Budapest, 2000. 117–129. o.
- Gazda 2000. *A szabadságharc egészségügye és honvédorvosai (korábbi és élő szerzők munkáinak válogatásából).* S. a. r. *Gazda István.* A mű tervezését készítette *Kapronczay Károly.* I–II. k. Piliscsaba–Budapest, 2000.
- Habermann 1992. *Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez.* Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. Szeged, 1992.
- Högyes 1896. *Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről,* Budapest, 1896.
- Kapronczay 1979. *Kapronczay Károly: Az 1848-1849. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön.* *Honvédorvos,* 31. (1979) 3–4. sz.
- Kapronczay – Angetter 2012. *K(ároly) Kapronczay – D. Angetter: Szabó, Basilius (Vazul) in Österreichisches Biografisches Lexikon 1815–1950.* Bd. 14. Wien, 2012.
- KLÖM XIV. *Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén 1849. január 1. – 1849. április 14.* Budapest, 1953.
- KMTT *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat 1847/48. évi évkönyve*
- Lukács 1986. *Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei.* Budapest, 1986.

- Magyar orvoséletrajzi lexikon 2004. Magyar orvoséletrajzi lexikon. Összeállította *Kapronczay Károly*, szerk. *Tóth Magda*. Budapest, 2004.
- Mikár* 1869. *Mikár Zsigmond*: Honvéd Schematismus, vagyis az 1848/49-iki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtisztok névkönyve. I. k. Pest, 1869.
- Molnár* 1996. *Molnár András*: A 7. honvédszászlóalj történetéről 1848–1849. Tüske Ferenc honvédorvos visszaemlékezése. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 21. (1996) 3. sz. 66–76. o.
- Novák* 1889. *Novák Mihály*: Zala vármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1889.
- Szalkai* 1887. *Szalkai Gergely*: A hatodik honvédszászlóalj története. *Hazánk*, 7. (1887) 1. sz. 117. o.
- Századunk név-változásai 1895. Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedélylyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893., név nélkül. Budapest, 1895.
- Szinnyei* 1891–1914. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Szögi* 1994. *Szögi László*: Magyarországi diákok a Habsburg Monarchia egyetemén 1790–1850. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. I.) Budapest, 1994.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán* 1987. *Urbán Aladár*: A „Mészáros” hadigőzös 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. sz. 673., 682. o.
- Varga* 2000. *Varga Júlia*: A Kolozsvári Királyi Liceum hallgatói (1784–1848). Piliscsaba, 2000.
- Zétény* 1948. *Zétény Győző*: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948.

Gábor Bona

THE FIRST MEDICAL OFFICERS OF THE HUNGARIAN HOME DEFENCE FORCES

(Abstract)

Hungarian Prime Minister Count Lajos Batthány ordered the organization of ten volunteer battalions – the basis of the latter Home Defences Forces – in the middle of May 1848. In accordance with the costumes of the era, military doctors were also necessary. The application was successful, and sixty people applied for the ten head surgeon and twenty junior surgeon positions. The medical officers were assigned in the end of June and in the beginning of July. The selection of the assigned medical officers proved to be fortunate, later only a few of them escaped from the war for independence. However,

many of them reached a higher rank and finished the war as medical majors. Based on the applications and the biographical data of the above mentioned doctors, the average age of the assigned medical officers exceeded 30 years, which means that in 1848 they had already had several years of practice, furthermore, many of them had served in the imperial army and had special knowledge which was necessary to become a military surgeon.

Gábor Bona

DIE ERSTEN MILITÄRÄRZTE DER HONVÉD-ARMEE

(Resümee)

Mitte Mai 1848 ordnete Ministerpräsident Graf Lajos Batthyány die Aufstellung eines aus zehn Freiwilligen bestehenden Bataillons – dem Kern der späteren Honvéd-Armee – an. Hierzu wurden den Sitten der damaligen Zeit entsprechend auch Ärzte benötigt. Die veröffentlichte Ausschreibung war erfolgreich, für die zehn Chefarzt- und zwanzig Unterarztposten bewarben sich etwa sechzig Personen. Ihre Ernennung erfolgte Ende Juni und Anfang Juli. Die Auswahl der ernannten Ärzte erwies sich als erfolgreich: Nur wenige von ihnen haben den Freiheitskampf später im Stich gelassen. Mehrere von ihnen beendeten dagegen den Freiheitskampf in einer höheren Position, als Stabsärzte, das heißt im Rang eines Majors. Den eingereichten Anträgen – und den Angaben der Lebensläufe der erwähnten Ärzte – zufolge überstieg das Durchschnittsalter der zu dieser Zeit ernannten Militärärzte 30 Jahre, was bedeutet, dass sie im Jahr 1848 bereits eine Berufserfahrung von mehreren Jahren hatten. Zudem verfügten mehrere von ihnen aufgrund des früheren Dienstes in der kaiserlich-königlichen Armee über spezielle Kenntnisse, die beim Militär notwendig waren.

Gábor Bona

LES PREMIERS MÉDECINS MILITAIRES DE L'ARMÉE HONGROISE

(Résumé)

À la mi-mai 1848, le premier ministre comte Lajos Batthyány a ordonné la formation de dix bataillons de volontaires, noyau de la future armée hongroise. Pour ce faire, il fallait aussi recruter des médecins. L'appel à candidatures fut un succès, quelque soixante personnes ont postulé pour les dix postes de médecin-major et les vingt postes de médecin aide-major. Ils ont reçu leur nomination fin juin et début juillet. Leur sélection fut une réussite, car peu ont trahi la guerre d'indépendance par la suite. En revanche, plusieurs d'entre eux ont été promus médecins commandants avant la fin de la guerre d'indépendance. Selon leurs dossiers de candidature et leurs données biographiques, l'âge moyen de ces médecins militaires était supérieur à 30 ans, ce qui veut dire qu'ils avaient déjà plusieurs années d'expérience en 1848. En outre, plusieurs d'entre eux disposaient de connaissances médicales militaires pour avoir servi dans l'armée impériale-royale avant.

Габор Бона

ПЕРВЫЕ ВОЕННЫЕ ВРАЧИ СОЛДАТСКОЙ АРМИИ

(Резюме)

В середине мая 1848-ого года премьер-министр граф Лайош Баттьяни приказал создать батальон, состоящий из десяти добровольцев – означающий в дальнейшем ядро армии. Для этого по принятым в те времена правилам нужны были и врачи. Объявленный конкурс был успешным, на позиции десяти главных врачей и двадцати младших врачей объявилось около шестидесяти врачей. Они были назначены в конце июня, начале июля. Выбор получивших назначение врачей оказался удачным: лишь немногие из них в дальнейшем не участвовали в борьбе за свободу. Многие из них, однако, завершили борьбу за свободу в более высоких званиях старшими врачами, то есть заслужившими звания майора. В поданных заявлениях и биографиях согласно данным упомянутых врачей говорилось, что средний возраст военных врачей, которые были назначены в то время, превышал 30-и лет, это означало, что в 1848-ом году у них уже было несколько лет практики, и что многие из них служившие в императорско-королевской армии имели ранее также специальные знания, которые были необходимы в войсках.

EGY BATTHYÁNY-RELIKVIA AZ EGYKORI ARADI EREKLYEMÚZEUMBÓL

A muzeológia egyik legkényesebb szakmai kérdése a nagy történelmi személyiségekhez, vagy eseményekhez kötött tárgyak eredetiségvizsgálata, származástörténetének megállapítása, ami alapján eldönthető, hogy valóban relikviával van-e dolgunk. Kényes kérdés, mert az emberi közösségek kifejezetten igénylik a relikviákat, legyen az nemzet vagy csak a rokonságot felölelő kis közösség. Az általuk relikviának tekintett tárgyról – főleg ha azt már generációk óta közmegegyezés tartja annak – pedig csak nehezen, vagy sehogyan sem akarja elfogadni a profán származás tényét. Emellett nehéz is korrekt választ kialakítani a kérdésben, mert amíg a tárgy eredetiségét többé-kevésbé meg lehet állapítani, a személyhez tartozást sok esetben már csak a szubjektív vélemény támogatja, vagyis hiszem vagy sem.

Emellett az sem mindegy, hogy kitől származik a relikviává minősítés. Az ószerestől ezt nehezebben hiszik el – pedig micsoda fantáziával képesek szellemdús történetekkel köríteni egyes tárgyaikat! –, mint valamely tekintélyesebb embertől, aki még kapcsolatban is volt a relikviához köthető személlyel vagy eseménnyel. Ha pedig egy régi közgyűjteményből származik a relikvia, az már majdnem az abszolút igazság. Pedig jónéhány darabról bebizonyosodott már, hogy valójában nincs köze a relikviaságának alapot adó dologhoz. Úgy érzi az ember ilyenkor, hogy szentségtörést követ el (amit nem egyszer fejére is olvasnak rosszul értelmezett hazafiságból, vagy egyszerűen csak a múlt tiszteltétől feltűzelődött s a kedvenc szívmelegengető történetük „bizonyítékának” elvesztésétől csalódottak), mégis meg kell osztania kutatása, s ebből fakadó elemzése eredményeit.

Ilyen problémával szembesültünk az egykori Aradi Ereklýmúzeum (ma a Complexul Muzeal Arad közgyűjtemény által őrzött) anyagának tudományos feldolgozása során. Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok egyik szabályjának vizsgálata nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy az aradi vértanúk kivégzését követő évben rendszeresített markolatformával ellátott fegyver nem lehet a vértanúhoz köthető relikvia. Ez talán a gyűjteménybe kerüléskor is feltűnhetett, de hát a szablyát maga a főispán juttatta a múzeumba, lehetett a történetben kételkedni?¹ Pedig elődeink sem voltak mentesek minden gyarlóságtól, bár kétségtelen, hogy a relikviateremtő igyekezetüket kevésbé, vagy talán semennyire nem sarkallta az anyagiasság.

Az Aradi Ereklýmúzeum gyűjteményének egyik kiemelkedő relikviája a mártír miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf sapkája.² Ismertetése mellett a történet hitelességét vizsgáló írás tisztelgés a mester előtt, akinek életművében talán a Batthyány-kutatás a legnagyobb jelentőségű.

¹ A kérdéses tárgy a CMA nyilvántartásában Nr. Marcare 1129 leltári szám alatt található. A problémát részletesen bemutatja: *Kedves* 2011. 21–27. o.

² Complexul Muzeal Arad Nr. Marcare 1522 leltári szám alatt található.

A 2009–2012 között zajló, s az Aradi Erekllyemúzeum anyagának tudományos feldolgozására irányuló nemzetközi projekt első részében folyó kutatás során bár nyilvánvaló volt, hogy a sapkával különleges darab került felszínre, több problémával is szembesültünk. A sapka belső bőrbélésére írott, s ezért nagyon nehezen kibetűzhető szöveg szerint ugyanis nem egyszerűen egy Batthyányhoz kapcsolódó tárgyról volt szó, hanem arról, amit a vértanú kivégzésére viselt. A legnagyobb problémát ezzel kapcsolatban az jelentette, hogy tudomásunk volt egy másik közgyűjteményben őrzött ugyanilyen relikviáról, ami akkoriban némi közfigyelmet is kapott. Túl voltunk már a Batthyány-emlékéven és egy gyönyörűen kivitelezett, a miniszterelnök életpályáját feldolgozó tartalmas kötetben kiváló minőségű fotón is közreadták a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött relikviát a következő kísérő szöveggel: „Batthyány Lajos házispapkája, melyet a siralomházban viselt (a következő képen ez látható a kivégzéshez vezetett gróf kezében)”.³ Mások is tényként kezelték, a Batthyány-relikviák ismertetésekor, hogy a kivégzéshez kötődő tárgyi emlék a Nemzeti Múzeumban van.⁴

A grófnak természetesen lehetett két, vagy akár több házispapkája is, azonban az nyilvánvaló, hogy a kérdéses időben nem lehetett kettő is nála. A feldolgozásra rendelkezésünkre álló rendkívül rövid idő nem tett lehetővé hosszadalmas kutatást, így az eredet teljes hitelességének kérdése eldöntetlen maradt, s a tárgy a közgyűjteményi nyilvántartásban szereplő meghatározással került be a kiadott katalógusba.⁵

Az eltelt időszakban lehetőség nyílt mindkét sapka alaposabb vizsgálatára és a hozzájuk kötött történetek forrásokkal való összevetésére is. Megállapítható, hogy hasonló korú, díszítésében, stílusában a XIX. század derekának divatját követő, biedermeier ízlésű darabok, amelyek sem az anyag, sem pedig a készítés technikájának vonatkozásában nem zárják ki a Batthyány Lajos életében való keletkezést. Az Aradon őrzött sapka különben kifejezetten érdekes technikával készült. Anyaga kétféle zsinór, amelyeket sűrű, finom horgolással dolgoztak össze. A sötétkék színű, vastagabb zsinórt egy egészen sötét tónusú és egy világosabb, bolyhos anyagból alakították ki, ami sajátos színjátszó-vibráló hatást eredményez. A vékonyabb zsinór nagyon finoman eldolgozott aranyszínű fémshálakból lett összesodorva. Hét ilyen aranyszínű a sapka tetejének közepén lévő, aranyszálalal behúzott gombtól kiindulva fut lefelé, és horgolással rögzíti egymáshoz a vastagabb zsinórokat. Ezek szolgálnak egyúttal díszítő motívumként is, ahogyan kígyózó vonalvezetéssel, a sapka alját lezáró, dupla aranyszínőrből kialakított szegélyhez csatlakoznak be. Ez a zsinórszegély rögzíti a külső szövetanyaghoz a világos tónusú drapp bőrbélést. A sapka 57 cm-es fejbőséggel és 8 cm-es magassággal készült. Stílusában, méretében hasonló a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött sapkához, amely anyagában azonban jelentősen eltér. Közgyűjteményi leírása: „piros és aranyszínű fonállal himzett kék anyagból, aranyszínőrral díszítve, világos drapp bőrrrel bélelve. Kerek fejrészén ívelt gerezdmdinta, közepén lapos pomponnal, egyenes oldalán leveles ágmotívum.”⁶ A relikvia közgyűjteménybe kerülésének története pontosan nyomon követhető, és ami a lényeges: hiteles helyről származik. 1876-ban a mártír miniszterelnök egyetlen fiának nevelője, Than

³ Molnár 2007. 155. o.

⁴ Múlt-kor történelmi magazin 2008. október 6. – https://mult-kor.hu/20081006_relikviak_emlekeztetnek_a_vertanukra (A letöltés időpontja: 2019. február 5.)

⁵ Kedves 2012. I. 118. o. (A tárgy leírása Ságvári Györgytől.)

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum 1876.176.3. leltári szám alatt. Leírását fotóval közreadja: Simon V. 1988. 40. o.

Sándor adományozta a múzeumnak. Ezt megelőzően az özvegy, Zichy Antónia grófnő dákai kastélyában őrizte férje más tárgyaival együtt. A kapott információk alapján az egykori múzeumi ör teljes meggyőződéssel írhatta a műtárgy törzslapjára „Batthyány Lajos gróf viselte fogsága idején.”⁷

De milyen körülmények között került közgyűjteménybe vizsgálódásunk tárgya, az aradi sapka? Erről a korabeli leltárkönyv megsemmisülése (esetleg elkallódása?) miatt csak a belső bőrbélésen található korabeli szöveg tájékoztat. „Dzwonkovszky Gróf Károlyi György könyvtárnoka a sapkát 1849-től mint ereklyét őrizte, s kevés halála előtt nekem ajándékozta, azt állítván, hogy ez volt szegén Bathyány Lajos fején kivégzés-
tetésekor. Walther Géza”

A szövegben szereplő két személy már kevésbé közismert, mint az előző tárgy adományozásában szerepet játszó. Emiatt merült fel a kérdés, hogy volt-e valamilyen kapcsolatuk Batthyányval, illetve a kivégzéssel. A válasz egyértelműen igen. A konkrét adományozó Walther Géza édesapja és nagybátyja is annak a Károlyi György grófnak a szolgálatában állt a XIX. század derekán, akinek a háza népe szoros kapcsolatban volt Batthyányval mind letartóztatása, mind pedig Újépületbeli fogsága időszakában. Walther László ügyvéd a Károlyi-család levéltárosaként az 1840-es években szinte állandóan a pesti palotában tartózkodott, az oda áttelepített iratanyag rendezésével foglalkozott. Bátyja, Károly perceptorként az uradalmi gazdálkodás irányításában működött közre.⁸ Teljesen hihető tehát, hogy Károlyi György egyik legbizalmasabb emberétől a relikviához jutott. Ez a bizalmas ember pedig nem volt más, mint József Dzwonkowski, aki nem egyszerű könyvtáros volt a Károlyi-palotában. 1831-ben a lengyel szabadságharc oroszok általi leverése után menekült Magyarországra, mivel állítása szerint vezérkari tisztként harcolt. Erre a kutatás ugyan nem talált eddigi adatot, de az kétségtelen, hogy az önálló lengyel kormányzati szervezetben tanácsosként dolgozott. Károlyi György tehát mint lengyel szabadságharcost fogadta a szó szoros értelmében bizalmába, s vonta be gyermekei nevelésébe. A lengyel menekült ugyanis kitűnően beszélt franciául, emellett komoly művészeti érzékkel is rendelkezett, a festegetés mellett kitűnő grafikákat is készített.⁹ De hogyan került kapcsolatba a vértanú miniszterelnökkel?

Az bizonyos, hogy többször is találkoztak, hiszen Batthyány gyakori vendég volt a pesti Károlyi-palotában. Letartóztatásakor is jelen volt 1849. január 8-án, ami ebben a palotában zajlott le. Az viszont teljesen kizárt, hogy kivégzésekor a gróf közelében lehetett volna, így jutván a relikviához. Dzwonkowski ugyanis beállt a honvédseregbe és 1849. január végétől századosként Klapka vezérkarában szolgált, még a komáromi erődben is.¹⁰ Emiatt elvileg jogosult volt a büntetlenséget biztosító menlevélre, azonban valószínűsíthető, hogy ezt nem vette igénybe. 1849. július 14-én ugyanis a Pestre egy napra bevonuló orosz előcsapatból tisztek érdeklődtek intenzíven utána a Károlyi-palotában, ami nyilvánvalóvá tette az egykori lengyel szabadságharcos veszélyeztetettségét. Károlyi György feleségének, Zichy Karolina grófnőnek az elmondása szerint ezért Damet álnéven

⁷ Itt mondom köszönetet Kollár Csillának, aki értékes adatokkal szolgált Batthyány Lajos Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött házisapkájáról.

⁸ *Kalla* 2010. 15. o.

⁹ *Kovács* 2015. 205. o. és *Vasárnapi Újság*, 36. sz. (1885. szeptember 6.) 581. o.

¹⁰ *Bona* 2008. I. 308. o.

a tótmegyeri Károlyi-kastélyban bújtatták hetekig.¹¹ A későbbiek során, amikor az utolsó orosz csapatok is elhagyták az országot, visszakerült a palotába. Kérdés, hogy volt-e ott alkalma a relikvia birtokába jutni. Mint ahogy az is kérdés, hogy egyáltalán létezett-e olyan fejedő, amely a miniszterelnök vértanúságához kötődik.

A második kérdésre egyértelműen igennel válaszolhatunk, egymástól független források is hírt adnak arról, hogy Batthyány Lajos fogsága idején házisapkát viselt, mi több ez a fején volt még akkor is, amikor a kivégző helyre kísérték. Ez olyannyira köztudott volt, hogy újratemetését követően még egy festmény is készült a történetről. Jankó János 1877-ben Batthyány Lajos utolsó menete címmel egy mára elkallódott festményén hiteles ábrázolásra törekedett a katonák őrizetében az Újépület kapuján kilépő Batthyányról, aki a lelkészbe karol, már levett sapkáját a jobb kezében tartva. A kép másolata szerencsére megmaradt az Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményében.¹² Jankó híres volt a hűségre és a legapróbb részletekre is kitérő pontos ábrázolásmódjáról, így csak sajnálni lehet, hogy a kézben tartott sapkáról a dolog természeténél fogva részletek nem derülnek ki, csak a kék szín a biztos.¹³

Korabeli leírások és tudósítások pontosabb információkat is adnak Batthyány sapkájáról. Ezek közvetlenül a kivégzése utáni napokban már hírlapi tudósításban is szerepeltek. A *Wiener Zeitung* október 11-ei számában a következőket írják róla: „sein Haupt bedeckte eine lichtblaue, mit Silber gestickte Mütze”.¹⁴ Feltehetően ezt vették alapul a korabeli tudósítások, illetve az újratemetése időszakában új érdeklődést kiváltó Batthyány-vértanúság történetek.

A szemtanúk illetve az azok elmesélését továbbadó források is hasonló sapkáról tudósítanak. Leghitelesebb közülük Ludwig János katonaorvos visszaemlékezése, akit a nyakán ejtett életveszélyes sebe miatti elvérzéstől ájuldozó Batthyány mellé rendelték október 6-án. Ludwig pontosan leírja a vértanú ruhadarabjait, aminek felvételében ő segítette délután fél 6 körül, amit így zár: „a gróf még egy arannyal horgolt kékselyem házisapkával fedé be fejét, s aztán megindult a szomorú menet.” Visszaemlékezésében a sapka további sorsára is utalást tesz, leírja, hogy az ítéletet felolvasó hadbíró szavai után a kivégzőhelyen Batthyány „jobbjaival sapkáját vette le, baljával pedig tisztos kopasz fejét simítá meg. E pillanatban a lelkész rögtön felém fordult, s én elfogultságomban odanyújtám neki a sapkát, melyet az gyorsan elrejtett öltözetébe, s a gróft letérdelteté, háttal az Újépületnek.” Eszerint a sapka a tábori lelkészhez került. Az elbeszélés, ami évekkel az események után keletkezett, annyiban problémás, hogy a katonaorvos 1849. októberi feljegyzése erről nem tesz említést, és a legendás utolsó szavakat is teljesen másképpen írja le, mint a közismert történetek.¹⁵ Szemtanúkra hivatkozva a Batthyány vértanúságát újra-

¹¹ *Éble* 1897. 94. o. A szerző a szabadságharc és az azt követő megtorlás időszakának történéseit Károlyi György gróf titkárának, Bártfay László addig ki nem adott, 1849. január 5. és 1851. január 29. között vezetett, és a Károlyi-levéltárban őrzött naplójegyzetei alapján foglalta össze. A naplónak két kiadása is van – egy pontatlan: *Ács* [1944.] 243–318. o. és egy pontos: *Jenei* 1969.

¹² Complexul Muzeal Arad Nr. Marcare 737. leltári szám alatt található.

¹³ A festmény keletkezését feldolgozza *M. Kis* 1961. 19. o. A művész pontosságra törekvését kitűnően bemutatja *Turok* 2016. 86–88. o.

¹⁴ A cikket teljes terjedelmében közli: *Károlyi* 1932. II. 586–588. o.

¹⁵ Complexul Muzeal Arad 32/1. doboz. MR. 1222. Ludwig Jánosnak a Batthyány ápolására és kísérésére vonatkozó visszaemlékezését idézi: *Farkas* 1908. 92–98. o. és utal rá: *Friedreich* 1927. 146. o. is. Itt jegyezzük meg, hogy hivatalból Anton Bée törzsorvosnak kellett volna kísérenie Batthyányt kivégzéséhez, de őt a

temetése alkalmával bemutató kiadvány szerint a mártír „föltérde bocsátkozva leemelé ezüsttel himzett kék házi sipkáját, s amennyire csak aléltsága engedé, hangosan kiáltott: Éljen a haza! Alles Jager!”¹⁶

Látható tehát, hogy a források mind megegyeznek abban, hogy sapka kísérte a mártírt utolsó útján, fején vagy kezében. A kék szín is egyértelmű, és az is, hogy fémszálakkal volt díszítve. A leghitelesebbnél még az aranyszál is megegyezik a közgyűjteményekben őrzött mindkét darabbal. Feloldhatatlan problémaként mutatkozik viszont az, hogy ahol a sapka anyagát is megjelölik, ott mindenhol selyem szerepel, márpedig egyik relikviának tartott darab sem készült selyemből. Az aradira különösen nem vonatkozatható, hiszen míg a Nemzeti Múzeumban őrzött sapka anyagát egy nem hozzáértő, ráadásul izgatott szemlélő selyem alapanyagúnak is vélheti, a zsinórananyagból készülnél ez aligha hihető. Ez tehát igencsak az aradi relikvia ellen szól, legalábbis abban a vonatkozásban, amit adományozója írt róla Batthyány kivégzése kapcsán. Az is igaz viszont, hogy a Ludwigtól származó legrészletesebb leírás „arannyal horgolt” technikát említi, ami teljesen ráillik Walther Géza adományára, azt is mondhatjuk, hogy ezzel a sapka különleges sajátosságát, mint a leglényegesebb ismertetőjegyet jelölte meg.

A két közgyűjteményben megőrzött relikvia összetevése a Batthyány Lajos által 1849. október 6-án viselt fejfedőről szóló korabeli visszaemlékezésekkel, illetve a kivégzéssel kapcsolatos leírásokkal tehát nem hozott kétséget kizáró eredményt. Mindkét házisapkával kapcsolatban merültek fel ellenérvék.

Ezek után már csak a tárgyak közgyűjteménybe kerülésének a vizsgálata, s ezzel összefüggésben az adományozók által közöltek hitelességének a mérlegelése vihet közelebb a relikvia azonosításához. Itt azonban már jóval nagyobb teret kap a szubjektivitás, és bizony találgatásoknak is teret kell engedni, hogy az a láncolatot felépíthessük, amely a tárgynak a nevezetes személytől vagy eseménytől a közgyűjteménybe kerülését végigköveti. Ebben a vonatkozásban könnyebb helyzetben vagyunk az aradi relikviával, mert ott az adományozó által írott hitelesítő adatok közvetlenül magához a sapkához kötik az információt. Megfogalmazása pedig egyértelmű, Batthyány kivégzések szerepet játszó tárgyról van szó. Bizonytalanságot csak az okoz, hogy az adományozó közvetett úton jutott a tárgy birtokába, s fontosnak tartotta megjegyezni az „azt állítván” megjegyzésével, hogy az információ nem saját tapasztalatából, hanem más ember közléséből származik. Ha visszafelé próbáljuk a tárgy múzeumba kerülésének útját feltárni, a következőket állapíthatjuk meg.

Walther Géza az aradi Kölcsey Egyesület „szabadságharci múzeumi bizottságának” 1891-es felhívására ajánlotta fel az 1892. október 6-án látogatók előtt megnyíló Aradi Ereklýmúzeumnak a nála lévő Batthyány-relikviát. Az akkor már nyugalomba vonult, köztisztviselőként álló férfiú egész életét Károlyi György gróf szolgálatában töltötte, mégpedig a legbizalmasabb állásokban. Édesapját követve a Károlyiak levéltárosa lett, majd a nevezetes házisapka tulajdonába kerülése idején a grófi család főpénztárnoka volt, az

gróf elutasította magától a sebelltátása körül játszott erőszakos szerepe miatt, amelyből nyilvánvaló volt, hogy tevékenysége nem az orvosi segítségre, hanem a kivégzésre alkalmas állapotba hozásra irányult. Így került Batthyány mellé Ludwig János. Friedreich azonban inkább Bée kísértői szerepének elfogadására hajlik, s ez magyarázná Ludwig tévedését az utolsó szavak vonatkozásában.

¹⁶ Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, 1870. 20. o.

elhunyt György gróf hagyatékának kezelésével megbízva.¹⁷ A nyolcvanas éveiben járó József Dzwonkowskival igen szívélyes, atyai kapcsolatot ápoló gyerekkorától kezdve. Az idős lengyel hazafi (s nem mellesleg a magyar honvédsereg veteránja) jó barátságot ápoló Walther Géza édesapjával, Lászlóval, tehát minden kétség nélkül elfogadhatjuk az ajándékozás tényét. A relikvia útja így az 1850-es évekig megszakítás nélkül követhető.

De hogyan került a házisapka Dzwonkowski birtokába? Erről bizony semmilyen hiteles adattal nem rendelkezünk, s a korábban elmondottak alapján kizárhatjuk, hogy 1849 októberében a lengyel szabadságharcos Pesten tartózkodva hozzájuthatott volna a kivégző helyen gazdátlanul maradt sapkához. A szemtanúk közül egyedül Ludwig számolt be a sapka sorsáról, miszerint az az elítéltet kísérő tábori lelkészhez, név szerint Ungváry Györgyhoz került.¹⁸

A tábori lelkész igen érdekes és vizsgálódásunk szempontjából figyelemre méltó alakja volt a szabadságharcnak. Pesti káplánként 1848 nyarán jelentkezett a nemzetivé átfórmálódó hadseregbe, aminek nyomán a Délvidéken harcoló 3. (Ferdinánd) huszárezred tábori lelkészének nevezték ki. Az ezredben kitűnően szolgált a hadműveletekben sűrűn bevett huszárok lelki gondozását és látta el egyéb lelkipásztori teendőit, aminek elismeréseként 1849 tavaszától a fővárosi honvéd térparancsnokság tábori lelkésze lett. Júliusban azonban nem követte a visszavonuló honvédeket, jelentkezett a bevonuló császári-királyi csapatoknál. Itt gyanúsra találva magyar szolgálatát végül hadbírósi eljárás alá vonták októberben, de szabadlábban maradhatott, sőt, ideiglenesen szolgálattételre osztották be a pesti császári kerületi hadbírósi mellé. Így került Batthyány kivégzéséhez, voltaképpen maga is ítéletre várva. Október 30-án aztán a hadbírósi igazolta, és visszavették a 3. huszárezred tábori lelkészének.¹⁹ Arról semmi adattal nem rendelkezünk, hogy kapcsolatba került-e a Károlyi-palotával vagy Dzwonkowskival. A lánc itt tehát megszakadt, de a tábori lelkész pesti ismeretségei, honvédseregbeli szolgálata, valamint a császári-királyi hadseregbeli állása által nyújtott szabadabb mozgástere, és egyházi mivoltából adódó védettsége könnyebb lehetőséget adott arra, hogy a mártír miniszterelnöktől származó becses emléket a Károlyi-palotába juttassa.

Ezek után nézzük meg, hogy ennél a némileg bizonytalan lábakon álló származástörténetnél a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött relikviáé mennyivel biztosabb, s nem ingatja-e meg azt még jobban. Annak származási helye ugyanis „bombabiztos”, hiszen magától a mártír családjától ered. Azonban a vesztőhelytől az özvegyig vagy a dácai kastélyig való eljutása még bizonytalanabb, mint az aradi relikviáé. Batthyányt fogsága idején egészen az ítélethirdetésig hűségesen szolgált Németh János nevű inasa, aki még a kivégzéshez is oda tudott jutni. Odavezető útjára azonban már nem kísérhette urát, így a felállított katonai négyszögön kívül a fapiac egy farakására felkapaszkodva távolabbról

¹⁷ Budapest Főváros Levéltára közjegyzői okiratok VII. 175.-1878-0106. Családi kapcsolataira lásd *Kempelen* 1932. 16–17. o.

¹⁸ Ungváry (eredeti nevén Pisely) György (1814-1887) katolikus pap, 1841-től Budán, majd Pesten káplán. Batthyány kivégzése során betöltött szerepéről tudósít *Friedreich* 1927. 142–143. o. és *Éble* 1897. 104. o. Ebből az is kiderül, hogy Ungváry levelet csempészett a palotába a kivégzést követő napokban Zichy Karolina grófnőnek.

¹⁹ *Zakar* 2009. 120. o.

nézte az eseményeket. A sortűz eldördülésekor leájult a magaslatról, így nem kerülhetett kapcsolatba azokkal, akik a kivégzés közelében tartózkodtak.²⁰

Így ő aligha vihette el az özvegynek a sapkát, annál inkább vihett viszont más, becses relikviát. Olyat, ami a gróf fogságúal szolgáló szobájából származott, akár egy másik házisapkát is. A hadbírótság ugyanis viszonylag emberségesen alakította ki Batthyány fogva tartásának körülményeit, s az Újépület északkeleti pavilonjának 3. emeletén lévő szobáját engedte a gróf igényei szerint saját bútoraival és mindennapi eszközeivel berendezni. Itt felesége is sűrűn látogathatta, bevihette az általa kért dolgokat, így könnyen lehetett az Újépületben két házisapka is.²¹ Mindezt alátámasztja egy olyan tény is, amit figyelmen kívül hagytak a Than Sándortól származó relikviát a kivégzéshez kötő ismertetések: a Magyar Nemzeti Múzeum nyilvántartásában, vagy a Batthyány-sapkához tartozó egyéb dokumentációban nincs szó arról, hogy a sapka a kivégzéshez kapcsolódott volna.

Mindezek alapján nagy biztonsággal kijelenthetjük az alábbiakat.

Az egykori Aradi Ereklýmúzeumban relikviaként megörzött házisapka valóban Batthyányhoz kötődik. A gyűjtemény tudományos feldolgoása nyomán a tárggyal tovább gyarapodott a nagyközönség számára is ismertté váló Batthyány relikviák sora, annál is inkább, mert a projekthez kapcsolódóan 2011–2012 folyamán négy kiállításban is szerepelt, így Aradon, Pécsen, Szegeden és a budapesti Hadtörténeti Múzeumban tízezrek tekintették meg.

A sapka kivégzéshez kötését (így a mártíromság részévé téve ereklyévé válását) az adományozó kijelentésén túl hiteles forrás konkrét adatával nem tudjuk alátámasztani, de teljes bizonyossággal kizárni sem. Annyit minden esetre állíthatunk, hogy Batthyány Lajos kivégzése percéig viselt egy házisapkát, amit legkésőbb a szeme bekötésekor vett le. Közvetett adatok felhasználásával felépíthető egy logikai lánc a tárgy közgyűjteménybe kerüléséig, aminek a kiinduló része (a kivégzőhelytől Dzwonkowskihoz jutása) még nagyon bizonytalan. Hasonló okfejtéssel más út is elképzelhető. A sapka börtönbeli viselésének tartozékaként újépületi szobájából Dzwonkowskihoz kerülhetett Károlyi István gróf révén (aki a Batthyányéval egybenyíló szobában raboskodva rendszeresen átjárt), vagy a Károlyi-palotából lelki támogatásra küldött francia pap, Jean Bertrand Plante abbé közreműködésével is. Végül a Károlyi-palotában maradhatott a mártír holmijainak részéként, amikor 1849. január 8-án este letartóztatták, hiszen napokon át ott lakott.

²⁰ *Friedreich* 1927. 143. o.

²¹ *Károlyi* 1932. I. 556–557. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács 1944. Világos után. Bártfay László 1849/51-es naplója. In: *Ács Tivadar: Népek tavasza*. Budapest, [1944.]
- Bona 2008. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2008.
- Éble 1897. *Éble Gábor: A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*. Budapest, 1897.
- Farkas 1908. *Farkas Emőd: Gróf Batthyány Lajos élete*. Budapest, 1908.
- Friedreich 1927. *Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai. Századok*, 61. (1927) 4–6. sz. 113–148. o.
- Jenei 1969. Bártfay László naplójából. II. 1849–1851. és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez. Összeállította és a jegyzeteket írta *Jenei Ferenc*. (Irodalmi Múzeum V.) Budapest, 1969.
- Kalla 2010. Bártfay László napló. S. a. r. és a kísérőtanulmányt írta *Kalla Zsuzsa*. Budapest, 2010.
- Károlyi 1932. *Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Budapest, 1932.
- Kedves 2011. *Kedves Gyula: Legendás fegyverek és fegyverlegendák az Aradi Erekllyemúzeum gyűjteményében – avagy az erekllyegyűjtés buktatói*. In: *Az aradi emlékmúzeum anyaga az aradi Complexul Muzealban*. Szerk. *Zombori István*. Szeged, 2011. 21–27. o.
- Kedves 2012. Aradi Erekllyemúzeum Gyűjteményi katalógus I–II. k. Szerk. *Kedves Gyula*. Szeged, 2012.
- Kempelen 1932. *Kempelen Béla: Magyar nemes családok*. XI. k. Budapest, 1932.
- Kovács 2015. *Kovács István: Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848-1849*. Budapest, 2015.
- M. Kiss 1961. *M. Kis Pál: Jankó János*. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 29–30.) Gyula, 1961.
- Molnár – Hermann 2007. *Molnár András – Hermann Róbert: Saját utamat jártam – Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849*. Zalaegerszeg, 2007.
- Simon V. 1988. Három nemzedék erekllye tárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875.) Szerk. *Simon V. Péter*. Budapest, 1988.
- Turok 2016. *Turok Margit: Aki tükröt tartott a XIX. századnak. Bárka*, 24. (2016) 6. sz. 86–88. o.
- Zakar 2009. *Zakar Péter: Az Apostoli Tábori Helynökség 1848–1849-ben. Aetas*, 24. (2009) 1. sz. 95–125. o.

Gyula Kedves

A BATTHYÁNY-RELIC FROM THE USED-TO-BE ARAD MUSEUM OF RELICS

(Abstract)

One can find a very interesting relic in the collection of the Complexul Muzeal Arad that also includes the remainder of the collection of the sometime Arad Museum of Relics. It is not only connected to the first Hungarian Prime Minister, but also to his martyrdom of 6 October 1849, at least according to contemporary museal data. The hat of the martyr Prime Minister, as the donator testified it, served its owner until his death. The research paper, apart from outlining the story of the relics, also examines the credibility of the story and tries to situate it within the entire collection in which we can find a rich scale of relics connected to Lajos Batthyány. The article also makes a list about some objects connected to Batthyány that can be found in the museum.

Gyula Kedves

EINE BATTHYÁNY-RELIQUIE AUS DEM EINSTIGEN RELIQUIENMUSEUM IN ARAD

(Resümee)

In der besonderen Sammlung des Complexul Muzeal Arad – das das erhalten gebliebene Material des einstigen Reliquienmuseums Arad beinhaltet – befindet sich eine sehr interessante Reliquie. Sie hat nicht nur mit dem ersten ungarischen Ministerpräsidenten zu tun, sondern mit dessen Martyrium am 6. Oktober 1849 – zumindest der zeitgenössischen Museumssammlung zufolge. Nach Aussage des Spenders diente die Mütze des zum Märtyrer gewordenen Ministerpräsidenten ihm bis zu seiner Hinrichtung. Die Studie untersucht neben der Vorstellung der Reliquie auch die Glaubwürdigkeit der Geschichte bzw. ordnet sie in der Gesamtheit der Sammlung ein, die eine Fülle von Material in Bezug auf Lajos Batthyány beinhaltet. Sie stellt auch einige der Objekte aus dem Museum vor, die mit Batthyány in Verbindung stehen.

Gyula Kedves

UNE RELIQUÉ DE BATTHYÁNY ISSUE DE L'ANCIEN MUSÉE DES RELIQUES D'ARAD

(Résumé)

Dans la collection exceptionnelle de Complexul Muzeal Arad, qui réunit des objets de l'ancien Musée des Reliques d'Arad, on trouve une relique particulièrement intéressante. Elle est liée non seulement au premier chef de gouvernement hongrois, mais aussi à son martyr du 6 octobre 1849, du moins selon les recherches muséales de l'époque. Au dire du donateur, le chapeau du premier ministre martyr servait son propriétaire jusqu'à son exécution. Outre la description de la relique, cette communication examine la véracité de cette histoire et définit la place de cette relique dans l'ensemble de la collection qui contient beaucoup de pièces en rapport avec Lajos Batthyány. Elle évalue également les quelques objets du musée liés à Batthyány.

Дьюла Кедвеш

ОДНА РЕЛИКВИЯ БАТТЪЯНИ ИЗ БЫВШЕГО МУЗЕЯ РЕЛИКВИЙ Г. АРАД

(Резюме)

В уникальной особенной коллекции сборника Комплексул Музеал г. Арад (Complexul Muzeal Arad) имеется очень интересная реликвия, которая содержит в себе оставшийся материал бывшего Музея реликвий Арад. Это связано не только просто с первым премьер-министром Венгрии, но и с его мученической смертью 6-ого октября 1849-ого года – по крайней мере, согласно сведениям музейной коллекции того времени. Шапка мученика премьер-министра, по свидетельству дарителя, служила своему хозяину до самой его смертной казни. В дополнение к описанию реликвии, публикация исследует подлинность истории и при этом помещает её в коллекцию в целом, в которой находятся богатые материалы, связанные с Лайошем Баттъяни. Публикация также перечисляет некоторые из материальных памятников, связанных с Баттъяни, которые можно найти в музее.

Hadi és más
nevezetes
történetek

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS ISTVÁN

Wincenty Budzyński (Biberstein) Magyarországi küldetése

Wincenty Budzyński a lengyel emigráció konzervatív szárnyának, az Adam Jerzy Czartoryski herceg által vezetett Hôtel Lambert ügynökeként nem játszott olyan szerepet 1849 tavaszán és nyarán, mint az övééhez hasonló küldetéssel ugyanebben az időben Magyarországra jött Ludwik Bystrzonowski vagy Władysław Zamojski. 1849 decemberében fogalmazott és megbízójának, Czartoryski hercegnek küldött beszámolója, s benne a magyar forradalom vezetőinek jellemrajzfüzére ennek ellenére adalékul szolgálhat a szabadságharc alatti külkapcsolatok történetéhez. Az Hôtel Lambert minden ügynöke jelentéseit az ekkor már hetvenkilenc éves Czartoryskinak címezte, aki a lengyel nemzet legtekintélyesebb, leggazdagabb képviselője volt Európában. Tekintélyének megalapozásához az is hozzájárult, hogy I. Sándor cár barátjaként 1802-től néhány éven át az Orosz Birodalom külügyminiszter-helyettese, illetve külügyminisztere is volt. Napóleontól távol tartva magát megőrizte a cár bizalmát, s így nagy szerepet játszott a liberális alkotmánnyal rendelkező Lengyel Királyság létrejöttében – az Orosz Birodalom határain belül. Mivel 1831 telén a lengyel nemzeti kormány elnöke lett, emigrációba kényszerült. Ettől kezdve lett a lengyel emigráció befolyásos konzervatív szárnyának vezetője volt.

Az 1815-ben Oroszország Volhíniai tartományában született Wincenty Budzyński az 1830/31-es lengyel szabadságharcban a volhíniai lovascsapatban szolgált hadnagyként, s a Wola Solecka-i összecsapásban súlyosan megsebesült. Helytállásáért arany érdemkereszttel tüntették ki. Miután Samuel Rózycki tábornok különítményével átszorították Galíciába, egy lebergi kórházban gyógyították. Felépülése után bekapcsolódott a Lengyel Nép Társasága által szervezett galíciai összeesküvő mozgalomba. 1834 márciusában bekövetkezett letartóztatása után két évig tartották vizsgálati fogságban, s miután elítéléséhez nem rendelkeztek kellő bizonyítékokkal, kiutasították Galáciából. Előbb Londonban, majd Brüsszelben telepedett le, ahol kapcsolatba került Joachim Lelewel történészprofesszorral, aki az 1820-as években előbb a Vilnai Egyetemen, majd a Varsói Egyetemen oktatott, s nagy befolyása volt a lengyel diákifjúságra. A lengyel szabadságharc alatt a radikális nézeteket hirdető Lengyel Hazafiak Társaságának vezetője volt. Wincenty Budzyński Lelewel szellemi befolyására írta meg a *Lechia w IX wieku (Lechia a IX. században)* című történelmi regényét, amely 1843-ban Lipcsében látott napvilágot. 1844-ben Párizsba költözött, ahol Czartoryski híve és munkatársa lett.

A Czartoryski támogatásával Biberstein névre kiállított útlevéllel 1848. október 4-én utazott Franciaországból az Isztambulban működő Főügynökséghez, más néven: Keleti Ügynökséghez. Az ügynökséget 1841-ben a Czartoryski-vezette párizsi Hôtel Lambert hozta létre azzal a céllal, hogy koordinálja és ellenőrizze az Oszmán Birodalom területén működő ügynökeinek tevékenységét. Az ügynökök működésének célja a balkáni szláv

népek körében és a Kaukázusban az orosz befolyás kiiktatása, kompromittálása, a török és orosz ellentétek háborúvá szítása volt. A Főügynökséget, amelyet egy idő után a francia kormány támogatott, Michał Czayka-Czaykowski irányította, aki 1850 decemberében áttért az iszlámra és felvette a Mehmed Sadyk pasa nevet.

Mivel Budzyński eredeti moldvai missziója a román nemzeti mozgalmak elhalása miatt értelmét veszítette, Czayka-Czaykowski azzal bízta meg, hogy Belgrádon keresztül jusson el Magyarországra. Az ügynökség belgrádi képviselőjét egy 1831-es lengyel tisztt, Ludwik Zwierkowski, „Lenoir” (Karakrak bej) vezette. Budzyński 1848 decemberében Belgrádban találkozott Czartoryski befolyásos ügynökével, a lengyel szabadságharc ezredesével, Ludwik Bystrzonowskival, aki bemutatatta őt Rajačić szerb pátriárkának. Azzal a megbízással küldte őt Magyarországra, hogy felderítse és előkészítse az ő későbbre tervezett utazásának és működésének terepét.

Budzyński 1849. január 4-én kelt útra Magyarországra. Pétervárad parancsnoka, az éppen akkor tábornokká kinevezett Csuhá Antal gyanakodva fogadta, mivel nem tárhatta fel előtte utazásának igazi célját, s csak vonakodva engedte tovább. Végül nem jutott el Debrecenbe, s Bajáról anélkül tért vissza Péterváradon keresztül Belgrádba, hogy Bystrzonowski megbízatásának eleget tett volna. Emiatt a kettejük közötti viszony megromlott. Budzyński másodszor Czartoryski belgrádi megbízottjának, Ludwik Zwierkowskiéknak, Lenoirnak a megbízásából kelt át Magyarországra, hogy Dembiński mellett a Keleti Ügynökséget képviselje. Június 15-én érkezett Pancsovára, amelynek Bem megbízásából honfitársa, Aleksander Iliński őrnagy volt a térparancsnoka. Ő sem tudta Kohlmann József ezredesnek, a térségben állomásozó magyar erők parancsnokának Budzyński iránt – Bystrzonowski hatására – fellobbant gyanúját eloszlatni. „Biberstein szorult helyzetben van, minthogy Bystrzonowski egy garast se adott neki...” – jelentette Iliński Lenoirnak. Emiatt Budzyński sietve elhagyta Pancsovát és Szegeden át Pestre utazott, ahová június 21-én érkezett meg. Kossuthal nem tudott találkozni, de Dembińskiben szívélyes pártfogóra talált. Formálisan az ő megbízásával és szerény anyagi támogatásával (25 forint) hagyta el július elején Pestet s utazott Szegeden át Erdélybe, hogy Bemnek felajánlja szolgálatait.

Július utolsó hetében érkezett Kolozsvárra, ahol kapcsolatba került a szerveződő erdélyi lengyel légió vezetőivel. A Bimmel létrejehető találkozás céljából vállalta, hogy Dionizy Zarzycki alezredes jelentését futárként továbbítja a lengyel altábornagynak. Július 31-én késő este érkezett Székelykeresztúrra, ahol csak pár szót tudott váltani a segesvári csatáról éppen kimentett Bimmel. A leírt jelenet is a lengyel tábornok hihetetlen lelkierejét, tettekézségét tanúsítja. Másnap és harmadnap Marosvásárhelyen találkozott vele. Tanácsára visszatért Kolozsvárra, s belépett a lengyel légió Leon Czechowski őrnagy parancsnoksága alatt szerveződő 2. zászlóaljába, amelynek hadbírója lett. Kolozsvár feladása után e zászlóalj kötelékében vett részt a Bánffyhunad és Csucs térségében vívott augusztus 16-i és 17-i ütközetekben. Az erdélyi lengyel légió egységei Zsibónál nem tettek le a fegyvert, hanem visszavonultak Nagybányára, s ott szóródtak szét.

Nagybányáról Leon Czechowskival együtt kalandos utakon jutott el Sziléziába. Mélyen emlékeztetbe vésődött a magyar lakosok segítőkészsége. Wrocławon át utazott tovább Párizsba, ahol egy táviróirodában dolgozott. 1850-ben megnősült: francia nőt vett el feleségül. 1854-ben a *Wiadomości Polskie* című lengyel nyelvű újságot szerkesztette, s kapcsolatot tartott a krími háborúban politikai és katonai szerepet vállalt, lengyel had-

erőt szervező Władysław Zamojski tábornokkal, aki Czartoryski herceg megbízásából 1849 nyarán több hetet töltött Magyarországon, s címzetes honvédezként több csatában, ütközetben részt vett. Kossuth később általa teremtett kapcsolatot Czartoryskival. Budzyński 1866 májusában egy párizsi elmeógyógyintézetben halt meg.

Életéről – s annak magyar vonatkozásairól – bátyjának, Michał Budzyńskinak a *Wspomnienia z mojego życia (Visszaemlékezések életemre – Paryž, 1852)* című könyvében találunk adalékokat. Magyarul Divéky Adorján 30 oldalas kézírásos fordítása megtalálható az MTA Történettudományi Intézete Könyvtárában. Jelzete: B VII/a/92. Címe: *Visszaemlékezések életemből c. emlékiratainak a magyar szabadságharcra vonatkozó részei*. Az alább közölt jelentés a krakkói Czartoryski könyvtár kéziratárában található. Jelzete: BCz rkps 5428 s. 603–619.

FORRÁSKÖZLÉS

Budzyński Wincenty Beszámoló a magyarországi küldetéséről

1848 decemberében az alábbiakat közölte velem Bystrzonowski úr;¹ utazzak Magyarországra azzal a megbízásával, hogy kitudakoljam, a magyarok nem lépnek-e egyezsége Ausztriával, s tárgyalni lehetne-e velük a szlávokkal való megegyezés céljából. E megbízás arra korlátozódott, hogy készítsem elő a terepet Bystrzonowski úr számára. – A vállalkozást azonban csak január 4-re készítették elő nekem. Ez elsősorban a Teleki úrnak² a Kossuth úr részére címzett levelét jelentette, míg a szokásos instrukciót Fabres úr³ Batthyány miniszter⁴ úrnak és a bécsi francia nagykövetnek⁵ címzett levelei alkották.

Rajačić pátriárka,⁶ akinek Bystrzonowski úr elutazásom előtt bemutatott, a velem folytatott beszélgetésben kerülni látszott, hogy a magyarokról és a magyarországi utazásomról szót ejtsen, semmi másról nem beszélt, csak arról, hogy a kremsieri birodalmi gyűlésen⁷ a lengyel és a szláv küldötteknek testvériesen össze kell fogniuk. Könnyen észrevehető volt, hogy csak a kompromittálódástól való félelmében nem beszélt a magyarokkal való előnyös kiegyezés szükségességéről, a hozzájuk való közeledésről, s arról, hogy

¹ Bystrzonowski, Ludwik Tadeusz (1898–1878): a lengyel szabadságharc ezredese. Az emigrációban 1833-tól Czartoryski híve és ügynöke. 1848-ban azt hirdette, hogy Ausztriával szemben a szlávok ellenében is a magyarokat és a galíciai lengyeleket kell támogatni. 1849-ben közvetíteni igyekezett a magyarok és szerbek, illetve a horvátok között. Részletes életrajzát lásd: *Bona* 2015. I. 215. o. és *Kovács* 2015. 139–141. o.

² Teleki László (1811–1861): 1848 augusztusától a magyar kormány párizsi diplomáciai megbízottja. Több lengyel tisztet megnyert a magyar ügynek, többek között Henryk Dembiński tábornokot és Henryk Ludwik Rembowski őrnagyot is.

³ Favre Gabriel Claude Jules (1809–1880): ügyvéd, republikánus országgyűlési képviselő.

⁴ Feltehetően Batthyány Lajosról van szó, mivel Batthyány Kázmér ekkor még nem volt miniszter.

⁵ La Cour, Edouard de, bécsi francia követ.

⁶ Rajačić, Josif (1785–1861): szerb pátriárka, 1849. február közepétől az ideiglenes szerb vajdasági kormány elnöke.

⁷ A birodalomnak az Olmützbe menekült császári udvar befolyás alatt lévő, a Magyar Királyságot magába nem foglaló parlamentje, amely 1848. november 25. és 1849. március 7. között működött a kremsieri érseki palotában egy birodalmi alkotmány kidolgozása céljából. Ferenc József fegyveres erővel feloszlatta.

nem bízik a bécsi udvarban. – Amikor megmutatta a császárnak hozzá intézett, ígéretekben bővelkedő levelét, hozzátette: „Most már lehetetlenség, hogy bennünket becsapjanak, nem igaz?”⁸ Ezután szerfelett szívélyesen vett tőlem búcsút és útlevelemet vízummal ellátva utasításba adta, hogy a szerb előőrsök engedjenek át.

A péterváradai erőd új parancsnoka, Csuha ezredes⁹ nagyon gyanakodva fogadott, s mivel nem árulhattam el utazásom célját, tőle se tudhattam meg azon kívül semmi mást, mint hogy őszinte elhatározás az Ausztria elleni harc. – A Pesttől nyolc mérföldre Baja városáig tartó utazásom során semmi különös nem történt. – Csak Baján tudtam meg teljes bizonyossággal, hogy Windisch-Grätz már Pesten van, s Buda puskalövés nélkül megadta magát. Alaposabb tájékozódás végett 24 órára megálltam Baján. – Ebben a helyzetben a Pestre való utazás teljességgel értelmét veszítette. A Debrecenbe menetel, ahol a magyar kormány tartózkodott, Magyarországon szerfelett gyanúsnak tűnhetett fel a mindenütt osztrák ágensek után szimatoló magyar hivatalokban. – Már én is észrevettem, hogy nyomoznak utánam. Így elhatároztam, hogy az általam kívülről tudott instrukciókat tartalmazó kevésbé fontos papirokat megsemmisítem. – Másnap, amikor úgy döntöttem, hogy visszatérek Péterváradra, hogy bizalmas megbeszélést folytassak a várparancsnokkal, akinek tisztességességéről meggyőződtem, reggel tízkor megláttam egy káplárt és két katonát, amint egy polgári személy társaságában kvártélyom felé tartanak. Csak annyi időm maradt, hogy a Kossuthnak címzett levelet megegyem. Pár perccel később letartóztattak, s miután holmimat átkutatták, a térparancsnokságra kísérték. – Ez osztrák intrika eredménye lehetett, mivel a térparancsnok családja és háza Bécsben volt. Úgy vélem, hogy nem a magyar lélek diktálta letartóztatásomat, s a magyarok egynémelyike, ha nem is hangosan, szót emelt a térparancsnok eljárása ellen, ami megerősített hamisságáról kialakított véleményemben. A jobb érzésű magyarok erélytelenségét az osztrákok közlekedése által kiváltott félelemmel magyaroztam. – Történt mindez az osztrákok intrikája vagy a magyarok gyanakvása, kíváncsisága következtében. Fabres úr leveleinek köszönhetően, amelyek francia nemzetiségemet igazolták, egykettőre szabad lábra helyeztek.

Elhagytam Baját, s mivel a Debrecenbe utazást haszontalannak, mi több a Bystronowski úr által rám bízott misszió szempontjából idővesztésnek tartottam, visszatértem Péterváradra, hogy ott tájékozódjam alaposabban a dolgok állás felől és alapozzam meg ama, időközben kialakított meggyőződésemet, hogy az ország szembeszáll ellenségével, s végre feltárjam kilétemet Csuha várparancsnoknak és tárgyaljak vele, amikor az éjszakai szálláshelyemen szerencsés véletlennek köszönhetően megismerkedtem Wells őrnaggyal,¹⁰ aki korábban Kossuth mellett szolgált, s akinek hazafiságáról útközben sokat hallhattam, s akinek jó szelleméről rövid időn belül meggyőződhettem.

⁸ Ez valószínűleg I. Ferenc József 1848. december 15-én Rajačićhoz intézett levele volt, amelyben jóváhagyta a vajdaválasztást, s ígéretet tett a szerbek jogegyenlőségére. Közli: *Thim* 1930. 252. o.

⁹ Csuha Antal (1794–1867): 1844-től őrnagy és zászlóaljparancsnok a Péterváradon szolgáló Dom Miguel gyalogezrednél. 1848 nyarán mint cs. kir. alezredes az óbecsei dandár szervezőjeként és parancsnokaként részt vesz a délvidéki harcokban. Október végétől honvédezredes, december végétől Pétervárad parancsnoka. 1849. január 1-jétől tábornok. Mivel hajlandóságot mutat a vár feladására, Pétervárad március 27-ei felmentése után leváltják posztjáról. Május közepén nyugállományba helyezik. *Bona* 2015. I. 114. o.

¹⁰ Welsz (1849 Sziklai) János (1806–1884): a 12. huszárezred nyugalmazott főszázadosaként lép 1848 októberében a Győrben alakuló 23. honvédszászlóaljba. December 23-tól az észéki várban szolgáló 51. honvédszászlóalj parancsnoka. 1849. január 1-jén betegszabadságot kapva Szegedre utazik. A tavasz folyamán Eger város térparancsnoka. Július végétől a Szegednél összpontosított főszeregen szolgál. *Bona* 2015. II. 591–592. o.

A gyors ismeretséget kölcsönös bizalom koronázta meg, sürgetett az idő, s különben is legfeljebb csak magamat kockáztattam. Emellett figyelmeztettem Wells őrnagyot, hogy franciaként érdeklődöm a magyar ügy iránt, s annak kipuhatólása céljából keltem útra, hogy a magyarok hajlandók-e szükséges engedelményeket tenni a szlávokkal való kiegyezés céljából. Ha igen, akkor az egyik legkiválóbb francia férfiú, a Macaire nevű úr,¹¹ aki most Belgrádban tartózkodik, maga jön el, hogy titokban közvetítsen a francia kormány nevében. Végezetül pedig, amennyire én tudom, maga a Pátriárka is hajlandó a magyarokkal való tárgyalásra, jóllehet az attól való félelem, hogy Ausztria szemében kompromittálódik, visszatartja őt a határozottabb lépéstől. – Kértem Wells urat, hogy szóbeli közlésemet azonnal küldje el futárral Kossuthnak, s hogy arról Dembiński tábornokot is tájékoztassa, ha az éppen Debrecenben tartózkodik.¹² Minderre – a szükséges feljegyzést elkészítve – lelkesen és ünnepélyesen elkötelezte magát. Kértem, hogy a magyar kormány a szlávokkal való megegyezési készségéről adandó válaszát titokban küldje meg Belgrádba a francia konzul címére, s benne ne tegyen említést Macaire úr nevééről, azért, hogy Belgrádban tartózkodása, és a pátriárkához valamint a szerb kormányhoz való bejáratossága le ne lepeződjék.

A szerbekkel történtek részleteiről folytatott beszélgetésemben Wells úr megfontoltnak mutatkozott, e kérdést ugyanolyan szempontból közelítette meg, mint ahogy azt Teleki gróf a Herceg úrnak bemutatta. Befejezésül azt tanácsoltam neki; ahhoz, hogy véget vessenek a muszka-osztrák intrikáknak, Fehértemplomból és Péterváradról és Zimonyból közvetlenül Török Szerbia kormányával kell tárgyalni, mivel az a mostani események hajtómotorja, s most jó szívvel hajlik a magyarokkal való tárgyalásokra. – Wells úr elárulta, hogy a magyaroknak nincs kellő erejük, hogy arra ilyesfajta vállalkozásba fogjanak. Arról is biztosított azonban, hogy sem Windisch-Grätz, sem Jellačić¹³ nem nyomul be a Bánságba, mivel a hátukba oly magyar erők lennének, amelyek elszántak a végsőkig védekezni. E megbeszélés után rövid ajánlólevelet kaptam az őrnagytól Cshának, Pétervárad parancsnokának címezve, és az egész éjszakán át tartó megbeszélés után hajnalban búcsút vettünk egymástól. E levél óvatosan volt megfogalmazva. Mindenfelől gyanútól övezve (merthogy mindenki ismeretlen természetű politikai ágensnek tartott) bérelt fogaton utaztam – állomásról állomásra. – Pétervárad parancsnoka, Wells szavai szerint keményfejű ember, ezen utóbbi ajánlólevele ellenére, noha megfogalmazóját jól ismerte és tisztelte, gyanakodva fogadott. Nem hitt még a Kossuthnak címzett levelek eredetiségében sem, és csak miután futárt küldött Eszékre, ahol Batthyány Kázmér volt a teljhatalmú kormánybiztos,¹⁴ a tőle kapott válasz után engedélyezte, hogy Péterváradról Belgrádba visszatérhessek.

¹¹ Macaire, a konstantinápolyi Főügynökség ágense. Feltehetően álnév. Ferdinand Mayerhofer egyik jelentése szerint azonos volt Ludwik Bystrzonskival. *Thim* 1930. 493. o.

¹² Budzyński nem valószínű, hogy 1849. január 4-ig értesült arról, hogy két héttel azelőtt Teleki Párizsban megállapodott Dembińskivel annak magyar szolgálatba lépéséről. Dembiński egy nap eltérés híján Budzyńskival egy időben – január 3-án – indult el a távoli Magyarországra, ahová tizenöt nap múlva érkezett meg, s jelentkezett Szemere Bertalan főkormánybiztosnál. A leírt érdeklődés inkább márciusra datálható.

¹³ Ekkor már tudomásuk lehetett arról, hogy a Windisch-Grätz vezette osztrák főszereg Jellačić csapataival együtt megszállta Magyarország fővárosát.

¹⁴ Batthyány Kázmér (1807–1854): 1848. szeptember 17-től Baranya megye kormánybiztosa, majd a Kiskunság, Szeged, Szabadka, Zombor valamint Bodrog és Csongrád megyék teljes hatalmú polgári és katonai

Miután visszatértem Belgrádba, az alábbi szóbeli beszámolót tettem Bystrzowskiéknak, majd a szükséges módosításokkal a pátriárkának. Igyekeztem Magyarország helyzetéről általános képet adni, olyat, amelyet az ott töltött rövid idő alatt kialakíthattam. Következtetésem az alábbiak voltak:

A mágnások egy része nem akar teljességgel szakítani Ausztriával és képviselőjéhez küldöttséget menesztett Batthyány Lajos vezetésével.¹⁵ E küldöttségről Pétervárad parancsnoka beszélt nekem hozzáfűzve, hogy sohase szabad Ausztriának hinni.

A szerb lakosság, egy része a Pátriárkával, másik része a Metternich iránti gyűlölete miatt a magyarokkal rokonszenvezett. A csaknem honvédekből álló pétervárad helyőrség¹⁶ közömbös, noha kész lett volna némely, schwarzgelbnek hívott tisztjei meggyilkolására, akik az erődöt át akarták adni az osztrákoknak. A várparancsnok mondta nekem, hogy naponta tartóztat le tiszteket, s nevez ki a helyükre altiszteket. – Ezen utóbbiak izzó hazafiassága és lelkesedése őt is erővel töltötte el. Abban a pillanatban, amikor Péterváradot elhagytam, jött a hír, hogy Bem bevette Kolozsvárt.¹⁷

A döntő többségében liberális beállítottságú német lakosság a magyarokkal tart, de fajlag gyűlöli a szlávokat és emiatt kész lenne kiegyezni Ausztriával, ugyanúgy, ahogyan egy némely mágnás is, akiknél a fajtság fontosabb a függetlenségnél. Az ilyenek tartóztattak le engem Baján. – A pátriárka ezen a ponton, mintha hasonló véleményen lett volna velem.

A katonai és a polgári közigazgatás mindegyike teljes egészében késznek mutatkozott a harcra, miközben Windisch-Grätz Pestre történt bevonulása után a Pátriárka és a szerbek a magyar ügyet lezártak tekintették. Pétervárad parancsnoka az erődbe történt visszaérkezésem pillanatában vette kézhez Kossuth aláírásával ellátott tábornoki kinevezését,¹⁸ amelyet lelkes örömmel és a védelemre kész eltökéltséggel fogadott. Az egész ország biztos abban, hogy Windisch-Grätz nem vonul be a Bánságba, hátában tudva a magyar sereget. – A Pátriárka erre január 16-án úgy reagált, hogy kezében van Jelačić levele, aki kifejezetten azt jelentette neki, hogy 11-én vagy 12-én Baján lesz, és hogy rövidesen kezet nyújt a szerbeknek.

A magyar köznép hangulatát az attól való aggodalom határozta meg, hogy az olasz háború céljából sorozás várható. Már ezzel is magyarítható ellenállási készsége és a Kossuth tetterős tehetségébe, mi több hazafias fortélyosságába vetett végtelen bizalma. Végül mind a hadseregben, mind a köznépben erős az a meggyőződés, hogy törvényesen saját királyukért, Ferdinándért harcolnak az őt trónjáról letaszító zsarnokkal szemben,¹⁹ aki az előbbi által magyaroknak szentesített törvényeket meg akarja semmisíteni.

kormánybiztos. A Szemere kormányban külügyminiszter és ideiglenes földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. A szabadságharc leverése után emigrál.

¹⁵ Az országgyűlés 1848. december 31-én döntött úgy, hogy fegyvernyugvás megkötése és egyezkedés céljából küldöttség keresse fel Windisch-Grätzet. A küldöttség tagjait – Batthyány kivételével – a császári hadak főparancsnoka csak magánszemélyként fogadta Bicskén, s feltétlen meghódolást követelt tőlük.

¹⁶ A petervárad várőrséget a 32., 33. és a 39. gyalogezred egy-egy zászlóalja, valamint egy honvédszászlóalj alkotta.

¹⁷ Bem tábornok 1848. december 25-én szabadította fel Kolozsvárt.

¹⁸ Csuha Antalt 1849. január 9-én nevezték ki tábornoknak – január 1-jei érvénnyel.

¹⁹ V. Ferdinándot 1848. december 2-án tették le a trónról, s ültették helyébe az ifjú Ferenc Józsefet. A szabadságharc politikai és katonai vezetői továbbra is V. Ferdinándot tartották a Magyar Királyság törvényes uralkodójának.

Ebben az értelemben cseréltek eszmét a péterváradi erődítmény előőrsei a szerb előőrsekkel négy órán keresztül, mialatt arra vártam, hogy engemet, aki Belgrádból jöttem, az erődítménybe beengedjenek.

Ebben a helyzetben arra gondoltam, hogy Bystrzonowski úr azonnal útra kel, s vagy Péterváradon keresztül Debrecenbe siet, vagy ne keltsen gyanút azzal, hogy második franciaként ugyanazon a szerb előőrsekön átkel, amelyeken én is, egyenesen a horvát határon fekvő Eszékre megy, és közvetlenül Batthyány gróffal, a magyar kormány teljhatalmú kormánybiztosával lép kapcsolatba. Számomra ismeretlen okok miatt utazását nem tartotta hasznosnak, nyilván azért, mert Kossuth ügyét elveszettek hitte.

A köztem és Bystrzonowski úr között kialakult bizalmatlanság, amelynek okait volt módomban Hercegségednek szóban előadni, lehetetlenné tette, hogy a Pátriárkával kialakult kapcsolatom bármire is felhasználjam. – A Pátriárka rövidesen elhagyta Zimonyt, s úgy vélem, hogy minden közvetítés nélkül maga akart a magyarokkal egyezkedni a köztük és a szerbek között megkötendő fegyvernyugvásról. – Az Wells őrnagy közvetítésével Kossuthhoz eljuttatott üzenetemre adott választ a konzul vette át, de titokban a szerb kormány révén, mert azt a személyt, aki azt hozta, Zimonyban letartóztatták. – A rövid válasz azt tartalmazta, hogy a lehető leggyorsabban kapcsolatba kíván lépni Macaire úrral. Az üzenetet Lenoir úr²⁰ Konstantinápolyba küldte, így annak Hercegséged irodájában kell lennie. Eredetiségében egy pillanatig kételkedtek, merthogy Dembiński tábornok nem tudott róla, noha benne őt is megemlíti. Olyan mondatfordulatok is találhatók benne, amelyeket csak Wells tudott megfogalmazni a vele folytatott beszélgetésem eredményeként. Egyébként kiolvasható belőle a szerbekkel való megegyezés készsége, amelyet az osztrák kormány gondosan eltitkolt, mivel hivatalos olmtüzi lapjában az üzenet tartalmát kiforgatta. – Úgy vélem, hogy a magyarok Macaire úrral akartak szót érteni, akit franciának vélték – mellőzve Dembiński tábornokot, aki iránt Görgey ellenszenve már érzékelhető volt.

Visszatérésemtől fogva a belgrádi kirendeltségen maradván igyekeztem Lenoir úr segítségére lenni, már amennyire Bystrzonowski úr velem szembeni csillapulatlan kellelensége közepette tehettem. – Május folyamán Iskander úr, később pedig Bystrzonowski úr Magyarországra utazott – ez volt az oka annak, hogy Lenoir úr engem egy ideig visszatartott. – Csak miután Bystrzonowski úr huzamosan Kohlman ezredes²¹ mellett tartózkodott, s szükség lett oly ügynökre, aki Dembiński tábornok mellett²² lenne – a Keleti Ügynökség követelésére, amellyel összecsengett Bystrzonowski úr levelének tartalma is –, küldött engem Lenoir úr új állomáshelyemre.

²⁰ Zwierkowski, Ludwik, álneve Lenoir (1803–1860): a Hôtel Lambert-nek a balkáni államokban és a Kaukázusban tevékenykedő ügynöke.

²¹ Kohlman (Kolmann, Kollmann) József (Josef) (1808–1889): 1846-tól századkapitány az 52. gyalogezredben. 1848 nyarán ezredének 3. zászlóaljával részt vesz a szerb felkelők elleni harcokban. 1848. szeptember közepétől honvéd őrnagy, s Móga altábornagy táborkari főnöke. 1849 márciusától a IV. hadtest táborkari főnöke ezredesi rangban, majd e hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. Július elejétől a Bánsági Határőrkerület parancsnoka. Bystrzonowski május végétől tartózkodhatott huzamosan Kohlman ezredes mellett. *Bona* 2015. I. 365–366. o.

²² Dembiński Henryk (1791–1864): az 1830/31-es lengyel szabadságharc – litvániai visszavonulásával – nagy hírnévre szert tett tábornoka. E híre révén hívták 1848 végén Magyarországra, s nevezték ki altábornagyi rangban négy magyar hadtest főparancsnokává. Posztjáról a vesztes kápolnai csata után március 3-án leváltották. Április közepétől a szerveződő északi hadsereg parancsnoka volt. Amikor Budzyńskit ügynökként hozzá küldték, már lemondott e posztjáról. Bővebben lásd *Bona* 2015. I. 115–116. o. és *Kovács* 2015. 176–178. o.

II.

1849. június 15-én egy török bárkán, szerény pénzüsszeggel és Kohlman úrnak, valamint Bystrzonowski úrnak címzett levelekkel ellátva keltem át Pancsovába. Az előbbi rendkívül udvariasan fogadott, s osztozott a dolgok állásáról kialakított véleményemben. Miután azonban Bystrzonowski úrral értekezett, irányomban rendkívül rideggé vált, s noha kimerültségem miatt szükségem lett volna pár órás pihenésre, megtagadta tőlem a kvartélyt. Saját költségemen kellett elkocsikáznom, s a teljes kimerültség miatt Szegeden két napot töltvén, csak 21-én érkezhettem meg Pestre.

Demiński tábornok rendkívül kedvesen fogadott, de nem gondolhattam arra, hogy maga mellé vegyen, mert mindennap Bystrzonowski úrba botlottam, akit bosszantott az, hogy a másik fél esetleg elronthatja azt a munkát, amelyért ő volt Hercegséged előtt a felelős. – Azt tanácsoltam hát a tábornoknak, amikor a fővezérségre felkérték, hogy a címmel együtt 4 méltóságot fogadjon el egyszerre.²³ Merthogy rendkívüli befolyása volt Mászáros tábornokra, akit – lévén gyenge ember – az első alaposabb intrika könnyen kiiktathatott volna. Valóban ezen igazságról Demiński tábornok rövidesen meggyőződhetett, mert azon Mészáros által is jóváhagyott tervét, hogy a hadszínteret tegyék át Dél-Magyarországra, távollétében megváltoztatták,²⁴ s lényegében ez volt az oka a későbbi vereségnek. – Csak kerülő úton szereztem tudomást új megbízatásomról, márminthogy menjek Bem tábornokhoz, aki mellé beosztást nyertem. – Bystrzonowski úrtól erről sem hivatalos tájékoztatást, se a hozzá való pénzt nem kaptam meg. Kölcsönpénzzel keltem útra Erdélybe, s erről a Magyarországról gyakran Belgrádba utazó, s onnan visszatérő Carosini úr²⁵ révén tájékoztattam Lenoir urat.

Jędrzejewicz úr²⁶ társaságában július végén érkeztem meg Kolozsvárra, ahol a lengyel légió szerveződött az e céllal Bem által felállított bizottság felügyelete alatt. A Bizottság elnöke egy régi katona, Łoś ezredes²⁷ volt, míg a tagjai Zarzycki alezredes²⁸ és Czechowski

²³ Kossuth 1849. július 1-jén nevezte ki Mészáros Lázárt fővezérré, akinek tábornoki főnöke Demiński altábornagy lett, s ez azt jelentette, hogy az ő akarata érvényesült. Mészáros Lázár (1796–1858): az 5. huszárezred parancsnokaként szolgálva 1848. április 30-án nevezték ki az első felelős magyar kormány hadügyminiszterévé, s május 26-án vezérőrnaggyá léptették elő. A függetlenségi nyilatkozat után lemondott posztjáról, s nyáron vállalt ismét harcéri szolgálatot. Július 29-től a Szegednél összevont főszereg tábornoki főnöke Demiński parancsnoksága alatt. *Bona* 2015. I. 135–136. o.

²⁴ Budzyński itt arra utal, hogy Kossuth július 7-én Cegléden megváltoztatta a Demiński által javasolt, s június 29-én elfogadott szegedi összpontosítási haditervet, s az addig délre küldeni szándékozott IX. hadtestet és lengyel légiót visszafordította, egyesítette a Perczel alá rendelt tartalék (X.) hadtesttel, s az orosz főszereg ellen a Tiszántúlon történő támadásra utasította, azaz, létrehozta a közép-tiszai hadsereget.

²⁵ Giuseppe Carosini, olasz kereskedő, a piemonti-szárd kormány főlhivatalos belgrádi ügynöke.

²⁶ Jędrzejewicz, Antoni Józef (1801–1850): az 1830/31-es lengyel szabadságharc hadnagya. 1848-ban Czartoryski megbízásából Galiciába utazik az ott létrehozott Ügynökség képviselőjének. Valószínűleg 1849 júniusában Pesten csatlakozik Budzyńskéhoz. Életrajzát bővebben lásd *Kovács* 2015. 307. o.

²⁷ Łoś, Franciszek Salezy (1796? – 1875): az 1830/31-es lengyel szabadságharc főhadnagya. 1848-ban őrnagyi rangban a lengbergi nemzeti gárda instruktora. 1849. május utolsó hetében érkezik Magyarországra, s jelentkezik Demińskinnél. Egy hónap múlva tovább utazik Erdélybe. Június 5-én Bem Besztercén a lengyel légió szervező bizottságának elnökévé és a lovasság főszervezőjévé nevezi ki ezredesi rangban. *Bona* 2015. I. 396. o. és lásd. *Kovács* 2015. 439–440. o.

²⁸ Zarzycki, Dionizy (1821–?): a cs. kir. hadsereg 30. sorgyalogezerdének katonai összeesküvésben részt vett hadnagya. A 4. honvéd zászlóalj századosaként kerül Erdélybe, ahol Bem 1849. március 29-én őrnagyi rangban kinevezi a Nagyszébenben állomásozó lengyel légió ideiglenes parancsnokává. Június 21-től alezredes. Tagja a légió szervezőbizottságának. *Bona* 2015. II. 398. o. és *Kovács* 2015. 765–766. o.

örnagy,²⁹ a szerveződé légió 2. zászlóaljának parancsnoka. – Strzelecki őrnagy,³⁰ az 1. zászlóalj parancsnoka és Jordan őrnagy³¹ Kemény ezredes³² hadának táborkarához tartoztak. – Jordan személye és elhamarkodott előléptetése lehetett azon egyenetlenkedések oka, amelyeket ezen utóbbi személy civakodásra hajlamos jelleme és anarchikus vérmérséklete keltett. A Bem tábornokhoz való beosztás rendkívül nehéz volt. Ő ugyanis eltávolította maga mellől a legkedvesebb lengyeleket, hogy ne irigykedjenek rájuk a magyarok.

Azért, hogy könnyebben Bem tábornok közelébe kerüljek, Zarzycki alezredes rám bízta a fővezérség sűrűnyét és a lengyel bizottság tábornoknak címzett levelét. E dokumentumokkal keltem útra Marosvásárhelyre, majd miután ott nem találtam Bem tábornokra, tovább Székelykeresztúrra, amely két mérföldre feküdt Segesvártól, ahol egy 15 ezer fős orosz had állt. – Éppen akkor érkeztem oda, amikor az a kis sereg, amellyel Bem az oroszokat megtámadta, vereséget szenvedett. – Megláthattam a teljesen széthullott magyar hadat. Miután a térparancsnok felszólított, hogy térjek vissza a sűrűnnyel, közöltem, hogy megbízható híreket akarok Bem tábornok felől, akit állítólag elfogtak. Valóban sikerült őt bevárnom, s így itt találkoztam vele először szemtől szembe. Pár szót váltottunk csupán. Követtem őt Marosvásárhelyre. Itt még két ízben jelentettek be neki. Kerekpercec kijelentette, hogy egyetlen lengyelt se vehet maga mellé. Másnap nagyon udvariasan és kedvesen búcsút vett tőlem, az ajánlva, hogy csatlakozzam a lengyel légióhoz.

Biztos lévén abban, hogy csak így hathatnak a lengyelekre és kerülhetnek esetleg később Bem tábornok közelébe, beléptem a légió 2. zászlóaljába, amelynek hadbírója lett. Miután szorosabb kapcsolatba kerültem Czechowski őrnaggyal, rámutattam a légió tisztjeinek felkészületlenségére és továbbképzésük szükségességére. Mind demokrata beállítottságú fiatalok voltak, akik az idősebbekre, beleértve a katonákat is, irigykedni, előléptetést követelni, pártoskodni, káromkodni ugyan tudtak, de fogalmuk se volt a szolgálatról, s ezzel a katona kedvét is elvették tőle. Az e téren kifejtett munkám, mivelhogy eléggé kedveltek, gyümölcsöző lett volna, s Lengyelországnak is jó katonákat termett volna, ha Kemény ezredes hirtelenjében el nem rendeli a visszavonulást³³ és nem kapunk szomorú híreket Észak-Magyarországról, amelyek nyilvánvalóvá tették azt a szörnyű igazságot, hogy az

²⁹ Czechowski, Leon (1797–1888): az 1830/31-es lengyel szabadságharc őrnagya. Galíciában telepedett le. 1849. május végén jött Magyarországra, s egy hónap múlva tovább utazott Bemhez. Június 5-én Bem kinevezte őt őrnagyi rangban az erdélyi lengyel légió gyalogságának parancsnokává és a 2. zászlóalj parancsnoki tisztét is rábízta. *Bona* 2015. I. 220–221. o. és *Kovács* 2015. 157–159. o.

³⁰ Strzelecki Michał (1816–1863): a cs. kir. hadsereg 31. sorgyalozezredében hadnagy. Összeesküvésbeni részvétel gyanújával öt évig tartják vizsgálati fogságban. 1849 júniusában az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának őrnagya. Jún. 5-én a légió új szervezési bizottságának tagja. *Bona* 2015. II. 524. o. és *Kovács* 2015. 642–644. o.

³¹ Jordan, Władysław (1819–1891): részt vesz az 1846-os krakkói felkelésben, amelyben megsebesül. 1848 novemberében Bem segédtisztje. Az év végén Párizsba utazik, s közreműködik Dembiński Magyarországra hívásában. Egy ideig Dembiński oldalán szolgál. 1849. július 5-én Bem őrnagyi rangban kinevezi az erdélyi lengyel légió Szervező bizottsága elnökségének titkárává. *Bona* 2015. I. 336. o. és *Kovács* 2015. 308–309. o.

³² Kemény Farkas (1797–1852): 1848 szeptemberétől a Torda megyei nemzetőrség őrnagy. December közepén részt vesz a csucsai szoros védelmében és Bem azt követő ellentámadásában. 1849. január 23-ától alezredesként dandárparancsnok. Kitudnteti magát az 1849. február 9-én Piski hídnál vívott ütközetben. Április 7-én ezredessé léptetik elő, s előbb a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. A hadosztály zöme jelenik meg augusztus elején Marosvásárhelyen. *Bona* 2015. I. 352. o.

³³ Kemény Farkas ezredes a kolozsvári hadosztály maradványával és a székelyföldi hadosztály töredékével augusztus 14-én rendelte el Kolozsvár kiürítését.

elárult magyar ügy már bukásra ítéltetett. – Az árulás, amelyet már régen előre sejtettek azok, akik tisztán láttak, még nem talált termékeny talajra a magyarok körében. – Csak a magasabb rangú tisztek beszéltek arról, hogy rangjuk biztosítva van az orosz hadseregben és ebben a legőszintébb naivitással hittek. A lengyelekkel szembeni kelletlenségük érzékelhető volt. A jó tisztektől megfosztott jó szellemű, verekedni kész katonák napról napra demoralizálódtak. Ebben a helyzetben hétezen maradtunk s 26 ágyúval rendelkezünk. – Az oroszok Bánffyhunяд alatt csak két lovasszázaddal, néhány zászlóaljjal és két ágyúval támadtak meg bennünket. Seregünkben leírhatatlan pánik tört ki. Egyedül Czechowski őrnagy zászlóalja tartóztatta fel az ulánusokat. Ezen utóvédben hagyott zászlóaljat csak másnap verte szét a túlerőben lévő ellenség. Az emberek többsége azonban egyenként ismét csatlakozott hozzánk.

A Bem újbóli megjelenéséről szóló hamis hír kissé fellelkesítette és annak reményével töltötte el a katonákat, hogy csatlakozhatnak Kazinczy tábornok tízezer fős hadtestéhez, amely Felső-Magyarországról Dés városába érkezett.³⁴ Szent akaratunk volt hozzá csatlakozni, s a csatlakozásra sor is került a Nagybányától két menetnapra és a már Felső-Magyarországon fekvő Szatmár megyétől három vagy négy menetnapra fekvő Zsibóban.

Alig pihentünk két napot táborozva, amikor a kommandírozó tábornoktól orosz követ³⁵ érkezett a muszkavezető Kornis gróf³⁶ társaságában, aki Görgei tábornok fegyverletételre felszólító levelét hozta.³⁷ Kazinczy mintha Görgei megadásának tényéről kívánna meggyőződni követeket akart küldeni az orosz táborba, a valóságban azonban saját tisztjeit akarta rávenni a feltétlen megadásra. Két magyar tábornoki tisztet jelöltek ki követnek, akikhez lengyelként én is csatlakoztam. Az én voltaképpeni küldetésem azt a célt szolgálta, hogy kitudakoljam a dolgok állását és azt, hogy a magyarokat megadásuk esetén, a lengyelekkel szembeni kötelességükre figyelmeztessem.

A magyarok fogadtatása az egész muszka tábornok részéről a lehető legjobb volt. A kommandírozó Grotenhjelms tábornok³⁸ Désen, miután hivatalosan fogadott bennünket, bajtársaimat titokban pezsgőzni invitálta, amint ezt később bevallották nekem. Ott aztán fűt-fűt ígértek nekik, s megengedték, hogy Görgeihez menjenek.³⁹ Arra azonban felhívták a figyelmüket, hogy fogadni engem Paszkevic⁴⁰ nem fogadhat. A parlamenti meg-

³⁴ Kazinczy Lajos (1820–1849): a 9. huszárezred kilépett főhadnagya. 1848. szeptember 1-jétől főhadnagy, Ivánka Imre őrnagy váci nemzetőr táborának segédtsíztje. Októbertől százados, november végétől őrnagy, a 2. utász zászlóalj parancsnoka. 1849. január 11-étől alezredesként az 1. huszárezred és a Központi Mozgó Sereg egyik dandárának parancsnoka. Kitünteti magát a tavaszi hadjáratban. Miután május végén ezredessé léptetik elő, megbízzák, hogy Munkács és Beregszász térségében tartalék hadosztályt szervezzon. Hadosztálya augusztus 6-án hagyta el Munkácsot, és Beregszászon, Máramarosszigeten, Nagybányán át ért Désre. A hadosztály menetközben mintegy 9000 főre növekedett. Gál Sándor ezredes utasítására Zsibóra vonult, hogy az észak-erdélyi sereg maradványaival egyesüljön. *Bona* 2015. I. 344. o.

³⁵ Tyimasev, Alekszand Jegorovics (1818–1893): orosz kapitány, cári szárnysegéd.

³⁶ Kornis József gróf (1829–1890): 1848 októbertől hadnagy a 9. (Miklós) huszárezredben. 1849. március közepétől főhadnagy a VII. hadtestben. Május végétől parancsörtsízt a Feldunai hadsereg törzsénél. *Bona* 1998. II. 266–267. o.

³⁷ Ez Görgei 1849. augusztus 16-án Nagyváradon kelt, Stein Miksa ezredeshez intézett levele volt, amelyet azonban a futár tévedésből nem Steinnek, hanem Kazinczynak kézbesített ki. Közli: *Kővári* 2014. 416–417. o.

³⁸ Grotenhjelms, Magnus Johann von (Makszim Makszimovics Grotengelm, 1789–1867): orosz altábornagy, a 2. ulánushadosztály parancsnoka, a Felső-Erdélybe benyomult orosz-osztrák hadoszlop parancsnoka.

³⁹ Abból a célból, hogy meggyőződjenek a magyar főhadssereg fegyverletételéről.

⁴⁰ Paszkevic-Erivanszkij, Fjodor Ivanovics (1782–1856): Varsó hercege, a Lengyel Királyság helytartója, az orosz hadsereg főparancsnoka tábornagi rangban.

beszélés semmit sem jelentett. Egy új hadikövettel tértünk vissza a táborba. Én azzal azt a hírt hoztam, hogy a Désen álló orosz erő nem haladja meg a 8000 főt. Ennek ellenére nekünk kell gondoskodnunk magunkról, mert a magyarok megadják magukat. Ezt másnap Kazinczy tábornok hivatalosan be is jelentette. Czechowski őrnagy követelésére megengedte, hogy a 130 lengyel elhagyja a tábor.

A német légió, néhány honvéd zászlóalj és néhány huszárszázad velünk tartott, de a lehető legnagyobb rendetlenségben. A tüzérség, amely nem akarta magát megadni, képtelen volt a rossz utakon az ágyúkat elvontatni. Augusztus 25-én értünk el a Felső-Magyarország közelében fekvő Nagybányára. – Ezzel kezdődik odisszeám az ismeretlen országban, amely november 16-án ért véget, amikor a belga határt átléptem.

Általánosságban véve, nem az anyagi erő hiánya, hanem az anarchikus kormányzás, s ebből eredően a tábornokok fegyelmezetlensége vesztette el Magyarországot. – Oroszország nem anyagi erővel, hanem ügyes demoralizáló képességével győzte le a hatalmas szabadságharcot.

Ausztria, miután hadseregét szétverték, azonnal hírért keltette a muszka segítségnek, hogy az igája alatt sínylődő többi népeket féken tartsa, s ezzel őket mintegy odavetette zsákmányul a magyaroknak. Az ő előrenyomulásukat Bécs felé Buda négyezer fős helyőrsége állította meg, élén Hentzi tábornokkal,⁴¹ no meg azok az ágensek, akik elterjesztették azt a hírt, amelyet nyilván Görgei is intelemül megjegyzett, hogy ha a magyarok nem lépik át saját országuk határát, Oroszország nem mer beavatkozni. Ez tartotta távol Dembiński tábornokot is a galíciai határtól.⁴² – Eközben a kormány kinyilvánítva republikánus érzelmeit,⁴³ mindazokat elveszítette, akik még abban a reményben támogatták, hogy a dinasztíával egészen biztosan nem szakít, a népet és a hadsereget pedig lehűtötte, mivel azok számára republikánus elvek elfogadhatatlanok voltak. – Ez a lépés állította a Görgeit a konzervatív párt⁴⁴ élére és segítette már biztosan akkor is az Oroszország javára történt áruulást.

Olyan hírek kaptak lábra, miszerint Oroszország Konstantin nagyherceget szeretné Magyarország trónjára ültetni.⁴⁵ – Paszkevicz hasonló értelemben elhangzott tudatos célzásai, a muszkák érzékelhető ellenszenvé az osztrákokkal szemben – mindez lassanként azt a vélekedést alakította ki a magyar elmékben és oly befolyással volt a tévhiteket tápláló magyar kormányban is, hogy a háború – az osztrákok követeléseit félresöpörve – befejezhető az Oroszországgal kötött egyezséggel. Ez a körmönfont inszINUÁCIÓ a nagyszámú tábornoki tiszt fejében is táptalajra talált, akik úgy vélték, hogy érdemtelen rangjaikat ezen európai nagyhatalom által legalizálhatják – és akik ily módon életüket egyre

⁴¹ Hentzi von Arthum, Heinrich (1785–1849): 1847-től a cs. kir. hadsereg tábornoka. 1848 őszén a személye elleni bizalmatlanság miatt letartóztatták és Budán elzárták. A császári csapatok bevonulása után Windisch-Grätz Budavár parancsnokává nevezte ki. 5000 fős helyőrség élén védte a várat.

⁴² Dembiński az északi hadsereg parancsnokaként valóban tervezte, hogy betör Galíciába, de ettől a kormány 1849. május 5-én eltiltotta. Bem is károsnak tartotta Dembiński tervezett vállalkozását, mert az ürgyűl szolgálhatott volna a galíciai lengyel nemesség kiirtására, amelyre 1846-ban már kísérlet történt.

⁴³ Az utalás nyilvánvalóan Szemere Bertalan miniszterelnök 1849. május 2-án előadott kormányprogramjára vonatkozik, amelyben kormányát forradalmi, demokráciai és republikáni irányúnak mondta.

⁴⁴ Itt természetesen nem a magyar konzervatívokról, hanem a Kossuth parlamenti ellenzékét képező ügynevezett békepárttól van szó.

⁴⁵ Konstantin orosz nagyherceg (Konsztantyin Nyikolajevics) (1827–1892): I. Miklós cár fia, részt vett a magyarországi hadjáratban. A mendemondának az lehetett az alapja, hogy az augusztus 5-ei kormányulésen megfogalmazott államirratban felajánlották a magyar koronát a Romanov-háznak.

inkább kímélték. – Görgei kipróbált hadseregének elkülönítése az újonnan felállított fiatal alakulatoktól, a cél nélküli fárasztó menetek, a jelentéktelen ütközetek kimerítették az altiszteket és a katonákat, míg Görgei hamis hadijelentései növelték saját hírnevét. – Ily módon a kormány gyengesége, a közigazgatás ziláltsága, a körmönfont propaganda és a mesterkélts muszka inszINUÁCIÓ mindent demoralizált, és a magyarok döntő csata nélkül⁴⁶ tették le a fegyvert a muszkák előtt abban a reményben, hogy azok kiállnak mellettük, mi több még a függetlenségükért is síkra szállnak. A muszkák azonban ügyesebb katonai hadművelet és anyagi erőfeszítés nélkül győztesen kerültek ki abból a harcból, amelyben legalábbis az első invázióig menthetetlenül kudarcot kellett volna vallaniuk.

Nem maradt más hátra számomra, mint hogy rövid portréban jellemezzem azokat a személyeket, akikkel Hercegséged ügynökei még érintkezhetnek. – E személyek részben számomra kevésbé ismertek, de ott voltam azon a színen, ahol a nevükhöz fűződő cselekmények folytak. Amennyire lehet, mindezt röviden és tartalmilag sűrítve teszem. – Többeket ismertem személyesen.

KOSSUTH. Nemes jellemű ember, de politikai vezetőnek gyenge. Hagyta magát félrevezetni azon illúzió által, hogy Görgei rendkívül tehetséges. Képtelen volt megbüntetni a kápolnai csatában tanúsított fegyvelmeztlenségéért. Később hagyta, hogy a fejére nőjön és tartani kezdett tőle. Nővére és felesége beleárthatta magát a politikai ügyekbe, akik iránt gyengéd elnézéssel viseltetett. Ez volt a meghatározó oka annak a bizalmatlanságnak, amely közte és Dembiński között támadt, s amely az események egész menetére is rossz hatással volt. – Kossuth azonban ma sokat nyerhet tapasztalatait mérlegelve. Már kész volt, s ebből nem csinált titkot, leszámolni republikánus eszméivel Magyarország függetlensége érdekében. Egyébként nagy szónok és agitátor. Az értelmes és hiátusait látó magyarok a maguk O'Connellének⁴⁷ hívják őt. Hiúsága ellenére is, mely a közönséges emberek tulajdonságjegye, kész nemes fennkölttségében mindent feláldozni a hazájáért.

BATTHYÁNY KÁZMÉR volt külügyminiszter, a legjobb hazafias érzelmei ellenére is könnyen aláveti magát a magyar főurakat jellemző előítéleteknek. Gyűlölettel, legalábbis megvetéssel viseltetik a Magyar Királyságban lakó más nemzetiségekkel szemben. Ez volt az oka annak a szörnyű és országvesztő késedelmeskedésnek, amelynek végén megadták azokat az engedményeket, amelyeket az románok és a szerbek követeltek. Irodájában előszeretettel alkalmazta azokat a szokásokat, amelyek Ausztria politikáját jellemezték. Tudatosan halogatta azokat az ügyeket, amelyek ott felhalmozódtak, ami Magyarországnak sok kárt okozott az adott helyzetben. Eltávolítani igyekezett azon embereket Kossuth környezetéből, akik a szerbekkel tárgyalni igyekeztek. Kossuth könnyebben hajlott az engedmények megadására, mert mindennél erősebb volt benne a dinasztia gyűlölete. Kossuth barátjaként sem osztotta annak véleményét, nem annyira meggyőződésből, mint inkább a családi szokásoknak engedve. A politikai intrikák tekintetében felesége⁴⁸ rossz hatással volt rá, ezzel is szaporítva politikai hibáit. – Dembiński

⁴⁶ Budzyński hallgatással mellőzi az augusztus 9-ei temesvári vereséget, amelynek legfőbb okozója Dembiński volt.

⁴⁷ O'Connell, Daniel (1775–1847): ír politikus, a Fiala Írország mozgalom megalapítója, a katolikusok egyenjogúsításának élharcosa a brit parlamentben.

⁴⁸ Keglevich Augusztina grófnő.

tábornokot nem szerette, s inkább Görgeit támogatta.⁴⁹ Egyébként nem nagy barátja a lengyeleknek, legalábbis nem bízott bennük, minthogy a szláv népfajhoz tartoznak. Ám Hercegséged iránt személyesen mindig jó szívvel viseltetett. Neve mindig tiszteletet kelt Magyarországon, amelyet Bátyja kivégzése⁵⁰ még inkább fokozott.

GÖRGEI. Hirtelen felemelkedése okozta ezen ember vesztét, miután hiúvá tette, amelyet a bécsi osztrák újságok még inkább ügyesen tápláltak. E hiúság vezetett oda, mint mondják, hogy levelezni kezdett a muszka tábornokokkal, s magával Paszkeviccsel is, s hogy higgyen a muszkák nem hivatalos ígéreteinek. Csatlakozva a konzervatívokhoz, majd azok élére állva átvette tőlük a más nemzetek iránti gyűlölködést. – Energikusságát tekintve felülmúlta a többi tábornokot és a magasabb beosztású magyar hivatalnokokat. – A kápolnai csata után maga mondta: „Demiński helyében agyonlövetném Görgeit”, a Debrecennél, ahol Nagysándor⁵¹ hétezer fős hadával tíz órán át derekasan tartotta magát a sokszoros muszka túlerővel szemben, a csatától egy mérföldre állva azt mondta Nagysándor futárjainak: „Tapodtat se mozdulok, látni akarom, ahogy e hős, Demiński kedvence, egymagában boldogul.”

DEMBIŒSKI. A Pesther Zeitung szeptember hónapban akként jellemezte Demiński tábornokot, hogy a négy fal közötti csendben kiváló haditerv kidolgozására képes, de harci zajban és szenvedélyek összecsapása közepette képtelen nagy hadsereget vezetni. És ez igaz. Az energikusság hiánya, ez minden, amit Demiński tábornok szemére lehet vetni. Emellett túlságosan is lengyelekkel, ráadásul fiatalokkal vetette magát körbe, akik őt agyondicsérték. Kossuth pártfogoltjait büszkén eltávolította, s ezzel kiváltotta az elnök feleségének, nővérének,⁵² de leginkább Batthyány feleségének gyűlöletét. Amikor Görgei leváltását elhatározták, belement abba, hogy Mészáros utazzon a parancsnokság átvételére. Görgei óva intette Mészároset, hogy a közlekedési útvonalakat elvágták, s hogy a muszkák elfoghatják. Mészáros ijedten visszafordult,⁵³ miközben másnap Görgei jelentései biztonságban megérkeztek. E küldetésre más embert kellett volna kijelölni és az utasítást energikusan végrehajtani. A magyarok azt tartják Demiński tábornokról, hogy mint ember a legcsekélyebb rokonszenvvel se viseltetett a magyarok iránt. Csak Görgei árulása kezdi a magyarokat arról meggyöztetni, hogy ő volt az egyetlen férfiú, aki őket megment-

⁴⁹ Ez nyilvánvaló tévedés, Batthyány – Vukovics Sebó emlékiratainak tanúsága szerint – kimondottan gyűlölte Görgeit.

⁵⁰ A szintén 1807-ben született Batthyány Lajos nem bátyja, hanem csak távoli rokona volt Batthyány Kázmérnak.

⁵¹ Nagysándor József (1803–1849): 1849. április 30-tól az I. hadtest parancsnoka. Május 2-ától tábornok. A feldunai hadsereg visszavonulását Tokajtól oldalvédként ő fedezte, s augusztus 2-án 10 000 fős hadtestével Debrecennél ütközetet vívott a többszörös túlerőben lévő orosz fősereggel. Görgei messze volt ahhoz, hogy segítséget tudjon nyújtani Nagysándornak, akiről úgy vélte, hogy kitér az összecsapás elöl.

⁵² Kossuth felesége, Meszlényi Terézia volt. A szabadságharcban Kossuth lánytestvére, Zsuzsanna vállalt aktív szerepet főápolóként.

⁵³ Mészáros Lázár július 2-án személyesen vitte gőzhajón a Görgei leváltásáról és saját személyének a magyar hadsereg főparancsnokává történt kinevezéséről szóló, Kossuth által láttamozott levelet, valamint azt, hogy a hadsereg vonuljon Szeged térségébe. A Komáromnál aznap folyó csata és a folyóparton mozgó ellenség hírére azonban dolgavégezetlenül visszafordult Pestre.

hette volna. Ezt nagyon bölcs emberektől hallottam. Dembiński hírneve napról napra nő. Csak azt vetik a szemére, hogy túlságosan korán visszavonult Szegedről.⁵⁴

BEM TÁBORNOK. A Pesther Zeitung, amely a fentebbi véleményt Dembiński tábornokról megfogalmazta, bizonyos fokig találóan úgy jellemezte Bemet, hogy nagy a kis háborúban, s túlságosan kicsi a nagy háborúban, tüzértábornokként viszont páratlan. Szervezőképességének hiányával magyarázható, hogy a második erdélyi hadjárata nem teljesen ért fel az elsővel. Jóllehet a tábornok áprilisban még panaszkodott a tisztek hiányára, de seregében sokkal szaporábbak voltak az előléptetések, mint másutt. Lehet, hogy állandó hadi vállalkozásai miatt nem maradt elég ideje a szervezésre, s e tekintetben nem talált olyan embert, aki helyettesíthette volna őt. – Azt vetik e tábornok szemére, hogy a muszkák betörése után nem vonta össze erőit, hanem kisebb csapatokkal vetette rájuk magát, amelyek nem tudták megtartani a teret. Nekem az a véleményem, ha Bem tábornok két-három ezer embere helyett, rögtön a rosszul szervezett húszezer fős hadával támadta volna meg a muszkákat, az nyomban szétforgácsolódt volna, s Erdély azonnal elesik. Bem tábornok két-három ezer fős csapatait a moldvai, havasalföldi, bukovinai határ mentén sorakoztatta fel, s azokkal mindig máshol támadta meg a muszkákat, s mozdulatainak gyorsasága személyes mozgásának gyorsaságától függött. Ha mindenütt sikerült volna az, ami Moldvában,⁵⁵ végtére demoralizálta és visszavonulásra készítette volna a muszkákat oda, ahonnan jöttek, s ez az egész hadjáratra rendkívüli kihatással lett volna. Íme a következő szavakat mondta nekem minderről: „Az látszik, hogy a muszkák nem akarnak verekedni, akárcsak a magyarok, akik ha nem fordítanak hátra arcot, a csata csak a tüzéségre korlátozódik, amely jó és amellyel fölényben vagyok. Így vertem meg 1500 emberrel 6000 embert Moldvában, vettem birtokba raktárakat, ejtettem számtalan foglyot, míg a had maradéka szétfutott.” Segesvárnál nyolc órán át tartott az ágyúzás, és miközben a muszkák sok embert, köztük két ezredest is veszítettek az ágyútűztől, az orosz ágyúk alig tettek kárt a magyarokban. A szárnyon megjelent 60 kozák ijesztett rá harsány lármát csapva 240 huszárra,⁵⁶ amely futásával magával ragadta a többieket is. A muszkák akkor Bem egész táborukat elfoghatták volna, de vagy azért, mert csapdától tartottak, vagy azért, mert parancsuk volt rá, hogy megerősített állásukat ne hagyják el mindaddig, míg Felső-Magyarországon a dolog el nem dől, nem üldözték őt. – Bem tábornok szeretett politikai szerepet játszani, s mint Richelieu bíboros⁵⁷ költő is szeretett volna lenni. Legfőbb ideája az volt, hogy a kompromittált Törökországot akarata ellenére

⁵⁴ Dembiński augusztus 1-jén és 2-án úrítette ki harc nélkül Szegedet, majd az előírt haditervet semmibe véve nem Aradra, hanem Temesvár felé vonult vissza.

⁵⁵ Bem 1849. július 23-án üttöt be Moldvába egy 2300 fős különítménnyel, s noha zavart okozott, célját, hogy a románokat föllázza az oroszok ellen, nem tudta elérni, s pár nap múlva visszahúzódni kényszerült Erdélybe.

⁵⁶ A magyarok balszárnyán álló két huszárszázadra nem hatvan kozák ijesztett, hanem a frissen érkezett nehézűteg által támogatott négy dzsidásszázad támadt. A segesvári ütközetben Grigorij Javlevics Szkarjatyin tábornok esett el és Krasznokutskij kapitány sebesült meg a magasabb rangú tisztek közül.

⁵⁷ Richelieu, Armand Jean du Plessis de (1585–1642): bíboros, francia államférfi. Richelieu irodalommal is foglalkozott s pártfogója volt az íróknak, művészeknek. Bem az 1830/31-es szabadságharc idején ki nem állhatta a „firkászokat”. Az emigrációban – nyilván Adam Mickiewicz és Juliusz Słowacki tekintélyének hatására – megváltozott róluk a véleménye, s maga anyagilag támogatta Józef Krystyn Ostrowski verseskötetének megjelentetését. Lehet, hogy Budzyński Bemnek hadvezéri improvizációs tehetségére utal. Adam Mickiewicz költői improvizációról volt híres.

is háborúba sodorja Oroszországgal. Erről nekem említést is tett, s mai hitehagyásának is részben e terv megvalósítása a célja. Magyarországon rendkívüli hírnévre tett szert. Nem vette magát körbe lengyelekkel, s a magyarok ezért is tartják a mai napig a saját emberüknek. – Hercegséged iránt mindig tisztelettel viseltetett, hozzátéve, hogy csak azokat nem szerette, aki Hercegségedet körbevette, azaz Bystrzonowski és Chrzanowski⁵⁸ urakat. Ez utóbbi iránti ellenszenvet tehetségének természetéből fakad, amely mindenfajta vas-kalaposágot gyűlöl. Végül azonban leszögezte, hogy szüksége van régi tisztekre, hogy a hadimesterségben járatlan fiatal tisztek mindent elrontanak. Ezt Jordannal kapcsolatban mondta.

ZARZYCKI ALEZREDES. Bem kedvence és hitehagyásban is követője. Szerfelett becsvágyó, de ügyes és tehetséges, rendkívül energikus tiszt. Emiatt a lengyelek egyáltalán nem szeretik. Bem tábornok és ő még rendkívül hasznára lehetnek az ügynek, különösen akkor, ha a keleti kérdés nem oldódik meg. – Czaykowski úr az egyetlen ember, aki iránt Bemnek bizodalma van. Ha a dolgok nem romlanak meg – e két ember egyetértése még sok jót eredményezhet. – Bem tábornok különösképpen kedveli Iskandert,⁵⁹ aki, mint ezt Bălcescutól megtudtam,⁶⁰ megmentette az életét. Bălcescu úr ezt magától Bemtől hallotta. Zarzycki az egyetlen ember, aki nincs híjával a szervezési képességeknek. – Emellett szerelmi viszonyt folytat Kossuth húgával.⁶¹ Ez volt az egyik oka annak, hogy Bem szívesen alkalmazta őt.

Néhány szót még Magyarország jelenlegi állapotáról, ahogy ez vándorlásaim során kialakult bennem.

Azok a mágnások és kereskedők, akik az utóbbi hadjárat során Ausztria mögé felsorakoztak, s Kossuth és rendszere bukását teljes szívből kívánták, mára teljesen csalódtak elvárásaikban. A mágnások büszkeségét sértették a gyalázatos kivégzések, s magyar nemzeti mivoltukat fájdalmasan érintette az, hogy Magyarországot kitörölték a Monarchia térképéből. Ezért azok, akiket Schwarzenberg patriótáinak⁶² vagy másként Pecsovicsoknak⁶³ hívtak, ahogy eleinte még a kivégzéseket is tetszéssel fogadták, most azokra és a kormány minden rendeletére nincs más szavuk, mint a káromkodás. – Pest

⁵⁸ Chrzanowski, Wojciech (1793–1861): az 1830/31-es szabadságharc tábornoka. Az emigrációban Czartoryski híve volt. 1848 őszén Kossuth Magyarországra akarta hívni, de Chrzanowski elhárította a kérést. Itáliába utazott, ahol a 1848 és 1850 között a szárd-piemonti hadsereg tábornoki főnöke volt.

⁵⁹ Iliński Antoni Aleksander, Iskander pasa (1814–1861): kadétként, majd a Litvániai–Ruténiai Légio hadnagyaként részt vett az 1830/31-es lengyel szabadságharcban. Az emigrációban 1844-ben csatlakozott Czartoryskihoz, aki ügynökként Tulcsába a nyekraszovista kozákok közé küldte. 1847-ben árulás folytán Isztambulban bebörtönözték. Ekkor tért át a mohamedán hitre, majd Muhamed Iszkander Illahiként az oszmán hadsereg őrnagya lett. 1849. május közepén Mehádiában szolgálatra jelentkezett Bemnél. Őrnagyi rangban Pancsova térparancsnokságán szolgált. Július 16-án kinevezik a megalakítandó román légio főfelügyelőjévé. Mivel a légio nem jön létre, Ilińskit Bem táborkarába osztják be. A temesvári csata után Bem alezredessé nevezi ki, s az ő kíséretében lépi át az Oszmán Birodalom határát. *Bona* 2015. I. 324 o. és *Kovács* 2015. 282. o.

⁶⁰ Bălcescu, Nicolae (1819–1852): a román forradalmi emigráció képviselőjeként a román–magyar megbékélés, kiegyezés szószólója az ezzel kapcsolatban a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokon.

⁶¹ Kossuth Emília nevű húgának egy Zygmunt Żuławski nevű lengyel emigráns volt a férje. A mendemondának ez lehetett a forrása.

⁶² Schwarzenberg, Felix zu (1800–1852): 1848 novemberétől osztrák miniszterelnök és külügyminiszter. A magyarországi kegyetlen megtorlás egyik kezdeményezője.

⁶³ 1839 óta a magyar konzervatívok gúnyneve Pecsovits Ferencről, aki a Tolna megyei követválasztáson Festetics Rudolf gróf tisztartójaként étellel, itallal látta el az összegyűlt kisnemességet.

lakosai, akiket Kossuth Szeged népéhez intézett beszédében megátkozott,⁶⁴ mert híján vannak a hazafias érzelmeknek, s akik az osztrákokat valóban tárt karokkal fogadták, ma még elégedetlenebbek, mint azelőtt. Nemcsak a Kossuth bankók megsemmisítése okozta veszteség vágott az elevenjükbé, de még inkább a pénzben, mi több áruban – katonáknak szánt posztó – kivetett hadisarc.⁶⁵ Ha Kossuthot még nem is áldják, fájjalják a szabadságharcban játszott szerepüket. – Maga a Wiener Zeitung sem rejtette véka alá, hogy Pest a bús elégedetlenség képét mutatja. – A nap mint nap ismétlődő kivégzések csak fokozzák ezt, a katonai kormányzás és a tisztek visszaélései mindezt még inkább elviselhetetlenné teszik. – A polgárok, akik önként énekelték „Gott erhalte den Kaiser Franz Josef” – most ezt naponta hallhatják a kávéházakban a tisztek parancsára, s emiatt nem járnak oda. Olyannyira nem, hogy a kávéház-tulajdonosok követelésére, a kormány kénytelen volt rendelkezéssel megtiltani a tiszteknek az ilyesfajta szórakoztatást.

A középosztály, amely érületében a leghazafiasabb, a félelemkeltés közepette se tudja elfojtani érzelmeit és a falun folyó beszélgetések beillenek lázításra felszólító felhívásoknak is – a Bemről, a törökökről, az európai háborúról szóló mesék reménykeltőek s a legszigorúbb tiltások ellenére is sok fegyvert elrejtettek.

Ami a népet illeti, a Kossuth bankók beszolgáltatása őt érintette legérzékenyebben, mert egész évi bőkezű munkájában megrövidítettnek érezve magát, nekikeseredetten készen áll egy új háborúra. Körében tisztelettel ejtik ki Kossuth és Bem nevét. Több napon át bujkálva egy-egy magyar faluban egyetlen egy feljelentőre, egyetlen egy áruóra se találtam. Az útlevelekre vonatkozó kormányrendeletek dacára egyetlen egy magyar faluban, de még városban sem kérték azt – holott öltözékemről is sejtették, hogy gyanús vagyok. A Stuhlrichterok,⁶⁶ ahogy a kormány új kipróbált barátait hívták, nem mertek bennünket zaklatni a néphangulat miatt, amelytől ők maguk is féltek. Október végén még szétvert huszárcsapatok is kóboroltak az országban, amelyek különösen az úgynevezett Pecsovicsokat sarcolták meg. Felszámolásukra nem volt kellő katonai erő. Lehet, hogy Ausztria, ha hosszabb békés időszak köszönt rá, mindezen elemeket ráncba szedi, de az biztos, hogy az első adandó alkalommal társadalmi robbanás várható.

Az elmúlt eseményeket még nem lehet pontosan értékelni, jóllehet az igazi magyarok körében, vagyis a középosztályban még a más nemzetekhez való viszonyulással kapcsolatban is egészséges vélemények hangzanak el. – Kossuth befolyása mindig nagy lesz, de a középosztály nem dicséri hirtelen reformjait és úgy véli, hogy ügyének élére többet mondó és ősbibben csengő nevet igényel. – Batthyány Lajost mindenki fájjalja. Úgy vélik, hogy öcsénél tehetségesebb volt.⁶⁷ De mindezen elemeket csak egy szerencsés belső körülmény forraszthatja egyggyé. Vagy esetleg Bem első kalandor vállalkozása, ha megjelenne körükben. E megjegyzést nem mint bekövetkezhető eseményt említtem. Róla azért szólok, hogy Magyarország állapotára és a Bemhez való viszonyára rávilágítsak.

Párizs, 1849. december 5-én.

Wincenty Budzyński

⁶⁴ Kossuth 1849. július 11-én Szegeden mondott beszédéből csak töredékeket ismerünk, de ezek egyikében sincs szó arról, hogy Kossuth megátkozta volna a pestieket.

⁶⁵ Ez utóbbit Julius Haynau tábornagy először a fővárosi, majd valamennyi magyar zsidó közösségre vetette ki.

⁶⁶ Idegen tisztviselők gúnyneve. A Stuhlrichter eredeti jelentése szolgabíró.

⁶⁷ Lásd a 42. jegyzetet!

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 1998. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 1998.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (Negyedik, bővített kiadás). Miskolc, 2015.
- Kovács* 2015. *Kovács István*: Honvédek hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849. Budapest, 2015.
- Kővári*: Erdély *Kővári László*: Erdély 1848–1849-ben. S. a. r. *Somogyi Gréta*. A bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert*. A jegyzeteket írta *Hermann Róbert* és *Somogyi Gréta*. A német és francia nyelvű szövegeket ford. *Hermann Róbert*. A latin nyelvű szövegeket ford. *Veszprémy László*. A román nyelvű szövegeket ford. *Somogyi Gréta*. Budapest, 2014.
- Thim* 1930. *Thim József*: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. 3. k.) Budapest, 1930.

István Kovács

THE MISSION OF WINCENTY BUDZYŃSKI (BIBERSTEIN) IN HUNGARY

(Abstract)

Wincenty Budzyński, the injured officer of the Polish revolution of 1830–1831 joined the conservative wing of the Polish emigration lead by Prince Czartoryski in Paris. He travelled to Hungary as Czartoryski's agent in order to connect Lajos Kossuth. As it turns out from his report written to Czartoryski in the end of 1849, his mission had little result. In the source which he wrote serving as the judge-advocate of Polish Legion 2 of Transylvania he reports about the withdrawal of the remainders of Hungarian army of Transylvania from Cluj Napoca to Jibou, then about the surrender there, and apart from the generals Bem, Dembiński and Zarzycki, he also characterises several members, for example Görgei and Kossuth, of the Hungarian military elite.

István Kovács

DIE ENTSENDUNG VON WINCENTY BUDZYŃSKI (BIBERSTEIN) NACH UNGARN

(Resümee)

Wincenty Budzyński, verwundeter Offizier des polnischen Freiheitskampfes von 1830/31, schloss sich dem konservativen Flügel der polnischen Emigration von Herzog Czartoryski in Paris an. Er kam als sein Agent nach Ungarn, um mit Kossuth in Kontakt zu treten. Wie aus einem Briefbericht Ende 1849 an Czartoryski hervorgeht, war seine Mission mit geringem Erfolg verbunden. Als Auditor des 2. Bataillons der Polnischen Legion in

Siebenbürgen berichtet er in der veröffentlichten Quelle über den Abzugs des Rests der Siebenbürgischen Armee von Kolozsvár (Klausenburg) nach Zsibó (Siben) sowie über die dortige Waffenniederlegung. Zudem charakterisiert die Quelle mehrere Mitglieder der ungarischen politischen und militärischen Elite, darunter Kossuth und Görgei.

István Kovács

LA MISSION DE WINCENTY BUDZYŃSKI (BIBERSTEIN) EN HONGRIE

(Résumé)

Officier blessé dans la guerre d'indépendance polonaise de 1830–1831, Wincenty Budzyński a rejoint à Paris l'aile conservatrice de l'émigration polonaise conduite par le prince Adam Jerzy Czartoryski. Budzyński est arrivé en Hongrie comme un agent du prince afin de prendre contact avec Kossuth. Comme il ressort de son courrier écrit à Czartoryski à la fin de 1849, sa mission ne fut pas couronnée de succès. Dans cette publication de source, il relate, en sa qualité de juge militaire du 2ème bataillon de la légion polonaise de Transylvanie, le retrait du reste de l'armée transylvanienne de Kolozsvár à Zsibó et sa reddition. Outre Bem, Dembiński et Zarzycki, Budzyński décrit le caractère de plusieurs personnages de l'élite politique et militaire hongroise dont Kossuth et Görgei.

Иштван Ковач

МИССИЯ ВИНСЕНТА БУДЗИНСКОГО (БИБЕРШТЕЙНА) В ВЕНГРИИ

(Резюме)

Винсент Будзинский, раненный офицер польской войны за свободу 1830/31-их годов, присоединился к консервативному крылу польской эмиграции в Париже, которую возглавлял князь Чарторыйский. Он попал в Венгрию в качестве агента князя, чтобы связаться с Кошутом. Как выясняется из его доклада, написанного Чарторыйскому в конце 1849-ого года его миссия имела незначительный успех. Будучи военной судьей 2-го Трансильванского польского батальона в опубликованном источнике он даёт отчёт об отходе остатка Трансильванской армии из Клуж в Жибо, затем о тамошней капитуляции, характеризует многих членов венгерской политической и военной элиты, помимо Бем, Дембинский, и Зажицкий, включая также Кошута и Гёргеи.

AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI KAZINCZY-HADOSZTÁLY IRATAI, 1849. JÚNIUS 12. – AUGUSZTUS 25.*

A *Hadtörténelmi Közlemények* 1941. évi 42. évfolyamában tette közzé a szerkesztő, Gyalókey Jenő *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849. június 2. – augusztus 25.* című közleményét, amely mindmáig az egyetlen bővebb iratközlés a témában.¹ Gyalókey 22 iratot adott ekkor közre, melyek abban az időben még a bécsi Hadilevéltár őrizetében voltak. Közlésük eredeti nyelven, többnyire németül történt. A dokumentumok közül tíz volt ténylegesen a Kazinczy hadosztályparancsnok által kiadmányozott irat, a többi vagy hozzá intézett, vagy vele kapcsolatos levél. Az 1848–49. évi szabadságharcra foglalkozó kutatások mai állása már lehetővé teszi egy ennél jóval bővebb, teljességre törekvő okmánytár összeállítását. Jelen publikáció erre vállalkozik.²

Kazinczy Lajos honvéd ezredest 1849. június 2-án bízta meg Görgei Artúr hadügyminiszter az Ung, Máramaros és Bereg megyékben található csapatok parancsnokságával, melyekből egy gyaloghadosztályt kellett szerveznie.³ Kazinczy⁴ személye nem volt ismeretlen Görgei előtt, hiszen korábban a tullni hadapródiskolában, majd 1848 őszén a feldunai hadtestben, később a tavaszi hadjáratban – ahol Kazinczy, mint az I. hadtest egyik hadosztályparancsnoka szerepelt – már megismerhette rátermettségét, szervezőképességét, parancsnoki képességeit. Nem véletlen, hogy május közepétől már egy Csallóközben működő önálló hadosztály élére kapott kinevezést. Ekkor, május végén nevezték ki ezredessé. A két katonatiszt szimpátiája kölcsönös volt, hiszen Kazinczy is nagy tisztelettel és nagyrabecsüléssel tekintett Görgeire, akiben egyfajta példaképet látott.⁵

Az újdonsült parancsnok új feladatával nem került könnyű helyzetbe. Amikor június közepén megérkezett Munkácsra és megszemlélte csapatait, egy egészen más helyzetet talált, mint amihez eddig hozzászokott. A térségben állomásozó, nagyjából helyi kiegészítésű, nagyrészt frissen regularizált honvéds csapatok kevés harci tapasztalattal rendelkeztek, egységes vezetésük nem volt, általában a határszélek felügyeletét látták el. Belőlük kellett egy gyaloghadosztályt szervezni. Kazinczy nagy lendülettel látott feladathoz, munkáját a helyi kormánybiztosok is támogatták. Ideje azonban kevés volt. Bár az általa védelmezett határszakaszt az országba benyomuló orosz csapatok komolyan nem támadták, bármikor tartania kellett egy oldalirányú, a Tisza vonal felől érkező támadástól. Mindössze másfél hónap alatt sikerült szerveznie egy mozgó hadtestet, amely inkább csak nevében volt egy szabályos, két gyalogos és egy lovashadosztályból álló hadtestnek mondható. Ez különösen a lovasságra volt igaz, hiszen néhány század huszárt, illetve

* A publikáció a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Adatok.

² Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, hogy tanácsaival és saját iratmáslataival segítette e forrásközlemény megszületését (is). Emellett Bajzik Lászlónak mondok köszönetet az iratok egy részének gondos fordításáért, valamint Németh György főlevéltárosnak, a kutatáshoz nyújtott segítségével.

³ Görgei Artúr Kazinczy Lajosnak. Debrecen, 1849. június 2. HL 1848–49. 31/130. Közli: Adatok 249–250. o.

⁴ Életére lásd *Pásztor* 1979.; *Pribelszki* 1992.; *Nagy* 1999.; *Pelyach* 2007.; *Solymosi* 2017a.

⁵ *Solymosi* 2017b.

„lándzsást” sikerült csak szerveznie. Hogy miért kezdett egy hadtest szervezésébe, nem tudható. Máig nem került elő erre vonatkozó utasítás. Eddigi ismereteink alapján csak a rendelkezésére álló csapatok létszámával és valóban meglévő becsvágyával magyarázhatjuk, hogy egy nagyobb seregetest élén kívánt működni. Mindenesetre csapataival készen állt a főhadiszínterre vagy Erdélybe vonulásra, hogy így segítse az ottani hadműveleteket. Mintegy 7300 fős hadosztályával/hadtestével azonban végül nem tudott beavatkozni a szabadságharc végső küzdelmeibe. Görgeitől elvagták a gyors ütemben tért nyerő orosz csapatok, Erdélybe pedig már későn érkezett. A visszavonuló észak-erdélyi csapatokkal egyesülve – Görgei példáját követve – a fegyverletétel mellett döntött. Csapatai azonban már nem engedelmeskedtek akaratának, felbomlottak és nagyrészt szétoszlottak. Ő maga néhány száz követőjével az orosz csapatok előtt kapitulált augusztus 25-én, a zsigó Wesselényi-kastélynál.⁶

A forrásközlés összesen 70 dokumentumot tartalmaz, ezek mindegyike a Kazinczy-hadosztály, illetve hadtest, vagy annak parancsnoka, valamint valamely beosztott szerv vagy személy írta. Többön iktatószám is szerepel, ezek között a legnagyobb szám a 770. Ebből is látható, hogy a fennmaradt iratok száma csak töredéke az egykor keletkezetteknek. A közölt iratanyag mégis jól követhetővé teszi a hadosztály és Kazinczy Lajos tevékenységét 1849 nyarán. Lehetséges, hogy vannak még lappangó dokumentumok, esetleg az orosz csapatok által zsákmányolt iratanyag még elő fog kerülni, de ezen kívül nem számíthatunk sok új irat felbukkanására.

Az iratok közlése szöveghű, az átírási alapelveket a mai helyesíráshoz közelítettük, de a tájjelegű szavak írását megőriztük. A rövidítéseket feloldottuk. A kéziratban aláhúzott szavakat kurzívval jelöltük. A német nyelvű iratok fordítóit az egyes dokumentumoknál jelöltük, ahol nem, ott a szerző fordítását közöljük. Az okmányokban szereplő tisztek neveit Bona Gábor a Bibliográfiában megadott tiszti életrajzai alapján pontosítottuk, életrajzot azonban csak a fontosabb, de kevésbé ismert szereplők esetében adtunk meg. Miután ma már a Bona Gábor által írt életrajzok bővített és javított változatai interneten hozzáférhetők, az egyes tisztek adatai könnyen visszakereshetők.⁷

⁶ Solymosi 2013. 112–121. o.

⁷ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

OKMÁNYOK

1.

Munkács, 1849. június 12.

Kazinczy ezredes értesíti Zurics Ferenc⁸ alezredest, hogy a hadügyminiszter utasítására átvette az Ung, Bereg és Máramaros megyékben állomásozó haderő feletti parancsnokságot

[?]. szám

Kazinczy hadosztály

Zurics alezredes úrnak Máramarosszigeten!

A folyó évi június 2-án kelt, kivonatilag ide mellékelte hadügyminiszteri parancsolat szerint, az Ung, Bereg és Máramaros megyékben állomásozó összes hadi erő parancsnokságom alá lévén helyezve, midőn Önt arról ezennel értesitem. Kötelességemül teszem egyzersmind, hogy a Máramaros megyében létező hadi erő létszámi kimutatását, s elhelyezését velem azonnal tudatni, s minden hivatalos jelentéseit ezentúl Munkács főhadiszállásomra küldeni szíveskedjék.

Kazinczy ezredes

Eredeti sk. tisztázat. Mellette Görgei utasításának kivonatolt hiteles másolata. MNL OL 19. ho. iratai. Kazinczy levelét közli: *Pásztor* 1979. 67. o.

2.

Munkács, 1849. június 13. reggel 6 óra.

Kazinczy ezredes jelentése Dembiński altábornagynak

7. szám

Kazinczy hadosztály

Dembiński altábornagy és hadseregparancsnok úrnak

Deméte

A Bangya⁹ őrnagy által június 10-re vagy 11-re jelentett ellenséges betörés nem történt meg. Tegnap jöttem ide, és éppen a hágókat szemlélem meg, amint végzek, Máramarosba

⁸ Zurics (Zurits) Ferenc (1812–1857): kilépett cs. kir. főhadnagy. 1848 nyarán részt vett a debreceni nemzetőrség szervezésében, szeptembertől a debreceni önkéntes nemzetőrosztály parancsnoka. 1849. elején a 68. honvédszászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezik ki. Februártól a 19. hadosztály, majd a 19. hadosztály 1. dandárának parancsnoka, május végén alezredessé léptetik elő. Ugyanakkor korábbi aradi tevékenységéért megkapja a katonai érdemrend III. osztályát. 1849 nyarán a Kazinczy hadosztály dandárparancsnokaként szolgál. A szabadságharc után hadbíróskodás elé állítják, de amnesztiában részesül. *Bona* 2000. 733. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/zurits-ferenc-2C14/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

⁹ Bangya János (1817–1868): korábban nemesi testőrként szolgált. 1848 szeptemberétől a Zrínyi csapat, később 35. honvédszászlóalj századosa, majd parancsnoka. 1849 márciusában alakulatával a 19. hadosztályhoz vezénylik. Április végétől a 19. hadosztály 2. dandárának Bereg megyében állomásozó alakulatai parancsnokává nevezik ki. Júniustól a Kazinczy-hadosztály tábori térparancsnokaként szolgál, alezredessé léptetik

utazom, hogy ott is megtegyem a szükséges intézkedéseket. Amit az ellenségről megtudunk, azt időközben az itteni parancsnokok fogják Altábornagy úrnak jelenteni.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű sk. tisztázat. MNL OL R 23. Henryk Dembiński iratai. 8. kötet, No. 910. Hermann Róbert fordítása.

3.

[Munkács, 1849. június 14.]

Kazinczy ezredes jelentése Görgei hadügyminiszternek: fegyvert és katonákat kér

10. szám

Kazinczy ezredes

Görgei Artúr hadügyminiszter úrnak

Van szerencsém jelenteni, hogy megérkeztem a rendeltetési helyemre és átvettem a parancsnokságot. Az állománykimutatást még nem tudom megküldeni, minthogy a mostani felállás nagy távolsága és kiterjedése ennek begyűjtését akadályozza. Annyit viszont tudathatok, hogy kinszenvedés csak látni is ezeket a csapatokat. Miniszter Úr, adjon anyagot és én ezt a stratégiailag, és az ország jóléte szempontjából fontos pozíciót meg fogom tartani. *Fegyverek és katonaság* a legfontosabb.

Csekély nézetem szerint a Magyarországon működő hadviselő sereg számára Munkács stratégiailag fontos pont – tekintve a sok bányát, az ágyúöntődedeket, a fegyvercsőfűrő és más fontos vasműveket, sóbányákat. Úgyszólván ez itt a hadsereg legszélső jobbszárnya előre tolva, önmagáért helytállva önálló cselekvésre rendelve úgy, hogy a centrumban Naménynál erős hídfővel,¹⁰ a szárnyon támadó mozdulatokkal védelmezze a hadsereget Ungvár és Zemplén felé, valamint fenyegetse a Galíciából betörő ellenség szárnyát és hátát Eperjesnél, csakúgy mint a Bukovinából jövőket, akik Szigetet veszélyeztetik. Ahhoz, hogy itt szilárdan megállhassunk, a munkácsi erődöt a legjobb állapotba kell hozni, Naménynál pedig erős hídfőt építeni. Ami pedig a szükséges hadálláslovegeket illeti, ezek itt a legrövidebb időn belül leönthetők, az öntőde képes tábori ágyúkat is szállítani, és pedig 14, később 8 naponként 1 üteget.

Hogy mindez tartható legyen, Munkács és Namény megszállásán kívül (összesen egy hadosztálllyal) Beregszászon felállítandó és felszerelendő egy hadtest. Onnan egyenlőek a távolságok, és ahogy már el is kezdődött, a fő hegyszorosokat állandó őrházakkal meg kell erősíteni, a vár jól helyre lesz állítva, és mint korábban említettem, ez a hadtest támaszra használható.

Hogy mennyire tudok most a legszükségesebb feladatoknak megfelelni, Miniszter Úr látni fogja abból, ha azt mondom, hogy a teljes erőm egy *rosszul felfegyverzett*, szervezetlen embertömegeből áll. Ami energiával, emberi erővel teljesíthető, azt elvégzem. Ön,

elő. A zsbói fegyverletétel után Komáromba menekül, ahol a vár katonai rendőrségének ezredese lesz. A vár feladása után emigrál. *Bona* 2000. 220–221. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/illosfalvi-bangya-janos-27D2/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

¹⁰ A vásárosnaményi Tisza-átkelőről van szó.

Miniszter Úr és Hazám azonban nem szabad hogy elítéljenek, ha egy erős támadás után arra kényszerülök, hogy a fontos pozíciót és az itteni *kincseket* feladjam.

Hogy egy kicsit megerősíthessem magam, kérem

1.) megerősíteni, hogy a Szabolcs és Zemplén megyei gerillákból egy honvédszászlóaljat összeállíthassak és kérem, századossá és zászlóaljparancsnokká Zsolnay¹¹ főhadnagyot (végzett utászkarri növendék) kinevezni.

2.) az összes lovas és gyalogos gerillának parancsba adni, hogy ezek az én hadosztályomhoz csatlakozzanak Munkácson, továbbá számomra engedélyezni, hogy belőlük *zászlóaljakat és lovasságot* képezzek.

3.) elrendelni, hogy *most 1000* darab *puska* küldessék nekem.

4.) a 37. honvédszászlóaljból *Almásy Pál*¹² századost kérem, parancsral hozzám hadosztály segéd tisztté kinevezni, és nevezett azonnal utazzon.

Ami a beregszászi tartalékot illeti, teljesen Miniszter Úr belátására hagyom. Ha megbízást kapok ennek összeállítására, kész vagyok ezt megtenni, csak sok puskát kérek, hogy az első 2 sort fel lehessen fegyverezni, a harmadikat pedig lándzsákkal lehet ellátni, de szükség esetén a másodikat is.

Kazinczy ezredes

Épp most jövök a műhelyek megszemléléséről. Ezek kiválóak és olyan állapotba hozhatók, hogy el tudják látni a hadsereget minden kaliberű ágyúval. Csak újoncokat Miniszter Úr és a hazának itt egy bevehetetlenül megerősített állása lesz, egy hadtest, amely a legrövidebb időn belül mozgásképesé válik.

Rendkívüli kincsek vannak itt, amelyeket meg kell védeni – a magam személyében ezért megteszem a kötelességemet.

Kazinczy

Eredeti, német nyelvű tisztázat. HL 1848–49. 35/8. Bajzik László fordítása. Közli: Von der Revolution 457–458. o. Magyar fordításban, de téves dátummal közli: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 167–168. o.

¹¹ Zsolnay Sámuel (1820–?): Kazinczy Lajos korábbi tanuló társa és jóbarátja a tulli kadétiskolán, kilépett cs. kir. hadnagy. 1849. június közepétől főhadnagy és parancsörtszt Kazinczy mellett, júliusban százados, majd őrnagy és a Kazinczy-hadtestben alakuló dzsidas osztály parancsnoka. A fegyverletételkor emigrál. *Bona* 2000. 735. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/zsolnay-samuel-2C19/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

¹² *Bona* 1998–1999. I. 99. o.

4.

Főhadiszállás, Munkács, 1849. június 14.

Kazinczy ezredes Martiny¹³ őrnagy áthelyezését kéri a hadügyminisztériumtól

11. szám.

Kazinczy hadtest

A hadügyminisztériumnak Pesten.

Martiny őrnagy urat, ki a zászlóalja feletti parancsnokságot csupán azon hiú sérelem miatt tette le, mivel egy nálánál fiatalabb őrnagy alá rendeltetett, nehogy e rossz példa s féltékenység valamely rossz következményeket előidézzen, másfele leendő alkalmazás végett ezennel a hadügyminisztérium rendelkezésére átküldöm.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 24621. Mellette az ügy elintézése: Martinyt egy új zászlóalj vezényletével bízzák meg.

5.

Munkács, 1849. június 14.

Kazinczy ezredes jelentése Dembiński altábornagynak

16. szám

Kazinczy hadosztály

Dembiński altábornagy úrnak

Deméte

Galáciából kapott hírek szerint az ellenség Strynél sáncolja magát, és valamennyi orosz menekészen áll – hogy merre, nem tudni –, a Magyarországra vezető főút azonban erősen árkoztatik.

Az általam őrzendő, rendkívül kiterjedt vonal igencsak hiányosan van megszállva, egy központi hadtestről, amely a veszélyeztetett pontnak támogatásul szolgálhatna, szó sincs. Nyomatékosan kérem tehát Altábornagy Urat, hogy számomra legalább a 21. zászlóalj kikülönített századát és az ungi 100 lovast, és ezen felül minden, ott amúgy is nehezen alkalmazható gerillát és nemzetőrt ide, Munkácsra átküldeni szíveskedjen.

Kazinczy ezredes

¹³ Martiny Frigyes (1801–1868): cs. kir. főhadnagy. 1848 nyarán századosá nevezik ki a 3. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával részt vesz a Délvidéki harcokban. November 29-én őrnaggyá léptetik elő és kinevezik a 21. honvédszászlóalj parancsnokának. 1849. április 22-én a podheringi ütközetben az ő vezetésével állítják meg a Vereckénél betört Barco-dandár előnyomulását. Júniusban áthelyezték a tartalék (később X.) hadtestbe, ahol a 39. (Don Miguel) gyalogezred újonnan alakult 4. zászlóaljának parancsnoka lett. Július közepétől alezredesként dandárparancsnok, majd hadosztályparancsnok a X. hadtestben. Augusztus 15-én Lugosnál teszi le a fegyvert. Aradon 12 év fogságra ítélik, 1853 decemberében kegyelmet kap. *Bona* 2000. 496–497. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/martiny-martinyi-frigyes-2A19/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

Kénytelen vagyok a már lepecsételt levelet felbontani, hogy az éppen most kapott hírt közöljem, hogy az oroszok Galíciát teljesen kiürítették. Továbbá bátorkodom még kérni, hogy a 21. zászlóalj, amely jobbra itteni lakosokból áll, következésképpen minden alkalmat felhasználva a dezertálásra, innen elrendelni, s helyette számomra a Zrínyi-zászlóalj¹⁴ átküldeni; és pedig ezt annál is inkább remélem, mivel Bangya őrnagy, akire helyismerete miatt nagy szükségem van, szintén itt van, és a dandárnokok hadügyminiszteri rendelet szerint teljességgel felfüggesztettek.¹⁵

Eredeti, német nyelvű sk. tisztázat. MNL OL R 23. Henryk Dembinski iratai. 8. kötet, No. 923. Hermann Róbert fordítása.

6.

[*Munkács, 1849. június közepe?*]

Kazinczy ezredes felhívása Vay Lászlóhoz¹⁶ és Bernát Bertalanhoz¹⁷

Kapitány Úr!

Legújabbban, miolta seregemet multiplikálni¹⁸ kezdettem, hírül adtam többeknek többféle módokat, mely szerint csapatokat szervezzenek.

Találtam Számodra és Bernát számára is valamit. Verbuváljatok egy-egy escadronra¹⁹ való legényeket lovastól, azon biztos ígéretem mellett, hogy lovaikat egész 150 pengő forintig megváltom, és 20 pengő Handgeldet²⁰ is adok nekik, benneteket pedig azonnal svadronyos századosokká és in spe divisions-commandans rézgallérosokká teszek.²¹ Annál is inkább, mert pár hét alatt itt is lesz készen 100-150 huszár újonc tökéletesen felszerelve. A lovakat naponta várom, a szerelés készül erősen, a legénység már nagy részben itt van, és gyalog exercírozik.²² Hozzatok ki-ki vagy 100 lovast, és szép kilátástok lesz. Vegyétek komoly fontolóra és tegyetek már egyszer Ti is magatok- és hazátokért valamit.

Barátod
Kazinczy

¹⁴ A 35. honvédszászlóalj. Az alakulat korábbi elnevezése volt a Zrínyi-csapat.

¹⁵ Görgői hadügyminiszter 1849. június 1-jén rendeletben intézkedett a dandárkötelék megszüntetéséről. Közli: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 149. o. Bangya őrnagy ekkor a 35. honvédszászlóalj parancsnoka volt, egyben a 19. hadosztály 2. dandárának Bereg megyei csapatait vezette. *Solymosi* 2013. 82–83. o.

¹⁶ Vay László gróf (1823–1884): Kazinczy Lajos rokona és gyerekkori barátja, kilépett cs. kir. hadnagy. 1848 nyaratól a Csongrád megyei lovas nemzetőrségnél, majd a 10. honvédszászlóaljban szolgált. Részt vesz a délvidéki harcokban. November 29-én főhadnaggyá nevezik ki a 16. (Károlyi) huszárezredhez. Decembertől a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezredben szolgált, majd 1849. februártól százados és parancsörtszt Dembiński mellett. Júniustól a IX. hadtest főpénztárnoka. A fegyverletételkor emigrál. *Bona* 2008–2009. II. 512–513. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szadosok-az-1848-49-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/v-A3AC/grof-vay-laszlo-A3D6/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

¹⁷ Bernát Albert (Bertalan): szintén Dembiński parancsörtsztje. *Bona* 2008–2009. I. 171. o.

¹⁸ Megsokszorozni.

¹⁹ Lovasszázadra.

²⁰ Foglalt.

²¹ Lovaskapitányokká és reménybeli osztályparancsnokokká.

²² Gyakorlatozik.

Eredeti sk. tisztázat. MNL OL HM Ált. 164. doboz. 415–416. folio. Kívül: „Kazinczy ezredes Gróf Vay László századosnak vagy Bernát Bertalannak, Eperjesen vagy Zborón.”²³

7.

[Munkács, 1849. június közepe]

Kazinczy ezredes felhívása Máramaros, Bereg és Ung megye lakosaihoz

Szózat.

Máramaros, Bereg és Ung megye lakosaihoz.

A kormány rendeletéből ezen három megye hadi főparancsnokául neveztettem ki. Amidőn a főparancsnokságot hazánknak egy oly fontos részében általveszem, szükségesnek tartom nemcsak a polgári hatóságokat, hanem minden egyes polgárt felhívni: hogy nékem testvéri kezet nyújtván, igaz hazafiúi hévvel mindent tegyen mi a haza javára és oly nehezen szerzett függetlenségünk fenntartására szükséges. Polgártársak! Ha szent ügyünket egyesült erővel kitartással és lelkesedéssel támogatjuk, nincs erő a földön mely minket legyőzhessen. Én ezen megyékben a már eddig is szép számmal létező erőt még jelentékenyebben szaporítandom.

Az új csapatok alakításánál kéntelen leszek Polgártársaim közül majd ezt, majd amazt, majd a művészt, majd kézművest segítségül felhívni.

Elvárom tehát minden részről a legnagyobb készséget. A haza mindent készpénzzel fizet, önöknek pedig a legszebb alkalom nyílik készségök legfényesebb kitüntetésére. Részemről legszentebb kötelességemnek tartandom Hazánk határait sértetlenül megtartani és nem csak a személyes bátorságra, sőt minden egyesnek magány birtoka felett örködni: a jó hazafi nálam mindenkor oltalmat talál, szent ügyünk árulói ellenben érdemlett büntetésöket veendik.

Polgártársak! Még egyszer felhívlak titeket együtt munkálódásra és barátságos egyetértésre; részemről tett ígéretimet szentül meg fogom tartani és bizalmatokat megnyerni fő törekvésem leend.

Intézkedéseim a három megye kormánybiztosaival mindenkor összhangzásban fognak történni.

Kazinczy ezredes

Nyomatott hirdetmény kéziratos tisztázata. HL 1848–49. 50/141. Közli: *Pásztor* 1979. 67–68. o. Nyomatott példány MNL OL Máramarosi ir.

²³ Végül egyikük sem került a Kazinczy-hadosztályhoz, így feltételezhető, hogy sem Vay gróf, sem Bernát nem fogadta el Kazinczy felkérését.

8.

Főhadiszállás Munkács, 1849. június 18.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy Pál²⁴ őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy őrnagy Úrnak, Munkács vára parancsnokának.

Munkács várában.

A várfedezeti erőből egy fő-, s egy altiszt 15 emberrel, töltségekkel ellátva még mai nap Namény felé indítandó, első állomásuk Beregszász, második Namény leend. Elindulásuk előtt a csapatot vezénylő tiszt Pfahler²⁵ kapitány s élelmezési főbiztos Úrral Munkácson a Szarvas vendégfogadóban fog értekezni, a többi utasítást pedig Naményban Usener²⁶ kapitány s táborkari tiszt adandja.

Ezredes Úr parancsából

Markusovszky²⁷ segédtsízt

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 33/321.

9.

Munkács, 1849. június 18.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

32. szám

Kazinczy hadtest

Mezősy őrnagy úrnak Munkács vára parancsnokának. Munkács várában.

A vársáncolatnál foglalkodó munkások feletti felügyelésre, és a kellő rend fenntartására, a várőrizetből 12 ember egy altiszttel holnap reggeli 5 órakor készen legyen, s Dezső²⁸ főhadnagy és erődítési mérnök úr rendelkezése alá helyeztessék.

Ezredesi parancsból

Markusovszky segédtsízt

Korabeli másolat. HL 1848–49. 33/322.

²⁴ Mezősy Pál (1800–?): kilépett cs. kir. huszár hadnagy. 1848. augusztus közepétől az Abaúj megyei lovas nemzetőrség főhadnagya, majd a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. zászlóaljának századosa. Ez év őszén részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd a feldunai hadtestben szolgált. December elején a fővárosban a katonai elszállásolási hivatal vezetője. 1849. január 15-étől a munkácsi vár parancsnokává nevezik ki. Június 13-án őrnaggyá léptetik elő. A vár augusztus 26-i fegyverletételéig szolgált. Az aradi hadbírósg előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítéli. 1850 nyarán kegyelmet kap. *Bona* 2000. 512–513. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/vertesi-mezosy-pal-2A3A/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

²⁵ Pfahler Károly. *Bona* 2008–2009. II. 215. o.

²⁶ Usener, Gustaw. *Bona* 2008–2009. II. 496. o.

²⁷ Markusovszky Gusztáv József. *Bona* 2008–2009. II. 66. o.

²⁸ Decső (Dezső) Károly. *Bona* 1998–1999. I. 299. o.

10.

Munkács, 1849. június 18.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy őrnagy és Munkács vára parancsnokának. Munkács vár.

A vár őrizetét képező szabolcsi vitézek²⁹ felszólítandók, hogy a most rendezés alatt lévő huszárcsapatba mentül számosabban béálljanak, a vállalkozók 20 pengő forint haddíjon kívül tökéletesen felszereltettek, lovak vásárlása iránt az intézkedés már megtéte-
tett. Eljárása eredményérül elvárom Őrnagy úr mennél előbbi jelentését.

Ezredes úr parancsából

Markusovszky segédtsizt

Korabeli másolat. HL 1848–49. 33/324.

11.

Főhadiszállás, Munkács, 1849. június 19.

Kazinczy ezredes előléptetéseket terjeszt fel a hadügyminisztériumhoz

42. sz.

Kazinczy hadtest

A hadügyminisztériumhoz Buda-pestén.

A következő előterjesztéseket, és illetőleg kinevezéseket vagyok bátor felterjesz-
teni:

Kovács László³⁰ volt honvéd főhadnagyot, később utászkarri főhadnagyot és számve-
vőt, hadtestemhez számfeletti századosul, főszámvevő és pénztárnokul.

Zsolnai Samu volt osztrák lovas hadnagyot, most honvéd főhadnagyot, a felállítandó
új lovas csapathoz századosul.³¹

Markusovszki József hadnagyot és segédemet, ugyanazon minőségben számfeletti
főhadnagyul.

Méredi Alajos³² utászkarri őrmestert, honvéd hadnagyul és számvevő segédül.³³

Romantovszki³⁴ mérnököt s volt porosz hadnagyot főhadnagyul, és³⁵

Máró³⁶ mérnököt hadnagyul.

Mind június 1-jétől szám[ítandó] rang és illetménnyel.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 22 573.

²⁹ A felső-magyarországi védsereg szabolcsi osztályának katonái.

³⁰ *Bona* 2008–2009. I. 592. o.

³¹ Hadügyminisztériumi megjegyzés az iraton: „nincs tudomása ama lovas csapatról, és nem is adhatja beleegyezését.”

³² Személye nem beazonosítható.

³³ Hadügyminisztériumi megjegyzés az iraton: „hová?”

³⁴ Keresztneve nem ismert. Romantovszky (Romantowski) N. *Bona* 2008–2009. II. 277. o.

³⁵ Hadügyminisztériumi megjegyzés az iraton: „hol?”

³⁶ Maró Lajos. *Bona* 1998–1999. II. 448. o.

12.

Főhadiszállás, Munkács, 1849. június 20.

Kazinczy ezredes levele a hadügyminisztériumhoz a számadások elkészítésének nehézségeiről

45. sz.

Kazinczy hadtest

A hadügyminisztériumhoz Buda-pestén.

A Közlöny ...-ik³⁷ számában a számadások és pénzkezelések iránti rendelet következtében ezennel jelentem, hogy miután a parancsnokságot csupán e hó közepe táján vettem által, e hónap számadásait csupán a rendelet szerinti időben, azaz jövő hónapban fogom felterjeszteni.

Rendeltetik továbbá, hogy a jövő hóra esendő pénzkellék jegyzéke is felterjesztessék – ennek elkészítése még e hóban lehetetlen nálam, miután seregeim naponta szaporodnak, az erődítési munkálatok pedig részint szaporodnak, részint ismét kevesednek –, s eddigi ittlétem nem adott elegendő alkalmat a pénzkellék megközelítőjét elkészíthetni.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 22 574.

13.

Munkács, 1849. június 20.

Kazinczy ezredes levele Eötvös Tamás, Ung-Bereg megyei kormánybiztosnak

48. szám

Kazinczy hadtest

Eötvös Tamás³⁸ Ung és Bereg megyei kormánybiztosnak!

Az ellenség előtt állván, minél több erőt kell kifejtennem, annál inkább természetes, hogy a meglevőt felhasználni, használhatóvá tenni közös kötelességünk. Az ágyú okvetlen cikke a hadnak, ágyú ló nélkül, ember fegyver nélkül; az újon felszerelt ágyúk, íme, maholnap felszerelve készen fognak állani, s ló bele nincsen. Kötelességemnek ismerem azért kormánybiztos urat felkérni, hogy minden áron lovat az ágyú elibe szerezni iparkodjunk. Felkérem, hogy azonnal felhatalmazással ellátni szíveskedjék valamely tisztet, ki lovakat vásárolni siessen. Pénznek általában szorító szűkében lévén, azt is kérek mielőbb, mentül többet, mert a haza kívánja, igényli.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL Eötvös ir-

³⁷ Szám az iraton nincs megadva.

³⁸ Eötvös Tamás (1800–1867): 1849 februárjától ungi kormánybiztos. Azelőtt Bereg megyei alispán és beregszászi nemzetőrparancsnok, majd Bereg megyei nemzetőr őrnagy, 1848–1849 fordulóján pedig a munkácsi vár ideiglenes parancsnoka. 1849 májusától ungi kormánybiztossága mellett, Bereg megye kormánybiztosi és főispáni tisztét is ellátta. A szabadságharc után bujkál, majd földalja magát. A pesti hadbíróóság 1851 őszén előbb halálra, majd 1852 tavaszán 6 év várfogságra ítéli. Bővebben lásd *Solymosi* 2005. 83–93. o.

14.

Budapest, 1849. június 21.
A Kazinczy-hadosztály hadrendje

Létszám kimutatása Kazinczy ezredes hadosztály külön csapatjainak

<i>Gyalogság</i>			
<i>nevezetesen</i>	<i>század</i>	<i>parancsnok</i>	<i>ember</i>
16. honvéd zászlóalj	1		184
20. honvéd zászlóalj	4		684
21. honvéd zászlóalj	4		640
22. honvéd zászlóalj	6		1264
Máramarosi zászlóalj ³⁹	5		725
Máramarosi vadászok	1		140
Tirol vadászok	1		120
Krasznai szabolcsi	1		100
		összesen	3857

<i>Lovasság</i>				
<i>nevezetesen</i>	<i>század</i>	<i>parancsnok</i>	<i>ember</i>	<i>ló</i>
12. huszár ezred	1		177	180
lovas portyázó			40	40
		összesen	217	220

<i>Tüzérség</i>						
<i>nem</i>	<i>század</i>	<i>parancsnok</i>	<i>ember</i>	<i>ló</i>		<i>löveg</i>
				<i>nyerges</i>	<i>fogat</i>	
3 és 6 fontos	-	-	152		69	8
			34		16	2
		összesen	186		85	10

<i>Ismétlés</i>	<i>ember</i>	<i>ló</i>		<i>löveg</i>
		<i>nyerges</i>	<i>fogat</i>	
Gyalogság	3857			
Lovasság	217	220		
Tüzérség	186		85	10
összesen	4260	220	85	10

Eredeti tiszttzat. HL 1848–49. 34/74.

³⁹ A 105. honvédzászlóalj.

15.

Főhadiszállás, Munkács, 1849. június 21.

Kazinczy ezredes előléptetési felterjesztései a hadügyminisztériumhoz

Kazinczy hadtest

A hadügyminisztériumhoz Buda-pestén.

A következő előterjesztéseket, és illetőleg kinevezéseket vagyok bátor felterjeszteni:

a) Neumann⁴⁰ őrnagy, s munkácsi térparancsnok úr előterjesztésére, melléje segédül: Simonyi Endre⁴¹ volt őrmestert, hadnagynak.

Ugyanahhoz ruharaktár felügyelőnek.⁴²

Kresz János⁴³ volt őrmestert, hadnagynak.

b) Az alakulóban lévő 1-ső huszárszázadhoz:⁴⁴

századosul: Keresztesy Ferenc⁴⁵ volt honvéd századost,

főhadnagyul: Temesváry György⁴⁶ főhadnagyot,

hadnagyul: Uray Mórt.⁴⁷

c) A zempléni vadász csapatbeli 1-ső századhoz:

századosul: Cserniczky Károly⁴⁸ főhadnagy,

főhadnagyul: Tok Samu⁴⁹ 20. zászlóaljbeli hadnagy,

hadnagyul: Déli János⁵⁰ alhadnagy, Sóvári János⁵¹ 20. zászlóalji őrmestert.

2-ik századhoz:

századosul: Eperjesi Antal⁵² főhadnagy,

főhadnagyul: Oláh József⁵³ hadnagy,

hadnagyul: Németh György,⁵⁴ Déli István⁵⁵ szolgált sorkatona őrmestert.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 24096.

⁴⁰ Személye ismeretlen és beazonosíthatatlan.

⁴¹ *Bona* 1998–1999. III. 149. o.

⁴² Hadügyminisztériumi megjegyzés az iraton: „nem ruharaktárhoz, hanem segédül.”

⁴³ *Bona* 1998–1999. II. 320. o.

⁴⁴ Hadügyminisztériumi megjegyzés az iraton: „csak az ezredparancsnok útján.”

⁴⁵ *Bona* 2008–2009. I. 542. o.

⁴⁶ *Bona* 1998–1999. III. 327–328. o.

⁴⁷ *Bona* 1998–1999. III. 395. o.

⁴⁸ Cserniczky Károly. *Bona* 2008–2009. I. 250. o.

⁴⁹ *Bona* 1998–1999. III. 347. o.

⁵⁰ Dely János. *Bona* 1998–1999. I. 303. o.

⁵¹ Személye nem beazonosítható.

⁵² *Bona* 2008–2009. I. 318. o.

⁵³ *Bona* 1998–1999. II. 600. o.

⁵⁴ Személye nem beazonosítható.

⁵⁵ Dely István. *Bona* 1998–1999. I. 302. o.

16.

[Munkács], 1849. június 21.
Kazinczy ezredes napiparancsa

Kazinczy hadtest

Napiparancs.

Fő törekvésem lévén, hogy a parancsnokságom alatti hadtest semminemű hiányt ne szenvedjen, s az érdem mindenkor illően megjutalmaztassék, őrnagy s parancsnok uraknak kötelességül teszem ezennel.

1.) Zászlóaljaik szükségleteit haladék nélkül béküldjék a felelőségig, különben őket érendi vész.

2.) Zászlóaljakbani tisztí előterjesztéseket hasonlóképp mielőbb elvárom, s ehhez az illető zászlóaljaknál tisztí állomások hiánya miatt netalán nem alkalmazható, fellebb altisztek névjegyzéke is hozzá melléklendő.

3.) Minden szabadsággal távollevő tiszteknek hírül adandó, hogy mai naptól számítva III. napok alatt állomásaikhoz visszatérjenek, ellenkező esetben, minthogy ellenség előtt a tiszteknek helyt kell állani, a tiszték sorából kitörültetnek.

Tisztekül kinevezem

a) Neumann őrnagy s munkácsi térparancsnok úr előterjesztésére, melléje segédül Simonyi Endre volt őrmestert hadnagynak, ugyanahhoz ruharaktár felügyelőnek Kresz Sándor volt őrmestert hadnagynak.

b) Az alakulóba lévő 1. huszárszázadhoz századosul Keresztesy Ferenc volt honvéd százados[ot], főhadnagyul Temesváry György főhadnagyot, hadnagyul Uray Móriczot.

c) Zempléni vadász csapatbeli 1. századhoz századosul Csernyiczky Károly főhadnagy[ot], főhadnagyul Tok Samu második 2. zászlóaljbeli hadnagy[ot], hadnagyul Deli János alhadnagy[ot]. 2. századhoz századosul Eperjesy Antal főhadnagy[ot], főhadnagyul Oláh József hadnagy[ot], alhadnagyul Németh György, Déli István szolgált sorkatonabeli őrmestert.

Mindezek rangjaikat a miniszteri kinevezés keltével kapják.

Pótlék a napiparancshoz

Hadtestem alá tartozandó minden osztály, vagy csapat, a hadtest pénztárából fogja jövőre pénzét felvenni, rendes létszámkimutatással ellátott pénzkelléki okmány és nyugta mellett. Továbbá minden számadás a hadtesti számadó hivatalhoz fog küldetni, honnét az illető minisztériumhoz léssen felterjesztendő. E részbe különös pontosságot követelek, minden kiadást okmányolva, és a zsoldjegyzéket létszámmal összhangzólag kívánom. Ha van rendkívüli zsold, vagy pedig adatott, azt a számadásba, az adást rendelő paranccsal kelletik okmányolni.

Tápla jegyzékek⁵⁶ amennyire lehet rendesen vezetendők, az általvett húsról, borrul, kenyérről, zabról és szénáról, mert csak úgy követhető rend és kielégítettés minden egyen által, ha hogy ki-ki a magáét, és soha másét, egyik a másiknak hanyagsága, vagy rendetlensége miatt el nem szedi.

⁵⁶ Élelmezési jegyzékek.

Minden osztály, vagy zászlóalj parancsnoka azonnal egy pénzkelléki tervrovatot készítsen, mennyi pénzre lesz szüksége egy óra csapatjának zsoldjára és pénzbeli kiadásaira, hogy azt összegezve, a Közlöny rendelete nyomán felterjeszthessem, a költségvetés július 1-jétől 31-éig lészen kifizetve, és e hó utolsó napjáig okvetlen beadva.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 34/78.

17.

Munkács, 1849. június 22.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy őrnagy úrnak s Munkács vára parancsnokának. Munkács várában.

A szomszéd terület kellőképpen kiismerésének könnyítésére, valamely special térképre Munkács vára tájáról lévén szükség, Önnek ezzel meghagyatik, hogy azt, ha a várban találta, azonnal főhadiszállásomra átszolgáltassa.

Ezredes úr parancsából

Markusovszky segédtiszt

Korabeli másolat. HL 1848–49. 34/160.

18.

Munkács, 1849. június 23.

Kazinczy ezredes jelentése Görgei hadügyminiszternek

Kazinczy-hadosztály

Görgei Artúr hadügyminiszter úrnak Budapesten

Amint jelentém, Ung, Bereg és Máramaros vármegyék hosszú határvonalát az itt talált haderővel nem lehet megvédelmezni. A részemre kitűzött visszavonulási pont Namény, melyet azonban én el sem érhetek, annál kevésbé vagyok megtartani képes a máramarosi őrség nélkül; ezt az őrséget pedig nem könnyen lehet eme nagyfontosságú vidékről kihúzni, hol az sóbányákat, lőpor- és puskagyarakat, valamint több vasöntő telepet fődöz. Sőt magát a népséget is – rusznyákok és oláhok, kik ezen határmegyéket lakják – szemmel kell tartani.

Ezért kénytelen vagyok sürgetőleg kérni, méltóztassék ezen, hadászati tekintetben is főfontosságú, a határoknál álló ellenség által folytonosan veszélyeztetett vidék biztosítására megkívántató intézkedéseket mielőbb megtenni.

Nézetem szerint ide egy önálló *hadtestre* van szükség: egyik hadosztály Ung és Bereg számára, a főhadiszállás Munkácson; a másik csupán Máramaros számára, főhadiszállása Sziget; a lovasság Beregszász környékére jönne.

Megkísérlettem mindent seregem szaporítására, de ez a lakosságnak, ha nem is éppen ellenséges, minden bizonnyal nagyon közönyös hangulatával szemben kivihetetlen. Mindenekelőtt kérek:

1. némi segítséget gyalogságban, ha mást nem, újoncokat; vagy legalább a 20., 21., 105., 106. honvédszászlóaljok kicserélését, melyek itt szedetve, egy megbocsáthatatlan hibából mindjárt itt is alkalmaztattak. A katonát egyáltalában célszerűbb idegen vidéken alkalmazni; de ezek a zászlóaljok azonfelül nem is valami hazafias érzületűek. A közembere el nem szalasztja az adott alkalmat a szökésre.

2. Múlhatatlanul szükségem van több lovasságra; lévén összes lovasságom *egy század huszár* Máramarosban. A szükség által ráutalva, régen hozzáfogtam egy lovasezredet szervezni, apró hegyi lovakon, dzsidákkal; 3–4 hét alatt három osztályt remélek kiállíthatni; ennek pénzszükséglete fedezésére kértem is korábbi jelentésemben a hadügyminiszter urat 50.000 forint pengő kiutalványozására.

3. A legnagyobb szükében vagyok a fegyvereknek; az általam itt talált csapatoknak is többnyire dzsidájok van csak, a bércék szorosai védelmére semmi fegyver.

Végre 4. jelentem, miképp a munkácsi szertárban 11 db ágyút találtam, hatfontosokat, közte egy vetágyút⁵⁷. Rögtön intézkedtem, hogy ezek használható karba helyeztessenek; 3 db már ki van fúrva; mindnyájának kész az ágyútalpa. Ezen ágyúkat kérem magamnál meghagyatni, miután mindössze is néhány egyfontos, és néhány háromfontosom van. Ha magamat tarthatom, gondom lesz rá, hogy az idevaló ágyúgyár nagyobb mérvben dolgozhasson, és engem mezei ágyúkkal lásson el, a várat pedig telepes ágyúkkal.

A közlönyi rendelet következtében, melyben a belügyminiszter úr is követel gyors jelentést a határvédelemről, én ezen jelentést oda is megküldöm.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztázat. MNL OL P 295. A Görgey-család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény. b/6. fasc. dátum szerint. Magyar fordításban közli: *Görgey* 1885–1888. II. 608–609. o., valamint ez alapján *Pásztor* 1979. 70–71. o. E levél másolatát Kazinczy megküldte Szemere belügyminiszternek is. MNL OL BM eln. ir. 1849: 382. A levél másolatban megtalálható még Gaál Miklós emlékirata mellékleteként HL 1848–49. 57a/1. Iratmásolatok 17–20. folio.

19.

Munkács, 1849. június 23.

Kazinczy ezredes levele Szemere belügyminiszternek

Kazinczy hadtest

Szemere Bertalan belügyminiszter úrnak *Budapesten*.

A hadügyminisztérium az Ung, Bereg, Ugocsa és Marmaros megyékben elhelyezett haderőt parancsnokságom alá helyezvén, rendeltetésem helyére lett megérkeztemmel első teendőm volt a létszámot és elhelyezést megtudni, s az ezen hadtest által védendő határvonalat beutazni.

Tapasztalám eképp, hogy az itt állomásozó erővel az érdeklött hosszú határvonalat ellenséges berohanások ellen megoltalmazni lehetetlen, irtam azért azonnal Kormányzó és hadügyminiszter uraknak, s kértem segítyt emberben és fegyverben. Mind ekkoráig azonban válasz sem érkeztvén, annál kevésbé a kért segély, engedve a kényszerítő szük-

⁵⁷ Tarackot.

ségnek, mai nap ismét futárt küldök hadügyminiszter Úrhoz, a másolatban ide rekesztett kérelemmel, s minthogy a Közlöny száma szerint hasonlóképp ideje kori jelentést kíván fel a határszélekről, hogy a védelmi eszközök iránt ideje korán intézkedtetessék, kötelességemnek tartottam Önt ezen stratégiai, úgy, mint nemzetgazdasági szempontból oly annyira fontos országrész megvédhetése tekintetéből, hasonlóképp a lehető legerélyesebb közremunkálásra s erélyességre felkérni. Nézeteim a hadügyminiszter úrhoz intézett s másolatban ide csatolt jelentésben részletesen kifejtvék.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL BM eln. ir. 1849: 382. Mellette német nyelvű másolatban a hadügyminiszterhez június 23-án írt jelentés.

20.

*Munkács, 1849. június 23.
Kazinczy ezredes napiparancsa*

Kazinczy hadtest

Napiparancs

Örömmel tudatom a hadtesttel, miképp az éjjel vett tudósítás szerint, folyó hó 19-én öszveütközés történt Bártfa körül a mieink, s a hazánkba berohant osztrák-muszka hadsereg között: testvéreink vitézül visszaverték a szabadság leigázására betódult zsoldosokat. 200 huszár, több mint 600 kozákot elkergetett, és Sztropkón⁵⁸ egy vitéz altiszt, 18-ad magával a százat haladó ellenséget kiűzé a városból.

Szolgáljon ez mindnyájunk serkentéséül.

Kereszturi Ferenc⁵⁹ 20. honvédszászlóalji hadbíró a főhadiszálláson marad; a folyó hó 17. napi parancsban nevezett Szabó Lajos⁶⁰ 21. honvédszászlóaljbéli hadbíró pedig zászlóaljával Hrabonitzára⁶¹ költözik át.

Úgyszinte Otlík Gábor,⁶² a zempléni, s utóbb a szabolcsi védcsapatnál volt hadnagy, a főhadiszálláson ordonánc tisztképp⁶³ alkalmaztatik.

Kazinczy ezredes

Közhírré tétel végett kiadatik

Bangya őrnagy

Az eredetivel megegyez.

Bangya Imre⁶⁴ segéd

Korabeli másolat. HL 1848–49. 34/248. Kivontosan közli: *Pásztor* 1979. 73. o.

⁵⁸ Zemplén megyei helység.

⁵⁹ Keresztury Ferenc. *Bona* 1998–1999. II. 208. o.

⁶⁰ Keresztszeghy (Szabó) Lajos. *Bona* 1998–1999. II. 208. o.

⁶¹ Hrabonica, Bereg megye.

⁶² Otlík Gábor. *Bona* 1998–1999. II. 614. o.

⁶³ Parancsörtisztként.

⁶⁴ Bangya Imre százados, Bangya János unokaöccse. *Bona* 2008–2009. I. 135. o.

21.

Munkács, 1849. június 26.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy őrnagy, Munkács vára parancsnokának. A várban.

Felkérem a fent nevezett parancsnokságot, hogy a 91. honvédszászlóalj 1. század részére az hiányzó ruhaneműket kirendelni szíveskedjék.

Kovács László számvevő

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 35/52.

22.

Munkács, 1849. június 27.

A Kazinczy-hadtest június és július havi jelszavainak jegyzéke

Kazinczy hadtest

Jelnevek, jelszavak, tábori hangok jegyzéke

Június és július hónapokra 1849.

<i>Napszám</i>	<i>Jelnév</i>	<i>Jelszó</i>	<i>Tábori hang</i>
június 28.	Árpád	Arad	táskaütés
29.	Béla	Buda	kézütés
30.	Dávid	Debrecen	fegyverütés
július 1.	Károly	Komárom	fütty
2.	Endre	Eperjes	taps
3.	Gábor	Gács	köhentés
4.	Mátyás	Miskolc	kettős fütty
5.	Mihály	Mura	csákóütés
6.	Ádám	Aba	kézütés
7.	Leo	Lőcse	táskaütés
8.	Pál	Pest	fegyverütés
9.	Tamás	Tata	kettős taps
10.	Vince	Várad	csákóütés
11.	Erneszt	Eger	fütty
12.	Dáni	Döbrönd	köhentés
13.	Gáspár	Galgóc	taps
14.	Henrik	Hortobágy	táskaütés
15.	Ferenc	Füred	fegyverütés
16.	Márton	Mátra	fütty
17.	Lőrinc	Liptó	csákó ütés
18.	Péter	Patak	kettős taps

<i>Napszám</i>	<i>Jelnév</i>	<i>Jelszó</i>	<i>Tábori hang</i>
19.	János	Jordán	kézütés
20.	Vazil	Verecke	fegyverütés
21.	Ádám	Ardó	táskaütés
22.	Bálint	Békés	köhentés
23.	Elek	Esztergom	kettős fütty
24.	Dávid	Debrecen	csákó ütés
25.	György	Gyöngyös	taps
26.	Mihály	Munkács	fütty
27.	Miklós	Mohács	táskaütés
28.	Kálmán	Kassa	fegyverütés
29.	Imre	Isaszeg	táskaütés
30.	Péter	Pápa	taps
31.	Balázs	Beregszász	köhentés

Kazinczy ezredes

Ezen jegyzék azon hozzátétellel küldetik az illető parancsnokoknak, hogy Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung megyékben levő hadtesteknél ugyanazon jelszók, jelnevek és tábori hangok vannak.

Bangya őrnagy

Eredeti tisztázat. MNL OL 19. ho. iratai.

23.

Munkács, 1849. június 28.

Kazinczy ezredes jelentése a felső-magyarországi hadsereg parancsnokságának

Kazinczy ezredes

A felső-magyarországi hadsereg-parancsnokságnak

Hírek nélkül, utasítások nélkül a legkellemetlenebb helyzetben állok itt. Namény védelmére a beregi erő nem elegendő, hadosztályom nagyobb és jobb része Máramarosba van kikülönítve.

Mégis elrendeltem egy összpontosítást Husztnál, mivel azonban az ellenség Radnánál betört Erdélybe, és az ottani csapatokat Désig szorította, Máramaros megye nem hagyható fedezetlenül.⁶⁵

⁶⁵ 1849. június 21-én indult meg a Grotenhjelm cári altábornagy vezette orosz csapatok támadása Észak-Erdély ellen. A magyar beszercei hadosztály viszonylag gyenge ellenállást tanúsítva néhány nap alatt Désig vonult vissza.

Mivel azonban ez a megye akadályoz hadműveleteimben, a szükséges összpontosítást és az elrendelt visszavonulást lehetetlenné teszi, így kérek határozott parancsokat és utasításokat.

Érkezett hírek szerint az ellenség ma Stryről Dukla felé vonult volna.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű sk. tisztázat. MNL OL R 221. Józef Wysocki iratai. Hermann Róbert fordítása.

24.

[Munkács], 1849. június 29.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy ezredes

Munkácsi várparancsnokságnak.

A várparancsnokság ezen rendelet vétele után *előőrsöket* állít a *Latorca* vize mentiben, balra a vártól egész az erdőig. A tüzérség készen tartasson, ügyelni kell az ungvári útra.

Kazinczy ezredes

Eredeti sk. tisztázat. HL 1848–49. 35/364.

25.

Munkács, 1849. június 30.

Kazinczy ezredes tájékoztatja Bem altábornagyot, az erdélyi sereg főparancsnokát aktuális helyzetéről

Kazinczy ezredes

Bem altábornagy úrnak!

Az ellenséges tisztai átkelés Tokajnál elvágott a megszabott visszavonulási vonaltól.

E hadmozdulat által elszakítva Wysocki tábornok felsőmagyarországi hadtestétől és a *Nagyimihálynál, Strynél* és *Nyíregyházánál* álló ellenséges hadoszlopok közé zárva, nem marad számomra más, mint Husztig visszamenni, ott állást foglalni, ami által kapcsolatba kerülök a Máramaros megyébe kikülönített Zurics oszloppal, és ha szorongatnának, visszavonulnék Técsőn keresztül Nagybánya felé. Vágyva várom Altábornagy Úr parancsait annál is inkább, mert kár lenne egy hadosztályt használatlanul hagyni, amelynek 22 ágyúja van köztük 7 darab 6 fontos a többi 1 és 3 fontos.

A főhadiszállásom holnap Huszton lesz.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű sk. tisztázat. HL 1848–49. 35/558. Bajzik László fordítása. Közli: Adatok 250. o.

26.

Munkács, 1849. június 30.

Kazinczy ezredes értesíti Mezősy őrnagyot, a munkácsi vár parancsnokát, hogy ma éjjel seregével elhagyja Munkácsot

Kazinczy ezredes

Mezősy őrnagy s várparancsnok úrnak!

Tudatom önnel, miszerint én seregemmel ma éjszaka Munkácsot elhagyom, utamat Máramarosnak véve, hol további rendeleteket várok.

Buzdításra, lelkesedésre önnek szüksége nincs, becsületes magyar jelleme, derék férfias, bátor szíve jót áll arról, hogy a reá bízott várat utolsó emberig megvédeni.

Kazinczy ezredes

Eredeti sk. tisztázat. HL 1848–49. 35/425. Közli: *Pásztor* 1979. 75. o.

27.

Munkács, 1849. június 30.

Kazinczy ezredes utasítása a vucskómezei csapatok visszavonásáról

Kazinczy hadosztály

A vucskómezei⁶⁶ parancsnoknak!

Ezen rendeletem vétele után, Ön két századával és egy ágyújával minden késedelem nélkül a legszorosabb felelet terhe alatt útnak indul, s egész Izáig menend (Bisztrán, Herincsén keresztül), itt előőrseit felállítja, s a hidat utolsó emberig védendő. Ezen rendelet kiadásáról Zurics alezredes úr is tudósíttatik.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL 19. ho. iratai.

28.

Vörösmart,⁶⁷ 1849. július 2.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy Pál munkácsi várparancsnok úrnak!

Jelen levél vételével, azonnal és haladéktalanul, requisitio⁶⁸ útján szerezzen nyolc lovat, s ezen küldje el a várban lévő két fúratlan vetálgút. Úgy nemkülönben szerezzen egy erős szekeret, s erre tétesse a másik fúratlan két vetálgút is, s biztos fedezet alatt

⁶⁶ Vucskómező, Máramaros megye.

⁶⁷ Veresmart, Ugocsa megye.

⁶⁸ Rekvirálás, azaz követelés, behajtás.

küldje el hozzám. Az első két *Haubitz*⁶⁹ agyaival együtt (mit Lafetten)⁷⁰ küldessék el, s az ágyúfűrókkal együtt. Az ágyúfedezetnek nem kell túlságosan erősnek lennie.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 36/81.

29.

Huszt, 1849. július 3.

Kazinczy ezredes és Eötvös kormánybiztos felszólítása a Máramaros, Bereg, Ugocsa és Ung megyék lakosságához

Máramaros, Bereg, Ugocsa és Ung megyék lakosságához!

Értésünkre esvén az, miszerént az ellenség, ki annyi károkat okozott már a népnél, ámitó felhívásokat hinteget a lakosok közé, s azokat a magyar kormány iránti hűtelenségre bírni törekszik. Ez okból kéntelenek vagyunk a Felvidék lakosait figyelmeztetni a következőkre.

1. A magyar kormány sohase szegte meg a népnek tett ígéreteket, s a nép szabadságát nemcsak, hogy megszilárdította, de azt az elnyomni akaró ellenség ellenében meg is védelmezte. Méltán követelheti tehát, hogy mindenki hűséggel és bizodalommal viseltesék iránta.

2. Amely helység az ellenségnek ámitó szavaira hajolva vele cimborál, vagy a magyar kormány rendeleteit elfogadni vonakodandik, az érzékenyen meglakol, s a szükség úgy hozván magával, hamuvá és porrá fog égettetni. Ha pedig egyes személy merészlene bünt elkövetni, halál lesz a büntetése.

Kormányunk elég hatalmas a hűségeseket jutalmazni, a vétkeket pedig megbüntetni.

Kazinczy ezredes

Eötvös Tamás ung-beregi jelenlegi tábori kormánybiztos

Korabeli másolat. MNL OL Máramarosi ir.

30.

Hely nélkül [Huszt], 1849. július 5.

Kazinczy ezredes utasítása Jokschmann⁷¹ őrnagynak

Jokschmann őrnagy úrnak!

Visszaküldöm az ágyúkat, mindenképpen készen kell lenniük. Cselekedjen a várparancsnoksággal egyetértésben úgy, hogy sem a vár, sem a hadtest ne rövidüljön.

⁶⁹ Tarack.

⁷⁰ Lövegálgalppal együtt.

⁷¹ Jokschmann Károly (1816–1868): volt cs. kir. tüzér altiszt, 1848 augusztusától honvéd tüzér hadnagy, részt vesz a bányási harcokban. Decembertől századosként az északkelet-magyarországi lőszergyártás szervezője, majd őrnagyként az ágyúöntés vezetője. Emellett előbb a munkácsi vár, majd a Kazinczy-hadosztály tüzérparancsnokaként szolgál. *Bona* 2000. 412. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/jokschmann-karoly-296A/> (A letöltés időpontja: 2019. január 31.)

Kiszolgáló legénységet, löszert, és ami még szükséges, ad a vár, lovakat, szekereket Eötvös kormánybiztos úr. Kérem a legnagyobb sietséget.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztazat. HL 1848–49. 36/242. Bajzik László fordítása. A címzés alatt megjegyzés: „A várparancsnokság tartozik egy századot előőrsként Verhovina felé kiküldeni. Kazinczy.”

31.

Huszt, 1849. július 6.

Kazinczy ezredes előléptetési felterjesztései a hadügyminisztériumhoz

Kinevezés végett a Hadügyminisztériumnak általam ajánltnak s előterjesztemnek:

1. Francz Mihály,⁷² munkácsvári kórodai igazgató hadnagy *jőhadnagyl* folyó év június hó 1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel.

2. Dobrojevics Jakab,⁷³ mérnök az utászkarhoz *századosul* folyó év július hó 1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel

3. Rottmayer József,⁷⁴ az általa alakított utász századhoz *századosul* folyó év július 1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel.

4. Péterffy,⁷⁵ máramarosszigeti tőrőrnagy *hadtesti térparancsnokul*.

5. Zsolnai Samu, az itten alakuló első dzsidás könnyűlovas ezredbeli százados *őrnagyl* s a már alakult osztály parancsnokául.

6. Kerekes,⁷⁶ 9. huszárezredbeli századost *őrnagyl* s az alakuló 2. osztály parancsnokául, azon megjegyzéssel, miszerint a nevezett százados úr azonnal új alkalmazási helyét elfoglalni siessen, mert osztálya kevés napok alatt alakulva leend, s itt létére nagy a szükség.

7. Romantovszky, tiroli vadászcsapat parancsnoka, *századosul* s vadászosztály parancsnokául.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztazat. MNL OL HM Ált. Nem iktatott iratok, 1849. július 6. 163. doboz 456. folio. Kívül hadügyminisztériumi megjegyzés: „Barátom Szász! Küldd nékem azonnal Mihály anyagát ide, felette sürgős a kiküldetése. Menyhárt.”⁷⁷

⁷² Michael Franz. *Bona* 1998–1999. I. 421. o.

⁷³ *Bona* 2008–2009. I. 289. o.

⁷⁴ *Bona* 2008–2009. II. 281–282. o.

⁷⁵ Péterffy András. *Bona* 2000. 569. o.

⁷⁶ Kerekes József százados végül nem lett őrnagy és nem került a Kazinczy-hadosztályhoz. *Bona* 2008–2009. I. 540. o.

⁷⁷ Menyhárt Antal ezredes, a Hadügyminisztérium katonai osztályának főnöke. *Bona* 2000. 506. o.; Mihály Károly őrnagy, ekkor betegszabadságon. *Bona* 2000. 516–517. o.; Szász János alezredes, ekkor szegedi térparancsnok. *Bona* 2000. 650. o.

32.

*Huszt, 1849. július 6.
A Kazinczy-hadtest hadrendje*

Parancsnok: Kazinczy Lajos ezredes (Huszt)

Vezérkari főnök: Kékessy Mihály⁷⁸ őrnagy

Tüzérparancsnok: Jokschmann Károly őrnagy

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám/megjegyzés</i>
19. gyaloghadosztály:	Zurics Ferenc alezredes	Huszt
20. honvédszászlóalj	Bányafy Ferdinánd ⁷⁹ őrnagy	4 század (az egyik század a 16. honvédszászlóaljból) 700 fő
21. honvédszászlóalj	Franz Amann ⁸⁰ százados	6 század 1100 fő
91. honvédszászlóalj	Újhelyi Sándor ⁸¹ őrnagy	5 század (egy század a Dembiński hadtesttel) 800 fő
106. honvédszászlóalj	Pribék Miklós ⁸² őrnagy	6 század 1100 fő
tirolai, krasznai és ugoicsai vadászok	Romantovszky százados	2 század 300 fő
6 fontos gyalogüteg	Spéry Lipót ⁸³ hadnagy	6 löveg, 103 fő, 53 ló
3 fontos gyalogüteg	Simig Rezső ⁸⁴ hadnagy	6 löveg, 93 fő, 34 ló
¼ 1 fontos üteg	Ruscák Antal ⁸⁵ tüzemester	2 löveg, 15 fő, 10 ló
20. gyaloghadosztály:	saját parancsnoksága alatt	Szigeten
22. honvédszászlóalj	Csuhá Péter ⁸⁶ százados	6 század, 1000 fő
105. honvédszászlóalj	Várady Gábor ⁸⁷ őrnagy	6 század, 1100 fő
Szatmári vadászok	Horváth Kálmán ⁸⁸ százados	2 század, 300 fő
½ 6 fontos üteg	Korányi Pál ⁸⁹ főhadnagy	4 löveg, 66 fő, 28 ló
½ 3 fontos gyalogüteg	Pruzsinszky Sándor ⁹⁰ hadnagy	3 löveg, 45 fő, 27 ló
¾ 1 fontos gyalogüteg	Janovics ⁹¹ tüzemester	5 löveg, 47 fő, 22 ló
Lovasság	nincs	Huszt
12. huszárezred	Tisóczky László ⁹² kapitány	1 század, 170 fő, 160 ló
Irregularis dzsidas osztály (alakulóban)	Zsolnay Sámuel kapitány	3 század, 360 fő, 360 ló

⁷⁸ Bányafy (eredetileg Leibnitzer) Ferdinánd. *Bona* 2000. 229–230. o.

⁷⁹ *Bona* 2000. 436–437. o.

⁸⁰ *Bona* 2000. 200. o.

⁸¹ *Bona* 2000. 692. o.

⁸² *Bona* 2000. 580. o.

⁸³ *Bona* 1998–1999. III. 171–172. o.

⁸⁴ *Bona* 1998–1999. III. 143. o.

⁸⁵ Hrustyák (Rustyák) Antal. *Bona* 1998–1999. II. 84. o.

⁸⁶ *Bona* 2008–2009. I. 260. o.

⁸⁷ *Bona* 2000. 699–700. o.

⁸⁸ *Bona* 2008–2009. I. 465. o.

⁸⁹ *Bona* 2008–2009. I. 575. o.

⁹⁰ *Bona* 1998–1999. II. 727. o.

⁹¹ Keresztnevét nem ismerjük.

⁹² *Bona* 2000. 681–682. o.

A hadtest létszáma: 7299 fő, 694 ló, 23+2 most érkezett löveg.

A munkácsi vár őrsége: parancsnok: Mezősy Pál őrnagy, őrség: 20. honvédszászlóalj két százada, zempléni vadászok két százada.

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 36/357. Közli: *Solymosi* 2013. 127. o.

33.

Huszt, 1849. július 6.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy Pál várparancsnok úrnak!

Minden polgárnak, de kivált közhivatalnoknak az a kötelessége, hogy honának minél terjedelmesebb szolgálatokat tegyen; úgy midőn önre a vár parancsnoksága bízott, ezt nem azért tette a kormány, hogy folytonosan és állandóul az erőt csak bent a várban zárva tartsa, hanem, hogy azzal az egész vidéket dominálja s lássa, nehogy a tájékbeli polgárok csekély ellenséges erő által háborgattassanak. Ezért tehát én ezennel meghagyom s kötelességebe teszem önnek, miszerint jelen rendeletem vételével, a várból két századot azonnal Pudpolócz⁹³ felé indítson meg, ez egyesülni fog a már akkor Munkácson leendő Dercsenyi⁹⁴ féle 40 lovassal, és a kiindítandó munkácsi nemzetőrséggel, s ott, t. i. Pudpolóczon, a netán már széthányt torlaszokat s bevágásokat e csapat ismét helyrehozza, kiegészíti, sőt a bevágásokat meg bővítendő. A csapattal el fog vitetni a várból elegendő 3 fontos álgút is, s megteszi a rendeletet, hogy a bevágásoknál netán lévő ellenséges egyének elfogassanak.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 36/305.

34.

Huszt, 1849. július 6.

Kazinczy ezredes felhívása Máramaros megye alispánjához

Kazinczy ezredes

Máramaros megye alispánjának!

Hazaifüi buzgalmát ismervén vagyok bátor Alispán Urat egy kéréssel terhelni. Hazánk mostani viszonyai Ön előtt csakúgy ösmeretesek, mint énelöttem. Tudjuk tehát, hogy nemzeti éltünk, becsületünk s szabadságunk csak úgy fenntartható, ha minden egyes honpolgár a legnagyobb áldozatkészséggel feszíti meg szellemi és anyagi tehetségét. Önnek buzdító szavai fogják lelkesíteni Máramaros megye lakosait, Önhöz bizalommal viseltetik a nép. Használja fel a nép ezen bizalmát, tartson népgyűléseket, és hívja fel polgártársainkat, hogy ki-ki adakozzon a haza oltárára amennyi és ami tőle telik. Huszár és ágyús lovakra nagyon leginkább szükségem. Nem tekintek a lovak szabályozott nagy-

⁹³ Pudpolóc, Bereg megye.

⁹⁴ Dercsenyi István nemzetőr százados. *Bona* 2008–2009. I. 276. o.

ságára, csak virgonc[ok] és erősek legyenek. Mennél többet tud Alispán Úr kiállítani, annál nagyobb köszönettel veendem. Minden ló az Ön által kötött alku szerint nálam készpénzzel ki fog fizettetni. Tessék azonkívül az általam alakuló huszárokhoz s honvédekhez toborzás útján jó markos legényeket szerezni, minden legény 20 pengő forintnyi felpénzt⁹⁵ kap. Ezenkívül egy utász csapatot is alakítok, melyhez ácsok, kőművesek, molnárok és bányászok leginkább alkalmasok. Ezek nagyobb fizetést kapnak a honvédekénél, élelmezés dolgában pedig úgy láttatnak el, mint a többi honvédek, tudniillik a napi díjon felül fél kenyeret, fél font húst, szükséges mennyiségű főzeléket és 1 mészely⁹⁶ bort kapnak. Azon lelkes honfiak, kik e toborzásban és lókiállításban magukat kitüntetni fogják, Alispán Úr ajánlatára képességük szerint magasabb vagy kisebb tisztirangot kapnak jutalmul, ha a seregbe kívánnak lépni. Ellenkező esetben pedig fáradalmiért illendő jutalomra számolhatnak. Alkalma van most mindenkinek hazájához s szent szabadságához hű ragaszkodását tettel bebizonyítani. Hiszem, hogy ezen kérésem siker nélkül nem marad, mert meggyőződésem, hogy ezen ügy kivitelét a legjobb kezekre bízom. Meghagyásból

Bangya őrnagy, vezérsegéd

Korabeli másolat. MNL OL Máramarosi ir.

35.

[Huszt], 1849. július 7.

Kazinczy ezredes utasítása Jokschmann őrnagynak

Jokschmann őrnagy úr!

Jelentése folytán megbízom azzal, hogy az iparosokra vonatkozólag cselekedjen a saját belátása szerint. Ha várat ez kényelmetlenül érintené, tartsa a szükséges szekereket állandó készenlétben, hogy azonnal elutazhasson. A tarackokat tegnap este elküldtem, remélem, mostanáig már 2 készen van.

A tarackokra nézve az történik, amit már elrendeltem, nevezetesen: kettőnek a lövegmozdonyok és a lövegtalpak a várból lesznek biztosítva, helyettük a vár számára szükségülövegtalpak készülnek.

Két század zempléni ma éjszaka Munkácsra érkezik. Ezek a vár parancsnoksága alatt álló 91. [honvéd]zászlóalj százada helyett érkeznek. A 91. [honvéd]zászlóalj százada az Ön parancsnoksága alatt áll és az Ön utasítására a szállítmányokat ide kíséri csakúgy, mint Dercsényi kapitány 40 huszára.⁹⁷

Ha az ellenség szorongatja, e csapat fedezete mellett vonuljon mindennel ide. A zempléniek a várba mennek és védelem esetén kezelik a trombonpuskákat.⁹⁸

Ami az ágyúgolyókat illeti, azokat nem Pestre kell küldeni, hanem egy biztonságos helyen elásni.

⁹⁵ Felfogadási pénzt, foglalót.

⁹⁶ Korabeli űrmérték, kb. 0,42 liternek felelt meg.

⁹⁷ Ti. Dercsényi István lovas „gerillái.”

⁹⁸ Széles csóvégű puska.

Az egyenruhákat fedezet mellett azonnal küldje ide, *éjjel-nappal* szállítani kell. Amint a tarackok készen vannak, a legnagyobb sietséggel vonuljon be.

Kazinczy ezredes

Ezt a rendelkezést közölni kell a várparancsnoksággal.

Eredeti, német nyelvű tisztázat. HL 1848–49. 36/366. Bajzik László fordítása.

36.

Huszt, 1849. július 7.

Kazinczy ezredes utasítása a munkácsi várparancsnokságnak

Kazinczy ezredes

A munkácsi várparancsnokságnak!

A zempléniek két századát vegyék a parancsnokságuk alá. Fegyverezzék fel ezeket az embereket a várban készleten levő trombon- és vadászpuskákkal; ezzel szemben a 91. zászlóalj századát helyezték Jokschmann őrnagy parancsnoksága alá!

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztázat. HL 1848–49. 36/371. Bajzik László fordítása.

37.

Huszt, 1849. július 8.

A Kazinczy-hadtest hadrendje

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám/megjegyzés</i>
19. hadosztály:	Zurics Ferenc alezredes	Sziget
91. honvédszászlóalj	Zokoly János ⁹⁹ százados	4 század, 600 fő
106. honvédszászlóalj	Pribék Miklós őrnagy	6 század, 1100 fő
Krasznai vadászok	Szabó ¹⁰⁰ százados	1 század, 100 fő
½ 6 fontos gyalogüteg	Korányi Pál főhadnagy	3 löveg, 50 fő, 28 ló
1 fontos gyalogüteg	Janovics tüzmeister	5 löveg, 52 fő, 26 ló
20. hadosztály:	nincs	Huszt
20. honvédszászlóalj	Bányafy Ferdinánd őrnagy	4 század, 700 fő
21. honvédszászlóalj	Franz Amann százados	6 század, 1100 fő
22. honvédszászlóalj	Mészely Ferenc ¹⁰¹ őrnagy	6 század, 1000 fő
105. honvédszászlóalj	Várady Gábor őrnagy	6 század, 1100 fő
½ vadász zászlóalj	Horváth Kálmán százados	3 század, 450 fő
Tirol-i lövészek (schützen)	Romantovszky százados	1 század, 150 fő

⁹⁹ Bona 2008–2009. II. 582. o.

¹⁰⁰ Személye nem beazonosítható.

¹⁰¹ Bona 2000. 513–514. o.

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám/megjegyzés</i>
utászok	Fornet Kornél ¹⁰² százados	1 század, 100 fő
6 fontos gyalogüteg	Spéry Lipót hadnagy	8 löveg, 96 fő, 67 ló
3 fontos gyalogüteg	Simig Rezső hadnagy	8 löveg, 89 fő, 63 ló
½ 3 fontos gyalogüteg	Pruzsinszky Sándor hadnagy	4 löveg, 45 fő, 32 ló
¼ 1 fontos gyalogüteg	Ruscák Antal tűzmeister	2 löveg, 17 fő, 11 ló
Lovashadosztály	nincs	Huszt
12. huszárezred	Tisóczky László kapitány	1 század, 170 fő, 160 ló, Huszt
Dzsidások (alakulóban)	Zsolnay Sámuel kapitány	2 és fél század, 340 fő, 340 ló, Száldobos és Huszt

A hadtest létszáma: 8259! (elírás, helyesen 7259) fő, 727 ló.

A munkácsi várórség: 4 század gyalogos.

4 vetágyú jön még Munkácsról holnapután.

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 36/462. Közli: *Rosonczy* 2009. 205–207. o. és *Solymosi* 2013. 128. o.

38.

[*Huszt, 1849. július 8.*]

*Kazinczy ezredes hadteste*¹⁰³

Kazinczy Lajos ezredes, hadtestparancsnok

Kékesy Mihály őrnagy, hadtest vezérkari tiszt

Jokschmann Károly őrnagy, hadtest tüzérparancsnok

<i>Csapat- parancsnok</i>	<i>Csapat</i>	<i>Alakulat</i>		<i>Lövegek</i>					<i>Fő</i>	<i>Lovak</i>	
		<i>gyalogos</i> <i>század</i>	<i>lovasszázad</i>	<i>Fém</i>			<i>Vas</i>	<i>Nyerges</i>		<i>Hámos</i>	
				<i>Fontos</i>	<i>7 fontos</i> <i>tarack</i>	<i>6</i>					
				<i>1</i>	<i>3</i>	<i>6</i>		<i>6</i>			
19. hadosztály											
Zurics Ferenc alezredes, hadosztályparancsnok											
Zokoly százados	91. honvéd-zászlóalj	4							600		
Pribék őrnagy	106. honvéd-zászlóalj	6							1100		

¹⁰² *Bona* 2000. 333–334. o.

¹⁰³ A július 8-ai hadrend oroszok által zsákmányolt változata alapján.

Csapat- parancsnok	Csapat	Alakulat		Lövegek						Lovak		
		gyalogoszázad	lovasszázad	Fém			Vas	Fő	Nyerges	Hámos		
				Fontos	7 fontos tarack							
Szabó százados	krasznai vadászok	1								100		
Korányi főhadnagy	fél hatfontos gyalogüteg							3		50		28
Janovics tüzmaster	egyfontos gyalogüteg			5						52		26
20. hadosztály												
hadosztályparancsnok nincs Usener százados vezérkari tiszt												
Bányaffy őrnagy	20. honvédszászlóalj	4								700		
Amann százados	21. honvédszászlóalj	6								1100		
				1	3	6		6	12			
Várady őrnagy	105. honvédszászlóalj	6								1100		
Horváth százados	fél vadászszászlóalj	3								450		
Romantovszky százados	tiroliai vadászok	1								150		
Fornet százados	utászok	1								100		
Spéry hadangy	hatfontos gyalogüteg				6	2				96		67
Simig hadnagy	háromfontos gyalogüteg				6	2				89		63
Pruzsinszky hadnagy	fél háromfontos gyalogüteg				3	1				45		32
Ruscák tüzmaster	negyed egyfontos gyalogüteg			2						17		11
Lovashadosztály												
Tisóczky kapitány	12. huszárezred		1							170	160	

Csapat- parancsnok	Csapat	Alakulat		Lövegek						Lovak		
		gyalogoszászad	lovasszászad	Fém				Vas	Fő	Nyerges	Hámos	
				Fontos		7 fontos tarack						
Zsolnay kapitány	oktatás- ba és kiképzésbe vont könnyű lándzsások		1 és 1 és fél							150 és 190	150 és 190	
	Összesen	38	3 és fél	7	9	6	5	3		7259	500	227

Kazinczy ezredes

Másolat. Közli: *Nyepokojcsickij* 1999. 176. o. 6. táblázat.

39.

Huszt, 1849. július 8.

Kazinczy ezredes utasítása a munkácsi várparancsnokságnak

199. szám

Kazinczy hadtest

Munkács vára parancsnokságának. Munkács várában.

Egy tábornoki tisztnek a csatatereni eleste miatt, a július hóra kitűzött jelszavak megváltoztattak, minél fogva az újdön kijelölteket ezennel átküldöm

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 36/415. A melléklet hiányzik.

40.

Huszt, 1849. július 8.

Kazinczy ezredes átírata Máramaros megye alispánjának a szökött katonákkal kapcsolatban

Kazinczy hadtest

Máramaros megye alispánjának!

Azon honvédszászlóaljnál,¹⁰⁴ melyben a megye fiai is besorozvák [sic!], a szökevények száma legnagyobb. Elhatároztam azért, hogy megyszerte kutatást fogok végbevitetni, a gyáva megfutamlottak befogása és megfenyítése végett. A szigor előtt azonban a kegyelem s figyelmeztetés útját óhajtom megkísérteni; s annál fogva tudtára adom ezennel a

¹⁰⁴ A 105. honvédszászlóaljról van szó.

megye lakosságának, hogy mai naptól számítandó 15 napok alatt zászlóaljához visszatérő, mennyiben vétsége valószínűleg tudatlanságból eredett, kegyelmet nyer. Az illető előjáróságoknak pedig a legszigorúbb felelősség terhe alatt kötelességül teszem, miszerént a kebelükben tartózkodó szökevényeket a legközelebbi katonai állomásra azonnal beszolgáltatassák. Ellenkező esetben kipuhatoltatván a szökevény származási helye, más alkalmas egyént fognak helyébe állítani, a felvett zsoldot, a fegyver és ruházat értékét a szökevény vagonából, s ha abból nem telik, a helység előjárói értékeiből [fogják] megtéríteni.

Kazinczy ezredes

Korabeli másolat. MNL OL Máramarosi ir.

41.

Huszt, 1849. július 9.

Kazinczy ezredes előléptetési felterjesztései a hadügyminisztériumhoz

A hadügyminisztériumnak kinevezés végett előterjesztetnek s ajánlatnak a következők:

A 106. honvédzászlóaljhoz

Századosokul:

1. Fischer József¹⁰⁵
2. Lőrinczy József¹⁰⁶ zászlóaljbeli főhadnagyok.

Főhadnagyokul:

1. Heim Domonkos,¹⁰⁷ 35. zászlóaljbeli volt főhadnagy,
2. Révész György¹⁰⁸
3. Óri Jenő¹⁰⁹
4. Deák Vincze¹¹⁰
5. Halasy Béla¹¹¹
6. Fodor Miklós¹¹² zászlóaljbeli hadnagyok.

Alhadnagyokul:

1. Jantó Bertalan,¹¹³ 20. zászlóaljbeli őrmester,
2. Semsey Viktor,¹¹⁴ zászlóaljbeli őrmester,
3. Aulich György,¹¹⁵ 35. zászlóaljbeli őrmester,

¹⁰⁵ *Bona* 2008–2009. I. 353. o.

¹⁰⁶ *Bona* 2008–2009. II. 44. o.

¹⁰⁷ *Bona* 1998–1999. II. 38. o.

¹⁰⁸ *Bona* 1998–1999. III. 38. o.

¹⁰⁹ Eöry (1848–49-ben Óri) Jenő. *Bona* 1998–1999. I. 362. o.

¹¹⁰ *Bona* 1998–1999. I. 297. o.

¹¹¹ *Bona* 1998–1999. II. 11–12. o.

¹¹² *Bona* 1998–1999. I. 410. o.

¹¹³ *Bona* 1998–1999. II. 125–126. o.

¹¹⁴ *Bona* 1998–1999. III. 136. o.

¹¹⁵ *Bona* 1998–1999. I. 51–52. o.

4. Sziklafy Sándor¹¹⁶
5. Szöglety János¹¹⁷
6. Hutka József¹¹⁸
7. Bekényi Ottokár¹¹⁹
8. Glanczer Gusztáv¹²⁰ zászlóaljbeli őrmesterek,
9. Gecsei Bálint¹²¹ utászkarai őrmester,
10. Turánszky Ferenc¹²²
11. Hackl Sándor¹²³
12. Pápay Gábor¹²⁴ zászlóaljbeli őrmesterek.

Főhadnagyul őrnagyi segédnek:

Kerekes István¹²⁵ zászlóaljbeli alhadnagy.

Számvevőül alhadnagyi ranggal:

Pinksz Károly.¹²⁶

Élelmezési tisztül alhadnagyi ranggal:

Pallai Károly,¹²⁷ 35. zászlóaljbeli őrmester.

Tábori lelkészül:

Krenkó Lipót ráti római katolikus lelkész, volt önkéntes tizedes.

Főorvosul:

Hackl András,¹²⁸ volt ungvári kincstári főorvos

Alorvosukul:

Klein Károly,¹²⁹

Szjártó József.

A Szabolcsi védsereg honvédszászlóaljja alakulván,¹³⁰ ehhez kineveztetnek:

1. Benczúr Miklós¹³¹ vezérkapitány, a *Közlöny* június 20-i számának értelméhez képest folyó év április hó 10-ik napjától számítandó ranggal, miután a védseregbeli szabályok szerkezetéhez képest, mint védseregbelinek is rangja a honvédtisztekével egy vala.

2. Zokoli János¹³² védseregbeli kapitány,

3. Treszkai János¹³³ főhadnagy, egyszersmind élelmezési biztosul.

A 20. zászlóaljhoz

¹¹⁶ *Bona* 1998–1999. III. 273. o.

¹¹⁷ Szeglethy (Szöglety) János. *Bona* 1998–1999. III. 244–245. o.

¹¹⁸ *Bona* 1998–1999. II. 92. o.

¹¹⁹ *Bona* 1998–1999. I. 124. o.

¹²⁰ *Bona* 1998–1999. I. 466–467. o.

¹²¹ *Bona* 1998–1999. I. 455. o.

¹²² Személye nem beazonosítható.

¹²³ *Bona* 1998–1999. II. 6. o.

¹²⁴ *Bona* 1998–1999. II. 633. o.

¹²⁵ *Bona* 1998–1999. II. 205. o.

¹²⁶ *Bona* 1998–1999. II. 684. o.

¹²⁷ Személye nem beazonosítható.

¹²⁸ *Gazda* 2000. II. 433. o.

¹²⁹ *Gazda* 2000. II. 437. o.

¹³⁰ Kazinczy kapott utasítást a szabolcsi védsereg 139. honvédszászlóaljja alakítására, de úgy tűnik, erre valójában nem került sor. *Solymosi* 2013. 115–116. o.

¹³¹ *Bona* 2000. 235–236. o.

¹³² Azonos Zokoly Jánossal. Lásd a 99. jegyzetet.

¹³³ *Bona* 2008–2009. II. 479. o.

Századosul:

Hegymegi Soma.¹³⁴

A 21. zászlóaljhoz: őrnagy s parancsnokul legidősb százados *Amann*.

Századosokul:

1. Balog Kálmán,¹³⁵

2. Major János,¹³⁶

3. Szotáki Mihály¹³⁷ zászlóaljbeli főhadnagyok.

Főhadnagyokul:

1. Gombosi Mihály,¹³⁸

2. Guti Antal,¹³⁹

3. Dobrai Samu¹⁴⁰ zászlóaljbeli hadnagyok.

Hadnagyokul:

1. Jónai Mihály,¹⁴¹

2. Reinsteini Ferenc,¹⁴²

3. Balla Sámuel¹⁴³ őrmesterek.

A tábori szekerészeti lovak felügyelőjévé s szekerész századosá

Keczer Sándor¹⁴⁴ 20. zászlóaljbeli százados.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 31 443.

42.

Huszt, 1849. július 9.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy Pál várparancsnok úrnak!

Szabó Lajost, 21. honvédszászlóaljbeli hadbíró, avégett kísértetem önhöz a várba, hogy miután rendeleteim ellen kifogásokat tenni merényelt, őt egy hónapi, porkolábnáli ülésel eltöltendő fogságban tartsa, büntetése elteltével, mint hadbíró a várban alkalmazza, s azt a hadbíró, aki jelenleg a várban van, a 21. zászlóaljhoz utasítsa. Egyszersmind el fogja ön haladék nélkül küldeni hozzám lemásolva, avagy eredetiben, a hadbíráknak a kormány által kiadatni szokott utasításokat, s szabályokat, mik a várban lévő hadbíróknál vannak.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/5.

¹³⁴ *Bona* 2008–2009. I. 440. o.

¹³⁵ *Bona* 2008–2009. I. 132. o.

¹³⁶ *Bona* 2008–2009. II. 54–55. o.

¹³⁷ *Bona* 2008–2009. II. 427. o.

¹³⁸ *Bona* 2008–2009. I. 395–396. o. Valószínűleg nem volt százados.

¹³⁹ *Bona* 1998–1999. I. 504. o.

¹⁴⁰ Személye nem beazonosítható.

¹⁴¹ *Bona* 1998–1999. II. 140. o.

¹⁴² *Bona* 1998–1999. III. 28. o.

¹⁴³ *Bona* 1998–1999. I. 73. o.

¹⁴⁴ *Bona* 2000. 431. o.

43.

Huszt, 1849. július 10.

Kazinczy ezredes utasítása Mezősy őrnagynak, a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

Mezősy őrnagy és munkácsi várparancsnok úrnak. Munkács várában.

A hadi szolgálat szükségessé teszi, hogy a 20. honvédszászlóalj két százada, mely jelenleg a várfödözetet képezi, két más, a lehetőségig jó és tökéletes század által fölváltassék.

Őn hadiösmeretei, tevékenysége és katonai erélye biztosítanak arról, miszerint azt, minek honvédei netalán még híjával volnának, kevés idő alatt helyreüti, s a parancsnoksága alá bízott várat férfiasan megvédi.

Rendelem azért, hogy az érdekelt várbeli két század, a 91. honvédszászlóaljnál, Pruzsák¹⁴⁵ századosnál, és Zokoli kapitányunk most oda utasított századja által, mihelyt az utóbbi Munkácsra érkezik, a várbeli szolgálatban fölváltassék; e századok első sora jó szuronyos fegyverrel, a két utóbbi pedig a meglévő trombonokkal és jó vadászfegyverrel fölkészítendő. (Mintegy 120 darab trombon még Szigetről érkezik.)

Vár védelemnél nem annyira szurony, mint golyó a védszer, és e szerént a trombonok felette szolgálatot teendek.

A várfödözetet eddig képezett 20. zászlóaljbeli két század, a fölváltás után azonnal Jochsmann tüzér őrnagy úrnak átadandó, ki azzal a vett utasítás szerint rendelkezik.

A zempléni két század¹⁴⁶ ön parancsnoksága alá helyeztetvén, a várfödözethez számítatik, s Verecke és Ungvár fele előőrsi szolgálatra alkalmazandó.

Őn védi egyszersmind a hadszergyárt, veszélyezés esetén azt a várba fogja fölszállíttatni.

Ha helye elég nem lenne a várban, azt velem tudassa, hogy kellő intézkedéseket tehessek.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/98.

44.

Huszt, 1849. július 10.

Kazinczy ezredes utasítása Zokoli századosnak

Kazinczy hadtest

Zokoli János százados úrnak!

Ezen rendelet vételével azonnal egybegyűjtendi századját és kiindul Munkács felé, még ma iparkodni fog Nyiresfalváig¹⁴⁷ menni (ha csak lehet), holnap pedig jelentendi magát a munkácsi várparancsnok úrnál. Kenyeret innen vigyen ön az útra, húst pedig vágasson ott, hol állomásozni fog.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/95.

¹⁴⁵ Személye nem beazonosítható.

¹⁴⁶ A felső-magyarországi védserег zempléni osztályáról van szó.

¹⁴⁷ Bereg vármegyei falu a máramarosi postaúton.

45.

Huszt, 1849. július 12.

Kazinczy ezredes utasítása a Nagybányán található kincstári pénzek átvételére

Kazinczy hadtest

Nyílt rendelet.

Melynek erejével megbízatik Bojthor Móricz¹⁴⁸ vadász hadnagy Nagybányára men-
vén, ottan az kincstári pénzállapot kimutatás szerint minden pénzt nyugta mellett, mely
később az enyémmel fog kicseréltetni, általvenni és ideszállítani.

Kazinczy ezredes

Korabeli másolat. MNL OL HM Ált. 1849: 25259.

46.

Kökönyösd,¹⁴⁹ 1849. július 13.

Kazinczy Lajos ezredes jelentése Perczel Mór vezérőrnagyzhoz

Becses levelére válaszolván, sietek Önnel tudatni, miszerint én is innen 8000 ember-
rel pár nap múlva operációmát megkezdendem.

Valamint én minden mozdulataimról önt tudósítandom, kérem egyszersmind vélem is
állását seregünknek s ön operációjának főbb pontjait velem közleni.

Eredeti sk. tisztázat. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung.
Series Nova. 358. Band II. 392. f.

47.

Huszt, 1849. július 14.

Kazinczy ezredes utasítása Jokschmann őrnagynak

365. szám

Kazinczy hadtest

Jokschmann Károly tüzér őrnagy úrnak Munkácson.

A tábori tanya mai nap változik, s ennél fogva a vetágyúk nem többé Husztra, hanem
az utóbb kijelölendő helyre lesznek szállítandók, időközben Munkácson maradnak.

Azon Ön által említett hír, hogy hadtestem részére nagyobb pénzösszevэг érkezett,
valótlan. Szükségele fedezéséről azonban minden esetre gondoskodni fogok.

Utasítottam a számvivőséget, miszerint Önnek 500 Ft pp. ide rekeszen.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/364.

¹⁴⁸ Bojtor Mór, a szatmári vadászcsapat hadnagya. *Bona* 1998–1999. I. 196. o.

¹⁴⁹ Kökényesd, Ugocsa vármegye.

48.

Huszt, 1849. július 15.

Kazinczy ezredes tájékoztatja Perczel tábornokot hadteste helyzetéről

372. szám

Kazinczy ezredes

Perczel tábornok úrnak!

A parancsnokságom alatti hadtest őszpontosítása, több oldalröli akadályozás álván ellent, csak nagy erőltetéssel, s még alig sikerült, embereim nagy része szintúgy még felszerületlen; tespedni mindamellet tovább egy helyt nem tudok, s annálfogva a reám bízott határszéli védelemtől elvonható haderőt tegnapi napon útnak indítottam Munkács felé, onnan Ungvárra menni szándokom, s aztán amint az események igénylendik Eperjes vagy Tokaj felé, visszavonulási pont Namény.

Ungváron, de még előbb is Munkácsra, reményilem tábornok úr, serege mozgalmairól újból szíves lesz tudósítani, mert saját mozdulataim is ettől feltételeztetvén, a siker talán mindkét részről is ettől fog függeni.

Hadtestem, mely őszvesen mintegy 8000 főből áll, Munkácson 18–19-én lesz őszpontosítva.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/429. Közli: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 188. o.; *Pásztor* 1979. 79. o.

49.

Huszt, 1849. július 15.

Kazinczy ezredes utasítása Jockschmann őrnagynak

378. szám

Kazinczy hadtest

Jockschmann őrnagy úrnak!

Iparkodjék ön, amennyire csak lehet, minél több lőszereket s munitiót készíttetni, hogy hadjáratomban, s a kellő működésben ne hátráltassam ennek netán történhető hiánya miatt.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/423.

50.

Huszt, 1849. július 15.

Kazinczy ezredes jelentése Szemere Bertalan miniszterelnöknek

379. szám

Kazinczy hadtest

Szemere Bertalan miniszterelnök úrnak!

Miolta az itteni sereg főparancsnokságát által vettem, pénzhiány miatt folytonosan szükséggel kellett küzdenem. Minthogy pedig a minisztérium számomra pénzt nem küldött, folyamodnom kellett az itteni álladalmi pénztárakhoz, és az adósságcsináláshoz. Ily móddal sikerült a hadsereget a szükséges zsolddal ellátnom, sőt ezen felül sikerült még három század lovasságot felállítanom, amely nekem kiszámíthatatlan előnyt képes adni a hadjáratban. Most azonban az álladalmi pénztárak kiürültek, a hitel az adósságtétel miatt csökkent, és ezen két tételhez hozzáértvén az itteni megyék rossz szellemét, kénytelen vagyok a minisztériumot megkeresni, hogy jelenleg legalább 200 000 forintot küldjön 8000 főnyi seregem számára. Ez összegből fedeztetni fognának a tett adósságok és a havi illetmények. Mindenhova megkívántatik legalábbis 100 000 pengő forint.

A fentebbi összeg megküldése tehát annál inkább szükséges, mivel bizonytalan, vajon a mostani körülmények és viszonyok a közlekedést továbbra is biztosítandják-e? S ez összeggel úgyis csak egy hónapig leendek ellátva a szükséges pénzzel. A pénz felvételére küldöm Kovács Gerőt¹⁵⁰ és Simonyit.¹⁵¹

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 25266.

51.

Munkács, 1849. július 15.

A Kazinczy-hadtest Rendőrségi és futári osztálya tájékoztatja Mezösy őrnagyot, a munkácsi vár parancsnokát a hadtest beregi hadosztályának Munkácsra érkezéséről

Kazinczy hadtest

Rendőrségi s futár osztály

Mezösy Pál várparancsnok úrnak. Munkácsi várban.

Értésére adatik Várparancsnok Úrnak, hogy a fönt nevezett hadtest beregi hadosztálya holnap, vagyis június 16-án¹⁵² délelőtt a munkácsi vár körül táborba fog szállani.

Bangya őrnagy meghagyásából

Bangya Imre százados s osztálysegéd

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 37/424.

¹⁵⁰ Bona 1998–1999. II. 281. o.

¹⁵¹ Személye nem beazonosítható.

¹⁵² Téves dátum, helyesen: július 16-án.

52.

Huszt, 1849. július 17.

Kazinczy ezredes tájékoztatja helyzetéről Dembiński altábornagyot

Kazinczy ezredes

Dembiński altábornagy úrnak!

Éppen most kapom a híreket a határról, amelyek úgy szólnak: egy 8000 fő gyalogságból és 6000 fő lovasságból álló orosz hadtest 24 ágyúval e hó 13-án Stryból gyors menekéssel Dukla felé vonul, állítólag egy orosz tiszt azt mondta, hogy 40 000 főnyi támogatás vonul utánuk, mert belátják, hogy az előző erővel minket nem szorítanak meg. Sajnálom, hogy nem vagyok most Ungváron; Duklán csak 5-600 fő van, Eperjesen, Kassán nagyon kevés.

E hó 19-én tudok csak Munkácsra érkezni, mert Zurics alezredes akadályokat vet az utamba. Ez a gyáva, becstelen tiszt a kihirdetett rögtönbíráskodástól való félelmében tényszerűen megszökött.

A lovasság alakításában nagyon fel vagyok tartóztatva az újoncok hiánya miatt. A felszerelés 500 lóra és ugyanennyi egyenruha készen áll Tiszaújlakon. Minden nap érkezik 30-40 ló, kérem, küldjön ide újoncokat, így egy hét alatt 500 fő készen áll.

Ungvárig nyomulok előre, ott várom a megbeszéljt jelet.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztázat. HL 1848–49. 38/83. Bajzik László fordítása. Közli: Adatok 253. o.

53.

Huszt, 1849. július 17.

A Kazinczy-hadtest előretolt csapatainak hadrendje

Kazinczy ezredes hadteste

Hadrend

Előőr: parancsnok Zsolnai őrnagy

Él: Dercsényi lovasság 2 egyfontos ágyúval és lovasított tüzérekkel.

Zöm: 1 század tiroli vadász szekereken.

Fél 3 fontos gyalogüteget.

Ügetésben követi: 1 osztály lándzsás.

Bányaffy őrnagy hadosztályparancsnok:

I. oszlop: parancsnok Mészely őrnagy.

22. honvédszászlóalj 6 százada.

91. honvédszászlóalj 4 százada.

105. honvédszászlóalj 6 százada.

Fél 3 fontos gyalogüteget.

Fél 6 fontos gyalogüteget.

II. oszlop: parancsnok Amann őrnagy.
20. honvédszászlóalj 4 százada.
21. honvédszászlóalj 6 százada.
Szatmári vadászosztály 2 százada
Fél 3 fontos gyalogüteg.
Fél 6 fontos gyalogüteg.

Tartalék: parancsnok Tisóczky őrnagy
1 század utász
1 osztály huszár
Fél taracküteg.
Összesen: 4800 fő gyalogság, 650 fő lovasság.
7 fontos tarack: 6 darab
6 fontos ágyú: 7 darab
3 fontos ágyú: 9 darab
1 fontos ágyú: 2 darab
24 löveg

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztazat. HL 1848–49. 38/80. Bajzik László fordítása.

54.

Munkács, 1849. július 18.

*A Kazinczy-hadtest Rendőri és futári osztályának nyílt rendelete Kende Zsigmond¹⁵³
letartóztatására*

Kazinczy hadtest
Rendőri és futári osztály
Nyílt rendelet

Lüley¹⁵⁴ főhadnagy úr számára, ki is ezennel kiküldetek, hogy Kende Zsigmond urat, ki a népet a kormányunk és annak rendeletei ellen lázítja, és az ellenségeli cimborálásra buzdítja, mint honárulót elfogja, és ide Munkácsra hozza. Ha Kende Zsigmond úr ellenkezne, hatalmában áll Lüley főhadnagy úrnak, hogy erőszakot használjon és szükség esetében nevezett honárulót föbe lövesse.

Bangya őrnagy, rendőri főnök

Eredeti tisztazat. HL 1848–49. 38/171.

¹⁵³ Kende Zsigmond (1794–1865): 1832–1841. szatmári alispán és követ, Kölcsey Ferenc rokona, konzervatív politikus. A letartóztatás után Eötvös Tamás kormánybiztos közbenjárására Kazinczy nem állította hadbíróság elé, hanem előbb a várban, majd Munkács városában volt őrizetben. *Solymosi* 2005. 92–93. o.

¹⁵⁴ Lülley Bertalan. *Bona* 1998–1999. II. 418. o.

55.

Munkács, 1849. július 20.

Kazinczy ezredes utasítása Munkács várparancsnokának

409. szám

Kazinczy hadtest

Munkács vára parancsnokának!

A zászlóaljaktól az úgynevezett trombonokat, ti. a széles öblű löfegyvereket elszedetem, s a várba küldendem, hogy ott szuronyos fegyverekért cseréltesse ki, mit is ehhez tartás végett írok meg Önnek.

A 20. zászlóaljbeli két század azonnal küldessék a táborba, zászlóaljához.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 38/315.

56.

Munkács, 1849. július 20.

Kazinczy ezredes felterjeszti a Hadügyminisztériumnak hadteste augusztus havi pénzszükségleti kimutatását

412. szám

Kazinczy hadtest

A Hadügyminisztériumnak Szegeden.

Jövő havi pénzszükségletemet felterjesztem.

A csapatok számára kitétt öszletek, úgy, mint azok beadattak, vannak felszámítva.

Némely adatok azonban, jelesen azok, melyek újoncozási és felszerelési költségekül vannak feljegyezve, s melyek egy részben a kormánybiztosi pénztár terhére esendettek, július hóban is pénztáromat ürítették folyvást. Azért egyrészt tett hitelezések kifizetésére, másrészt pedig az előre nem látott esetekre van pénzszükségletembe beiktatva.

Július hóban felettébb nagy akadályt tettek a nagyobb, jelesen százas bankjegyek, melyekkel csupán polgári hatóságok és személyek megszólításával, s akkor is alig boldogulhattam. Felkérem azért a tisztelt Hadügyminisztériumot, hogy az egyensúly helyreülése végett, amennyire lehet, apróbb bankjegyeket küldeni szíveskedjék.

Kazinczy ezredes

Kiadta Kovács László főszámvevő

412. szám

Kazinczy hadtest

Főszámvevői hivatal

Pénz szükséglet

1849. év augusztus havára

<i>Sorszám</i>	<i>Mire</i>	<i>pp Ft.</i>	<i>kr.</i>
1.	20. zászlóalj	6800	–
2.	21. zászlóalj	12121	20
3.	106. zászlóalj	11611	50
4.	22. zászlóalj	6300	–
5.	91. zászlóalj	6585	34
6.	105. zászlóalj	6602	9
7.	Spéri Lipót 6 fontos ütege	1200	9
8.	Szatmári vadászcsapat Cserniczki osztálya	3482	48
9.	Dercsényi beregi lovasai	1069	40
10.	Tirol vadászcsapat	1214	40
11.	Zsolnai lovasai 1. osztály	3000	40
12.	Nádor huszárok egy osztály	4500	40
13.	16. zászlóalj egy százada	2100	40
14.	három fontos gyalogütege	1000	40
15.	három fontos gyalogütege	1100	40
16.	Egy fontos 2/6 gyalogütege	300	40
17.	A még felszerelendő újabb lovas osztály	3000	40
18.	Törzs táborig vezérkar	2500	40
19.	Bangya rendőri és futári osztály személyzetére	877	40
20.	Bangya rendőri és futári osztály költségeire	2000	40
21.	Újonctelep, lovas, gyalog, és ágyús	10000	40
22.	Hadszertár, és ágyús újonctelep, és öntöde	10000	40
23.	Tartalék pénz, előre nem látható esetekre	10000	40
	Összesen	107364	20

Kelt Munkácson, 1849. július 20.

Kovács László főszámvevő

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 26 262.

57.

Munkács, 1849. július 21.

Kazinczy ezredes előléptetési felterjesztései a Hadiügyminisztériumhoz

Kazinczy hadtest

A Hadiügyminisztériumnak *Szegeden*.

Következő előléptetéseket és illetőleg kinevezéseket van szerencsém megerősítés végett felterjeszteni:

16. zászlóalj 6. századához
századosul Lévy¹⁵⁵ főhadnagy,
főhadnagyul Zorkoczy Soma,¹⁵⁶
alhadnagyul Jeszenszky Sándor.¹⁵⁷

A tirol vadász csapathoz

alhadnagyokul Kohl György¹⁵⁸ és Alcuiczl János¹⁵⁹ fővadászok.

A 35. zászlóaljhoz

századosul Bangya Imre főhadnagy,
főhadnagyokul Bangya Miklós¹⁶⁰ és Thaller Lipót¹⁶¹ alhadnagyok.

A szatmári önkéntes vadászcsapathoz

századosul Zarka János¹⁶² főhadnagy,
főhadnagyokul Jákó Pál,¹⁶³ Nagy Károly¹⁶⁴ hadnagyok.

A szekereszethez

főhadnagyul Mautner Ferenc,¹⁶⁵
alhadnagyul Sztreleczy Mihály.¹⁶⁶

A tüzérséghez

hadnagyul Keczer Vilmos,¹⁶⁷ 106. zászlóaljbeli őrmester, Alexandrovics József,¹⁶⁸ 20. zászlóaljbeli őrmester, Dalnoki Soma,¹⁶⁹ Kőkényessi Ferenc,¹⁷⁰ Jankovszky,¹⁷¹ Ruscsák Antal, Tolenics Mátyás,¹⁷² Breiner József.¹⁷³

Tábori főlelkészül

¹⁵⁵ Lévy László. *Bona* 2008–2009. II. 33. o.

¹⁵⁶ *Bona* 1998–1999. III. 520–521. o.

¹⁵⁷ *Bona* 1998–1999. II. 138. o.

¹⁵⁸ Személye nem beazonosítható.

¹⁵⁹ Személye nem beazonosítható.

¹⁶⁰ *Bona* 1998–1999. I. 83. o.

¹⁶¹ *Bona* 1998–1999. III. 333–334. o.

¹⁶² *Bona* 2008–2009. II. 569. o.

¹⁶³ *Bona* 1998–1999. II. 113. o.

¹⁶⁴ *Bona* 1998–1999. II. 553. o.

¹⁶⁵ Személye nem beazonosítható.

¹⁶⁶ Személye nem beazonosítható.

¹⁶⁷ *Bona* 1998–1999. II. 188. o.

¹⁶⁸ *Bona* 1998–1999. I. 29. o.

¹⁶⁹ Nagy (1848–49-ben Dálnoky) Sámuel. *Bona* 1998–1999. II. 558. o.

¹⁷⁰ *Bona* 1998–1999. II. 298. o.

¹⁷¹ Jankovszky Sándor. *Bona* 1998–1999. II. 123. o.

¹⁷² *Bona* 1998–1999. III. 347. o.

¹⁷³ Breiner István (József). <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/b-F8/breiner-istvan-jozsef-451> (A leltetés időpontja: 2019. február 2.)

Mihályi Lőrinc.¹⁷⁴

Tábori lelkészül

Buzát Linus.¹⁷⁵

Századosul és segédül a hadparancsnoksághoz

Markusovszky József segédfőhadnagy.

Az ezredesi irodához hadnagyi ranggal

Engesszer József¹⁷⁶ nemzetőri százados.

Tábori gyógyszerész és hadnagyul

Balla Sámuel¹⁷⁷ hadnagy.

Törzshadbíróul századosi ranggal

Szabó Lajos, 21. zászlóaljbeli hadbíró.

A 21. zászlóaljhoz

hadnagyul Gerzánics Albert.¹⁷⁸

A 20 zászlóaljhoz

főhadnagyul Ékey Fülöp,¹⁷⁹

hadnagyul Harajovics Ferdinánd,¹⁸⁰

századosul Pécsy Tamás,¹⁸¹

főhadnagyul Czapkai József,¹⁸²

hadnagyul Kőszegi Albert.¹⁸³

A 105. zászlóaljhoz

századosul Mózer Károly főhadnagy,¹⁸⁴

főhadnagyokul Ludhegyi András,¹⁸⁵ Kürthi Miklós,¹⁸⁶ Borsi Imre¹⁸⁷ hadnagyok,

alhadnagyokul Szemerey József,¹⁸⁸ Czébely János,¹⁸⁹ Brozman Alajos,¹⁹⁰ Váradi

Miklós¹⁹¹ őrmesterek.

A főszámvevői hivatalhoz

főhadnagyul és számvevői segédül Ujhelyi Farkas.¹⁹²

91. zászlóaljhoz

¹⁷⁴ Zakar 1999. 144–145. o.

¹⁷⁵ Buzáth Linus. Zakar 1999. 124. o.

¹⁷⁶ Bona 1998–1999. I. 360. o.

¹⁷⁷ Bona 1998–1999. I. 73. o.

¹⁷⁸ Bona 1998–1999. I. 462. o.

¹⁷⁹ Személye nem beazonosítható.

¹⁸⁰ Harajovics Nándor. Bona 1998–1999. II. 22–23. o.

¹⁸¹ Péchy Tamás. Bona 1998–1999. II. 211. o.

¹⁸² Bona 1998–1999. I. 249. o.

¹⁸³ Kőszeghy (1848-ig Winkler, 1848–49-ben Kőszegi) Antal. Bona 1998–1999. II. 305. o.

¹⁸⁴ Bona 2008–2009. II. 121. o.

¹⁸⁵ Bona 1998–1999. II. 410. o.

¹⁸⁶ Bona 1998–1999. II. 344. o.

¹⁸⁷ Bona 1998–1999. I. 208. o.

¹⁸⁸ Bona 1998–1999. III. 254. o.

¹⁸⁹ Bona 1998–1999. I. 250. o.

¹⁹⁰ Bona 1998–1999. I. 225. o.

¹⁹¹ Várady (Borbély) Mihály (Miklós). Bona 1998–1999. III. 418. o. és <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/v-20D5/varady-borbely-mihaly-miklos-2126/> (A letöltés időpontja: 2019. február 2.)

¹⁹² Bona 1998–1999. III. 391. o.

hadnagyul és segédül Ujhelyi Imre.¹⁹³

A 22. zászlóaljhoz

századosokul Lacsnyi Lajos,¹⁹⁴ Murányi Ferenc¹⁹⁵ főhadnagyok,
főhadnagyokul Bánkovi József,¹⁹⁶ Miskolczi Péter,¹⁹⁷ Gyorgyevics Ignác¹⁹⁸ hadnagyok,
hadnagyokul Molnár Pál,¹⁹⁹ Reisinger György,²⁰⁰ Pap József,²⁰¹ Szentgyörgyi Sándor,²⁰²

Dobos Dániel.²⁰³

A 12. huszárezredhez

főszázadosokul Davidek István²⁰⁴ alszázados, Kóbor Boldizsár²⁰⁵ főhadnagy,
alszázadosokul Mecséry Jakab,²⁰⁶ Szabó János²⁰⁷ főhadnagyok.

Főhadnagyokul Rauscher János²⁰⁸ hadnagy, Szűcs András,²⁰⁹ Pallis Lajos,²¹⁰ Rékassy Péter²¹¹ őrmesterek.

Alhadnagyokul Gulyás Ignác,²¹² Juhász József,²¹³ Töröcsik János,²¹⁴ Abafy Ottó²¹⁵ tizedesek.

Őrnagyul Tisovszky²¹⁶ főszázados.

A 21. zászlóaljhoz

őrnagyul Amann Ferenc százados.

Mindnyájan folyó év és hó első napjától számítandó rang és illetményel.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 26 263.

¹⁹³ *Bona* 1998–1999. III. 391. o.

¹⁹⁴ *Bona* 2008–2009. II. 7–8. o.

¹⁹⁵ Limprecht (1849-ben Murányi) Ferenc. *Bona* 2008–2009. II. 35–36. o.

¹⁹⁶ Bovankovics (1849-ben Bánkovi) József. *Bona* 2008–2009. I. 207. o. Valójában csak főhadnagy volt.

¹⁹⁷ *Bona* 1998–1999. II. 498. o.

¹⁹⁸ *Bona* 1998–1999. I. 511. o.

¹⁹⁹ *Bona* 1998–1999. II. 512. o.

²⁰⁰ *Bona* 1998–1999. III. 28. o.

²⁰¹ *Bona* 1998–1999. II. 637–638. o.

²⁰² *Bona* 1998–1999. III. 258. o.

²⁰³ *Bona* 1998–1999. I. 319. o.

²⁰⁴ *Bona* 2008–2009. I. 266. o.

²⁰⁵ *Bona* 2008–2009. I. 565. o.

²⁰⁶ *Bona* 2008–2009. II. 86–87. o.

²⁰⁷ *Bona* 2008–2009. II. 382. o.

²⁰⁸ *Bona* 1998–1999. III. 22. o.

²⁰⁹ *Bona* 1998–1999. III. 306. o.

²¹⁰ *Bona* 1998–1999. II. 627. o.

²¹¹ *Bona* 1998–1999. III. 30. o.

²¹² *Bona* 1998–1999. I. 503. o.

²¹³ *Bona* 1998–1999. II. 144. o.

²¹⁴ *Bona* 1998–1999. III. 369. o.

²¹⁵ *Bona* 1998–1999. I. 15. o.

²¹⁶ Tisóczky László. Lásd a 92. jegyzetet

58.

Sziget, 1849. július 21.

*A Kazinczy-hadtest máramarosi hadparancsnokságának felterjesztése
a Hadügyminisztériumhoz*

64.

*Kazinczy hadtest
Máramarosi hadparancsnokság
A Hadügyminisztériumnak!
Szegeden*

A 106. honvédzászlóalj jövő augusztus havi szükséglete megküldése mellett felkéretik a fenn tisztelt Hadügyminisztérium, miként valamint a fentebbi havi szükséglet, úgy ezen zászlóalj felszereléséhez nélkülözhetlen 1200 darab köpenyeg kiállítására megkívántató 12 000 pengő forintnyi pénzösszeget Ung megyei kormánybiztos Eötvös Tamás megegyezésével közösen kiküldött, és a pénz felvételére megbízott futár, Deák Lőrincz által, és pedig a zászlóalji havi szükségletet a zászlóalj parancsnokságának, a köpenyegekre megkívánt összeget pedig a kormánybiztos, vagy szinte a zászlóalji parancsnokságának megküldeni sziveskedjék. Ez utóbbi összegre annál inkább nagyobb a szükség, mivel az illető kormánybiztosok általában pénzsűkiben vagynak, s csak oly szerelési cikkekre akarnak pénzt adni, mire egyenesen a kormány által vannak felhatalmazva. A posztók pedig már itt-ott a polgárok hangulatára rosszul ható requisitiók útján a közel találtató boltokból kifogytak, és a zászlóalji legénységnek, mely az idő viszontagságai dacára is általában foszlányokban²¹⁷ teszi a legterhesebb szolgálatot, köpenyegekre nélkülözhetlen szüksége van, annyival is inkább, mivel a hűvösebb idők beközelednek, s itt e hegyi vidékben hűvös éjszakákon át, már is nagyobb számmal kezd a legénység betegedni.

Úgy szinte felkéretik a Hadügyminisztérium, hogy miután e vidékről, sőt a munkácsi várból is a lőszeretek mind elvitettek, e zászlóalj szükségére, melynek az annyira fontos Máramaros vidék megőrzése jutott feladatául, 40 000 kisebb, 60 000 nagyobb lökupa²¹⁸csot, és 20 000 gyutacsot küldeni siessen.

Pribék őrnagy

106. honvédzászlóalj parancsnoksága

Pénzkellék kimutatása

a fentebbi zászlóalj számára folyó év augusztus havára

²¹⁷ Ingeben. Mente vagy köpeny nélkül.

²¹⁸ Lökupakot.

<i>Nevezetesen</i>	<i>Észrevétel</i>	<i>Ezüst pénzbe (Ide nem értve a rézpénzt és tábori ellátást)²¹⁹</i>	
		<i>ft.</i>	<i>kr.</i>
Őrnagyi havi illetmény és szállás díjba		175	
Segéd főhadnagyi illetmény, szállás és felszereltetés díjba		76 (70)	(20)
Számvevői illetmény, szállás és felszereltetés díjba		72 (45)	30
Élelmezési illetmény, szállás és felszereltetés díjba		72	30
Táborkari segéd illetmény és szállás díjba		70 (68)	(20)
Főorvosi illetmény és szállás díjba		112	
Alorvosi illetmény és szállás díjba		60 (53)	
Hadbírói illetmény, szállás és felszereltetési díjba		94 (82)	30
Porkolábi járandóságba		25 (603)	(40)
Az 1. század illetményébe szállás és felszereltetéssel		1326	8
A 2. század illetmény, szállás és felszereltetése díjába		1368	38
A 3. század illetmény, szállás és felszereltetésére		1464	6
A 4. század összes járandóságába		1369	2
Az 5. század járandósága szállás és felszereltetésére		1322	16
A 6. század illetmény, szállás és felszereltetési díjába		1398	40
A hiányzó 150 újonc pótlékára, zsold és szállás díjba		605	
Az előadandó egyvelges ²²⁰ költségek pótlására		2000	
A [legénységnél] a hálópénzt kétszer számítva (egyszer lehetvén)	Összesen	11 611	50

Azaz: tizenegyezer hatszáztizenegy forint 50 krajár ezüstpénzben.
Szigeten, július hó 16-án 1849.

Kulin²²¹ százados, zászlóalj számvevő

A törzstiszti illetmény 603 f. 40
A 6 kapitányi 795 f.
A 6 főhadnagyi 422. f.
A 12 alhadnagyi 756 f.
A 24 őrmesteri 324 f.
A 72 tizedesi 648 f.
Az 1190 közvitézi 6545 f.

²¹⁹ A zárójeles bejegyzések a főszámvevő javításai.

²²⁰ Egyszeri, rendkívüli.

²²¹ Kulin József. *Bona* 2008–2009. I. 618. o.

Összvesen 10093 ft. 40. kr.
Megvizsgálta július 26. 1849.
Keller²²² főszámvevő

Eredeti tisztázat. MNL OL HM Ált. 1849: 26125.

59.

Ungvár, 1849. július 24.

*A Kazinczy-hadtest tábori élelmezési főigazgatóságának levele Mezősy őrnagynak,
a munkácsi vár parancsnokának*

*9. szám [sic!]
Kazinczy hadtest
Tábori élelmezési főigazgatóság*

Mezősy Pál vár parancsnok és őrnagy úrnak Munkácson.

A borsodi zászlóaljától²²³ kirendelt közhonvédek keze és felvigyázatása alá adatván három darab ökör, kiket ők Tiszaújlakról a tábor részére, mint felvigyázók hajtottak, s azokat gondatlanságok miatt, amint magok állítják, a munkácsi vár alatti réten hagytak. Felkéretik tisztelt várparancsnok úr ezen három darab marha visszakerülését... közleni, mit tanúsított er[ényes]ségitől megvonatik.²²⁴

főigazgató

Pfahler Károly kapitány

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 39/290.

²²² Személye nem beazonosítható.

²²³ Ti. 22. honvédszászlóalj.

²²⁴ Az utolsó mondatnál a papír sérült.

60.

Ungvár, 1849. július 25.
A Kazinczy-hadtest hadrendje

Hadtestparancsnok: Kazinczy Lajos ezredes
Táborvezérkari főnök: Kékessy Mihály őrnagy

	Parancsnok	Gyalog- század	Lo- vas- szá- zad	Ember	Ló	Löveg	Kocsi
19. hadosztály ²²⁵	Bányafy Ferdinánd őrnagy						
Vezérkari tiszt	Usener szds.						
20. honvédszászlóalj	Mecséry Ágoston ²²⁶ százados	6		885			
21. honvédszászlóalj	Franz Amann őrnagy	6		871			
105. honvédszászlóalj	Várady Gábor őrnagy	6		819			
Tiroli vadászok	Romantovszky százados	1		140			
Hatfontos gyalogüteg	Spéry Lipót hadnagy			65	56	3 ágyú, 1 tarack	7
Fél háromfontos üteg	Pollenics ²²⁷ hadnagy			41	22	3 ágyú	3
Összesen		19		2821	78	7	10
20. hadosztály ²²⁵	Mészely Ferenc őrnagy						
Vezérkari tiszt							
22. honvédszászlóalj	Utassy Károly ²²⁸ százados	6		867			
91. honvédszászlóalj	Bay Bertalan ²³⁰ őrnagy	4		635			
106. honvédszászlóalj ²³¹	Pribék Miklós őrnagy	6		1050			
Szám nélküli honvédszászlóalj	Horváth Kálmán százados	4		657			
Szatmári vadászok	Boros Pál ²³² százados	2		205			
Utászok ²³³	Fornet Kornél százados	1		120	12		3

²²⁵ A megjegyzés rovatban: „Az ungvári táborban, kivéve a 21. zászlóalj két századát, amelyek Polenán állnak.”

²²⁶ Bona 2008–2009. II. 86. o.

²²⁷ Személye nem beazonosítható.

²²⁸ A megjegyzés rovatban: „Az ungvári táborban.”

²²⁹ Bona 2000. 693–694. o.

²³⁰ Bona 2000. 227–228. o.

²³¹ A megjegyzés rovatban: „Máramarosban.”

²³² Bona 2008–2009. I. 202. o.

²³³ Ez az alakulat a tiszai hadsereg harcrendjéből hiányzik, a Kazinczy-hadosztály eredeti harcrendjében viszont szerepel.

	<i>Parancsnok</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lo- vas- szá- zad</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>	<i>Kocsi</i>
½ hatfontos gyalogüteg	Simig Rezső hadnagy			49	47	3 ágyú, 1 tarack	5
½ háromfontos gyalogüteg ²³⁴	Lángfy László ²³⁵ hadnagy			46	23	3 ágyú	4
Összesen		23		3629	82	7	12
<i>Lovashadosztály²³⁶</i>	<i>Tisóczky László őrnagy</i>						
<i>Vezérkari tiszt</i>							
12. Nádor huszárezred	Davidek István kapitány		2	307	318		
Magyar dzsidások	Zsolnay Sámuel őrnagy		2	300	300		
Lovas gerillák	Dercsényi István kapitány		1	89	89		
½ vetágyú üteg	Védhegyi György ²³⁷ hadnagy			55	31	4 tarack	3
½ 3 fontos gyalogüteg	Pruzsinszky Sándor hadnagy			46	24	3 ágyú	2
Egyfontos gyalogüteg ²³⁸	Ruscák Antal hadnagy			66	64	6 ágyú	5
Összesen			5	863	826	13	10
<i>Szekerészeti parancsnokság²³⁹</i>	Keczer Sándor őrnagy						
Szekerészkar (a tartalék lőszerrel)				32	79		25
<i>Hadtest összesen</i>		42	5	7345	1065	27	57

Megjegyzés: A 12. huszárezred 2. százada és a dzsidásosztály 14 napja Huszton és Munkácson állítatott fel. A dzsidások 2. osztálya Nagyszőlősön alakul és 8 napon belül kell a hadtesthez csatlakoznia. Továbbá Munkácson van 5 db 6 fontos löveg fúratás és lövegtalpaszás alatt, amelyek egy hét múlva szintén a hadtesthez érkeznek. A munkácsi várban van 3 század ungi, zempléni, szabolcsi önkéntes vadász.

²³⁴ A megjegyzés rovatban: „két vetágyú.”

²³⁵ Bona 1998–1999. II. 355. o.

²³⁶ A megjegyzés rovatban: „Az ungvári táborban, kivéve a Dercsényi-lovaságot és 2 1 fontost, amelyek Polenán, Bereg megyében vannak.”

²³⁷ Bona 1998–1999. III. 437. o.

²³⁸ A megjegyzés rovatban: „4 egy fontos Máramarosban.”

²³⁹ A megjegyzés rovatban: „Az ungvári táborban.”

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 39/381. Közli: *Solymosi* 2013. 129. o. Ugyanezekkel az adatokkal, 1849. július 27-i dátummal lásd HL 1848–49. 40/200. és KA AFA Karton 1967. Akten der Insurgenten-Armee. 1849-13-49d. Ez utóbbi alapján közli: Adatok 255–256. A megjegyzés első mondata itt az utolsó mondat.

61.

Ungvár, 1849. július 27.

Kazinczy ezredes jelentése Görgei tábornoknak

Kazinczy ezredes hadteste
Görgei Artúr tábornok úrnak!

Épp most értesülök Tábornok Úr megérkezéséről Gesztelyre, és emiatt sietek jelenteni az ittlétemet a hadrend előterjesztésével.

Magánértesülések szerint Bem altábornagy úr állítólag benyomult Bukovinába.²⁴⁰ Annak a valószínűsége, hogy ez megtörtént, számomra nagyon is lehetségesnek tűnik, mert Máramarosból való eltávozásom után a Körösmezőre már benyomult ellenség hirtelen ismét visszatért.

Ma éjszaka az uezsoki szorosban magam is előre akartam nyomulni, hogy betörjek Galiciába. Miután azonban Tábornok Úr hozzám ilyen közel van, mindenekelőtt megvárom a parancsait.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztázat. HL 1848–49. 40/179. Bajzik László fordítása. Kivonatossan közli: Adatok 255. o.

62.

Ungvár, 1849. július 28.

Kazinczy ezredes utasítása a munkácsi vár parancsnokának

509. szám
Kazinczy hadtest
Munkács vára parancsnokának!

Tegnap napon Liszkay Kálmán által küldött levelemben meghagytam önnek, hogy minden nagy és kis lökupakjait haladék nélkül hozzám Ungvárra küldje. Most ismét és újólág parancsolom, hogy a kapszlikat sietve küldje el, ellenkező esetben szigorúan feleletre fog vonatni.

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 40/258.

²⁴⁰ József Bem altábornagy, erdélyi főparancsnok 1849. július 23–25-én nem a Habsburg Birodalomhoz tartozó Bukovinába, hanem az orosz cári csapatok által megszállt Moldvába tört be.

63.

*Darócz,*²⁴¹ 1849. július 29.

Kazinczy ezredes utasítása a munkácsi vár parancsnokának

Kazinczy hadtest

A várparancsnokságnak Munkácsot.

Sürgetteve felszólítom a várparancsnok urat, hogy Jokschmann őrnagy úrral közreműködve a tőle kívánt új álgyúkat, ahhoz szükséges lovakat, és a kívánt munitiót, minden áron és okvetlenül holnap estéig nékem ide Ungvárra szállíttassa.

Kérem önöket teljesítsék rögtön kívánatomat, legyenek meggyőződve, hogy éppen ezen [perc]be nagy hasznot, bizon igen nagy [haszno]t tesznek a hazának.²⁴²

Kazinczy ezredes

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 40/367.

64.

Ungvár, 1849. július 30.

Kazinczy ezredes utasítása Bangya őrnagynak Munkácsra

Miután holnap menetemet megkezdem és Munkácsot is elhagyom, hogy Görgei tábornok Úr hadseregével Nagykállónál, Nyíradonynál vagy Vámospércsnél egyesüljek, ezután az Ön feladata:

Először: csapatait a Vereckei hágótól sürgősen vonja be.

Másodszor: a Schönborn-kastélyt vegye zár alá.

Harmadszor: a Schönbornok minden lovát és szállítóeszközét foglalja le.

Negyedszer: Mivel Görgei lőszerhiányban szenved, minden lőszert pakoltasson össze, ami most az erődben nélkülözhető.

Ötödször: A térparancsnokságot utasítsa, hogy az összes kész egyenruhát és a többi hozzá illő felszerelést összepakolja és Újlakon keresztül Nagybányára küldje. Ez történjen minden poggyással is.

Azt ajánlom, használjon fel mindent, ami rendelkezésre áll.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű sk. tisztázat. HL Aradi hb. 113/2. d. 2/204.

²⁴¹ Helység Ungvár közelében, Ung megye.

²⁴² Az utolsó mondatnál a papír sérült.

65.

Ungvár, 1849. július 30. délután 7 órakor

*A Kazinczy-hadtest tábori élelmezési főigazgatóságának levele Mezősy őrnagynak,
a munkácsi vár parancsnokának*

Kazinczy hadtest

Tábori élelmezési főigazgatóság

Mezősy Pál őrnagy és várparancsnok úrnak.

Felkéretik tisztelt várparancsnok úr úgy intézkedni, hogy holnap este (azaz folyó hó 31-én) Munkácson legalább 4000 kenyér készen legyen, mivel addig a tábor oda érkezik.
főigazgató

Pfahler Károly százados

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 41/2.

66.

Ungvár, 1849. július 30. este 9 órakor

Kazinczy ezredes jelentése Görgei tábornoknak

Kazinczy ezredes hadteste

Görgei Artúr tábornok úrnak!

E hónap 29-én Nagyaluban kelt 210. számú,²⁴³ éppen most hozzám érkezett rendelet folytán van szerencsém jelenteni, hogy a kormánytól nincs semmi határozott rendelkezésem és pénzhiányban is szenvedek. Minthogy ezen kívül a tetterős és önálló parancsnokok vagy az erre alkalmas utánpótlás hiánya miatt a csapatom derekassága sem nyújtja számomra azt a megnyugvást, hogy támasz nélkül a külső határoknál hosszú ideig tartani tudnám magamat, ezért a fősereggel való egyesülesem nagyon kívánatos. Holnap korán innen elindulok, augusztus 2-án Tiszaújlaknál átkelek a Tiszán és onnan a körülmények szerint a lehető leggyorsabban a céloom felé indulok.

Amióta az oroszok közeledéséről értesültem, a mai napig folyamatosan látszatmozdulatokat végzek egyszer előre, egyszer visszafelé és még az uzsoki szoroson át Galíciát is tervbe vettem. E hónap 28-án 3 századom a vereckei hágón keresztül volt is Galíciában és Klimietznél²⁴⁴ az ott levő ellenséges 2 századot szétszórta, 30 puskát, 50 borjút,²⁴⁵ 100 pár cipőt, emellett löszert és tábori eszközöket, valamint egyéb zsákmányt hozott vissza magával.

²⁴³ A rendelet nem ismert.

²⁴⁴ A Kazinczy-hadosztály északkelet-magyarországi tevékenységének egyetlen összecsapása a galíciai Klimiec falunál zajlott 1849. július 28-án. A cs. kir. csapatok határ menti tábora elleni rajtaütést Bangya János őrnagy határt őrző csapatai hajtották végre. Az ellenséget megfutamították, táborát felgyújtották, fegyvereket és ruhaneműt zsákmányoltak. *Solymosi* 2013. 119. o.

²⁴⁵ Katonai hátitáska.

A munkácsi tüzérségi szertárt, a kabolapolyánai fegyvergyárat és a Rapaić völgybeli²⁴⁶ löpormalomban készen talált löport átvitettem Nagybányára.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztázat, az utolsó bekezdés Kazinczy sk. írása. HL 1848–49. 41/63. Bajzik László fordítása. Közli: Adatok 257. o.

67.

Munkács, 1849. augusztus 1.

Kazinczy ezredes jelentése Görgei tábornoknak

Kazinczy ezredes

Görgei Artúr tábornok úrnak!

Nagyságod múlt hónap 29-én, Nagyfaluban kelt rendelete és 30-án kelt értesítése²⁴⁷ folytán tegnap innen elindultam és Darócról ide 5 mérföldet tettem meg.

Miután a fentemlített rendeletekből az olvasható ki, hogy Tábornok Úrnak magának sem volna a kedve ellenére, ha ezen a felső vidéken tartózkodnék, úgy határoztam, hogy itt, a felső vármegyék felé tartok és Munkács közelében tartózkodom addig, amíg valamilyen kiadós vállalkozásra illő alkalom kínálkozik és ez bizonyára nem is marad el sokáig, a következő napokban meg is történhet. Eötvös kormánybiztos úr biztosított arról, hogy a továbbiakban is minden körülmények között mindennel ellát, valamint az összes törzstisztem kívánságára (egyetlen kivételével) határoztam így.

A visszavonuláson – még ha legrosszabb esetben csak Erdély felé is – azonban ki tudom kényszeríteni.

Kötelességemnek tartottam erről tudósítani és a további parancsokat a legalázatosabban kérni.

Kazinczy ezredes

Eredeti, német nyelvű tisztázat. HL 1848–49. 41/179. Bajzik László fordítása. Kivonatossal közli: Adatok 257-258. o.

68.

Munkács, 1849. augusztus 2.

*A Kazinczy-hadtest főszámvevőjének levele Mezösy őrnagynak,
a munkácsi vár parancsnokának*

Kazinczy hadtest főszámvevő

A munkácsi vár parancsnokának, Mezösy őrnagy úrnak a várba.

²⁴⁶ Rapaić Dániel ezredes, országos löszergyártási felügyelőről elnevezett hadiüzemi helyszín. *Bona* 2000. 592. o.

²⁴⁷ Az irat nem ismert.

Az ide mellékelt térítvény kiszolgáltatása mellett Ménedi Alajos²⁴⁸ hadnagy úr által vitt irományokat a várban, az archívumban, Kazinczy ezredes úr megkeresése nyomán eltételezni szíveskedjék.

Kovács László
főszámvevő

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 41/220.

69.

Zsibó, 1849. augusztus 23.

A Kazinczy hadtest tábori térparancsnoka által kiállított útlevél Bittó Károly²⁴⁹ őrnagy és segédtszjtje részére

*770. szám
Kazinczy hadtest*

Úti-levél

Melynél fogva Bittó Károly őrnagy úr és segédtszjtje, hadnagy Bene József²⁵⁰ mindketten mennek két szekérrel, három-három lóval, és két nyerges lovaikkal, feleségeik és családjuk elhelyeztetése végett. Kiknek, mint igaz járatbelieknek szabadon járáhatásokra ezen úti és szabadságlevél mai naptól számítandó tizennégy napra kiadatott.

Péterffy alezredes
tábori térparancsnok

Eredeti tisztázat. HL 1848–49. 44/75.

70.

Zsibó, 1849. augusztus 25.

Kazinczy ezredes levele Grotenhjelm orosz cári altábornagynak, valamint a fegyvert letevő törzstisztek listája

Kazinczy magyar tábornok [sic!]
Grotenhjelm altábornagy Úr Nagyméltóságának!

Van szerencsém kijelenteni, hogy megadásom feltétel nélküli volt, és hogy a szárnysegéd úrral megállapodtam, hogy magam és csapataim számára sem többet, sem kevesebbet nem kérek, mint amit Görgei Artúr tábornoknak és fővezérnek megadtak.

Kazinczy tábornok [sic!]

²⁴⁸ Személye nem beazonosítható.

²⁴⁹ Bona 2000. 255. o.

²⁵⁰ Bona 1998–1999. I. 131. o.

Azon törzstiszt urak nevei, akik leteszik a fegyvert.

Kazinczy tábornok [sic!]
Kemény²⁵¹ ezredes
Gál²⁵² ezredes
Goger²⁵³ ezredes
Zsolnai²⁵⁴ ezredes
Dobay²⁵⁵ ezredes
Makrai²⁵⁶ alezredes
Inczédi László²⁵⁷ alezredes
Péterfi²⁵⁸ alezredes
Tyschowszki²⁵⁹ alezredes
Utassi²⁶⁰ őrnagy
Pribék²⁶¹ őrnagy
Kiss Sámuel²⁶² őrnagy
Kiss Antal²⁶³ őrnagy
Kornidesz²⁶⁴ őrnagy
Bauer²⁶⁵ őrnagy
Tímár²⁶⁶ őrnagy
Újhelyi²⁶⁷ őrnagy
Lezsák²⁶⁸ őrnagy
Alsó²⁶⁹ őrnagy
Buzgó²⁷⁰ őrnagy
Szász²⁷¹ őrnagy
Böhm²⁷² őrnagy

²⁵¹ Kemény Farkas ezredes, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 432–433. o.

²⁵² Gál Sándor ezredes, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 158–159. o.; *Németh* 2008.

²⁵³ Goger Ferenc százados, az erdélyi hadseregből. Bem tábornok megfosztotta rangjától. *Bona* 2008–2009. I. 394. o.

²⁵⁴ Zsolnay Sámuel őrnagy. Lásd a 12. jegyzetet.

²⁵⁵ Dobay József ezredes, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 306–307. o.

²⁵⁶ Makray László alezredes, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 492. o.

²⁵⁷ Inczedy László alezredes, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 400–401. o.

²⁵⁸ Péterffy András alezredes. Lásd a 75. jegyzetet.

²⁵⁹ Tisóczky László őrnagy. Lásd a 92. jegyzetet.

²⁶⁰ Utassy Károly őrnagy. Lásd a 229. jegyzetet.

²⁶¹ Pribék Miklós őrnagy. Lásd a 82. jegyzetet.

²⁶² Kiss Sámuel őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 443–444. o.

²⁶³ Kiss Anatal őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 439–440. o.

²⁶⁴ Kornidesz Lajos őrnagy. *Bona* 2000. 278. o.

²⁶⁵ Bauer Lajos őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 226. o.

²⁶⁶ Timár Nándor őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 680. o.

²⁶⁷ Újhelyi Sándor őrnagy. Lásd a 81. jegyzetet.

²⁶⁸ Lezsák Lajos őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 480–481. o.

²⁶⁹ Alsó Sándor őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 199. o.

²⁷⁰ Buzgó László őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 273–274. o.

²⁷¹ Szász Dániel őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 649–650. o.

²⁷² Böhm Vilmos őrnagy az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 265–266. o.

Moritz²⁷³ őrnagy
 Keczer²⁷⁴ őrnagy
 Halmaj²⁷⁵ őrnagy
 Amann²⁷⁶ őrnagy
 Pongrácz²⁷⁷ őrnagy

Kazinczy
 magyar tábornok [sic!]²⁷⁸

Korabeli másolat. KA AFA Karton 1921. 1849-8-65a. Gépelt másolat HL 1848–49. 44/137. Magyar fordításban közli: *Katona* 336. o.

A törzstisztek listája megtalálható a Grotenhjem-hadosztály mellé rendelt cári szárnysegéd, Alekszandr Jegorovics Tyimasev kapitány iratai között Szentpéterváron, az Orosz Állami Történelmi Levéltárban. Eredeti, német nyelvű tisztázat. RGIA fond 1687. (Alekszandr Jegorovics Tyimasev) opisz 1. gyelo 19. 24.l. A forrást Rosonczy Ildikónak köszönöm.

BIBLIOGRÁFIA

- Adatok [Gyalókay Jenő:] Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez (1849. június 2. – 1849. augusztus 25.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 42. (1941) 3–4. füzet 246–261. o.
- Bona* 1998–1999. I–III. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 2000.
- Bona* 2008–2009. I–II. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Bóhm – Farkas – Csikány* 1998. „Saját kezébe, ott, ahol...” Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat ford. *Bóhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.

²⁷³ Móricz Dénes őrnagy, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2000. 526. o.

²⁷⁴ Keczer Sándor őrnagy. Lásd a 144. jegyzetet.

²⁷⁵ Halmaj József százados, az erdélyi hadseregből. *Bona* 2008–2009. 425–426. o.

²⁷⁶ Franz Amann őrnagy. Lásd a 80. jegyzetet.

²⁷⁷ Pongrácz Ferenc őrnagy. *Bona* 2000. 575. o.

²⁷⁸ Kazinczy mindössze ebben a két iratban nevezte magát tábornoknak, illetve többeket –köztük jóbarátját, Zsolnay Sámuel – magasabb rendfokozattal írt be a jegyzékbe. Ennek oka Gyalókay Jenő szerint feltehetően az volt, hogy a fegyvert levetők hittek annak a mendemondának, hogy a kapituláló honvédtisztek esetleg orosz szolgálatba léphetnek. Erre gondolva akartak magasabb rendfokozatot biztosítani maguknak. Lásd Adatok 248. o.

- Gazda* 2000. Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. I–II. k. S. a. r. *Gazda István*. Piliscsaba–Budapest, 2000.
- Görgey* 1885–1888. I–III. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.
- Katona* Az aradi vértanúk. (4., átdolgozott kiadás.) S. a. r. *Katona Tamás*. Hely és év nélkül.
- Nagy* 1999. *Nagy Ferenc*: Kazinczy Lajos. A *Társadalom és Honvédelem* tematikus különszáma. A magyar katonai felsőoktatás 150 éve (1848–1998). Budapest, 1999. 40–49. o.
- Németh* 2008. *Németh György*: Gál Sándor honvédezzredes 1848–49-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008.
- Nyepokojcsickij* 1999. *Nyepokojcsickij, Artur Aadamovics*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. Ford., s. a. r. és a bevezető tanulmányt írta *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999.
- Pásztor* 1979. *Pásztor Emil*: A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979.
- Pelyach* 2007. *Pelyach István*: Kazinczy Lajos. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. 269–272. o.
- Pribelszki* 1992. *Pribelszki János*: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 124–148. o.
- Rosonczy* 2009. „Verekedni utolsó emberig.” A turai lovasütőközet. 1849. július 20. Szerk. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2009.
- Solymosi* 2005. *Solymosi József*: Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai 1848–49-ben. II. *Ad acta*. (A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2004.) Szerk. *Lenkefi Ferenc*. Budapest, 2005. 83–93. o.
- Solymosi* 2013. *Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. [Budapest], 2013.
- Solymosi* 2017a. *Solymosi József*: Kazinczy Lajos élete 1848 előtt. *Aetas*, 32. (2017) 2. sz. 37–54. o.
- Solymosi* 2017b. *Solymosi József*: Görgei, a példakép? (Görgei Artúr és Kazinczy Lajos 1848–49-ben.) *Magyar Napló*, 28. (2017) március. 7–11. o.
- Von der Revolution Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi*. Hrsg. von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj*. Wien–Budapest, 2005.
- Zakar* 1999. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténelmi Levéltár
1848–49.	VII. 203. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc katonai iratai
Aradi hb.	IV. 3. Cs. kir. Aradi Rendkívüli Katonai Törvényszék iratai
KA	Kriegsarchiv, Wien
AFA	Alte Feldakten
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
19. ho. iratai	X 5176. A 19. hadosztály 1. dandárának iratai
BM eln. ir.	H 9. Belügyminisztérium elnöki iratok
Eötvös ir.	H 114. Különböző kormánybiztosok iratai. Eötvös Tamás iratai
HM Ált.	H 75. Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok
Máramarosi ir.	H 124. Máramaros megye 1848–1849. évi iratai
RGIA	Orosz Állami Történelmi Levéltár

József Solymosi

THE RECORDS OF THE KAZINCZY DIVISION OF NORTH-EASTERN HUNGARY
(12TH JUNE–25TH AUGUST 1849)

(Abstract)

The historical journal *Hadtörténelmi Közlemények* [*Publications of Military History*] published in its volume 42 of 1941 Jenő Gyalócai's article called *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849. június 2 – augusztus 25*. [*Data to the History of the Kazinczy Division, 2 June-25 August 1849*] which was the only detailed record publication in this topic. Gyalócai published 22 historical records in his article: ten of the documents were really issued by division commander Kazinczy, the others were letters sent to him or connected to him. The research data about the War for Independence of 1848–49 today already makes it possible to edit a much more complete set of records, and this is the aim of the present publication. The source publication contains 70 documents, and all of them are records issued by the Kazinczy Division or Corps, or by its commander, or by a subordinate organization or officer.

József Solymosi

DIE SCHRIFTEN DER KAZINCZY-DIVISION IN NORDOSTUNGARN
(12. JUNI – 25. AUGUST 1849)

(Resümee)

Im Jahrgang 42 der Zeitschrift *Hadtörténelmi Közlemények* [Militärgeschichtliche Mitteilungen], publiziert im Jahr 1941, veröffentlichte der Redakteur Jenő Gyalócai seine Studie mit dem Titel *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez, 1849. június 2. – augusztus 25*. [Daten zur Geschichte der Kazinczy-Division, 2. Juni – 25. August 1849], die noch bis heute die einzige ausführlichere Veröffentlichung zu diesem Thema ist. Damals

veröffentlichte Gyalókey insgesamt 22 Schriften, von diesen waren zehn tatsächlich von Divisionskommandant Kazinczy ausgestellte Dokumente, die restlichen waren an ihn gerichtete oder mit ihm zusammenhängende Briefe. Der heutige Forschungsstand zum Freiheitskampf des Jahres 1848–49 ermöglicht bereits die Zusammenstellung einer viel umfassenderen Dokumentensammlung, die auch Vollständigkeit anstrebt. Die vorliegende Publikation stellt einen diesbezüglichen Versuch dar. Die Quellenpublikation enthält insgesamt 70 Dokumente, von denen jedes von der Kazinczy-Division bzw. dem Korps oder dem Kommandanten bzw. von einem untergeordneten Organ oder einer untergeordneten Person ausgestellt wurde.

József Solymosi

LES DOCUMENTS DE LA DIVISION KAZINCZY DU NORD-EST DE LA HONGRIE
(12 JUIN – 25 AOÛT 1849)

(Résumé)

L'écrit intitulé *Quelques éléments pour l'histoire de la division Kazinczy, 2 juin – 25 août 1849* fut publié par le rédacteur Jenő Gyalókey dans la 42ème année de la *Revue d'Histoire militaire* en 1941, ce qui était la seule publication de documents importante à ce sujet jusqu'à présent. Gyalókey a alors publié 22 documents : dix furent délivrés par le général de division Kazinczy, les autres ont été adressés à Kazinczy ou sont liés à sa personne. L'état actuel des recherches relatives à la guerre d'indépendance de 1848–1849 permet déjà de constituer des archives qui se veulent exhaustives. C'est le but de cette publication de source qui contient 70 documents qui ont été émis par la division ou le corps d'armée Kazinczy ou son commandant ou par un service ou personne subalterne de ces unités.

Йожеф Шоймоши

ДОКУМЕНТЫ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ ДИВИЗИИ КАЗИНЦИ
(С 12-ОГО ИЮНЯ – ПО 25-ОЕ АВГУСТА 1849 Г.)

(Резюме)

Редактор в 42-ом годовом комплекте *Военно-исторического Вестника* в 1941 году опубликовал сообщение Ёне Дьялокаи *Данные Сведения к истории дивизии Казинци, с 2-ого июня по 25-ое августа 1849-ого года*, которое до сих пор остается единственным наиболее подробным документом по этой теме. В то время Дьялокаи издал 22 документа: десять из них действительно являлись документами, изданными командиром дивизии Казинци, остальные документы были или направлены ему или связаны с ним сопутствующие письма. Исследования занимающиеся с борьбой за независимость 1848–49-их годов на сегодняшний день уже делают возможным составление более подробного, всеобъемного архива документов. Эта публикация берётся за это. Сообщение источников содержит в общей сложности 70 документов, каждый из которых является документом, выданным командиром дивизии Казинци, или командиром корпуса, или документом, выданным подчиненным органом или лицом.

MIKÓ IMRE GRÓF IGAZOLÓ IRATA AZ 1848–1849-ES SZABADSÁGHARC ERDÉLYI ESEMÉNYEIBEN JÁTSZOTT SZEREPÉRŐL

Mikó Imre szerepvállalása az 1848-as forradalom eseményeiben már a kortársakat is megosztotta, mivel jó kapcsolata volt a bécsi Kamarával, de az Erdélyi Udvari Kancellária bizalmát is élvezte. Köztisztletnek örvendett „mindkét oldalon”, s ő ebben reménykedve próbálta szolgálni Erdély érdekeit 1848 tavaszán.

A márciusi eseményekről Nagyszébenben értesült, ahol kincstárnokként tevékenykedett. Ekkor Nagyszében állásfoglalása és véleménynyilvánítása nagy jelentőséggel bírt, mivel itt volt a szász Universitas, az erdélyi Főhadparancsnokság és a kincstár központja. Anton Puchner báró, főhadparancsnok ekkor még nem vallott színt, a békés rendfenntartást hirdette, bár némely intézkedése sejtette, hogy nem híve a forradalmi változásoknak. 1848 márciusában maga Mikó Imre gróf is azt hirdette, hogy „lehetőleg el kell kerülni minden összeütközést a magyarok és a más nemzetiségek között, fenntartva a törvényes rendet.”¹

Vállalta, hogy részt vesz az események irányításában, amennyiben azok békés kerekék között zajlanak. A tömegmozgalmaknak nem volt annyira híve, mivel a történelmi múlt eseményeit jól ismerő erdélyi politikusként féltette nemzetét egy újabb, a Horea-felkeléshez hasonló megmozdulástól. Tisztában volt Erdély demográfiai helyzetével, gazdasági elmaradottságával, és változást sürgetett, de mindezt az uralkodó által is legalizált eszközök igénybevételével szerette volna véghezvinni. Ezen eszméi sarkallták arra, hogy ne vállalja el az erdélyi kancellár szerepet (Jósika Samu báró lemondása után), mert élt a gyanúperrel, hogy ez valójában azt jelenti: Bécs az uniót szeretné valamilyen úton-módon megakadályozni. Döntését személyesen szerette volna közölni az uralkodóval, s felmentési kérelmét készült beadni 1848. április utolsó napjaiban.

Mielőtt Bécsbe indult volna, Kolozsváron felkereste Teleki József gróf kormányzót, hogy egyeztesse vele a további teendőket, legfőképpen az országgyűlés összehívását, melynek a legfőbb feladata az unió kimondása volt.²

Pesten igyekezett tájékozódni a magyarországi helyzetről, s örömmel hallgatta a beszámolókat a változásokat illetően.

A Bécsben tapasztaltak viszont óvatosságra intették: „Én már feloldoztatásomon kívül csak egy tárgyra szorítkoztam volt, ti. a közcsend fenntartása tekintetéből a Gubernátornak adandó teljes hatalom eszközlésére... az esik legrosszabbul, hogy nem kérhetek olyat, amit a legnagyobb bizonyossággal meg ne ígérjenek azonnal s osztán mégis semmi következtetését nem látom.”³

¹ *Egyed* 2007. 52. o.

² Az országgyűlést Teleki gróf, kormányzó 1848. április 11-i rendeletével május 29-re már összehívta, s erről május 5-én az uralkodó is kiadta a rendelkezést.

³ Mikó Imre Rhédey Máriának. Bécs, 1848. május 15. *Egyed* 2007. 57. o.

Találkozását az uralkodóval nem tudta olyan gyorsan megszervezni, ahogy szeretne volna. A folyamatos ígéretések hatására arra a következtetésre jutott, hogy mindenképpen jelen lesz a kolozsvári országgyűlésen, még akkor is, ha addig a felmentési kérelmére nem is kap választ. Számításait viszont keresztülhúzták az események: május 18-án éjszaka a császár és kísérete elhagyta Bécsset és Innsbruckba költözött. Ügyének intézése elhúzódott, amit nehezített, hogy honfitársai is ellentétes kérésekkel ostromolták.

Teleki József kormányzó – ismervé Mikó Imre gróf megbecsültségét a császári udvarban – arra kérte Mikót, hogy amíg a kettejük által megbeszélte ügyekben nem tud érdemi választ kicsikarni a császári udvartól, ne menjen haza, mert csak személye által remélhető a tárgyalások sikeres kimenetele.

Kemény Dénes – a korábbi erdélyi ellenzék egyik vezéralakja – viszont ellenezte ezt, mondván, Mikó Imrere Kolozsváron van szükség, hogy az országgyűlés törvényjavaslatainak megfogalmazásában segítkezzen, meg szerinte nem lenne szerencsés, ha Erdély ügyét az udvarnál próbálná elősegíteni, nem a magyar kormánynál.

Nehéz döntés előtt állt: kire hallgasson? Kételyeit megosztotta Kolozsváron élő feleségével, aki egy nagyon elgondolkodtató válaszban adott hangot véleményének: „Én tökéletesen hiszem Isten után, hogy javunkra válik ezen testvéri egyesülés, vagyis testvérek eggyé olvadása. Mert hiszen annyi okos ember jónak, szükségesnek, idvesnek, sőt elkerülhetetlennek tartotta. S ha el talált volna maradni, azt oly károsnak nyilvánították, hogy én is kívántam [az egyesülést]. De mégis, Imrém – megvallom –, hogy a legnagyobb örömjaj hallásakor engemet valami megfoghatatlan fájdalmas érzés lepett meg, olyan forma, mint az lehetne, ha egy előttünk nagy becsbe és tiszteletbe állott familiának utolsó, egyetlen maradékát meghalni látnók, mellyel együtt azon egész familia örökre az élők közül kitöröltetik. Mert csakugyan Erdélynek ezennel vége... , de az szent Úr Isten adja a maga áldását ezen öszveköttetésre s segéljen meg minden jóra, oltalmazzon minden rossztól! S hogy magunkra is leszálljak: adja jó istenünk, hogy Magyarországba(n) is oly boldogok legyünk, mint a szegény kis Erdélybe(n) voltunk.”⁴

Talán e sorok is hozzájárultak ahhoz, hogy Mikó Imre végül a Bécsben maradást választotta. Azt remélte, hogy ezáltal hatékonyabban tudja elősegíteni a kolozsvári országgyűlés határozatainak királyi megerősítését. Weér Farkast és Pálffy Jánost – a kolozsvári országgyűlés két követét – a magyar kormányhoz küldte, támogatást remélve.

Batthyány Lajos gróf miniszterelnök Innsbruckba utazott, hogy meggyőzze a trónörököszt, Ferenc Károly főherceget, ne hallgasson az uniót ellenzőkre, s terjessze a király elé az iratot. Június 10-én ez megtörtént.

Ezt követően visszautazott Kolozsvárra, részt vett az országgyűlés további munkájában, s kormányzóhelyettesként elmondta záróbeszédét, amelyben elbúcsúztatott egy három évszázados múltat, s köszöntötte a „reményekben gazdag jövőt”.⁵

Az örömmámor pillanatai azonban hamar tovaszálltak.

Az unió kimondása után változások következtek be Erdély pénzügyeinek irányításában, mivel két szerv egyszerre gyakorolta felügyeletét: a magyar pénzügyminisztérium és az Erdélyi Kincstár.

⁴ Mikó Imréné Mikó Imrénének. Kolozsvár, 1848. május 30. *Egyed* 2007. 60. o.

⁵ *Egyed* 2007. 61. o.

Ugyan Mikó Imre maradt a kincstárnok, de az országgyűlés munkálatainak elősegítése Kolozsvárra szolgáltotta, így kénytelen volt utasításokkal ellátni helyettesét, Béli Györgyöt, aki Nagyszebenben tartózkodott. Rövid időn belül azonban bebizonyosodott, hogy Béli nem hajtja végre Mikó rendelkezéseit, ami komoly gondokat okozott 1848 nyarán, mivel az erdélyi magyar nemzetőrsek ellátását innen kellett volna biztosítani. A polgárháború felé sodródó Erdély a nemzetőrsek megalakulását és ellátását fontosnak tartotta, hiszen úgy vélte, önvédelme múlik ezen.

Az események 1848 őszén felgyorsultak. Az osztrák Főhadparancsnokság hadserege a román és szász felkelő csapatokat támogatta, Székelyföldet bekerítették. Berzenczey László maroszséki követ székely nagygyűlést hívott össze Agyagfárvára, önvédelemre buzdítva Erdély lakosságát. Mikó Imre nem értett egyet Berzenczeyvel, mert ragaszkodott a törvényes keretekhez. Marosvásárhelyre utazott, hogy személyesen próbáljon egyezkedni a magát székelyek vezérének kikiáltó Berzenczeyvel.

Arra Mikó is rájött, hogy a gyűlést meg kell tartani, de javasolta, hogy a programot a Gubernium határozza meg, s elnököt is ő jelöljön ki, ezáltal a Főkormányzók törvényesnek fogja elismerni e megmozdulást.

Sikerült kompromisszumot kötni, így Mikó joggal remélhette, hogy elkerülhetőek lesznek az összecsapások, illetve a nemzetiségeket is meg tudja nyerni az unió ügyének, így a forradalom eredményeiről sem kell lemondani.

A Gubernium és a Berzenczey László által közzétett felhívás viszont különbözött egymástól, s ez súrlódásokhoz vezetett.

Október 16-án kezdődött meg Mikó Imre elnökletével a nemzetgyűlés, melyben a székely nép – Mikó javaslatára – kinyilvánította hűségét öfelsége irányában, majd elhangzott a két lényeges programpontról: 1. a székely határőr katonaság terheinek enyhítése, illetve 2. felhívás Erdély nemzetiségeihez a „békés út megpróbálására”.

Az első napi tanácskozás meg is hozta az eredményét, mert kijelentették: „jogban és kötelességben a Székelyföldnek... minden polgára egyenlő”.⁶

Másnap viszont minden hirtelen megváltozott. Valós és álhírek érkeztek a magyarokat ért támadásokról, illetve a 2. román határőrezred – Urban alezredes vezetésével – fenyegető közeledtéről Marosvásárhely felé.

Ezek hallatán katonai parancsnokokat választottak, s megkezdődtek az előkészületek a székely katonai erő kiindítására a magyarság önvédelmére. Berzenczey átvette az irányítást, s bár ő is tisztában volt a székelyek képzettségének és felszereltségének hiányosságaival, a katonai tábor bevetése mellett döntött.

Természetesen Mikó Imre kifejtette ellenvetését, de ekkor már nem mutatkozott kompromisszumra való hajlandóság Berzenczey részéről. A felbujtott tömeg a „testvérei” védelmére akart sietni, s ezt tiszteletben tartva Mikó is aláírta a nagygyűlés határozatát.

Az uralkodónak is jelentést küldött, melyben beszámolt arról, hogy az irányíthatatlan tömeg viszonyozta a románság pusztításait, s meglátása szerint a kialakult helyzetet békés úton már nem lehet rendezni. Kritikát mond Puchner tábornokról, s a Generalkommando mulasztásairól, amikor a magyarságot védtelenül kiszolgáltatta a fellázadt román tömegnek.

⁶ *Egyed* 2007. 74. o.

Bár Mikó Imre ekkor egyértelműen a székelység mellé állt, népszerűségéből veszített, amikor 1848 novemberében a Kolozsvár fegyveres ellenállás nélküli feladását tartalmazó iratot aláírta. Az „áruló” bélyeget emiatt ragasztották rá, holott a város lakosságának többsége kérte ezt, hiszen reális esély nem lett volna az önvédelemre.

Életének további alakulása csak erősítette ezt a gyanút, hiszen az erdélyiek memorandumát Olmützbe vivő Mikó Imrét az udvar nem engedte visszatérni Erdélybe, hanem 1849 októberéig házi őrizetben tartotta. Ettől kezdve neki már nem volt beleszólása az események alakulásába.

Mivel ebből az időszakról nagyon kevés forrás maradt fenn, csak találgatni tudunk. Azt tudjuk, hogy 1849 májusában Bécsben értesült imádott felesége haláláról, akit nem is kísérhetett utolsó útjára.

A szabadságharc leverése után ő is megtörtén tért vissza Erdélybe. Nemcsak családja hevert romokban, hanem hazája is. Rövid ideig a küzdelem feladását latolgatta, végrendelkezett, de nevének tisztaságát meg akarta őrizni, ezért tetteit magyarázni próbálta: „Én is igyekeztem némi jót tenni... de oly dolgokhoz is kellett nyúlnom, melyekbe csak kényszerülve mentem belé, de vittek a körülmények, más honfitársaim és ügyszeretetem... máshova sodortattunk, mint ahova menni szándékunk volt.”⁷

Az idő viszont őt igazolta, hiszen a törvényes út betartása tette később számára lehetővé (ha nem is zökkenőmentesen), hogy olyan kultúrmissziót vigyen véghez Erdélyben, amire azóta sem nagyon volt példa.

Ez hogyan volt lehetséges a megtorlás éveit követően?

„Mint a pálma, ha súlyos tereh nyomja, annál egyenesebbe, s magasabban növekszik, s emelkedik felfelé – úgy az erős lelket a bajok még szilárdítják – én egy pálma vagyok.”⁸

FORRÁSKÖZLÉS

Mikó Imre gróf igazoló irata az 1848-as eseményekben játszott szerepéről⁹

Minden álladalomnak jóllétét és boldogságát meggyőződésem szerint csak törvényes, békés és csendes kifejlődés útján gondolván elérhetőnek, s kormány és nemzetek közti bizalom – mint legerősebb kapocs – által állandóan biztosíthatónak, valamint egész életemben, úgy a közelebbi időben is, midőn ez ország kormánya, ennek legkétesebb és vészterhes napjaiban juta kezeimbe,¹⁰ legszentebb törekvésemnek ismertem e hont a hűség, törvényes függés, rend és béke útján megtartva minden zavarok, s főleg a belháború iszonyaitól megóvni. Tiszta szándékú törekvéseimet az erőkifejtés hiánya, s az öszve csoportozott ellenséges körülmények megghiúsíták – ezt csak fájjalnom lehet –, de hogy a fenyegető vész elhárítására intézett legőszintébb törekvéseim félremagyaráztattak, s *egy részről* a csendzavarók pártolása, *más részről* pedig az alkotmányos szabadság elnyomása vádjával gyanúsítottak, ezt mélyen nem éreznem lehetetlen vala, s ez érzet sajnását némileg

⁷ Mikó Imre Mikó Ádámnak. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (KEK), fond Mikó-Rhédey 2213.

⁸ Mikó Imre Mikó Imrénének. Szeben, 1848. április 18. OSzK Kt. Quart. Hung. 4448. 224 r.

⁹ Mikó Imre beadványa az udvarhoz. KEK Ms 2890.

¹⁰ 1848. november 14-e és december 22-e között volt Erdély kormányzója.

csak azon gondolat enyhíté, hogy cáfolthatatlan adatokkal a vádak alaptalanságát, s célzataim tisztaságát bebizonyítandhatom. És ámbár ezen magam igazolhatóságát nehezíteni látatit azon körülmény, hogy az e hazabeli volt Főkormányzásoknak azon felirata, melyet a múlt év decemberében én valék szerencsés Öfelsége kezeibe benyújtani,¹¹ minden¹² a királyi Gubernium, s nagy részben a magam tulajdon hivatalos eljárásait igazoló azon felirat mellé csatolt eredeti adatokkal együtt, a kezelés alatt ottan eltévedtek, s a belügyminiszter úrnál¹³ azoknak visszakapathatása iránt tett sürgetéseimre csak azon választ nyervehettem: miként a legszorgalmasabb keresés után is azoknak nyomába nem akadhatni. Nehezíteni látatit továbbá az is, hogy midőn a királyi kormányzások és elnöki levéltárak jelenleg lefoglalva állanak, ezekből az ottan még netalán találtatható e célra szükséges adatoknak a legszorosabb ellenőrködés melletti kikereshetőségét megnyerni szerencsés nem lehettem, és ámbár e szerint kényszerülve vagyok igazolásomat csak emlékeimből és történetesen kezeim közt maradtott kevés hiteles adatokból készült tárgyleírás által megkísérteni, mindazonáltal azon biztos remény táplál, hogy ebből is, az utóbbi vészes körülmények közti terhes hivataloskodásom alatt fejedelmem s hazám irányában szeplőtlenül megőrzött hívségemet, s hivatalos eljárásombani célzataim tisztaságát, s fennebb érintett mindkét részről vádak alaptalanságát bebizonyítom sikerülend.

Az 1847. év októberében Öfelsége által e hazabeli királyi kincstárnokká kinevezetve, rendeltetésem helyére, Szebenbe átköltözve az idő olta hivatalos működésem csak a kamarai körre szorítkozott mindaddig, míg az ország akkori kormányzója, gróf Teleki József öexcellenciája¹⁴ az utolsó erdélyi országgyűlésen¹⁵ az unió iránt kelt törvénycikk értelmében, mint Erdélynek az unió után mikénti rendezése tárgyában kinevezett bizottmány elnöke múlt évi július hó végével innen Pestre távozva hazánk eddig fennállott törvényei értelmében – melyek azt tartották, hogy a királyi kormányzó távolléte vagy akadályoztatása esetében hivatali helyettese a kincstárnok légyen – az öexcellenciája felszólítása következtében a királyi kormányzások elnöklet átvételére és folytatására ide át kelle jönnem. És itt kezdődik már azon időpont, melytől fogva múlt év december haváig – amikor a királyi kormányzások megbízásából, a hazabéli akkori siralmas állapotoknak tudatása és azok orvoslásának lehető eszközlése végett innen Öfelségéhez Olmützbe menve, azolta a forradalmi gyászos események miatt hazámtól s házamtól elzárva valék – folytatott hivatalos eljárásom iránt magamot igazolni kívánom.

Érintett hivatalos eljárásomnak tisztább felvilágosíthatása végett elkerülhetlennek látom némely azelőtt történeteknek igen rövid vázolatát előre bocsátani, melyet a volt királyi Főkormányzásoknak eredeti adatokkal ellátott, öfelsége kezeibe általam benyújtott, és

¹¹ Az őszi polgárháborús események hatására Kemény Ferenc báró indítványozta, hogy 1848. december 2-án az erdélyi főkormányzások sérelmi feliratot intézzen az uralkodóhoz.

¹² A szerző által kihúzza: a mellé csatolt.

¹³ Bach, Alexander von, báró (1813–1893): igazságügyi miniszter. Az 1850–1859 közötti abszolutista időszakot róla nevezték el Bach-korszaknak. Átalakította a magyar közigazgatási rendszert, hivatalos nyelvvé a németet tette mind az oktatásban, mind a közigazgatásban.

¹⁴ Teleki József gróf (1790–1855): jogász, erdélyi politikus, Erdély kormányzója (1842–1848). A szabadságharc után visszavonult a politikai életből és az Akadémiai Könyvtár alapításának szentelte életét.

¹⁵ Az utolsó erdélyi rendi országgyűlést 1848. május 29-e és július 18-a között tartották. Május 30-án elfogadták a Magyarország és Erdély unióját kimondó törvénycikket (I. tc.), amelyet az uralkodó június 10-én szentesített.

mint említém, fájdalom, ottan a kezelés alatt eltévedett alázas feliratából merítettem, melynek másolatát bírom.

A múlt 1848. év tavaszán ragályként kezdte terjedni a népek közt a politikai mozgalom láza, s villanyos erővel megrázkódtatott több országokat. A szomszéd Oláhország¹⁶ is érezte ennek hatását, a népszendülés a régi kormányt elmozdította, és újat alakította, míg az orosz védhatalom a régit ismét vissza nem állította¹⁷. De nem hiányzottak ez országban már azelőtt is, de jelesen az orosz fellépés után Oláhországból és Moldovából ide menekült bujtogatók, kik a tudatlan népet kommunizmusi eszmékkel, a birtokosság majorságbirtokának is elfoglalásával, és főleg a szomszéd Moldova és Oláhországból, s Erdélyből egyesítve egy erős Dákó-Romanum alkotásával kecsegtetve előbb kisebb titkos gyűléseket tartának, utóbb pedig április 30-ára Balázsfalvára köz oláh népgyűlést hirdetének¹⁸ – mint láthatni az 5245/1848-béli főkormányi szám alatt.¹⁹ E törvénytelen gyűlés hirdetése értésére esvén a királyi Főkormányzéseknek, azt mint formájára nézve törvénytelen, úgy céljára nézve veszélyes betiltani szükségesnek látta, és evégre a hazai Főhadvezérséget²⁰ meg is kereste, hogy a célba vett gyűlés szétoszlására, ha azt – mint attól tartani lehetett – a tilalom dacára is egybegyűlne, szükséges katonaságot rendelne, a görög hitű két püspöknek²¹ pedig megírta, miként a törvényellenes gyűlés megtartását maguk részéről is minden módon megakadályozni igyekezzenek. Azonban, mivel a királyi kormányzék az oláh nemzetet attól, hogy kérelmét törvényszabta úton nyilváníthassa, elzárni nem kívánja, megengedte, hogy kormányzékai biztos jelenlétében, törvényszabta úton gyűlést tarthassanak. Arra mind a két görög hitű vallásnak esperesei, a világi egyének közül pedig azok, kiket az írt két püspök értelmeesebbeknek fognának kijelelni, egy más, a többször említett két püspök urak által meghatározandó helyen és időben megjelenhessenek, és azon gyűlésben az oláh nemzet nevében a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelem felől tanácskozhassanak.²² Megtaláltatván egyszersmind a Főhadivezéség is, az ezen gyűlésre a közbejöheto rendtelenségek megakadályoztatása végett kirendelendő szükséges katonai segedelem kirendelése iránt 5245, 5897 és 5971/ 1848-béli főkormányzékai rendeletet.²³ Minek következtében 18^{ik} áprilistról szóló 5501. főkormányi számmal jegyzett átiratában²⁴ megígérte a Főhadvezérség, mind az előbbi törvénytelen gyűlésnek megakadályozására, mind pedig az utóbbi főkormányi engedelemmel megtartandó gyűlésen netalán történhető kihágások meggátlására megkívántató katonai erőt.

¹⁶ Havasalföld.

¹⁷ Az orosz hadsereg, az Oszmán Birodalommal való jó szövetség megtartása érdekében leverte a havasalföldi román nemzetiségi törekvéseket. Számos román vezető átmeneti időre Erdélybe menekült.

¹⁸ Lásd *Kövári* 2014. 65. o.

¹⁹ Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Másolatok Gyűjteménye, a Román Akadémia kolozsvári fiókjának Történeti levéltára, Mikó-Rhédey család, Mikó Imre gróf levelezése (MNL OL H X 1221), mikrofilm 11 549. d.

²⁰ A nagyszebeni Főhadparancsnokság vezetője Puchner Anton báró, altábornagy volt.

²¹ Ti. a görögkeleti Andrei Şaguna és a görögkatolikus Ioan Lemeni.

²² 1848. május 15-ére hirdették meg a balázsfalvi román nemzetgyűlést, Szabó Lajos nyitotta meg.

²³ MNL OL H X 1221, mikrofilm 11 549. d.

²⁴ Uo.

Azonban a néhány néplázítók által április 30-ára – vagy az ónaptár²⁵ szerint április 18-ára – hirdetett gyűlésre minden tilalom ellenére is számos népcsoport gyűlt össze,²⁶ megjelent ott a kormányzók rendeletéből Alsó-Fehér megyének akkori főispánja, báró Bánffy Miklós²⁷ is, kinek erről a kormányzókhoz tett jelentéséből kitetszik, hogy ott az izgatók által a néphez lázító beszédek tartottak, a katonaság pedig oly csekély számmal jelent meg, hogy az ott egybecsődített tenger néptömeg ellenében erélyesen fellépni képes nem volt (6572/1848).²⁸

Megtartott később, május 15-én a kormányzók engedelméből hirdetett második oláh népgyűlés,²⁹ ez is a kitűzött korlátokon messze túl terjeszkedett (6659/1848),³⁰ különösen az ezen gyűlés által Szebenben állandólag működőleg kinevezett Oláh Comitét³¹ feloszlatni rendelte, mint törvénytelen, és ezt Ófelségének is feljelentette (7038/1848),³² és ámbár az oláh nemzet Ófelségéhez nyújtott folyamodása következtében is, az említett Comité fennállhatására engedelmet nem nyerhetett (8439/1848),³³ a kormányzói feloszlató intézkedések eredmény nélkül maradának.

Veszélyes működésének meg nem zabolázhatása által bátorítva, már tetteles erőszakokra is kezdett vetemedni az oláhság, mely erőszakos foglalások és birtokmegtámadások esetei közül megemlíthető a Torda megyében Nagy- és Kis-Iklandon történt erőszakoskodás és engedetlenség esete, csak azért is, mivel az esetnek kinyomozására rendelt és a kormányzók által az akkori belügyminisztériumhoz felterjesztett bizottmányi munkálattól a félrevezetett oláhságnak nem csak birtokfoglalási s felosztási kommunisztikus törekvése, de a bujtogatóknak az öszves birodalomtól s felséges uralkodóháztól elszakadás, s Moldva és Oláhországgal egyesülés iránti vétkes kísérletei tűntek ki (8194/1848).³⁴

Úgyisint az Alsó-Fehér megyében Obrásán és Mihálcfalván³⁵ történt események is, mely helységekben a fellázított oláhoknak vakmerősége annyira ment, hogy az ő fenytésekre odarendelt katonaságnak is ellenszegülni merészlettek elannyira, hogy a katonaság kénytelen volt ellenük fegyverét használni (8126/1848).³⁶ Ezen erőszakos fellépések azonban részint néhány bujtogatók elfogatása, részint a katonaság részéről még ekkor megrendelt erő segédelmével sok részben megszüntettek, és a törvényes rend legalább látszólag kezdett helyreállni.

²⁵ 1923-ig az orthodox egyház az ónaptárt (Julianus-naptár) használta, amely a Gergely-naptárhoz képest 13 nap késésben van.

²⁶ Kővári László szerint 15 000 román jelent meg a román papok küldöttsége helyett. Lásd *Kővári* 2014. 65. o.

²⁷ Bánffy Miklós báró (1801–1894): belső titkos tanácsos, főispán. Grófi címet szerzett, az erdélyi református egyházkerület főgondnoka lett.

²⁸ MNL OL H X 1221, mikrofilm 11 549. d.

²⁹ A balázsfalvi román nemzetgyűlés jegyzőkönyvét közli: *Kővári* 2014. 249–255. o. (XV. okmány.)

³⁰ Lásd MNL OL H X 1221, mikrofilm 11 549. d.

³¹ A magyarok ellen irányuló román népfelkelést irányító szervezet, amely Nagyszebenben jött létre. Elnöke Andrei Șaguna, alelnöke Simion Bărnuțiu.

³² MNL OL H X 1221, mikrofilm 11 549. d.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Az eset 1848. június 2-án történt. A földfoglaló román parasztek megtámadták az ellenük kirendelt székely határőroket, mire azok kénytelenek voltak fegyvereiket használni. 12 halott és 9 sebesült esett áldozatul. Részletesebben lásd *Kővári* 2014. 85–86. o.

³⁶ MNL OL H X 1221, mikrofilm 11 549. d.

Ily szellemben kezdődtek és folytak az eddig érintett és az alább felhozandók által is igazolandó hivatalos adatok szerint az oláh népnek e hazabáni mozgalmi, melyeknek később, részint az oláhországi forradalmi zavaroknak – melyekkel egybekötöttése alább tisztán meg fog mutatkozni az – az orosz hatalom általi megfojtása, de főleg a 2. oláh határszéli ezred akkori alezredesének, Urbannak³⁷ múlt évi szeptember holnapban történt alább megírandó fellépése adott más irányt.

Ezen közben – miután Ferdinánd császár Erdélynek Magyarhonnali egyesülését, a magyarhoni 1847/1848-i országgyűlésen hozott törvénycikkek³⁸ rendin megerősíteni ezen uniót az 1848-ban egybehívott utolsó erdélyi országgyűlésre leadott királyi előadásiba beléfolgalni, és az itt arról később hozott törvény cikk kelése előtt Erdélyt magyarországi volt királyi helytartója és nádora István cs. kir. főherceg³⁹ igazgatása alá adni,⁴⁰ és végre az unió-törvény cikk szentesítése által⁴¹ a volt magyar minisztérium kormánya alá rendelni méltóztatott; az itt létezett királyi kormányzók egy törvény cikknél fogva a közigazgatás folytatására mindaddig, míg a közelebb következő országgyűlés Erdély további rendezése felett rendelkezne, hatóságában meghagyatván. Ezeket követőleg királyi helytartó nádor Őfelsége és a minisztérium által báró Vay Miklós⁴² Erdélybe teljes hatalmú királyi biztosnak kinevezetett, aki ezen minőségében 1848. június végén ide megérkezvén, kevés napokkal azutánra esik a főkormányzói elnökletnek általmi átvétele.

Báró Vaynak kinevezése az akkor kétség alá nem hozható törvényességű királyi helytartó és minisztérium által törvényt, ezen állításának törvényes volta hasonlólag semmi kétség alá nem jöhetett. El kellett azt esmerni a királyi Guberniumnak, elesmerte ezt báró Puchner,⁴³ el a Generalkommando, de elesmerte azt kétségtelenül maga Ferdinánd császár őfelsége is, mégpedig itteni működésének legutolsó stádiumában, midőn magyar minisztériuma újból alakítása iránt báró Vayhoz múlt évi október holnap közepéről Olmützből tulajdon aláírása alatt intézett és báró Vay által akkor nékem előmutatott kéziratában a legtisztább kifejezéssel azt rendelte: „hogy ha mostani erdélyi fontos misszióját bevégeztette, azonnal siessen fel a minisztérium alakítása végett.”

A minisztérium csakhamar egy honvédszászlóaljnak⁴⁴ toborzás útján kiállítását rendelte, az erre, és egyáltalában a honvédelmi szükségekre megkívántató költségeknek fedezésére a kamarai jövedelmek feleslegét utalványozván, és azoknak e céljai kiszolgáltatását később több ízben ismételt rendeleteiben meghagyván, minek következtében a királyi

³⁷ Urban, Karl (1802–1877, 1851-től báró): cs. kir. alezredes, a 17. (2. román) határhozrend ideiglenes parancsnoka. 1848. szeptember 14-én felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak és a román felkelőket támogatta. 1848. november 18-án bevonult Kolozsvárra. 1848 decemberében sorozatosan vereséget szenvedett Bem seregeitől, ezért kénytelen volt elmenekülni. 1849-ben ezredes, az észak-erdélyi cs. kir. csapatok egyik parancsnoka. 1849 nyarán a Grotenhjelms-hadosztály mellett működő cs. kir. különítmény vezetője.

³⁸ Közli: *Kővári* 2014. 248–249. o. (XIV. okmány.)

³⁹ Habsburg-Lotharingiai István Ferenc Viktor (1817–1867): osztrák főherceg, magyar királyi herceg. 1847. november 2-a és 1848. szeptember 25-e között Magyarország nádora.

⁴⁰ Közli: *Kővári* 2014. 247. o.

⁴¹ Közli: *Kővári* 2014. 267–268. o. (XXIV. okmány.)

⁴² Vay Miklós gróf (1802–1894): főispán, főrendiházi elnök, koronaőr, a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka. A kiegyezés után újra koronaőr, majd a főrendiház elnöke haláláig.

⁴³ Puchner Anton (1779–1852): cs. kir. altábornagy. Az Erdélyt ostromló császári csapatok főparancsnoka. 1848. október 18-án ostromállapotot hirdetett Erdélyben és Nagyszebenből irányította az eseményeket.

⁴⁴ Eredetileg 4 zászlóalj toborzásáról volt szó, de rövidesen ezek számát 2-re csökkentették (11. és 12. honvédszászlóalj).

biztos és Generalkommando e tárgyban intézkedett. A Generalkommando a toborzó tiszteket az illető állomásokra kinevezte, a felszerelésre szükséges kellékek kiszolgáltatásában egyetértőleg működtek.

Később a minisztérium a magyarhoni országgyűlésen alkotott, de királyi megerősítést még nem nyert törvénycikk következtében a nemsokára bekövetkezendő újoncszedésnek előkészületül a sorsvonás kötelezettsége alá jövő életkorúaknak az egész országban – ha jól emlékszem – 8 napok alatti őszeírását és megvizsgálását rendelte meg.⁴⁵ Ezen rendelet végrehajtása több magyar és oláh helységekből – mint előre látni lehetett – a legnagyobb, és itt-ott tetteles ellenszegülésre talált, sőt, véres jeleneteket is idézett elő, mint például Torda megyében Aranyoslónán,⁴⁶ hol a több helységekből egybecsoportozott nép magát fenyegető állásba téve, az ennek elosztatására kirendelt cs. kir. katonaságnak is ellenszegült, s csak fegyver hatalma által oszlattathatótt szét.

A királyi kormányzók az illető törvényhatóságok jelentéseiből megérte az e tárgyban csaknem mindenütt mutatkozó ellenszenvet a kedélyek lecsillapítása végett az őszeírásnak további folytatását – szétküldött körrendeletei által tulajdon felelete alatt felfüggesztette, bétiltotta, mit a királyi biztosnak feljelentve, ennek is helybenhagyását megnyerte.

Ezen őszeírás nem kis mértékben növelte és élesztette az azelőtt is szünetlen forrongásban lévő oláh nép mozgalmait, melyek már mindenfelé tetteles kitéréssel fenyegettek. Ezen közben 1848 szeptemberében a 2. oláh határőrezred vidékével szomszédos törvényhatóságoknak több rendbeli jelentései hatottak a királyi kormányzókhoz, oly tartalmúak, hogy az írt ezred akkori alezredese és ezredparancsnoka Urban a népet minden törvényhatóságokból seregestől magához gyűjteni, azokat zászlója alá esketni, utasítványokkal ellátni, és magát ily módon az illető polgári hatóságok közbejövételén kívül a közigazgatás teendőibe elegyíteni, mi által a tudatlan népnél azon eszme terjedett volna el, hogy ő már nem a polgári, hanem csupán a katonai hatóságtól tétetett volna függővé és csupán ennek tartoznék engedelmisséggel.

A királyi kormányzók és én, mint ennek elnöke, a nevezett alezredesnek a közigazgatásba ily hallatlan módoni beavatkozását semmiként nem helyeselhetvén, az ellen a főhadvezérség előtt, mind kormányzói, mind prosidialis⁴⁷ úton szót emeltünk, minek következtében a Generalkommando válaszában tiszta szavakkal nyilvánította, hogy az alezredes Urban fellépése a Generalkommandónak tudtán kívül történt.

Azonban az oláh komité által szeptember holnapban⁴⁸ újból minden legalább nyilvános felsőbb engedély nélkül nagyszámú néptömeg gyűjtetett össze Balázsfalvára, hová a nép megnyugtatására királyi biztos báró Vay maga személyesen megjelent, s ott az oláh nép azon kívánatába, hogy az elfogva lévő bujtogatók szabadon bocsátassanak, a csendes szétoszlás és békés magaviselet feltétele alatt beleegyezett, mindezek következtében az ő előterjesztése a királyi kormány a foglyokat kezességen el is bocsátotta. Mindamellett is az ígéret meg nem tartatott, mind nagyobb és nagyobb néptömeg gyülekezett össze Balázsfalvára, ott az egész oláh nép felfegyverzése meghatározott. A határozat teljese-

⁴⁵ Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. augusztus 29-én rendelte el az újoncok őszeírását.

⁴⁶ 1848. szeptember 12-én a helyi román lakosság ellenszegült az újoncszedés bizottság rendeletének. A katonaság közbelépett, 13 román esett ennek áldozatául.

⁴⁷ Elnöki.

⁴⁸ 1848. szeptember 16–28.

désbe vétetett, s rövid idő alatt az egész országban oláhságnak legnagyobb része fel volt fegyverkezve. A hivatalnokoknak az engedelmség teljesleg felmondott, s az oláh nép felosztotta maga közt az országot prefectúrákra, s azokba kebeléből prefecteket, tribuno-
kat és decuriókat nevezett ki.⁴⁹

Mindezek a tilalom ellenére Szebenben munkálódott Oláh Komité működési kifo-
lyásainak tartatván, annak veszélyes lázasztásait megszüntetendő szükségesnek láttam a
komité kitűnőbb tagjait befogatni. Mivégre Dobóka megyei főispán gróf Béli Ferencet,⁵⁰
mint e célra felhatalmazott királyi biztost – báró Puchnerhez intézett megtalálással, és
a polgári hatóságokhoz szóló nyílt rendelettel ellátva – Szebenbe küldvén, báró Puchner
maga rendelte ki e célra a biztos rendelkezése alá egy katonatiszt vezetése alatt szükséges
katonai erőt, melynek segédelmével a komité két tagja Lauriáni⁵¹ és Balasescu⁵² letartóz-
tattak, és biztos őrizet végett a főhadvezérségnek átadattak.

Mennyire nem alaptalan azon állítás, hogy az erdélyi oláhság mozgalmi az oláhországi
forradalom propagandájának működéséből, és korántsem a felsőleges uralkodóházhózi hú
ragaszkodásból vették eredetüket, eléggé bizonyítják a nevezett letartóztatott komitétagok
lefoglalt irományai közt talált levelek is, melyekből ezeknek az oláhországi lázongókkali
titkos szövetkezése és vétkes célzata világlik ki.

A főhadvezérség azonban, annak kinyilatkoztatása mellett, miként az őrizetére bízott
két foglyot, az ezek kiszabadítása végett egybesereglett oláhságnak ellentállani magát
elég erősnek nem érzi, kevés idő múlva kezesség mellett szabadon bocsátotta.

Mindenfelől egymást érték a vármegyékből a kormányzékhez a köznépnek már tet-
tekre kitérő erőszakoskodásai iránti panaszok, és azoknak megzabolázhatása végett szük-
séges katonai erőt sürgető kérelmek, mint ez a többek közt a kormányzéknek 1848-béli
11296 szám alatt⁵³ a Generalkommandóhoz tett átiratából megtetszik, de már ekkor az
ilyenmő mozgalmak fékezésére kért segély a Generalkommando részéről igen gyéren
és többire csak ígretben adatott meg, s később nemcsak hogy kereken megtagadtott,
de a dúlásnak kitétt vármegyeyi hatóságokból csaknem minden katonai erő elvonatott és
a százsz székekbe helyeztetett által. A hatóságok és magánosok oltalomért a királyi kor-
mányzékhez folyamodván, és nem nyerhetvén a kormányzékét és királyi biztost gyanú-
sítani kezdték, hogy ezek a katonasággal alattomoson egy kézre dolgozva, a hazafiakot
oltalom nélkül hagyva, az őket fenyegető veszélynek martalékul esni engednék, ezál-
tal a kormányzék elleni bizodalmatlanság legfőbb tetőpontját elérve, ez igen számos
kicsapongásokra alkalmat szolgáltatott, mert miután a királyi Gubernium semmi erő
felett nem rendelkezhetett és így rendelkezéseinek semmi nyomatékot nem adhatott egyfe-
lől az oláh nép erőszakoskodásainak gátot nem vethetett, s másfelől azon – fájdalom nem
kevés számú – egyéneket, kiknek fő törekvésök volt rendetlenségeket idézni elő, s főleg
a királyi Guberniumnak minden tetteit gyanúsítani, és azt az akkori kedvenc kitéttel

⁴⁹ Részletesebben lásd Kemény Pál emlékiratát. *Somogyi* 2010. 281–311. o.

⁵⁰ Béli Ferenc gróf (1798–1880): Dobóka megyei főispán, 1848–1849-ben kormánybiztos. A kiegyezés
után Kis-Küküllő megyei főispán, főrendiházi tag.

⁵¹ Laurian, August Treboniu (1810–1881): filozófus, történész, publicista és politikus. Nicolae Bălcescu
javaslatára bukaresti tanári állását otthagya Erdélybe utazik, hogy segítsen a román nép mozgosításában
1848-ban. Május 5-én Balázsfalván a román nemzetgyűlésen ő olvasta fel népének petícióját.

⁵² Bălăşescu, Nicolae (1806–1880): tanár. A Román Nemzeti Komité tagja, aki részt vett a balázsfalvi
román nemzetgyűléseken. A magyarelles mozgalom egyik fő szervezője.

⁵³ MNL OL H X 1221, mikrofilm 11 549. d.

a reakcionárius kamarilla zsoldosának hirdetni, féken nem tarthatta. Ezen nem zabolázható kicsapongásoknak következménye lón a többek közt egy ezen városon szállásoló könnyű lovas csapatnak lefegyverzése is.⁵⁴

Szeptember hó vége felé királyi biztos báró Vay őfelsége által királyi helytartó István főherceg útján az akkor lelépett magyar minisztérium alakítása végett innen elhivatván, a nevezett báró ide zárt levelénél⁵⁵ fogva királyi biztosi működésének folytatásával engemet bízott meg, mely működés a közigazgatásra vonatkozólag, különben is állásomnál fogva, mint a királyi kormányzói hivatal helyettesének, körömhöz tartozott.

Báró Vay eltávozása után mindjárt az akkori csendzavarások és mondhatni felfordult állapot által okozott terhes aggodalmimat tetőpontra emelte az ezidőben történt pesti véres esemény. Gróf Lambergnek⁵⁶ borzasztó meggyilkoltatása,⁵⁷ amint ezt a hírlapokból olvastam, azonnal báró Puchnerhez az ide mellékelt levelet intéztem,⁵⁸ mely által ötöt az országban béke, csend és rend fenntarthatása végett a megyék akkori és általam ide sürgősen berendelt főtisztjeivel egyetértőleg tartandó közös tanácskozmányt meghívtam, de megkeresésemnek semmi eredménye nem lett.

Csaknem ugyanazon időben – midőn ez aggasztó hírt a hírlapokból olvastam – jutott kezemhez a valósággal Mátyás-, de közönségesen Kossuth-huszároknak nevezett lovas csapat kiállítására és felszerelésére végett⁵⁹ kinevezett kormánybiztos, Berzenczey Lászlónak⁶⁰ egy a székely nemzethez intézett felszólítása, melyben a székelyek egy általános nemzeti gyűlésnek az Udvarhelyszékben létező agyagfalvi réten leendő tartására⁶¹ és ottan egy ideiglenes nemzeti kormány létesítése, egy székely tábor alakítása, és a régi nemzeti szabadságok visszaszerzése feletti tanácskozásra, a nem engedelmeskedőkre alkalmazandó kemény büntetés terhe alatt felhívatnak. Én ezen felszólítást úgy irányára, mint eszközeire nézve is legnagyobb mértékben helytelennek és veszélyesnek tekintvén, az ebből következhető beháború iszonyai megelőzhető tekintetéből, a dolognak a következéskor által fájdalom, nagyon is igazolt nyomatékot tulajdonítva, legott arra határoztam magamot, miként nevezett Berzenczey Lászlóval Marosvásárhelyt személyesen találkozva, őt minden módon idézett felszólítása visszavonására bírjam. Oda lett eltávozásom előtt pedig a királyi kormányzékot hivatalosan felhívtam, az e tekintetbeni célszerű intézkedésre – s egyszermind az akkor még miniszterelnökséget folytatott gróf Batthyány Lajost felkértem, többször írt Berzenczey Lászlónak visszahívására, és kormánybiztosi működése

⁵⁴ A Ferdinánd Miksa-könnyűlovasokról van szó.

⁵⁵ A levélmelléklet hiányzik.

⁵⁶ Lamberg, Franz Philioo von báró (1791–1848): 1848. szeptember 25-én a császári udvar Magyarország katonai parancsnokává és ideiglenes nádorává nevezte ki. Ezt viszont nem ellenjegyezte magyar miniszter. Szeptember 27-én Pest-Budára indult, hogy kinevezését átadja. A feldühödött tömeg meggyilkolta. E hír halatára az uralkodó október 4-én feloszlatta a magyar országgyűlést.

⁵⁷ 1848. szeptember 28-án történt.

⁵⁸ A levélmelléklet hiányzik.

⁵⁹ Közli: *Kövári* 2014. 299. o. (XL. okmány)

⁶⁰ Berzenczey László (1820–1884): politikus, képviselő. Székelyföldön toborzási kormánybiztosként működött. Ő mozgósította a székelyeket az 1848. október 16-i agyagfalvi nemzetgyűlésre. Az ő javaslatára alakult meg Sombori Sándor ezredes vezetésével a székely haderő, amely a magyar szabadságharc mellett fogott fegyvert. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosott, majd emigrált és Kossuth Lajoshoz csatlakozott.

⁶¹ Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés megtartására 1848. október 16-a és 18-a között került sor.

megszüntetésére,⁶² továbbá ugyanazon alkalommal báró Puchnert is a dolognak ily állásáról értesítettem.

Érintett felhívásom következtében a királyi főkormányzók a kérdéselt gyűlésnek az akkori körülmények közt a kitűzött módoni megtartását veszélyes következményűnek találván, meghatározta azt betiltani, mely határozat itten köztudatra jövéen, akkori országos elnök, báró Kemény Ferenc, mint távollétében a kormányzók elnöke, az akkor itten szállásolt önkéntes honvédsapathoz⁶³ tartozó számos egyének által lakában megrohanatva, erőszakos fenyegetések közt, a kérdéses betiltó rendelet visszavételére erőltettetett. Miközben az erre vonatkozó rendeletek a kormányzók levélkiadói hivatalából éppen a letisztázás alól az oda fegyveres kézzel berohant önkéntesek által erőszakkal elvették és elszaggattattak. Ezen szerfelett kedvetlen eseményről még Marosvásárhelyt létemben gyorsposta útján értesülve, s ezenkívül a már szétosztott felszólítások által a kedélyeket annyira felizgatva találtam, miként azon meggyőződést meríteni kényszerültem, hogy a kihirdetett gyűlés megtartását a legszigorúbb kormányi tilalom sem leend képes megakadályozni, annak felsőbb engedelem nélküli megtartásából pedig a féktelenségnek szabad mezőt nyíltni, és bizonyos veszélyt következni látva nem lehet más teendőm, mint minden erőmből arra munkálni, hogy a dolog a lehetőségig a törvényesség terére és korlátai közé visszavezetessék, mi célból ígéretet tettem, hogy az annyiszor írt gyűlés megtartását a kormányzók meg fogja engedni, ha annak tárgyát maga tűzend ki, tartása módját maga határozza meg, s annak elnököt maga nevezend ki – és ezzel a lázító proklamáció kibocsájtóját annak visszavonására bírtam.

Minek eredményében a királyi Gubernium arról, hogy a gyűlés a törvényesség korlátai közt maradjon, kellőleg intézkedni el nem mulatta. Midőn a gyűlés tárgyaivá a felség iránti hűség nyilvánítását, béke és rend fenntartását, az e hazabeli testvéremeknek békés kéznyújtását, s a nemzet lehető sérelmeinek alkotmányos útoni orvoslása iránt készítenő kérelmet jelelte ki, a népnek fegyveresen és tömegestől egybegyűjtését eltiltotta, és a helységeknek csak küldöttjei általi megjelenését ajánlotta, az elnökségnek általami elvállalását nyomóson sürgetvén. Mindezekről a főhadvezérség oly megtalálással értesítettett, hogy maga részéről is az alatta lévő székely határszéli katonahatóságokhoz ily értelemben rendelkezne. Minek következtében báró Puchner mind hivatalos, mind magán levelében az írt gyűlésre leendő megjelenésre, és az elnökségnek elvállalására engemet sürgetőleg felszólított.

Marosvásárhelyről lett visszaérkezésemmel fennebb érintett felszólításomra a közelebb eső úm. Belső-Szolnok, Torda, Alsó-Fehér, Küküllő és Szolnok megyék főispánjai csakhamar itten megjelentek, kiknek a haza vészes állapotja iránti aggodalmimot elejökbe terjesztettem, és azt, hogy miután a pesti véres esemény⁶⁴ a dolgokat a forradalom küszöbihez vezette, nekünk kötelességünkbe állana minden erőnkől arra munkálni, hogy a hont a hűség törvényes függés, rend és béke állapotában megtartani, sorsunkat a Magyarhontól, ha ez a forradalmi térre átlépne, elválasztani, azt oda nem követni, melyre nézve csak azon egy módot látnám, hogy a királyi kormányzók, mint a törvény által is,

⁶² Berzenczey Lászlót 1848. augusztus 17-én nevezte ki Kossuth Lajos toborzási kormánybiztosnak. KLÖM XII. 733. o.

⁶³ Ti. a 11., Kolozsvárott toborzott honvédszászlóaljhoz.

⁶⁴ Lamberg fentebb említett meggyilkolása.

a további intézkedésig hatóságában meghagyatott kormányzó testület az ország kormányát öfelsége nevében, minden magyarhoni felsőbbbségtől függetlenül, önfelelőssége terhe alatt mindaddig folytassa, míg Magyarországnak öfelsége által törvényesen kinevezendő miniszteriuma alakulandana. A nevezett főispánoknál e részben a legnagyobb készséget találtam, de a dolog mikénti kivitele iránt mutatkozott a legnagyobb nehézség, mert ezt véderő nélkül, melyre támaszkodhattunk volna, megkísérteni annyira lett volna, mint magunk és a kormánytanács minden tagjainak életét a legbizonyosabb veszélynek kitenni anélkül, hogy a fenntartani kívánt törvényes rend ügyének valamit használtunk volna. Előttünk állott már a csak most érintett székely gyűlés betiltásakor megtörtént féktelenség példája, s láttuk annak ennél sokkal jelentéktelenebb körülmény által is könnyen előidézhetését, hogy e tárgyban sikerrel felléphessünk, nem volt más lehetőség, mint báró Puchnerrel egy imponáló katonai erőnek ide leendő áthelyezését megnyerhetni.

Nékem már Agyagfalvára kelletvén indulnom, báró Kemény Ferencet bíztam meg a fennebbiek értelmében megtalálásnak báró Puchnerhez leendő juttatására, ki azt itt szállásoló vezérőrnagy Grieser⁶⁵ útján meg is tette, de annak egyéb sikere nem lőn, mint az, hogy báró Puchner báró Keménynek azt válaszolta magán levelében, miszerint Kolozsvárt a honvédek biztosabban meg fogják őrizhetni, mint a cs. kir. katonaság, mely utolsónak a lefegyverzésnél egyéb sorsra itt nem lehetne.

Ezalatt báró Vay a Pesten közbejött zavarok miatt a minisztérium alakítására kinézést nem lehetvén, s Pestnél tovább nem is menve, onnan megtért, s alig két heti távolléte után királyi biztosi működése folytatására ide visszaérkezett, és én az agyagfalvi gyűlésre elindultam. Mely utamban Ludastól elkezdve a birtokos magyarság részéről minden helységben panaszokkal ostromoltattam, hogy az oláhság mindenfelé fegyverben áll és már tettekre kitört több egyes erőszakoknak felhozásával tölem védelem kirendelését sürgették. Marosvásárhelyre érkezésemmel is hasonló panaszok jutván előmbe, a háborgó indulatok lecsendesíthetése végett a szék tiszttségéhez az ide zárt rendeletet és várparancsnok Augusthoz⁶⁶ az ide mellékelte megtalálást intéztem.⁶⁷ Ott mulatásom alatt érkezett hozzám báró Vaynak egy sürgönye, mely által a gróf Latour⁶⁸ meggyilkoltatásáról szóló plakátot⁶⁹ és ez esemény feletti aggodalmait közölte.

Az agyagfalvi gyűlés napja október 16-a megérkezett, oda a kormányzékeli tilalom ellenére a nép tömegestől, fegyveresen, számtalan sokaságba jelent meg. A gyűlés megnyitása után mindjárt Berde Mózsá⁷⁰ és Mikó Mihály⁷¹ kormánybiztosok által tartott hig-

⁶⁵ Helyesen Michael Graeser (1785–1865): cs. kir. vezérőrnagy. 1848-ban kolozsvári dandárparancsnok. 1849-ben nyugalmazták.

⁶⁶ Georg August von Auenfels, báró (1773–185?): nyugalományszerű cs. kir. ezredes, 1848-ban a marosvásárhelyi várparancsnoka, a székelyek felkelése után csatlakozik a gyulafehérvári várőrséghez, 1849 februárjától az erőd parancsnoka, vezérőrnagy, Gyulafehérvár védelméért megkapja a Katonai Mária Terézia Rend lovageresztjét. 1851-ben ismét nyugalmazták.

⁶⁷ A melléklet hiányzik, de itt olvasható: MNL OL H X 1221, mikrofilm 11549. d.

⁶⁸ Latour, Theodor Baillet von báró (1870–1848): altábornagy, 1848. május 1-jétől osztrák hadügyminiszter. A felbőszült bécsi néptömeg 1848. október 6-án, menekülés közben elfogta és meggyilkolta.

⁶⁹ Ez valószínűleg ifj. Pázmány Dénesnek, a képviselőház elnökének 1848. október 8-án reggel 8 órakor Pesten kelt hirdetménye volt. Közli: *Vámos* 1981. 111. o.

⁷⁰ Berde Mózes (1815–1893): jogász, kormánybiztos (Háromszék, Kolozsvár, majd Szeben), parlamenti képviselő. A szabadságharc után bujdosott. Négy év várfogságra ítélték.

⁷¹ Mikó Mihály (1817–1881): országgyűlési képviselő, csíkszéki kormánybiztos. Négy év várfogságra ítélték. A kiegyezés után Csík vármegye főispánja.

gadt tartalmú beszédek alatt nyilvánult hangulatból remény mutatkozott a gyűlésnek csendesen és békés irányban lefolyása felől, de utánok a szószerkekre lépett Berzenczey László, gúnyos kitételekkel illetően a királyi Guberniumnak minden azelőtti, s főleg a székely gyűlésnek elébb bétiltása, később korlátozása körüli eljárását, a székely polgári hatóságoknak ettől, a katonaiaknak pedig a Generalkommandótól való további függéseket felmondandónak indítványozta, és csupán egyenesen a minisztériumtól jött rendelkezéseket elfogadandónak indítványozta. Indítványozta továbbá az egész ott egybegyűlve volt felfegyverkezett néptömegnek táborra alakulását, és az oláh nép által nem csak fenyegetett, de már tetteleg is megtámadott vármegyei magyarság védelmére leendő azonnali kiindulását. Kinek ezen, és még több apróbb fontosságú indítványait, a részére zajos tetszéssel nyilatkozó, s mint nyilván látszott, iránta határtalan bizalmat tanúsító éretlen néptömeg általános helyesléssel fogadta, és azonnal határozattá emelte. Meg kell mindazonáltal említenem, hogy a felség iránti tiszteletet nemcsak nem sértette, sőt, az uralkodónak és alkotmányának hűségére leteendő esküt indítványozta, mely azonnal az egész gyűlés által innepélyesen meg is történt. Különben az első nap a legszebb rendben folyt le, és az első gyűlés az említett eskünek a testületek által külön-külön is lett letételével eltelt.⁷²

Az egész rendetlen néptömegnek kiindulásából, a haza közcsendjének bizonyos veszedelmétetését látva, a vélem e nézetet osztó intelligenciának mondhatom igen nagy részével legalább ezt mindenáron megakadályoztatni kívántam, és a csak most írtaknak segedelmével a második naponi gyűlésben sikerült is a gyűlést arra bírni, hogy az e célra alakítandó választmány – vagy amint neveztetett, haditanács – határozatán meg fog nyugodni, ezen választmány tanácskozás végett egy ottan eső malomházba félrevonulván, ennek elébe terjesztettem egy ily minden fegyelem nélküli rendezetlen népcsoportnak kiindulásából bizonyosan eredni kellett fékezhetlen rendetlenségeket, annak fizetés és élelmezés hiánya miatt szükségképpen egy rabló csordává fajulásának elkerülhetetlen voltát. S a tanácskozmány tagjait ennek figyelemre vétele melletti határozathozatalra felszólítottam. A tanácskozmány tagjai voltak a három székely határőrezredeknek ottan jelenlévő törzstisztszjei: ezredes Sombori⁷³ és Dorsner,⁷⁴ alezredes Donáth,⁷⁵ őrnagy Betzman⁷⁶ és Czerniki⁷⁷ urak, a Székelyföldön kormánybiztosi minőségben működő:

⁷² Lásd *Kővári* 2014. 106–110. o.

⁷³ Sombori Sándor (1793–1859): a 11. (székely) huszárezred parancsnoka. 1848 októberében a székely hadak parancsnoka. November 5-én Marosvásárhelynél vereséget szenvedett, majd Háromszék védelmében vet részt Dobay ezredes helyetteseként. Később behódolt a császáriaknak. A szabadságharc leverése után cs. kir. ezredesként nyugalmazták, majd hadbírószág elé állították, három év várfogságra ítélték.

⁷⁴ Dorsner, Franz (1795–1852): a 14. (I. székely) határőrezred ezredese. 1848 októbertől a csík-gyergyói dandár parancsnoka. Ő engedélyezett Szászrégenben néhány órás szabadrablást, majd behódolt Puchnernek. 1849 januárjában Nagyszében menekült, míg ezrede a honvédseregbe lépett. 1849 nyarán összekötő tiszt az orosz hadsereg mellett. 1849. október 16-tól vezérőrnagy, 1850-ben nyugalmazták.

⁷⁵ Donáth György (1792–1848): cs. kir. alezredes a 15. (2. székely) határőr gyalogezredben. 1848 őszén a háromszéki dandár parancsnokaként betegségeben halt meg.

⁷⁶ Betzman, Josef (1795–1849): cs. kir. alezredes a 14. (I. székely) határőrezredben. 1848 októberében az udvarhelyszéki dandár parancsnoka. A November 5-i marosvásárhelyi vereség után visszatért a császár hűségére. 1849 tavaszán és nyarán a cs. kir. hadseregben szolgált és a honvédsereg ellen harcolt Erdélyben.

⁷⁷ Helyesen Chernko, Stephan: cs. kir. őrnagy a 14. (I. székely) határőr gyalogezredben.

ifj. gróf Bethlen János,⁷⁸ Berde Mózes, Mikó Mihály, Keller János⁷⁹. Jelen volt Berzenczey és segédje Gál Sándor⁸⁰ is. A nevezett tiszt urak osztották és egyhangúlag pártolták nézeteimet, hasonlólag a nevezett kormánybiztosok; elhatározottan a fennírt véleményt nyilvánították. Csupán Berzenczei és Gál hévvel vívtak a rögtöni és tömegestöli kiindulás mellett. A tanácskozmány folyama alatt háromszéki volt főkirálybíró⁸¹ ottan megjelenvén a kormánya alatti székeknek azon nyilatkozatát hozta meg, miszerént ők teljességgel kimozdulni nem kívánnak, és a gyűlésből azonnal haza fognak indulni

A tanácskozmány eredménye a következők: hogy ezúttal népesebb tábor alakulni nem fog, csupán a fegyver alatt lévő effektív katonaság⁸² fog onnan a fenyegetett és már tetteleg is megtámadott vármegyékeni magyarság oltalmára kiindulni. Továbbá a Magyar- és Szászföldön lakó testvér nemzetekhez egy felszólítás fog intézteni, melyben ezek rokon testvéri érzelmre, békére és csendre – jelesen az oláh nép az általa megkezdett erőszakoknak megszüntetésére –, és erre teendő nyilatkozatainknak bizonyos határidő alatt a királyi biztoshoz leendő beküldésére törvényhatóságokként fel fognak szólíttatni. Azalatt pedig a gyűlés most eloszolván, otthon kimozdítható erők fognak rendeztetni, gyakoroltatni, és ezek a csak most írt felszólításra bávárandó nyilatkozatokból netalán felmerülő szükség esetében a királyi biztos az iránti rendelkezése következtében fognának a megtámadtatott megyei magyarság segedelmére és védelmére kimozdíttatni.

A háromszéki főkirálybíró által a gyűlésbe meghozott fennebbi nyilatkozat után Berzenczey csakhamar – rosszulletét színlelvén – a tanácskozmányt odahagyta, s mint azután értettük, azonnal lóra ültetett bujtogatók száguldották össze a gyűlést, a tudatlan népet a tanácskozmány határozata ellen felizgatni – s avval elhíttetni, miként a választmány tagjai a népet akarják árulni –, s ezen működések annyira is sikerült, hogy midőn mi elszóltunk, a tanácskozmány eredményét a fennebb írt határozatot a gyűléssel tudatandók,⁸³ többen siettek előnkbe, kik minket a történekről értesítve a legnagyobb bizonyossággal mondák, miként a dolog úgy áll, hogy aki az említett határozatot a szószekből kimondandja, az onnan életben le nem fog lépni. Melynek valóságáról füleimmel hallva a felingerlett néptömegnek fenyegető nyilatkozatait, teljes okom lőn meggyőződni.

Ily állásában a dolognak, hogy semmi kísérletlen ne maradjon, a felingerlett kedélyek lecsillapíthatására nézve még egy utolsó kísérletet tettem. A székeket külön válni rendeltem, mindegyikhez eddig reájok nagy hatással bírt népszerű egyéneket küldöttem, kik vélek a fennebb írt határozatnak célszerűségét, és a tömegestöli rögtöni kiindulásnak veszedelmeit megértessék. A csikiakkal kezdtük az első kísérletet. Mikó Mihály jelenlétemben az írt célra minden lehető lélekesmérelesen elkövetett, de hasztalan, mert

⁷⁸ ifj. Bethlen János (1811–1879): politikus. Az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen követ, valamint az első magyar népképviselői országgyűlésen is Pesten. Udvarhelyszéken Pálffy Jánossal és Keller Jánossal együtt szervezte az 1848. április 3-ai közgyűlést. 1848 őszén udvarhelyszéki, majd székelyföldi kormánybiztos. 1849-ben csatlakozott Kossuth ellenzékéhez, az ún. békepárthoz. A szabadságharc leverése után bujdosott, majd jelentkezett a császári hatóságoknál. Felségsértési perbe fogták, de 1850. július 20-án felmentést kapott.

⁷⁹ Keller János (1811–1851): országgyűlési képviselő, a képviselőház jegyzője, honvédtoborzási kormánybiztos Udvarhelyszéken. Vizsgálati fogságban halt meg.

⁸⁰ Gál Sándor (1817–1866): cs. kir. határőr őrnagy, 1848. június 15-től honvéd százados, októbertől a székelyföldi magyar csapatok vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes. A szabadságharc bukása után emigrált.

⁸¹ Ti. Horváth Albert.

⁸² A tényleges katonaság, azaz csak a határőrezredek állománya.

⁸³ Közli: *Kövári* 2014. 326. o. (VII. okmány)

ezen közben több szomszédos – jelesen Küküllő – megyéből érkezett egyének a különben is már felbőszített néphez szívrázó szavakban tett szónoklatokat tartottak, melyekben hozzájuk tartozóiknak a feltámadott oláhság általi részint kivégzését, részint foglyokul szörnyű kínzások közt Balázsfalvára lett hurcoltatásokat borzasztó alakban rajzolták. A megöletteteknek feladottak közül tisztán emlékszem Szancsalban lakott Gyárfás Elekre, a fogságra hurcoltattak közül pedig báró Szentkereszti Istvánra és családjára, Réz Sámuelre és az egész Szélkúti birtokosságra. Több Aranyosszékből jövők panaszolták, hogy Radnóton már fegyveres öszvecsapásuk volt⁸⁴ az útjukban őket megtámadott oláhokkal, és ez oly eldöntő befolyással lón elannyira, hogy a felbőszült nép nyíltan zúgásra és fenyegetőzésre tört ki azok ellen, kik a rögtöni kiindulásnak csak ellene szólónak is. Merőben hasztalan és sikertelen lett minden törekvés a tömeget a kiindulástól eltartóztatni. Alig lehete két napi időhaladéokra bírni, mely a bár némilegi rendezés és fegyelem alkotásra elkerülhetetlen szükséges vala.

Eszerint határozottatván el a kiindulás, mindenfelől ostromoltattam legalább fegyver alatti rendes katonaság hópénze fizetésére szükséges pénz megrendeléséért. Sürgették, hogy minden kamarai pénztárokhoz a pénzüszleteknek e célrai beszolgáltatása iránt rendelkezzem. Magok a tiszt urak nyilatkoztatták, hogy a kezök alatti sergek fizetést nem fognak kapni, azok közt fegyelem fenntartásáról szó sem lehet, de ezen felül magam is átlátam, hogy az irt esetre, ha a kimozdult nagyszámú tömegnek ellátásáról és élelmezéséről bármi szűken gondoskodva nem leend, annak a legnagyobb bizonyossággal egy pusztító rabló csordává kell szükségképpen fajulnia, a parajdi sóhivatalhoz és a harmincadi hivatalokhoz rendelkeztem az ott lévő pénzüszvegeknek háromszéki főkirálybíró Horváth Albert kezéhez szolgáltatása iránt.

Agyagfalváról visszajövő utamban Marosvásárhelyre érkezve ott értettem, hogy Apor Jánost Csapón keresztül menő útjában az oláhok meggyilkolták, és hogy a közlekedés Kolozsvár felé teljesen el lenne zárva. Ez okból ottan a közlekedés megnyitásáig néhány napokig mulatni kénytetve, azalatt érkezett a kormányshékhöz báró Puchnernek október 18-áról kelt felszólítása,⁸⁵ melyben kijelentvén, hogy a haza kormányát átvette, minden hatóságokat a tőle való függésre szólít fel, mely felszólításra a királyi kormányshék – az én távollétemben, s ennél fogva tudtomon és befolyásomon kívül – mind a főhadiparancsnoknak, mind a törvényhatóságoknak kijelentette azt, hogy mivel őfelségének ez iránti parancsát, hogy ti. az ország kormányát báró Puchnernek átadta volna, nem vette, ellenben a báró Puchner felszólításában idézett október 3-án kelt királyi leiratban⁸⁶ minden testületek és polgári hatóságok eddigi állásokban és működésökben meghagyattak mindaddig, míg őfelségének ez iránti nyilvános parancsát nem tisztelendi, kezéből a kormányt ki nem fogja adni.

Néhány napok múlva a székelly tábor előrenyomulása által biztosítottván a közlekedés Marosvásárhelyről, ide hazajöttem, itt a legnagyobb rendtelenséget, és mondhatom teljesen felfordult állapotot találtam. Vége volt itt minden tekintélynek, egy-két csendzavaró, s az ezeknek befolyása alatt lévő honvédek erőszakaitól senki biztosítva, és a szó teljes értelmében azoknak, kik a törvényes rend ügyében valamit mozdítani kíván-

⁸⁴ 1848. október 12-én.

⁸⁵ Közli: *Kővári* 2014. 320–322. o. (XLVIII. okmány)

⁸⁶ Közli: *Kővári* 2014. 304–306. o. (XLIV. okmány)

tunk, éltünk egy óráig is bátorságban nem volt. Künn az országban pedig az oláh nép-felkelés mindenfelé a legborzasztóbb alakban tört ki, másfelől a kiszállott székely tábor az oláhság pusztításait hasonlókkal viszonzta. Szászrégent nagyrészen elpusztította,⁸⁷ a rendezetlen székely tábor azonban nemsokára az ellene kimozdult sorkatonaság elől Marosvásárhelyről – elfoglalt csatarendjét elhagyva – honába visszavonult.⁸⁸

Ekkor érte el a féktelenség itten a tetőpontját, úgy hogy a békés megadást óhajtóknak minden percekben készen kellett lenniük a felbőszült honvédek áldozatjául esni. Akik ennek eszközlésében fáradoztunk nem egy golyót hallottunk magunk mellett elfütyölni. A kir. biztos lakában megrohantatott, tetteles bántalmakkal illetetett és végre le is tartóztatott. Mindemellett is én magam a városbíróval éjnek idején kimentünk a nevezett tábornoknak Válaszúton megtalált főhadiszállására, nála a városnak átvételét eszközlendők,⁸⁹ minek következtében a cs. k. sereg nov. 8-án a városba be is rukkoltak és azt birtokba vették.

1. Az agyagfalvi gyűlésre nézve mindamellett is, hogy az előadottak szerint az oláhság akkor már felfegyverezve fenyegető állásban volt, s előttünk a felhozott hivatalos adatok és lefoglalt levelezések tiszta tartalma szerént mozgalmi kútfejeül semmi más, csak az oláhországi propaganda, s céljául a kommunizmusi törekvések és a dákö-román birodalom eszméje – tudva nem volt –, mindamellett is, hogy védelmet már a hatóságok ez ellen a főhadivezérségtől nem nyertek, sőt, az írt főhadvezérség a két letartóztatott comitè tagok megőrizhetésére is a felzúdult oláhság ellenében magát elég erősnek nem érezni nyilvánította, mindamellett is, hogy ily állásában a dolognak, a fenyegetett megyei magyarságnak a székelyek segedelmin kívül más oltalma nem lehetett, mindamellett is, hogy az oláhoknak már azelőtt két ízben is a gyűlés tarthatása a kormányzék részéről megengedett, még én is a királyi Gubernium ezen székely gyűlésnek elébb megakadályozása, s midőn már ez lehetetlen volt, legalább törvényes korlátok közé szorítása végett minden lehető módokat elköveztünk.

2. Az elnökség kérdésére nézve én erre a k. kormányzék és a főhadiparancsnok leg-sürgetőbb unszolására a legelhatározottabb vonakodásom ellenére kellett, hogy elszánjam magamot. Ott a rend lehető fenntartására és a tábor alakulásának s kimozdulásának megakadályoztatására minden lehető elkövettem, elannyira, hogy ott ezért élttem is veszélyben forgott. Felsőg iránti hűtlenség ott szóban sem forgott, mert az ellen esetben inkább kész lettem volna áldozatul esni, mint erőltetve is abba beleegyezni, és semmi más célja a táborba szállásnak nem is említődött, mint a vagyonában és életében már tettleg megtámadtatott megyei magyar népesség oltalma. És most is merem erősíteni, hogy ha – amint fentebb írva van – a legelhatározottabb pillanatban nem érkezik a gyűlésre az oláhok többek ellen elkövetett tetteles erőszakjának híre, sikerült volna a gyűlést eloszlásra s hazamenetelre bírni. Hogy pedig a nézetemmel ellenkező végzéseket tartalmazó jegyzőkönyvet miért írtam alá, arra meg vagyon a felelet a fennebb [...] ⁹⁰ szám alatt felhozott névtelen levélben.

3. Debrecen

⁸⁷ Részletesebben lásd *Dósa* 2017. 44. o.

⁸⁸ 1848. november 5.

⁸⁹ A megadási paktumot Horváth Albert és gróf Mikó Imre írta alá a városi tanács felhatalmazása után.

⁹⁰ A szám olvashatatlan.

4. Báró Vay kir. biztos működésének, az ő két heti távolléte alatti folytatására nézve: ha báró Vay által erre fel nem szállítatom is, az ő teendői, mint kormányelnöknek körömhöz tartoztak volna, de különben is az ő exellenciája állásának törvényességéhez semmi kérdés nem fér a fennebb felhozottak szerint, nem csak akkor, de később is, a hozzá október közepe tájatt intézett legfelsőbb handbilletben⁹¹ kifejezett elismerése szerint öfelségének – minek teljes hitelt nem tulajdonítani lehetetlen – volt.

5. Öfelségének múlt év szeptemberin kezdve kibocsátott proklamációi soha hozzám és a k. Guberniumhoz nem hatottak addig, míg öfelsége az előbb tisztelt kegyes handbilletjei mellett azokat vélem közleni méltóztatott. E volt a legelső a tárgyban ide érkezett legfelsőbb parancs, melynek mint várva várt vezérsillagnak azonnal hódolva az abban foglaltakat pontosan teljesíteni törekedtem. S a múlt év decemberében a legvészesebb körülmények közt idehagyva terhes családomot, hódolatom bemutatására Olmützbe öfelségéhez siettem, s azóta távol azoktól, kikhez a legszentebb kötelek kapcsolnak, kitétetve tudva őket az ellenem felbőszült forradalmi ügyvezetők üldözéseinek folyó év októberig Bécsben mulattam, semminemű mozgalmakban részt nem véve. S ott mulatásom ideje alatt hazulról semmi más hírt nem vettem, mint kevés vagyonomnak tökéletes feldúlását, tisztelt ipamnak s felejthetetlen nőmnek egymás után következett engem leverő halálokat, kiskorú gyermekeimnek minden gyámol nélküli maradását, és megmaradott kevés javaimnak a revolucionáris kormány rendeletéből lefoglaltatását. Hazaérkezve értettem, hogy a Kolozsvár városára kirótt hadiadóban gyermekeim javaiából – mert nékem magamnak kevés jószágom teljesen elpusztítva, hosszas költséges távollétem alatt mindenemből kifogyva, volt hivatalom után járó fizetéséből ezen egész év folyamán semmit sem kapva, a szó teljes értelmében semmim sem volt – 20000 p. forintokat számláló egész baare Erbschaftjok⁹² magyar bankjegyekben lévén az a felsőbbségnek bészolgáltatván megsemmisítettett.

BIBLIOGRÁFIA

- Dósa* 2017. *Dósa Elek*: Marosszék. S. a. r. *Somogyi Gréta*. Budapest, 2017.
- Egyed* 2007. *Egyed Ákos*: Gróf Mikó Imre. Erdély Széchenyije. Sepsiszentgyörgy, 2007.
- KLÖM XII. Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 1848. április – szeptember. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1957.
- Kövári* 2014. *Kövári László*: Erdély 1848–1849-ben. S. a. r. *Somogyi Gréta*. Budapest, 2014.
- Somogyi* 2010. *Somogyi Gréta*: Kemény Pál visszaemlékezése az 1848–1849. évi erdélyi eseményekre. *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 1–2. sz. 281–311. o.
- Vámos* 1981. *Vámos Éva*: Lássák, ismerjék a világnak minden népei... Magyarországi és magyar vonatkozású röpiratok, újságlapok [1485–1849]. Budapest, 1981.

⁹¹ Királyi kéziratban.

⁹² Kézpénzben lévő örökségük.

Gréta Somogyi

THE JUSTIFICATION DOCUMENT OF COUNT IMRE MIKÓ ABOUT HIS ROLE IN THE
EVENTS OF TRANSYLVANIA OF THE WAR FOR INDEPENDENCE OF 1849–1849

(Abstract)

Imre Mikó's role in the events of the Hungarian revolution of 1848 divided even his contemporaries, since he had a very good relation with the Chamber of Vienna and was also trusted by the Transylvanian Chancellery. He was respected on both sides, and he took the responsibility to control the events of Transylvania as long as they were occurring in a peaceful manner. He did not believe in mass movements, because he was afraid of the breakout of a Transylvanian civil war. He expressed his anxieties in this topic several times, which was misinterpreted by several people. In vain did he travel to Vienna to negotiate about the issue of the Union of Hungary and Transylvania, he could not realize his plans, because he was put into house arrest and had no influence upon the following events. He could return home only after the downfall of the war for independence. It was the time when he decided to clear up the honour of his name, because he considered it to be possible to undertake any further public role only like this. The source published within the frameworks of the present research paper is not else, but a writing of defence with which he tried to justify his actions.

Gréta Somogyi

DAS BESTÄTIGUNGSSCHREIBEN VON GRAF IMRE MIKÓ ÜBER SEINE ROLLE IN DEN
EREIGNISSEN DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848–1849 IN SIEBENBÜRGEN

(Resümee)

Die Rolle von Imre Mikó in den Ereignissen der Revolution von 1848 hatte bereits seine Zeitgenossen gespalten, da er ein gutes Verhältnis zur Kammer in Wien hatte, aber auch das Vertrauen der Siebenbürgischen Hofkanzlei innehatte. Auf beiden „Seiten“ genoss er allgemeinen Respekt. Er verpflichtete sich, eine Rolle bei der Leitung der Siebenbürgischen Ereignisse zu übernehmen, sofern diese friedlich ablaufen. Er war kein Anhänger von Massenbewegungen, weil er wegen des Ausbruchs eines Bürgerkriegs um Siebenbürgen fürchtete. Seine diesbezüglichen Bedenken äußerte er auch oft, was von einigen falsch interpretiert wurde. Vergebens versuchte er nach Wien zu gelangen, um die Sache der Union zu fördern: Er konnte seine Ideen nicht verwirklichen, er kam in Hausarrest und hatte auf diese Weise keinen Einfluss auf die weiteren Entwicklungen. Erst nach dem Scheitern des Freiheitskampfes durfte er heimkehren. Zu diesem Zeitpunkt kam ihm die Überlegung, die Ehre seines Namens wiederherzustellen, weil er es nur so für möglich hielt, auch weiterhin eine Rolle im öffentlichen Leben zu spielen. Die veröffentlichte Quelle ist nichts anderes, als eine Verteidigungsschrift, mit der er seine Handlungen begründet.

Gréta Somogyi

UNE JUSTIFICATION RÉDIGÉE PAR LE COMTE IMRE MIKÓ CONCERNANT
SON RÔLE DANS LES ÉVÉNEMENTS TRANSYLVANIENS DE LA GUERRE
D'INDÉPENDANCE DE 1848–1849

(Résumé)

Le rôle joué par Imre Mikó dans les événements de la révolution de 1848 fut déjà controversé par ses contemporains, car il avait de bonnes relations avec la Chambre de Vienne et il jouissait aussi de la confiance de la Chancellerie de la Cour de Transylvanie. Mikó était respecté des deux « côtés ». Il a accepté de participer à la commande des événements transylvaniens à condition qu'ils restent pacifiques. Il n'a pas apprécié les mouvements populaires, car il craignait l'éclatement d'une guerre civile en Transylvanie. Il a souvent exprimé ses inquiétudes à ce sujet, ce qui était mal interprété par certains. Il est allé à Vienne pour faire avancer l'affaire de l'union, mais il n'a pu mettre en œuvre ses idées. Assigné à résidence, il n'était plus en mesure d'influer sur ce qui se passait. Il n'a pu rentrer qu'après l'échec de la guerre d'indépendance. Il a souhaité laver son nom avant de s'engager de nouveau dans la vie publique. La source publiée ici n'est autre qu'un document de défense qu'il a rédigé pour justifier ses actes.

Грета Шомодьи

ДОКУМЕНТ ПОДТВЕРЖДАЮЩИЙ РОЛЬ ГРАФА ИМРЕ МИКО, СЫГРАННУЮ ИМ
В ТРАНСИЛЬВАНСКИХ СОБЫТИЯХ В БОРЬБЕ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ
1848–1849-ИХ ГОДОВ

(Резюме)

Роль сыгранная Имре Мико в событиях революции 1848-ого года уже разделяла и его современников, поскольку он имел хорошие отношения с Венской Палатой, но и пользовался доверием у Трансильванской Придворной Канцелярии. Он пользовался общественным уважением с обеих «сторон». Он обязался принять участие в управлении трансильванскими событиями, при условии, что они происходят в мирных рамках. Он не являлся сторонником массовых общественных движений, так как оберегал Трансильванию от вспышки гражданской войны. Опасения по этому поводу много раз высказывались им, некоторые из них были неверно истолкованы людьми. Напрасно он спешил в Вену, для того, чтобы продвинуть вперёд дело союза, он не смог воплотить свои идеи в жизнь, он попал в домашний плен, поэтому не имел никакого влияния на дальнейшее развитие событий. Он смог вернуться домой на родину только после провала борьбы за независимость. Тогда он задумался о том, что восстановит честь своего имени, так как он представлял, что только таким образом сможет продолжать свою роль в общественной жизни. Опубликованный здесь источник является нечто иным, как защитным документом, оправдывающим его поступки.

EGY BESOROZOTT HONVÉD FŐHADNAGY NAPLÓJA

**Szilvásy Márton feljegyzései hadifogságról, szerezrebeli szolgálatról,
1849. augusztus 28. – 1850. április 12.**

A Hadtörténelmi Levéltár 1848–1849 44/257. jelzet alatt őriz egy kisméretű füzetet, borítóján vignettával, amelyen kézírással csupán annyi olvasható: Napló. Azt tudjuk, hogy a két világháború között került e gyűjteménybe, s a bejegyzések alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a napló egy, a fegyverletélt követően hadifogságba esett honvédtiszt visszaemlékezéseit tartalmazza. A vignetta körirata szerint a füzet Guiseppe Codeleoncini, Lodiban működő papírkereskedő üzletéből származik.¹ A napló borítójára utólag, halvány krétával írták rá: „Szilvásy Mártontól”. A szerző neve azonban a napló lapjain nem szerepelt, így szükségszerű volt a szövegben véletlenszerűen elejtett életrajzi utalások ellenőrzése, melynek alapján bátran kijelenthető, hogy a napló írója minden bizonnyal a farádi előnévvel rendelkező Szilvásy Márton főhadnagy,² aki Farádon született 1828. szeptember 27-én Szilvásy István birtokos nemes és Nagy Erzsébet fiaként. A szabadságharc kitörését követően 1848. november 2-án, húsz évesen állt be a 2. utászászlóaljhoz Pozsonyba. 1849 januárjától a 3. utászászlóalj őrmestere, majd január 23-án hadnagyként átkerült az 50. Hunyadi-honvédzászlóaljba. A zászlóaljat márciusban átvezényelték az erdélyi haderőhöz. Bem a katonai érdemjel 3. osztályával tüntette ki, május 20-án pedig főhadnaggyá lépett elő. A fegyverletélt követően besorozták a 7. (Prohaska) soryalozredhez, ahonnan váltságdíj ellenében 1850. december 25-én szerelt le. Hazajutását követően gabonakereskedéssel is foglalkozott, később a győri törvényszék telekkönyvi osztályán dolgozott. 1860 és 1861 között a *Győri Közlöny* című lapot szerkesztette, mint kiadó-tulajdonos. Jogi diplomájának megszerzése után 1867-ig ügyvédként dolgozott, de sikertelen vállalkozásainak köszönhetően anyagi csődbe jutott. 1873 után a szárazvámi krétagyá-

¹ A füzet származási helye és a szerző több bejegyzése alapján arra következtethetünk, hogy a naplóíró feljegyzéseit eredetileg egy másik naplóba vagy egyéb papírra írhatta le, és csak később, jegyzeteinek tisztázása során vezette át (és egészítette ki) a számunkra is megőrződött füzetbe. Tartalmaz például olyan információt is, amelyről a szerzőnek a lejegyzett dátum alapján nem lehetett tudomása, de később értesülhetett róla. Lásd a 73. jegyzetet.

² Az egyetlen félrevezető adat az 1849. augusztus 28-i bejegyzésében található, amelyben leírja két zászlóaljbeli tisztársától való elválását. Tisztársainak csupán a vezetékneveit adja meg: Ajkay és Horváth. Ajkay nevű honvédtisztet csupán egyet találtunk: ajkai Ajkay Sándor századost, ő azonban a 44. honvédzászlóalj tisztjeként küzdötte végig a szabadságharcot. Ennek alapján a másik említett honvédtiszt nem lehetett más, mint Horváth Elek százados, aki szintén a 44. honvédzászlóaljban teljesített szolgálatot. A 44. honvédzászlóalj azonban nem fordult meg az erdélyi hadszíntéren, ellentétben a napló írójával, aki több utalást is tett erdélyi tevékenységére. Feltételezhető, hogy Szilvásy Mártont áthelyezték az 50. honvédzászlóaljból a 44.-be, vagy szolgálati feladattal küldték ki Erdélyből és a hadi helyzet változása miatt már nem térhetett vissza alakulatához. Ennek következtében akár be is oszthatták egy másik, tisztihánnyal küzdő zászlóaljhoz. Ajkay Sándor és Horváth Elek életrajzát lásd *Bona* 2008. 96. o. és *Bona* 2008. 462–463. o., valamint röviden az 5. jegyzetben.

rat vezette annak bezárásáig. Budapestre költözött, ahol 1903. november 15-én halt meg. 1867 és 1890 között a Sopron megyei Honvédegylet tagja volt.³

A többnyire tömör bejegyzéseket tartalmazó napló érdekessége abban rejlik, hogy a szabadságharc leverését követően a megtorlás részeként szerezredekbe besorozott honvédek sorsáról (egészen hazakerülésükig) kevés adattal rendelkezünk.⁴ Az, hogy mi történt velünk külföldön, mennyire voltak kitéve fenyegetéseknek, milyen feladatokat bíztak rájuk, csak kevésbé ismert, pedig jó lenne megfejtetni, hogy ezek a honvédek hogyan élték meg hadifogságba kerülésüket, illetve miképpen viszonyultak az „idegen szolgálathoz”. Maga Szilvássy Márton azonban, ahogy sorait olvassuk, a „világnézés” lehetőségét látta ebben a kényszerű helyzetben, de ennek alapján nem vonhatunk le általános következtetéseket.

Noha a szerző útvonaláig végig jól nyomon követhető, sajnos minden egyes fogadó amit „gyűltanyaként” használt bajtársaival, vagy megszemlélt épület azonosítása meghaladja a forrásközlés kereteit, de ahol lehetett, sort került a naplóban szereplő látnivalók azonosítására.

A forrásszöveg átírásakor a mai magyar helyesírás alapelveit vettem figyelembe, de a hibásan leírt helyneveknél és fogalmaknál a szerző által írt sajtóságos formákat megtartottam, ezek javítását, magyarázatát lábjegyzetben közöltem. A kihúzott sorok, lapszéli megjegyzések szintén lábjegyzetben kerültek megjelölésre. Az esetlegesen hiányzó kötőjelek, névelők a főszövegben szögletes zárójelben találhatóak.

FORRÁSKÖZLÉS

Augusztus [1]849.

28. Arad. Rab vagyok a Fehér Kereszt vendégfogadó⁵ piszkos szobáiban. Lépéseim a kapu előtt összefonódó gulyák és zsoldosok akadályozzák. Mennyire az ablakokból látható, néhány honvéd tiszttársamat fegyver közt kísérik, s mint mondják, többet közülük meg is botoztak illetlen magaviselet miatt. – Túrni tanulj, ha élni kívánsz! – Zászlóaljbeli tiszttársaim közül Horváth és Ajkay⁶ tegnap hagytak el. Általuk küldtem el anyámnak emlékül magam helyett atillám és nadrágomat egy rövid levéllel mellékelve.

E napok nehezek, de tanulságosak voltak. Megismertem barátimat, meg a haza igaz és csak érdekért szolgált fiait.

³ Szilvássy Márton életrajzáának rövid összefoglalójára lásd *Bona* 1999. 279. o., de megtalálható még Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének XIII. kötetében is. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (A letöltés időpontja: 2019. január 15.)

⁴ A császári hadseregbe besorozott honvédek és honvédtisztek számáról, sorsuk későbbi alakulásáról Bona Gábor készített összefoglalót. *Bona* 1998b. 272–274. o. és *Bona* 2008. 82–86. o. A hadifoglyok sorsára röviden lásd *Hermann* 2007. 336–337. o., a megtorlás gépezetére pedig összefoglalóan *Hermann* 1990. passim.

⁵ A bécsi Franz Mahler tervezte klasszicista stílusú szállodát 1840–1841 között építették egy postakocsi állomás és vendégfogadó helyére. Az épület jelenleg is szállodaként üzemel. *Újj* 2012. 313–322. o.

⁶ Horváth Elek 1848. november 11-től százados a 44. honvédzászlóaljban, 1849 márciusától a világosi fegyverletételig zászlóaljának parancsnoka. 1850. február 1-jén besorozták a 8. (Lajos főherceg) soryalozredbe, 1854. október 15-én elbocsájtották. Ajkai Ajkay Sándor 1848. november 11-től hadnagy a 44. honvédzászlóaljban, 1849. január 21-től főhadnagy, majd május 14-től százados alakulatánál. 1850. április 1-jén Pozsonyban sorozták be a 3. (Károly főherceg) dzsidáserezdehez. 1853-ban szerelt le. *Bona* 2008. 96. o. és *Bona* 2008. 462–463. o.

30. Arad. A Fehér Kereszt vendégfogadóból dél előtt az oláh templomba, s az ottanikkal egyesülve dél után az óradai transzportházba⁷ kísértettünk át. Elválásunk szerencsétlen sorstársainktól érzékeny volt.

31. Reggel 6 órakor Ula' htv escort⁸ alatt Dreispitzen–Vingán által Orzydorfra⁹ mentünk, ahol 250 főre menő transzportunk az iskolába zárattott be.

Szeptember

1. Utunkat folytatva a temesvári szerencsétlen csatatéren keresztül a várba, s innét a Fabrik és várközi térre¹⁰ vitettünk közhonvéd fogolytársaink közé, kiket már néhány nap óta őriztek a kopár, de tekintélyes helyen. Temesvár hatalmunk és bukásunk élő szemtanúja. E roppant vármű nagyszerű sáncolatai dacára ágyúink s védárkaink által annyira sakkban tartattott, hogy erős őrsége, ha a szerencsétlen csata nem történik, legföljebb 14 nap alatt kénytelen magát átadni.¹¹ Hej, éles halált, s kárhozatot szóró hangja volt akkor még a magyar ágyúknak, melyek most tétlenül hallgatnak, mintha a fájdalom fojtotta volna el torkokat – Szívem fáj.¹²

2. Szerencsés, kit balsorsa a várak penészes falai közé szorított. Ez legalább zavartalanul fájdalomainak szentelheti óráit, míg mi utunkban az ellenséges nép minden gúnyai és durvaságainak ki vagyunk téve. Ezt nem csudálom, alapja a felizgatott s félrevezetett oláh s rác nép butaságában fekszik. De midőn osztrák tiszték, kiket mi vendégeltünk, s kik könnyen hasonló sorsa juthatnak, elbizakodottságokban a katonai méltóság legszen-
tebb törvényeit annyira lábbal tapodják, akkor lelkemből a fájdalom és megvetés keserű mosolya száll fel. Tisztelet, becsület e részben a muszkáknak.¹³

Állomásunk Újpecs¹⁴ volt.

3. Jánosföldre¹⁵ jöttünk. Lakosai németek, kiktől, ha pénzed van, mennyországokat is megveheted. Arad óta itt ettünk ismét némileg jól, drága pénzért.

4. Állomásunk Lázárfeld,¹⁶ német falu. Ha magyar vagy, a császárt gyalázza, ha német, a magyart. Engem egy német, beszédemről félreismerve ekképpen tisztelt meg: es giebt fiele rauber unter ihnen.¹⁷

5. Écska.¹⁸ Oláh, rác és svábokból álló vegyíték. A rácok bosszújuk[at] és durvaságukat minden kitelhető módon mutatták.

⁷ Katonai gyűjtőház.

⁸ Román határőr kíséret.

⁹ Temesség (ma Şag), Vinga és Orczyfalva (ma Orţişoara), Románia.

¹⁰ Temesvár-Gyárváros.

¹¹ A körülzárást követően Vécsey Károly csak 1849. június 11-én kezdte meg Temesvár erődjének lövetését. Noha elegendő löveg állt rendelkezésre, az ágyúzás ellenére a vár falai épek maradtak. Vécsey augusztus 4-én rohamot rendelt el, de ez a kísérlet kudarcot vallott. Az augusztus 9-ei, vereséggel záruló temesvári csatát követően nem csupán az erő elfoglalása vált lehetetlenné, de a szabadságharc kimenetele is véglegesen eldőlt. A szerzőnek annyiban igazolható a sejtése, hogy a vár őrsége jelentős veszteségeket szenvedett el az ostrom során. Lásd *Csikány* 1996. 44–90. o.

¹² A következő két sor tintával kihúzva, olvashatatlan.

¹³ A következő másfél sor tintával kihúzva, olvashatatlan.

¹⁴ Ma Peciu Nou, Románia.

¹⁵ Ma Iohanisfeld, Románia.

¹⁶ Ma Lazarevo, Szerbia.

¹⁷ Sok rabló van önök között (ném.).

¹⁸ Ma Ečka, Szerbia.

6. Ugyanítt nyugnapot tartottunk.

7. Écska a múlt nyáron előcsapataink fő hadszállása volt a rác lázadók ellen. Vidéken több csaták voltak, miután elleneink magukat a kedvező fekvésű Prelaszlán¹⁹ besáncolták. Utunk ezen szerencsétlen, a nemzeti háború áldozatává lett városán vitt keresztül. Kinézésre irtózatos (Schiller glokeját²⁰ jutatta eszembe), de lelkemre, mely az irtózatos képeket már megszokta, semmi befolyással nincs.

Prelaszka Titeltől²¹ fél órányira fekszik. Ékes mocsár által elválasztott város, mester-séges út köti össze több rendbeli hidakkal, melyeknek néhány az előnyomuló magyar csapatok elől felszedetett.

Titel maga a természettől teremtett legerősebb pontok egyike. Keletről a Tisza környezi terjedelmes mocsaraival, délről a Duna, nyugat és északról ennek mocsarai egy-néhány ölnyire emelkedő parttal, melyről 18 és 24 fontosok²² által a Tisza bal oldala és a Tisza–Duna közti vonal fedezhető. Ezenkívül a Tisza bal partja erősen el van sáncolva.

Lakosai rácok, jellemre durvák. Méltatlanságokat és csúfolódásokat itt túrtünk legnagyobb mértékben. Megdobáltak, leköpködtek, szakállunkat tépték! Hisz mi a szabadság Krisztusai vagyunk!

Táborunkat több előkelő szerbek látogatták meg, mintegy kibékülni. Érzék, hogy csalódtak. Ausztriát akarták eszközül használni, s magokat alacsonyították azzá. Politikájuk számítóbb volt a mienknél, s mégis bennbuktak. Ha e két népet a nemzetiség dühe el nem szakítja, Isten tudja, mik lesznek a következtetések. A csajkás kerület²³ ekkor a két legvitézesebb nemzet tanyája, hol erejét teremti s hova a vész óráiba visszavonulhat. Az erők, melyek egyesülve mindent kivihettek volna, most egymást semmisít[tett]ék meg.

Nemzetemet e sorson kívül elődeink ostobasága veri máig is. Hegyeink, s nevezetesebb mocsarainkat majdnem mind idegen népek kezei közt hagyják, pedig hol az erő, mely a csatára teremt magyart Erdély havasai és a Tisza–Duna mocsarai közt megsemmisíthette volna.

Estve tábortüzeinket körül állva danoltunk, s dalaink kelleme számos osztrák tisztén kívül a buta tömeget is meglepte.

8. Titelből az éji esőtől átázva korán reggel elindultunk, s még aznap hazánk szíverén, a Dunán átkeltünk Ószlankamentnél.²⁴ Szlankament a Duna jobb partján, már Szlavóniában fekszik.

Nehezebben szálltam ki a Duna hullámi fölött táncoló csolnokból, mint egykor anyám kebeliről, mert éreztem, hogy ha örökre nem, de hosszú időre léptem át honom e szent határát. Búcsúul még egyszer ittam szőke habjaiból.

¹⁹ Helyesen: Perlasz, ma Perlez, Szerbia.

²⁰ Friedrich Schiller *Das Lied von der Glocke*, azaz *Ének a harangról* című verse, amelyet 1799-ben írt.

²¹ Ma Titel, Szerbia.

²² 18 és 24 fontos ágyúk.

²³ A Csajkás kerület (más néven Sajkásvidék) Bács-Bodrog vármegye területén – a Duna és a Tisza összefolyásánál – Titel központtal 1763-ban létrehozott katonai kerület, amely a Katonai Határőrvidék részét képezte. A terület lakosai (századokba szervezve) a Dunán, a Tiszán és a Dráván tartoztak katonai szolgálót teljesíteni. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/cs-60BB/csjakasok-kerulete-610D/> (A letöltés időpontja: 2019. január 12.)

²⁴ Ma Sztari Szlankamen (Zalánkemén), Szerbia.

9. Állomás Új Szlankament (Sósváros).²⁵ Sokác²⁶ lakosai granicár²⁷ létökre szívesen fogadtak bennünket, mi a sok szenvedések által lehangolt kedélyeinkre kellemes hatással volt. A sokác vallásáért ellensége a rácnak. Ha kormányunk elég bátor s ügyes izgatókat küldeni közbökö, tehát ügyünk barátrívá teheti.

10. Minthogy transzportunk utolja a sötét és szeles éj miatt csak reggel szállhatott át, nyugnapot tartottunk.

Délután a Duna jobb partjáni hegyre tettem kirándulást. Nagyobb, szebb, sajtásze-rűbb tájat, mint minöt az itteni szélmalomról láthatni, keveset mutat a természet. Észak s keletre a Duna–Tisza összefolyása, számtalan nádas mocsarai gyönyörködtetik a szem-lélöt. Délre a Száva, mint ezüstfonal és Belgrád fehér házai látszanak, nyugatra Szlavónia rónasága terjed szabályozott (eperfával körülültetett) útjai és falvaival.

11. Ingia.²⁸ Társunk egyikét fegyver közt kísérik. Lopott, meglehet, hogy tán a leg-vegső szükségéből. De ez mindegy, a világ nem néz okokat, csak a tettet s ő most, mint gaz-ember van bélyegezve, s nekünk is gyalázatot szerzett.

12. Ruma.²⁹ Szerém egyik legnagyobb városa csinos lánykák s jobb szellemű lakos-sággal.

13. Éji zivatar által nyugtalanítottunk.

14. Kukujevtre.³⁰ Határfalu sokác lakossággal. Amennyiben római katolikusok, bará-taink! Szegények még most is a 15^{ik} század elveiben mozognak.

15. Állomás Tovornik.³¹ Délután két zsidóval beszélgettem, ezek mondták, hogy Ausztria tisztjei 25 bottal kényszerítették az Ozoránál elfogott, de nagylelkűleg haza-bocsátott határőröket esküjüket megszegni, s a magyarok ellen ismét fegyvert fogni.³² Ausztria a katonai eskü szentsége mellett szónokol, s maga adott példát a megszegésre. Mi a zsidót illeti, ez – ha az ördögök közt látszik is – barátunk. Hogyisne, mikor az embe-riség ügye mellett küzdünk.

16. Wukovár. Megvallom, hogy szomorú érzéssel mentem ezen városba, félve a műve-letlen rác népek annyiszor tapasztalt gúnyától, de hála, most egyszer csalódtam, mert alig értem a város egyik jelentés nélküli utcájába, midőn egy körülbelöl 50 éves polgár-társnak nehéz sóhaja meggyőzött, hogy barátaim között vagyok.

Táborul a marhavásár választatott. Alig értünk ide, s a városból több magyar érzelmű polgárok jöttek látogatásunkra, sorsunk felöl tudakozódva. Nagy része tisztí karunknak estvéltre meghívatott tölök. Mi jól esik egy rendes vacsora tisztos házikörben, azt csak az tudhatja, aki heteken át moslékhoz hasonló levesen kénytelen tengődni, s kinek pénze nincs.

²⁵ Ma Novi Slankamen (Újszalánkemén), Szerbia.

²⁶ Alapvetően római katolikus vallású horvát népcsoport.

²⁷ Határőr.

²⁸ Ma Indija (Ingyia), Szerbia.

²⁹ Ma Ruma, Szerbia.

³⁰ Ma Kukujevci (Küke), Szerbia.

³¹ Ma Tovarnik (Felsőtárnok), Horvátország.

³² Karl Roth vezérőrnagy körülbelöl 9000 főnyi seregével 1848. szeptember 21-én tört be Magyarországra. Csapataival Josip Jellačić főerőhez kívánt csatlakozni, azonban a horvát bán a szeptember 29-i pákozdi vere-séget követően Bécs felé vette az irányt, így az egyesülés nem jöhetett létre. Roth megkísérelte visszavonni csapatait Szlavóniába, de a Perczel Mór, Görgei Artúr és Csapó Vilmos őrnagy vezette magyar alakulatok bekerítették csapatait. Az október 7-i fegyverletételt követően a foglyok egy részét visszaküldték Szlavóniába, a többieket a Tisza-szabályozásnál alkalmazták. *Hermann* 2001. 137–140. o.

A lakosok nagy része átkozta kormányunkat, mért nem jött fegyveres erővel segédmükre, mi könnyen megtörténhetett volna a szomszéd Eszék várból.³³ Okát nem is gondolhatom, hacsak balul nem voltak értesítve a nép érzelméről, de ha tudták a hangulatot s mégsem tettek, akkor átok rájuk, mert országunk vesztén működtek. Házigazdánk a Duna bal partjáról lőtt magyar golyót és egy kötet³⁴ még Rábovszky³⁵ alatt kiosztott magyar történyt, szomszédja Kossuth, Bem, Dembinski arcképeit tartja emlékül.

17. Nyugnap. Weiszheim Ádám polgártól ebédre hívtam.

A város fekvésre Veszprémhez hasonlít, csakhogy sziklafalak helyett kemény agyag dombok emelkednek fel.

18. Eszék. Vára a Dráva jobb és bal partján fekszik fahíd által összekötve. Építésre az aradihoz hasonlít. A víz jobb partján fekvő nagyobb s erősebb. Beszállásolásunk a német városban történt. Draskovits tábornok³⁶ szemlét tartott felettünk, s transzport vezető századosunk Riedlnek megparancsolta beszállásolásunkat. A várt és várost részletesebben nem nézhettem meg, mert ebéd után 1^{kor} lefeküdtem, s másnap reggelig csak az indulóra ébredtem fel.

19. Valpó.³⁷ Ide átázva és a sár által fárosztva értünk be. Nevezetes épülete ezen egyébiránt csinos mezővárosnak Báró Brandau (kinek becsületére legyen mondva, hogy magyar érzelmű) kastélya, mely egy régi várhoz van forrasztva.

20. Nyugnapot tartottunk. Pénzemből kifogyva órát Jellasichnak³⁸ adtam el 8 f p ért³⁹ Vidéke erdő.

21. Mikolats⁴⁰ (rác) a Drávától negyed órányira, csinos piac s még csinosabb vendéglővel.

22. Moszlovina⁴¹ nyomorú szlávón falu. Lakosai tisztá[ta]lanabbak és butábbak az oláhoknál.

23. Bakits,⁴² két állomásnyira az említett falutól.

³³ Ma Osijek, Horvátország. A vár magyar kézen való megtartása 1848 decemberének második felétől azonban komoly nehézségekbe ütközött. Az ellátási problémák, a védősereg egy részének más harcterekre való elvonása, ebből következő elégtelen ereje, valamint a várban maradt császárhű tisztek hozzáállása nem tette lehetővé az eszéki várórség számára nagyobb szabású hadművelet lebonyolítását. A védősereg végül 1849. február 14-én kényszerült feladni Eszéket. A vár elvesztésével együtt a magyar fennhatóság is megszűnt a környéken. Eszék feladására lásd bővebben *Rabár* 1998. 130–176. o.

³⁴ Köteg. A korszakban lőszerként használt papírtöltéseket hatosával összefogva, kötegenként helyezték ládába.

³⁵ A szerző feltehetően báró Hrabovszky János altábornagyra, péterváradai és szlávónai főhadparancsokra utalt. *Bona* 2015. 124–125. o.

³⁶ Draskovic von Trakostyan, Georg gróf (1805–1889): cs. kir. vezérőrnagy.

³⁷ Ma Valpovo, Horvátország.

³⁸ Jellachich Károly hadnagy. Önkéntes a Tolna megyei önkéntes nemzetőrségnél, majd ugyanitt 1848. november 10-étől hadnagy. Ezt követően hadnagyként szolgált a 41., majd pedig a 135. honvédszászlóaljnál. 1849. augusztus 27-én besorozták a 18. (Konstantin nagyherceg) sorygalegerezdehez. *Bona* 1998a. II. 132–133. o.

³⁹ Forint pengő. A Habsburg Birodalom törvényes fizetőeszköze 1857-ig az ún. osztrák-értékű forint volt. 1 forint 60 krajcárral volt egyenértékű.

⁴⁰ Ma Donji Miholjac (Alsómiholjac), Horvátország.

⁴¹ Ma Podravska Moslavina (Drávamonoszló), Horvátország.

⁴² Ma Bakić (Terbenye), Horvátország.

24. Állomás Verőce,⁴³ Szlavónia harmadrendű városa. Épületei dísztelenek, az egy Pachevits kastélyt kivéve.⁴⁴ Csinosságának sokat árt a körülö[tt]e] lévő büdös sáncárok.

Estve a nagyvendégfogadóba mulattam néhány más transzportbeli tisztársam között Nagy Sándorral.⁴⁵ Fájdalmainkat nemzeti dalaink, s vörösbor enyhítette.

25. Nyugnapunk volt. A város piaca Terg Jelacica Bane nevet viseli. Ebéd után egy izraelita kereskedőnél olvastam hírlapot. Belőle értesültem, hogy Kossuth, Bem, Dembinski kíséretükkel Widdinbe hajóra ülve megmenekültek.⁴⁶ Ugyan nála találkoztam egy oszt-rák határvéd századossal, kinek fia nálunk szolgált, mint főhadnagy.

26. Szlavóniát meghaladtuk. Pittomáts⁴⁷ első falu Horvátországban határőrökkel. Csinosság s rendre a szlavóniai falvakat sokkal felülmúlja. Gazdám minden várakozáson túl szíves volt.

27. Virie.⁴⁸ Házigazdánk zászlótartó volt a Szent Györgyi határőr ezrednél. Katonai műveltséggel bírt s tiszta németséggel beszélt. Kapacitálni akartam, de sehogy sem tudta megfogni, miképp bírt egy olyan ember, mint Kossuth, aki még csak báró sem volt, annyira felemelkedni. Okaimra végre azzal felelt, „hochmuth wird gestraft”⁴⁹. Szép, ha az ember szabadon neveltetik.

28. –

29. Kaproncán át folytattuk utunkat állomásunkba, Ludbregbe.⁵⁰ Kapronca védbástyájául szolgált egykor a szorongatott kereszténység a törökök diadalmas fegyverei ellen, most csak a város féken tartására elégséges. Az egész, mint látszik, földvár, s magas sáncairól 9 fontos⁵¹ tátong a város felé. Lakosainak, ha tévednének, az igazság s törvényesség hangjait fülbe sugdálná. Utunk csinos szőlőhegyek alatt kanyargott Ludbregbe, mely koldus s piszkos lakosain kívül semmi nevezetessége sincs. Herceg Batthyány kastélya katonai kórodául használtatik.

30. Warasd. Horvátország legcsinosabb városa Zággráb után, nagyrészt német lakossággal. Állomásul egy közel lévő nyomorú falu választatott.

⁴³ Ma Virovitica, Horvátország.

⁴⁴ Helyesen: Pejácsevich. A verőcei uradalmat a Pejácsevich család a mitrovicai birtokaiért cserébe, kárptótlásként kapta 1750-ben. Pejácsevich József a verőcei vár helyén 1800 és 1804 között barokk és klasszicista stílusjegyeket viselő kastélyt építtetett. 1841-ben a kastélyt és az uradalmat Wilhelm Shaumburg-Lippe herceg vásárolta meg.

⁴⁵ Nagy Sándor (1824–?): előbb őrmester, majd 1849. július 1-jétől hadnagy a 129. honvédszászlóaljnál. 1859. augusztus 25-én sorozták be a 7. (Prohaska) sorygaleozredhez. 1855-ben még a seregben szolgált. *Bona* 1998a. II. 560. o.

⁴⁶ Kossuth Lajos 1848. augusztus 17-én Orsovánál, Bem augusztus 22-én a Déli-Kárpátokon keresztül, Dembinski pedig augusztus 15-én lépte át a török határt. Kossuth és kísérete ért először Vidinbe augusztus 22-én, ahol több mint 2 hónapig tartózkodtak. *Pásztor* 1974. 145–146. o.

⁴⁷ Ma Pitomača, Horvátország.

⁴⁸ Ma Virje (Prodavíz), Horvátország.

⁴⁹ Az önhittség elnyeri méltó büntetését (ném.).

⁵⁰ Ma Koprivnica és Ludbreg, Horvátország.

⁵¹ 9 fontos ágyú.

31. Nyugnap. Reggel Egerváry⁵² és Kováts⁵³ barátimmal Warasdra mentem, hol az Arany Oroszlányhoz szállottunk be. E vendéglő örökké emlékezetes lesz előttem csinos házi lány és jó ebéd által. Egész napomat e kedves körbe töltöttem barátim és transzport vezető hadnagyon br. Pacobovszkyval.

A városba szédelgő osztrák tisztek egy része minden alkalmat felhasznált valami civakodás megkezdésére, de tudva céljukat, hallgattunk s túrtünk, nehogy bajba keveredjünk a kajánok⁵⁴ által.

Régi erősségéből egy sánccdarab és néhány épület töredék áll.

Néhány igen lelkes magyar emberre is találtunk.

Október

2. Horvátország határát a Dráva épülő hídján Sauvitsnál⁵⁵ áthágtuk. A vidék csinosbulni kezd, különösen szép a Dráva jobb partján fekvő hegylánc fehérlő templomai és házaival.

3. Pettau,⁵⁶ 36 napi utunk célja, kis város a Dráva bal partján rendezett épületekkel.

Lakosainak nagy része szorgalmas, öngondolkodás nélküli. Elkorcsosult vendek.⁵⁷

Mennyire el voltak előljáróiktól vakítva, látható gazdasszonyom nyilatkozatából, aki azon kérdésemre, hogy látott e már rebelleket, mert most azok állanak ám előtte, azt felelte bámulva, hogy az nem lehet, mert a magyar rebellek (a zsvány kifejezést gyengédségből elhagyta) olyanok voltak, mint die in Wald umgehen.⁵⁸

Délután a város látására mentem, de alig értem át a hídfőn, midőn egy négy lovas hintóból magyar hangokat hallok. Odarontok, s egy barátomnak⁵⁹ édesanyja két anyagi lánykájával keresi fiát. Be bódog, kinek ily szép testvére lehet, boldog kit viszont szeret. Fiukat felkeresni kötelességemnek tartottam, kit kevés fáradság után meg is találtam, s anyja karjai közé vezettem. Többé nem látom e kedves családot, de az idősb lánykának, Eperjesy Gabriellának nagy kék szemei örökre szívembe maradnak.

4. Marburg.⁶⁰ Utunk Stíria egyik legterjedelmesebb völgyén kanyargott, tiszta, elszórt faluk közt.

Mondhatom, nem a legkellemesebb érzéssel mentem ezen városba, melynek határaitban honszerető Palatinalis huszárink árulással elfogattak, s közülök 12, nevezetesen

⁵² Egerváry József (1829–1912): a 23. honvédszászlóaljban először hadnagy, később főhadnagy, majd 1849 februárjától százados. 1849. augusztus 26-án besorozták a 7. (Prohaska) sorgyalozezredbe. 1853. február 25-én váltságdíj ellenében leszerelték. Lásd *Bona* 2008. 310–311. o. és *Bona* 2000. 44. o.

⁵³ Sajnos a Kováts vezetéknév alapján bizonyossággal nem állapítható meg az említett honvédtiszt kiléte. Esetleg Kovácsy György (1820–?) százados, akit szintén a 7. (Prohaska) sorgyalozezredbe osztottak be, vagy Kovács Károly (1825–?) hadnagy, aki Egerváry Józsefhez hasonlóan győri születésű és a 23. honvédszászlóaljban szolgált. Őt azonban az 54. gyalozezredbe sorozták be. Lásd *Bona* 2008. 593. o.; *Bona* 1998a. II. 286. o. és *Bona* 2000. 50. o.

⁵⁴ Kárörvendők.

⁵⁵ Ma Zavrč, Szlovénia.

⁵⁶ Ma Ptuj, Szlovénia.

⁵⁷ A szlovén népcsoport korabeli elnevezése.

⁵⁸ Akik az erdőt járják (ném.).

⁵⁹ Feltehetően Eperjesy Sándor (1831–1906): hadnagy, aki a 41. honvédszászlóaljnál szolgált. 1849. augusztus 23-án sorozták be a 8. (Lajos főherceg) gyalozezredhez, és 1850. április 15-én szerelték le. *Bona* 1998a. I. 362–363. o.

⁶⁰ Ma Maribor, Szlovénia.

Szokoli őrmester, agyonlövetett. Mind mondják, a halálnak nyugodtan s férfiasan néztek szemébe. Béke hamvaiknak!!!⁶¹

A város szép épületek, de szűk utcákkal bír. Minthogy elindulási óránk bizonytalan volt, éjen át a pályaudvarba aludhattam, s reggel 3 és 4 közt elindultunk a gőzösön.

Amennyire a félhomályból kivehetém, e vidék regényes, legnevezetesebb részlete e pályának a város fölötti tunel.

5. Reggeli 5^{kor} Ehrenhausen előtt voltunk. A nap elvonva éji fátyolát bíbor színbe festette a Mura sziklákba megtört habjait. Ehrenhausen vidéke egyike a legszebbeknek. Kiérve a keskeny hegyszorosbul széles – tiszta mezei házak s jól művelt földekkel gazdag – rónaság terjed a szem előtt. A habos Mura ezüst hullámitól átmetszve a völgyet környező hegyláncok, agg kastélyok, zárdák s templomoktól fehérlenek. Leibnitzon túl, mely mintegy 3 órányira lehet Ehrenhausentől, a vidék újra tágul, de regényességéből is vesz.

10 óraker a grázi pályaudvarban állottunk. A várost idő rövidség miatt nem láthatam, de mennyire a gyöngye ködből kivehetem csinosnak, különösen a várból nézve festőinek kell lennie.

Gratzból a híres Jungfern sprung sziklacsúcs⁶² alatt, majd regényes hegyszorulatok, majd szelíd völgyeken át futottunk Bruchba,⁶³ hol délutáni 3 óraker a kocsikból ki, s a város kaszárnyájába beszállásoltattunk. A pálya merész kanyarulatai s építményei által Európa első vonalai között foglal helyet.

6. Bruch. Vidos Kálmán⁶⁴ bátyától néhány sort küldtem szüleimnek. Naponta szobánk rendezésével, melybe 16^{an}, köztök Muszer⁶⁵ és Egerváry vannak, foglalatoskodtam.

7. Bruch. Csinos, tiszta, de élet nélküli város. Lakosai egykedvű, nagyobb részt golyvás stájerokbul áll, kik úgy látszik, semmi nemes szenvedélyt, s célt a jól élésnél nem ismernek. Béke emberei maradnak, ha járomba fogod is.

Délután a város fölötti romokat néztem meg, mely, mint látszik a középkor rabló lovagjai ellen szolgált védelmére a városnak.

8. Korán reggel agyonlőtt huszáraink sírhalmát látogattam meg. Néhány árva virág-szál által díszesített sírhalmok a temetőn kívül, egy szomor[ú]füz alatt van oly feliratú keresztel:

⁶¹ A Prága környékén állomásozó 12. (Nádor) huszárezred tagjai kisebb csoportokban már 1848 októbere óta igyekeztek hazaszökni. A megbízhatatlannak tekintett huszárokat 1849. május végén Észak-Itáliába vezényelték, de az út során több csapat is megkísérelte a hazajutást. Június 4-én egy csapat sikeresen megszökött, azonban a június 10-ei és 12-ei kísérletek kudarca fulladtak. A résztvevő huszárokat Bruck an der Murban és Marburgban hadbírótság elé állították. Az altszöket kivégezték – köztük a szövegben említett Szokolay János őrmestert –, a legénység egy részét pedig tizedelésre ítélték, azonban a 12-ei akcióban részt vevő közhuszároknak megkegyelmeztek. Szokolay Jánost a kivégzőhelyen temették el társaival együtt, jeltelen sírokba. A Nádor-huszárok szökésére lásd részletesen *Kedves* 2007. 176–179. o.

⁶² Jungfernsprung bei Gösting elnevezésű dolomit szikla, amelynek legmagasabb pontja 550 méteren helyezkedik el, Gratztól északnyugatra.

⁶³ Ma Bruck an der Mur, Ausztria.

⁶⁴ Feltehetően Vidos József, a Vas megyei nemzetőrség volt főparancsnokának unokaöccséről van szó. *Bona* 2015. 582–583. o., ill. *Smidt* 1967. 593. o.

⁶⁵ Muszer (Musser) Károly (1829–?): hadnagy a tiroli-, vagy az Újházy-féle vadászszázalóalnál. 1849. június 13-án Csornánál megsebesült. A fegyverletételt követően 1849. augusztus 25-én sorozták be a 10. gyalogezredhez. 1851. január 19-én péntézt kiváltja magát. *Bona* 1998a. II. 526. o.

Drei Gemeine und drei Korporals aus dem L. k. k. Palatinal Husaren Regiment.
Gott gebe ihnen die ewige Ruhe.⁶⁶

Leobenben hagyták oda ezredüket, s miután a hegyi szorosokon többszöri attackokkal átvágtak, Bruchnál egy század sorgyalogság, két ágyú és a nemzetőrség segédelmével elfogatott a 40 hős.

9. Bruch. A hegyekbe tettem kirándulást, de utat tévesztve a legmagasabb pontot el nem érhettem, minek következtében kénytelen voltam visszatérni, a sikert máskorra hagyva.

10. Ausztria nagymester a büntetésben, minket moraliter⁶⁷ öl meg. A lélek elborzad, ha látja miképp kénytelen magát 300 ifjú az unalom elől kártya és dorbézolásba ölni.

Győződésem szerint okos kormánynak csak két teendője lehet: vagy megsemmisítése, vagy amennyire lehet, megnyerése az ellenséges elemeknek, de az ifjú fogékony lelkeknek ily nemű megsemmisítése vétek az emberiség es státusz ellen.

11. Zsófia főhercegnő⁶⁸ utazott Leonbenen által Bruchba. Érzeményim, melyek hazám és nemzetem legnagyobb ellenségének látásánál átfutották keblemet, fájdalmasak voltak. Ámde a nép, mely csak bókolni tanult meg, tette szokás szerint ünnepélyeit a fogadásra. Estve 6 fáklya kíséretében a polgár zene tisztelkedett, érzéstelen, mondhatom erőltetett háromszoros „evive”⁶⁹ bevezetéssel.

Gyermekségem óta csodáltam, ezen a vak sors által felemelkedett egyéniségek türelmét, mert bele nem unnak s el nem tiltják ezen gyakori nyomorú közelkedéseket.

12. Bruch. A 9^{én} el nem sült kirándulást a hegyre újra megkísértettem Muszerrel. 6 órai mászkálás után sikerült a legnagyobb magosságot elérnünk. Fáradtságunk a kies kilátás által bőven lön jutalmazva. Körülünk számtalan hegycsúcsok emelkedtek merész sziklafalakkal, míg a láthatárt Tirol és felső Stájer[ország] kopasz havasai zárták be.

A Mur és Mürz völgye fehér utai és házaival kellemes ellentét a vadregényes sziklákhoz. Hazám kék hegyei is láthatók, de melyek nem tudom, hacsak nem a Körmönd⁷⁰ és Szombathely közti határ hegylánc.

13–14. Bruch. Raksányi honvédelmi szövétnékinék olvasásával foglalatostkodtam.

15. Agyonlőtt huszáraink sírhalmát koszorúztam fel.

16. Néhány nap óta azon hír, hogy név szerinti jegyzék küldetett fel hazabocsátásunk végett, kezdte könnyebben hívó barátinkat lelkesíteni, mígnem ma álmaikból a porba estek. Felügyelő hadnagyunk nyilatkozata szerint ugyanis parancsolat jött, mely szerint szétszórva a cseh, lengyel és német ezredekhez közzvitézéskül lennénk beosztva. Én erre – esmérve a német modort – már Aradon el voltam készülve.

17. Napjaink jövődő sorsunkról aggodalmak közt folynak. Barát barátoknak panaszkodik, legnagyobb része levert, mások még most is lépképek után kapkodnak.

⁶⁶ A császári-királyi Nádor huszárezred három közlegénye és három tizedese. Adj, Isten, örök nyugodalmat nekik (ném.). A Bruck an der Murban kivégzett huszárokat a helyi St. Ruprecht temetőben hantolták el, név szerint: Kocsis Pál káplárt, Mille János káplárt, Sipos Gábor káplárt, ill. Kovács Lajos, Kuklits János és Szabó József közhuszárokat. *Kedves* 2007. 178. o.

⁶⁷ Morálisan.

⁶⁸ Ferenc József osztrák császár édesanyja.

⁶⁹ Éljen! (ol.)

⁷⁰ Körmend.

18. Sejtmemem teljesült, a német és cseh ezredekbe vagyunk beosztva. És miután megtörtént hosszú készülétek után a bevezetés, még most is várnak oly szemtelen császári hivatalnokok, kik hamari szabadulással akarnak bennünk ámítgatni. A nyomorultak azt hiszik, hogy megszökünk, ha valódi büntetésünket közlik, pedig korántsem, mert büntet-tünkre minden szerencsétlenségei mellett is büszkék vagyunk, hisz ezt hazánkért szenvedjük s ez rajtunk drága folt.

Délután, míg beosztásunkon működtek, a 3/4 órányi Karpfenberget⁷¹ néztem meg regé-nyes, csak 1818-ban elpusztult váráért.⁷² A vidék, mely a vár éléről nyílik, kies, mint minden stájer vidék változatosságai által. Karpfenberg tiszta, csinos város a belső országot és a trieszti vaspályától által vágva. Ugyanitt egy magyarországi mézeskalácssal találkoztam.

19. Bruch. Min annyira törték fejüket, megtörtént valahára – beosztattunk – én a b. Prohászka 7. számú gyalog karintiai ezredbe. E perctől 8 kínos év tátong reám borzadalmaival, melyeket minden kísértetek dacára férfiasan határoztam eltűrni.

20. Némi habozás után reggel 8 órakor Bruchból elindultunk, s a vadregényes szépségű Mura völgyén Grátzon át, hol reggeli 11^{től} esti 6^{ig} mulattunk, 21^{én} reggeli 6^{kor} Laibachba, Karintia fővárosába értünk.⁷³

Mit a minap idő rövidség miatt kénytelen voltam elmulasztani Grätz láthatását, azt most szerencsés voltam elérni.

Grätz a legcsinosabb város, mit Pesten kívül láttam, két lánchíddal. Épületei csinosak, különösen a nagy piac néhány középkori épületei gyönyörű cirádáikkal, s egy különösen freskójáról nevezetes.

Feltűnő még egy egészen vasbúli épült ház több rendbeli boltok és kávéházzal.

A város északnyugati oldalán egy középkori hegyi vár áll, mely védelemre ugyan gyenge, de az alkotmányos császári polgárság féken tartására elégséges. Kint fenmaradott sáncok és várfalak mutatják, a város erősítve volt.

21. Reggeli hat órakor értünk Laibachba a Bécs–Trieszti vasútvonal jelenlegi legutolsó állomására.

Laibach minden csín nélküli város a Száva által kettéhasítva. A város fölött egy régi–új rongyokba bújtatott vár áll jelképéül a vak engedelmességnek. Nevezetes reánk Batthyány Lajosnak hosszabb idei fogságáru.⁷⁴ Őrzik, mint a rossz lelkek a föld kincseit, minek következtében belsejét meg sem nézhettem, de mint hallottam, több politikai áldozatokat rejt jelenleg is titkos kebelében.

22. Időm legnagyobb részét a város elsőrendű kávéházában töltöttem, hol néhány szabad érzelmű, becsületos polgárokon kívül oskolatársam, Torkos Imre Radetzky huszár tizedesre találtam. A régen látott, sorstól üldözött barát feltalálását véglakomával ünnepeztük éji 2 óráig.

⁷¹ Helyesen: Kapfenberg, Ausztria.

⁷² Oberkapfenberg vára, amelynek egy részét ekkoriban lebontották, hogy köveit felhasználják a helyi színház építéséhez.

⁷³ Ma Ljubljana, Szlovénia. A szerző itt téved, Laibach nem Karintia, hanem Krajna fővárosa volt.

⁷⁴ Besorozott katonaként Szilvásy ekkor még nem tudhatta, hogy gr. Batthyány Lajost hol tartották fogságban. Feltehetően később értesült erről, és vezette fel naplójába utólag az információt.

23. Állomásunk Luits.⁷⁵ Az út, mely Laibachból Luitsba vezet hosszas, de nagyszerű. Az ka'st⁷⁶ hegláncon átvezető császárút számos kanyarulatai, de csekély emelkedése által a legterheltebb kocsiknak is könnyűvé teszi a sziklák fölötti áthágást.

Oberlaibachnál⁷⁷ különösen nevezetes egy szikla alól ömlő oly bőségu forrás, mely alig huszonöt lábnyira többkerekű fűrészmalmot lát el vízzel.

24. Mit a természet nagyszerűt teremtett, azt az ember merész műveivel szépítette, szelídítette. Az Oberlaibachnál kezdődő császárút, miután a Luitsi vidéket átkanyarogta, lassudag emelkedéssel csinos völgyeket vág át, s egy meredek szikla hegyoldalon vezet Planináig.⁷⁸ A völgy, mely magas fenyvekkel gazdag hegyektől környezve nyílik az utas előtt, ritka a természetben. Szokatlan esőzések és a Planinai szikla alul kirohanó forrás tengerárként lepte el a máskor gyönyörű vidéket, melyből most csak árva tölgy sudarak s egy dombon épült falu házai látszanak ki.

Planina a trieszti tengeri áruk élénk átrakodó helye az ismeretes Windischgratz herceg kastélyával.⁷⁹ Innét a vidék, melyet a már említett csapásút nagyobb kanyarulatok, de hasonlólag csekély emelkedésekkel vág át, mintegyre vadul egész Adelsbergig.⁸⁰ E város csekély, de világhírű barlangjáról.⁸¹

Szerencsétlenségemre a várostól egy fél óra távolságra fekvő faluba jutottam szállásba, mindazáltal fáradságom dacára ebéd után rögtön társakról gondoskodtam, hogy e természeti remeket láthassam, mi hosszabb rábeszélések után sikerült is.

Van Adelsbergen egy úgynevezett Barlanghivatal, mi a fülgyelésen kívül méregdrágán hagyá élvezni azt, mit a természet ereje ismeréséül nyújtott az emberiségnek. Mily gyalázatos neme ez az indirekt adónak, rajzolni nem akarom. Én, kinek napi díja 5 xr pengő,⁸² csak Muszer Kari barátom szívességéből – ki helyettem a 18 xr pengő belépti díjat lefizette – láthattam e természeti remeket.

A barlang negyed órányira fekszik a várostól kopár sziklahegyek alatt. Bemenetelkor rendszeren néhány spicli áll, vasrostély zárja a természetbarát elől. Alatta egy patak rohan a barlangba, mely miután két mérföldnyi utat tett a hegyek alatt, Planinánál bújik ismét a világ elé.

Maga a barlang merész üregein kívül számos részletes szépségekkel bír. Különösen nevezetes az előúr Ferenc császár emlékével, s a patak fölött vezető csinosan kivilágított híddal. Továbbá a táncterem bizarr alakjai is gótikus fogházával. Az ugró kút, a zuhatag, a nagy oltár, a bagoly, a csipke, kendő, függöny, szónokszék és a vágópad szalonna hasábjával.

Sok helyett több ujjnyi vastagságú oszlopok átvilágított, mások a legtisztább hangoakat adják.

⁷⁵ Helyesen: Loitsch. Ma Logatec, Szlovénia.

⁷⁶ Karszt.

⁷⁷ Ma Vrhnika, Szlovénia.

⁷⁸ Ma Planina, Szlovénia.

⁷⁹ Helyesen: Windisch-Grätz. Az ekkor Alfred zu Windisch-Grätz herceg tulajdonában lévő Haasberg kastély 1846-ban került a család birtokába, mára azonban csak a romjai maradtak fent, ugyanis 1944. március 28-án partizánok felgyújtották a kastélyt, a család levéltárával együtt.

⁸⁰ Ma Postojna, Szlovénia.

⁸¹ Postojnai cseppkőbarlang.

⁸² Krajcár pengő, lásd a 39. jegyzetet.

Micsoda érzelmeket gerjeszt a keblekben a természeti ritkaság nem tudom, énbenem – mivel legkevésbé bírtam – a vallásosság érzelmit pendítette meg.

25. Hét és fél órányi gyalogolás után Wiebachba⁸³ értünk. Az olasz építkezésmód és természetnek itt vannak első nyomai. Fügét itt láttam téli ápolás nélkül szabadon nőni.

26. Görtz (Gorizia)⁸⁴ a néven nevezett grófság fővárosa, épületei újszerűek, lakosai vegyíték olasz és krainokból.⁸⁵ Szállásunk a várostul negyed órányira eső Sanct Pietro⁸⁶ helységben volt.

27. Nyugnap. Délután egy ismeretlen szép művésznő – egykor a milánói színházban szerepelt – mulattatott bennünk kellemes dús hangjával.

28. Topojano Jurlan⁸⁷ falu balra az udinei úttól. Az út jó, a vidék egyike a legszebbeknek, hasonlít egy nagyszerű, jól rendezett angolkerthez. Topojanoban már szabadabb érzelmű olaszok és csinos lánykákra akadtunk.

29. Udine. Olaszország első nagyobb városa, nevezetes az olasz szabadságharcosok gyáva csatavesztéséről.

A város szűk utcái s piszkos külsejű házai által kellemetlen. Legcélirányosabbak a házak előtti tornácok, melyekre a boltok nyílnak, s melyek eső és meleg ellen védenek. Barna női különösen csinos hajéket viselnek. Kastélya a katonaság összevonása, és védelemre van rendelve.

30. Nyugnap. Az olasz szeretet bennünk, szereti a szabadságot, de érzéseit nyilvánítani bátortalan, halni gyáva. Hogy a transzportbeli tetűktől menekülhessek, magánházban háltam.

31. Állomás Codroipo. Fáradtság miatt időmet a transzportház falai közt töltöttem makaróni főzéssel.

November

1. Codroipótól egy órányi távolságra folyik a Tagliamento, melyben a leghosszabb, az újjobbi hadjáratok által tetemesen megrongált híd vezet által, melyet még láttam. E víz szárazzal keskeny erekben kígyózik, de tartós esőzések s olvadásokkor Dunánk szebbségivel vetekedik.

Mint a parti erősítések mutatják, a Tagliamentónak nevezetes stratégiai pontnak kell lenni. A víz bal partján régi erősítmények s nagy Napóleon haderejének emlékoszlopai Ausztria ellen építve. A jobb partiak Ausztria művei a tüzes olasz oroszán ellen.

Pordenonban tiszta laktanyába szállásoltatánk be. A várost, mely kevés ízléssel van építve, csinos hegyi patak futja körül.

Az olaszok itt is szívesen láttak bennünk, de beszéd – e lelki tolmács – hiányában kölcsönös mimikával üdvözölhattük csak egymást.

2. Conegliano. Az olasz, mint látszik, jelekben nyilatkozik. Ma két ily különböző nyilatkozatnak voltam szemtanúja. Utunk felén Saciléban számos olasz újonckal találkoztunk, kik közül egy, valamivel oldalvást eső, jó reggelt mondva szeméit égre szegezi,

⁸³ Helyesen: Wippach. Ma Vipava, Szlovénia.

⁸⁴ Ma Gorizia, Olaszország.

⁸⁵ Krajnaikból.

⁸⁶ Ma Šempeter pri Gorici, Szlovénia.

⁸⁷ Feltehetően Tapogliano, Olaszország.

s kezeivel szívére mutatott. Értettük, mit érez, mit gondol, s mire vágy. Midőn Coneglianóba értünk, mindjárt a város szélén, egy erkélyen kitűnő szépségű 16 éves lánykát láttam, aki bosszúját, bár nem a legillendőbbben, transzport komendáns hadnagyunkon nyelvkiöltéssel töltötte ki.

Conegliano életem egyik legemlékezetesebb helyei közé fog tartozni, mert benne váltam el Muszer Károly barátomtól, kit sok együtt viselt öröm és szenvedés csatolt hozzám. Fennmaradt néhány óránkat a barátságunk szentelve töltöttük.

3. Reggel Muszer Kari barátomtól – kit a Mazzuchelli ezrednél⁸⁸ hagytam hátra – váltam el. Hazámat meggyilkolták, a barátság szent láncait is szét kell tépniük, hogy a pohár telve legyen. Én kiürítem, hogy a meggyült epe levében fulladjanak meg.

Szomorú érzelmeim közt a Piave folyamához értünk, mely sokban hasonlít a Tagliamentohoz. A víz bal partjani erősítmények Napóleon korából valók, az olasz szabadságharcosoktól foltozva, a jobb partiak Radetzky művei többrendbeli, mintegy 20 ágyúra való reduttokkal.⁸⁹

Innét az út, mint a leégetett házak mutatják, csatatéren vezet keresztül Trevisóba. A várostól mintegy órai távolságra mezei lakok (villák) környezik az utat jó ízléssel s kényelemmel építve, de a pusztuló kertek, s művészi maradványok mutatják, hogy mostani tulajdonosai megunták e kies szolgaföldet.

4. Nyugnap volt, s Treviso szűk, piszkos utcáit vizsgáltam. E várost Nugent altábornagy⁹⁰ lövöldöztette.

Nevezetes főtemploma, hol sok jeles képek közt leginkább a város legújabb lövöldöztetéséből rajzolt két jelenet lepett meg.

5. Transzportunk több részre szaggattatott. Egy része, mint Devits,⁹¹ Tomsits,⁹² Müller⁹³ Mästrén⁹⁴ által Velencébe, más része Paduába ment. Mi, a nagyobb rész a vicenzai úton haladtunk Castelfrancóba. A város közepén régi erősítmény romjai állanak.

6. 22 geográfiai mérföld (miliare geografico) átgyalogolása után délután 3 órakor Vicenzába értünk. Villa Franca és Vicenza közt csatatéren haladtunk.

Az itteni transzportházban találkoztam Baumgarten⁹⁵ pozsonyi tanuló társammal.

⁸⁸ A galíciai kiegészítésű cs. kir. 10. (Mazzuchelli) sorsyalogezred.

⁸⁹ Zárt sánc.

⁹⁰ Laval Nugent (1777–1862): ír származású császári tábornagy. Tartalék hadtestével 1848-ban Radetzky itáliai hadseregét támogatta, majd harcolt a honvédsereg ellen, elsősorban a Dunántúlon.

⁹¹ Devich Ferdinánd (1827–1891): 1848. július 6-án Veszprémben állt be a 6. honvédszászlóaljhoz. 1849. január 17-én nevezték ki hadnaggyá a 39/3. gyalogezrednél, majd a 101. honvédszászlóaljhoz került, ahol 1849 júniusában főhadnaggyá léptették elő. 1849. október 6-án besorozták a 27. (Piret) sorsyalogezredhez. *Bona* 1998a. I. 312. o.

⁹² Tomsits István (1825–1883): 1848 őszén önkéntesként jelentkezett a honvéd tüzérséghez, majd 1849. január 15-étől hadnagy a feldunai hadtest hadműveleti irodáján. 1849. március 19-én nevezték ki főhadnaggyá. A fegyverletételt követően 1849. augusztus 28-án őt is a 27. (Piret) sorsyalogezredhez sorozták be. *Bona* 1999. 352. o.

⁹³ Müller Károly (1828–1883): 1848. október 19-étől hadnagy a honvédsereghez csatlakozott 34. (Vilmos) gyalogezred a 1. zászlóaljánál. A váci ütközetben főhadnaggyá léptették elő, majd pedig (az alakulatából megalkotott) 122. honvédszászlóaljnál százados rendfokozatban tette le a fegyvert. Szintén a 27. (Piret) sorsyalogezredhez sorozták be. *Bona* 2009. 125. o.

⁹⁴ Helyesen: Mestre, Olaszország.

⁹⁵ Baumgartner József (1831–1898): aki saját állítása szerint hadnagyként szolgált a 24. honvédszászlóaljnál. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/b-F8/baumgartner-jozsef-> (A letöltés időpontja: 2019. január 12.)

Estefelé a városban tettem vizsgálatokat. Vicenza olaszhon eddig látott városai közt első, melyről elmondhatom, hogy szép, sőt meglepő! Épületei általában komorak, mint minden emlékei a középkornak, melyben gyenge negédség s férfiúi erő oly kellemesen egybeolvadtak. Különösen szép magas tornya a hozzá ragasztott templommal, mely alul – és az emeleten – boltíves tornáccal van ellátva. Egykor az isten tiszteletére szolgált, de mióta az osztrák hadseregbeli horvát határvédektől kiraboltatott, raktárul használtatik. Alsó tornáca ízletesen rendezett gyümölcsládáktul hemzseg.

7. Nyugnap. Kastélyainak nagy része lakatlan. Lakosai szabadelvűek.

Vicenza az olasz osztrák háborúban árulás s gyávaság áldozatja lett. Jelenleg a város féken tartására az úgynevezett Montbergon, melyet magyar katonáink szuronyai foglaltak el Ausztriának, 3 sáncban több ágyú, s egy 30 fontos bomba üteg állíttatott fel. A csatavonalat képző hegyláncban még látható a légberöpített puskapor toronynak maradványai, melynek sok olasz és svájci szabadságharcosok lettek áldozati.

8. Vicenzából az út egy félívet képző hegylanc völgyiben vonul Verona felé, csinos vízmértékre emelt ültetvények között. Az úttól félóránnyira emelkedik sziklás kopár hegyen⁹⁶ Rómeó és Júlia Montechi és Capuletti⁹⁷ várak, mint örök emlékei a tiszta szerelemnek.

Montebello⁹⁸ falu Napóleon dicsőséges hadjárataiból nevezetes.

Állomás Sant Bonifacio,⁹⁹ dísztelen városka vasútállomással.

9. Szent Bonifációtól balra esik a hídjáról híres Arcole!

Az országúttal majdnem párhuzamosan halad a vaspálya. Jobbról a tiroli havasok dombokká fajult ágai láthatók csinos új kastélyok és régi váromokkal.

Délután 1^{kor} Verona erősített falait léptük át.

E városról keveset írhatok, minthogy folytonosan az Eto jobb partján fekvő Procoli fortban¹⁰⁰ tartattunk fogva. Mennyire ennek sáncairól kivehetem, a város azon kívül, hogy fal és sáncokkal van körülvéve, még több kisebb rendű fortok is vannak elibe építve. Különösen megerősített a város fölött emelkedő hegy, melyen 4 nagyobb várokon kívül több citadellák, erősített tornyok vannak. Érdekes az úgynevezett Arsenal, melynek merész hídján, mint mondják, ellenségei elől menekült.

Jelenleg Radetzky, s így az olaszországi katonai és polgári kormányynak fő fészke.

10. Nyugnap. Fájdalomra nevezetességeit, mint amfiteátrumát és sírkertjét nem láthattam. Egyébiránt, mint futólag kivehetem, a város, bár az Eto által futja, piszkos. Lakosai olaszhon gyermekei közt leglelketlenebbek.

Az itteni transzportházban találkoztam győri születésű Nagy Sándor barátommal, ki többször jól megvendégelt.

11. Állomás Valeggio.¹⁰¹

Peschierát,¹⁰² s ennélfogva a Garda tavát jelenleg nem láthattam, minthogy utunkat a leégett állomások miatt más vonalon kellene bevégezni.

⁹⁶ Utólagos betoldás a sor fölött: Shakespeare által halhatatlanított.

⁹⁷ Értsd: Montague és Capulet.

⁹⁸ Ma Montebello Vicentino, Olaszország.

⁹⁹ Helyesen: San Bonifacio, Olaszország.

¹⁰⁰ Erődített, erődítés.

¹⁰¹ Ma Valeggio Sul Mincio, Olaszország.

¹⁰² Ma Peschiera del Garda, Olaszország.

12. Castiglione.¹⁰³ Szállásnak egy régi korada (előrébb kolostor) szolgált. Ezen város és Valeggio közt nevezetesebb manőverek estek, de áruulás és hanyagság miatt rendszeren az olaszok veszítették el.

13. Délután 2 óraker a Haynautól meglövöldözött Bresciába értünk. Megrongált épületeit lakosai szorgalma már annyira helyre állította, hogy csak kormos falain látható az egykori veszély. A férfúú arc sebhelyekkel szép, városok úgy érdekesek, ha szabadság csorbáú viselik magukon.

Brescia általában szép. Művészi ékesítményekkel gazdag épületei magasak, utcái tisztábbak, rendezettebbek, mint olaszhon eddig látott városai.

14. Nyugnap. Délig kenyér és pénz faszolással¹⁰⁴ tartottak fogva a transzporház pizkos falai közt.

Délután híres temetőjét néztem meg. E szent helyhez a milanói útról gyönyörű cédrus allé vezet, mi karcsú termete által már maga képes bámulatra ragadni a vándort. Tornáca, kápolnáú művészi szépség s rendezettséggel épült. Különösen 3 carrarai márványból faragott basrelief¹⁰⁵ és a főkápolna oltarán álló Gábrúel angyal, mint repülve a feltámadásra fú. A sírkertben álló két oroszlánok remek faragásúak.

Főtemploma architektúrai merészség által érdekes, de a szépművészet annyira hiányzik belőle, miképp bátran állíthatom, hogy Olaszhon templomai közt ez legkopárabb. Piacát az ószerű Communálé díszesíti.

25. Lodi. E nap egyike volt életem legszomorúbb, leglehangoltabb napjai közül. Unalom, a múlt napok emlékei, a homályos idő érzékeimet annyira lehangolták, hogy egész valómon a legmélyebb levetség egy nemivel a sóvárgó honvágnak lett uralkodóvá. Halni vágytam, de nem itt, hanem egy más, most tőlem messze eső földön, kedves hazában. Magyarországon. Múóta öt elhagytam, keblemben egy semmi látvány által be nem tölthető úr van, mely minden fájdalmi mellett is kedves, mondhatom isteni.

Délután szüleimnek írtam levelet, röviden minden fájdalmas érzélem érintése nélkül.

26. Ma reggel jelentem meg századosom előtt raporton,¹⁰⁶ német bakaruhába öltözvén. Előállításom után fegyverrel gyakoroltak, s egy Kalbschedel nevű stájer újonc szomszédságával tiszteltek meg. Úgy múlt el iszonyú magyarázatokkal kísérvé a dél és délutáni gyakorlat.

Idegenek s szenvedés közt a honfiak s barátok társasága megbecsülhetetlen. A nap negyedik órája mindig ily mennyországot nyújt számomra, midőn parancsolat után szeretett barátimmal néhány óráig együtt lehetünk. Gyúltanyánk a város egyik mellék kávéháza Marcerosonál.

27. Délelőtt fegyverrel gyakoroltak, hogy nehezen esett, nem tagadhatom, de mi tőlem telhető volt, megtettem, nehogy a tanító altiszt gorombaságainak tegyem ki magamat.

Este ismét gyúltanyánkon jöttünk össze. Barátság, s ha nem csalódom, nemsokára a szerelem boldogsága fűszerezik szabad óráimat.

¹⁰³ Ma Castiglione delle Stiviere, Olaszország.

¹⁰⁴ Vételzéssel, azaz a heti zsold és az általában 2 napra kiosztott kenyéradag felvétele.

¹⁰⁵ Földombormű.

¹⁰⁶ Kihallgatáson

28. A rajzolás, mi gyermekkoromban untató volt, mert szilaj kedvcsapongásaim, s játékaimban akadályozott, most fő élményem. Fájdalom, hogy későn ébredett bennem a nemes művészet gyakorlására a vágy, de mi még a scitatio¹⁰⁷ mezején elérhető, szünetleni ipar által akarom elérni. A rajzművészet többi ágai szebbek, nemesebbek, de az élet ezen nemében, melyre egykor önként, most kényszerre léptem, egyedül hasznos. Déli szabad óráimban Muszer Kari barátomnak írtam levelet Bellonába.

29. Gyakorlat helyett a század irodájában töltöttem időmet. Mindegy ez rám nézve, habár arany övvel ajándékoznátok is meg, szívem s érzeményem örökre hidegek maradnának hozzátok, s ügyetekhez. Szívemet hazám s a szabadságszeretet bírják, melyet ti gyalázatosan megfojtottatok.

30. Földim egykor szardíniai huszár tizedes, most korcsmatulajdonos¹⁰⁸ által hívatam meg vacsorára. Honi szokás szerént, jó ízletű gulyáshússal kezdte meg estebédünket, mely víg, honunkról beszélgetések közt folyt el, míg a takarodó otromba hangjai hazamenésre nem intettek. 25 évек folytak el, mióta a testvér olaszont lakja s több évек óta családjá által gazdagon, s boldogon, de szíve, mint maga vallja, újabb s erősebben vonatik hona felé.

December

1. Santissimo nevet viselő kaszárnyánkából a Castalba¹⁰⁹ hordozkodtunk által. Tanítóimtól többször hallottam, hogy a munka nem szégyen, de ha Lodi népes utcáin kelene nekik szalmazsákokat hordani, alighanem eltérnének ezen általános kitételről.

2. Minden szenvedéseim mellett is gyengébb érzelmeim, finomabb nevelésem által vagyok boldog. Este, míg társaim ostoba meséikkel mulatják magukat, addig én lelkem s szívem mélyéből meríték képeket, s pokrócaim terhe alatt izzadva Marceroso csinos leányának tüzes szemei s junói alakjáról képzelgek.

4. Gyűlhelyünkön voltam, ahol újonnan érkezett, ezredünkhöz beosztott honfitársaimmal talál[koz]tam. Sorsuk általában a mienkhez hasonlít, ők is letek a fájdalom tengereben gyöngyöket.

5. Ezredesi parancs következtében századosom magyar bankjegyet, mely egy kettészakasztott 30 xr p¹¹⁰ állott, vette be. Nehezen váltam meg magyar pénzünk ezen egyetlen emléktől, de nehogy magamnak kellemetlenséget okozzak, átadtam, had csináltosan az ezredparancsnokság magának ingyen quodlibetet.¹¹¹ Este a Marcerosónál Küry barátunk¹¹² olvasta Kossuth Lajos búcsúját hazánktól.¹¹³

18. Nem akarom szépiteni magam mentegetésekkel, december 6^{diktól} 18^g naplóm megszakadásának egyedül könnyelműségem oka. E napokat jobbára olasz nyelvtan és Dumas

¹⁰⁷ Érdeklődés (lat.).

¹⁰⁸ A név nélkül említett tizedes az 1831–1848 között a szárd-piemonti király nevét viselő, évtizedeken át Itáliában állomásozó 5. huszárezred katonája volt.

¹⁰⁹ Feltehetően Castello Visconteo.

¹¹⁰ 30 krajcár értékű kincstári utalvány.

¹¹¹ Ahogy tetszik (lat.).

¹¹² Feltehetően Küry Lajos (1829–1907): 1849. január 25-én léptettek elő századosossá a 65. honvédszászlóaljnál. 1849. augusztus 30-án sorozták be a 7. (Prohaska) soryalozezredhez. *Bona* 2008. 622–623. o.

¹¹³ Feltehetően azon másolatban terjedő kéziratról van szó, amely Kossuth „orszói búcsúszózatáé” vált ismertté, de a szöveg nem magától Kossuthtól származik.

Monte Christójának olvasásával töltöttem. A munka minőségéről nem szólok, legyen mindenki meggyőződése szerint. Engem mély érzelmei boldogítottak.

Tizenkettődikén, egy év után első levelet kaptam szüleimtől 80 fr pengővel. Levelekre 13^{dikán} feleltem. E naptól máig a dorbézolásé voltam. Legközelebbi fellebbvalómat, szakasz tizedesemet kelle le boroznom és pecseneznem. Most én uralkodom rajta.

Búcsú a hazától

Kitárom reszkető karom
Ölelni földedet
Reá záporként hullatom
Fiúi könnyemet
Szülöttidben csalatkoztám
The hű, s igaz valál hozzám.

Fogadd fiúi eskümet
Midőn kibujdosom
Hogy szende nyájas képedet
Szívemben hordozom
s a míg koporsóm eltakar
Külhonban is leszek magyar.

S hogy álmom édesebb legyen
hazám határin túl
maroknyi port viszek velem
Síromba vánkosul
S így bármely távol ég alatt
Tőled nyerem nyugalmamat.

Kunoss Endre¹¹⁴

21. Lodi. Délelőtt papír darabkákra írt jegyzeteimet írtam rendes naplómbe, többi fennmaradott időmet utazási készülétek, bornyúm pakolásával töltöttem. Este barátimat látogattam meg a huszár és Marcerosónál, s miután ők elhagytak, az utóbbi leányával, Mathildel enyelegtem.

22. Lodi. Ígéretemet beváltandó, reggeli 7 óraker Egerváry Jóskámmal utolszor látogattam meg Marceroso s leányát. A kávézás után forró kézszerítással búcsút vettem a kedves háztól, melynek falai közt annyi boldog órákat éltem szenvedéseim tengerei közt. Mire hazaértem¹¹⁵

¹¹⁴ Kunoss Endre (1811–1844): ügyvéd, költő. Életére lásd: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/k-8D2C5/kunoss-endre-93C9F/> (A letöltés időpontja: 2018. november 25.)

¹¹⁵ A füzetből fél oldal kitépve.

23. Sonciono¹¹⁶ 10 millányi mars¹¹⁷ után majdnem elfulladtam a bornyú terhe alatt. Vállaim dagadnak, tudóm, mely gyermekkori kicsapongásaimban megromlott, egyre gyengül. Isten tudja, át lépem-e a kedves Olaszhon határát. Ha halmom kell, örömebb halok e testvéremzet forró földin, mint Krain hideg kebelén.

24. Nyugnap. Szállásom egy csinosan festett földszinti szobából áll. Agyam egy kötet kórós széna. Aludni a hideg miatt nem tudtam. Délelöttem legnagyobb részét őrmesterremnél, élelmezési napló készítésével töltöttem.

25. Logratto. Őrmestereimnél voltam szálláson, mert szükségük volt reám. Legényeink egyike, bizonyos Mandl félelemből, mivelhogy bornyúját elvesztette s reggel későn jött, tompa bicskájával köpönyeg és frakkon által balkeze egyik erit átvágta. Este polentát¹¹⁸ parancsoltunk, melléje barátságos házigazdánk szalámit és füstölt oldalast adott.

26. Brescia falai alatt egy több, [mint] másfél órai távolságra fekvő faluba mentünk. Estefelé Völkel őrmesteremmel a városba mentem, részint hogy a Haynau ezredhez beosztott barátimmal, részint, hogy a színházat láthassam (mert még eddig nem lehetett alkalmam). Barátimat nem találhattam meg. A színház 7^{kor} kezdődött. Ószerű s kopott kinézésű, de belső nagysága s szépsége által tökéletesen kielégítő épület. Moór Károly operát adtak teljes zenével.¹¹⁹ Az énekesek várakozásomnak nem feleltek meg, de annál inkább meglepett a darab közé szőtt fantasztikus balett.

27. Nyugnap. Ebéd után Egerváry és Küryvel újólag barátaim felkeresésére indultam, s ez alkalommal, sikerrel. Itt találtam még Balogh Gusztit¹²⁰ és Károlyt¹²¹, Horváth Palit,¹²² Havasyt¹²³ és Vetésit.¹²⁴ Örömről az új találkozásokról kitörő volt, de mintha a sors megátalkodott volna ellenem, ezen legedesebb mostani életemben oly ritka percekit is a gyors elválás ürömmel keseríti. Búcsúmkor megígértem, hogy Klagenfurtból írni fogok nekik. Bánásmódban a mienkhez hasonlóan részesülnek. Pálinkás,¹²⁵ ki velem Dévánál hosszabb időig előrszolgált, s kivel szoros barátságban voltam, időm rövidege s a Marenengo kórház távolléte miatt nem kerestem fel. Brescia gazdag (rebellis vár), de Haynautól épületek és vagyonban tetemesen megrongált város. Utolsó lázadások észtelen számítás nél-

¹¹⁶ Helyesen: Soncino, Olaszország.

¹¹⁷ 10 mérföldnyi menetelés. Az akkoriban alkalmazott földrajzi mérföld 7403,2 méterrel egyezett meg. Ezt azt jelenti, hogy egy nap alatt több mint 74 km-t meneteltek.

¹¹⁸ Kukoricalisztból készült kásás étel.

¹¹⁹ Friedrich Schiller *Haramiák* című drámájának Giuseppe Verdi által irt operaváltozata.

¹²⁰ Balogh Gusztáv (1822–?): a fegyverletételkor a 18. (Attila) huszárezred alszázadosa, 1849. október 19-én besorozták az 57. (Haynau) sorgyalogezredhez. *Bona* 2008. 129. o.

¹²¹ Balogh Károly (1825–1895): százados volt az 1. honvédszászlóaljnál. Aradon besorozták az 57. (Haynau) sorgyalogezredhez. *Bona* 2008. 132. o.

¹²² Horváth Pál (1823–1886): százados volt az 1. honvédszászlóaljban. 1849. szeptember 23-án besorozták az 57. (Haynau) sorgyalogezredhez. *Bona* 2008. 468. o.

¹²³ Feltehetően Havas Ferenc (1822–1852): Pesten állt be a honvéd tüzérséghez. 1848. október 19-étől hadnagy és tüzérségi segédtsízt (később főhadnagy) volt a feldunai hadtestnél. Buda ostrománál a 8. hatfontos lovasüteg parancsnoka. 1849. június 28-án áthelyezték ütegeével a VII. (feldunai) hadtesthez, ahol századosként léptették elő július 12-én. A fegyverletételt követően szintén az 57. (Haynau) sorgyalogezredhez sorozták be. *Bona* 2008. 435. o.

¹²⁴ Vetésy Mihály (1818–1874): 1848 szeptemberétől hadnagy a debreceni önkéntes nemzetőrcsapatban, majd 1849. január 17-től főhadnagy a 68. honvédszászlóaljnál, április 24-től százados az újonnan alakult 89. honvédszászlóaljnál. Besorozásakor szintén az 57. (Haynau) sorgyalogezredhez került. *Bona* 2009. 525. o.

¹²⁵ Pálinkás Imre (1828–1853): 1848 júniusától önkéntesként harcolt a 4. honvédszászlóaljnál. Alakulatánál Erdélyben október 3-tól hadnagy, majd 1849. február 23-tól főhadnagy. *Bona* 1998b. 626. o.

küli volt. Szeleskedésit pénz és emberáldozatokban gazdagon fizette meg. Fegyvergyára Európa híré.

28. Castiglione. Vidéke Napóleon hadjárásaiból híres. Divíziónk¹²⁶ egy elhagyott templomba volt beszállásolva. A nap fennmaradt néhány óráit és éjjelét őrmesteremnél ételmezési jegyzék készítésével töltöttem.

29. Valeggio. Utunk Volta és Gortó, az olasz szabadságháború két nevezetes pontjai közt kanyargott. Voltánál a Goctónál kapott csapást fizette vissza Radetzky serege. 1^{kor} fáradtan a Lago di Gardoból eredő sebes Mincio Lombardia és Venetia határát hágtuk át. Ezen folyó keskeny, minden szépség nélküli völgyben kanyarog el Mantua falai alá. Magas, az átkelés akadályozó partjai által több nevezetes csatáknak szolgált alapul. A két partot egy régi, de még ép középkori vármű köti össze hármastornyával.

30. Valeggio. Nyugnap. Háromnegyed órai távolságra egy alig 7 házból álló olasz faluba szállásoltattunk. Időmet írás és politikai vitákkal töltöttem korlátozott gondolkodású őrmesteremmel.

31. A Somma Campanói magosságok alatt Villafrancón¹²⁷ által haladtunk Verona felé. Az út és vidéke gazdag emlékekben a múlt olasz háborúból. Santa Lucia temetőjénél, mely néhány száz lépéssel fekszik előbb Verona külső erősségeivel, szerezte a 10^{dik} osztrák vadászszázalaj magának a vitéz nevet. Zászlóaljmag ugyanazon Fortba szállásoltatott, melyben először zárva voltam.

Menasche¹²⁸ után Egerváryval a város múltkor nem látott nevezetességeinek szemlélésére mentem. Első volt az amfiteátrum. Nagyszerűsége által jelenlegi közmulató helyeinket sokkal felülmúlja. Ovális alakú, 44 sor, két–két láb magasságú lépcsőzete állványul szolgált nézőinek. Belseje 15000 embert könnyen magába fogad. Ezen – a már romlásnak indult – épület a mellette épült új őrházzal legelső díszei Verona nagy piacának. Regényes zöldség piacát este láthattam csak. Verona erődítés művészet és ókor emlékekben gazdag.

Január 1850.

1. Mestre gőzössel reggeli 8 órakor indultunk meg, Veronából. Legénységünk általában ablak nélküli kocsikba ültetett, de én őrmesterem szívességéből Ilrendű vagonba mentem, így védve voltam a tiroli bércekről jövő csipős szél ellen. Fél 11^{kor} Vicenza, ½ egykor Padua mellett voltunk. Gőzösünk túlságosan lévén megterhelve a Tincio emelkedésnél fennakadtunk, úgyhogy csak egész zászlóaljunk segítségével érthettünk a legmagasabb pontra. 4 és 1/2^{kor} állomásunkon voltunk. Itt hadnagyom közbenjárásával kérttem századosomat a Velencébe mehetésre, de tőle kerekas megtagadást nyertem válaszul. Leverve vágyam nem sikerültén mentem őrmesteremmel egy osteriába,¹²⁹ új terveket kohlolni.

2. Megállapított tervünk szerint reggel tizedesemmel a poggyászos szekerekhez kommandírozattam¹³⁰ magamat, hogy hátra maradhassak. Őrmesterem hálapénz fizetés ürügy alatt hagyta el a zászlóaljat. Hosszas ingadozás után végre elszánta magát a bemenésre,

¹²⁶ Osztály, vagyis a sorgyalogság 2 századból álló alegysége.

¹²⁷ Ma Villafranca di Verona, Olaszország.

¹²⁸ Napi egyszeri főtt ételt tartalmazó főétkezés.

¹²⁹ Kocsma.

¹³⁰ Parancsoltattam.

miután poggyász s fegyvereinket egy poggyászörnek átadtuk, sebes lépésben haladtunk a vasútvonalon Malgera felé. A vár alatt egy gondola (gondoliers) feketére festett keskeny ladikba ültünk, s a vaspálya híd és a légberöpített Sant Julian Fort között evezünk Velencébe. E város tekintete nagyszerű és sajtáságos, hasonlítható valami bűv[ös] toronyhoz, mely számtalan kastélyaival és 44 tornyával a tengerből bújt volna fel.

A fő csatornán újra gondolába ültem s a fő utcán végigvezve a Sant Marck téren kötöttünk ki. E térnél sajtáságosabb, meglepőbbet nem láttam. Az egészen valami költőin nagyszerű ömlik el. Moór modorban épült doge palotája, három hosszú mozaik művel gazdag temploma a világ első nevezetességei közé tartoznak. Piaca a tenger melletti oldalon áll, a Márk oroszlán és tornya, temploma elő részén a Napóleon által elrablott híres bronz lovak. E tér előtt nyílik a Molo, számtalan hajói és gondoláival félhold alakban. Oldalait egyes templomok, lagúnákra épített házak képezik. Délután egykor – miután terét még egyszer átfutottam – indultam meg visszafelé s a márványból épült Ponte Rialton átkelve, dísztelen szűk utcákon át végre a főcsatornához értem. Utcái, melyek a gyilkolásra vannak teremtve, hidakkal vannak egymással összekötve.

Velence ereje, gazdagsága megbukott akkor, midőn Ausztria kormánya a világkereskedést Triesztbe kezdte csalogatni. Velencére csak a független olaszhoz hozhat ismét derút, Ausztria féltékeny kormánya sohasem.

Délután 2^{kor} ismét gondolára ültem s a San Secondo fort mellett, melyről 18 részt 36 24, 18 és 12 fontos ágyú tátong a lagúnákra. A lehető legsebesebben eveztem Mästrébe, útitársam ez alkalommal örmesteremen kívül az olasz szabad csapatoknál szolgált tüzérkapitány volt, aki rokonszenvét beszéd helyett kézszerítgatás által nyilvánította.

Mestréből omnibuszon¹³¹ mentem Trevisoba.

3. Treviso. Nyugnap. Este a deutschmeister ezredhez¹³² beosztott szerencsétlen sorstársaim[mal], köztük Vidos Kálmánnal találkoztam.

4. Conegliano. A flegmatikus Muszer Karimat találtam ismét fel, akit még a viszontlátásra ünnepelt estély sem volt képes kiemelni modorjából.

5. Pordenonétól félóránnyira egy hitvány olasz faluban szakaszommal együtt tehénistállóba szállásoltattam.

6. Nyugnap. Időmet a falu svájci kocsmárosánál töltöttem, kinél több, a falutól óranegyednyi távolságra fekvő pamut gyárban dolgozó honf. esmertettek meg szabad hazájuk jeles katonai szerkezetével.

7. Codroipo. Tédig érő hó s iszonyú fergeteg közt esti hat órakor értem örmesteremmel állomásra, hol pénztár örül voltam rendelve. Éjemet átnedvesedve, tehénistállóba töltöttem.

8. Reggeli 7^{kor} a poggyász és pénztár szekerekkel Udinébe mentem előre, eha¹³³ Castelba szállásoltattam, hol először álltam őrt, mint osztrák katona.

9. Nyugnap. A nedves idő és áthülés következtében gyomorgörcsbe betegeskedtem. Udínét, hova csokoládézni mentem be, csak futólag nézhettem meg. Piaca az újszerű ortanya és Communál épület által szép.

¹³¹ Ló vontatta közforgalmú közlekedési eszköz.

¹³² A cs. kir. 4. (Deutschmeister) soryalozezred.

¹³³ Ahol.

10. Gemona. A némethonba vivő passzus torkán kopár sziklák alatt fekszik. Tőle félóránnyira esik Osoppo, az olasz felkelők egyik utolsó, de gyáván feladott menhelye Hisz nagyobb részint szökevény papok őrizték.

11. Clausen¹³⁴ (Rocolana) szennyes falu az említett szoros legszűkebb üregében.

Az út miután a tiroli havasokról rohanó Tagliamentót elhagyja, a Ferlach patak fölött kanyarog mindegyre meredekebb és szűkebb szikla hegyek aljában. Szebb, vadregényesebb zuhatagokkal gazdagabb vidéke Európának ennél kevés lehet.

12. Nyugnap. Örmesteremnél Naplóm rendezésével foglalkoztam.

13. Pontafel¹³⁵ négy óránnyira az említett állomástól magas, de már fával benőtt hegyek közt Karintia határfaluja Olasz Pontaffeltól a Ferlach patak választja. Pontafelt zászlóaljamban néhány századjai vették be az utolsó felkeléskor. Mert papok, szájhősök s éhenhaló naplopók védtek. Házigazdám egy becsületes német volt, kinek 3 fia szolgál ezredünknel, s ki meleg szoba (olaszthonban télen át fel nem lelhető) és jó ízű ételekkel látott el.

14. Saifnitz wend falu félóránnyi távolságra Tarvistól.¹³⁶

Utunk szép, most hóval erősen befödött völgy és hegyoldalokon kanyargott. Malburgeth¹³⁷ faluba hol néhány óráig pihentünk a fölötte épült erősség mely az olasz háború következtében újra építettet nevezetes Napóleon dicsőségteljes hadjárásaiban... százados védte, míg nem árulás következtében embereivel együtt vitéz halált halt. Tőle negyedóránnyira a szűk völgy közepén emelkedő dombon még egy erősség épül, melyből azonban még csak az előkészületek láthatók. A körüllevő magas sziklás hegylánc zergekkel bővelkedik.

Saifnitznál az iskolás gyermekek állítottak ki mezítlén fővel félig összefagyva vitéz? zászlóaljunk bámulására.

15. Nyugnap. Időmet az uradalmi vadásznál töltöttem a zerge vadászatróli beszélgetésekkel.

16. Tarvis s Arnoldsteinon át rossz út s hófergetben Neuhausba mentünk. A vidék minőségéről a mindent elborító sűrű köd miatt nem szólhatok. Arnoldsteinnél 3 főből álló küldöttség s zenekar várt bennünk, mire századosom is felkötötte copfját, s bár fáradt és fagyosak voltunk, vége s hossza nem lett az igazodás s tisztelgéseknek.

17. Fenyvekkel gazdagon benőtt hegyek aljában ballagtam Villachba, melynek díszruhába bújt nemzetőrsége a beliepte volkshimnével¹³⁸ várt bennünk.

18. Nyugnap. Szállásomról ebédre máshova kellett volna a városi bölcs tanács rendelete következtében mennem, de minthogy a tányér nyalogatásnak nem vagyok barátja, örmesteremmel az arany bárányba mentem. Itt olvastam a „Wanderer” hírlapból, hogy a keleti kérdés be van fejezve, minek következtében az iszlámhoz áttért magyar és lengyel menekvők Aleppo[ba] és az át nem tértek Koniekbe, kis-ázsiai városba tétettek őrizet alá, nehogy lelkük tüze által az pihenő Ausztria alá füstöljenek.

19. Velden. A Charinthiai tó felső szélén csinos vidékben fekszik. Egy, az Ernő ezredhez¹³⁹ beosztott kapuvári fiúval beszéltem.

¹³⁴ Ma Chiusa, Olaszország.

¹³⁵ Ma Pontebba, Olaszország

¹³⁶ Ma Camporosso és Tarvisio, Olaszország.

¹³⁷ Ma Malborghetto-Valbruna, Olaszország.

¹³⁸ Népszerű himnuszával (ném.), értsd: az Osztrák Császárság himnuszával.

¹³⁹ A cs. kir. 48. Ernő főherceg nevét viselő – magyarországi kiegészítésű – sorgyalogezred.

20. Jan[uar]. 12^{kor} roppant néptömeg közt – kik ösmerőseik fogadására rohantak – értünk Klagenfurtba, az itteni tábornoktul fogadva. A nép közül az, ki szeretetjít vissza-nyerte örült, mások, kik a betegségek áldozatai lettek, sirtak. Én közömbösen jöttem be, nem voltak ismerősim, nem barátaim, nem érdekelttem senkit, de engem sem senki.

21–22. Klagenfurt. Házigazdám a „Guthmuthig”¹⁴⁰ német modorbul való. Az ügynek – melyért küzdöttem – talán ellensége, de nekem ifjúságom s műveltségem barátommá tette. Neje egy valódilag művelt házi nő gyermekileg ápolt házánál. Este színházban voltam.

23. Szüleimnek írtam levelet pénzért, felvilágosításokkal jövendő pályámra? gazdaszatról. Házi asszonyom emléklapját köszönettel kézbesítettem.

Február

1. Fő élményem néhány nap óta Napóleon életírásának olvasása. Tettei nagysága s dicsősége új kitarásra ébresztik meghajtott lelkemet. Isten, adj hazámnak Napóleon helyett Washington.

2. Midőn honvéd koromban a rendetlenséget meguntam, sokszor kívántam az oszt-
rák hadseregbeni rendet katonai életünkbe behozni, de most, miután megismerkedtem vele, fel kell kiáltanom Isten ments meg tőle! A szolgálatot, kivéve tisztjeik öregebb részét, hanyagabban veszik honvédeinknél. Tisztaság a katonai élet e fő ingere kevésbé otthonos, mint az oláh kunyhókban. Csak külső mázzal bírnak. Az itteni garnizon kaszárnya ágy-
neműi utálatig telve vannak főreggel.

3. Estéimet a Fekete Sas vendéglő demokratáival töltöm.

4. Egykori házigazdám nál tettem látogatást, kinek családja – mert szíveket valóságos polgári erény lakja – szeretve fogad. Egerváry barátomnak unalmai elűzésére két darab könyvet adtak.

5. Este a görög és angol hon közt keletkezett zavarok okát olvastam részletes adatokkal.

6. Márc. Jóskámnál töltöttem délutánom szabad óráit. Mióta meg van mentve boldog vagyok, időmet vele enyelgem el nevetve. Mintha szerelmes volnék, oly buzgón csüngök vonásain, s vajon nem vagyok-e az? Hisz ő egyedüli barátom. S mi a szerelem más, mint két szív rokon érzelmén alapult részvét ragaszkodás.

7. Lelkemet merész gondolatok futják át. Meg szeretném menteni az emberiséget gya-
lázatos igájától. Mozgásokat veszek észre, titkos, de borzasztókat, minőt a tengeren lát-
hatna, mielőtt megdühödne. A szabadság vihara Európa s kormány hajóit fogja eltemetni, az összecsapás irtózatossá fog lenni.

8. Míg sorstársaim a tekeasztal körül töltik szünidejüket, addig én a kórodában Jóskámnál. Emlékezetünk a múlt, reményeink a jövőben halásznak. Beszélgetéseink tár-
gya tanulókorunk boldog órái, midőn szenvedélyek helyett legfőljebb vágyak töltötték kebleinket, s az emberi viszályokból nem ismertünk mást szüleink s tanítóinknak kicsa-
pongásainkra tett dorgálásánál.

9. Márc. Mától fogva Zsebnaplót viszek. Cél nélküli kiadásaim szüleim tetemes segé-
lye mellett az utolsó időkbe zavarba hoztak, azért elhatároztam pénzügyeim rendes keze-

¹⁴⁰ Jóindulatú (ném.).

lését. Adósságaim lefizetése után fennmaradt pénzemhez leendő, de biztos jövedelmeimet számítva lesz ha 83^{mal} osztom, naponként 32 x pengő költeni való.

+Naplóm tisztázásánál fordítás közben február 5^{dikétől} március 5^{dikére} ugrottam. Pótléku az elmaradtak itt következnek.

6. Febr[uár]. Napjaim érdektelenül szünetleni irkálás közt folynak, mely, mint minden gépies foglalkozás, irtózatosan terhel.

19. Febr[uár]. Egerváry barátomat typhus¹⁴¹ előjeleivel kórházba kísértem.

20. Minden gondolatim Jóskám körül forognak. A nap negyedik órája midőn láthatására mehetek, elérhetetlennek látszik. Rosszabbul van, mint tegnap, szegény folytonosan mosolyog, talán a boldogabb élet előképeit látja.

21. Lorentzy, volt Vilmos huszár kapitány¹⁴² Józsi mellett délutáni 2 és három közt meghalt. Józsi Istennek hála rosszabbul volt, mintsem hogy sorstársunk nehéz haláltusáját észre vette volna... Ő kérdéseimre zavartan felel. Társalgás közben derűtséget mutatok, nehogy aggodalmaim leverjék, de képzelem, hogy mosolyom a zivatar közt kibukkanó naphoz hasonlít. Nincs felderítő ereje!

22. Betegem számára vittem fehér ruhát, de az ő s Richter hadnagy által kitartólasomra felkértem nem eresztettem be. Jót akart tenni, hogy a ragálytól megmentsem, s mégis végzetlenül megbántott. Barátom talán haldoklik, s hanyatló pillanataival keres, hogy utolsó gondolatját szó vagy jel által tudassa velem. Átkozott az ember még jószándékában is.

Március

3. Szüleimtől kaptam levelet 50 pengővel. Nagyanyám halála, kinek annyi boldog órákat köszönhetek, levert. Lujza részvétén örültem.

4. Testvéremnek feleltem, leginkább Lujza végett. Öcsém gondatlanságát, bár fájt, korlalhatlanul nem hagyhattam. Minden szava könnyelműséget árul el. Testvéreim tanulási rendszere helyett kutyáim s volt paripám magaviseletivel ismertetett meg.

5. Emlékezetem a múlt boldog óráin mereng.

Folytatási megszakasztott március hóijegyzeteimnek.

10. Márc. Egerváry Frigyesnek¹⁴³ írtam levelet. Időm többi részét az Abrichtungs reglaman¹⁴⁴ olvasásával töltöttem. Délutáni kettőkor Jóskát néztem meg, azután sétálni mentem, de minthogy a komor természet komorabb lelkemnek semmi élvezet sem nyújtott.

¹⁴¹ Tífusz.

¹⁴² Lorenzi, Francesco (1814–1850): a szabadságharc kitörése előtt tizedes volt a 7. Kress-könnnyülovas ezredben. 1848. október 5-én átállt a honvédsereghez, őrmesterként szolgált a 10. Vilmos-huszárezredben. 1849. január 6-tól főhadnagy alakulatánál, majd július 20-tól alszázados. 1849. augusztus 29-én sorozták be a 7. (Prohaska) soryalomezredhez. *Bona* 2009. 42. o.

¹⁴³ Egerváry (Mausberger) Frigyes (?): 1848 őszétől a győri 23. honvédszászlóaljban szolgált, november 13-án hadnaggyá léptették elő. Saját állítása szerint később főhadnagy volt a 39. honvéd zászlóaljban. Feltehetően a naplóban többször is említett Egerváry József testvére. *Bona* 2000. 44. o., ill. *Bona* 1998a. I. 348. o.

¹⁴⁴ Kiképzési szabályzat (ném.).

...magam¹⁴⁵ a vizsgáló orvos gorombaságainak kitenni, nem beszéltem vele. Sétálni mentem tehát a környék legkiesebb ligetibe mozgalom végett, de csak kevésbe múlt, hogy az ismeretlen vidékben el nem tévedtem.

Délután kórházba ment tizedesem bízott gondviselésemre 4 fr p.

19. Szüleimnek küldtem levelet, melyben legutóbbi küldeményekérti köszönetemen kívül felkértem őket, hogy minél előbb farádi, s nagyanyánktól öröklött birtokok mennyisége, s minőségével ismertessenek meg.

20. Ma egy éve a magyar birodalom legvégső keleti városában Brassóban voltam. Előtte való nap a Feketehalmi csatában¹⁴⁶ tettem segédi szolgálatot zászlóaljammal, s jelenttem Bem tábornoknak az ellenségek előnyomulási kísérletét. Mily különbség! Akkor egy szabad nemzet tiszta rokon érzelme fogadott vendégszeretőleg karjaiba, most lelketlen hideg németek vesznek körül.

21. Este a temetőben voltam sétálni. Jól esik melázó lelkemnek e komoly magány az emberek cudarságaikkal úgy is jobban elkeserítnek.

22. Olvasmányom az Abrichtungs és Dienst reglaman.¹⁴⁷ Honvéd koromban járatlan voltam a katonai gyakorlatok és kötelességekbe, mert nem volt alkalmam tanulásokra, de most midőn kötelességem, s időm is engedi pótolom a multatást?, hogy a jövő készen találjon. Csak azt sajnálom, hogy könyveimmel egyedül a teoriára vagyok szorítva.

Anmerkungen und Schillers 30ig Jahrigens Krieg

„Die Religion wirkte dieses alles. Durch sie allein wurde möglich, was geschah, aber es fehlte viel, daß es *für* sie und ihrentwegen unternommen worden wäre. Hätte nicht der Privatvortheil, nicht das Staatsinteresse sich schnell damit vereinigt, nie würde die Stimme der Theologen und des Volks so bereitwillige Fürsten, nie die neue Lehre so zahlreiche, so tapfere, so beharrliche Verfechter gefunden haben. Ein großer Antheil an der Kirchenrevolution gebührt unstreitig der siegenden Gewalt der Wahrheit, oder dessen, was mit Wahrheit verwechselt wurde. Die Mißbräuche in der alten Kirche, das Abgeschmackte mancher ihrer Lehren, das Uebertriebene in ihren Forderungen mußte nothwendig ein Gemüth empören, das von der Ahnung eines bessern Lichts schon gewonnen war, mußte es geneigt machen, die verbesserte Religion zu umfassen.

Der Reiz der Unabhängigkeit, die reiche Beute der geistlichen Stifter mußte die Regenten nach einer Religionsveränderung lüstern machen und das Gewicht der innern Ueberzeugung nicht wenig bei ihnen verstärken; aber die Staatsräson allein konnte sie dazu *drängen*. Hätte nicht *Karl der Fünfte* im Uebermuth seines Glücks an die Reichsfreiheit der deutschen Stände gegriffen, schwerlich hätte sich ein protestantischer Bund für die Glaubensfreiheit bewaffnet. Ohne die Herrschbegierde der Guisen hätten

¹⁴⁵ A naplóíró bejegyzését a mondat közepén kezdi, feltehetően egy lap elveszett.

¹⁴⁶ Czetz János ezredes hadoszlopával – Bem utasítására – 1849. március 19-én reggel foglalta el Feketehalmot és a környező magaslatokat a Brassót védő császári csapatoktól. Ennek következtében Bem március 20-án akadály nélkül vonulhatott be Brassóba. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/21-magyarorszag-184849-evi-fuggetlenségi-harcanak-katonai-tortenete-5B2E/iv-a-tavaszi-hadjarat-a-magyar-tamado-hadjarat-634B/huszonotodik-fejezet-bem-ujboli-tamadolagos-muveletei-erdelyben-1849-február-elejetol-aprilis-kozepeig-66C0/a-feketehalmi-utkozeti-illetoleg-brasso-bevetele-1849-marcius-1820-ig-6761/> (A letöltés időpontja: 2018. november 25.)

¹⁴⁷ Kiképzési és szolgálati szabályzat (ném.).

die Calvinisten in Frankreich nie einen *Condé* oder *Coligny* an ihrer Spitze gesehen; ohne die Auflage des zehnten und zwanzigsten Pfennigs hätte der Stuhl zu Rom nie die vereinigten Niederlande verloren. Die Regenten kämpften zu ihrer Selbstverteidigung oder Vergrößerung; der Religionsenthusiasmus warb ihnen die Armeen und öffnete ihnen die Schätze ihres Volks.”¹⁴⁸

23. Néhány nap óta híre kereng, hogy a volt honvédtisztek egy része most rögtön, másik része később, kegyelem útján haza fognak bocsájtatni. Mennyiben való e hír nem tudom, de ha teljesül, igazságtalan. Miért vagyunk mi kegyelemre méltóbbak, mint közhonvédeink, holott közös bűnünk a haza védelme. Sőt, meggyőződésem szerint irántunk, mint tisztok iránt, kinnél még az alárendelt katonai életben is némi önkéntesség uralkodik, szigorúbb büntetést használhat. S tán a műveltség, vagy származás vétetődik tekintetbe, de hány ezer vagyonos, tanult nemes ifjú kebel van honvédeink között is!

Kivételes rendszabály célra sehogy sem fog vezetni. Történjék bármi, a kedvezésnek általánosnak, nem ranghoz kötöttnek kell lenni.

24. Vasárnap: Másnál nyugalom és szórakozottság napja, nálam egyforma a többihez. Hatig kaszárnyákba töltöm időmet írás és olvasással, azután sétálni, 1 negyed 8^{kor} vacsorázni megyek. Egykor vasárnap nélkül szerencsétlen lettem volna, noha úgyszólván egész akkori életem ünnep, azaz semmit nem tevésből állt, most kerülöm, mint az ördög a szentelt vizet.

25. Kiléptem a kerékvágásból. Baráttal a márciusi napok emlék s Egervári barátom felüdülése ünnepét ültük. Ittunk a hazáért, a szép lányokért, köztük különösen Lujzáért.

27. Schiller 30 éves háborúját kaptam olvasmányul.

30. Tiszteletbeli tizedesnek neveztettem ki.

¹⁴⁸ „Mindez a vallás műve volt. Egyedül a vallás által lett lehetővé az, a mi megtörtént, bár igen sok hiba volt, hogy mindaz azért és annak érdekében történjék. Ha a magánhaszon és az államérdek oly gyorsan nem egyesült volna vele, a theologusok és a nép szava soha sem talált volna oly tettész uralkodókat, s az új tan oly számos vitéz és kitaró védelmezőt. Az egyházi forradalom egyik igen nagy része kétségkívül az igazságnak, – vagy annak, a mit igazságnak tartottak, – meggyőző erejét illeti. A régi egyház visszaéléseinek, több tanai elavultságának, s tulzott követeléseinek szükségessé vált fel kellett az oly kedélyt lázítani, a melyet a jobb világ sejtelve már megnyert, s hajlandóvá kellett azt tenni, hogy a javított vallást átkarolja. A függetlenség gyönyöre, a papi alapítványok gazdag zsákmánya, bizonyosan vágyat ébresztett az uralkodókban a valódi változás iránt, és nem kis mértékben támogatta nálunk a belső meggyőződést, de egyedül az állameszmély volt képes őket arra rászoritani. Ha V. Károly szerencséjében elbizakodva a német rendek birodalmi szabadságához nem nyult volna, a német szövetség bajosan fegyverkezett volna fel a hitszabadság érdekében. – A Guizek uralkodás-vágya nélkül alig állott volna Condé vagy Coligny a francia kálvinisták élére, s ha a tizedik és huszadik adófillért ki nem vetik, a római szék soha nem veszti el az egyesült Németalföldet. – Az uralkodók önvédelmükért, vagy hatalmuk terjedéseért harcoltak; a seregeket a vallásos lelkesedés toborozta számukra, s az nyitotta meg előttük népeik kincstárait.” Az idézet Friedrich Schiller *Der Dreißigjährige Krieg* című munkájának első részének első könyvéből származik. A munka online is elérhető: http://www.digbib.org/Friedrich_von_Schiller_1759/Geschichte_des_dreissigjaehrigen_Kriegs_.pdf. (A letöltés időpontja: 2018. december 3.). Torkos István fordítása. *Torkos* 1864. 5. o.

Április

4. Felékesítettek, mint a szamarat bársony nyereggel, hogy jobb kedvvel vigye terhét.

Tegnapelőtt napos, tegnap főörtanya parancsnok voltam, ma íratni akartak velem. A naplopásnak ugyan nem vagyok barátja, de két urat sem szolgálok ám a sógoroknál. Vagy kül=, vagy belszolgálatra alkalmazzanak, mármint nekik tetszik, de csak egyfelére.

5. Naponta reggeli $\frac{1}{4}$ 6^{kor} a szabadba menék. Jól esik lelkemnek a kaszánya nehéz levoigit¹⁴⁹ odahagyva az ifjádó természet. Érzeményimet a reggeli imáját daloló pacsirta emeli fel teremtőmhez, érzékimet a tiszta lég, s zöldellő növények élesztik, erősítik. Felüdülök anyánk kebelén.

6. A barátság bűvös rablánc, kiragadja az embert akaratlanul élet rendébül. Szerencsés, kit jó útra vezérel, erélyes, ki cseleinek ellent állni tud.

7. Vasárnap. Nincs nehezebb, mint népet a vallásban bálványozástól menteni meg. Az eltérés oly kényes, hogy az első lépés féktelenségre vezet, s csak művelt embereknél lehetséges. Ma Klagenfurt mellett St. Gy-ön¹⁵⁰ Krisztus kínszenvedéseit játszották el undorító, alakzatos, gyalázatos mozdulatokkal. Ez ünnepély sértő gúny a nagy férfiú méltóságos végére. Szemtelen pénzkereset, gyalázatos kontároktól.

9. Deym tábornok¹⁵¹ szemlét tartott zászlóaljunk fölött. Pontosságot követelt, de gondatlan őrmestereink a századosokkal együtt képtelenek voltak még csak a létszám helyes kimutatására is. Szemle után a volt honvédeket rendelte magához.

Valami nevezetést vártam sorsunkról, de azonkívül, hogy jeles magunk viseletéért megdicsért, csak azzal vigasztalt, hogyha iparkodunk, előléptettünk, s akkor hazámfiain sokkal örömebbnek fognak látni bennünk, mintha közlegények maradunk?

12. Testvéremnek küldtem levelet Sopronba.

Március 7^{kén} 1851 délelőtti 11–12^{ig}¹⁵²

¹⁴⁹ Levegőjét.

¹⁵⁰ Feltehetően St. Georgen am Sandhof, mára egybeépült Klagenfurttal.

¹⁵¹ Franz Deym (1805–1872): vezérőrnagy. 1848 nyarán ő vezette Magyarországra a 9. (Miklós) huszárezredet. Az 1849. február 5-i branyiszkói ütközetben ő irányította a hágót védő császári csapatokat. 1849 augusztusában Laibachba vezényelték, ahol dandárparancsnoki beosztásban 1850-től a város helyőrségparancsnoka volt.

¹⁵² A napló itt megszakad, noha Szilvásyt csak 1850. december végén bocsátották el – váltságdíj ellenében – a császári hadseregből. Sajnos az nem megállapítható, hogy Szilvásy hagyta abba naplójának vezetését, vagy esetleg elkallódott a folytatása.

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 1998a. *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/1849. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 1998.
- Bona* 1998b. *Bona Gábor*: A megtorlás és a magyar katonai emigráció. In: A szabadságharc katonai története. Szerk. *Bona Gábor*. Budapest, 1998.
- Bona* 1999. *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/1849. évi szabadságharcban. III. k. Budapest, 1999.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Az 1848/1849-es honvédhadsereg győri születésű tisztjei. (Győri Tanulmányok 22.) Győr, 2000.
- Bona* 2008. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/1849. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 2008.
- Bona* 2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/1849. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 2009.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/1849. évi szabadságharcban. I–II. k. Miskolc, 2015.
- Csikány* 1996. *Csikány Tamás*: Temesvár ostroma 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 1. sz. 44–90. o.
- Hermann* 1990. *Hermann Róbert*: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. Budapest, 1990.
- Hermann* 2001. *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
- Hermann* 2007. *Hermann Róbert*: A megtorlás története 1848–1858. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2007. 310–346. o.
- Kedves* 2007. *Kedves Gyula*: Tizenhárom Nádor-huszár. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2007. 176–179. o.
- Pásztor* 1974. *Pásztor Imre*: A Kossuth-emigráció Bulgáriában. *Történelmi Szemle*, 17. (1974) 1–2. sz. 144–154. o.
- Rabár* 1998. *Rabár Ferenc*: Az eszéki vár feladása 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 1. sz. 130–176. o.
- Smidt* 1967. *Smidt Lajos*: Egyéni élmény a szabadságharcból. *Vasi Szemle*, 21. (1967) 1. sz. 593–596. o.
- Torkos* 1861. *Schiller Frigyes*: A harmincz éves háború. Ford. *Torkos István*. Pest, 1864.
- Újj* 2012. *Újj János*: A klasszicizmus az aradi építészetben. In: A honismeret szolgálatában. Köszöntők és tanulmányok Dukrét Géza 70. születésnapja alkalmából. Szerk. *Péter I. Zoltán*. Nagyvárad, 2012. 313–322. o.

Máté Balogh

THE DIARY OF A CONSCRIPTED FIRST LIEUTENANT OF THE HUNGARIAN HOME
DEFENCE FORCES

Márton Szilvásy's Memoires about Captivity and Service in
a Conscripted Regiment (28th August 1849–12th April 1850)

(Abstract)

The diary published in the present research paper contains the memoirs of a first lieutenant of the Hungarian Home Defence Forces who was conscripted into the Austrian imperial army after the downfall of the Hungarian war for independence: the memoirs of first lieutenant Márton Szilvásy who joined the Hungarian Home Defence Forces on 2 November 1848, at the age of 20, and who in March 1849 served as a first lieutenant in the Hunyadi Battalion, in the battlefield of Transylvania. After the surrender, he was conscripted into Imperial Infantry (Prohaska) Regiment 7, from which he discharged on 25 November 1850, in return for ransom.

We cannot read about the turning points of the war for independence in the diary, since the author wrote the first entry after falling into captivity, on 28 August 1849. However, his notes let us see the life of a soldier forcefully conscripted into the royal and imperial army, we can follow the change of his stations, and we can also read about his fellow soldiers of similar fate.

Máté Balogh

TAGEBUCH EINES REKRUTIERTEN HONVÉD-OBERLEUTNANTS
DIE AUFZEICHNUNGEN VON MÁRTON SZILVÁSY ÜBER
die Kriegsgefangenschaft und seinen Dienst im Linienregiment

(28. August 1849 – 12. April 1850)

(Resümee)

Das veröffentlichte Tagebuch enthält die Aufzeichnungen eines Honvéd-Generalleutnants, der nach dem Scheitern des Freiheitskampfes in die kaiserliche Armee rekrutiert wurde: Es handelt sich um die Aufzeichnungen von Oberstleutnant Márton Szilvásy, der am 2. November 1848, im Alter von zwanzig Jahren in die Honvéd-Armee eingetreten war und im März 1849 als Leutnant des Hunyadi-Bataillons auf dem Kriegsschauplatz in Siebenbürgen diente. Nach der Waffenniederlegung wurde er für das Linieninfanterieregiment Nr. 7 (Prohaska) rekrutiert und rüstete gegen ein Lösegeld am 25. Dezember 1850 ab.

Im Tagebuch können wir nicht über die schicksalhaften Ereignisse des Freiheitskampfes lesen, da der erste Eintrag vom 28. August 1849 stammt, nachdem der Verfasser in Kriegsgefangenschaft gekommen war. Seine Notizen gewähren jedoch einen Einblick in den Alltag eines zwangsrekrutierten Honvéd-Soldaten im Verband der kaiserlich-königlichen Armee: Wir können die Änderung der Stationierung, die Liste der für den Verfasser des Tagebuchs denkwürdigen Sehenswürdigkeiten verfolgen und stellenweise auch über seine Honvéd-Kameraden lesen, die ein ähnliches Schicksal erlitt.

Máté Balogh

LE JOURNAL D'UN LIEUTENANT ENRÔLÉ DE FORCE
Les notes de Márton Szilvásy sur sa captivité et son service
dans un régiment de ligne (28 août 1849 – 12 avril 1850)

(Résumé)

Le journal publié comporte les notes d'un lieutenant enrôlé dans l'armée impériale après l'échec de la guerre d'indépendance. Il s'agit de Márton Szilvásy qui s'est engagé dans l'armée hongroise à l'âge de 20 ans, le 2 novembre 1848. En mars 1849, il servait sur le théâtre transylvanien des opérations comme sous-lieutenant du bataillon Hunyadi. Après la reddition, il fut enrôlé dans le 7ème régiment d'infanterie de ligne (Prohaska) dont il fut libéré contre une rançon le 25 décembre 1850.

Le journal ne parle pas des tournants de la guerre d'indépendance, car la première note fut rédigée par l'auteur le 28 août 1849, après qu'il soit capturé. Néanmoins, ses notes permettent de connaître le quotidien d'un soldat enrôlé de force dans l'armée impériale-royale, ainsi que ses garnisons successives et les expériences qui l'ont marqué. Le journal évoque parfois la vie d'autres soldats hongrois qui ont connu le même sort.

Мате Балог

ДНЕВНИК ОДНОГО ПРИЗЫВНИКА СТАРШЕГО ЛЕЙТЕНАНТА
Записки Мартона Сильваши о военном плену, о службе в военном полку
(28-ое августа 1849-ого года – 12-ое апреля 1850-ого года)

(Резюме)

Опубликованный дневник содержит записки одного призванного, старшего лейтенанта императорской армии после провала борьбы за независимость: подполковника Мартона Сильваши, кто вступил в армию 2-ого ноября 1848-ого года в возрасте двадцати лет и служил на Трансильванском фронте лейтенантом батальона Хуньяди. После капитуляции он был завербован в 7-ой (Прохазский) пехотный полк, 25-ого декабря 1850-ого года он был демобилизован.

В дневнике мы не можем прочесть о роковых событиях войны за независимость, поскольку первая запись была подана 28-ого августа 1849-ого года, после того, как автор попал в военный плен. С другой стороны, его записки дают представление о повседневной жизни военнослужащего в императорско-королевских военных силах, мы можем и преследить изменения мест стоянки, ряд достопримечательностей для автора дневника, список памятных мест и, временами прочесть об аналогично сложившейся судьбе его однополчан.

KÁLMÁN LAJOS EMLÉKIRATA

Kálmán (Kálmány) Lajos, Kálmány Ádám református lelkész és Mészöly Éva fiaként született 1797. augusztus 17-én Kenesén. Református teológiát végzett Pápán. 1817-ben közvitéz lett a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben, majd 1836-ban zászlósi rangot szerzett. 1844-ben főhadnagy lett a 4. helyőrségi zászlóaljnál a dalmáciai Spalatóban. 1848. június 13-án századossá nevezték ki a Pozsonyban szerveződő 4. honvédzászlóaljhoz. Később részt vett a délvidéki harcokban, ahol szeptember 21-én Szenttamás harmadik ostrománál megsebesült. Október 16-án őrnaggyá nevezték ki, 30-án pedig már a Szabolcs megyei 43. zászlóalj alakítója és parancsnoka lett Nyíregyházán. December közepétől csapattestével a felső-tiszai hadtest kötelékében szolgált. 1849 januárjában megbetegedett, ezért 26-án Nyíregyházáról „békebeosztásért” folyamodott. Február 20. és június 16. között Karcag térparancsnokaként működött, majd július 5-étől 24-éig Kunmadaras térparancsnoka lett. Az 1849. augusztus 13-ai szőlői fegyverletételnél esett fogságba. 1850. február 28-án Aradon tíz, március 14-én nyolc év várfogságra ítélték. 1852. július 18-án kegyelmet kapott. 1867–1868-ban Balassa Antal földbirtokos „vendége” volt Kápolnásnyéken. Kálmán tagja volt a Pest városi Honvédegyeletnek is.¹

Emlékiratának megírására az a felszólítás ösztönözte, amely *A Honvéd* magyar katonai hetilap 35. számában jelent meg. Ebben felszólítják az életben lévő törzs- és főtiszteket, hogy írják meg életrajzaikat és működésüket. Ezt tette 1870-ben Kálmán Lajos nyugalmazott honvéd őrnagy is 74 évesen. Az emlékiratban Kálmán – életrajzi állomásainak közlése után – részletesen kifejti az 1848–1849-es eseményekben tanúsított tevékenységét, szállíttatásukat Pozsonyból Komáromon, Budán, Mohácson és Zomboron keresztül Szenttamás alá és a szenttamási harcokban való részvételét, ahol megsebesült. Ezután Nyíregyházára került, ahol megalakították a 43. zászlóaljat, melynek legénységét 1848 decemberében Miskolc környékén szállásolták el, majd innen a felső-tiszai hadtest kötelékében Szikszón keresztül Nagyida felé, és végül Kassa alá vonultak. Az 1849. januári vereség után közli, hogy a továbbiakban térparancsnokként működött Karcagon, illetve Kunmadarason. Leírja a szőlői fegyverletételnél való részvételét, fogságát, majd szabadulását is.

A sajtó alá rendezés során az emlékiratban megfigyelhető korabeli és sajátos szóhasználatot meghagytam (például az *estve*, *setét*, *elhelyeztetés* stb.), de ahol indokoltnak találtam, a magyarázatot lábjegyzetben tüntettem fel. Ez vonatkozik a csekély számú idegen szavakra is. A szövegben gyakran előfordulnak rövidítések is, amelyeket szögletes zárójelbe írva egészítettem ki, de a dátumokban, időpontokban meghagytam (például a délután maradt du.). Olykor az érthetőség miatt a kéziratban lemaradt egy-egy betűt, számot is szögletes zárójelben tüntettem fel. A szerző többször használ két betűt egy helyett, ezt igyekeztem a mai helyesíráshoz igazítani (például Lehell huszárok helyett Lehel-huszárok). A rövid és hosszú magánhangzóknál az egyértelmű helyzetekben a mai

¹ Bona 2015. I. 346. o. A 43. honvédzászlóaljra lásd Kedves 1998. 141–168. o.

helyesírást vettem figyelembe (például hír helyett hírv), amelyet a kis- és nagybetűk esetében is alkalmaztam. A könnyebb érthetőség miatt a különírás, egybeírás eseteiben a mai helyesírás szabályaihoz igazítottam a szöveget. A központosítás esetében meghagytam az eredeti szöveget, csak a nagyon kirívó (zavaró) esetekben módosítottam a mai helyesírási szabályok szerint. Bizonyos települések neveit lábjegyzetben magyaráztam, elsősorban azokat, amelyek a feltüntetett néven nem léteznek (pl. Szina helyett Abaújszina).

Ez az emlékirat az 1848–49-es szabadságharc egyes hadi eseményeiről ad tájékoztatást, elsősorban a szenttamási és a Kassa mellettiokről.

FORRÁSKÖZLÉS

*Kálmán Lajos emlékirata*²

Igen tisztelt Úr!

A Honvéd magyar katonai hetilap 35. számában f[olyó] é[v] septbr³1-sőről felszólítja Ön az életben lévő törzs- és főtiszt urakat életrajzaik és működéseik vázlatát összeállítandó műve tekintetéből Önnel közölni.

Ezen felhívásnak hódolva én is készítettem egy személyemet érdeklő naplókivonatot, melyet ha szíves lesz Ön elfogadni, köszönettel tartozom.

Ami az írást illeti, tulajdon kezem óvása lévén, vegye mint 74 éves embertől kitelhető szívesen.

Ha stylistika elleni vétséget kegyeskedik benne találni, azt kiigazítani könyörgök; egy 74 éves ember, bárha igyekszik is a jelennel élni, sok maradván rajta a múltból, nem mondhatja magát mindenben tökéletesnek.

Ami a tényeket illeti, azok változtatás[t] nem szenvedhetnek.

Hogy durva papírra írtam, azt is a kénytelenségnek tessék felróni; ugyanis féltem vékonyat választani, kezem reszketegsége és nehézsége miatt.

Magamat a világ előtt mutogatni nem célokom, hanem a történet érdekében a még ismeretlen tényeket világosságra hozni fő feladat.

Ha Önnek célba vett műve akármi módon akadályban ütköznék, és meg nem jelenhetne, kérem ezen kéziratot szívesen visszaküldeni.

Eddigél az íróvilágban nem léptem fel.

Vegye szíves üdvözetemet, aki vagyok Önnek híve.

Győr, september 19[1]870

Kálmán Lajos
nyugalm[azott] honv[éd] őrnagy

Köszönő levelet küldtem Pestről oct. 5-én 1870 Potemkin Ödön⁴

² OSzK Kt. fol. hung. 1368. Dudás Ödön: A magyar hadsereg 1848–1849-ben. fol. 186–203.

³ Szeptember.

⁴ Egervári Potemkin Ödön (1823–1895): színész, könyvtáros. Magyar Életrajzi Lexikon, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/e-e-7530E/egervari-potemkin-odon-75339/> (A letöltés időpontja: 2018. október 18.)

A Honvédek Könyve, Történelmi Adattár az 1848/9. évi magyar hadjáratból,⁵ szerkesztve Vahot Imre⁶ és Gánóczy Flóris⁷ által, sok olyat tartalmaz egyesektől, mi csak egyeseket érdekel. Nézeteit, észleleteit kinek-kinek leírni, tapasztalatait világosságra hozni, szép és szükséges, hogy a történet azok egybefoglalása által egy nagyszerű egészé tömörüljön.

Ezen oknál fogva hivatva érzem magamat, igénytelen véleményem szerint a 1848/9. évi hadjáratokbani alkalmaztatásom utáni tapasztalataimat és élményeimet, és kevés kitéréssel személyemet illetőleg köztudomásra hozni.

Születtem szegény szülőktől 1797. év august 17-én a kies Balaton mellett Kenesén. Atyám akkor ottani hely[ét] hitv[allású]⁸ lelkész volt. Tudományosan nevelt, 16-dik éves koromban már a pápai főiskolában a papi tudományok felszenteltjeként tógába öltöztem, büszke arra, hogy ily fiatal koromban a papi jelöltek közé felvettem. A tudományokban haladtam, történet-természettan és a mathesis⁹ volt tanulmányaim kedveltebb tárgya, de gyakran és egész éjeken át foglalkoztam a tiltott, vagy inkább a fiatal tanulók idejét célszerűtlenül elrabló könyvek olvasásával; és ebből következett a szabad élet utáni vágy, az iskola falai mint kiállhatatlan fogda tűntek fel előttem. El is hagytam azt először 18 éves koromban – minden áron mérnökké akarván lenni – de mit atyám nem engedett, belőlem utódját akarván tenni, később 20 éves koromban ismét oda hagytam az iskolát, és 1817. nov[ember] 21. katonává lettem. Ennek okozója az anya mástóli üldöztetés.¹⁰

Az öntudat, hogy többre lettem volna a sorstól érdemes, megvolt bennem, de a katonasághoz vaskarokkal lettem kapcsolva, és így mindem tehetségemet megfeszítve igyekeztem új hivatásomnak megfelelni úgy, hogy kevés idő múlva kitűnő lettem a kitüntetettek között, és mégis 19 hosszú éveket kelle az alsóbb katonai fokozatokban őrmesterségig szolgálnom, hogy 1836. július 1-jén érdemesíttessem a zászlótartóságra (Fähnrich). Hány nem magyar lett annyi életéves korában tiszté? Úgy, de tudva van az o[sztrák] seregben a magyar születésűnek sorsa.

A 48-i események már engem a 4. várórségi cs[ászári] k[irályi] zászlóaljnál Spalotban mint legidősb főhadnagyot és segéd tisztet értek, akinek minden órában századosá kelle lennem.

Onnan tétettem át szolgálat útján V. Ferdinánd magyar király és o[sztrák] császár parancsa következtében a 4. honvéd zászlóaljhoz mint fokozatként legidősb százados. A 4. honv[éd] zászlóalj alakult Pozsonyban 1848. június hóban. Ide engem báró Baldacci¹¹ az akkori honvéd ügyekkel megbízott honv[éd] ezredes, júniusi 1-ei ranggal nevezett ki.

A 4. várórségi cs[ászári] k[irályi] zászlóalj az átadandók átadása után a Dalmát cs[ászári] k[irályi] katonai főkormány engedelmével július 18-án csakugyan megérkez-

⁵ Honvédek Könyve 1861.

⁶ Vahot Imre (1820–1879): szerkesztő, író, színműíró. Magyar Életrajzi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (A letöltés időpontja: 2017. december 6.)

⁷ Gánóczy Flóris (1825-?): királyi tanácsos és közjegyző. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/g/g06329.htm>, (A letöltés időpontja: 2017. december 6.)

⁸ A szerző a helvét hitvallás alatt a református vallást érti.

⁹ Matematika.

¹⁰ Kálmán Lajos mostohaanyjáról van szó, aki valószínűleg elüldözte őt otthonról és ezért állt katonának.

¹¹ Baldacci Manó (Emánuel) báró (1807–1852): honvéd tábornok. *Bona* 2015. 110. o.

tem Pozsonyba Tóth Endre¹² főhadnagy barátommal (később alezredes). August 8-áig a zászlóaljhoz érkezett újoncokkal a gyakorlatokat legszorgalmasban tartottuk.

August 9-ére Komáromba rendeltettünk, holott azon nap este titokteljesen megérkezve a várbeli szolgálatot az ottan tanyázott o[sztrák] katonaságtól – és így az egész várat átvettük. Mertz¹³ o[sztrák] tábornok mint komáromi várparancsnok megütöközött ugyan a mi fellépésünkben, de ellene nem szegülhetett, az o[sztrák] katonák egy zászlóalj kivételével mind kivonultak a várból. Mi minden nap gyakorlatokat tartottunk a vár udvarán, és Mertz tábornok csudálkozhatott, hogy mi német helyett magyar vezényszavakat használtunk.

Szászy János¹⁴ őrnagy zászlóaljunk parancsnoka august 14-én du. kapott egy miniszteri rendeletet, mely szerént a zászlóaljból egy osztálynak tüstént Zomborba kell indulni – szállítására Komárom alá egy gőzhajó rendeltetett.

Parancs szerént a 3. és 4. századnak kelle elmenni. Az elsőnek én, a másodiknak b[áró] Messzena István¹⁵ volt századosa. August 16-án teljes létszámmal, egészen felfegyverkezve, de az alsó ruha mellett csak foszlánnyal ellátva, hajóra szállottunk – a köpeyeknek való posztós ládákban vittük magunkat.

Rendeletünk volt magunkat Budán a m[agyar] ministériumnál jelenteni, mi még a Pesten du. 1 óraker is ülésező országgyűlésben meg is történt, holott du. 3 óraigi várakozásra és azután budáni megjelenésre kaptam Mészáros Lázár hadügyér¹⁶ úrtól parancsot: onnan az illető mihez tartási utasítást du. 6 órára megkapván, ugyanazon gőzösön, melyen jöttünk, tovább indultunk. Ercsibe este 7 óraker érkezve táplálkozás végett – mint akik egész napon át semmit sem ettünk – partra szállottunk: az ercsieknek szívessége által megvendégetelve – miért mindég hálás köszönettel emlékszem rájuk – este 8 óraker – mert csakis egy óra volt megengedve – elégedetten folytattuk dunai utunkat.

August 17. reggelre Mohácsra érkeztünk, ott a szénszükséglet rakodásáig megállapodtunk. 10 óraker de. pedig már Batina alá érkeztünk, ott kiszállottunk, néhány kocsit poggyásunk alá rendelve du. 1 óraker Bezdánba megérkeztünk.

Ezen napon Bezdánban maradtunk.

18-án reggel kocsikon Zomborba szállíttattunk. Ott du. 2 óraker megérkezve már-már laktanyánkat rendezgettük, midőn Verbászról b[áró] Bechtold¹⁷ tábornoknak azon parancsa érkezett, hogy tüstént Verbászra induljunk, és pedig hogy utazásunk gyorsíttassék, az előfogati biztos ugyanakkor sürgöny által vett parancsot ad nekünk megkívántató előfogatok rögtöni kiállítása végett. Tehát 18-án este 7 óraker már a kocsikon ültünk, éjfélkor Ószivácon kocsikat váltottunk, s azokon 19-én reggel 7 óraker Újverbászon megérkeztünk, 8 órára pedig ugyanazon kocsikon, poggyásunkat Újverbászon őrizet alatt hagyva, Sz[ent]tamás alá az ostromlók sorába szállíttattunk.

¹² Tóth András (1803 k. – ?): főhadnagy. A ranglétrán továbbhaladva 1849. július 16-ával alezredessé léptették elő. *Bona* 2015. 565. o.

¹³ Mertz, Friedrich Wilhelm von (1777–1857): altábornagy. *Schmidt-Brentano* 2007. 118. o.

¹⁴ Alszászi Szászy János (1796–1864): őrnagy. *Bona* 2015. 537. o.

¹⁵ Meszéna István báró (1825–1881): százados. 1848. október 1-jével őrnaggyá nevezték ki, 1869-ben honvéd alezredes, majd ezredes lett. *Bona* 2015. 417–418. o.

¹⁶ Pacséri Mészáros Lázár (1796–1858): vezérőrnagy és hadügyminiszter. 1849. április 15-én altábornaggyá léptették elő. *Bona* 2015. 135–136. o.

¹⁷ Bechtold Fülöp báró (1787–1862): altábornagy. *Bona* 2015. 613. o.

Ott megérkezve a Graf Károly[i] István¹⁸ vezérlete alatti nemzetőröket hátra hagyva, b[áró] Bakonyi¹⁹ ezredes vezénylete alatti Sándor 2. gyalogezred egy osztályához²⁰ csatlakoztunk Sz[ent]tamásnak átellenben kelet felől. Az ezredes úrral és több tisztekkel, köztök Querlonde²¹ akkori századossal – ki később honvéd ezredes és ügyünk hathatós, erélyes pártolója lett születésre nézve idegen létére – kezét szorítottunk.

Már Verbászra érkeztünk híre volt, hogy a Sándor ezred néhány bátrabbjai a sz[ent]tamási sáncokat meghágták;²² az ebbéli öröm mindnyájunkat buzdított, kedélyeinkre legnagyobb hatást gyakorolt, és ez okozta, hogy bár egész éjen át kocsin utazva, nyugtalanul, étlen-szomjan Verbászon alig megállva, a sz[ent]tamási ostromlók sorába szállítottuk magunkat, résztvevők a magyar seregre háromlandó dicsőségben, vagy segélyezésében, hogy Sz[ent]tamás bevételenél jelen legyünk, hogy a teendőkben mi is szerény erőnkhez képest befolyással lehessünk!

De mennyire lehagolt bennünket b[áró] Bakonyi ezredesnek sóhajok kíséretében elmondott beszéde:

„Igen is, úgymond, néhányan bátraim közül a sz[ent]tamási sáncokra felhatoltak, azokat a többiek már-már követni akarták, és ímé éppen azon pillanatban takarodót doboltat b[áró] Bechtold tábornok; ha szabad kezünk lett volna, már eddig urai volnánk Sz[ent]tamásnak.”

Akik Sz[ent]tamás sáncait meghágták, nem menekülhettek mindnyájan, közülök némelyek azokon belül kerestek menhelyet, ezek közül egy bátor altiszt estve meztelen magát a Béga csatornába vetve, mely Sz[ent]tamás alatt folyik, másnap menekült a kiskéri táborba, hol ruhával ellátva, kínos helyzetét (a golyózápor végett víz alatt kelle a csatornán áthatolni) elbeszélve, magát kipihenve, csak déltájban ért a verbászi táborban ezredéhez. A többi bátrakkal, kik a sz[ent]tamási sáncokban maradtak, hogy mi történt, nem tudni, de gyaníthatni, hogy azok a sáncokban uralkodó hatalmas szerbeknek áldozatul estek; ugyanis olyan nemzet, mely gyermekeket is képes gyilkolni, azokat, mint Sz[ent]tamásban megtörtént, az egyház (templom) falára szegezve, céltáblának lövésre használni nem iszonyodik, minden alávaló nemére a düh kifejezésének képes.

De térjünk a célra.

Folyt az ágyúzás mindkét oldalról még egy darabig.

Mintegy du. 2 órakor ismét dobszó hallatszik, mely által tudtul adatott, hogy haza mehetünk. Tehát mint a gyakorló téren.

Én elbúcsúztam az ezredestől, és több tisztektől; tenni való reánk nem kerülvén, helyben sorakoztunk, és a visszavonulást a sz[ent]tamási sáncokról utánunk bocsátott néhány golyóktól kivértetve megkezdtük, a Sándor ezred velünk volt osztálya pedig berekesztette. A Graf Károly[i] nemzetőrök, kik hátunk megett voltak, a közibük esett néhány ellenséges golyó által, árulást kiabálva, féktelenül szétfutva, mindenüket elszórva, jóval visszavonulásunk előtt elhagyták felállási helyöket; puskáik és poggyászaik közül némely

¹⁸ Károlyi István gróf (1797–1881): őrnagy. 1848 novemberében ezredessé nevezték ki. *Bona* 2015. 349. o.

¹⁹ Bakonyi Sándor báró (1805–1851): ezredes. 1848 októberében honvéd tábornokká léptették elő. *Bona* 2015. 109–110. o.

²⁰ Egy osztály két századból állt.

²¹ Querlonde du Hamel, Ferdinand (1811–1873): századkapitány. 1849 nyarán ezredessé léptették elő. *Bona* 2015. 484. o.

²² Megmázták.

darabokat embereim is szedtek fel. Ha már a nemzetőrök ily bátortalanok, mit lett volna mit csudálkozni, ha az én újoncaim között elő adta volna magát valami zavarodás; de ezek higgadt vérrrel megállottak felállítási helyünkön, hogy én, és még inkább Bakonyi ezredes úr csudálkozásunkat nem tudtuk eléggé kifejezni.

Visszamenve már nem messze Óverbászhoz jön velünk szemközt lóháton Bechtold tábornok egyedül, s egyszerű császári tábornoki ruhában. Én benne vezérünket felismerem, osztályomat felállítva neki tisztelegtem, tudtára adva, hogy kik vagyunk, hogy a tegnapi este Zomborban vett parancs következtében Újverbászson reggel meg sem állva, a térparancsnoknál számunkra rendelet nem lévén, siettünk a csatatérre, és most onnan térünk vissza; egyszersmind jelentve hogy köpenyeink nem lévén, nem volnánk képesek táborba szállani anélkül, hogy magunkat a megbetegedésnek ki ne tennénk. A tábornok tettünket helyeselve Óverbászoni beszállásoltatásunkat megparancsolta, maga pedig azon úton, melyen mi Sz[ent]tamás alól jöttünk, tova lovagolt.

Mi Óverbászson elhelyeztettünk.

Miért lovagolt Bechtold tábornok egyedül minden kíséret nélkül a Sz[ent]tamás felé vezető úton, és olyan későn? Sok gondolkozásra adott okot! Később megtudtuk, hogy ő majd minden nap Sz[ent]tamásra lovagol. Tehát az ok megtalálva, hogy miért veretett takarodót, nem akarta ugyanis, hogy a sz[ent]tamási sáncokba többen is behatoljanak, és a bevétel megtörténjen, ő is az osztrák malomra hajtván a vizet.

Ez volt első csatába létünk, melyben csak a létszámot szaporítottuk anélkül, hogy tennivalónk lett volna. De már az első fellépés árulóval ismertetett meg bennünket. Szívfájdalommal mondtuk el egymás közt baljóslatunkat. Ha az ellen, mely a bécsi kamarilla²³ által a szimeringi puskaporos laboratóriumból elidegenített töltvényekkel, melyeknek számára is itt-ott rá lehetne ismerni, nem nyert is ellenünk semmi tért, de nyert időt eleget megszilárdítani állását, dacolni fellépésünkkel, fittyet hányni megkettőztetett törekvésünknek, mellyel a kamarilla ellen kikeltünk. Ekkor még csakis úgy gondolkodtunk, hogy nekünk csakis a kamarillával gyúlt meg bajunk, hogy mi a rácokat legyőzve nyugodni mehetünk. Másképpen értettük a dolgot, midőn Jellačić²⁴ csász[ári] tábornoknak Zala–Somogy felőli bevonulását az országba, szeretett magyar hazánkba megértettük, midőn tudtunkra lett, hogy a pákozdi csata után meg Móga²⁵ tábornok lett áruló, 48 órai fegyverszünetre engedélyt adva az ellennek, és az elől visszahúzódvá ahelyett, hogy azt erőlyesen nyomta volna Fejérvárnál²⁶.

De ez a további időben szinte előjön. Térjünk vissza.

Mi auguszt 22-éig Óverbászson voltunk, akkor Szeth²⁷ ezredes – ugyanazon Szeth, ki mint osztrák tábornok, vette számba a hadifoglyokká lett honvéd tiszteket 1849-i auguszt 22-én Arad alatt – mint a honvéd seregek felett volt főfelügyelő, vizsgát tartott felettünk, és bennünket Újverbászra rendelt. Ekkor kezdtünk a kocsikra rakott puskapor

²³ Az uralkodó környezetében a kormányzás menetére döntő befolyással levő, nem hivatalos, a háttérből cselszövésekkel irányító titkos kör.

²⁴ Jellačić de Buzim, Joseph Graf von (1801–1859): altábornagy. 1849 márciusában táborszernaggyá nevezték ki. *Schmidt-Brentano* 2007. 79. o.

²⁵ Móga (Moga) János (1785–1861): altábornagy. *Bona* 2015. 136–137. o.

²⁶ Székesfehérvár.

²⁷ Szeth (Szeth) János (1796–1865): ezredes. 1848. szeptember 10-én leköszönt és Bécsbe távozott. Decembertől részt vett a Magyarország elleni hadjáratban. Nyugalmozott altábornagyként halt meg. *Bona* 2015. 544. o.

– töltvény – golyó készletnél örködni századonként. A köpenyek nyakra-főre varrattak, hogy az éjek hűvössége szülte betegségeket a lehetőségig kikerüljük.

Néhány nap múlt így el. Egyszer történetesen századommal a szolgálatból felváltva újverbázi szállásunkra menendők találkoztunk Bechtold tábornokkal, ő a kocsin a tábort elhagyandó Budapestre utazott. Ez tehát sejtette, hogy álarca levonatott.²⁸

A vezérek egymást váltották. Végre 20. septbr.-ben ismét kirendeltettünk Sz[ent]tamás ostromára Mészáros Lázár tábornok hadügyér vezérlete alatt.

A sürgés-forgás, a készülődés sok időt igényelt. Végre 21-ére virradóra oly korán megindultunk az Óverbász alatti táborból, hogy reggelre még setéttel megérkeztünk a sz[ent] tamási sáncok alatt. Elöl ment egy székely zászlóalj,²⁹ utána az ágyúk, azok után a Sándor gyalogságnak egy zászlóalja,³⁰ ahhoz csatlakozott az én századom is – 4-dik századunk a puskaporos kocsinál őrizetül hátra maradt. A székelyek a sáncok alá mentek észrevétlen, és már készültek a sáncokra felhágni, imé 3 ágyúlovés a sáncokból tudatja, hogy a sáncbeliek észrevették otlétünket. Mi még mindég csendesen voltunk, de a szerbek nem tűrhetvén a székelyek közellétét, azokra apró puskákból pokoli tüzelést kezdettek. Ekkorra egészen megvirradt, de a nap felkelténél oly setét köd támadt, hogy néhány lépésnyire alig lehet a tárgyakat megkülönböztetni, és így a fegyver- és ágyúropogásoknak meg kelle egy időre szűnni. Már lehetett reggeli 7 óra, midőn a nap sugarai a ködöt átvilágítva elszélesítették, akkor megkezdődött a sáncok megtámadása részünkről minden oldalról, és azoknak elszánt oltalmazása a szerbek részéről úgyannyira, hogy a sáncokat körülövedző vízárkokig előnyomult székelyeknek, a nagy tüzelést ki nem állhatván, viszsza kelle húzódni.

Mi a sáncok keleti oldaláni magaslaton voltunk, mintegy 400 lépésnyire felállítva úgy, hogy a sáncbelieknek minden mozdulatait láttuk. A székely zászlóalj visszahúzódása után az én századom lett azon árokba rendelve, mely a sáncnak irányában volt valaha ásva, a sáncon mutatkozó szerbekre egyes lövéseket teendők, a magaslaton felállított ágyúütegeből pedig fejünk felett folytonos tüzelés volt Sz[ent]tamásra, házak gyúltak ki, az azokat oltók között nagy jajgatás hallatszott, mert az odaszállt golyók a tűzoltókban sok kárt tettek, úgyhogy az oltással is felhagytak. Az én századom felállítási helyéről igen jól célozva magokat a sáncon mutatók közül többeket lelőtt, én magam a legénység elhelyeztetése után, hogy mindent láthassak, az árokparton járkáltam a lövésirányt mutogatva, egyeseket a lövésre nógatva, és így foglalkozva észrevettem, mikor a Jovics-tanya felőli vég-sánc-telepből egy 6 fontos ágyúgolyó horzsolólag érintve földre terített, azon pillanatban, midőn még a földön feküdtem, jött éppen onnan egy kartács, és mellettem néhány lépésnyire szórta szét öldöklő golyóit; az átellenbőli sáncból pedig vagy 12 várpuska 28 latos golyói röpködtek felém, melyek reám irányozvák, ha történetesen a 6 fontos földhöz nem csap, nagyon össze vagyok lövöldözve. Én eleinte nagyobb sebesülést gondoltam, alig tudtam felkelni, jobb kezem igen feldagadt, és vissza kelle mennem; a történetet

²⁸ A korabeli közvélemény egy része árulással gyanúsította, amit az országgyűlés 1848. augusztus 21-ei ülésén ki is mondtak. *Bona* 2015. 613. o.

²⁹ A harmadik szenttamási ütközet leírásai meglehetősen zavarosak, a támadó hadoszlopok összetétele nem állapítható meg belőlük. A Kálmán által említett alakulat nagy valószínűséggel a 14. (1. székely) határőrezred 1. zászlóalja lehetett. Lásd erre Papp Vilmos levelét barátjához. Óverbász, 1848. szeptember 24. Magyar fordításban közli: *Kedves* 2008. 129–132. o.

³⁰ A 2. (Sándor) gyalogezred egy zászlóalja.

Mészáros tábornok vezérnek, akinek szeme előtt történt, elbeszéltem, de ő, aki előtt alig 200 lépésnyire voltam, maga is látta esésemet és felkelésemet. Megjegyzendő, hogy báró Stein³¹ akkor tábornoki segédszázados is Mészáros oldalánál állott, és még ő elcéskedett,³² itt nem lödöznek, úgymond, porcelán golyókkal, mindenik fél úgy, amint tud, árt a másikkal, menj és gyógyítsd magadat. A vezérletet századom felett a főhadnagyra bízva, az orvoshoz hátra mentem, és így kocsin szállásomra. A contusio³³ által okozott daganat nagy volt, annak lappadásáig³⁴ jobb karomat használni nem tudtam, úgyvan kelle maradnom; de hála jó orvosomnak október 1-jére meglappadt, a seb nem volt nagy, azzal nem is gondoltam; október 2-án Eder³⁵ tábornoknál szolgálatkészen jelentettem magamat, és Kiskérre az ott összevessített zászlóaljhoz mentem, annak parancsnokságát – mint legidősb százados, őrnagy nem volt – átvettem, mit is november 3-áig folytattam. Ekkor Budapestre mentem magamat a Honvédelmi Bizottmánynál jelentendő, mely által a 43. zászlóalj alapításával Nyíregyházán, mint őrnagynak kinevezett, voltam megbízva.

Búcsút vettem tehát a 4. hon[véd] zászlóaljtól, hol kedves bajtársakat kelle elhagynom, mert a kirívó nepotismus³⁶ uralma következtében az utánami százados báró Meszéna István neveztetett ki a 4. honvéd zászlóalj őrnagynak, és én mint akkori zászlóaljparancsnok mellőzve lettem, mit fájlalva Eder tábornok felhatalmazásával Budapestre mentem, de már ott megjelenésemkor a Bizottmány hibájául jóváteendő – október 16-i ranggal a november 3-i *Közönyben* a 43. Nyíregyházán alakítandó szabolcsi zászlóaljhoz őrnagynak kinevezett, mit én csak november 7-én tudtam meg, és teendőimet végezve november 11-én – azon reggelen, melyen éppen Pesten Behm³⁷ tábornok ellen merénylet követtetett el – Szolnokig vaspályán, onnan Töröksz[ent]miklóson, Karcagon, Újvároson³⁸ át Nyíregyházára utaztam. Ezen hónap a legnedvesebb lévén gyorsan haladni nem lehetett, tehát csak 14-én estve érkeztem Nyíregyházára. Ott Fanyar³⁹, Kralovánszky⁴⁰ főhadnagyokat és több őrmestereket, kik más zászlóaljtól voltak ide kinevezve. Másnap Nagykállóba a Szabolcs megyei főispán Graf Degenfeld Imre⁴¹ úrhoz átrándulva megtudtam, hogy a zászlóaljhozi újonckiallítás megkezdődött, miszerént már néhány nap alatt 400, azután ismét 400, és 22-én 600 újonc érkezett, ezek közül 200 a huszárokhoz osztott be: a ruha Nagykállóban Kállay⁴² alispán úr felügyelete alatt készült, és már december 22-éig a századok között kiosztatott. A mindennapi fegyver nélküli gyakorlatokat

³¹ Stein, Maximilian (Miksa) báró (1814–1858): főszázados. 1849 márciusában ezredes, és a Tábornoki (Vezérkari) osztály főnöke lett a hadügyminisztériumban. Kossuth Vidinben tábornokká léptette elő, majd vezérőrnagy lett a török hadseregben. *Bona* 2015. 522–523. o.

³² Élceskedett, tréfálkozott.

³³ Zúzódás.

³⁴ Lohad, duzzadtsága megszűnik.

³⁵ Eder von Eichenhain, Friedrich (1782 – ?): vezérőrnagy. *Bona* 2015. 118. o.

³⁶ Olyan igazságtalan pártfogás, melyben a befolyással bíró emberek közhivatalok, állások, méltóságok elnyerésénél az érdem és képesség mellőzésével rokonaikat és családbelieket részesítik előnyben.

³⁷ Bem, József (1794–1850): honvéd tábornok. 1849. április 3-ával altábornaggyá léptették elő. *Bona* 2015. 111–112. o.

³⁸ Balmazújváros.

³⁹ Fanyar (1848-ig Szauer, Sauer) Lajos (1809–1882): hadnagy. 1849 februárjában századosná neveztek ki. *Bona* 2008. 328–329. o.

⁴⁰ Kralovánszky András (1783–1863): százados. 1849 májusában őrnaggyá neveztek ki. *Bona* 2015. 379. o.

⁴¹ Degenfeld Imre gróf (1810-1883): Szabolcs megye főispánja. *Kempelen* 1931. 65. o.; *Nagy* 1858. 271. o.

⁴² Nagykállói Kállay Emánuel (Manó) (1814–1886): 1848/49-ben Szabolcs megye alispánja volt. Később – állítólag – őrnagy lett Szabolcs megye nemzetőrségénél. *Bona* 2000. 424–425. o.

nem említem, a tisztek lelkes honfiak, az altisztek pedig mind önkéntesek voltak, kik szinte buzgólkodtak ügyünk mellett, és így a fegyelem, éberség minden lehető kihágások felett rendkívüli volt, örömmel állottam soraik előtt, de a fegyverhiány aggodalommal töltött el, irtam mindenfelé, a hadügyéséghez, raktárokhoz, egy századost el is küldöttem Budapestre, de az, mint a Nőé hollója nem tért vissza többé – ez volt Földváry Mihály⁴³ – mindhiába. Így telt el december 16-áig az idő. Ekkor vettem Behm táitól[sic!]⁴⁴ egy Erdélybe meghívó parancsot, mit a hadügyéségnek tudtul adva már 18-án indulni akartam, de onnan azon ellenrendeletet vettem, hogy zászlóaljammal Miskolcra menjek, minek következtében már december 22-én Geszthelyen,⁴⁵ Csanálon⁴⁶ és Ongán Miskolchoz közel voltunk beszállásolva. A törzstiszti állomás Geszthely. December 24-én Mészáros tábornoknál magamat jelentendő Miskolcra mentem, ott a pénztárból magamat a szükséges pénzzel elláttam, és így teendőimet végezve ismét visszamentem december 26-án estve állomásomra. Tisztjeim és az ottaniak kíváncsiságokat kielégíteni nem tudtam, mert Miskolcon mit se hallottam. Az est víg kedéllyel fűszerezve telt el, és mintha előérzetünk sugallta volna, hogy az a holnapot is kárpótolni hivatott, majd éjfél is együtt talált bennünket: ekkor szétoszlottunk, ki-ki nyughelyét kereste, de mily nagy volt csodánk, midőn egy óra múlva Mészáros hadvezérnek egy parancsa érkezik, melyben meghagyatik, hogy holnap, azaz december 27-én⁴⁷ reggeli 7 órára a szikszói magaslatokon kell zászlóaljunknak megjelenni. A rendelkezés, hogy a távolabbi Csanálon beszállásolt osztály Geszthelyen csatlakozzék az ottani osztályhoz, az Ongán szállásoló pedig a kirendelt helyre egyenesen induljon, megtétetett, és így rendelkezve reggeli 5-6 óra között már úton voltunk.

7 órára a kirendelt helyre megérkezve a zászlóalj rendbe állott az országúton, és imé jön Mészáros hadvezér, és látja, hogy a zászlóaljnak nincs 84 rossz fegyverénél több, azokat maradni parancsolja, a többieket Miskolcra küldi fegyverekért. Századosaim elmentek, én egyedül maradtam a 84 fegyveressel az országúton. Az idő borús, hideg, ködös, a föld kevés hóval fedett. Kevés idő vártatva jöttek több zászlóalj, közöttök a 42. és 27.⁴⁸ számúak, a Lehel-huszárok,⁴⁹ néhány Vilmos-husár⁵⁰ és 10 ágyú. Előre az ágyúkkal – hangzott egyszerre. Azok alighogy felállítottak a vezér által kiszemelt helyre a magaslat oldalán az országúthoz közel, és imé megdördül a szikszói házak közül egy ellenséges ágyú, és golyója az országúton éppen hozzánk hatol, kárt nem okozva, azt követte több és több a házak közül kibontakozva, melyek számra 12-en Szikszó előtt ellenünk felállítottak. Szikszó minden felénk nyíló utcáiból özönlött ki a lovasság és gyalogság, mit mi pusztá szemmel is jól láthatánk. Részünkről az ágyúkra, lovasságra és gyalogságra szórattak jól irányozva a golyók úgy, hogy a lovasság helyén nem tudott megállani. A Lehel-huszárok jobbra a síkságon voltak felállítva, de az ellen golyóitól sokat szenvedtek, azért is többször rohamot kísértettek meg, de mindannyiszor sikertelen. Balszárnyunk

⁴³ Tancsi Földváry Mihály (1826–1908): főhadnagy. 1849 januárjában századossá léptették elő. *Bona* 2008. 362. o.

⁴⁴ Bem apó.

⁴⁵ Gesztely (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

⁴⁶ Ma Újcsanáros (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

⁴⁷ A helyes dátum: december 28.

⁴⁸ Helyesen 26. zászlóalj.

⁴⁹ 14. (Lehel) huszárezredből.

⁵⁰ 10. (Vilmos) huszárezredből.

egy kis ritka erdő által takarva volt, és így az ellen nem tudhatta balszárnyunk ottlétét – oda irányoz egy pár zászlóaljából álló csapatot, hogy azt elfoglalja, de a mi balszárnyunk őket hathatósan visszavetette, üldözni nem merte, mert itt lovasság nem volt. Ez megtörténvén, mi többé helyünket nem változtattuk, az ellen pedig nem mert bennünket megtámadni. Ily helyzetben csak az ágyúk használtattak az ágyúk, lovasság ellen; a lovasság sok veszteségét láttuk az ellenségénél. Az ellenség ágyúi már 3-4 óra között estve visszavonultak Szikszóba, mi pedig Miskolc felé. Én parancsot kaptam Ongán előőrson maradni zászlóaljjal, néhány huszárral és 6 ágyúval. Ott megérkezve már zászlóaljam lándzsákkal és más ily nemű nem löfegyverekkel ellátva ott volt, az előőrség századosaim által már rendezve volt, azt és az ágyúk felállítását megvizsgálva, a napi éhséget, hideget felejtendő kijelelt szállásomra az urasági házba mentem; és ímé, éjfélnem ismét megjelenik egy huszár Mészáros hadvezér parancsával, hogy decbr.⁵¹ 29-én Miskolc alatt kell reggeli 8 órára megjelenni. Ekkor a zászlóalj együtt lévén csak indulót kelle doboltatni, mi reggel 6 órakor meg is történt. Zsolcán⁵² 7 órakor megérkezve láttuk és bámultuk, hogy az ottani vizeken lévő hidak fel vannak égetve, és még égnek is, tehát nekünk a jégen kelle átvonulnunk. Miskolc alatt a csatarendben a városhoz közel eső tért kelle zászlóaljunknak elfoglalni, ez volt egyszersmind a legmagasb tér; innen láttuk, hogy az ellen lovasai közül egyesek az általunk elhagyott szikszói magaslaton mutatkoznak, mit Mészáros hadvezérnek tudtul is adtunk, de a távolság miatt azoknak üldözése elmaradt. A reggel elfoglalt állásban vesztegettünk tehát egész du. 3 óráig, akkor parancs jő, hogy a 43. zászlóalj 6 ágyúval, és egy osztály huszárral Zsolcán előőrsi szolgálatot tesz, a többiek pedig Miskolcra és a közel fekvő falvakban töltik az éjt – hogy másnap mi történik, meg lesz rendelet által küldve. A lövöldözés keményen, agyonlövetés büntetése alatt, el volt tiltva, és mégis zászlóaljamból azon pillanatban, midőn Mészáros hadvezér előtt el kelle léptetni, három egyén a légbe kisütötte fegyverét; erre vizsgálat rendeltetett oly szigorral, hogy ha én a tetteseket ki nem tudom puhatolni, én leszek legkeményebben büntetve – de ezen fenyegetődés semmi következtést sem vont maga után. Zsolcán csakhamar megérkezve, az első és második század előőrségre lett a hóval borított szántóföldre, a Szikszó felé vezető országút mellé felállítva, szalmával és fával jól ellátva – 6 ágyú a Szikszó felőli kijárásokra kettesével kiállítva –, a közeli házak adtak szállást a tüzérségnek és lovaiknak – a lovasság, lovaik nyeregben, a vendégfogadó felszerében⁵³ úgy elhelyezve, hogy azok az előőrskön túl a szikszói magaslatokig erős őrzásokat tettek. Én tisztjeimmel, kik szolgálatban nem voltak, a Fáy kastélyba rendeltettünk éji szállásra. Ott megérkezve, és mindennel ellátva, már én visszavonultam a napi fáradalmat kinyugvandó, és ímé jelentés tétetik, hogy egy fiatal polgártárs kíván velem sürgős ügyben beszélni; én öt tüstént fogadtam, aki beszédét így kezdé: Én a szikszói lelkész úr küldöttje vagyok, és annak bizonyágául hozom ezen egyház kulcsát is; „a lelkész úr tudatja, hogy a csátiak⁵⁴ Schlik⁵⁵ tábornok parancsára estve 9 órakor megkezdették a visszavonulást Forró felé.” Én a fiatal embert szemmel tartottam, míg rövid jelentését elmondá, azután kértem tőle,

⁵¹ December.

⁵² Ma Felsőzsolca (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

⁵³ Fészerében.

⁵⁴ Mezőcsátiak (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei).

⁵⁵ Schlik zu Bassano und Weisskirchen, Franz Anton Heinrich Graf von (1789–1862); altábornagy. 1849 szeptemberétől lovassági tábornokká nevezték ki. *Schmidt-Brentano* 2007. 63. o.

hogy nemde meg akar bennünket csalni, mint az ellenség bérence? „Attól ne féljenek, úgymond, én jobb hazafinak tartom magamat, hogy sem azokat megcsalni akarnám, kik hazámért harcolnak.” Hát el merne-é menni Miskolcra tábornokunkhoz, és ugyanazt neki is, mint nekem, megmondani? Kérdém tőle. „Igenis, felele, ahova tetszik küldeni, szívesen megyek.” Ezzel egy rövid jelentést a hadvezérnek írva, és a templom kulcsát bepecsételve, egy huszárt adtam kíséretéül Miskolcra.⁵⁶ Ezek már 12 órakor ott megérkezettek, és a hadvezérrel beszélhettek, mert Dessewffy⁵⁷ ezredes tüstént hozzám jött, ki már a huszárok tanyáján voltam, a csalódástól tartva megkettőztetett figyelmet fordítottam az őrzőparancsokra. De reggelig bennünket semmi sem háborított, akkor pedig már kémek is tudtul adták Schliknek visszavonulását; sőt, a szikszóiak egy őrmestert és néhány közlegényt, mint a császári hátráló seregtől hátramaradtakat elfogtak, és mint foglyokat mutatták be őket a már 29-én⁵⁸ 7 órakor reggel Zsolcára érkezett Mészáros hadvezérnek, ki is intézkedéseinkkel megelégedett, de midőn az ellen utáni küldést megemlítettem, nem helyeselte: majd felkeressük mi ötöt, úgymond, ha neki nem tetszett bennünket felkeresni.

December 29.⁵⁹ nyugidó – a céllovásra volt fordítandó, mi is tehát a 84 fegyverből egy partba lövöldöztünk, cél nélkül, csak hogy gyakorolja magát a fiatalság.

December 30-án⁶⁰ reggel egy csapat a hegyek közé volt rendelve Kassa felé, mi pedig a többiek Zsolcán összeállítva reggel 8 órakor Szikszó felé indultunk, ott megérkezve, beszállásoltattunk, az ágyúk a Forró felé vezető országút melletti síkra voltak kiállítva, a tüzérek, lovaik és az ágyúfedezet a közel levő majorban elszállásolva. Rám ruháztatott a napi felügyelet. Komoly setét hideg idő, az országúton nagy por, mellette a föld hóval fedve, napfény nem látható. Szikszón sokan együtt étkeztünk, én is Mészáros hadvezér meghívása mellett. Hallgatagság a táblánál, csak egy körülmény foglaltat bennünket. A vendéglős egyik közlőnk elbeszélte, hogy Schliknek két tisztje ennek előtte négy nappal érkezett vissza huszáregyenruhában Budapestről, való hogy azok mint kémek utaztak, és mintegy a karácsoni ünnepek előtt lehettek Pesten. Hogy az hihető, megtetszik Schliknek idáigi előnyomulásából, hanem hogy innen visszavonult, annak okát abba véltük találhatni, hogy kémjei még ekkor az egész vonalt őrizet nélkül üresen találták, most pedig nagy ellentállást látott, mellyel mérközni tartózkodott.

December 31-én⁶¹ reggel elindultunk és Forróra érve egy rész ott szállásoltatott be, sokaknak pedig a közeli falvakban kelle szállást keresni.

1849. január 1-jén⁶² mi, kik Forrón és közelében voltunk, kétfelé oszlottunk, egy felekezet Mészáros hadvezér alatt Szina⁶³ felé, a másik Pulszky⁶⁴ ezredes alatt – ehhez tartoztam zászlóaljammal együtt én is – Nagyida felé vettük utunkat, és estvére Pány⁶⁵ (Vay

⁵⁶ A 43. honvédszászlóalj parancsnokságának (Kálmán Lajos őrnagy) jelentése a hadtestparancsnokságnak. Lásd *Dér – Hajagos* 2002. 218. o.

⁵⁷ Cserneki és tarkeői Dessewffy Arisztid (1802–1849): alezredes. 1849 júniusában vezérőrnaggyá nevezték ki. *Bona* 2015. 117. o.

⁵⁸ A helyes dátum: december 30.

⁵⁹ A helyes dátum: december 30.

⁶⁰ A helyes dátum: december 31.

⁶¹ A helyes dátum: január 1.

⁶² A helyes dátum: január 2.

⁶³ Ma Seňa (Abaújszina), Szlovákia.

⁶⁴ Cséfalvi Pulszky Sándor (1804–1849): ezredes. *Bona* 2015. 481. o.

⁶⁵ Pány település (ma Paňovce, Szlovákia).

birtok) faluban érkeztünk. Ott megháltunk. Kassához közellétünk miatt nagy elővigyázat szükségeltetett, hogy észrevétlen meg ne támadtassunk. Azonban az éj elmúlt anélkül, hogy háborgattattunk volna.

Január 2.⁶⁶ a legénység ellátva étellel és itallal reggel 10 órakor kiállítattot a Kassa felé való részén a falunak egy háborított síkságon. Ágyúzás hallatszott a hegyek felől, melyek a hangot kétszeresen visszaverték, okát gondoltuk, de egyszersmind baljóslatúlag mindjárt gyanítottuk, hogy a Sz[ent]péter felé a hegyek közé kiküldött seregünk egy része az ellenséggel ütközik,⁶⁷ és ha az vesz, mi is hiába fáradunk Kassa alá. Úgy is lett. De. 11 órakor érkezik Szináról parancs az előnyomulásra; mi mentünk amerre vezetettünk, hegyen, völgyön, torony irányában. Az idő hideg, setét, hűvös, a tárgyakat néhány lépésre is alig lehet megkülönböztetni. Lehetett már du. 1. óra, mikor a Hernád partra értünk, azt befagyva, zúzzal és hóval fedve találtuk, azon az ágyúkat átsegítettük, és magunk is átmenve, és néhány száz lépést előbbre haladva, állást foglaltunk, és ímé az ellen rakétái közibünk röppennek, mit természetes rémülés követett. Azon zászlóalj⁶⁸ – nem tudom melyik számú – mely a kassai temetőben felállított rakéta üteggel szemben állott, ahelyett, hogy azt megtámadta volna, elfutott, és annak kárhozatos példáját követték a borsodi önkéntesek, ezeket az én zászlóaljamat öt szakasza. Én az első századnál a jobbszárnyon állottam, és nem tudtam, hátam megett mi történt. Egy borsodi önkéntes tisztnek megkérésére visszatekintek, és borzadva látom elhagyatásomat. Ekkor a századosnak mondva, hogy a hátravonulást fedezze, szégyenelve magamat visszaballagtam én is; a Hernád jegén találtam segédemet, ki a kesztyűmön át szivárgó vér csurgását észrevette. Megsebesültem.

Kassa alatti felállítatásunk, amennyire tudom, a balszárnyon egy üteg ágyú, annál Mészáros mint vezér, és néhány huszár, azoktól jobbra a 43. zászlóalj, attól jobbra a borsodi önkéntesek, azoktól jobbra egy nem tudom hányadik számú zászlóalj⁶⁹, a röppentyű ellenséges ütegek átellenben, mely ha azon üteget megtámadja, a győzödelem bizonyosan a mi részünkön van; de jobb volt elszaladni, ezáltal a többiekre is rossz befolyást gyakorolni, és így a gyalázatnak magával együtt az egészet feláldozni. A legszélső jobbszárnyon voltak a lengyelek,⁷⁰ azok védték magokat lelkesen, de a túlnyomó erőnek engedni kellett, és így a gönci hegyek közé menekültek. A miéink egy ágyú és néhány halott vesztéssel húzódtak vissza Miskolcra.

Itt megpendítettett annak törvény elé állítása, aki oka volt a kudarcnak, de csakhamar elhallgatott azon hír.

Ha Mészáros hadvezér tartalékot hagy hátra, a futókat feltartóztatja, a bomlott rendet helyreállítja, és így a kudarcot elhárítja. Neki mint vezérnek nem egy hely tüzetett ki, az ő feladata az egész vonalrai felügyelet. Ő a zászlóaljunkat minden útmutatás nélkül a sorsra bízta, nem gondolván meg, hogy egy ember csakis egy helyen működhetik. Én elől

⁶⁶ A helyes dátum: január 4.

⁶⁷ Az 1849. január 4-ei kassai ütközetben a Felső-tiszai hadtest vereséget szenvedett a Schlik-hadtesttől. *Hermann* 2004. 142. o.

⁶⁸ A 42. honvédszászlóalj a centrumának megfutamadása és a röppentyű-üteg hatásos működése következtében visszavonult. *Dér* 2015. 44. o.

⁶⁹ 42. honvédszászlóalj.

⁷⁰ A jobbszárny féldandár Rembowski őrnagy parancsnoksága alatt, amelyhez a 26. honvédszászlóalj két százada és a lengyel légió két százada tartozott. *Dér* 2015. 40. o.

voltam az első századom jobbszárnyán, tehát nem lehettem ugyanazon időben hátul is, de egy tartalék minden futót feltartóztat, rendre utasít. A vád tehát a vezérletet illeti. Annak kellett volna nyomatékot adni a rakétaúteg elfoglalására is, és a győzelem bizonyos. Meg kellett volna neki a gyakorlatlan újonc sereggel, bár fegyver hiányában volt, erkölcsi erejét ismertetni, mutatni, mint azt későbbben Branyiszkónál és egyébütt több halhatlan vezéreink tették. A vezéri személyes bátorság ügyes vezénylet nélkül még soha csudát nem tett, annyival kevésbé csatát nyerni a lehetőség sorába nem tartozik.

Én búsan sebesülve – lovaimmal a legényem elillant – gyalog Szina felé ballagtam segédemmel, míg az országútra értünk, ott többen csatlakoztak hozzánk, míg nem este 10 órakor Szinán megérkeztünk. Szemere Bertalan⁷¹ miniszternek elbeszéltük a legelső háznál csúf szétfutásunkat, ő ezt nem akarta hinni, de fájdalom! Az utánunk érkező Mészáros hadvezér bizonyította azt.

Én egy hely után néztem, hol sebemet beköttessem, és ímé egy polgár házban, hova bementem, találtam orvosomra, ki contusiomat megnézve, a vért lemosva, azt bekötötte. A bal könyökem csúcásáról volt a bőr lehorzsolvát [sic!]

Január 3.⁷² Forróra,

Január 4.⁷³ Miskolcra mentünk mint szétmállott sereg. Én testben, lélekben betegen ágyban feküdtem, és mihelyt annyira üdültem, hogy kocsira ülhettem, hadvezéri engedelem mellett Nyíregyházára mentem magamat orvosoltatandó. Ott betegeskedtem február 10-éig, akkor Debrecenbe mentem, honnan még mindég szenvedő állapotban Karcagra tétettem át térparancsnoknak. Ott az őrmesterek már-már egy zászlóaljot akartak a tulajdonképpen már zászlóaljaikhoz tartozó egyénekből alakítani, de én azokat felügyelet alatt tulajdon hadtesteikhez küldöttem, miáltal a botrány elhárított, és több egyezernél zászlóaljához visszatért. Ez által Karcag kitisztult. A még hátramaradt 700 beteg kényelmesen elhelyeztetett, és jól ápoltatott. Így működtem ott június 15-ig, amidőn hadügyér-ségi engedelem mellett a budai fürdőket használandó Budapestre mentem; de már július első napjaiban ismét Szolnokon át Korponay⁷⁴ ezredessel a Kunságban népfelkelést rendezendő Kunhegyesen át Madarasra mentem, és a Kunhegyes-Madarasi felkelő kunokkal Nagyivánnál Debrecen és Hortobágy felől állomást foglaltam az oda érkezett orosz sereg ellen, mely onnan Tokajon át vissza is vonult, de csakhamar visszafordult és bennünket Tiszafürednél visszanyomott. Két haszontalan ágyúval és rendetlen, fegyvertelen, felkelő néppel feltartóztatni csak néhány óráig lehet az ellent, mely túlnyomó erővel és nagyszámú ágyúval támadott meg bennünket. Tehát a Hortobágyon át visszahúzódunk néhány honvéddel – a felkelő kunok mind szétfutottak.

Nekem semmi teendőm sem maradt, miután a felkelő kunok elhagytak, de azokkal demonstrálni úgyszem lehetett volna, fegyverük nem lévén. Én tehát Debrecenbe mentem, és ott vártam be Korponay ezredet, ki is ott megérkezve azon rendeletet adta, hogy Karcagra menjek vissza, és a népfelkelést kísértsem meg újra.

⁷¹ Szemere Bertalan (1812–1869): politikus, miniszterelnök, író.

⁷² A helyes dátum: január 5.

⁷³ A helyes dátum: január 6.

⁷⁴ Komonkai Korponay János (1819–1881): ezredes. *Bona* 2015. 370. o.

Odasiettem, küldetésem okát elmondtam, de az előljárási kiküldött kémjei által tudósítva, hogy Szolnoknál és Töröksz[ent]miklósánál az osztrákok állanak, Debrecennél az oroszok csatát nyertek, megtagadta tőlem a népfelkelésre felhívást.

Ennek következtében én Türkevén, Dévaványán, Füzesgyarmaton át, hol mindenütt átvonuló beteg ápoldákkal találkoztam, Nagysándor⁷⁵ tábornok Debrecennél szétvert serege⁷⁶ között Nagyváradra mentem, ott Korponay ezredet találva haszontalan eredménytelen kiküldetési utamat elbeszéltem, mire ő a hadügyészségnek azon rendeletét közölte velem, hogy tüstént Aradra siessék.

Augusztus 8-án Aradra érkezve küldetésemről jelentést tettem Aulich⁷⁷ tábornok hadügyérnél, kitől is más rendeltetésre várakozni vettem parancsot.

Ekkor mutatták meg a hadügyi irodában alezredesi diplomámat, mely a kihirdetésre várt.

Augusztus 9-én Arad alá megérkezett Görgey A[rtúr]⁷⁸ tábora.

Augusztus 11.⁷⁹ ütközött Nagysándor Schlik cs[ászári] tábornokkal Újaradon kívül. Akkor volt a temesvári csata is.

Ugyanazon napon utazott el a leköszönt magyar ministerium is Aradról. Kossuth Lajos⁸⁰ 12-én Világosról⁸¹ folytatta útját önként vállalt számkivetésébe, honnan még mindig várjuk visszajöttét.

Ugyan 11-én indult Görgey hadserege Világos felé a fegyver letétetve – azzal én is. 12-én előértekezetet tartott Görgey az orosz vezérrel.

Augusztus 13-án megtörtént a Szőlősi malomnál azon szívrepesztő fegyverletétel, melynek szemtanújának lenni kárhóztatott engemet is balsorsom. Ekkor történtek azon jelenetek, melyek Görgey honáruól lelkét – ha van – mindörökké nyugtalaníthatják. Egyik először kedves lovát, azután magát lövi pisztolyába[l] agyon. A másik szomorú beszédet tart vezénylete alatti osztályának, sírva fakad, és pisztolyát előrántva lovon ülve föbe lövi magát, mire a ló sebes[en] vágatva hurcolja az elevennek gondolt gazdáját, ki lélektelen marad le lováról. Ama zászlóaljbeliek összegyűlnek szent ereklyéjük, zászlójuk körül, amellet szívreható beszédet tart egyikőjük, és azzal végzi: „nem! Ezen szent ereklye ne legyen cudaré, összetéjük, és ki-ki visz belőle egy darabot emlékül, ez alatt küzdöttünk, ez alatt nem halhattunk meg, hanem aki darabját elviszi, azt holtakor koporsójában feje alá tétesse!” Az elérzékenyültségnek több ily nemei, kardoknak összetörése, puskáknak hasznavehetlenné tétele, és más ilyek számtalaniai voltak láthatók. Azután következtek a szökések, melyeket még az örökös oroszok sem látszottak rosszállani, bátrabbakat közülnk feltartóztatás, sőt kérdéstétel nélkül őrszemeik ki- és elbocsátották.

⁷⁵ Nagysándor József (1803–1849): vezérőrnagy. *Bona* 2015. 137. o.

⁷⁶ 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetben Nagysándor József tábornok vereséget szenvedett az orosz csapatoktól. *Bona* 2015. 370. o.

⁷⁷ Aulich Lajos (1793–1849): vezérőrnagy és hadügyminiszter is volt. *Bona* 2015. 109. o.

⁷⁸ Görgői és toporci Görgei (1848-ig Görgey) Artur (1818–1916): vezérőrnagy és hadügyminiszter is volt. 1849. május 22-én altábornaggyá nevezték ki, de visszautasította. *Bona* 2015. 121–123. o.

⁷⁹ A helyes dátum: augusztus 9.

⁸⁰ Kossuth Lajos (1802–1894): kormányzó-elnök.

⁸¹ Kossuth Aradról nem Világos felé folytatta útját, hanem Lugos irányába és Orsovánál hagyta el az országot.

August 14–15. Kisjenőn,
august 16–18-ig Sarkadon,
august 19–20-ig Gyulán időztünk. Itt a tisztek kardjai Rüdiger⁸² orosz tábornok szállásán a Wenckheim palotában letétettek, és így attól is megfosztva, a reménység jobb kilátásra, és azon álhirnek megvalósulására, ami köztünk terjedezett, hogy az orosz seregnél leszünk alkalmazva, örökre elenyészett.

August 21. Mácsára,
august 22. Arad alá érkeztünk. Itt is, ott is táboroztunk, de Aradnál voltak némelyek, kik élelmezés végett a városba mentek, azok ottan elfogattak, és a már előre kiszemelt helyeken fogva tartattak, honnan sokan a következő napokon mint közemberek a sorkatonasághoz soroztattak, mások Temesvárra hurcoltattak, holott a felbőszített lakosság által a leggyalázatosban csúfoltattak, kövekkel hajigáltattak, szóval a legnagyobb durvaságot követték el rajtuk úgy, hogy egyedül a sorkatonaság jelenléte mentette meg pusztá életüket.

Augustus 23. egy vasárnap nagy menettel szállítottunk mi a táborban maradottak az aradi várba. Kocsiainkat a vár előtt kelle hagyni. Szerencsés volt, ki poggyászát magával vitte, mert a várból többé azért nem jöhetett. Sokaké ellopott. Voltak olyanok, kiknek nem maradt rajtok valónál egyebük. Néhány nap múlva kocsiainkat, lovainkat a várudvarra beparancsolták, hogy azokon még néhány nap legelessük szemeinket, és elmondhassuk egymásnak, hogy azok a miéink voltak. De tán ötödnapra mind lefoglaltattak szemünk előtt elárvereztettek. Mily elkeseredés!

Később szigorú parancs következtében a nálunk volt magyar bankjegyeiktől fosztattunk meg, és azok szemünk láttára a vár udvarán égettettek el egy nagy határban.

Tábornokaink legelőbb kikérdeztettek, mint felségárulók halálra ítéltettek; ítéleteik október 5. reggeli 8 órakor lett kihirdetve: október 6-án pedig – azon napon, melyen az előtti évben Gr[óf] Latour⁸³ cs[ászári] hadügyminiszter Bécsben egy lámpaszoborra húzatott, mintegy áldozatul annak fekete lelkéért 4 tábornokunk golyó, 9 pedig kötél által végeztetett ki.

Azon reggel, midőn tábornokaink kivégeztettek, reggeli 6 órától 9 óráig, míg a gyilkolás bevégezve lőn, 6 hatfontos ágyú a bástyáról űrlakainkra – nem is kell mondani, hogy azokat elhagyni nem volt szabad – volt szegezve, azok meg voltak élesen töltve, és a tűzerek égő kanóccal melljök állítva. Űrlakaink előtt pedig néhány lépésnyire egy osztály katona volt fegyveresen felállítva, és még hogy nagyobb benyomást okozzon reánk, akik annyi csatákban annyi golyóikkal szemközt őket legyőztük, felénk fordítva fegyvereiket golyóra töltötték meg, és ezek is csak akkor távoztak űrlakaink elöl, midőn 9 óra után a várparancsnok őket haza rendelte.

Itt már tehát megkezdett az aljas gyilkosság – de nem is itt, hiszen voltak már előbbi gyilkolások is, de mi azokról a vár falai között csak igen homályosan tudósítottunk, méltán kérdezhajuk magunktól: hol van Gr[óf] Batthyány Lajos,⁸⁴ hol Csányi,⁸⁵ hol báró

⁸² Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (1784–1856): orosz tábornok. Pallas Nagylexikon, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/088/pc008896.html#7>, (A letöltés időpontja: 2018. január 27.)

⁸³ Latour, Theodor Baillet de (1780–1848): tábornok, hadügyminiszter. *Schmidt-Brentano* 2006. 55. o. <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890> (A letöltés időpontja: 2018. január 27.).

⁸⁴ Batthyány Lajos gróf (1807–1849): miniszterelnök.

⁸⁵ Csányi László (1790–1849): közlekedésügyi miniszter.

Perényi,⁸⁶ hol vannak számtalan szeretteink, hiszen azok velünk egy és ugyanazon ügyért buzgólkodtak, hiszen azok nem voltak, nem lehettek nálunk bűnösebbek, vagy tán azok nagyobb magyarok voltak, mint mi, inkább megérdemlették a halált, mint mi?! Vagy minket csak azért kímélt meg a kegyetlen bitor a haláltul, mely nekünk is kívánatosb volt, hogy egész életünkben sanyargasson, gyönyörködtesse kaján szemeit a sok hazájában is számkivetésben sanyargatott szerencsétlenül, legyen, kitől a földünk adta kenyeret megtagadhassa, de átkunk már égre hatott.

Tábornokaink és ama kedves martYROK sorsát irigyelve ültünk, szenvedtünk mi többiek a várban novemberig, és ímé hírül vesszük, hogy közülünk ismét 44-en áldozatai lesznek a bős hatalomnak! De a várparancsnok⁸⁷ sokkal emberibb, hogysen azon ítéleteket kihirdettesse, sőt visszaküldi azokat Budára a megjegyzéssel, hisz a császár az újságokban nyilván tudatta, hogy elvesztések (Arquibusiren⁸⁸) többé nem történnek, mire a sok felakasztások, főbelövések helyett 18-16 és kevesebb évi várfogságra elítélés – kegyelem útján – következett. Sokan az elítéltek közül más várakba: Olmütz, Theres[ienstadt], Josef[stadt], Kufstein, Munkács várakba hurcoltattak, a külföldre, gondolván, hogy majd a hazán kívül nem lesz ki ápolja, dolgukat könnyítse azoknak, de abban is csalatkozott a bitor, mindenütt akadtak jószívűek, kiket a szerencsétlenek sorsa szájalomra, jótétre int.

1850. márciusig csaknem mindnyájan kihallgattattunk, mind ugyanazon bűnben marasztaltattunk el. Ítéleteink felolvasása gyakran nevetségre gerjesztő volt, így nálam, elítéltetem 10 évre és ugyanazon ítéletben megkegyelmeztetem 9 évre, másik elítéltetik 18 évre és megkegyelmeztetik 4 évre, – és több ily törpeség adta elő magát az önkény sugallata után, de minek azt elősorolni? Ingert okoz!

Időközben lettek megkegyelmezések. Akik 18 évre elítéltettek 8-10 hó múlva a hirtetés után kegyelem útján kiszabadultak, a nyugalomban voltak 18 hó után, és így én is egyszeri 1852 évben Magyarországon történt utazása alkalmával a császárnak azon év július 24-én megkegyelmeztettem, de nem volt benne köszönet, mert még itthon rokonim házába is rendőrök küldettek minden héten kétszer is megtudni, hogy hol vagyok, és ez 1854 közepéig tartott, tehát fogva nem, de letartóztatva voltam. Több szenvedő társaim még későbbben szabadultak. Volt közöttök olyan is, ki 1857-ben bocsáttatott ki a fogságból.

És mire, az a kérdés? Az éhhalálnak vettettünk martalékul! Hivataloskodni nem engedi az önkény, és így a hazában, szeretett honunkban, hol születünk, melynek tejjével táplálkozunk, melyért és szabadságáért vérünket ontánk, üldöztetve éhen haljunk. Igen is, mert tudja azt az önkény, hogy mi nem lévén az igazság a hazaszeretet ösvényéről eltántoríthatók, az ő céljainak nem szolgálhatunk, szekere farát hazánk paradicsommá átformálására nem tolhatjuk, becsületünkkel az össze nem férhető.

Azonban még egy kérdés forog fenn: hogyan lehet a vádló egyszersmind ítélő bírós, és ítéletvégrehajtó is egy személyben? A törvények azt mondják, hogy senki maga magának bírója nem lehet. Mi más hatalmas által fegyvereztettünk le, vádlónknak mint vádlottak átadattunk, kegyelmet nem reménylhetünk, hanem mint hadifoglyok bűnösöknek,

⁸⁶ Perényi Zsigmond báró (1783–1849): az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, majd a hétszemélyes tábla elnöke.

⁸⁷ Thun und Hohenstein, Karl Graf von (1803–1876): vezérőrnagy. *Schmidt-Brentano* 2007. 187. o.

⁸⁸ Főbelövés (Arquebuse=puska).

mégpedig felségsértési bűnben elmarasztaltaknak elismertetünk, és magunkat csak men-
teni sem szabad! Hol itt az igazság? Meghalt az! Ó jó királyunk, Mátyás! Őrizkedj ezt
valaha megtudni, mert kétszeresen nehezül a föld sírodra. Vagy hiszen aki egy nemze-
tet leigáz, annak szabad a nemzet fiaival tenni amit akar!? Igen, de az, aki minket bün-
tet, nem igazott le bennünket. Ha az északi medvét tulajdon nagyjai a nemzetnek mézen
be nem csalják, a határon túliak velünk nem bírnak, és akkor, ha mi győzünk, mi követ-
kezik? Máshoz szegődés? Ó, nem! Tudatva jogainkat egész Európával szépen megmarad-
tunk volna bőrünkben. Igen! Ennek kelle megtörténni! De egyetértés nem volt köztünk.
Árulók voltak soraink között, árulók voltak olyanok is, kikre a haza boldogságát bízta,
áruló volt mindenki, aki egy kis polcra vergődött. Görgey fővezér hányszor bizonyítja be,
hogy ő csak magát szerette, hányszor árulta el azokat, kiket vezérelt?

Csudálkozol e hát ő nemzet, hogy ily csapás ért? Légy nyugodt és tűrj! Tűrj pedig
örökké, mert a hatalmas szomszédnak nem tetszik főékedet, mit neki ez előtt három-
száznéhány évvel nagyjaid földet érő bókok között átadtak, visszaadni; de még azt sem
engedi meg, hogy azt visszafoglalni legyen vágyad; márpedig azzal az akarat is át van
adva, tehát neked akaratod sincs! Váz vagy, mit a sors szele csak a madarak elijesztésére
hajtogat ide és tova, ahova a hatalmas szomszédnak tetszik. Nemcsak, hanem még kedves
hazádat, melyet Árpád apád foglalt el számodra, eldarabolja, egy darabot ad a bevándor-
lott németeknek, másikat a szerbeknek, ismét másikat a tótoknak, a rácoknak, az oláhok-
nak; a horvátoknak pedig megparancsolja, hogy tulajdon országot alakítsanak.

És itt ama hatalmas: *divide et vinces*.⁸⁹

Eddig a mostoha idők szülte napló. Jelenben pedig Arany remek versén kell kezdeni:

Szűnj meg panasz! Ne háborogj szív!

Bűnöd csak egy volt – az erény.⁹⁰

Nem háborogni! Nagy öntagadás! Irtsd ki, óh ég ama bús száműzetés 16 éveit és a
sanyarú várfogsági 3 évet emlékeimből, ha tudod, és akkor megszűnik a panasz, habár a
király koronázási ajándékkal és kegydíjjal igyekezett is az elkövetett 20 évi méltatlansá-
got jóvá tenni.

Honában száműzetve lenni, a szegény kegyelem nyújtotta falat száraz kenyeret szem-
rehányások között enni, szemrehányásokkal a közel hozzátartozóitól méltatlanul illetetni,
és mindezeket békével tűrni! Nagy feladat. Ezt a hátralévő élet hullámai sem moshatják le
soha se szomorú visszaemlékezésből.

És a haza mit tesz mindezekért a mérlegbe? Mindeddig semmit.

⁸⁹ Oszd meg és győzől! (lat.)

⁹⁰ Idézet Arany János: *Évek, ti még jövőendő évek* című verséből.

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Bona* 2008. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 2008.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Miskolc, 2015.
- Dér – Hajagos* 2002. *Dér Dezső – Hajagos József* Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. Megalakulástól 1849. január 4-i kassai vereségig. Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HEVM_Fk_09/?pg=223&layout=s (A letöltés időpontja: 2018. október 18.)
- Dér* 2015. *Dér Cs. Dezső*: Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése. Budapest, 2015.
- Hermann* 2004. *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.
- Honvédek Könyve 1861. Honvédek Könyve. Történelmi Adattár az 1848/9. évi magyar hadjáratból. Szerk. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*. I–III. k. Pest, 1861.
- Kedves* 1998. *Kedves Gyula*: A 43. honvédszászlóalj. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848-1849). Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, 1998. 141–168. o.
- Kedves* 2008. *Kedves Gyula*: A csíki székely határőrök Magyarországon. In: „...si-essünk kedves magyar hazánkot megoltalmazni.” Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban. Szerk. *Csikány Tamás*. VIII. k. Budapest, 2008.
- Kempelen* 1931. *Kempelen Béla*: Magyar főrangú családok. Budapest, 1931.
- Nagy* 1858. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest, 1858.
- Schmidt-Brentano* 2006. *Schmidt-Brentano, Antonio*: Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815). Österreichisches Staatsarchiv, 2006. <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890> (A letöltés időpontja: 2018. október 18.)
- Schmidt-Brentano* 2007. *Schmidt-Brentano, Antonio*: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918. Österreichisches Staatsarchiv, 2007. <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> (A letöltés időpontja: 2018. október 18.)

Ferdinánd Cservenka

THE MEMOIR OF LAJOS KÁLMÁN

(Abstract)

Retired major Lajos Kálmán (1797–?) wrote his memoir based upon the called published in issue 35 of the military journal *A Honvéd* [*The Soldier*] in which the still living staff and senior officers were asked to write their biography. Lajos Kálmán took this assignment in 1870, at the age of 74, and he highlights mainly his participation and actions in the war for independence of 1848–1849. In August and September 1848 he participated in the fights of Szenttamás. Later the Battalion 43 was organized with his contribution in Nyíregyháza, and they marched to Kosice within the frameworks of the Upper-Tisza Corps. After the defeat suffered here (4 January 1849) he worked as a garrison commander in Karcag and Kunmadaras. After the surrender of Szőlös (13 August 1849) he fell in captivity, and was released only in 1852.

Ferdinánd Cservenka

DIE MEMOIREN VON LAJOS KÁLMÁN

(Resümee)

Lajos Kálmán (1797–?), Major im Ruhestand, schrieb auf einen Aufruf in der Ausgabe Nr. 35 der ungarischen militärischen Wochenzeitschrift *A Honvéd* seine Memoiren nieder. Im Aufruf waren die Stabs- und Oberoffiziere aufgerufen worden, ihre Biografie und ihre Tätigkeit niederzuschreiben. Lajos Kálmán widmete sich im Jahr 1870, im Alter von 74 Jahren, dieser Aufgabe und konzentrierte sich dabei insbesondere auf seine Teilnahme am Freiheitskampf von 1848/49 und seine Taten. Im August-September 1848 nahm er an den Kämpfen in Szenttamás (Thomasberg) teil. Später wurde in Nyiregyháza mit seiner Mitwirkung das Bataillon Nr. 43 gegründet, das im Verband des Korps der Oberen Theiß bis unter Kassa (Kaschau) zog. Nach der hier erlittenen Niederlage (4. Januar 1849) war er in Karcag (Engelhausen) und dann in Kunmadaras als Raumkommandant tätig. Nach der Waffenniederlegung von Szőlös (13. August 1849) wurde er gefangengenommen und kam im Jahr 1852 frei.

Ferdinánd Cservenka

LES MÉMOIRES DE LAJOS KÁLMÁN

(Résumé)

Le commandant à la retraite Lajos Kálmán (1797–?) a rédigé ses mémoires en 1870 à l'âge de 74 ans suite à un appel publié dans le 35e numéro de l'hebdomadaire militaire hongrois *A Honvéd* [Le Soldat] qui a invité les officiers supérieurs et généraux toujours en vie à écrire leurs mémoires. Lajos Kálmán parle principalement de son rôle et de ses actions

dans la guerre d'indépendance de 1848–1849. En août et septembre 1848, il a participé aux combats de Szenttamás. Ensuite, il a pris part à la formation du 43e bataillon à Nyíregyháza. Cette unité s'est déployée sous Cassovie au sein du corps d'armée de la Haute-Tisza. Après la défaite du 4 janvier 1849, il fut commandant de place à Karcag et puis à Kunmadaras. Après la reddition de Szőlős (13 août 1849), il fut prisonnier avant d'être libéré en 1852.

Фердинанд Червенка

МЕМУАР ЛАЙОША КАЛМАНА

(Резюме)

Отставной майор Лайош Калман (1797–?) написал свой мемуар под влиянием требования опубликованного в 35-ом выпуске Венгерского военного еженедельника журнала «Гонвед», где призывали бывших ещё живых штабных и старших офицеров к написанию своих биографий и военных деяний. Лайош Калман взялся за эту работу в 1870-ом году в возрасте 74 лет, в первую очередь сосредотачиваясь на своем участии и поступки в борьбе за независимость 1848/49-их годов. Он участвовал в битве у Србобран (ранее назывался Сентомаш) в августе-сентябре 1848-ого года. Позже, при его содействии был сформирован 43-ий батальон в г. Ньиредьхазе, который двинулся до г. Кашша под руководством верхне-тисайского военного корпуса. После потерпевшего здесь поражения (4-ого января 1849-ого года) он был командиром местности г. Карцаг, а затем г. Кунмадараш. После капитуляции у г. Селлеш (13-ого августа 1849-ого года) он был захвачен в плен, откуда был освобожден в 1852-ом году.

TARTALOM

	KÖSZÖNTŐ	
HERMANN RÓBERT	Köszöntő Urbán Aladár 90. születésnapjára	3
	TANULMÁNYOK	
HERMANN RÓBERT	A honvéd utászkar megszervezése 1848-ban	7
CSORBA GYÖRGY	A nemzetőrségi zenekarok és zenészek Pest-Budán 1848-ban	53
KEMÉNY KRISZTIÁN	Őfelsége dragonyosezredének „hányattatásai” a magyarországi főhadszíntéren 1848–1849-ben – különös tekintettel az 1849. március 5-i szolnoki ütközetre	77
NÉMETH GYÖRGY	Útlevelhasználat 1848–1849-ben	92
MOLNÁR ANDRÁS	A 47. honvédzászlóalj első parancsnoka, Gyika Jenő honvéddornagy	133
PÁSZTI LÁSZLÓ	A komáromi erőd helyszínrajza 1849 áprilisában	153
ROSONCZY ILDIKÓ	Egy 1849. augusztus 20-ai Rüdiger-levél előzményei és eredménytelensége	159
ZAKAR PÉTER	Katolikus papok és protestáns lelkészek a kassai cs. kir. hadbírótság előtt 1849–1854	179
	KÖZLEMÉNYEK	
BONA GÁBOR	A honvédsereg első katonáorvosai	205
KEDVES GYULA	Egy Batthyány relikvia az egykori Aradi Ereklémúzeumból	224
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
KOVÁCS ISTVÁN	Wincenty Budzyński (Biberstein) magyarországi küldetése ..	235
SOLYMOSI JÓZSEF	Az északkelet-magyarországi Kazinczy-hadosztály iratai (1849. június 12. – augusztus 25.)	253
SOMOgyi GRÉTA	Gróf Mikó Imre igazoló irata az 1848–1849-es szabadságharc erdélyi eseményeiben játszott szerepéről	312
BALOGH MÁTÉ	Egy besorozott honvéd főhadnagy naplója. Szilvássy Márton feljegyzései hadifogságról, seregreddbeli szolgálatról (1849. augusztus 28. – 1850. április 12.)	332
CSERVENKA FERDINÁND	Kálmán Lajos emlékirata	362

TABLE OF CONTENTS

	GREETING	
RÓBERT HERMANN	Greeting Aladár Urbán on his 90 th Birthday	3
	RESEARCH PAPERS	
HERMANN RÓBERT	The Organization of the Pioneer Staff of the Hungarian Home Defence Forces in 1848	7
GYÖRGY CSORBA	The Orchestras and Musicians of the Hungarian National Guard in Pest-Buda, 1848	53
KRISZTIÁN KEMÉNY	The “Adversities” of His Majesties Dragoon Regiment in the Main Battlefield of Hungary in 1848–1849 (Mainly Focusing on the Battle of 5 th March 1849, Szolnok)	77
GYÖRGY NÉMETH	Passport Use in 1848–1849	92
MOLNÁR ANDRÁS	The First Commander of Home Defence Forces Battalion 47, major Jenő Gyika	133
LÁSZLÓ PÁSZTI	The Ground Plan of the Fortress of Komárom in April 1848 ..	152
ILDIKÓ ROSONCZY	The Antecedents and Failure of a Letter by Rüdiger of 20 th August 1849	159
PÉTER ZAKAR	Catholic Priests and Protestant Pastors in front of the royal and imperial court-martial in 1849–1854	179
	PUBLICATIONS	
GÁBOR BONA	The First Medical Officers of the Hungarian Home Defence Forces	205
GYULA KEDVES	A Batthyány-relic from the used-to-be Arad Museum of Relics	224
	SOURCE PUBLICATIONS	
ISTVÁN KOVÁCS	The Mission of Wincenty Budzyński (Biberstein) in Hungary	235
JÓZSEF SOLYMOSI	The Records of the Kazinczy Division of North-Eastern Hungary (12 th June–25 th August 1849)	253
GRÉTA SOMOGYI	The Justification Document of Count Imre Mikó about his Role in the Events of Transylvania of the War for Independence of 1849–1849	312
MÁTÉ BALOGH	The Diary of a Conscripted First Lieutenant of the Hungarian Home Defence Forces Márton Szilvássy’s Memoires about Captivity and Service in a Conscripted Regiment (28 th August 1849–12 th April 1850)	332
FERDINÁND CSERVENKA	The Memoir of Lajos Kálmán	362

INHALT

	FESTSCHRIFT	
RÓBERT HERMANN	Festschrift zum 90. Geburtstag von Aladár Urbán	3
	STUDIEN	
RÓBERT HERMANN	Die Organisation der Honvéd-Pioniertruppe im Jahr 1848	7
GYÖRGY CSORBA	Die Orchester und Musiker der Nationalgarde in Pest-Buda (Ofen) im Jahr 1848	53
KRISZTIÁN KEMÉNY	Das „schwere Schicksal“ des Dragonerregiments seiner Majestät auf dem Hauptkriegsschauplatz in Ungarn in den Jahren 1849–1849 – mit besonderem Blick auf die Schlacht bei Szolnok (Sollnock) am 5. März 1849	77
GYÖRGY NÉMETH	Reisepassverwendung in den Jahren 1848–1849	92
ANDRÁS MOLNÁR	Der erste Kommandant des 47. Honvéd-Bataillons, Honvéd- Major Jenő Gyika	133
LÁSZLÓ PÁSZTI	Die Lageskizze der Festung von Komárom (Komorn) im April 1849	152
ILDIKÓ ROSONCZY	Die Vorgeschichte und Erfolglosigkeit eines Rüdiger-Briefs vom 20. August 1849	159
PÉTER ZAKAR	Katholische Priester und protestantische Geistliche vor dem k. k. Kriegsgericht zu Kassa (Kaschau) in den Jahren 1849–1854	179
	MITTEILUNGEN	
GÁBOR BONA	Die ersten Militärärzte der Honvéd-Armee	205
GYULA KEDVES	Eine Batthyány-Reliquie aus dem einstigen Reliquienmuseum in Arad	224
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
ISTVÁN KOVÁCS	Die Entsendung von Wincenty Budzyński (Biberstein) nach Ungarn	235
JÓZSEF SOLYMOSI	Die Schriften der Kazinczy-Division in Nordostungarn (12. Juni – 25. August 1849)	253
GRÉTA SOMOGYI	Das Bestätigungsschreiben von Graf Imre Mikó über seine Rolle in den Ereignissen des Freiheitskampfes von 1848–1849 in Siebenbürgen	312
MÁTÉ BALOGH	Tagebuch eines rekrutierten Honvéd-Oberleutnants. Die Aufzeichnungen von Márton Szilvásy über die Kriegsgefangenschaft und seinen Dienst im Linienregiment (28. August 1849 – 12. April 1850)	332
FERDINÁND CSERVENKA	Die Memoiren von Lajos Kálmán	362

TABLE DES MATIÈRES

	HOMMAGE	
RÓBERT HERMANN	Hommage à Aladár Urbán à l'occasion de ses 90 ans	3
	ÉTUDES	
RÓBERT HERMANN	L'organisation du corps du génie de l'armée hongroise en 1848	7
GYÖRGY CSORBA	Les orchestres et les musiciens de la garde nationale à Pest-Buda en 1848	53
KRISZTIÁN KEMÉNY	Les « vicissitudes » du régiment de dragons de sa Majesté sur le théâtre principal des opérations de Hongrie en 1848–1849, en particulier dans la bataille de Szolnok du 5 mars 1849	77
GYÖRGY NÉMETH	Utilisation de passeports en 1848–1849	92
ANDRÁS MOLNÁR	Jenő Gyika, le premier commandant du 47 ^e bataillon de l'armée hongroise	133
LÁSZLÓ PÁSZTI	Le plan des fortifications de Komárom en avril 1849	152
ILDIKÓ ROSONCZY	Le contexte d'un courrier du 20 août 1849 de Rüdiger qui est resté sans effet	159
PÉTER ZAKAR	Des prêtres catholiques et des pasteurs devant le tribunal militaire impérial-royal de Cassovie, 1849–1854	179
	PUBLICATIONS	
GÁBOR BONA	Les premiers médecins militaires de l'armée hongroise	205
GYULA KEDVES	Une relique de Batthyány issue de l'ancien Musée des Reliques d'Arad	224
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
ISTVÁN KOVÁCS	La mission de Wincenty Budzyński (Biberstein) en Hongrie	235
JÓZSEF SOLYMOSI	Les documents de la division Kazinczy du Nord-Est de la Hongrie (12 juin – 25 août 1849)	253
GRÉTA SOMOGYI	Une justification rédigée par le comte Imre Mikó concernant son rôle dans les événements transylvaniens de la guerre d'indépendance de 1848–1849	312
MÁTÉ BALOGH	Le journal d'un lieutenant enrôlé de force. Les notes de Márton Szilvássy sur sa captivité et son service dans un régiment de ligne (28 août 1849 – 12 avril 1850)	332
FERDINÁND CSERVENKA	Les mémoires de Lajos Kálmán	362

СОДЕРЖАНИЕ

	ПРИВЕТСТВИЕ	
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Приветствие Аладара Урбана Поздравление к 90-летию Аладара Урбана	3
	ИССЛЕДОВАНИЯ	
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Организация рядового сапёрского состава в 1848-ом году	7
ДЬЁРДЬ ЧОРБА	Музыкальные оркестры и музыканты национальной гвардии в Пешт-Буде в 1848-ом году	53
КРИСТИАН КЕМЕНЬ	«Скитание» драгунского полка Его Величества на главном театре венгерских военных действий в 1848–1849 гг. (С особым вниманием к битве при Сольноке 5-ого марта 1849 г.)	77
ДЬЁРДЬ НЕМЕТ	Пользование гражданским паспортом в 1848–1849-их гг.	92
АНДРАШ МОЛНАР	Первый командир 47-ого Гонвед батальона – майор Енё Дика	133
ЛАСЛО ПАСТИ	План местности крепости в Комарно в апреле 1849-ого года	152
ИЛДИКО РОЦОНЦИ	Предшествующие события и безуспешность письма Ридигера от 20-ого августа 1849-ого года	159
ПЕТР ЗАКАР	Католические священники и протестантские пастыри перед императорским и королевским военным судом в Кошице с 1849 по 1854-ие годы	179
	ПУБЛИКАЦИИ	
ГАБОР БОНА	Первые военные врачи солдатской армии	205
ДЬЮЛА КЕДВЕШ	Одна реликвия Баттьяни из бывшего Музея реликвий г. Арад	224
	ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ	
ИШТВАН КОВАЧ	Миссия Винсента Будзинского (Биберштейна) в Венгрии	235
ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Документы северо-восточной венгерской военной дивизии Казинци (с 12-ого июня – по 25-ое августа 1849 г.)	253
ГРЕТА ШОМОДЬИ	Подтверждающий документ о роли в трансильванских событиях графа Имре Мико в борьбе за независимость 1848–1849-их годов	312
МАТЕ БАЛОГ	Дневник одного призванного старшего лейтенанта Записки Мартона Сильваши о военном плену, о службе в военном полку (28-ое августа 1849-ого года – 12-ое апреля 1850-ого года)	332
ФЕРДИНАНД ЧЕРВЕНКА	Мемуар Лайоша Кальмана	362

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címléírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emelik ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzíválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnéve és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagyködtőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmii Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurzíválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézések az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjelet van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagykötojelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A személynevek között a nagykötojelet betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2019. január 1.

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége